

ETNIKAI PÁRTOK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN, 1989–2014

SZERKESZTETTE

Fedinec Csilla • Szarka László • Vizi Balázs

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
MTA BTK Történettudományi Intézet
Gondolat Kiadó • Budapest, 2018

X

J001256185

A kötet megírását és megjelenését támogatta:

NKFI Alap K 82051 – Etnikai pártok, kisebbségi választói magatartás

NKFI Alap K120469 – Kétoldalú szerződéses kapcsolatok és kisebbségvédelem

Közép- és Délkelet-Európában

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROGRAM

AZ INNOVÁCIÓ LENDÜLETE

Lektorálta

GYŐRI SZABÓ RÓBERT, Széchenyi István Egyetem, Győr

TÓTH MIHÁLY, Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij

Állam- és Jogtudományi Intézete, Kijev

© Szerzők, szerkesztők 2018

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,

illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás

a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadó könyvei nagy kedvezménnyel az interneten is megrendelhetők.

www.gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolat

A kiadásért felel a kiadók vezetői

A szöveget gondozta Böszörményi Jenő és Gál Mihály

Borítókép Shutterstock©clivewa

Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 693 819 2

X 270318

Tartalom

A kisebbségek politikai képviseletének keretei nemzetközi szinten (<i>Vizi Balázs</i>)	9
Van-e helye a kisebbségeknek a nemzetközi kapcsolatokban?	11
Kisebbségek és részvételi jogaik a nemzetközi jogban	13
Kisebbségek részvételi lehetőségei a nemzetközi monitoring eljárásokban	15
Új kilátások az Európai Unióban: a politikai képviselet esélyei	19
Régiók, kisebbségek és az Európai Unió	21
Összegzés	23
 Az etnikai párt fogalma (<i>Salat Levente – Székely István Gergő</i>)	25
Terminológiai megfontolások	25
Párt-e egyáltalán az etnikai párt?	30
Az etnopolitikai mobilizáció jelensége és tipológiája	42
Az etnikai párt meghatározásának története	59
Az etnikai pártok regionális változatai	71
Az etnikai pártok politikai következményei	74
Összegzés	77

ROMÁNIA

Az erdélyi magyar pártrendszer	
(<i>Bakk Miklós – Székely István Gergő – Toró Tibor</i>)	81
A román etnopolitikai modell és az etnikai pártok	82
Az RMDSZ intézményesülése és konszolidációja (1990–1996)	94
Az RMDSZ integrációja a román politikai rendszerbe (1996–2000)	99
Az RMDSZ – kivonulás, tiltakozás, alternatívák (2000–2003)	102
A pluralizálódás kezdeti időszaka (2003–2007)	105
A pluralizálódás intézményesülése, az erdélyi magyar pártrendszer kialakulása (2004–2012)	108
Összegzés	110

A romániai magyar szavazóbázis	
<i>(Bakk Miklós – Székely István Gergő – Toró Tibor)</i>	113
A magyar részvétel regionális jellemzői	114
Átszavazás a közvélemény-kutatások tükrében	118
Pluralizálódás – az erdélyi magyar pártrendszer	125
Független jelöltek és érvénytelen szavazatok	126
Az erdélyi magyar többpártrendszer (ki)alakulása	129
A magyar pártok szereplése a 2008-as és 2012-es helyhatósági választásokon	132
A magyar pártok stratégiái, értelmező keretek	139
Összegzés	148
Az erdélyi magyarok választói viselkedése 1999 és 2014 között	
<i>(Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő)</i>	150
Elméleti és módszertani keretek	150
Az RMDSZ támogatottságát meghatározó intézményes-politikai kontextus	154
Magyar választói magatartás, szavazói motivációk	160
A részvételt és az RMDSZ mobilizációs képességét befolyásoló tényezők	181
Összegzés	198
A Romániai Magyar Demokrata Szövetség érdekképviselési gyakorlata	
<i>(Toró Tibor – Salat Levente – Székely István Gergő)</i>	202
A hárompólusú viszonyrendszer: nemzeti kisebbség, nemzetiesítő állam és anyaország	203
A romániai magyar közösség az 1989-es váltás előtt	208
Az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlatának változása Domokos Géza elnöksége alatt	209
Az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlatának változása Markó Béla elnöksége alatt	216
A romániai magyar közösség érdekérvényesítési gyakorlata az RMDSZ ellenzékének megjelenése után	227
Összegzés	235
SZLOVÁKIA	
A (cseh)szlovákiai magyar pártrendszer <i>(Szarka László)</i>	241
Kisebbségi érdekvédelem 1989 előtt	243
A „bársonyos forradalom” és a magyar pártok kialakulása	246

A szlovákiai kisebbségi jogalkotás	249
A szlovák etnopolitikai modell	253
Autonómiaürekvések az 1990-es években	255
Az etnikai pártrendszer átváltozásai	259
A Magyar Koalíció Pártja	263
Az MKP kettéválása	270
A Most-Híd létrejötte és a kétpártrendszer működése	272
Összegzés	277
Választási rendszerek és a kisebbségek pártjai Szlovákiában, 1989–2014	
<i>(Halász Iván)</i>	280
A rendszerváltás	280
A Független Magyar Kezdeményezés	283
Az Együttélés Politikai Mozgalom	284
A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom	286
Választási rendszer	287
Parlamenti képviselők	290
Összegzés	292
Egy pártszakadás előzményei. A Magyar Koalíció Pártja 1998 és 2009 között <i>(Öllös László)</i>	294
A pártprogram	294
Sikertelenség	296
A pluralizmus gondja	298
Egyesülés, egyetértés és rejtett viták	299
Bizalomvesztés	305
Összegzés	308
SZERBIA	
A vajdasági „autonóm” pártrendszer <i>(Tóth Norbert)</i>	313
A regionalista párt fogalma	313
A vajdasági pártrendszer szereplői és sajátosságai	315
Választási szövetségek	318
Etnikai tényezők	319
Összegzés	328
Kritériumok mérlegelése a vajdasági (politikai) elitek teljesítményei kapcsán <i>(Losoncz Alpár)</i>	332
A kisebbségi nemzetépítés	332

A kisebbségi politikai elitek	338
A nemzetrealizáció formái	344
A többségi elitekhez fűződő viszony	347
Regionális elitek	351
Nemzetközi szereplők	354
A magyarországi/anyaországi elitek	358
A vajdasági magyar nemzetépítés	361
Összegzés	374

BULGÁRIA

Mozgalom a Jogokért és Szabadságért. A bulgáriai török kisebbségi párt (<i>Egeresi Zoltán</i>)	379
A törökség és pártjai a Balkánon	380
A társadalom, melyre a párt épül – határokon innen és túl	381
A Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (HÖH) megalapításának előzményei	388
A párt megalakítása és az alkotmányos vita	392
Ellenzéki és kormányzati szerepben	397
Pártprogram és pártszervezet	422
Választások	430
Törökország, a török nemzetpolitika és a HÖH	439
Összegzés	448

UKRAJNA

Regionalitás és etnikai jelleg az ukrainai kisebbségi pártpolitikában (<i>Fedinec Csilla</i>)	453
Az etnoregionalizmus fogalma	453
A pártokkal nem rendelkező kisebbségek etnoregionális törekvései	454
A krími tatár politikai érdekképviselő sajátos esete	459
A magyar etnikai pártok	465
Helyi önkormányzatok	471
Összegzés	473
Névmutató	475
A kötet szerzői	479

A kisebbségek politikai képviseletének keretei nemzetközi szinten*

VIZI BALÁZS

A kommunista rezsimok bukása után Közép- és Kelet-Európában különböző etnikai-nemzeti kisebbségi közösségek egyre nagyobb politikai szerepet játszottak. Ennek a – kisebbségi közösségi mobilizációból vagy épp a kirekesztő többségi nemzetépítésre adott reakcióból fakadó – politikai szerepnek a megnyilvánulását látták egyesek a térségben kialakult aggasztó etnikai konfliktusokban is (különösen a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlásában). De önmagában a demokratikus átalakulás is új kihívások elé állította a kisebbségeket is. Ahogyan Claus Offe fogalmazott: „a kelet-európai átalakulási folyamat különlegessége és egyedisége abból ered, hogy alapvető szinten azt kell »eldönteni«, hogy »mi« kik vagyunk, azaz dönteni kell az identitásról, az állampolgárságról, és a nemzetállam területi határaitól éppúgy, mint társadalmi vagy kulturális határaitól.”¹ Ebben az összefüggésben a térség országainak politikai életében kialakult etnikai törésvonalak és politikai szervezetek helyzete valóban sajátos körülmények között alakult a rendszerváltás időszakában. A politikai mobilizáció alapja, nem meglepő módon, sokszor az etnikai, nemzeti, nyelvi identitás lett: az újonnan alakult többségi pártok rendszerint nem vállalták fel a kisebbségek problémáinak képviseletét, sőt akár a ’kisebbségi veszély’ (területi elszakadás vágya, lojalitás hiánya, idegen államok – anyaország – érdekeinek képviselete) vádjait használták fel saját választóik mobilizálására. Így a kisebbségi közösségek is gyakran saját politikai párt létrehozásával láttak esélyt érdekeik képviseletére, a döntéshozatal befolyásolására.² A demokratikus játéktér

* A korábban folyóiratban (*Kisebbségkutatás*, 2015, 24 [4], 124–141) megjelent tanulmány javított és aktualizált változata.

¹ Offe, C.: Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe. *Social Research* 1991, 58 (4), 869.

² A témával foglalkozó könyvtárnyi szakirodalomból csak példaként Bugajski, J.: *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. New York, 2002, M. E. Sharpe; Cordell, K. (ed.): *Ethnicity and Democratisation in the New Europe*. New York, 1999, Routledge; Sa-

szabályok között ugyanis a politikai párt adhat esélyt arra, hogy egy kisebbség a választott döntéshozó testületekben a kisebbségi közösség számára fontos, az identitását érintő politikai kérdésekbe bele tudjon szólni.

Az európai államok között nem ismeretlen megoldás, hogy a kisebbségek számára akár kedvezményes választási feltételekkel vagy alkotmányos garanciákkal segítsék a parlamenti képviselő megszerzését.³ A közép- és kelet-európai országokban ez ritkán bizonyult hatékony eszköznek és a jelentős lélekszámú kisebbségek pártjai számára a rendes választási eljárásban megszerzett legitimitációt nem is helyettesítheti. A kisebbségi pártok kormányzati vagy ellenzéki szerepe, a kisebbségek politikai képviselőiténél kérdése a térség országainak európai integrációjában is figyelmet kapott. Ráadásul az 1990-es évek elején kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi intézményrendszer, a kisebbségi jogok iránti fokozott figyelem új lehetőségeket adott a kisebbségeknek is a közéleti részvételben. Ez elsősorban a civil szervezetek előtt nyitott utat, de természetesen a kisebbségek érdekeinek megjelenítésében a kisebbségi civil szervezetek és a kisebbségi pártok sokszor szimbiózisban működnek, ami különösen igaz a nemzetközi szervezetekkel való kapcsolattartásukra.

Nemzetközi szinten két fejlemény érdemes figyelemre ebben a tekintetben: a nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok kialakulása és az európai integráció folyamata. Egyfelől a kisebbségek egyre inkább elismert szerepet kaptak a kisebbségi jogokra vonatkozóan kialakult különböző nemzetközi monitoring és ellenőrző eljárásokban, amely közvetlen kommunikációs csatornákat nyitott meg számukra az érintett nemzetközi szervezetekkel. Másfelől pedig az EU bizonyos politikáit és struktúráit úgy is vizsgálhatjuk, mint amelyek új politikai részvételi lehetőségeket teremtenek a kisebbségek számára. A nemzetközi kapcsolatokban az államok domináns szerepe megkérdőjelezhetetlen és a nemzetközi jogban is egyedül az állam rendelkezik teljes jogalanyisággal. Az elmúlt évtizedekben azonban az államok közötti szoros nemzetközi együttműködések, az emberi jogok nemzetközi védelme és Európában a példátlan intézményi integráció (a számos regionális nemzetközi szervezeten kívül mindenekelőtt az Európai Unióban) más, potenciális nemzetközi szereplők számára is teret nyitottak. Ezek a fejlemények a nemzeti, etnikai kisebbségek helyzetére is hatással voltak Európában.

Az alábbiakban először intézményi megközelítésből áttekintjük a különböző nemzetközi fórumokat, amelyek valamilyen formában a kisebbségek részvételének is teret adnak, majd az európai integráció által nyújtott lehetőségeket vizsgáljuk meg. A két intézményi fejlődés segíthet jobban megérteni az EU-n belül élő kisebbségek politikai helyzetének sajátosságait, nemzetközi érdekérvényesítési esélyeit.

lat, L. – Robotin, M. (eds.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*. Budapest, 2002, Local Government and Public Reform Initiative.

³ Vö. Verstichel, A.: *Participation, Representation and Identity*. Antwerp–Oxford–Portland, 2009, Intersentia, 382–437.

VAN-E HELYE A KISEBBSÉGEKNEK A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKBAN?

A nemzeti kisebbségek számára különös jelentősége van a nemzetközi kapcsolatoknak, számos közösség háborúkat követő területi változások miatt került kisebbségi helyzetbe. Sokszor különleges kapcsolatokat ápolnak saját anyaállamukkal, a kisebbségi közösségen belül akár a saját állam, az elszakadás iránti igény is politikai támogatást élvezhet. Az államok részéről pedig igen gyakran a nemzeti kisebbségek létét is eleve biztonságpolitikai kockázatnak tekintik. A politikailag aktív kisebbségek képviselői és a központi kormány közötti kapcsolatokat emiatt sok, politikailag érzékeny bizalmatlansággal terhelt. A kisebbségek számára ezért a nemzetközi jogban elismert kisebbségi jogok biztosításának igénye, így akár identitásuk megőrzése is nem egyszerűen csak a többség vagy a kormány jóindulatán, a kisebbségi csoport belpolitikai érdekérvényesítésének eredményességén múlhat. Az egyén identitása, az állam és a nemzeti közösség(ek) viszonyrendszerének *ab ovo* nemzetközi dimenziója is van.

A nemzetközi viszonyokban a kisebbségekről rendszerint a kisebbségi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatban esik szó. A második világháborút követő évtizedekben kialakult egyetemes emberi jogok részeként a kisebbségek sajátos jogainak nemzetközi elismerése a diszkrimináció tilalmára és az egyéni jogokra épült. Akárcsak a kollektív jogok problémája, a kisebbségek mint közösségek politikai jelentősége is sokáig kívül esett a nemzetközi megközelítések fókuszán. A nemzetközi jogi normák ennek megfelelően legfeljebb a kisebbségekhez tartozó személyeknek az államukon belüli politikai részvételét érintették, ahogy például az ENSZ Közgyűlés 1992-es nyilatkozata is fogalmazott „a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van hatékonyan részt venni a kulturális, vallási, társadalmi, gazdasági életben és a *közéletben*”⁴ [kiemelés tőlem – V. B.]. Ennek ellenére nem feltétlenül a kisebbségekhez tartozó egyének részvételi jogai (pl. aktív és passzív választójog), hanem inkább a kisebbségi közösségek léte jelent gyakran politikai kihívást az államok számára – akár nemzetközi kapcsolataikban is. Bíró Gáspár egy 2000-ben megjelent kitűnő tanulmányában ezt így fogalmazta meg: „a kisebbségek kérdéséből általában akkor lesz ügy, amikor az államban számszerűen kisebb csoportok politikailag érzékeny jogokat követelnek. [...] Az önmagukat politikailag nem csökkenthető (nem alkuképes) igények mentén meghatározó csoportok, bizonyos feltételek mellett a politikai közösség stabilitását, szélsőséges esetben akár a létét is fenyegethetik. Ilyen nem alkuképes igényeket vagy elveket jelenthet a faj,

⁴ Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (1992). A Közgyűlés 47/135. sz. határozata. 2. cikk 2. bek.

az etnikum, a vallás, nemzeti identitás.”⁵ Az ilyen igények konfliktushoz vezetnek, ha „ugyanabban a politikai közegben legalább az érintett szereplők egyike fenyegetve érzi magát a többi szereplő által”.⁶

A modern nemzetállamokban a politikai közösség nemzeti vagy etnikai identitásra épülő intézményrendszere magában hordozza a kisebbségek és a többség közötti feszültségeket. Főleg a közép- és kelet-európai országokban a nemzeti, etnikai törésvonalak mentén megjelenő párhuzamos nemzetépítési törekvések jellemezték a demokratikus átalakulás folyamatát. Ez könnyen elvezet ahhoz, hogy a kisebbségek nemcsak a hozzászólás jogát igénylik a politikai ügyekben – ami a politikai részvétel alapja a demokráciákban –, hanem, épp saját biztonságuk érdekében, az őket közvetlenül érintő kérdések feletti ellenőrzés jogát követelik. A politikai ellenőrzés vagy politikai hatalom etnikai vagy nemzeti identitás alapján való bármilyen megosztásának felvetése a kisebbség-többség viszonyában nagyon gyakran vezet félelemhez és bizalmatlansághoz, ami számos közép- és kelet-európai állam társadalmát jellemezte az elmúlt negyedszázadban. Elmondhatjuk, hogy 1989 előtt, annak ellenére, hogy a kisebbségi jogok létét az ENSZ vagy az EBESZ égisze alatt az emberi jogok részeként általánosságban elismerték, a kisebbségek helyzetének kezelését leginkább az államok belügyének tartották.

Az ENSZ dokumentumok nem léptek túl a diszkrimináció tilalmának és a „nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségi” identitás megőrzésének elvén. 1990 után azonban az EBESZ és az Európa Tanács keretében a változó európai politikai környezet hatására, szélesebb körben ismerték el a kisebbségek jogait. Akkor is, ha ezek a jogok továbbra is nagyon tág értelmezést engednek az államoknak, és például máig nem született nemzetközileg elfogadott meghatározás a „kisebbség” definíciójára sem. Azonban, ahogy Bíró Gáspár tanulmányában már 2000-ben rámutatott, az új jogi keretek a kisebbségek számára elősegítették a nemzetközi politikai szereplővé válásukat. „A nemzetközi kisebbségvédelmi törekvések bármilyen kollektív dimenziójának merev elutasítása különös hatással volt az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek és a védelmükkel megbízott nemzetközi intézmények kapcsolatára. [...] A közvetlen és magas szintű kommunikációs csatornák megnyitása a kisebbségekhez tartozó személyek, befolyásos államok és tekintélyes nemzetközi intézmények között sajátos eszközökön és mechanizmusokon keresztül, jelentősen megváltoztatta az állammal szembeni állampolgári lojalitás klasszikus felfogását. A nemzetközi fórumokon (vagy mutatis mutandis külföldi kormányok előtt) bepanaszolni a kormányt vagy figyelmeztetni a nemzetközi közvéleményt politikailag érzékeny belföldi kérdésekkel kapcsolatban, ma már a »nemzetközi közösség« je-

⁵ Bíró, G.: Minorities in International Relations. In Segbers, K. and Imbusch, K. (eds.): *The globalization of Eastern Europe: Teaching international relations without borders*. Hamburg, 2000, LIT, 298. (Az angol hivatkozásokat saját fordításomban idézem – V. B.)

⁶ Uo.

lentős része előtt nem számít bűnnek vagy a lojalitás hiányának [...]”.⁷ Az a tény, hogy az 1990-es évek első felében kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok nagyban segítettek a kisebbségeket, hogy problémáikkal közvetlenül el tudják érni a nemzetközi intézményeket, messze nem jelenti azt, hogy a kisebbségek képviselői formális részvételi jogokat kapnának a nemzetközi eljárásokban. Sokkal inkább arról van szó, hogy a kisebbségek a számukra megnyíló politikai és informális lehetőségeken keresztül többféle módon fogalmazhatják meg igényeiket nemzetközi szinten.

KISEBBSÉGEK ÉS RÉSZVÉTELI JOGAIK A NEMZETKÖZI JOGBAN

A nemzeti, etnikai kisebbségek nem alanyai a nemzetközi jognak, és nincs lehetőségük, hogy például a kisebbségek jogainak nemzetközi kodifikációjában bármilyen módon közvetlenül részt vegyenek. Jellemzően a nemzetközi szervezetekben megszületett kisebbségvédelmi okmányok előkészítésében „róluk, de nélkülük” döntenek a tagállamok kormányai. A kisebbségek politikai részvételi jogait a nemzetközi okmányok is csak az állam belső, alkotmányos keretei között ismerik el. A legtöbb nemzetközi kisebbségvédelmi okmány elismeri, hogy az identitás megőrzéséhez (így különösen pl. a nyelvi és kulturális jogokhoz) nélkülözhetetlen az is, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek mindenfajta megkülönböztetés nélkül tudjanak részt venni államuk közéletében, illetve az őket érintő döntésekben is.

Ennek legáltalánosabb formáját hangsúlyozza az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata, amikor kimondja „(1) Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez. (2) Minden személynek egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokra való alkalmazásához. (3) A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson kell hogy kifejezésre jusson” (21. cikk).⁸ A hátrányos megkülönböztetés tilalmával együtt (2. cikk) értelmezve, ez a rendelkezés – a személy kisebbséghez vagy többséghez tartozására tekintet nélkül – világosan elismeri az egyének politikai egyenlőségét, de valójában nem érinti a kisebbségek sajátos politikai igényeit.

A kisebbségek sajátos részvételi jogai az 1990-es évek óta jelennek meg a nemzetközi dokumentumokban. Ahogy a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keret-

⁷ Uo. 307.

⁸ Hasonló megfogalmazást tartalmaz a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (25. cikk) és az Emberi jogok európai egyezménye (I. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikk) is.

egyezmény 15. cikke fogalmazott: „A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőekben – való hatékony részvételhez szükségesek.”⁹ Látható, hogy a Keretegyezmény szövegezői az EBEÉ 1990-es Koppenhágai Okmányához képest óvatosabb megközelítést használtak itt.¹⁰ Egyik rendelkezés sem határozza meg azonban, hogy milyen feltételek is kellenek a „hatékony részvétel” biztosításához. A politikai vagy közéleti részvételhez való jogot jellemzően az államon belül lehet értelmezni: egyebek mellett például a kedvezményes parlamenti képviselet, a konzultatív testületek felállítása, döntéshozatalban való részvétel vagy akár a különféle autonómiamegoldások nyilvánvalóan az állam kormányzatában való részvételt érintik.¹¹

A kisebbségek részéről ugyanakkor igény lehet arra is, hogy nemzetközi szinten érvényesíteni vagy legalábbis megjeleníteni tudják a helyzetükre vonatkozó véleményüket. A már idézett Keretegyezmény 17. cikke – korlátozott formában ugyan, de – elismeri ezt: „(2) A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket azon joguk gyakorlásában, hogy részt vegyenek nemzeti és nemzetközi nem-kormányzati szervezetek tevékenységében.” Az ilyen együttműködésre kiváló példa az Európai Nemzetiségek Föderális Uniója (Federal Union of European Nationalities – FUEN), amely 1949-es megalakulása óta a kisebbségi civil és politikai szervezeteket tömöríti, és kifejezetten a kisebbségek nemzetközi érdekképviseletére jött létre.¹² A FUEN az Európa Tanács és az ENSZ mellett is konzultatív státusszal rendelkezik, számos kezdeményezéssel igyekszik a kisebbségi érdekeket képviselni az Európai Unió intézményeinél is.

⁹ A keretegyezmény hivatalos angol változatában szerepel a „hatékony” („effective”) szó, ez azonban a szerződést kihirdető magyar jogszabályban (1999. évi XXXIV. törvény) a fordításból kimaradt.

¹⁰ Az EBEÉ Emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentuma (1990) 35. bek. így fogalmaz: „A résztvevő államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való hatékony részvételhez, beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmére és előmozdítására vonatkozó ügyekben való részvételt. A résztvevő államok tudomásul veszik egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelme és feltételeinek megteremtése érdekében vállalt azon erőfeszítéseket, amelyek e célok elérésének egyik lehetséges eszközeként az ilyen kisebbségek speciális történelmi és területi körülményeinek megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtését célozzák. az érintett állam politikájának megfelelően.”

¹¹ A közéleti részvétel különböző formáit elemzi két nagyon fontos kommentár: *Commentary No. 2. on The Effective Participation of Persons belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and Public Affairs. Adopted by the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities on 27 February 2008. ACFC/31DOC(2008)001* és az EBESZ Kisebbségi Főbiztosának Lundi Ajánlásai a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben, *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life*. The Hague, 1999, OSCE High Commissioner on National Minorities Office.

¹² <https://www.fuen.org/hu/>

Bizonyos tekintetben az anyaországok külhoni kisebbségeiket támogató fellépését is elismerték nemzetközi szinten, bár ezt elsősorban a kulturális kapcsolatokra és nem a politikai ügyekben nyújtott támogatásra vonatkozóan értelmezik.¹³ Azonban gyakorlati tény, hogy azok a kisebbségek, amelyek anyaállamuk hatékony és nyilvános támogatására számíthatnak, jobban tudják érdekeiket megjeleníteni a nemzetközi színtéren. Az államok sokszor kétoldalú szerződésekben rögzítik, hogy az egymás területén élő kisebbségi nemzettársaik képviselőit bevonják a kisebbségeket érintő bilaterális tárgyalásaikba.¹⁴ Például Magyarország és szomszédjai között az 1990-es években megkötött alapszerződésekben és kisebbségvédelmi megállapodásokban létrehozott kisebbségi vegyes bizottságok tagjai közé a kormányok az érintett kisebbségi közösség képviselőit is meghívják. Igaz, több szerződésben a kormányok privilégiuma, hogy kit delegálnak, kit tekintenek a közösség képviselőjének, ami sokszor legitimitási problémákat vet fel, de maga az intézmény biztosítja a részvétel lehetőségét.

A meglévő keretek között a kisebbségek számára a nemzetközi kisebbségvédelmi intézmények monitoring eljárásai nyithatnak közvetlen kaput a nemzetközi szerepvállaláshoz. Ezek szerepe jóval fontosabb a kisebbségek és a nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatokban, mint a kisebbségek közéleti részvételére vonatkozó jogi normák. Az 1990-es évek óta tapasztalható, hogy a nemzetközi szervezetek informálisan igyekeznek bevonni a kisebbségek képviselőit is az országukat érintő monitoring eljárásokba. Kiemelkedik ezek közül az Európa Tanács kisebbségvédelmi Keretegyezményének Tanácsadó Bizottsága, amely kifejezetten szorgalmazza, hogy a részes államok minél inkább vonják be a kisebbségek képviselőit is a monitoring eljárásba.

KISEBBSÉGEK RÉSZVÉTELI LEHETŐSÉGEI A NEMZETKÖZI MONITORING ELJÁRÁSOKBAN

A második világháborút követően születtek olyan kiemelkedő nemzetközi emberi jogi szerződések, amelyek az egyéni panasz intézményével megteremtették a lehetőségét annak, hogy az egyének közvetlenül az állammal szemben tudjanak nemzetközi szinten fellépni a jogsértések ellen. Az ENSZ-ben a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának első fakultatív jegyzőkönyve a kisebbségi jogok (különösen a 27. cikk) megsértésével szemben is megnyitotta az egyéni pa-

¹³ Vö. A Joggal a Demokráciáért Európai Bizottsága (Velencei Bizottság) jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról Strasbourg, 2001. október 22. CDL-INF (2001) 19. <http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/statusz/velenceijelentes.html>

¹⁴ Vö. Arp, B.: *International Norms and Standards for the Protection of National Minorities. Bilateral and Multilateral Texts with Commentary*. The Hague, 2008, Brill.

naszjog lehetőségét. Európában, még ha az Emberi jogok európai egyezményének nincs is külön, a kisebbségek jogait elismerő rendelkezése, az Emberi Jogok Európai Bíróságához időről időre érkeznek olyan panaszok, amelyek a panaszos kisebbségi identitáshoz való jogát érintik. Ezeket a panaszeljárásokat azonban semmiképp nem tekinthetjük olyan fórumnak, amely lehetőséget adna a kisebbségek politikai követeléseinek megfogalmazására a nemzetközi porondon. Az 1990-es évektől olyan új szakértői testületek és jelentéstételi vagy monitoring eljárások jelentek meg, amelyek a nem-kormányzati, és így a kisebbségi szereplőktől is közvetlen információkat szerezhetnek egy állam általános kisebbségi jogi rendszerének értékeléséhez.

Európában az EBESZ Nemzeti kisebbségi főbiztosa¹⁵ tekinthető az első olyan nemzetközi intézménynek, amelynek mandátuma felhatalmazza, hogy közvetlen politikai kapcsolatba léphet kisebbségi szervezetekkel is. Ugyan a főbiztos intézményét nem azért hozták létre, hogy az EBESZ-tagállamokban a kisebbségi jogok helyzetét vizsgálja, mégis bizonyos esetekben az egyes államok kisebbségi jogi gyakorlatának értékelésében is fontos szerepet játszott. A Nemzeti kisebbségi főbiztos posztját konfliktusmegelőző szerepre szánták. Félsszemmel a délszláv háborúkra tekintve, a tagállamok a főbiztost arra hatalmazták fel, hogy olyan helyzetekben lépjen fel, amelyekben a nemzeti kisebbségek is érintettek, és amelyek nemzetközi konfliktus kirobbanásának veszélyével fenyegethetnek. Ahogy az 1992-es Helsinki Okmány fogalmazott: „mandátumán belül [...] a Főbiztos munkája bizalmas és a feszültségekben közvetlenül érintett minden féltől függetlenül cselekszik”. Ez egyértelműen jelzi azt is, hogy a kormányoknak sincs privilegizált befolyása a Főbiztosra a lehetséges konfliktus kirobbanásának elkerülésében. Már a kezdetektől fogva, az első főbiztos, Max van der Stoep, olyan diplomáciai eszközként tekintett mandátumára, amellyel közvetlenül és egymástól függetlenül léphet kapcsolatba a kormányokkal és a kisebbségek képviselőivel egyaránt.¹⁶ A későbbi főbiztosok szintén ezt a nyitott megközelítést vallották. A legfontosabb ebben, hogy a kormányoknak semmilyen tájékoztatási kiváltsága nincs a főbiztos felé: a kormánytól kapott hivatalos információk és a civilektől, kisebbségi szervezetek képviselőitől szerzett információk alapján a helyzet értékelése egyedül a főbiztos szabad belátásán múlik.¹⁷ A közvetlen országspecifikus diplomáciai misszió kívül a főbiztosok aktív szerepet játszottak általánosabb kisebbségi jogi ajánlások megfogalmazásában és terjesztésében. A kisebbségek közéleti részvételéről, a médiá-

ról, a nyelvi jogokról stb. szóló ajánlások kidolgozásában oroszánrészt vállaltak a civil társadalom, a kisebbségek és a tudományos élet képviselői is.¹⁸

Az elmúlt húsz évben az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezményének Tanácsadó Bizottsága is fontos szerepet játszott az európai kisebbségek ügyeinek nemzetközi megjelenésében. A Tanácsadó Bizottság legfontosabb feladata a Keretegyezmény alkalmazásának monitoring eljárásában a részes államok kötelezettségvállalásainak szakmai értékelése. A Tanácsadó Bizottság munkája kezdetén felhatalmazást kért a Miniszteri Bizottságtól, hogy a részes államok által, a Keretegyezmény alkalmazásáról benyújtott időszakos jelentések vizsgálatánál nemzetközi szervezetektől, emberi jogi intézményektől, ombudsmánoktól, civil szervezetektől és a kisebbségek képviselőitől is információkat gyűjtessen.¹⁹ A Tanácsadó Bizottság arra is felhatalmazást kapott, hogy civil szervezetek képviselőivel a monitoring eljárás részét képező országlátogatásokon kívül is találkozhasson, ami számos esetben igen hasznosnak bizonyult. Az érintett ország területén kívül a civilek nyíltabban és a kormányzati retorzió féltelme nélkül szolgáltathatnak fontos információkkal a Tanácsadó Bizottság számára.

A Tanácsadó Bizottság fő feladata, hogy független ellenőrző testületként készítse el államonként a Keretegyezmény alkalmazásáról szóló szakmai véleményét. Ebben a munkájában kulcsfontosságú, hogy a nem-kormányzati szereplőktől is információkat tud szerezni. A kisebbségi szervezetek igyekeznek kihasználni a monitoring eljárást arra, hogy saját, alternatív jelentéseket készítsenek a Keretegyezmény alkalmazásának problémáiról. A Tanácsadó Bizottság, ezeket az ún. árnyékjelentéseket fontos információforrásoknak tekinti, amelyek segítenek megérteni, hogy a kisebbségek miként értékelik saját helyzetüket. A Tanácsadó Bizottság emellett olyan gyakorlatot alakított ki, hogy a kisebbségi szervezetek képviselőivel a kormányzati szervek képviselőitől külön találkozzanak. 2002 óta pedig, a Tanácsadó Bizottság ún. követő (follow-up) találkozókat szervez minden érintett, a kormány és a kisebbségek képviselőinek részvételével, azzal a céllal, hogy a Keretegyezmény alapján előírt ötéves jelentéstételi időszakon kívül is legyen egy alkalom arra, hogy a Tanácsadó Bizottság ajánlásait minden érintettel megbeszéljék. Bár nem minden részes állam kormánya üdvözölte ezt a kezdeményezést, a kisebbségi és civil szervezetek örültek, hogy a Tanácsadó Bizottság újabb lehetőséget teremt a párbeszédre. A Tanácsadó Bizottság felvállalt célja volt az is, hogy ezzel megerősítse

¹⁵ Az 1992-es Helsinki Okmányban hozták létre a posztot (angolul: High Commissioner on National Minorities).

¹⁶ Kemp, W. (ed.): *Quiet Diplomacy in Action: the OSCE High Commissioner on National Minorities*. The Hague, 2001, Kluwer Law International.

¹⁷ Altenhoener, C. & Palermo, F.: Civil society contributions to the work of the OSCE High Commissioner on National Minorities. *International Journal on Minority and Group Rights*, 2011, 18 (3), 201–218.

¹⁸ Uo. és a Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben (1999), A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló ajánlások (1998), A nemzeti kisebbségek oktatásai jogairól szóló hágai ajánlások (1996). <http://www.osce.org/hcnm/66209>

¹⁹ Kempf, F.: The Advisory Committee and Non-Governmental Organizations. In Malloy, T. – Caruso, U. (eds.): *Minorities, Their Rights, and the Monitoring of the European Framework Convention for the Protection of National Minorities. Essays in Honour of Rainer Hofmann*. Leiden–Boston, 2013, Martinus Nijhoff Publishers, 249–269.

a civil szervezetek, beleértve a kisebbségi szervezetek pozícióját a kormányukkal szemben folytatott tárgyalásaikban.²⁰

A kisebbségek számára jelentős másik Európa tanácsi egyezmény, a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája (Nyelvi Charta) a Keretegyezményhez hasonló monitoring eljárást alkalmaz, amelyben a Szakértői Bizottság a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságához hasonló, széles körű tájékoztatói gyakorlatot alakított ki munkájában. A Nyelvi Charta Szakértői Bizottsága szintén feladatának érzi azt is, hogy a szorosabb együttműködésre sarkallja a kormányokat és a civil (így a kisebbségi) szervezeteket is a Charta gyakorlatba ültetésében.²¹

Amint látható, a kisebbségek helyzetével foglalkozó nemzetközi intézmények – a részes államok hallgatóságos vagy kifejezett egyetértésével – különböző, közvetlen kommunikációs csatornákat nyitottak a kisebbségeknek. Közös a fent említett eljárásokban, hogy a kisebbségekkel való kapcsolattartás módja és szerepe az érintett nemzetközi intézménytől függ. Az is világos, hogy bár az említett intézmények támogatják ezeket az eljárásokat, a kisebbségek számára többnyire csak informális lehetőségek állnak nyitva – az államok óvakodtak attól, hogy bármilyen formában is intézményesítsék a kisebbségek részvételét a nemzetközi kisebbségvédelmi standardok alkalmazásának ellenőrzésében.

A kisebbségek számára ezen a téren, egy másik, kimondottan politikai lehetőséget nyitott az ENSZ-ben a Kisebbségi Fórum (Forum on Minority Issues) létrehozása 2007-ben. Az Emberi Jogi Tanács egy olyan platformot kívánt ezzel életre hívni, amely a kisebbségek és a kormányok közötti párbeszéd és együttműködés elősegítése mellett tematikus ajánlásokkal és szakmai ötletekkel segítse az ENSZ kisebbségügyi különleges jelentéstevőjének munkáját. A fórum azért is alakult meg, hogy megtalálja a legjobb kisebbségvédelmi példákat, eljárásokat, valamint azokat a kihívásokat és nehézségeket, amelyekkel az államok szembesülnek az ENSZ 1992-es Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozat gyakorlati alkalmazásában. A fórum munkájában az államok, nemzetközi emberi jogi szervezetek, szakértők és civil szervezetek egyaránt részt vesznek, és egyenlő jogokkal rendelkeznek az üléseken. A második ülést 2009-ben tartották, amelynek témája a kisebbségek hatékony politikai részvételének kérdése volt. A fórum az ülést záró ajánlásaiban²² a nemzetközi szervezeteknek is azt javasolta, hogy lehetőség szerint minél jobban vonják be a kisebbségek képviselőit is a civil társadalommal foglalkozó nemzetközi programokba, eljárásokba, intézményekbe.

²⁰ Uo. 263–265.

²¹ *The European Charter for regional or minority languages/Working together – NGOs and regional or minority languages*. Strasbourg, 2004, Council of Europe Publishing.

²² *UN Forum on Minority Issues Compilation of Recommendations of the First Four Sessions 2008 to 2011*. Geneva, 2012, Office of the High Commissioner for Human Rights.

Megállapítható, hogy a kisebbségek jogaival foglalkozó nemzetközi szakértői testületekben konszenzus alakult ki az elmúlt másfél évtizedben arról, hogy az államoknak a kisebbségi jogok terén vállalt nemzetközi kötelezettségeik teljesítésében szoros és közvetlen konzultációt kellene kialakítaniuk a civil szervezetekkel, nem-kormányzati szereplőkkel és ezek között a kisebbségek képviselőivel is. A kisebbségek számára ez erőteljes érveket és fontos lehetőséget ad arra, hogy valamilyen formában maguk is részt tudjanak venni azokban a nemzetközi diplomáciai és monitoring eljárásokban, amelyek a nemzetközi kisebbségvédelmi normák alkalmazásának ellenőrzését szolgálják. Ez azt is jelenti, hogy a kisebbségek képviselői – akár saját államuk kormányától függetlenül – a nemzetközi közösség előtt tudják megfogalmazni politikai igényeiket.

ÚJ KILÁTÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN: A POLITIKAI KÉPVISELET ESÉLYEI

Annak ellenére, hogy az Európai Unió sosem volt az emberi jogokkal vagy akár a kisebbségek jogaival foglalkozó intézménynek tekinthető, az elmúlt tíz évben sokan foglalkoztak az európai integrációnak a kisebbségek helyzetére gyakorolt hatásával.²³ Ezenkívül az is megfigyelhető, hogy politikai céljaik érdekében a kisebbségi közösségek képesek lehetnek az Európai Unió politikáit is jól kiaknázni.²⁴ Különösen a 2000-es évek keleti bővítései miatt, a kisebbségi kérdések mind az EU belső jogfejlődésében, mind külpolitikai szerepvállalásában megjelentek az elmúlt évtizedben. A lisszaboni szerződés elfogadása óta pedig az Európai Unióról szóló Szerződés 2. cikke kimondja, hogy – egyebek mellett – az unió a kisebbségek védelmét is saját értékének tekinti.²⁵ Az uniós bővítéspolitikában pedig kifejezetten figyelmet kapott a tagjelölt államokban élő kisebbségek helyzete. Közismert, hogy

²³ Mások mellett Shoraka, K.: *Human Rights and Minority Rights in the European Union*. London, 2010, Routledge; Keating, M.: *European Integration and the Nationalities Question. Politics and Society*, 2004, 32, 367–389.; De Witte, B. – Horváth, E.: *The many faces of minority policy in the European Union*. In Henrard, K. – Dunbar, R. (eds.): *Synergies in Minority Protection. European and International Law Perspectives*. Cambridge, 2008, Cambridge University Press, 365–384. A témáról bővebben írtam: *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. Budapest. L'Harmattan. 2013.

²⁴ Dembinska, M.: *Minorities in the Europeanisation process: undermining the Westphalian order for the neo-medieval scrum? Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 2013, 2 (3), 24–46.

²⁵ „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

az uniós jogban nem jelentek meg a nemzetközi jogban elismert kisebbségvédelmi normákhoz hasonló rendelkezések. Sőt, erős politikai konszenzus van az uniós intézményekben afelől, hogy a kisebbségek jogainak biztosítása csak tagállami felelősség lehet, és nem tartozhat az EU hatáskörébe. Annak ellenére, hogy 1993 óta az EU-tagság politikai feltételei között az „emberi jogok és a kisebbségek védelme” is szerepel, a csatlakozási tárgyalásokért felelős Európai Bizottság a tagjelöltek előrehaladását értékelve ezen a téren jellemzően más nemzetközi intézmények, különösen az EBESZ Kisebbségi Főbiztos és az ET Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának szakértelmére hagyatkozik. A Bizottság óvakodik is attól, hogy politikailag vagy szakmailag kompetens intézményként állítsa be magát ezen a területen.

Az Európai Unió fő intézményei közül egyedül az Európai Parlament ad egy olyan politikai fórumot, ahol esetleg a kisebbségek helyzete is felvethető, megvitatható. Először is, mivel az Európai Parlament tagjai közvetlen választásokon nyernek mandátumot, a kisebbségi, etnoregionális pártok részére kivételes lehetőséget jelent, hogy saját választóik erejéből európai szintű képviseletet szerezhetnek. Az elmúlt évtizedekben az európai politika egyik jelensége épp a regionális, etnikai pártok politikai térnyerése volt egyes EU-tagállamokban.²⁶ A kellő támogatottsággal rendelkező pártok az EP-választásokon is képesek voltak olyan választói mobilizációt elérni, hogy képviselők bejussanak az Európai Parlamentbe. Egyértelmű, hogy az EP választási eljárása és a tagállamokban elnyerhető mandátumok korlátozott száma komoly akadályt jelent a legtöbb kisebbség számára, így csak a nagy lélekszámú, politikailag jól mobilizálható és erős kisebbségi közösségek számára lehet reális az EP-képviselet megszerzése.

Az Európai Szabad Szövetség (European Free Alliance – EFA) azért jött létre 1981-ben, hogy az ilyen regionális, etnikai pártok közötti együttműködést erősítse az Európai Parlamentben. Az EFA tagpártjai jellemzően olyan alkotmányos régiókban működnek, amelyekben a regionális identitás és az erős regionális autonómia komoly politikai háttérrel bír, mint például Skóciában, Katalóniában, Walesben vagy Valenciában. A hagyományos nemzeti vagy etnikai kisebbségi pártok között több olyat is találni, amelyek az Európai Parlamentben inkább más politikai családhoz csatlakoztak, így az RMDSZ vagy a szlovákiai Magyar Közösség Pártja képviselői az Európai Néppárt tagjaiként működnek.

Egy másik fontos kezdeményezés az Európai Parlamentben 1983-ban a politikai képviselőcsoportok közötti együttműködést jelentő ún. kisebbségi intergroup létrehozása volt.²⁷ Az EP-ben komoly hagyománya van a pártcsaládokon átívelő nem hivatalos politikai csoportok működésének, amelyek a különböző pártokhoz tarto-

zó, de egy ügyben hasonlóképp érdekelt képviselők informális együttműködésére ad lehetőséget. A kisebbségi ügyek iránt elkötelezett képviselők által létrehozott intergroup kezdetben a regionális és kisebbségi nyelvek helyzetével foglalkozott, és számos kezdeményezéssel élt a kisebbségi nyelvek európai uniós támogatása érdekében. Ez a megközelítés a keleti bővítés után megváltozott, az új tagállamokból érkezett képviselők aktív szerepet vállaltak, és jelentősen bővült az intergroup érdeklődési köre. Ma, a hivatalosan Hagyományos Kisebbségek, Nemzeti Közösségek és Regionális Nyelvek Intergroup név alatt működő csoportnak huszonegy tagállam képviselői közül vannak tagjai, és széles körben aktív a kisebbségi ügyek előmozdításában az EU-ban. Rendszeresen szervez találkozókat a kisebbségek képviselőivel, és ajánlásokat, állásfoglalásokat ad ki a tagállamokban élő kisebbségek helyzetéről. Annak ellenére, hogy a kisebbségi intergroup javaslatai rendszerint nem jutnak el addig, hogy parlamenti határozatok szülessenek belőlük, mégis fontos szerepet játszik abban, hogy a nemzeti-etnikai kisebbségek aktuális problémáira fel tudja hívni a figyelmet az EP-ben. A fentebb említett FUEN és az intergroup sok területen szorosan együttműködik. A FUEN létrehozta az Európai Parlamenttel közösen az Európai Párbeszéd Fórumát (European Dialogue Forum), amelynek célja, hogy az Európai Parlamentben a kisebbségek ügyeit felvállaló képviselőkkel a FUEN-be tömörült kisebbségi szervezetek együtt tudjanak működni.²⁸

RÉGIÓK, KISEBBSÉGEK ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

A közvetlen politikai képviseleti lehetőségek mellett kiemelt figyelmet kapott az utóbbi időben a régiók szerepének változása az európai integrációban és ennek hatása egyes nemzeti-etnikai kisebbségekre. Keating számos munkájában elemezte a területi alapú alkotmányos hatalommegosztás és az európai integráció összefüggéseit, különösen az erősödő etnoregionális mozgalmak követeléseinek fényében pl. Katalóniában vagy Skóciában.²⁹ Érvelésében arra mutat rá, hogy az európai integráció a függetlenségi követelések mellett inkább a hatalommegosztás, a regionális autonómia kiszélesítése felé mozdította el ezeket a mozgalmakat, és ez jelentősen hozzájárult támogatottságuk növekedéséhez. Ezt a megállapítást ugyan cáfolhatja a katalán függetlenségi mozgalom megerősödése és a 2015-ös skót függetlenségi népszavazás, de mindkét esetben egyértelmű volt, hogy a függetlenségről szóló vitát az európai integrációhoz való viszony is komolyan befolyásolta.

²⁶ De Winter, L. – Türsan, H. (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge.

²⁷ Erről bővebben lásd Gál, K. et al.: *Traditional Minorities, National Communities and Languages*. Brussels–Budapest, 2011.

²⁸ <https://www.fuen.org/hu/hirek/single/article/first-meeting-of-the-new-european-dialogue-forum/>

²⁹ Keating, M.: Rethinking Sovereignty. Independence-Lite, Devolution-Max and National Accommodation. *REAF*, 2012, 16, (octubre), 9–29. Vagy Keating, M.: European Integration and the Nationalities Question. *Politics and Society*, 2004, 32, 367–389.

Malloy egyik tanulmányában általánosabb jelleggel az ún. nemzeti kisebbségi régiók politikai szerepének változását elemezte az EU-n belül.³⁰ Értékelése szerint az általa nemzeti kisebbségi régióknak nevezett régiók, amelyekben egy kisebbség többséget alkot, komoly lehetőségeket kínál az EU, függetlenül attól, hogy ennek a régióknak az államon belül milyen közigazgatási szerepe van, vagy egyáltalán közigazgatási egységként elismerik-e. Az Európai Unió különböző struktúrákat kínál, amely ezeknek a régióknak politikai lehetőségeket adhat. A területi kohéziós politika például az uniós átlagtól elmaradt térségek felzárkóztatását célozza meg, és számos kisebbség által lakott régiót közvetlenül érint. Bár a szubszidiaritás uniós elvének³¹ szellemében elvárható volna, hogy a regionális fejlesztési döntésekben a területi és helyi önkormányzatoknak komoly szava legyen, a valóságban nagyrészt a tagállamok kormányain múlik, hogy milyen szinten vonják be a helyi, regionális képviseleti szerveket az uniós alapok felhasználásába. A regionális pénzügyi támogatások mindenekelőtt azoknak a régióknak kedvezhetnek, amelyek erős alkotmányos autonómiával rendelkeznek az államon belül. Az EU már a csatlakozási folyamat során pénzügyi támogatásokat nyújtott a közép- és kelet-európai tagjelölt államoknak és a PHARE-programot 1997–1999 között úgy módosították, hogy segítsék a csatlakozó országokat a tagsági feltételek teljesítésében. Ezenkívül az EU egy sor különböző egyéb projektet is támogatott a határokon átnyúló együttműködéstől a közlekedésfejlesztésig vagy a környezetvédelmi beruházásokig. A közös agrárpolitika alkalmazására való felkészülést segítette a SAPARD-program. Ugyan az előcsatlakozási támogatások és az uniós fejlesztési politikák új pénzügyi forrásokat jelenthetnek az államon belül a régióknak, de végeredményben a tagállamok kizárólagos hatáskörébe tartozik a régiók alkotmányos és politikai szerepének meghatározása. Így az elmúlt évtizedekben ezek az uniós források igazán csak a politikai autonómiával rendelkező régiók számára hoztak igazi hasznot.

A politikai intézmények között a Maastrichti Szerződésben létrehozott Régiók Bizottsága nyitott új teret a régióknak, a Lisszaboni Szerződéssel ráadásul a korábbi teljesen formális szerep helyett valódi konzultációs jogokkal ruházták fel. Malloy rámutatott arra is, hogy az alkotmányos régiók képviselői komoly nyomást tudtak gyakorolni a tagállamokra abban, hogy a szubszidiaritás elvét kiterjesszék. Mégis, a dolog természeténél fogva, csak azok a régiók tudnak érzékelhető politikai szerepre szert tenni uniós szinten, amelyek saját államukban, alkotmányos pozíciójuk miatt már komoly tényezőknek számítanak a központi kormányok mellett. Ez igaz más politikai megjelenési formákra is, az egyes régiók által fenntartott brüsszeli képviseleti irodák működésének hatékonyságára vagy épp a régió lobbiképességére.

³⁰ Malloy, T.: *National Minority 'Regions' in the Enlarged European Union: Mobilizing for Third Level Politics?* ECMI Working Papers. Flensburg, 2005, ECMI.

³¹ Az Európai Unióról szóló Szerződés 5. cikk 3. bek.

Az Európai Unió intézményi kereteire vetett futólagos pillantás is jól mutatja, hogy az uniós politikák kínálta új lehetőségekkel csak néhány regionális kisebbség tud élni. Mivel a kisebbségek vagy akár a kisebbségek jogainak elismerése csak nagy általánosságban jelent meg az EU-ban, ezért csak a saját államukban stabil és erős alkotmányos autonómiával rendelkező kisebbségi régióknak van esélyük az új pénzügyi és képviseleti lehetőségeket saját politikai befolyásuk növelésére kihasználni. A nemzetközi szervezetek szakértői testületeihez képest az uniós intézmények továbbra is vakok a legtöbb kisebbséget rendszerint érintő problémákkal szemben. Az Európai Parlament szerepe ugyan fontos lehet az ilyen kisebbségi ügyek politikai képviseletében, de ahogy az integrációt jellemző többszintű kormányzati modell előnyeiből, úgy az uniós politikai szerepvállalásban csak nagyon kevés kisebbség tud hasznot húzni.

ÖSSZEGZÉS

Az európai nemzeti, etnikai kisebbségek számára a jelenlét lehetősége a nemzetközi kapcsolatokban és a nemzetközi szervezetekben rendkívül fontos. Egyértelmű, hogy az 1990-es években kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi mechanizmusok teret nyitottak a kisebbségek előtt is a nemzetközi szerepvállaláshoz. Az EBESZ kisebbségi főbiztosa vagy az Európa Tanács monitoring eljárásai a saját államaik előtt is legitim fórumoknak bizonyulnak a kisebbségek számára, ami segíthet abban, hogy követeléseikre, panaszaikra felhívják a nemzetközi közösség figyelmét is. Azonban – nem meglepő módon – ezek a lehetőségek az informális diplomácia világában maradtak. Nem intézményesültek oly módon, hogy az európai államokban élő kisebbségek számára nemzetközi szinten valós képviseleti fórumot jelenítenének. A kisebbségek továbbra is inkább tárgyai, mint alanyai a nemzetközi jogi szabályozásnak, de a jogaik védelmére létrehozott testületeknek legalább lehetősége van közvetlen információkat szerezni tőlük.

Az etnikai alapú politikai mobilizáció a kisebbségi közösségek számára lehetővé teszi a közvetlen nemzetközi kapcsolatépítést is. Ennek nemzetközi jogi alapot ad, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumok legitimálják az anyaállamok és a kisebbségek közötti kapcsolattartást éppúgy, mint a különböző országokban működő kisebbségi szervezetek nemzetközi együttműködését. Emellett a kisebbségi pártok betagozódása az európai pártcsaládokba nemcsak nemzetközi legitimációt jelent számukra, hanem érdekérvényesítési lehetőséget is. A kisebbségi közösségek politikai jelenlétének kulcsa, nemzetközi szinten elengedhetetlen feltétele, az érdekképviselő intézményesülésének valamilyen formája, akár civil szervezetekről, akár pártokról legyen szó. Ez pedig csak kellő kohézióval, politikai szervezethez tartozó kisebbségi csoportok számára lehetséges. Sok esetben jogvédő szervezetek, nemzetközi szakértői testületek vagy nemzetközi szervezetek

politikailag passzív, szervezetlen (pl. a romák) vagy épp elenyészően kis létszámú kisebbségek (pl. az oroszországi finnugorok) ügyeivel is foglalkoznak természetesen. Azonban a kisebbségek számára a nemzetközi kapcsolatokban és szervezetekben a jelenlét, a közvetlen érdekérvényesítés és részvétel lehetőségét a szervezeti intézményesülés biztosíthatja csak.

Az európai integráció fejlődése egészen más perspektívát nyit a legerősebb kisebbségeknek. Különösen azoknak a nagy lélekszámú kisebbségi közösségeknek, amelyek saját államukban stabil alkotmányos autonómiával rendelkeznek, és különösen erős politikai mobilizációval ahhoz, hogy ki tudják használni az Európai Unió kínálta érdekképviseleti lehetőségeket. Az uniós intézményrendszer oly mértékben alakítja át az állami szuverenitás kereteit, hogy az a regionális kisebbségek számára komoly gazdasági, politikai lehetőségeket teremti. Igaz ugyan, hogy csak az ő számukra: a legtöbb nemzeti, nyelvi kisebbség számára Európában továbbra is egyedül a nemzetállami struktúra lesz meghatározó.

Az etnikai párt fogalma

SALAT LEVENTE – SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ

A kelet-közép-európai és azon belül a Kárpát-medencei kisebbségi magyar pártok jelenségének a tudományos igényű vizsgálata a nemzetközi szakirodalom két markáns irányzatának a metszéspontjában helyezhető el. A kérdés egyfelől az etnikai pártok általános, a világ számos térségében fellelhető jelenségével foglalkozó munkák fogalmi apparátusával közelíthető meg, és azok módszertani irányultságát követve határolható be sajátos kutatási területként, másrészt az etnoregionalista pártok főként nyugat-európai példákra alapozott irányzatához viszonyítható, annak meglehetősen határozott körvonalú tény- és ismeretanyagával hozható összefüggésbe.

TERMINOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

Az etnikai pártok jelenségkörét vizsgáló kutatási irány a legutóbbi esztendőkből, főként Kanchan Chandra¹ tevékenységének köszönhetően tett szert a fogalmi koherencia és a belső kidolgozottság azon ismérveire, amelyek alapján ma már önálló kutatási területről lehet beszélni. Az etnoregionalis pártok irodalmához tartozó munkák, lényegesen egybehangzóbb módon, a Lipset–Rokkan-féle klasszikus törésvonalteóriából, azon belül a centrum–periféria közötti érdekellentétből vezetik le az etnoregionalis pártok létrejöttét, azok szervezeti-funkcionális sajátosságait.

¹ Chandra, K. – Metz, D.: A New Cross-National Database on Ethnic Parties. Paper prepared for presentation at the *Annual Meeting of the Midwestern Political Science Association*, April 24–27, 2002; Chandra, K.: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Head Counts in India*. Cambridge, 2004, Cambridge University Press; Chandra, K.: What is an Ethnic Party? *Party Politics*, 2011, 17 (2), 151–169.

illetve az általuk elért eredmények természetére vonatkozó elméleti magyarázataikat.² Ez a két kutatási irányzat, noha sok tekintetben azonos célokat követnek, és az általuk vizsgált empirikus tényanyag tekintetében is jelentős az átfedés, többnyire a párhuzamos diskurzusok képét mutatja: az egyes irányzatokhoz tartozó szerzők munkáiban csak elvétve fordulnak elő a másik megközelítés eredményeit felhasználó hivatkozások.

A két kutatási irány viszonylagos önállóságának természetesen alapos okai vannak. Az etnikai pártok jelensége iránti érdeklődés az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején kezdett kibontakozni a politikatudomány – főként amerikai – szakértőinek a körében, többnyire azoknak a várokozásoknak az egyre szélesebb körben elismert kudarcával összefüggésbe hozhatóan, amelyek a modernizáció előretörésével az etnicitás jelentőségének a visszaszorulását, fokozatos felszámolódását vetítették előre. Az etnicitás politikai relevanciájának az egyre markánsabb megnyilvánulásai világszerte – nemcsak a gyarmati rendszer örökségével küszködő Harmadik Világ országaiban, hanem a fejlett Nyugathoz tartozó észak-amerikai és nyugat-európai térségekben is – magyarázatokat tettek szükségessé, amelyek kidolgozására a politikai mobilizáció jelenségével foglalkozó vizsgálatok fogalomrendszerei és elméleti megközelítései tűntek alkalmasnak. Az irányzat képviselőinek a körében uralkodó felfogás szerint az etnikai pártok a politikai mobilizáció által létrehozott különleges alakzatok, amelyek akkor jelennek meg, amikor az etnicitás politikai mobilizációját valamilyen sajátos – a normalitástól rendszerint eltérőnek tekintett – körülmények előidézik. A válaszra váró kérdések az etnikum átpolitizálódásának, illetve a politika etnicizálódásának a várható következményeivel, az azt kiváltó okokkal, illetve a nem kívánatos következmények elkerülésének a lehetőségeivel kapcsolatosak.

Noha a jelenség gyökerei egyes esetekben az 1920–1930-as évekig nyúlnak vissza, az etnoregionális pártok irodalma az 1970-es, 1980-as évekre jellemző specifikusan nyugat-európai jelenségre összpontosít: az Európa nyugati részére jellemző társadalomfejlődés sajátos körülményei között olyan régi-új törésvonalak relevánsá válására, amelyek mozgósító potenciáljához a legelrugaszkodottabb politikatudományi elemzők sem fűztek reményeket. Az azzal kapcsolatos kérdésekre, hogy

² Levi, M. – Hechter, M.: A Rational choice approach to the rise and decline of ethnoregional political parties. In Tiryakian, A. – Rogowski, R. (eds.): *New Nationalisms of the Developed West*. Boston, 1985, Allen and Unwin, 128–146.; De Winter, L. – Türsan, H. (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge; Massetti, Emanuele – Schakel, Arjan H.: Ideology Matters : Why Decentralization Has a Differentiated Effect on Regionalist Parties' Fortunes in Regionalised or Federal Countries. *Paper presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops 2012, Antwerp, 10–15 April Workshop on "Ethnicity, Territory and Party Competition. Towards a Unified Approach"*.

mi váltotta ki a nyugat-európai választói viselkedésnek ezt a váratlan fordulatát, illetve hogy milyen tényezők járultak hozzá az etnoregionális pártok sok tekintetben látványos teljesítményéhez, egy meglehetősen világosan körvonalazott kutatási program keretében fogalmazódtak meg a válaszok, többnyire a klasszikus törésvonal-elmélet, illetve a politikai opportunítás-szerkezeteket (political opportunity structures) tanulmányozó vizsgálatok fogalmi apparátusa és szemléleti sajátosságai által kijelölt határokon belül.

Kérdés, hogy e között a két markáns kutatási irányzat között kiépíthetők-e az átjárás útvonalai, úgy hogy annak a Kárpát-medencei kisebbségi magyar pártok tanulmányozása szempontjából hasznát lehessen venni. Tény, hogy a vizsgálat empirikus esetei többségükben az országos relevanciájú etnikai pártok kategóriájához tartozik, de előfordulnak olyan kisebbségi magyar pártok is, amelyek esetében az etnoregionális jelleg a meghatározóbb.

Noha az etnicitás politikai aktivizálódását sokan nemkívánatos, természetellenes jelenségnek állítják be, ahhoz, hogy az etnicitásnak mint strukturális adottságnak esélye legyen a fennmaradáshoz, elengedhetetlen annak politikai aktivizálódása: végső soron maguk a nemzetállamok is az etnicitás aktivizálódásának a legmagasabb formáját képviselik. Másfelől, az etnikai pártok szerteágazó jelensége a világ számos térségében, aktivizálódásuk sajátos körülményei és tevékenységüknek, illetve – bizonyos partikuláris esetekben – létrejöttük megakadályozásának a politikai rendszer egészére gyakorolt hatása több olyan kérdést vet föl, amelyek alapján célszerű továbbgondolni a törésvonalak klasszikus elméletét, azon belül a politikai mobilizáció sajátos nyugat-európai alakzataira adott magyarázatok egyes elemeit.

A már említett etnikai és etnoregionális pártfogalom mellett előfordulnak, többek között, a következő változatok: etnonacionalista párt,³ etnonacionális párt,⁴ periferikus nacionalista párt,⁵ periferikus párt,⁶ országos viszonylatban nem rele-

³ Connor, W.: Ethnonationalism in the First World: The present in historical Perspective. In Esman, M. (ed.): *Ethnic Conflict in the Western World*. Ithaca, 1977, Cornell University Press.

⁴ Rudolph, J. R.: *Politics and Ethnicity. A Comparative Study*. New York, 2006, Palgrave Macmillan.

⁵ Gourevitch, P. A.: The Re-emergence of "Peripheral Nationalisms": Some Comparative Speculations on the Distribution of Political Leadership and Economic Growth. *Comparative Studies in Society and History*, 1979, 21 (3), 303–322.

⁶ Rokkan, S. – Urwin, D.: Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe. In Rokkan, S. – D. Urwin (eds.): *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*. London, 1982, Sage, 1–18.

váns párt,⁷ regionális párt,⁸ etnoregionalista párt,⁹ etnoterritoriális párt,¹⁰ etnopolitikai párt,¹¹ kommunális párt,¹² partikularista szociokulturális vagy etnikai-partikularisztikus párt,¹³ autonomista párt,¹⁴ kisebbségi párt,¹⁵ kisebbségi nacionalista párt,¹⁶ bennszülött népek pártja¹⁷ stb.

A felsorolt terminológiai opcióknak természetesen minden esetben megvan a maguk motivációs háttere: a vizsgált jelenség leírására kiválasztott kifejezés a meg-

⁷ De Winter, L. (ed.): *Non-Statewide Parties in Europe*. Barcelona, 1994, Institut de Ciències Polítiques i Socials; Pallares, F. – Montero, J. – Llera, F.: *Non State-wide Parties in Spain: An Attitudinal Study of Nationalism and Regionalism*. *Publius: Journal of Federalism*, 1997, 27 (4), 135–170.

⁸ Pl. Brancati, D.: Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 2006, 60 (3), 651–685.; Jolly, Seth Kincaid: *Determinants of Regional Party Success in Western Europe*. Manuscript, 2006. http://www.ibrarian.net/navon/paper/Determinants_of_Regional_Party_Success_in_Western.pdf?paperid=1482454

⁹ De Winter, Lieven: Conclusion. In Lieven de Winter and Huri Türsan (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London – New York, 1998, Routledge, 204–247.; Gordin, Jorge P.: The Electoral Fate of Ethnoregionalist Parties in Western Europe: A Boolean Test of Extant Explanations The Concept of Ethnoregionalist Parties. *Scandinavian Political Studies*, 2001, 24 (2), 149–170.; De Winter, L. – Gómez-Reino, M.: European Integration and Ethnoregionalist Parties. *Party Politics*, 2002, 8 (4), 483–503.

¹⁰ Rudolph, J. R.: *Politics and Ethnicity. A Comparative Study*. New York, 2006, Palgrave Macmillan.

¹¹ Ishiyama, J. T. – Breuning, M.: *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, CO – London, 1998, Lynne Reinner Publishers; Breuning, M.: Ethnopolitical Parties and Development Cooperation: The Case of Belgium. *Comparative Political Studies*, 1999, 32 (6), 724–751.

¹² Geertz, C.: The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Geertz, C. (ed.): *Old Societies and New States*. New York, 1963, Free Press, 104–157.

¹³ Kitschelt, H.: Divergent Paths of Postcommunist Democracies. In Gunther, R. – Diamond, L. (eds.): *Political Parties and Democracy*. Baltimore, 2001, The Johns Hopkins University Press, 299–323.

¹⁴ De Winter, L. – Gómez-Reino, M. – P. Lynch: *Autonomist Parties in Europe: Identity Politics and the Revival of the Centre-Periphery Cleavage*. Barcelona, 2006, Institut de Ciències Polítiques i Socials.

¹⁵ Birnir, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics*. Cambridge, 2007, Cambridge University Press; Bieber, F.: Regulating minority parties in Central and South-Eastern Europe. In Reilly, B. – Nordlund, P. (eds.): *Political Parties in Conflict-Prone Societies: Regulation, Engineering and Democratic Development*. Tokyo–New York–Paris, 2008, United Nations University Press, 95–125.; Reilly, B. (2008): Introduction. In Reilly, B. – Nordlund, P. (eds.): *Political Parties in Conflict-Prone Societies: Regulation, Engineering and Democratic Development*. Tokyo–New York–Paris. 2008. United Nations University Press, 3–24.; Zollinger, D. – Bochsler, D.: *Minority representation in a semi-democratic regime: the Georgian case*. Manuscript, 2011.

¹⁶ Lynch, P.: *Minority Nationalism and European Integration*. Cardiff, 1996, University of Wales Press; Sorens, J.: Regionalists Against Secession: The Political Economy of Territory in Advanced Democracies. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2008, 14 (3), 325–360.; Elias, A.: *Minority Nationalist Parties and European Integration. A Comparative Study*. London, 2009, Routledge.

¹⁷ Van Cott, D. L.: *Radical Democracy in the Andes: Indigenous Parties and the Quality of Democracy in Latin America*. Kellogg Institute Working Paper, 2005, Nr. 333.; Birnir, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics*. Cambridge, 2007, Cambridge University Press.

közelítés szempontjából legszembeütőbb jellegzetességet domborítja ki, és rendszerint jól felépített diszkurzív logikába illeszkedik. Mindez akkor válik különösen egyértelművé, ha figyelembe vesszük, hogy a különböző megnevezések az esetek többségében ugyanarra az empirikus tényanyagra utalnak, és a fogalomhasználatra vonatkozó döntést a kutatói szándék indokolja végső soron, amely a vizsgált jelenség valamely kiemelt aspektusára vonatkozóan kíván bizonyítani valamit. Ennek alapján válik érthetővé, hogy egyazon párt – pl. a Skót Nacionalista Párt – „országos viszonylatban nem releváns”, „etnoregionalista”, „autonomista”, „kisebbségi” vagy „kisebbségi nacionalista” párt a megközelítés logikájának, illetve a vizsgálat céljának megfelelően.

A bizonyos értelemben terminológiai voluntarizmust eredményező eltérő fogalomhasználat mindazonáltal nem minden esetben teljességgel önkényes. Néhány esetben a vizsgált jelenség valamilyen regionális behatároltsága indokolja a megnevezés sajátos megválasztását, mint például a „kisebbségi párt” kifejezés esetében, amely többnyire közép- és kelet-európai példák viszonylatában szokott előfordulni, vagy a „bennszülött nép(ek) pártja” megnevezés, amely rendszerint latin-amerikai kontextusra utal. Az „etnoregionalista” vagy „etnoregionalista párt” kifejezés is – mint jeleztük – meglehetősen következetességgel a nyugat-európai pártok egy sajátos családjára vonatkozik rendszerint. Ezek a konvenciók azonban hallgatólagosak, és a kérdés különböző megközelítéseit felölelő szakirodalom közel sem következetes: az említett „standardizációs” törekvések ellenére a különböző megnevezések a legkülönbözőbb kontextusokban bukkannak föl, olykor egyazon szerző publikációiban is akár.

Alább az etnikai párt kifejezést fogjuk használni, a következő megfontolásokra való tekintettel: 1. a szakirodalomban ez a változat fordul elő a legnagyobb relatív gyakorisággal; 2. a fogalommal kapcsolatosan kibontakozott, három-négy évtizednyi múltra visszatekintő polémiák számlájára írhatóan, egyfelől, és Kanchan Chandra bő tíz évet igénybe vevő kutatásainak köszönhetően, másfelől, az etnikai párt fogalma ma már kellő részletességgel és precizitással kidolgozott szakkifejezés, amelyet megfelelő módon lehet operacionalizálni a kutatás legkülönbözőbb regionális és módszertani kontextusaiban; 3. a fogalom Chandra¹⁸ által standardizált változata alkalmas megragadni és tükrözni mindazokat a regionális és funkcionális sajátosságokat, amelyek a különböző alternatív megnevezéseket indokolják, az „etnoregionalista”, „autonomista” vagy „kisebbségi” párt változatait is beleértve; 4. a bennünket közelebbről érdeklő két kategória – a kisebbségi és az etnoregionalista pártok jelensége – a fentieknek megfelelően felfogott etnikai párt fogalma alá tartozik, annak fontos aleseteiként értelmezhető; 5. szakirodalom általunk mérvadónak tekintett része által preferált értelmezés szerint az etnikai párt fogalma nem szűkíthető le mindazonáltal a kisebbségi pártok jelenségkörére, bizonyos körülmények

¹⁸ Chandra, K.: What is an Ethnic Party?, i. m., 151–169.

között – mint látni fogjuk – domináns közösségeket képviselő, többségi pártok is ebbe a kategóriába sorolhatók.¹⁹

Terminológiai opcióknak értelemszerűen hátrányai is vannak – mindenekelőtt és legfőképpen az, hogy a vizsgált jelenséget az etnikum, etnicitás fogalmával kapcsolja össze, amelyet meglehetősen fenntartással, nemritkán nyílt negatív előítéllettel kezel a szakirodalom egy jelentős része. Ezt a hátrányt azonban lehetetlenség megspórolni: az etnikai párt fogalmával jelölt jelenségek az etnicitás politikai aktiválódásának a legpregnansabb formája – remélni lehet, hogy tanulmányozása révén megismerszenek az etnicitás és a politika kapcsolatának olyan vonatkozásai, amelyeket a kulturális megosztottság – és azon belül az etnicitás – következményeivel foglalkozó szakirodalom egy jelentős része eleve kizár a vizsgálódás köréből. Az a körülmény, hogy a tanulmányunkban irányadóként kezelt értelmezés szerint többségi, domináns közösségek érdekeit képviselő párt is lehet etnikai párt, jelentős mértékben növeli ennek az esélyeit.

PÁRT-E EGYÁLTALÁN AZ ETNIKAI PÁRT?

Az etnicitás politikai aktiválódásának és szervezett, a politikai hatalomban való részvételre alkalmas formában való megjelenésének a megértéséhez, illetve a jelenség tudományos igényű magyarázatához szükséges mindenekelőtt annak tisztázása, hogy milyen értelemben lehet pártnak tekinteni az etnikai pártot. Ehhez két szempont figyelembevételre látszik szükségesnek: egyfelől annak felidézése, hogy az irodalom megfellebbezhetetlen tekintélyű toposzai mit tekintenek a politikai párt elengedhetetlen ismérveinek, másfelől annak mérlegelése, hogy a rendelkezésre álló tipológiák alapján hová sorolható be az etnikai párt jelenségek köré.

Leon Epstein szerint a politikai párt „egyének tetszőleges, bármilyen lazán szervezett csoportja, amelynek deklarált célja megnyerni a választásokat”.²⁰ Maurice Duverger a pártot olyan szervezetként határozza meg, amelynek elsődleges célja a hatalom megszerzése vagy az annak gyakorlásából való részesedés, és támogatottsága széles társadalmi rétegektől származik, szemben az érdekcsoporttal, amely csak korlátozott számú személy partikuláris vagy magánérdekeit képviseli.²¹ Giovanni Sartori egyfelől a társadalom és a kormányzat között közvetítő, legfonto-

¹⁹ Fontos itt megjegyezni, hogy a nyugat-európai fókuszú (etno)regionalista szakirodalomban a hangsúly a regionális elemen van, olyannyira, hogy az etno- előtag gyakran el is marad. Nyugat-Európában e területiségre helyezett hangsúly mögött nyilván a régiók intézményesültségi szintje is áll, ami Kelet-Közép-Európában lényegesen kevésbé teljesül, ezért utóbbi régióban célszerűbbnek tűnik az etnikai elem előtérbe helyezése.

²⁰ Epstein, L.: *Political Parties in Western Democracies*. New York, 1966, Praeger, 1.

²¹ Idézi Janda, K.: *Political Parties*. New York, 1990, Free Press, 166.

sabb áttételi struktúráknak tekinti a pártokat,²² másfelől olyan „tetszőleges politikai csoportként” határozza meg őket, „amelyet valamilyen hivatalos azonosító alapján lehet felismerni, amely részt vesz a választásokon, és ennek alapján képes állami tisztségekbe juttatni jelöltjeit, függetlenül attól, hogy a választások szabadok voltak-e vagy sem”.²³ Kenneth Janda is a jelöltek kormányzati funkciókba juttatását nevezi meg a pártok legfőbb célkitűzéseként, ám kiiktatja azt a feltételt, hogy a hatalmat választási versengés révén szerezzék meg, hogy ezáltal az egypártrendszerekben működő, vagy a hatalmat szubverzív módon megszerezni próbáló szervezeteket is pártként kezelhesse.²⁴

A pártoknak ugyanakkor, miközben a politikai verseny intézményes keretét, illetve feltételeit biztosítják,²⁵ támogatottságra van szükségük, állítja Lipset, arra, hogy a politikai közösség egy része feltétel nélkül azonosuljon azzal, amit a párt képvisel. Ez a feltétel pedig csak akkor teljesülhet, ha a pártok valamilyen „törésvonal mélyen meghúzódó gyökereihez kapcsolódnak”, ellenkező esetben nem lesznek képesek biztosítani a stabilitásnak azt a szintjét, amire a modern választói demokráciák körülményei között szükség van a sikerhez.²⁶ Az etnikai és regionális pártok elvi lehetősége szempontjából külön jelentősége van annak a Lipset és Rokkan által megfogalmazott megállapításnak, amely szerint a pártokat olyan „markáns attrakciós pólusokként kell elgondolni, amelyek képesek létrehozni saját támogatói táborukat, függetlenül a földrajzi, társadalmi és kulturális jellegű kortárs mozgalmaktól”.²⁷

Az egyesült államokbeli politikai tapasztalatoknak a demokratikus átmenet különböző kontextusaiban való hasznosulását elősegíteni hivatott munkájában Thomas Carothers azt írja, hogy a politikai pártoknak eszményi körülmények között három funkciót kell ellátniuk: 1. aggregálniuk kell az állampolgárok különböző rétegeinek az érdekeit, és hangot kell adniuk ezeknek az érdekeknek; 2. strukturálniuk kell a választói versenyt, és formát kell adniuk a politikai mezőnynek; 3. koherens, kormányzóképes politikai alakulatokat kell létrehozniuk.²⁸ Ahhoz, hogy ezeket a feladatokat megfelelő módon teljesíthessék, a pártoknak „politikai ideológiák, és nem etnikai, vallási vagy regionális identitások mentén kell szerveződniük”, nem

²² Sartori, G. (1976): *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge, 1976, Cambridge University Press. IX.

²³ Uo., 63.

²⁴ Janda, K.: *Political Parties*, i. m., 5.

²⁵ Lipset, S. M.: *Cleavages, parties and democracy*. In Karvonen, L. – Kuhnle, S. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London–New York, 2001, Routledge, 3.

²⁶ Uo., 4.

²⁷ Lipset, S. – Rokkan, S. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments*. New York, 1967, The Free Press, 3.

²⁸ Carothers, T.: *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington DC, 1999, Carnegie Endowment for International Peace, 142.

karizmatikus vezetők önös céljait kiszolgáló politikai eszközöknek, hanem olyan szerveződéseknek kell lenniük, „amelyeket demokratikus belső struktúrák jellemeznek, amelyek szavazókat szólítanak meg az állampolgárok körében, és amelyek nyíltságra, elszámoltathatóságra és a törvények tiszteletére törekszenek”.²⁹

Az etnikai pártok létjogosultságát sokan vitatják. Az ellenzők nagy általánossággal két táborra oszthatók: egyesek a politika bármilyen jellegű összefonódását az etnicitással természetellenesnek, a józan ész logikájával összeegyeztethetetlennek gondolják, és mint ilyent, elfogadhatatlanként utasítják el; mások, akik az etnicitás politikai megjelenítésének és képviselésének a szükségességét elvben elfogadják ugyan, az etnikai párt észszerűségét és célra vezető jellegét praktikus megfontolásokból vonják kétségbe. Birnir szerint például legalább két érv alapján lehet vitatni annak célszerűségét, hogy az etnicitás politikai képviselésének a biztosítására etnikai pártok közvetítésével kerüljön sor. Egyfelől, az etnikai pártok jelenléte a politikai rendszerben túlzottan fragmentálhatja a pártrendszert, aminek a kormányzati stabilitás és eredményesség láthatja a kárát. Másfelől, a szélesebb körű támogatottsággal rendelkező pártok nagyobb eséllyel tudnak különböző érdekeket kormányzati politikák révén érvényre juttatni, mint a szavazók töredékének a támogatását maguk mögött tudó kis pártok.³⁰

A pártok legfőbb jellegzetességeinek a fentiekben összefoglalt tömör leltára alapján az etnikai pártot közel sem lehet politikai anomáliaként egyszerűen leírni, nem létezőként kezelni. Az etnikai pártok a világnak azokban a térségeiben, ahol elfogadott és legitimnek tekintett politikai szereplőkként tagozódtak be a politikai rendszerekbe, rendszerint a politikai közösséget megosztó, a történelemben mélyen gyökerező törésvonalak mentén szerveződnek, és stabil választói bázissal rendelkeznek (Lipset feltételeinek, illetve Duverger pártdefiníciójának is eleget téve), ugyanakkor választási eredményeik alapján képviselőik nemritkán töltenek be kormányzati szerepköröket (annak megfelelően, ahogy azt többek között Sartori és Janda tartja elengedhetetlennek). Noha Carothers eleve és expliciten kizárja az etnikai vagy regionális alapon szervezett politikai párt lehetőségét, a világ különböző térségeiben előforduló etnikai pártok – mint látni fogjuk – az általa felállított kritériumoknak is gyakran eleget tesznek: 1. a politikai közösségeken belül olyan szegmensek érdekeinek adnak hangot, amelyek a történelem során hosszú ideig nem rendelkeztek képviseléssel, és amelyeket rendszerint a demokratizálódás folyamata kapcsol be a politika főáramába; 2. az etnikai párt megjelenése és részvétele a politikai versenyben stabilizálja és kiszámíthatóvá teszi a választói viselkedést; 3. az etnikai pártok képviselői kormányzati pozíciókban is megállják a helyüket és ilyen jellegű szerepvállalásaikkal hozzájárulnak a politikai rendszer stabilizálásához, il-

letve a politikai diskurzus mérséklődéséhez.³¹ Az etnicitás politikai aktivizálódása természetesen nem minden esetben jár ezekkel a következményekkel.

A létjogosultságukkal kapcsolatos viták ellenére az etnikai pártok létével a fontosabb tipológiák is számolnak. A szakirodalomban fellelhető párttipológiák alapvetően kétféle megközelítést alkalmaznak. Az egyik irányzat történeti-szociológiai ismérvek alapján családokba csoportosítja a pártokat, a másik pedig a racionális döntések elmélete felől közelítve a pártok által ellátott funkciók alapján alakít ki párttípusokat. Az első megközelítés a már hivatkozott Rokkan-féle paradigmában gyökerezik, és kutatási programjának elsődleges célja az volt, hogy a nyugat-európai pártrendszerek főszereplőit – elsődlegesen létrejöttük körülményei és ideológiájuk alapján – osztályozza, és összekapcsolja őket a norvég politikatudós által leírt törésvonalakkal. E hagyományon belül – amely az 1980-as évekre volt leginkább jellemző – elsősorban Daniel-Louis Seiler és Klaus von Beyme nevét kell kiemelni. A második megközelítés John Aldrichnak egy, az Egyesült Államok pártjairól írott könyvének alap gondolataiból indul ki, aki úgy vélekedett, hogy a politikusok elsősorban azért tömörülnek pártokba, hogy könnyebben meg tudják oldani kollektív cselekvési problémáikat és társadalmi választási dilemmáikat. Ezeket a gondolatokat továbbfejlesztve Herbert Kitschelt a pártok három ideáltípusát írta le aszerint, hogy az említett problémák közül a pártok melyeket oldották meg sikeresen. Utóbbi irányzat – melynek legfontosabb munkái az ezredforduló környékén születtek – a pártcsalád-irodalmat elsősorban azáltal haladja meg, hogy jobban tudja kezelni azokat az eseteket, ahol az ideológia kevésbé játszik szerepet. A következőkben azt tekintjük át, hogy e nagy osztályozó munkák szerzői hol jelölték ki az etnikai pártok helyét.

Klaus von Beyme Stein Rokkan elméletéből kiindulva a pártokat aszerint rendezi tíz ideológiai vagy szellemi családba (*familles spirituelles*), hogy mely társadalmi konfliktusok álltak a megjelenésük mögött, és megjelenési sorrendjük szerint mutatja be őket. Elsőként a liberális pártokat tárgyalja, amelyek a 19. század első évtizedeitől az 1848-as forradalmakig alakultak meg, és a régi rendszerrel állnak konfliktusban, vagyis a konzervatívokkal, akik azonban csak később, a liberális fenyegetésre való reakcióként szerveződtek pártokká. Harmadikként a munkáspártok jelennek meg, amelyek 1848 után kezdenek szerveződni a polgári, burzsoá rendszerrel szemben, majd 1914 után szocialista munkáspártokként folytatják. A negyedik családban az agrárpártokat találjuk, amelyek az ipari rendszer ellen szerveződnek. A számunkra leginkább releváns regionális pártok az ötödikek a sorban, ők a centralista rendszerrel szembeni ellenállást jelenítik meg. A felsorolás a

²⁹ Uo., 142–143.

³⁰ Birnir, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics*. Cambridge, 2007, Cambridge University Press, 15.

³¹ Az etnicitás politikai aktivizálódása természetesen nem minden esetben jár ezekkel a következményekkel. Itt csak azokra az esetekre alapozó véleményeket foglaltuk össze röviden, amelyek a politikai pártok feltételeinek eleget tevő etnikai pártok fellépésének a következményeit és teljesítményét értékelik.

kereszténydemokratákkal folytatódik, akik az állam szekularizmus ellen kezdenek szervezkedni a 19. század második felében, máshol viszont csak néhány évtizedes késéssel, az első világháborút követően. A kommunisták 1916–17 táján szakadnak ki a szociáldemokrata családból, a világháborúval kapcsolatos álláspont miatti konfliktus nyomán. Valamivel később jelennek meg a fasiszta pártok, amelyek a demokratikus rendszerek ellen szerveződnek. Von Beyme utolsó két pártcsaládjában a proteszt pártokat találjuk, amelyeket a szerző a bürokratikus jóléti állam elleni kispolgári reakciónak tekint, illetve a gazdaságinoelkedés-orientált társadalom ellen szót emelő környezetvédő mozgalmakat.³² Történelmi perspektívájának megfelelően von Beyme az etnikai vagy regionális pártok esetében is elsősorban 19. századi példákat említ, köztük az írek, bajorok, elzásziak, németországi lengyelek, valamint a Habsburg-monarchia nemzetiségi pártjait, de kitér a 20. század második felének etnoregionalista mobilizációjára is Spanyolországban, Belgiumban, Olaszországban, illetve az Egyesült Királyságban.

Von Beyme-hoz hasonlóan Daniel-Louis Seiler is Rokkan törésvonalakra és társadalmi konfliktusokra vonatkozó elméletéből indul ki, és ő is familles spirituellenek-nek nevezi a pártcsaládokat, ám az ő marxista újraértelmezése egy teljesen más tipológiához vezet. Rokkan elméletének egyik legfontosabb eleme az, hogy a két nagy forradalom (nemzeti és ipari) összesen négy törésvonalat hozott létre Nyugat-Európában. Seiler szerint ezek közül kettő egy funkcionális, kettő pedig egy territoriális-kulturális tengelyen helyezhető el, továbbá a forradalmak közül az ipari elsősorban az alapot (infrastructure), vagyis a termelési módokra vonatkozó aspektusokat, a nemzeti pedig a felépítményt (suprastructure), vagyis a kultúrát és szocializációs tereket érintő konfliktusokat hívott életre.

A funkcionális tengely mentén identitáskategóriákra épülő pártok (partis catégoriels) jelennek meg, amelyek olyan identitások szerint szerveződnek, amelyek az állam egész területén ugyanolyan módon jelentkeznek (pl. a társadalmi osztályok, vallás, szubkultúrák). Ezen belül az ipari forradalom ún. osztálypártokat (partis de classes) hoz létre, a törésvonal két oldalán a tulajdonosok (possédants) és munkások (travailleurs) pártjait találjuk, vagyis a polgárság pártjait (les partis bourgeois) és a munkások pártjait (les partis ouvriers). A nemzeti forradalom e tengelyen ezzel szemben az állam–egyház szembenállást megjelenítő axiokratikus pártok (partis axiocratiques) létrejöttéért felelős. Itt a civil társadalom fölötti ellenőrzés a tét, az ideológiai dominancia. A társadalmat gyakran osztályokon átívelő szegmensekre vágják, amelyek pilléreként, konszociatív módon szerveződnek. A törésvonal két oldalán a vallást védő pártokat (les partis de défense religieuse) és a szekuláris pártokat (partis sécularistes) találjuk.

³² Klaus von Beyme: *Political Parties in Western Democracies*. New York, 1985, St. Martin's Press.

A területi-kulturális tengely mentén területi szempontból beágyazott pártok jelentkeznek. Nem a termelési folyamatban játszott szerep, vagy pedig az ország bármely pontján egyforma jelentést hordozó kulturális attribútumok mentén szerveződnek, hanem területi identitások mentén, és elsősorban a lokális társadalmakkal mutatnak megfelelést. Ezen a tengelyen az ipari forradalom által létrehívott pártokat Seiler társadalmi pártoknak (partis societaux) nevezi, a nemzeti forradalom termékeit pedig közösségi pártoknak (partis communautaires).

A társadalmi pártokon belül Seiler ipari-kapitalista és urbánus érdekeket, valamint prekapitalista, rurális és lokális érdekeket védelmező pártokat különböztet meg. Hozzáteszi azonban, hogy az urbánus érdekeket védelmező pártok (partis de défense urbaine) – csak elméleti lehetőségként kerülnek bele a tipológiába, ilyen pártok a gyakorlatban ugyanis nincsenek, mivel az ipari érdekek védelmét ellátják a polgári, munkás- és centralista pártok. A törésvonal másik oldalán elhelyezkedő zöld-rurális pártok (partis écolos-rureaux) azonban reális és releváns szereplők. Utóbbiakat Seiler tovább osztályozza parasztpártokra (partis paysans) és környezetvédőkre (écologistes).

Az utolsó – és szempontunkból legfontosabb – metszéspont a territoriális tengely és a nemzeti forradalom találkozása, amely a közösségi pártok megjelenéséért felelős. E kategórián belül a centralista és a perifériát mobilizáló erők feszülnek egymásnak. Mindkét pártcsalád elsősorban a nacionalizmusból meríti ideológiáját.

Seiler minden pártcsalád esetében számos altípust is tárgyal. Ezen – gyakran csak történelmileg releváns – különbségek ismertetése túlmutatna dolgozatunk határain, ám a vizsgálódásunk szempontjából kiemelt relevanciával bíró közösségi pártok esetében ezt az ismertetést mégsem érdemes mellőzni, már csak azért sem, mivel Seiler munkásságában ezek a pártok kitüntetett jelentőséggel bírnak, a nyugat-európai pártokról szóló nagy összehasonlító munkája mellett ugyanis több dolgot is szentelt az autonomista pártok családjának.³³

A centralista családon belül Seiler nemzeti gyűjtőpártokról (partis de rassemblement), nemzeti demokratákról, valamint államnacionalistákról (stato-nationalistes) beszél. Az első altípus olyan gyűjtőpártokat tartalmaz, amelyek homályos ideológiájában egyaránt megfér a status quo védelme és a modernizáció, legfontosabb jellegzetességük pedig az általuk felépített állam és rendszer védelmének az elsődlegessége. A második altípus valójában az előző kategória egy korábbi fejlődési szakaszát jelenti, annál jóval kevésbé intézményesült pártokat tartalmaz. Seiler ezt tovább bontja nemzeti liberálisokra (akik elsősorban a nemzetállamért munkálkodnak, jellemzően olyan országokban, amelyek későn egyesültek), és ceza-

³³ Seiler, Daniel-Louis: *La politique comparée*. Paris, 1982, Arman Colin; Uő: *Dimension du sacré, types d'autorité et types de partis*. In *Organisations et mouvements politiques ou religieux, mode d'acquisition du pouvoir et de l'autorité*. Edité par Imprimerie Duculot S. A., Association Internationale de Science Politique et l'Unité de Sociologie de l'Université Catholique de Louvain, 1990.

rista demokratákra, akiket egy karizmatikus vezető irányít, aki a tisztviselői réteg és a hadsereg biztos támogatását élvezi (Seiler De Gaulle előtti gaulle-istáknak is hívja őket, és Bismarckot nevezi meg prototipikus példaként). A harmadik altípus az államnacionalista pártokat jelenti, amelyeket az állami-nemzeti identitást ért különféle (valós vagy vélt) fenyegetések hívják életre, altípusaik között találjuk a fasisztákat, a gyarmati világ felbomlását ellenző antiimperialistákat, valamint a hozzájuk képest új jelenségnek tekinthető xenofób pártokat, amelyek a globalizációra, bevándorlásra és a gazdasági válságra adott reakciónak tekinthetők. Egy későbbi, 1990-es dolgozatában Seiler azt írja, hogy napjaink Nyugat-Európájában a centralista pártok ritkák, mivel az állam vagy gyorsan sikeres tudott lenni a terület fölötti ellenőrzés bebiztosításában, így sohasem volt szükség rájuk, vagy már letűntek. Viszont hozzáteszi, hogy látható jelei vannak az újraéledésüknek.

A perifériák érdekeit megjelenítő pártokról Seiler azt írja, hogy eredetileg reakcióként jöttek létre a centralisták tevékenységére. Első altípusa a perifériák egységét megjelenítő párt (parti d'union des périphéries), amely minden perifériát igyekszik összefogni a centrum ellen, a második az autonomista párt, a harmadik pedig a függetlenségpárti párt, utóbbi kettő már csak egy bizonyos periféria érdekeit jeleníti meg. Az autonomista típuson belül további altípusokat különít el Seiler. Szerinte a perifériák legkorábbi reakciója valamiféle legitimista regionalizmus volt (reakcionizmus az ancien régime védelmében és a centrum által kikényszerített új rend ellen). Ezt követően a periféria saját (olykor populist) nacionalizmusának a központ nacionalizmusával való szembeállítás vált jellemzővé, majd egy harmadik szakaszban (miután a fasizmus diszkreditálta a nacionalizmust) olyan periférikus mozgalmak is megjelentek, amelyek szakítottak a hagyományos értelemben vett nacionalizmussal, miközben erőteljesen kinyilvánították a periféria identitását, egy baloldali retorika mentén (autonomistes nationaux). 1990-es dolgozatában azonban Seiler már neocentralista mozgalmakról is beszél, amelyek főleg olyan perifériákon jellemzők, amelyek fejlettebbek a centrumnál, és ahol létezik egy nemzeti polgárság, amely a helyi kapitalizmusból fejlődött ki (Katalónia, Baszkföld).

Míg von Beyme és (főleg) Seiler egyértelműnek tekintik az etnikai és regionális pártok családként való kezelését, ezzel nem mindenki ért egyet ebben az irodalomban. A kétségek elsődleges oka elsősorban abban keresendő, hogy a pártcsaládok legfontosabb ismervét általában az ideológia képezi, az etnikai és regionális pártok pedig e tekintetben igencsak változatosaknak mondhatók. Gallagher, Laver és Mair szerint³⁴ például nagyjából tíz európai pártcsaládról van értelme beszélni, és ezeket három nagyobb csoportra lehet osztani: baloldali, centrum- és jobboldali, valamint egyéb pártokra. Az irredenták és regionalisták természetesen ez utóbbi csoportba tartoznak, a szerzők mégis úgy vélik, hogy az etnikai és regionális problémák pri-

³⁴ Gallagher, Michael – Laver, Michael – Mair, Peter: *Representative government in Western Europe*. McGraw-Hill, 1992, 82.

mátusa miatt indokoltabb e pártokat külön családként kezelni, mint más pártcsaládok között szétosztani őket ideológiai irányultságuk szerint.

Nem így látja azonban a helyzetet Mair és Mudde, akik a regionális és szubnacionális pártok családját az egyik legkérdésesebb családnak tartják.³⁵ Ez pontosan az ideológiának tulajdonított primátusból következik számukra. Úgy fogalmazzuk, hogy bár az irodalomban olykor a regionális hívó szavak használata miatt külön pártcsaládként kezelik őket, a csoporton belüli ideológiai diverzitás felveti annak kérdését, hogy nem volna-e hasznosabb a pártokat ideológiájuk szerint szétosztani a többi család között.

McHale elképzelését afféle köztes megoldásként lehetne idézni. Ő azt javasolja, hogy a pártcsaládokat ideologikus, illetve érdekcsoportjellegű csoportokra lehetne osztani. Előbbibe kerülnének a kereszténydemokraták, a kommunista, szocialista, fasiszta, trockista és maoista pártok, utóbbiba pedig az agrár-, fiskális reformista, kereskedelmi és üzleti, környezetvédő és női pártok, valamint a nemzeti kisebbségek pártjai.³⁶

A Nyugat-Európára vonatkozó párttipológiákban tehát az etnikai pártok külön családként történő kezelése elleni leggyakrabban felhozott érv az ideológiai homályosság vagy heterogenitás. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy ezen az irodalmon belül is egyre inkább kisebbségbe kerülnek azok, akik kétségbe vonják a külön pártcsalád létjogosultságát. Ráadásul az etnikai vagy regionális pártok a többi pártcsaládhoz viszonyítva már abban a tekintetben sem kivételesek, hogy róluk is megjelent néhány összehasonlító esettanulmányt tartalmazó szerkesztett kötet.³⁷

A racionális döntések elmélete irányából közelítő irodalom számára a pártcsaládkutatással ellentétben az ideológia nem bír kitüntetett jelentőséggel, hanem csupán instrumentális értékkel rendelkezik. Aldrich szerint³⁸ a pártok létrejöttének fő oka abban keresendő, hogy a politikai aktorok (akik alatt elsősorban a politikusokat, másodsorban pedig a politikusok számára releváns erőforrásokkal rendelkező szponzorokat és aktivistákat kell érteni) számára az érdekérvényesítés egyik leghatékonyabb eszközét jelentik. Aldrich két alapvető problémát nevez meg. A választott tisztségek megszerzésére irányuló szándék, valamint a kampányolás és mozgósítás egyaránt jellemezhetők kollektív cselekvési problémákként, amelyben a közös fellépés erőforrások megtakarítását teszi lehetővé, viszont fennáll a potya-

³⁵ Mair, Peter – Mudde, Cas: The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*, 1998, 1, 211–229.

³⁶ Idézi Mair és Mudde uo.

³⁷ De Winter, L. – Türsan, H. (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge; De Winter, Lieven – Gómez-Reino Cachafeiro, Margarita – Lynch, Peter – Acha, Beatriz (eds.): *Autonomist Parties in Europe: Identity Politics and the Revival of the Territorial Cleavage*. Barcelona, 2006, Institut de Ciències Polítiques i Socials.

³⁸ Aldrich, John H.: *Why Parties? The Origin and Transformation of Political Parties in America*. Chicago, 1995, University of Chicago Press.

utasság veszélye. Emellett azonban a pártoknak meg kell oldaniuk tagjaik egyéni preferenciáinak kombinálását és aggregálását is, vagyis társadalmi választási problémákkal is szembesülnek.

Aldrich nyomán Herbert Kitschelt a pártok négy ideáltípust különbözteti meg, aszerint hogy az említett két probléma közül a pártok hányat oldanak meg.³⁹ A kollektív cselekvési problémák megoldása a pártok részéről szervezetépítést igényel, a társadalmi választások problémáját pedig egy kollektívpreferencia-sorrend kidolgozása révén lehet kezelni, amit köznyelven a párt programjának hívnak.

Ha egy párt egyik problémát sem oldja meg, akkor csak egy karizmatikus vezető tarthatja egyben a szervezetet. A karizmatikus vezérnek nem érdeke programokat kidolgozni, hiszen maga a program és a kidolgozásába fektetett erőforrások is csak saját személyéről vonnák el a figyelmet. Szintén nem érdeke szervezetet építeni, tehát intézményesíteni a pártot.

Ha csak a társadalmi választási problémát oldják meg, viszont a szervezetbe nem fektetnek be, akkor a politikusok csupán parlamenti csoportokként (kaukuszként) működnek. Ez csak korlátozott szavazójoggal jellemezhető kompetitív oligarchiákban lehetséges, az egyetemes szavazat jog világában ez a típus irreleváns.

Ha csak a kollektív cselekvési problémát oldják meg, programokat viszont nem alkotnak, akkor a pártok a követőiket csak közvetlen, személyes és jellemzően anyagi jellegű juttatások révén köthetik magukhoz, vagyis klientelista hálózatokat kezdenek el működtetni.

Ha a pártok mindkét problémát megoldják, akkor programatikusnak nevezhetjük őket. A szavazók kompenzálása közvetett módon történik, közpolitikai csomagok révén. A különbség az, hogy a klientelista cserefolyamatban csak akkor részesülnek a választók a párt által osztogatott jószágokból, ha az illető pártra szavaztak, míg a programatikus esetében ez nem így van.

Kitschelt ugyan egyértelműen magasabb rendűnek tekinti a programatikus pártokat, mégis úgy véli, hogy a klientelista cserefolyamat is alkalmas a pártok elszámoltathatóságát biztosítani, ugyanis ha a politikusok nem teljesítik vállalásaikat, a szponzorok nem fognak többé fizetni, a választók pedig egy másik patrónust keresnek. Ebből az is következik, hogy a klientelista pártok hatása a pártrendszer intézményesülése szempontjából nem feltétlenül negatív, ez csak a karizmatikus politizálásról mondható el. Kitschelt úgy véli, hogy a programatikus és klientelista kapcsolatmintákat nehéz egymással vegyítve alkalmazni (elsősorban azért, mert az ideológiák univerzalisztikusak, a klientelizmus pedig partikularizmust jelent), végül mégis azzal zárja, hogy az inkompatibilitások nem abszolút érvényűek. Kits-

³⁹ Kitschelt, H.: *Divergent Paths of Postcommunist Democracies*. In Gunther, R. – Diamond, L. (eds.): *Political Parties and Democracy*. Baltimore, 2001, The Johns Hopkins University Press, 299–323.; Kitschelt, Herbert – Wilkinson, Steven I. (eds.): *Patrons, Clients and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge, 2007.

chelt szerint az etnokulturális pártok (beleértve a nyelvi, etnikai, vallási vagy regionális pártokat) a klientelista kapcsolatokat részesítik előnyben, míg a liberális, szocialista vagy baloldali libertariánus pártok a programatikusokat. Az etnikai csoportok éles határai Kitschelt szerint megkönnyítik az etnikai vállalkozók dolgát, mivel könnyebb ellenőrizni a közösség tagjait, és számon kérni viselkedésüket, ráadásul a klientelista hálózattól való függőség fenntartása révén az etnikai vállalkozó elejét veheti annak, hogy más törésvonalak (pl. osztály) kettészeljék a csoportot.

Az etnokulturális megosztottságot tükröző pártok elhelyezését illetően Gunther és Diamond is a kitschelti megközelítést alkalmazza. A szerzőpáros három kritérium – a párt szervezeti jellege, célkitűzéseinek sajátosságai, illetve a többpártrendszerre alapozott demokrácia kérdésében elfoglalt álláspontja – alapján 15 párttípust különböztetnek meg, a következők szerint: 1. osztályalapú tömegpártok; 2. a pluralizmus szempontjait elfogadó nacionalista pártok; 3. vallásalapú tömegpártok; 4. gyűjőpártok; 5. a valamilyen konkrét célt – például autonómia vagy szecesszió – követő programatikus pártok; 6. helyi befolyással rendelkező személyiségek pártjai; 7. klientelista pártok; 8. etnikai pártok; 9. az indiai paradigmátikus példa nyomán kongresszuspártnak nevezett kategóriába sorolt pártok; 10. személyiségelvű pártok; 11. leninista pártok; 12. ultranacionalista pártok; 13. vallásos-fundamentalista pártok; 14. baloldali szabadelvű pártok és 15. posztindusztriális szélsőjobb-oldali pártok.⁴⁰

Gunther és Diamond – akik az etnicitás politikai aktivizálódásának az ellenzői közé tartoznak – az etnikai pártot olyan politikai alakzatként határozzák meg, amely a „saját etnikai csoport szavazatainak a mobilizálására törekszik”,⁴¹ jelleget tekintve pedig képet festenek róla: alapvetően klientelista politikai gépezetként tüntetik fel, amelynek célja az állam minél több erőforrásához biztosítani a hozzáférést az etnikai alapon körülhatárolt klientúra számára. Megítélésük szerint az etnikai párt „kizárólagos, gyakran polarizáló, az etnikai csoport számára elérhető opportunitásokra vagy annak létét veszélyeztető körülményekre utaló üzenetekkel törekszik megszilárdítani és mozgósítani tulajdon etnikai bázisát, és más pártok gyakorlatától eltérően (a nacionalista pártokat is beleértve) a választói mozgósításnak esetükben nem célja a társadalom más rétegei támogatásának az elnyerése”.⁴² Noha vitathatatlan, hogy számos etnikai párt esetében találó ez jellemzés, nem kevésbé igaz, hogy az etnikai párt létét sok esetben mély történelmi gyökerekkel rendelkező, strukturális esélyegyenlőtlenség kompenzálására irányuló igyekezet teszi indokolttá.

⁴⁰ Gunther, R. – Diamond, L.: *Types and Functions of Parties*. In Gunther, R. – Diamond, L. eds.: *Political Parties and Democracy*. Baltimore, 2001, The Johns Hopkins University Press, 3–39.

⁴¹ Uo., 22–23.

⁴² Uo., 23.

Az etnokulturális szempontból mélyen megosztott – és ebből fakadóan gyakran konfliktusokkal terhelt – társadalmak kontextusában a párttipológiáknak egy harmadik típusát is meg kell említenünk. Míg a pártcsalád-irodalomban az etnikai és/vagy regionális pártokat nemritkán reziduális kategóriaként kezelik (amint az egyes ismertett szerzőknél is kimutatható), az etnikai kategóriák politikai mobilizációjáról szóló szakirodalomban azok a pártok képezik az „egyéb” kategóriát, amelyek esetében az etnicitás nem játszik különösebb szerepet. Ez jellemző az etnikai pártok irodalmában a mai napig legbefolyásosabbnak tekinthető két szerzőnél is, Donald Horowitznál és Kanchan Chandránál.

Horowitznál de Chandra korai munkáiban is az etnikai párt definíciójának kulcseleme az exkluzivista, akár kirekesztőnek mondható hívó szavak használata. Egyik szerzőnél sem az a lényeg, hogy e pártok csak egy etnikai csoportot szólítanak meg, és csak annak érdekeit kívánják képviselni, hanem hogy soha nem törekednek minden etnikai csoport megszólítására és képviselésére.⁴³ Mindkét szerző szerint, ha egy párt nem etnikai, akkor vagy multietnikus, vagy nonetnikus. Horowitz szerint⁴⁴ akkor beszélhetünk multietnikus pártról, ha az áthidalja a társadalomban legfontosabbnak tekinthető etnikai törésvonalat. Chandra ennél tovább megy,⁴⁵ és úgy érvel, hogy egy multietnikus párt a társadalom minden politikailag releváns etnikai csoportját megszólítja. A nonetnikus pártokkal egyik szerző sem foglalkozik igazán részletesen, inkább valamiféle reziduális kategóriaként tekintenek azokra a pártokra, amelyek önmeghatározásában nem játszik központi szerepet az etnicitásra való hivatkozás.

Ugyanez a logika köszön vissza Matthijs Bogaards tipológiájában,⁴⁶ amely azonban nem a pártok, hanem a pártrendszerek osztályozását tűzi ki céljául. Bogaards az etnikai törésvonalakhoz való viszonyulás alapján egy olyan tipológiát javasol, amely a politikai rendszereket az általuk elfogadott párttípusok szerint különbözteti meg, nonetnikus, monoetnikus, illetve multietnikus pártok létét lehetővé pártrendszerekként nevezve meg az egyes eseteket.⁴⁷ A nonetnikus pártokra alapozott politikai rendszerekben az etnikum politikai aktivizálódásának próbálják elejét venni, rendszerint az etnikai pártok betiltásának, létrejöttük lehetetlenné tételének az útján. Mint látni fogjuk később, ezek a próbálkozások rendszerint nem érik el a céljukat: az ilyen típusú politikai rendszerekben az etnicitás politikai relevanciája a várakozásokkal ellentétben nem csökken, hanem nő, a politikai rendszer stabilitása

⁴³ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkely–Los Angeles–London, 1985, University of California Press; Chandra, K.: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.; Chandra, K.: What is Ethnic Identity and does it Matter? *Annual Review of Political Science*, 2006, 9 (1), 397–424.

⁴⁴ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m.

⁴⁵ Chandra, K.: What is Ethnic Identity and does it Matter?, i. m., 397–424; Chandra, K.: What is an Ethnic Party?, i. m., 151–169.

⁴⁶ Bogaards, M.: *Comparative strategies...*, i. m., 48–66.

⁴⁷ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m., 298–302.

pedig nem javul számottevően. A multietnikus pártokra alapozott rendszerekben nem vitatják az etnicitás politikai relevanciáját, csupán az etnikai alapú kizárólagosságnak próbálják elejét venni, beleértve annak a monoetnikus párt formájában jelentkező változatait is. Az ilyen rendszerekben különféle törvényes előírásokkal próbálják rávenni az etnikumok képviselőit, hogy különböző intézményes keretek között keressék az etnikumközi együttműködés útjait. A monoetnikus pártok létét jogosultként elismerő rendszerekre gyakorlatilag az etnicitás változatos formában való intézményesítése a jellemző: az etnikai alapokon szerveződő pártok – további, hasonló jellegű intézmények mellett – a politikai élet természetes szereplőit, alapegységeit alkotják, abból a felismerésből kiindulva, hogy az etnicitás, az etnikai alapú bizalom, lojalitás és kölcsönös segítőkészség fontos szerepet tölt be az embe-ri közösségek életében, különösen a megosztott társadalmak kontextusában.

A Bogaards által felsorakoztatott példákban derül ki, hogy a nonetnikus párt elvére alapozott rendszerek általában nem érik el a céljukat, a multietnikus pártok létrejöttét segíteni hivatott rendszerek pedig vagy de facto etnikai pártok laza aggregátumait eredményezik, vagy olyan multietnikus koalíciókhoz vezetnek el, amelyeket bizonyos etnikumok a saját belátásuk szerint működtetnek, figyelmen kívül hagyva az etnikai szerkezet több komponensének az érdekeit.

Hasonló következtetésekre jut Sebastian Elischer is, aki Bogaardhoz hasonlóan, Gunther és Diamond tipológiájából kiindulva javasolt egy osztályozást, egy Kenyának szentelt esettanulmány keretében.⁴⁸ Elischer monoetnikus, szövetség típusú multietnikus és integratív multietnikus pártok megkülönböztetését látja célszerűnek, amelyeket négy mutató – a pártvezetés etnikai összetétele, a frakciók száma, a párt választási eredményeinek össznemzeti (nem regionális) jellege, illetve a pártok nacionalizációjának a mértéke – segítségével lehet beazonosítani.

A monoetnikus párt egyetlen etnikum érdekeiért száll síkra, a pártvezetés etnikailag homogén, legfőnnebb generációs alapon szerveződnek benne frakciók, a választási eredmények arra a térségre összpontosulnak, ahol az illető etnikum él, a PNS-mutató értékei rendszerint alacsonyok. A multietnikus párt két változata között a belső stabilitás és az összefogás mögött meghúzódó motiváció alapján lehet különbséget tenni. A szövetség típusú multietnikus párt a választási siker érdekében jön létre, és ennek megfelelően megpróbál minél szélesebb alapú lenni: a szövetség „elvtelenül”, minimális feltételek mellett nyitott bárki számára, aki részt kíván venni. A létrejövő politikai alakzat rendszerint hangsúlyosan etnikai jellegű frakciókból tevődik össze, ennek megfelelően instabil és rövid életű. Az integratív multietnikus párt esetében a célok túlmutatnak a választási megmérettetésen. Az ilyen jellegű politikai formációknak általában sikerül integrálniuk a főbb törésvonalak által megosztott közösségeket, ami egyfelől abban mutatkozik meg, hogy a

⁴⁸ Elischer, S.: *Ethnic Coalitions of Convenience and Commitment: Political Parties and Party Systems in Kenya*. *GIGA Working Papers*, 2008, 68.

pártvezetésben helyet kapnak a különböző etnikumok képviselői, másfelől abban, hogy az ilyen típusú pártoknak többnyire sikerül túlélniük az elvesztett választásokat és a vezetők cseréjével járó belső válságokat. Noha az integratív multiethnikus pártok esetében is számolni kell az etnikai alapon azonosítható frakciókkal, azok képviselete arányosan, a demokrácia szabályainak megfelelően van biztosítva a szervezeten belül. A szövetség típusú multiethnikus párt esetében a támogatottság össznézeti jellege kevésbé egyértelmű, mint az integratív multiethnikus pártok esetében. A PNS-mutató értékei mindkét multiethnikus párt esetében meghaladják a monoethnikus pártokra jellemző értékeket, az integratív típus esetében az értékek a legmagasabbak.

Az etnikai pártok létének és befolyásának a tényével lehetetlenség nem számolni tehát a politikatudományban: egyes térségekben az etnicitás politikai relevanciája akkor is markánsan érvényesül, ha annak artikulálódását törvényes eszközökkel próbálják megakadályozni. Az etnikai pártok ugyanakkor többnyire megfelelnek azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján fenntartások nélkül lehet azokat pártoknak tekinteni. Vita inkább arról van, hogy az etnikai és/vagy regionális pártok mennyire kezelhetők önálló pártcsaládként, ám ebben a polémia is egyre inkább az igenleges válasz képviselői javára látszik eldőlni.

AZ ETNOPOLITIKAI MOBILIZÁCIÓ JELENSÉGE ÉS TIPOLÓGIÁJA

Az etnopolitikai mobilizáció jelenségére való tudományos reflexió megértéséhez fontos figyelembe venni, hogy azt alapvetően a társadalmi mobilizációról kialakított korai elképzelések állították pályára. A „társadalmi mobilizáció” fogalmát minden valószínűség szerint Karl W. Deutsch használta elsőként,⁴⁹ a társadalmi változásnak olyan folyamataira utalva, amelyek során a közösségi elköteleződések hagyományos változatait a szocializáció és a viselkedés új formái váltják fel, a politikai részvétel intenzívebb megnyilvánulási formáit eredményezvén. Deutsch úgy ítélte meg, hogy a társadalmi mobilizációt elősegítő körülmények a horizontális mobilitás megnövekedett lehetőségei, az urbanizáció, a foglalkozási szerkezetben bekövetkezett változások, új életformák népszerűségének a megnövekedése a nyilvánosság és a közoktatás által közvetített mintáknak betudhatóan, illetve annak a hatásnak az érzékelhető fokozódása, amelyet a piaci mechanizmusok és a politikai döntések gyakorolnak a széles néptömegek életkörülményeire. Peter Flora szerint a társadalmi mobilizáció új társadalmi rétegek megjelenéséhez vagy a már létezők öntudatának a megerősödéséhez vezet, ami latens vagy akár manifest konfliktusokat eredményez, többnyire arra visszavezethetően, hogy változás következik be

⁴⁹ Deutsch, K. W.: Social Mobilization and Political Development. *American Political Science Review*, 1961, 55 (3), 493–514.

a szükségletek és várankozások szerkezetében. A szükségletek és várankozások megváltozott szerkezete a politika intézményeire gyakorolt nyomást eredményez, ami frusztráció, anomia vagy akár erőszak formájában jelentkezhet.⁵⁰

A társadalmi mobilizáció kérdése szorosan kapcsolódik következésképpen a politikai stabilitás/instabilitás kérdéséhez. Arra vonatkozóan, hogy a társadalmi mobilizáció és a politikai stabilitás, illetve annak hiánya között milyen összefüggés létezik, Samuel P. Huntington a következő hipotéziseket fogalmazta meg: 1. a társadalmi mobilizáció és a gazdasági fejlődés aránya a társadalmi frusztráció mértékét fejezi ki, 2. a társadalmi frusztráció és a mobilitás lehetőségeinek az aránya a politikai részvétel mutatójaként fogható fel, 3. a politikai részvétel és a politikai intézményesültség aránya a politikai instabilitás mértékét tükrözi.⁵¹ A politikai stabilitás tehát végső soron annak függvénye, hogy mekkora a politikai rendszer alkalmazkodóképessége a megváltozó szükségletekhez és várankozásokhoz, hogyan viszonyul a hagyományos társadalmi szerkezet a fokozódó mobilitásigényekhez, illetve hogy a politika hagyományos intézményei milyen mértékben tudnak alkalmazkodni a politikai részvétel iránti igény gyors növekedéséhez.⁵²

A társadalmi mobilizációnak azon változatai, amelyek az etnicitással hozhatók összefüggésbe, az 1960-as évekkel kezdődően keltették fel a kutatók érdeklődését. Maga az etnicitás kifejezés David Riesmannál fordul elő első ízben 1953-ban,⁵³ és rövid ideig olyan jelenségre utalt, amelyet mind a „liberális várankozás”,⁵⁴ mind a „radikális várankozás”-nak aposztrofált marxista elméletek⁵⁵ átmeneti jelleggel bíró, a modernizáció által felszámolásra ítélt sajátosságként fogott fel. A liberalizmus elgondolása szerint azok a karakterisztikák, amelyek alapján még meg lehet különböztetni az egyes etnikai csoportokat, fokozatosan felszámolódnak a modernizálódó társadalmak körülményei között, egyrészt az oktatás és a kommunikáció uniformizáló hatásának betudhatóan, másrészt a gazdasági és politikai rendszerek egységesítő autoritásának engedve. A marxisták szerint az etnicitást az osztályidentitás fogja leszorítani a történelem porondjáról, az érdekeiket felismerő emberek ugyanis fokozatosan rájönnek, hogy nem a múltból származó, etnikai jellegű különbségek, hanem a gazdasági egyenlőtlenségek kell, hogy meghatározzák a tár-

⁵⁰ Flora, P.: Historical Processes in Social Mobilization: Urbanization and Literacy, 1850–1965. In Eisenstadt, S. N. – Rokkan, S. (eds.): *Building States and Nations. Models and Data Resources*. Beverly Hills–London, 1973, SAGE Publications, 213–258.

⁵¹ Huntington, S. P.: *Political Order in Changing Societies*. New Haven–London, 1968, Yale University Press.

⁵² Uo.; Flora, P.: Historical Processes in Social Mobilization, i. m., 213–258.

⁵³ Glazer, P. – Moynihan, D. P. (eds.) (1975): *Ethnicity. Theory and Experience*. Cambridge, Mass., 1975, Harvard University Press, 1.

⁵⁴ Gordon, M. M.: Toward a General Theory of Racial and Ethnic Group Relations. In Glazer, P. – Moynihan, D. P. (eds.): *Ethnicity*, i. m., 84–110.

⁵⁵ Glazer, P. – Moynihan, D. P. (eds.): *Ethnicity*, i. m.

sadalmi cselekvés irányait. Az etnicitás fokozatos felszámolódását jósolta Robert Dahl is,⁵⁶ aki szerint az etnicitásnak a politikai viselkedésre gyakorolt hatása csak addig meghatározó, amíg az etnikumbeli és az osztálykülönbségek egybeesnek. Mihelyt a társadalmi mobilitás révén az etnikai ismérvek alapján azonosított csoportok elvesztik belső – gazdasági és szociális értelemben vett – homogenitásukat, az etnicitás politikai relevanciája megszűnik.

Dahl álláspontjával nagyjából egy időben, Glazer és Moynihan arra hívták fel a figyelmet, hogy az etnicitás jelensége a várakozásokkal ellentétben nem eltűnőben van, hanem azt teszi szükségessé, hogy a vele való huzamosabb együttélésre rendezkedjünk be: „az etnicitás kitartó tényei figyelmet, megértést és [a társadalmi valóság egészébe illeszkedő] elfogadottságot követelnek”.⁵⁷ Újabb bő évtized elteltével Glazer és Moynihan már arról beszél, hogy az etnicitás vitatott fogalmát tulajdonképpen a mobilizáció jelensége felől lehet megragadni. Ha a vallási, nyelvi és kulturális különbségek jelentősége csökkent is valamelyest – legalábbis a Nyugat fejlett államaiban –, és a kulturális különbségek maguk is átalakuláson mentek át a modernizációs folyamatok következtében, a kulturális jegyek alapján megkülönböztetett csoportok változatlanul sajátos pozíciókat foglalnak el a társadalmak szerkezetében.⁵⁸ Ezek a megkülönböztetett pozíciók gyakran eredményezik a mobilizáció különböző változatait. Az etnicitás lényegét a különböző – nyelvi, vallási, kulturális, nemzeti eredettel kapcsolatos – jegyeken túl az adja, hogy a konkrét politikai célok elérésére törv mobilizáció olyan gyűjtőpontját képviseli, amely egyfelől az osztályalapú, másfelől a nemzeti mobilizáció számára jelent kihívást. Glazer és Moynihan szerint a mobilizáció e két hagyományos formája nem veszt ugyan érvényéből, ám emellett egy harmadikkal, az etnikai mobilizációval is számolni kell, amely egyaránt megnehezíti azok dolgát, akik az osztályalapú mobilizáció, illetve a nemzeti alapú mobilizáció primátusát hangsúlyozzák.⁵⁹

Az etnikai alapú mobilizáció fogalmának egy korai változata felbukkan Richard A. Schermerhornnál, aki a „bennszülött elszigeteltség” (indigenous isolates)⁶⁰ jelenségnek a magyarázatához használja a fogalmat, a modernizáció tágabb kontextusában, amelynek a lényegét az etnikai enklávék eltörlésére irányuló igyekezetben és a politikai részvétel általánossá válásában jelöli meg. A politikai részvétel kiterjesztése a társadalom olyan szegmenseire, amelyek tagjai hagyományos módon nem vettek részt a döntéshozatalban Schermerhorn szerint azt eredményezi, hogy a „bennszülött elszigeteltség” aktorai kilépnek a passzivitás, illetve a marginalizá-

⁵⁶ Dahl, R.: *Who Governs?* New Haven, 1963, Yale University Press.

⁵⁷ Glazer, P. – Moynihan, D. P.: *Beyond the Melting Pot*. Cambridge, Mass., 1963, Harvard University Press–MIT Press, V.

⁵⁸ Glazer, P. – Moynihan, D. P. (eds.): *Ethnicity*, i. m.

⁵⁹ Uo., 18.

⁶⁰ Schermerhorn, R. A.: *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*. New York, 1970, Random House, 128.

ció helyzetéből, és aktiválódnak, mind a társadalom többi részével való kommunikáció, mind az intézményekhez való viszonyulás tekintetében. A kommunikációs aktiválódásnak kétféle következménye lehet: az integráció vagy a mobilizáció. Az előbbi Schermerhorn értelmezése szerint azt jelenti, hogy a kommunikáció a kölcsönös elfogadást szolgálja, a mobilizáció esetében a kommunikációt különböző nyomást gyakorló csoportok propagandisztikus célokra használják, sajátos csoport-érdekek érvényesítésére törekedvén.

Az intézményekhez való viszony tekintetében az aktiválódás hasonló módon eredményezhet integrációt vagy mobilizációt. Az intézményi integrációnak három változatát említi Schermerhorn: 1. a domináns csoport elismeri az alárendelt közösség korlátozott autonómiáját, 2. az alárendelt csoport populista politikák révén tagolódik be a társadalom egészébe, 3. az alárendelt csoport fokozatosan, egyénenként integrálódik a társadalom intézményeibe. A mobilizáció ebben az esetben is azt jelenti, hogy a „bennszülött elszigeteltség” aktorai a modernizáció révén elérhetővé vált gazdasági, politikai és oktatási erőforrásokat eszközökként használják fel a közösségi célok elérésére irányuló mozgalmukban. A mobilizáció következképpen megerősíti azokat az identitásokat, amelyeknek a felszámolására a modernizáció törekedett, befagyasztja a strukturális pluralizmus szerkezetét, és felfokozza az alárendeltséggel és egyenlőséghiánnyal kapcsolatos érzékenységeket.⁶¹ Mint látni fogjuk, a modernizáció és az etnopolitikai mobilizáció közötti összefüggésnek ez a magyarázata a későbbiekben sűrűn előbukkan, ám Schermerhorn úttörő munkájára ritkán vagy egyáltalán nem történik hivatkozás.

1979-ben Charles Ragin már osztályozza az etnicitás politikai mobilizációját magyarázó elméleteket, amelyeket meglehetősen egyöntetűséggel a jelenség negatív – a politikai stabilitást és nemzeti integrációt veszélyeztető – következményeivel kapcsolatos általános aggodalom motivál. Az etnopolitikai mobilizáció negatív következményeivel kapcsolatos korai aggodalomnak hangot adók közül Ragin Robert Alfordot,⁶² a Lipset–Rokkan szerzőpárost⁶³ és Tom Nairt⁶⁴ említi, akik a mobilizációnak az etnicitásalapú változatait a politikai integrációt veszélyeztető komoly kihívásként értékelik. A marxista Nair például úgy ítélte meg, hogy a kelta – skót és walesi – secessziós mozgalmak megosztják az osztályharc szereplőit, és ezzel a brit politikai rendszer stabilitását ássák alá.

Ragin az etnikai alapú mobilizáció jelenségét magyarázó elméleteket a következő három irányzat köré csoportosítja: 1. a fejlődést a magyarázat középpontjába állító megközelítés; 2. a reaktív etnicitás elgondolása; 3. az etnikai versenyre össz-

⁶¹ Uo., 128–132.

⁶² Ragin, C. C.: *Ethnic Political Mobilization: The Welsh Case*. *American Sociological Review*, 1979, 44 (4), 619–635.

⁶³ Lipset, S. – Rokkan, S. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments*, i. m.

⁶⁴ Nairn, T.: *The twilight of the British state*. *New Left Review*, 1977, 101 (2), 3–61.

pontosító magyarázat. A fejlődést a magyarázat középpontjába állító megközelítés lényegét Ragin szerint Lipset–Rokkan nemzetépítéssel kapcsolatos elképzeléseinek a diffúzió szerepére hangsúlyt helyező, Michael Hechter által javasolt magyarázatával⁶⁵ való kiegészítése révén lehet megragadni. Rokkan olvasatában a Lipset–Rokkan-elmélet lényege az, hogy a politikai fejlődés különböző korszakaira jellemző politikai törésvonalak átalakulásokon mentek át, a fejlődés adott szakaszában pedig a regionális (földrajzi) és kulturális jellegű törésvonalak jelentőségét fölülírta a funkcionális törésvonalak meghatározóvá váló szerepe, arra visszavezethetően, hogy az utóbbiak a politikai csoportok érdekeit fejezik ki, azoknak a pozícióknak megfelelően, amelyeket az illető csoportok a társadalmi szerkezetben foglalnak el.

A funkcionális törésvonalak jelentősége egyfelől az ipari forradalom által eredményezett viszonyok hatására, másfelől a választójog kiterjesztésére irányuló erőfeszítések következtében lett nyilvánvaló: ezek az átalakulások Lipset és Rokkan értelmezése szerint aláásták a politikai nemzetek kebelében még fellelhető „értékalapú közösségeket”,⁶⁶ és arra sarkallták a választójoggal rendelkező polgárokat, hogy gazdasági érdekeiknek megfelelően mobilizálódjanak és foglaljanak állást a politikai verseny kérdéseiben. A funkcionális törésvonalak szerepének a növekedése osztályalapú tömegpártok megjelenését eredményezte Nyugat-Európa államainak a döntő többségében. Hechter diffúzióelmélete mindehhez azt teszi hozzá, hogy funkcionális törésvonalak mérvadóvá válása a társadalmak strukturális differenciálódását eredményezte, amely csak akkor volt sikeres, ha az ország területén található „értékalapú közösségeket” felszámolta: a fejlett centrumból és tradicionális régiókból összetevődő államok esetében ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy a centrum gazdaságilag integrálta a régiókat, aminek eredményeként azok kulturális, társadalmi, szervezeti különbsége fokozatosan felszámolódtak. Ahol a centrum és a perifériális régiók homogenizációjára nem került sor a megfelelő időben, a régióalapú kulturális tradicionalizmus etnikai mobilizáció alapját képezheti, főként ha az illető régió a centrum által ellenőrzött gazdasági rendszerből is kimarad. Hechter szerint annak is jelentősége van, hogy a régióalapú kulturális tradicionalizmusok strukturális differenciálódás eredményezte felszámolására az előtt kerüljön sor, mielőtt megtörténik az általános választójog bevezetése.

A reaktív etnicitás elgondolása ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a strukturális differenciálódás folyamata nem szükségszerűen számolja föl az etnikai jellegű különbségeket, hanem azok jelentőségének a megnövekedését is eredményezheti. Az irányzat képviselői – Ernest Gellner⁶⁷ és, érdekes módon, az

előbbi irányzat összefüggésében már hivatkozott, a marxizmussal szimpatizáló Hechtert említi Ragin – elutasítják a fejlődést a magyarázat középpontjába állító megközelítés azon implicit feltételezését, miszerint a strukturális differenciálódás egyúttal a szerepek és az erőforrások univerzalisztikus elosztását fogja eredményezni. Ellenkezőleg, állítják, a strukturális differenciálódás a szerepek és erőforrások partikularisztikus eloszlásának a kialakulásához is elvezethet, a „kulturális munkamegosztás”⁶⁸ elvének megfelelően, ami azt jelenti, hogy a szerepek és erőforrások nem egyenlő módon oszlanak meg a centrum és a periférius régiók között – értelemszerűen az előbbieik javára. Gellner a kulturális érzékenység okait kutatva jutott arra a megállapításra, hogy a fejlődés aránytalan eloszlása egy politikai nemzet keretei között fejlettebb és kevésbé fejlett közösségeket eredményezhet. A kulturális szempontból megosztott politikai közösségek esetében Gellner arra figyelte fel, hogy a fejlődés szempontjából tapasztalható különbségek gyakran kulturális különbségekkel esnek egybe. Amennyiben a fejlődésbeli és kulturális különbségek egybeesnek, azok egymást kölcsönösen felerősítik, a magas presztízsű vagy szűkösnek számító szerepek és erőforrások eloszlásában is tükröződve. Az etnicitás politikai mobilizálódása következeképpen úgy is felfogható, mint az egyenlőtlen fejlődés által eredményezett kizárólagos forráselosztás következménye. Hechter szerint a Gellner által leírt helyzetre jellemző „kulturális munkamegosztás” különösen ott nagyon valószínű, ahol az egyenlőtlen fejlődést az eredményezi, hogy a centrum belső gyarmatának tekinti a periferiát, és annak fejlődését saját prioritásai szerint tartja ellenőrzés alatt. Az etnikai mobilizációt az etnikai megkülönböztetés és az osztálykülönbségek egybeesésének a körülményei között Hechter azzal magyarázza, hogy a képviseltek fokozatosan kiábrándulnak a munkásosztály politikai szervezeteiből.

Az etnikumok közötti versenyre összpontosító magyarázat képviselői között Karl W. Deutschot,⁶⁹ Pierre van den Berghet,⁷⁰ Fredrik Barthot⁷¹ és Michael Hannant⁷² említi Ragin. A reaktív etnicitás elgondolásával ellentétben, amely szerint az etnikai mobilizáció az osztályalapú politikai aktivizmus kudarca esetén valószínű, amennyiben a periféria helyzete a centrumhoz viszonyítva kívánivalókat hagy maga után, a versenycentrikus megközelítés szerint az etnikai mobilizációt a verseny újonnan adódó lehetőségei eredményezik. Egy stabilnak számító multietnikus berendezkedés esetén – amelynek stabilitása arra vezethető vissza, hogy az egyes

⁶⁸ Hechter, M.: *Internal Colonialism*, i. m.

⁶⁹ Deutsch, K. W.: *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, Mass., 1953, M.I.T. Press.

⁷⁰ Van den Bergh, Pierre: *Race and racism: A comparative perspective*. New York, 1967, John Wiley and Sons, Inc.

⁷¹ Barth, F.: *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston, 1969, Little, Brown.

⁷² Hannan, M.: The dynamics of ethnic boundaries in modern states. In Meyer, J. W. – Hannan, M. T. (eds.): *National Development and the World System: Educational, Economic and Political Change, 1950–1970*. Chicago, 1979, University of Chicago Press.

⁶⁵ Hechter, M.: *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*. London, 1975, Routledge and Kegan Paul.

⁶⁶ Lipset, S. – Rokkan, S. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments*, i. m., 19.

⁶⁷ Gellner, E.: *Thought and Change*. Chicago, 1969, University of Chicago Press.

etnikumok strukturálisan behatárolt pozíciókat foglalnak el, hagyományosnak számító módon, a funkcionális munkamegosztás szerkezetében, vagy hogy az egyes etnikumok területileg egymástól elkülönülnek – ilyen új versenyhelyzetek adódhatnak a hagyományos berendezkedést kikezdő társadalmi folyamatok esetén, mint amilyen például a modernizáció.

Hannan szerint a modernizáció két, látszólag egymásnak ellentmondó módon gyakorol hatást az etnicitásra. Egyfelől csökkenti az etnicitásban tükröződő különbségek jelentőségét azáltal, hogy aláaknázza az etnicitás révén azonosított közösségek ökológiai bázisát, bekapcsolva azokat a társadalom új, a hagyományos rendet felforgató dinamikákban megnyilvánuló sorsközösségébe. Másfelől megnöveli a nagyobb léptékű etnikai mobilizáció lehetőségét arra visszavezethetően, hogy a legnagyobb versenyzőnek számító centrummal szemben csak a jelentősebb erőt képviselő szereplők vehetik fel a versenyt. E szerint a megközelítés szerint tehát az etnikum politikai aktivizálódását két körülmény teszi valószínűvé: a jelentősebb népességű identitáscsoportok, illetve az új pozíciók és erőforrások elérését lehetővé tevő versenyhelyzet.

Noha keveset tesz hozzá Ragin 1979-es tipológiájához, a kérdéskör irodalmának fontos darabja Susan Olzak tanulmánya,⁷³ amely az etnikai mobilizáció kérdését az 1980-as évek elejével bezárólag elérhető irodalom alapján tekinti át. Négy nagy elméleti irányzatot azonosít az etnikai alapú mobilizáció jelenségét tanulmányozó irodalomban, ezek közül három megegyezik a Ragin által javasolt kategóriákkal: 1. a fejlődést a magyarázat középpontjába állító megközelítések;⁷⁴ 2. a belső gyarmatosítás, illetve a kulturális munkamegosztás elméletei;⁷⁵ 3. az etnicitás gazdaságcentrikus magyarázatai, a következő esetekkel: a megosztott munkaerőpiac elmélete;⁷⁶ a szegregált munkaerőpiac és az etnikai szolidaritás elmélete;⁷⁷ 4. a kompetitív etnicitás elméletei.⁷⁸

⁷³ Olzak, S.: *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*. Stanford, CA, 2006, Stanford University Press.

⁷⁴ Deutsch, K. W.: *Nationalism and Social Communication*, i. m.; Lipset, S. – Rokkan, S. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments*, i. m.; Eisenstadt, S. N. – Rokkan, S. (eds.): *Building States and Nations*, i. m.

⁷⁵ Gellner, E.: *Thought and Change*, i. m.; Hechter, M.: *Internal Colonialism*, i. m.; Nairn, T.: *The twilight of the British state*. Gourevitch, P. A.: *The Re-emergence of "Peripheral Nationalisms"*, i. m.; Ragin, C. C.: *Ethnic Political Mobilization*, i. m.

⁷⁶ Bonacich, E.: A theory of ethnic antagonism: The split labor market. *American Sociological Review*, 1972, 37, 547–559.; Bonacich, E.: The Past, Present and the Future of Split Labor Market Theory. In Maggett, C. B. – Leggon, C. (eds.): *Research in Race and Ethnic Relations*. Greenwich, CT., 1979, JAI Press, 17–64.

⁷⁷ Light, I. H.: *Ethnic Enterprise in America*. Berkeley, 1972, University of California Press; Cummings, S. (ed.): *Self-Help in Urban America*. Port Washington–New York, 1980, Kennikat Press.

⁷⁸ Despres, L.: Toward a theory of ethnic phenomena. In Despres, L. (ed.): *Ethnicity and Resource Competition*. The Hague, 1975, Mouton Publishers, 209–212.; Young, C.: *The Politics of Cul-*

Az elnevezésbeli apró eltérések mellett – „reaktív etnicitás elmélete” helyett „a belső gyarmatosítás, illetve a kulturális munkamegosztás” elmélete, az „etnikumok közötti versenyre összpontosító magyarázat” helyett a „kompetitív etnicitás elmélete” – Olzak további szerzők munkái alapján fogalmazza újra a Ragin által azonosított irányzatok lényegét (noha sok fontos új részlet felbukkan Olzak megközelítésében, ezekre, terjedelmi korlátok miatt, nem térhetünk ki). Új kategória Ragin osztályozásához viszonyítva a gazdaságcentrikus magyarázatok irányzata, amely Bonacich⁷⁹ arra vonatkozó megfigyelésére alapoz, hogy az etnikumok közötti gazdasági verseny olyan munkaerőpiac esetében is megjelenhet, amelyre nem jellemző a Hechter által leírt „kulturális munkamegosztás”. Az egyazon munkaerőpiac keretében versenyző etnikai csoportok etnikai törésvonalak mentén megosztott munkaerőpiacot hoznak létre, amely keretei között a státuszkülönbségek megerősítik az etnikai határokat, antagonizálják az etnikumközi viszonyokat, és végeredményként etnikai mobilizációhoz vezetnek. Lights⁸⁰ és Cummings⁸¹ megfigyelései azzal a szereppel kapcsolatosak, amelyeket különböző specializált gazdasági struktúrák és kapcsolatrendszerek játszanak egyfelől az etnikai határok fenntartásában és megerősítésében, másfelől az etnikai alapú szolidaritás újratermelésében: ezek a jelenségek különösen a bevándorló közösségekre jellemzőek, amelyek esetében a szegregált gazdasági és munkaerőpiaci helyzet gyakran jelent komoly akadályt az asszimiláció és a felzárkózás útjában, és erre visszavezethetően eredményez megerősödött identitástudatot és csoportszolidaritást.

Olzak szerint a négy nagy elméleti orientáció végső soron ugyanabból az implicit előfeltevésekből indul ki, amely az etnikai mobilizáció és a modernizáció közötti szoros összefüggésre vonatkozik, az eltérések az etnicitás természetére vonatkozó elképzelések közötti különbségekből, illetve a mobilizációt eredményező körülményekre, instrumentális tényezőkre vonatkozó sajátos hangsúlyokból adódnak. A magyarázat négy nagy irányzatával szemben mind elméleti, mind módszertani kritika megfogalmazható, véli Olzak. Elméleti szempontból problematikus például, hogy a megközelítések nem tesznek különbséget az etnikai mobilizáció különböző formái között, annak megfelelően, hogy azok a nemzetépítés lezárulta utáni szakaszban vagy a nemzetépítési folyamat részeként jelentkeznek. Nem tűnik meggyőzőnek az a megközelítés sem, amely az etnicitás politikai aktivizálódásának a sikerét az etnikai és osztálykülönbségek egymásra tevődésével magyarázza: Olzak

tural Pluralism. Madison, 1976, University of Wisconsin Press; Hannan, M.: The dynamics of ethnic boundaries in modern states. In Meyer, J. W. – Hannan, M. T. (eds.): *National Development and the World System: Educational, Economic and Political Change, 1950–1970*. Chicago, 1979, University of Chicago Press; Nielsen F.: The Flemish Movement in Belgium after World War II: A Dynamic Analysis. *American Sociological Review*, 1980, 45, 76–94.

⁷⁹ Bonacich, E.: A theory of ethnic antagonism, i. m.

⁸⁰ Light, I. H.: *Ethnic Enterprise in America*, i. m.

⁸¹ Cummings, S. (ed.): *Self-Help in Urban America*, i. m.

Nielsenre hivatkozva állapítja meg, hogy újabb megfigyelések szerint az etnicitás a fejlett államok esetében éppen arra visszavezethetően jelentős politikai tényező, hogy keresztezi a társadalom horizontális, funkcionális törésvonalait, azokon átnyúló szervezeti potenciált lévén képes mozgósítani. Módszertani szempontból Olzak úgy látja, hogy mind a négy elmélettel szemben komoly operacionalizálási kifogások fogalmazhatók meg: az empirikusan tesztelhető hipotézisek és a mérhető mennyiségek tekintetében azok nem nyújtanak megfelelő kapaszkodókat.⁸²

A tanulmány nagy erénye, hogy ezekből a hiányosságokból néhány részlet tekintetében kiutat javasol. Összefoglalja például az etnicitás fogalmával kapcsolatos fontosabb elképzeléseket, hangsúlyozván az etnikai határok társadalmilag, politikai eszközök révén konstruált jellegét. Precíz, jól operacionalizálható definíciót javasol továbbá az etnikai szolidaritás és az etnikai mobilizáció jelenségére, megnevezvén azoknak több, empirikusan mérhető dimenzióját. Az etnikai szolidaritás fogalmát a következőképpen határozza meg: „egy adott etnikai populációval való tudatos azonosulás, amely magában foglalja az etnikai interakciók erős hálózatainak és intézményeinek a fenntartását, olyanokét, amelyek szerepet játszanak az új tagok szocializációjában és a közösségi kapcsolatok újratermelésében.”⁸³ Az etnikai szolidaritás mérhető dimenziójaként nevezi meg az endogámia jelenségét, az etnikai szervezetek, egyesületek számát és az azokban való aktív részvétel arányát, valamint a társadalom főirányának számító kulturális gyakorlattól eltérő hagyományok éltetésének a mutatóit. Az etnikai mobilizáció Olzak szerint „egy olyan folyamat, amely keretében bizonyos csoportok megszerveződnek valamely etnikai (pl. bőrszín, nyelv, hagyományok) jellegzetességek mentén, azzal a céllal, hogy közösségi célokat érjenek el”,⁸⁴ illetve „a közösségi cselekvés egy formája, amely etnikai azonosítókat (pl. bőrszín, nyelv nagy területi identitás) használ a tagság körülhatárolására”.⁸⁵ Az etnikai mobilizáció jelenségének a mérésére Olzak a kollektív etnikai viselkedést, a szeparatista célokat követő etnikai pártokra leadott szavazatokat, az autonómiameozgalmak egyes jellemzőit, az etnikai jellegű társadalmi mozgalmak mutatóit, illetve az etnikai konfliktusok kvantitatív adatait véli alkalmasnak.

A fent ismertetett négy elméleti modell kiegészítéseként Olzak megnevez ugyanakkor négy egymással összefüggő okot, amely az empirikus adatok tanúsága szerint etnikai alapú mobilizációt eredményez. Ezek a következők: 1. a nacionalizmus, illetve annak a politikai nemzetek keretében megnyilvánuló kisebbségi változatai; 2. a régiók közötti, a gazdasági fejlődés mutatóiban tükröződő különbségek és az etnikai jellegű egyenlőtlenségek; 3. urbanizáció; 4. a politikai intézményeket magában foglaló szektor expanziója. Az utóbbi különösen érdekes, ugyanis anél-

⁸² Olzak, S.: Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*, 1983, 9, 363–364.

⁸³ Uo., 356.

⁸⁴ Uo., 355.

⁸⁵ Uo., 357.

kül, hogy használná a fogalmat, azokat az „opportunitás-struktúrákat” írja körül, amelyek az állami politikák közvetlen következményeként eredményeznek etnikai mobilizációt. A különböző ágazati politikák – oktatás, adózás, jóléti szolgáltatások – megerősíthetnek, újratermelhetnek etnikai határokat, vagy újakat hozhatnak létre, a nyelvpolitikák vagy a pártrendszerrel kapcsolatos előírások pedig maguk is fontos szerepet játszhatnak az etnikai alapú mobilizáció szervezeti kereteinek a lehetővé tételében, létrehozásában.⁸⁶ Mindezek alapján álláspontjának lényegét a következőképpen összegezi: „Az etnicitás mobilizációját a modern állam egyes, az etnicitásalapú politikát legitimáló jellegzetességei eredményezik, a racionalizált piaci rendszerek pedig megnövelik az etnikai alapú szervezet hasznosságát a társadalmi szervezet egyéb formáihoz képest.”⁸⁷

Mind Ragin, mind Olzak megközelítésétől független az a két osztályozás, amelyet egyfelől Kanchan Chandra és Daniel Metz,⁸⁸ másfelől James D. Fearon⁸⁹ javasolt. A Chandra–Metz-tanulmány az etnikai pártok létrejöttét lehetővé tevő körülmények felől közelíti meg az etnikai mobilizáció kérdését, az azt eredményező okokat megnevező elméleteket pedig három osztályba sorolja a következők szerint: 1. modernizációs elméletek;⁹⁰ 2. a történeti institucionalisták magyarázatai;⁹¹ 3. patronázs-demokráciák elmélete.⁹² A modernizációs elméletek vonatkozásában csupán Anderson időközben megjelent könyvének, az *Imagined Communities* című, gyorsan híressé vált munkának az említésével hoz újat ez az osztályozás. David Laitin „történelmi institucionalizmusa” az állam azon történelmi jellegzetességeinek a szerepét emeli ki, amelyek valamilyen módon összefonódtak az etnicitással, hierarchikus viszonyokat intézményesítve az etnikumközi viszonyok tekintetében. Chandra és Metz beemelik ugyanakkor az etnopolitikai mobilizáció irodalmának a főáramába Robert Bates által megfogalmazott megfigyelését, miszerint Afrika gyarmati rendszer alól felszabadult országaiban az állam erőforrásai fölött gyakorolt ellenőrzés érdekében kialakult verseny patronus–kliens viszonyok rendszerét hozza létre, termékeny táptalajt biztosítván az etnicitás politikai mobilizálódásának.⁹³ Ez a szempont a későbbiekben az etnikai mobilizáció irodalmának egyik fontos toposzává fog válni, egyrészt Batesnek az etnicitás politikai hasznára vonatkozó

⁸⁶ Uo., 368–369.

⁸⁷ Uo., 356.

⁸⁸ Chandra, K. – Metz, D.: A New Cross-National Database on Ethnic Parties, i. m.

⁸⁹ Fearon, J. D. (2004): Ethnic Mobilization and Ethnic Violence. In Barry R. Weingast – Donald Wittman (eds.): *Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford, 2006, Oxford University Press.

⁹⁰ Deutsch, K. W.: *Nationalism and Social Communication*, i. m.; Gellner, E.: *Thought and Change*, i. m.; Anderson, B.: *Imagined Communities*. London, 1983, Verso.

⁹¹ Laitin, D.: *Hegemony and Culture*. Chicago, 1986, University of Chicago Press.

⁹² Bates, R.: Ethnic Competition in Contemporary Africa. *Comparative Political Studies*, 1974, 6 (4): 457–484.

⁹³ Chandra, K. – Metz, D.: A New Cross-National Database on Ethnic Parties, i. m.

álláspontja,⁹⁴ másrészt Chandrának az indiai pártrendszerrel kapcsolatos munkája nyomán.⁹⁵

Fearon tanulmánya⁹⁶ több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt annak be tudhatóan, hogy az *Oxford Handbook of Political Economy* számára készült, amiből nem csupán az következett, hogy az etnikai mobilizáció jelensége már nem csak egy szűk szakmai réteg számára bírt jelentőséggel, hanem a megközelítés hangsúlyosan gazdaságcentrikus jellege is. Fontos a tanulmány továbbá abból fakadóan is, hogy a szélesebb érdeklődésre számot tartó munka az etnikai mobilizáció kérdését hangsúlyosan összekötötte az etnikai konfliktusok jelenségével.

Fearon előbb az etnicitásalapú politikai mobilizációnak a változatos, tér- és időbeli alakzatait veszi számba, majd a jelenség magyarázatára kidolgozott elméleteket a következő három kategóriába tartozókként összegezi: 1. primordialista magyarázatok;⁹⁷ 2. modernista magyarázatok;⁹⁸ 3. racionális döntéseket feltételező magyarázatok.⁹⁹

Fearon szerint az eltömegesedett társadalmakban a közjavak elosztásának a politikai kontextusa azt eredményezi, hogy olyan politikai koalícióknak van inkább esélye, amelyek nehezen megváltoztatható karakterisztikák körül szerveződnek, ellenkező esetben a győzelemre esélyes koalíció könnyen elveszítheti a minimalitás ismérvét, ami a nyereség egy főre eső arányának a leromlását vonná maga után. Álláspontját a következő példával illusztrálja: ha az Egyesült Államokban a szövetségi vagy tagállami költségvetésekből csak azokban a választói körzetekben finanszíroznának helyi beruházásokat, amelyekben demokrata jelölt nyerte meg a legutóbbi helyhatósági választásokat, nagy valószínűséggel nőne a demokrata polgármesterek által vezetett települések száma, ám összességében csökkenne az egy főre jutó elköltött pénz mennyisége. Az etnicitás olyan jellemzője az egyéneknek, amely vonatkozásában az átállás ára viszonylag nagy, következésképpen a versenyben vesztes egyének kizárása egyszerű. Az etnicitás politikai mobilizációjának a

⁹⁴ Bates, R.: *Ethnic Competition in Contemporary Africa*, i. m.; Bates, R. H.: *Modernization, Ethnic Competition, and the Rationality of Politics in Contemporary Africa*. In Donald, R. – Olunsorola, V. A. (eds.): *State versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*. Boulder, CO, 1974, Westview Press: 152–171.

⁹⁵ Chandra, K.: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.

⁹⁶ Fearon, J. D.: *Ethnic Mobilization and Ethnic Violence*, i. m.

⁹⁷ Rabushka, A. – Shepsle, K.: *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability*. Columbus, OH, 1972, Charles E. Merrill Publishing Company; Fearon, J. D.: *Commitment Problems and the Spread of Ethnic Conflict*. In Lake, D. A. – Rothchild, D. (eds.): *The International Spread of Ethnic Conflict*. Princeton, NJ, 1998, Princeton University Press, 107–126.; Alesina, A. – Baqir, R. – Easterly, W.: *Public Goods and Ethnic Divisions*. *Quarterly Journal of Economics*, 1999, 114 (4), 1243–1284.

⁹⁸ Deutsch, K. W.: *Nationalism and Social Communication*, i. m.; Gellner, E.: *Thought and Change*, i. m. Anderson, B.: *Imagined Communities*, i. m.

⁹⁹ Bates, R. H.: *Modernization, Ethnic Competition...*, i. m.

lényegét tehát Fearon megközelítésében a kliens–patronus viszonyra alapozott politikai rendszerek felől lehet megragadni: azokban az országokban, ahol a politika döntő mértékben arról szól, hogy mely választókerületek számára sikerül kilobbizni állami forrásokat vagy beruházásokat, és nem a legalkalmasabbnak tűnő közpolitikák kiválasztását célozza egy rendelkezésre álló kínálatból, nagy a valószínűsége annak, hogy az etnicitás és nem ideológiai alapú politika fog dominálni.¹⁰⁰

A kliens–patronus viszony szerepe a politika etnicizálódásában hangsúlyosan jelentkezik David Posnernél is,¹⁰¹ aki az etnicitás politikai aktivizálódását az identitásválasztás gazdasági előnyeivel hozza összefüggésbe, egy afrikai, azon belül zambiai tényanyagra alapozott, ennek ellenére a fontosabb következtetéseit általános érvennyel megfogalmazó munkában. Az emberek abban érdekeltek, hogy részesüljenek az állam által ellenőrzött erőforrásokból, amit bizonyos körülmények között annak révén látnak elérhetőnek, ha saját etnikumuk képviselői kerülnek állami hivatalokat ellenőrző pozíciókba. Ennek a legkézenfekvőbb módja – állítja Posner, akit Fearonhoz hasonlóan Bates megközelítése¹⁰² befolyásol jelentős mértékben –, ha etnikai alapon megszervezett politikai koalíciók jönnek létre, amelyek képesek biztosítani az etnikum képviselőinek hivatalos pozíciókba való juttatását.

Suzan Olzak egy nagyobb lélegzetű munkában tér vissza az etnikai mobilizáció kérdésére, amelyet ezúttal egy háromszintű elemzés keretében tesz vizsgálat tárgyává.¹⁰³ Megközelítésének fontos új eleme, hogy az etnikai mobilizáció két változatával számol: az etnikai erőszakkal és az etnikai tiltakozás nem erőszakos változataival. A jelenség megalapozottabb magyarázatához elengedhetetlennek tartja továbbá, hogy az elemzésnek azt a két szintjét, amelyekre a korábbi megközelítések összpontosítottak – az állami keretek szerepére, illetve az etnikumokra összpontosító elméleteket –, egy harmadikkal, a globalizáció következményeivel számoló magyarázattal egészítsük ki. Véleménye szerint az érintett állam világrendszeren belül elfoglalt pozíciója, a globális emberjogi mozgalmak, az egyenlőtlenség, szegénység vagy a kisebbségi jogok megsértése mind olyan körülmények, amelyeknek közvetlen hatása van az etnikai mobilizációra. A globális tényezőket Olzak három kategóriába sorolja: 1. az egyenlőtlenség és a globális függőség adottságai a centrum és a periféria közötti viszonyrendszerekben, 2. az emberjogi eszmék globális terjedése, és 3. a társadalmi mozgalmak határokon átnyúló következményei.

Míg az emberjogi mozgalmak terjedésének a hatása általában az etnikai tiltakozás nem erőszakos változataiban mutatkozik meg, addig az egyenlőtlenség és a globális függőség adottságai gyakran eredményeznek etnikai erőszakot. A társadal-

¹⁰⁰ Fearon, J. D.: *Ethnic Mobilization and Ethnic Violence*, i. m., 9.

¹⁰¹ Posner, D. N.: *Institutions and Ethnic Politics in Africa*. Cambridge, 2005, Cambridge University Press.

¹⁰² Bates, R. H.: *Modernization, Ethnic Competition...*, i. m.

¹⁰³ Olzak, S.: *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*, i. m.

mi mozgalmak jellegét az állam világrendszeren belül elfoglalt helye, illetve annak belső adottságai határozzák meg. A világrendszerbe integrált államok esetében az etnikai mobilizáció mindkét változata valószínű, egyrészt a mozgalmak határokon átnyúló diffúziója következtében, másrészt annak betudhatóan, hogy az emberjogi szervezetekkel fenntartott kapcsolatok révén az etnikai mozgalmak tárgyalási pozíciói jelentős mértékben javulnak. A világrendszeren belül vezető pozíciókat elfoglaló, centrumhoz tartozó államokra rendszerint az emberi jogok tiszteletben tartása és a mobilizáció intézményes feltételeinek a biztosítása jellemző, ami az etnikai tiltakozás nem erőszakos változatait eredményezi. Az elszigetelt, perifériára szorult államokra ezzel szemben a szegénység, az egyenlőtlenség és az autoriter rezsimiek által intézményesített diszkrimináció jellemző, ami nagy eséllyel vezet el az etnikai erőszakhoz.¹⁰⁴

Olzak minden korábbi megközelítésnél árnyaltabb elemzése az etnikai mobilizáció természetéről és az azt kiváltó körülményekről jelentős elmozdulás azokhoz képest az elméletekhez képest, amelyek az érintett államokon belüli viszonyokra és azok között egyetlen okozati tényezőre – pl. modernizáció, vagy az állam erőforrásaihoz való hozzáférésben megmutatkozó haszon – korlátozzák a magyarázatok nézőpontját, a mobilizáció következményeinek a körét pedig a destabilizáció és a konfliktus jelenségére szűkítik le. Olzak szerint az a meggyőződés, miszerint az etnikai mobilizációnak csak destabilizáló következményei lehetnek, a történeti tények egy jelentős részének az ignorálását feltételezi: a nyugati fejlett országokban az etnikai alapú politika sok esetben játszott fontos szerepet a kulturális megosztottság következményeinek a kezelésében és a demokrácia megszilárdításában, a fejlődő országok esetében pedig a döntéshozatalból hagyományosan kiszorított rétegek integrációja a politikai folyamatok főáramába a demokratikus átmenet első fontos intézkedései között szerepel rendszerint.¹⁰⁵ Következésképpen tudományos szempontból megalapozottabb abból kiindulni, hogy „az etnicitás, az identitás és más társadalmi mozgalmak egyaránt kikezdi és támogatják a létező intézményeket, illetve az állami autoritást”.¹⁰⁶

Az etnicitás politikai aktivizálódásának az okait és körülményeit vizsgáló szakirodalomban a Schermerhorn korai kérdésfelvetésétől¹⁰⁷ Olzak komplex magyarázatáig¹⁰⁸ végigkövethető irányzat mellett még legalább két olyan megközelítés említhető röviden, amelyek az etnikai pártok kérdésének a szempontjából viszonylagos relevanciával bírnak. Az egyik az etnicitás és a konfliktus viszonyának az összetett problematikája, a másik az etnicitás és a politika viszonyának a vizsgálá-

¹⁰⁴ Uo., 26–29.

¹⁰⁵ Uo., 218, 231.

¹⁰⁶ Uo., 234.

¹⁰⁷ Schermerhorn, R. A.: *Comparative Ethnic Relations*, i. m.

¹⁰⁸ Olzak, S.: *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*, i. m.

tát az etnopolitikai szempontból valamennyi releváns – a nem domináns etnikumok mellett a többségi közösségeket is magában foglaló – aktor szerepének az elemzésére kiterjesztő megközelítés.

Az etnopolitikai mobilizáció eddig áttekintett szakirodalmában, mint láttuk, az etnicitás politikai aktivizálódását a legtöbb elemző destabilizáló konzekvenciákkal kapcsolja össze, és – ha implicit módon is – a konfliktust a jelenség elkerülhetetlen következményeként könyvelik el. Olzak figyelmeztetése, miszerint az etnicitásnak nemcsak destabilizáló, hanem a politikai rendszer szempontjából konszolidációs következményei is lehetnek, fölöttébb újszerű megközelítés ahhoz a domináns trendhez viszonyítva, amely az etnicitás politikai következményeit kutató vizsgálódásokban a konfliktust az elemzés középpontjába állítják. Az etnicitás és a nyílt, erőszakot is magában foglaló konfliktus viszonyának a kérdése egy rendkívül szerteágazó, mára már szinte áttekinthetetlenül terjedelmes szakirodalom tárgyát képezi.¹⁰⁹

Az állami intézményrendszer fölött ellenőrzést gyakorló többségi közösségek etnopolitikai relevanciájának a kérdését elsőként Andreas Wimmer vetette föl,¹¹⁰ aki abból a lényeges felismerésből vezette le elemzésének a fontosabb megállapításait, hogy a nemzetállamok esetében a politikai legitimitás alapvetően etnonacionális megalapozottságú: a politikai vezetőktől az van elvárva, hogy az etnikai terminusokban definiált „nép” nevében és annak érdekei szerint vezessék az államot.¹¹¹ Ennek megfelelően azok a vezetők lesznek legitímek, akik a közjavak elosztásakor a saját közösségük tagjait részesítik előnyben, ami egészében véve az állam intézményeinek a preferenciális működését eredményezi. A politikai legitimitás nemzetállamokra jellemző eme sajátossága természetesen nem minden esetben eredményez egyformán súlyos következményeket. Az etnokulturális szempontból homogén államok esetében a nép és az etnikum/nemzet egybeesése teszi az etnonacionális alapú politikai legitimitás elvét működőképpé, a kulturálisan megosztott, ám gazdaságilag a centrumhoz tartozó államok esetében pedig kellő erőforrások állnak rendelkezésre ahhoz, hogy az elosztás univerzalisztikus, nondiszkriminatív szempontjai érvényesüljenek. Ott azonban, ahol az erőforrások szűkösek, az állam intézményei fölött gyakorolt ellenőrzésért folytatott harc kiéleződik, és az önrendelkezés, illetve önkormányzatiság logikája kerül előtérbe, azt elkerülendő, hogy

¹⁰⁹ A jelenség egy részének rendszerező összefoglalásaként lásd Salat Levente: A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban. In Kántor Zoltán–Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, 2005, Rejtjel Kiadó, 211–252.

¹¹⁰ Wimmer, A.: Who Owns the State? Understanding Ethnic Conflict in Post-Colonial Societies. *Nations and Nationalism*, 1997, 3, 631–665.; Wimmer, A.: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflicts: Shadows of Modernity*. Cambridge, UK, 2002, Cambridge University Press.

¹¹¹ A normatív politikai filozófiában ez a megállapítás az állam semlegességének a mítoszával kapcsolatos felismeréseknek felel meg, lásd ezzel kapcsolatban Kymlicka, W.: *Multicultural Citizenship*. Oxford, 1995, Oxford University Press.

az etnikailag definiált out-group gyakorolja a kizárólagos ellenőrzést a kritikus erőforrások fölött. Ezekben a helyzetekben a központi kormányzatban való arányos képviselő elve, vagy az „államalkotó” közösség szintagmája a politikai küzdelem fontos toposzaiként vannak jelen.

A Wimmer által javasolt nézőpontváltás alapján most már nyilvánvaló, hogy sem az etnikai mobilizáció, sem az etnikai konfliktus jelenségét nem lehet a maga összetettségében megérteni, ha a mobilizációnak kizárólag a kisebbségi formáira vagyunk tekintettel. A politikai szempontból releváns etnicitás jelenségeköre a mobilizált többségeket is magában foglalja, az etnikai konfliktusok egy jelentős része pedig arra vezethető vissza, hogy az állam nem semleges intézményrendszer, hanem a hatalomból való kizárást intézményesítő fontos szereplő.¹¹² A kizárás intézményesítésében Wimmer–Cederman–Min konfiguracionális magyarázata szerint három határtípus játszik szerepet: 1. a politikai közösséget körülhatároló territorális határok; 2. a politikai inklúzió határai, amelyek a hatalomban képviselteteket választják el azoktól, akiknek nincs képviselőjük a központi kormányzatban; és 3. a hatalommegosztás határai, amelyek a hatalomban képviselt közösségek között húzódnak. Az etnopolitikai konfliktusok e határok bármelyikével kapcsolatosan fölfakadhatnak: a hatalommegosztással kapcsolatos ellentétek belharcot (infighting), a politikai inklúzióra vonatkozó elégedetlenségek lázadást (rebellion), a területi határokkal kapcsolatos érdekkülönbségek pedig szecessziós mozgalmakat (secession) eredményezhetnek.

A fentiek alapján sort keríthetünk immár az etnopolitikai mobilizáció néhány fontosabb tipológiájának az ismertetésére. Az etnikai alapú mobilizáció tágabb kérdéskörére összpontosító szakirodalom áttekintett irányzataitól többnyire függetlenül, a kérdés egy-egy speciális vonatkozásának a vizsgálatát célul követő megközelítésben fölbukkannak a politikailag aktivizálódott etnicitás által követett célok olyan osztályozásai, amelyek érdekes megvilágításba helyezik a mobilizációs szakirodalom több fontos megállapítását. Raphael Zariski az etnikai alapú szélsőségesség jelenségét vizsgálva¹¹³ jut arra a következtetésre, hogy a politikailag aktivizálódott etnicitás nem osztályozható a szélsőbal–szélsőjobb hagyományos megkülönböztetést alapul vevő skála alapján, hanem speciális szempontok figyelembevételére van szükség ahhoz, hogy a jelenség alá tartozó esetek egymást kölcsönösen kizáró kategóriákba legyenek besorolhatók. A politikai közösség egészéhez, annak stabilitásához való viszonyuk alapján a szélsőségesnek minősülő etnopolitikai mozgalmak a következőképpen osztályozhatók Zariski szerint: 1. a célok elérésének az érdekében erőszakos eszközöket igénybe vevő mozgalmak; 2. az etnikai kizárólagosság

elvét követő mozgalmak, amelyek más etnikumokkal való szembenállásban jelölik meg a politikai céljaik lényegét; és 3. szeparatista mozgalmak, amelyek az adott politikai közösség határain kívül kívánják gyakorolni a szuverenitást.

Michael Keating szerint¹¹⁴ a létező államokkal szemben artikulálódó, nemzeti alapú politikai mozgalmak követhetnek 1. integratív célokat, amely esetben a mobilizáció célja minél előnyösebb pozíciót biztosítani az adott politikai berendezkedés keretei között az illető etnikum tagjai számára, 2. különleges státust biztosító célokat, ami az adott politikai rendszer reformját teheti szükségessé, és 3. dezintegratív célokat, ami az adott politikai közösséget illegitimként elutasító, az önrendelkezés igényével fellépő mobilizált etnikai közösségekre jellemző.

Joseph Rudolph¹¹⁵ az etnoterritoriális mozgalmak osztályozására javasolja a következő kategóriákat: 1. a kormányzás eredményeivel kapcsolatos célokat (output goals) követő mozgalmak, amelyek az állam erőforrásaihoz való hozzáférés, illetve az azokból való arányos részesedés biztosításában érdekeltek; 2. a döntéshozatalban, illetve az azzal kapcsolatos funkciókat ellátók kijelölésének a folyamatában való részvételben (authority goals) érdekelt mozgalmak; 3. a politikai rendszer megszervezésében, illetve annak megváltoztatásában (regime goals) érdekelt politikai mozgalmak; és 4. a politikai közösség határainak a megváltoztatásában (community goals) érdekelt etnopolitikai mozgalmak.

Rudolph osztályozza ugyanakkor azokat az opciókat, amelyek között az állami hatóságok válogathatnak az etnopolitikai mobilizáció által képviselt kihívások kezelésére vonatkozó döntések meghozatalakor. A megoldások korlátozódhatnak a politikai közösségen belül meghozott döntésekre, vagy igénybe vehetnek, illetve elfogadhatnak a politikai közösség határain átnyúló megoldásokat. A politikai közösség belviszonyaira korlátozódó megoldások jelenthetik a mobilizáció jelenségének az ignorálását; a mobilizáció által célként követett aspirációk megvalósulásának a lehetővé tételét a kormányzás eredményeivel kapcsolatos engedmények, a politikai döntéshozatal megszervezésével kapcsolatos engedmények vagy a magával a politikai rendszerrel kapcsolatos engedmények révén; és a mobilizáció erőszakos elfojtását. A politikai közösség határain átnyúló, illetve azokat megváltoztató megoldások a következők: szecesszió a közös megegyezés alapján realizálódó és az egyoldalú, erőszak árán kivívott változatokkal; a szeparatista mozgalommal való konfliktus fölvállalása; a határkonfliktusok; harmadik fél beavatkozásának az elfogadása; nemzetközi nyomásgyakorlás eredményeként hozott intézkedések; a

¹¹² Cederman, L. E. – Wimmer, A. – Min, B.: Why Do Ethnic Groups Rebel? New Data and Analysis. *World Politics*, 2010, 62 (1), 87–119.

¹¹³ Zariski, R.: Ethnic Extremism among Ethno-territorial Minorities in Western Europe. Dimensions, Causes and Institutional Responses. *Comparative Politics*, 1989, 21 (3), 253–272.

¹¹⁴ Keating, M.: *Nations against the state. The politics of nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. New York, 1996, St. Martin's.

¹¹⁵ Rudolph, J. R.: *Politics and Ethnicity. A Comparative Study*. New York, 2006, Palgrave Macmillan.

nemzetközi szerződések és megállapodások; nemzetközi főhatalom illetékességének az elfogadása.¹¹⁶

A posztkommunista kelet-európai társadalmak összefüggésében Carlos Flores Juberías¹¹⁷ a kisebbségek politikai mobilizációjával szembesített állami hatóságok rendelkezésére álló opciók osztályozására a következő kategóriákat javasolja: 1. a politikai részvétel megakadályozása; 2. semlegesség; 3. a kisebbségi pártok versenyének a lehetővé tétele; 4. a politikai képviselőt biztosítása; illetve 5. az etnicitás területi alapon való kezelése.¹¹⁸

Olzak,¹¹⁹ Wimmer,¹²⁰ Wimmer–Cederman–Min¹²¹ és Rudolph¹²² felismerései alapjaiban rajzolják át tehát az etnicitás politikai mobilizációjának okaival, természetével és következményeivel kapcsolatos korai elképzeléseket. Noha vitathatatlan, hogy a világ különböző térségeiben a jelenség nagyon eltérő változatai fordulnak elő, és nem ritkák az etnicitás mozgósító potenciáljával való különféle visszaélések, egészében véve tudománytalan az etnikai alapú társadalmi mozgalmak jelenségét automatikusan a konfliktussal és destabilizációval asszociálni. Bár a mobilizációt kiváltó körülmények fontos összetevőire világítanak rá, tudományos szempontból nem kielégítőek azok a magyarázatok sem, amelyek a jelenséget kizárólag intézményi vagy strukturális adottságokra, illetve gazdasági vagy politikai előnyökkel kapcsolatos racionális kalkulációkra próbálják visszavezetni.

A strukturális adottságokra hangsúlyt helyező elméletek rendszerint adósok maradnak a válasszal arra a kérdésre, hogy mi volt előbb: a politikailag aktiválódott etnicitás, vagy a mobilizáció keretétől szolgáló politikai berendezkedés. Ezeknek a megközelítéseknek közös sajátja továbbá, hogy diszkriminatív előfeltevéseket építenek magukba azzal kapcsolatban, hogy az etnopolitikai mobilizáció helyzetében melyik etnicitásnak van joga a fennmaradáshoz és melyiknek nincs, amiből az következik rendszerint, hogy míg az előbbi esetében az etnopolitikai mobilizáció indokolt és elfogadható, az utóbbi esetében az destabilizáló tényezőként van elkönyvelve. A gazdasági és politikai haszonra összpontosító magyarázatok súlyos fogyatékosága, hogy anomáliaként tüntetik fel azt, aminek a normalitás magától értetődő tartozékának kellene lennie: az állam erőforrásaiból való egyenlő vagy arányos részesedést. Noha a kliens–patronus reláció kétségtelenül olyan anomália, amely gyakran jellemző a politikailag aktiválódott etnicitás uralta politikai vi-

¹¹⁶ Uo., 222.

¹¹⁷ Juberías, C. F.: Post-Communist Electoral Systems and National Minorities: A Dilemma in Five Paradigms. In Stein, J. P. (ed.): *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe*. Armonk, NY, 2000, M. E. Sharpe.

¹¹⁸ Uo., 33.

¹¹⁹ Olzak, S.: *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*, i. m.

¹²⁰ Wimmer, A.: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflicts*, i. m.

¹²¹ Cederman, L. E. – Wimmer, A. – Min, B.: Why Do Ethnic Groups Rebel?, i. m.

¹²² Rudolph, J. R.: *Politics and Ethnicity*, i. m.

szonyokra, az elemzők figyelmét többnyire elkerüli, hogy a mobilizált etnikumok végső soron abból kívánnak részesülni, ami nekik elvileg alanyi jogon járna, és amiből a társadalom strukturális adottságaként, intézményesített körülmények között vannak kizárva.

AZ ETNIKAI PÁRT MEGHATÁROZÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Az etnikai párt a fentiek alapján tehát az etnicitás politikai mobilizációjának egyik sajátos szervezeti formája, amely a képviseltek strukturális adottságokból fakadó különféle hátrányainak az ellensúlyozására törekszik. A fogalom történetének a gyökerei Dankwart A. Rustow politikai mobilizációval foglalkozó művéig¹²³ nyúlnak vissza, amelyben az etnikai párt kifejezés még nem fordul elő ugyan, de a jelenség különböző alakváltozatai már felbukkannak.¹²⁴ Rustow a pártokat a politikai harc olyan eszközeiként fogja fel, amelyeknek a célja a hatalom megszerzése, megosztása vagy mások által való gyakorlásának az akadályozása, szervezeti-funkcionális szempontból pedig a vezetők, a képviseltek, a körülmények, illetve opportunitások és a kitűzött célok közötti kapcsolatok intézményes alakzatai.¹²⁵ A nyelvi vagy etnikai alapon szervezett pártok jelenségét Rustow egyfelől a többnemzetiségű birodalmak modernizáció előtti állapotára vetíti rá, a birodalmi centrummal szembeforduló, szecesszionista nemzeti közösségek által létrehozott mozgalmakkal kapcsolván össze azokat.¹²⁶ a Habsburg Monarchia nemzeti mozgalmait, az Oszmán Birodalom örmény pártjait és a német birodalmi parlamentben 1871–1918 között képvisellel rendelkező lengyel, dán és elzászi mozgalmakat említi példaként. Másfelől Afrika és Ázsia kulturális szempontból megosztott országaira jellemző jelenséggént állapítja meg, hogy az etnikai és vallási csoportok fontos szereplők a politikai pártok világában.¹²⁷

A kifejezés Rabushka–Shepsle plurális társadalmaknak szentelt elemzésében fordul elő első között, anélkül azonban, hogy a szerzők formális definícióját adnák a jelenségnek.¹²⁸ Az etnikai pártok megjelenésének a körülményeire vonatko-

¹²³ Rustow, D. A.: *A World of Nations. Problems of Political Mobilization*. Washington, DC, 1967, The Brookings Institution.

¹²⁴ Egy ennél korábbi, kevésbé precíz és explicit leírása a jelenségnek Geertznél (1963) fordul elő, aki primordiális érzelmekre apelláló, „kommunális pártokként” írja körül azt, amit később etnikai pártoknak neveznek a szakirodalomban: Geertz, C.: The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Geertz, C. (ed.): *Old Societies and New States*. New York, 1963, Free Press, 135–136.

¹²⁵ Rustow, D. A.: *A World of Nations*, i. m., 207.

¹²⁶ Uo., 209.

¹²⁷ Uo., 221.

¹²⁸ Rabushka, A. – Shepsle, K.: *Politics in Plural Societies*, i. m. 79.

zóna ezzel szemben Rabushka és Shepsle nagyon határozott álláspontot képvisel: a posztkoloniális plurális társadalmakra jellemző viszonyok közepette vélik az etnikai pártok megjelenését logikusnak és bizonyos értelemben elkerülhetetlennek, több tényezővel kapcsolatba hozhatóan.

Az etnikai, nyelvi és törzsi szempontból mélyen megosztott társadalmakban a gyarmati rendszer idején nem voltak adottak az etnikumközi verseny feltételei, lévén az etnikailag azonosítható közösségek nem egymás között versenyeztek, hanem a gyarmatosító főhatalomhoz viszonyítva voltak a politikai mobilizáció barikádjainak ugyanazon oldalán. A függetlenséget követő helyzetben általában valamennyi etnikumot felölelő nagykoalíciók jöttek létre, amelyekről azonban rövid idő alatt kiderült, hogy nem képesek megbirkózni a velük kapcsolatos elvárások óriási tömegével, ami a politika fokozatos etnicizálódását, Rabushka és Shepsle szóhasználatában a politika „kommunális” jellegének az előtérbe kerülését eredményezte. Az etnicizálódásban több körülmény játszott szerepet: 1. a függetlenség elnyerését követő időszakban a politikának általában disztributív prioritásokat kell követnie, ellensúlyozandó azokat a hátrányokat, amelyeket az új, független államok népessége a gyarmati rendszer idején elszenvedett, ennek a feladatnak pedig az etnikai szempontból mélyen megosztott társadalmak esetében nehéz úgy eleget tenni, hogy nem legyenek magukat vesztesnek érző csoportok; 2. a többetnikumú koalíciók rendszerint instabilak arra visszavezethetően, hogy nem felelnek meg a minimalitás játékelméleti megfontolásokból következő feltételeinek; és 3. a multi-etnikus nagykoalícióból valamilyen oknál fogva kiszoruló, vagy az annak döntései által ismételt hátrányos helyzetbe kényszerített közösségeket képviselő vezetők kellő alappal rendelkeznek ahhoz, hogy az etnikai határokon átnyúló koalíciókkal szembeforduljanak, és a kommunális érdekeket állítsák előtérbe.¹²⁹ Az etnikai szolidaritás jelenségével szemben tanúsított empátiájuk ellenére Rabushka és Shepsle az etnikai párt jelenségét alapvetően negatív fejleménynek állítják be: egy olyan folyamat eredményének tekintik azt, amely a domináns etnikum és a marginalizált közösségek közötti, mindkét oldalról kizárólagosságra törő verseny körülményei között jön létre, gyakran eredményezvén konfliktust, és kizárván általában a demokratikus konszolidáció lehetőségét.¹³⁰

Az etnikai párt meghatározásának egy megkerülhetetlen mozzanata Donald L. Horowitz sokat idézett művéhez kapcsolódik, aki a kérdést az etnikai konfliktus kontextusában vizsgálta. Ez a körülmény nem tett jó szolgálatokat az etnikai pártok szerepével és következményeivel kapcsolatos közvélekedés alakulásának, az etnikai pártok és az etnikai konfliktusok jelenségekörének a hangsúlyos összekapcsolódását eredményezte ugyanis. Tény ugyan, hogy Horowitz az etnikai pártok-

nak az etnikai konfliktusok előidézésében játszott szerepéről hosszan értekezik, és Afrika, illetve Ázsia vonatkozásában legalábbis az etnikai alapon szervezett pártok és a konfliktusok gyakorisága között egyértelmű összefüggést állapít meg, ennek ellenére az etnikai párt jelenségéről egészében véve lényegesen árnyaltabb az álláspontja. A klasszikusnak számító, sokat idézett definíció szerint „az etnikai meg-alapozottságú párt támogatottságának a döntő részaránya egy azonosítható etnikai csoporttól (vagy az etnikai csoportok egy osztályától) származik, és az adott csoport érdekeit szolgálja. A gyakorlatban egy [etnikai] párt, amennyiben nem a támogatottsága oroszlánrészét kitevő csoport érdekeit szolgálja, gyorsan el fogja veszíteni ezt a támogatást, ezért egy etnikai párt tesztje egyszerűen a támogatottság megosztlása.”¹³¹ A támogatottság megosztlása mindazonáltal a párt és nem az etnikai csoport szempontjából mérendő, ami azt jelenti, hogy egyazon etnikai csoport támogatásáért akár több etnikai párt is versenghet.

Az etnikai pártok létét indokoló körülményekkel kapcsolatban azonban Horowitz megállapít valamit, amit nemigen szoktak tőle idézni: a megosztott társadalmak esetében az etnikai pártok jelenlétét nem pusztán az etnikai lojalitás vagy a közös érdek indokolja, hanem a politikai hatalommal kapcsolatos igények összebékíthetetlensége is. Tekintettel arra, hogy a pártok általában az állam fölött gyakorolt ellenőrzésre törnek, és a megosztott társadalmakban ennek rendszerint az a következménye, hogy bizonyos csoportok kiszorulnak az állam fölött gyakorolt ellenőrzésből, a kizárás eszközeiként szolgáló etnikai pártok megjelenése gyakran elkerülhetetlen. Lábjegyzetben teszi hozzá, hogy a jelenségnek defenzív oldala is van: az etnikai pártok célja lehet ugyanakkor a kizárással szembeni ellenállás vagy az egyenlő bánásmód és a befogadó politikai gyakorlat követelése.¹³²

A vonatkozó szakirodalom másik fontos, megkerülhetetlen álláspontja a már hivatkozott Gunther–Diamond-féle definícióban fogalmazódik meg, amely az etnikai pártok több, a szerzők által meghatározónak vélt jellegzetességét írja körül. Szerintük a támogatottság etnikai behatároltsága mellett az etnikai pártokra sajátos politikai és választói logika jellemző, mindenekelőtt abban az értelemben, hogy nem dolgoznak ki a társadalom egészére vonatkozó – akár inkrementális, akár transzformatív – politikai programot. Gunther és Diamond értelmezése szerint az etnikai párt csupán arra vállalkozik, hogy az állami erőforrásokból való részesedés csatornáit tartsa működésben a partikularisztikus szempontok szerint azonosított képviseltek számára, anyagi, kulturális és politikai javakhoz való hozzáférés biztosítása révén javítva helyzetüket a politikai versenyben. A klientelizmusra helyezett hangsúly azzal az érdekes következménnyel jár a Gunther–Diamond-féle definíció esetében, hogy az az etnikai párt jelenségekörét leszűkíti a Rudolph által „integratívnak” nevezett célokat követő mozgalmakra, és az olyan – általuk „transzformatívnak” ne-

¹²⁹ Rabushka és Shepsle az etnikai alapú szolidaritás jelentőségét hangsúlyozza, ami rendszerint lehetetlenné teszi a politika deetnicizálását: Uo., 66.

¹³⁰ Uo., 156–157.

¹³¹ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m., 291–292.

¹³² Uo., 294.

vezett – célokat követő etnikai pártokat, mint a döntéshozatalban való részvétel, különleges státus kivívása vagy a szecesszió a „nacionalista” pártok körébe tartozó esetekként fogja fel.¹³³ A klientelizmusnak egy további következménye Gunther és Diamond szerint, hogy az etnikai pártok nem rendelkeznek formális értelemben vett tagsággal és fejlett szervezeti kerettel, arra visszavezethetően, hogy céljaikat képesek elérni a patrónus–kliens relációkra való hagyatkozás révén is. A kulturális túléléssel kapcsolatos célokból következik továbbá, hogy az érzelmekre apelláló és szimbolikus üzenetek jelentősége rendszerint nagy a mozgósítás során, ami azt eredményezi általában, hogy az etnikai pártok életében fontos szerepet játszanak a karizmatikus vezetők. A karizmatikus vezetőkre pedig az jellemző meghatározó módon, hogy a veszélyeztetettség toposzát kiemelő, polarizáló és megosztó üzenetek révén tudnak a leginkább megfelelni a velük kapcsolatos elvárásoknak.

Gunther és Diamond megközelítése, noha az etnikai pártok fontos jellemzőire világít rá, több ellentmondást épít magába. Problematisz mindenekelőtt az etnikai párt és a pluralista nacionalista párt szembeállítása, ami, mint láttuk, a jelenség egy jelentős részét eleve kizárja a vizsgálódás köréből. Ellentmondásba keverednek továbbá az etnikai párt szervezeti-funkcionális sajátosságait illetően: miközben, mint láttuk, az általuk definiált fogalom alá tartozó esetek megkülönböztető sajátosságaként említették a szervezeti keretek hiányát és a politikai döntéshozatalban való részvétellel kapcsolatos érdektelenséget, kevéssel odább arról írnak, hogy az etnikai pártok szervezete lehet erősen centralizált a karizmatikus vezető személye köré, vagy föderalisztikus elvek alapján decentralizált, aminek kiemelt szerepe van abban, ahogy a megcélzott politikai funkciók – „parlamenti képviselő, tartományi helytartó vagy miniszterelnök” – várományosainak a kijelölése megtörténik.¹³⁴ Gunther és Diamond elismerik ugyanakkor, hogy az etnikai pártok lehetnek kizárólagos hatalomra törő többségi pártok is, illetve hogy képesek koalícióra lépni nem etnikai alapon szervezett pártokkal. Egészében véve azonban az etnikai pártok jelenségével kapcsolatosan hangsúlyosan negatív következtetésre jutnak: egyfelől úgy látják, hogy minél tisztábban etnikai jellegű egy párt, annál kevésbé valószínű, hogy a képviselteknek az adott politikai rendszerbe való integrálását és az azzal való azonosulását fogja szolgálni, másfelől az etnikai párt létének és tevékenységének a következményeit a fennálló rendszerre nézve megosztóként és dezintegratívként könyvelik el.¹³⁵ Mint látni fogjuk, ennek a következtetésnek több nyugat-, illetve kelet-európai és latin-amerikai példa ellentmond.

A Gunther és Diamond által szerkesztett kötetben publikált tanulmányában Kitschelt a posztkommunista társadalmak vonatkozásában vizsgálja a kérdést, és alapvetően Horowitz, illetve Gunther és Diamond megközelítésének a szellemi

koordinátái között megmaradva foglal állást a kérdésben. Az általa „partikularista szociokulturális” vagy „etnikai-partikularisztikus” jelzővel azonosított pártok megítélése szerint „szekcionális” választói rétegeket szólítanak meg, és fő jellegzetességük, hogy partikularista, szociokulturális szempontok szerint megkülönböztethető „barátok” és „ellenségek” közötti határok fenntartásában érdekeltek. Kitschelt érdekes módon úgy látja, hogy az etnikai pártok által preferált klientelizmus annak következménye, hogy az etnikai pártok politikai elitje képtelen olyan gazdasági programokat kidolgozni, amelyek megfelelő válaszokat tartalmaznának a poszt-kommunista átmenet kihívásaira. Az etnikailag motivált politikai elitek arra visszavezethetően is tartózkodnak a közpolitikai kérdésekben való markáns állásfoglalástól, mert nem kívánják megosztani az etnikai szempontok alapján azonosított támogatói táborukat. A kérdést Kitschelt is alapvetően negatív előítéletek befolyása alatt tárgyalja: egészében véve úgy ítéli meg, hogy az etnikai pártok támogatottsága a kelet-közép-európai posztkommunista kontextusban a piaci liberalizálódás veszteségeivel hozható összefüggésbe, akik a gazdasági verseny szabályait rövidre záró redistributív politikák fenntartásában érdekeltek. Noha ennek a meglátásnak nyilvánvalóan van valóságalapja, Kitschelt figyelmét elkerüli, hogy a posztkommunista viszonyok közepette az érintett társadalmak több, köztük hangsúlyosan etnikailag definiált szegmensére jellemző a verseny kimenetelét negatív módon befolyásoló strukturális esélyegyenlőtlenség. Az etnikai pártok elitjének közpolitikai kompetenciahiánnyal, illetve érdektelenségével kapcsolatos megállapításait pedig több esetben cáfolta az etnikai pártok sikeres kormányzati szerepvállalása a térség több országában.¹³⁶

A kronológiailag soron következő definíciók viszonylag hosszú ideig nem hoztak érdemi újdonságokat, csupán árnyalatokat tekintetében egészítették ki Horowitz, illetve Gunther és Diamond uralkodónak számító felfogását az etnikai pártok jelenségéről, azok természetéről. Chandra és Metz például, egy sűrűn hivatkozott, bár mindmáig publikálatlan definícióban azt emelték ki az etnikai pártok megkülönböztető specifikumaként, hogy a kizárólagos etnikai érdekképviselő a párt mobilizációs stratégiájának központi eleme.¹³⁷ Mozaffar és Scarritt a politikai közösséget dichotomikus módon megosztó nemzeti törésvonalak segítségével különbözteti meg az etnikai pártot a multiethnikustól.¹³⁸ Van Cott szerint az etnikai párt megkülönböztető sajátossága, hogy tagsága és vezetői egy nem domináns kisebbségi csoport tagjai, a választási program központi elemei pedig hangsúlyosan et-

¹³⁶ Lásd ezzel kapcsolatban többek között Robotin, M. – Salat, L. (eds.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*. LIGI Books. Budapest, 2003, Open Society Institute.

¹³⁷ Chandra, K. – Metz, D.: *A New Cross-National Database on Ethnic Parties*, i. m.

¹³⁸ Mozaffar, S. – Scarritt, J. R.: Why are there so Few Ethnic Parties in Africa? Paper prepared for presentation at the *International Political Science Association*, Quebec City, Canada, August 1–5, 2000.

¹³³ Gunther, R. – Diamond, L.: *Types and Functions of Parties*, i. m. 19–22.

¹³⁴ Uo., 23–24.

¹³⁵ Uo., 24.

nikai természetűek.¹³⁹ Ishiyama úgy látja, hogy egy párt akkor minősül vitán felül etnikainak, ha az egy etnikum kizárólagos képviselője, akár a párt képviselőinek állítása, akár külső megítélés szerint. Ishiyama hozzáteszi ugyanakkor, a korábbi megközelítésekhez viszonyítva új elemként, hogy az etnikai párt politikai hatalomra tör, a képviselteknek a hatalomeloszlás szerkezetében elfoglalt pozíciójának a javítása érdekében.¹⁴⁰

Az etnikai pártok fölöttébb precíz definícióját tartalmazzák – paradox módon – azok a jogi dokumentumok, amelyek az etnikai alapon szervezett pártok elterjedésének próbálják elejét venni, akár a bejegyzés lehetetlenné tételének az útján, akár a létező pártok betiltását vagy tevékenységük felfüggesztését elrendelő intézkedések révén. A tiltás rendszerint a névvel, a párt szimbólumaival, a programmal, a kampány elemeivel és a tagsággal kapcsolatos megszorításokat tartalmaz, arra törekedvén, hogy a rendelkezések hatálya alá eső esetek vitán felüli azonosítása váljék lehetővé.¹⁴¹ A Kenyában 2008-ban hatályba lépett párttörvény például úgy rendelkezik, hogy nem lehet olyan pártot bejegyezni az országban, amely etnikai, faji, törzsi, nyelvi, vallási, nemi vagy regionális alapon szerveződik, ilyen jellegű propagandát folytat, ezekre utaló szavakat és szimbólumokat használ, illetve az ország valamely részére korlátozódó tevékenységet fejt ki.¹⁴² Ugandában, a pártok nélküli demokrácia létrehozására irányuló kísérlet lezárultát követően – amely kísérlet maga is az etnicitás politikai relevenciájának az aláaknázását célozta 1986 és 1999 között –, a hosszas előkészület eredményeként végül 2005-ben elfogadott párttörvény lehetetlenné teszi olyan pártok létrehozását, amelyek tagsága nemi, faji, törzsi, etnikai vagy vallási származás alapján azonosítható, illetve olyan szavakat, kifejezéseket és szimbólumokat használ, amelyek a felsorolt kategóriák szerinti megkülönböztetésre ösztönöz. A dokumentum kizárja továbbá olyan pártok bejegyzésének a lehetőségét is, amelyek szervezeti jellegzetességei és vezetőségének összetétele a felsorolt kategóriák valamelyikét tükrözi hangsúlyos módon.¹⁴³ Az 1996-os ghánai alkotmány előírása szerint egy politikai párt neve, címere, jelmondata és szimboliztikájának további elemei nem tartalmazhatnak etnikai, vallási vagy regionális jellegű utalásokat, és tevékenysége nem korlátozódhat az ország valamely térségére.¹⁴⁴ A betiltásra irányuló erőfeszítések eredményességének a kérdésére a későbbiekben még röviden visszatérünk.

¹³⁹ Van Cott, D. L.: *Radical Democracy in the Andes*, i. m. 3.

¹⁴⁰ Ishiyama, J. T. – Breuning, M.: *Ethnopolitics in the New Europe*, i. m. 4.

¹⁴¹ Becher, A. – Basedau, M.: Promoting Peace and Democracy through Part Regulation? Ethnic Party Bans in Africa. *GIGA Working Papers*, 2008, 66; Bogaards, M.: Comparative strategies..., i. m.

¹⁴² Moroff, A.: Ethnic party bans in East Africa in comparative perspective. Paper prepared for the conference *Democratization in Africa: Retrospective and Future Prospects* at the University of Leeds, 4–5 December 2009. 8.

¹⁴³ Uo., 11.

¹⁴⁴ Bogaards, M.: Comparative strategies..., i. m., 56.

Az etnikai pártok meghatározását, a fogalom alá tartozó empirikus esetek azonosítását, illetve a jelenség tudományos igényű vizsgálatát célul kitűző munkákat összesítő szakirodalomnak fontos mozzanata Kanchan Chandra *What is an ethnic party?* című dolgozata,¹⁴⁵ amely a szerző egy bő évtizedet felölelő vizsgálódásainak a tapasztalatait összegezi. A tanulmány izgalmas dokumentuma annak a fejlődésnek, amelyen Chandra nézetei átmentek, mind az etnicitás természetével és kutathatóságával kapcsolatosan korábbi, mind az etnikai párt meghatározásának legcélravezetőbb módjait illető előző elgondolásaihoz viszonyítva.¹⁴⁶

Chandra szerint az etnikai pártok kérdésében a tisztánlátást nagymértékben megnehezítette a tény, hogy a jelenség meghatározására irányuló próbálkozások többnyire egyetlen centrális, megkülönböztető szerepet játszó indikátor segítségével igyekeztek megragadni a lényegét. Tekintettel arra, hogy a jelenség összetett és szerteágazó jellegéből fakadóan egyetlen, univerzális érvényűnek tekintett indikátor kiválasztása önkényes, célszerűbb, ha több indikátor segítségével próbáljuk azonosítani a fogalomhoz tartozó empirikus eseteket. Az indikátorok által felvett „értékekre” vonatkozó információk begyűjtésének a módjaitra vonatkozó precíz előírások pedig jelentős mértékben javíthatják a tudományos igényű empirikus vizsgálatok esélyeit.

Chandra mindenekelőtt az etnicitás kritériumait illetően tartja szükségesnek a tisztánlátást. Egy hosszú, több látványos fordulatot és átértékelődést magában foglaló folyamat konklúziójaként javasolja azt a megközelítést, amely szerint az „etnikai csoport” egy részhalmaza azon kategóriáknak, amelyek viszonylatában a tagság kritériumai között megkülönböztetett szerepet játszanak a születés vagy leszármazás révén szerzett tulajdonságok.

A velünk született attribútumok, illetve az ezek segítségével leírható identitáskategóriák etnikainak tekinthető részhalmazához Chandra szerint négy megszorítás segítségével lehet eljutni: 1. annak érdekében, hogy a születés révén szerzett tulajdonságok alapján azonosított kategóriák lehetséges köréből kizárjuk az olyanokat, mint például a földtulajdonosok vagy bizonyos politikai pártok támogatóinak leszármazottai, a kategóriához való tartozás kritériumai csak olyan attribútumok lehetnek mint a régió, vallás, szekta, nyelvcsalád, nyelv, dialektus, kaszt, klán, törzs, nemzetiség, illetve a faji jelleget meghatározó fizikai adottságok; 2. az identitáskategóriák tagsága egy ország népességének csupán egy részét teheti ki, amiből az következik, hogy az Amerikai Egyesült Államok viszonylatában az „amerikai” nem lehet etnikai kategória, egy másik országban viszont – amennyiben jelentősebb számban élnek ott amerikai eredetű személyek –, igen; 3. az identitáskategória tagságának elég nagy lélekszámúnak kell lennie ahhoz, hogy az egyes személyek

¹⁴⁵ Chandra, K.: *What is an Ethnic Party?*, i. m.

¹⁴⁶ Chandra, K. – Metz, D.: *A New Cross-National Database on Ethnic Parties*, i. m.; Chandra, K.: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.

ne ismerjék egymást a tagság egészét kimerítő módon, ami azt eredményezi, hogy a fogalom nem foglalja magában az olyan kisméretű származásalapú közösségek eseteit, mint például a család; 4. ha több testvér közül az egyik kimeríti valamely identitáskategóriához való tartozás kritériumait, akkor ennek a többi testvér esetében is teljesülnie kell. Ebből az következik, hogy olyan attribútumok, mint a nem vagy a szem színe nem képezhetik alapját etnikai kategóriáknak, ellenben az olyanok, mint például a „kevert faj” igen.

Bármely ily módon meghatározott etnikai identitás esetében Chandra különbséget tesz a jelenség nominális és aktivált változata között. A nominális etnikai identitás olyan kategória, amelynek velünk született attribútumaival akkor is rendelkezünk, ha azokat nem tekintjük meghatározónak identitásunkra nézvést. Az etnikai identitás aktivált változata ezzel szemben azt feltételezi, hogy a kategóriához való tartozás kritériumait magunkra nézve meghatározóként fogadjuk el, illetve hogy azoknak mások által ránk vonatkoztatott jellegéből különböző konzekvenciák adódnak: a besorolás következtében hátrányos – ez a gyakoribb – vagy különböző előnyökhöz juttató megkülönböztetésben lesz részünk.

Chandra szerint az általa javasolt definíciós eljárásnak több fontos hozadéka is van. Egyfelől az az előnye, hogy különbséget tesz a kategória és az attribútum között, illetve a konstruktivizmus követelményeinek is eleget tesz a nominális és aktivált identitás közötti disztingválás révén. Másfelől, a társadalomtudományokban széles körben elterjedt identitásértelmezésektől eltérően Chandra definíciója a közös történelmet, területet, nyelvet és kultúrát nem sorolja a kategóriát meghatározó attribútumok közé. Úgy véli, bizonyos etnikai csoportok esetében kimutathatók ezek a közös jellemzők, másoknál azonban nem, ezért a jellemzők nem tekinthetők definíciós követelménynek, hanem csupán olyan változóknak, amelyek alapján az etnikai kategóriák egyes specifikusabb alesetei egymástól megkülönböztethetők. Chandra tehát az etnikai kategóriák definíciójának igen tág meghatározását javasolja, azzal a céllal, hogy a hagyományosan az etnicitás hatásának tulajdonított jelenségek közül pontosabban ki lehessen szűrni azokat, amelyeket valóban nem az etnicitás okoz, hanem az etnikai csoportok valamilyen más, nem etnikai jellegű jellemzője.

Az etnicitás körébe tartozó fogalmak – kategória, csoport, identitás – ismertetett definíciója alapján Chandra az etnikai párt meghatározása érdekében a következőképpen jár el. Megállapítja mindenekelőtt, hogy a javasolt etnicitásfogalomból kiindulva könnyebben lehet különbséget tenni az etnikai, multietnikus és nonetnikus pártok között. Értelmezése szerint míg az etnikai párt egy vagy több etnikai kategória érdekeinek a szószólója, addig a multietnikus párt a politikai közösséget alkotó valamennyi etnikai kategória érdekeinek a képviselőjét látja el; a nonetnikus párt pedig reziduális kategória, amely esetében az etnicitás kérdése irreleváns (az ideológiai alapon vagy a társadalmi kategóriákhoz – munkás, agrár stb. – való tartozás szempontja alapján definiált pártok tartoznak ide). Leszögezi továbbá, hogy

az érdekképviselő szempontjából az etnikai párt fő jellemzője az etnikai jelleg partikularitása, abban az értelemben, hogy az etnikai érdekképviselő mindig valamilyen szemben jut érvényre, illetve bizonyos érdekek explicit vagy implicit kizárását feltételezi. További jellemzői az etnikai pártoknak az etnikai jelleg centralitása a megfogalmazott üzenetek, a szervezet és az eljárás mód tekintetében, illetve annak temporalitása abban az értelemben, hogy az etnikai fókusz jellege, tartalma és irányultsága változhat az idő múltával.

A korábbi definíciókhoz képest Chandra szükségesnek látja végül, hogy egy párt etnikai jellegűként való azonosítására a következő indikátorok segítségével kerüljön sor: 1. a név; 2. az etnikai kategória vagy kategóriák, amely(ek)re explicit hivatkozás történik a kampányüzenetekben; 3. az explicit kampányüzenetekben megfogalmazódó célok; 4. a kampányüzenetek implicit tartalma; 5. a választói bázis összetétele, illetve etnikai jellege, különös tekintettel arra, hogy a megcélzott etnikai csoport szavazói milyen arányban szavaznak az illető pártra; 6. a kapott szavazatok összetétele, illetve etnikai jellege; 7. a vezetőség etnikai összetétele és 8. a politikai verseny etnicizált jellege abban az értelemben, hogy a versenyben részt vevő politikai szereplők etnikai szempontok alapján definiált célok elérése érdekében versenyeznek, például kisebbségek számára fenntartott helyek a képviselőket különböző szintjein, kisebbségek számára létrehozott választókerületek, kisebbségi parlamentek stb.

Chandra elismeri, hogy az általa javasolt indikátorokhoz rendelhető adatok előállítása nem egyszerű folyamat. Noha valamennyi esetben javasol lehetséges eljárást, illetve algoritmust, megjegyzi, hogy a kérdésben további megközelítéseknek is helye van. Kérdés továbbá, hogy a javasolt indikátorokat miként lehet felhasználni az etnikai párt fogalma alá eső esetek megbízható azonosítására. Kézenfekvő volna azt a megoldást választani, hogy etnikai pártnak számítson valamennyi empirikus eset, amely a nyolc indikátor közül legalább egy szerint etnikai jelleggel bíró pártnak tekinthető. Nyilvánvaló azonban, hogy a javasolt indikátorok nem egyenlő denotatív erővel rendelkeznek. Noha a név például vitathatatlanul fontos szerepet játszik,¹⁴⁷ és rendszerint nehezebben megváltoztatható, mint a politikai platform vagy a domináns kampányelemek, az etnikai párt azonosításában azoknak az ismérveknek kellene döntő szerepet játszaniuk, amelyek az etnikai jellegű mobilizáció eredményességét domborítják ki. Noha saját eredményeit az etnikai mobilizáció kérdéskörén belül egy új, önálló kutatási irányt kijelölő törekvésként értékeli, Chandra egészében úgy látja,

¹⁴⁷ A *Party Politics* folyóirat ugyanazon számában, amely Chandra ismertetett tanulmányát tartalmazza, az Ishiyama–Breuning szerzőpáros is szerepel egy tanulmánnyal, amely azt az álláspontot képviseli, hogy az etnikai pártok azonosítására és osztályozására használt kritériumok annyira szerteágazóak, és a jelenség olyan mértékben változó és kontextusfüggő dimenzióira vonatkoznak, hogy a tudományos szempontból egyetlen megbízható kritérium a név. Lásd ezzel kapcsolatban Ishiyama, J. – Breuning, M.: What's in a name? Ethnic party identity and democratic development in post-communist politics. *Party Politics*, 2011, 17 (2), 223–241.

hogy további kutatásokra van szükség az etnikai mobilizáció, képviselő és mozgósítás jelenségével kapcsolatban ahhoz, hogy az etnikai párt általa javasolt definíciójának az alkalmazásakor mindkét lehetséges hibát kizárjuk: ne soroljunk a fogalom alá oda nem tartozó eseteket, egyfelől, és ne használjunk olyan ismérveket, amelyek kizárnák a jelenséghez tartozó formációkat, másfelől.

Kanchan Chandra eredményei megközelítésünk szempontjából két vonatkozásban is jelentőséggel bírnak. Jelentős előrelépést jelentenek egyrészt azokhoz a korábbi, többek között Rabushka és Shepsle, Gunther és Diamond, illetve Kitschelt nevével fémjelzett álláspontokhoz képest, amelyek az etnikai pártok jelenségét alapvetően negatív következményeket generáló, az alulfejlettség viszonyaiban gyökerező realitásként tüntették föl. Chandra megfigyelései lényeges pontokon erősítik másrészt az etnopolitikai mobilizáció természetével kapcsolatos korábbi következtetéseinket. Ha összevetjük ugyanis az etnikai csoport azonosítására használt ismérveit egyfelől azzal, ahogy a multietnikus pártot meghatározza, másfelől az etnikai párt azonosítására bevezetett kritériumaival, akkor azt van alkalmunk látni, hogy az etnokulturális szempontból megosztott társadalmak esetében a domináns többségek pártjai javarészt maguk is etnikai pártok. Az ilyen jelleggel bíró társadalmakban az etnikai kérdés politikai relevanciája a nonetnikus pártok lehetőségét eleve kizárja, a domináns többségek pártjai pedig csak akkor számíthatnak autentikus multietnikus pártoknak, ha azok valamennyi aktivált etnikai kategóriának fővállalói az érdekképviselőt: ez egyértelműen tükröződne a politikai platformjaikban, a kampányelemekben és az illető pártok szervezeti felépítésében, az etnikai pártok potenciális szavazóbázisainak preferenciája pedig annak megfelelően alakulna, hogy melyik multietnikus párt ígér többet. Noha ez a lehetőség elvben nem kizárt, a gyakorlatban azok az esetek fordulnak elő mégis döntő gyakorisággal, amelyekre az etnopolitikai munkamegosztás a jellemző: a Wimmer–Cederman–Min-vizsgálat¹⁴⁸ tanúsága szerint a megosztott társadalmak esetében a politikai hatalom viszonyrendszere etnikai terminusokban definiált szereplők között jön létre.

Amint arra már utaltunk, a nyugat-európai etnoregionalista pártok szakirodalmában a hangsúly inkább a regionális, vagyis területi jellegen van, és kevésbé az etnikai különözönségen. Ez a definíciókban is visszaköszön, ugyanis korántsem mondható el, hogy konszenzus volna arra vonatkozóan, hogy az etnokulturális különözönséget definíciós követelményként kell-e kezelni, vagy csupán egy olyan független változóként, amely hozzásegít e pártok sikerességének a magyarázatához. A soron következőkben kitérünk néhány olyan definícióra, amelyek ezt a dilemmát illusztrálják.

Van Houten szerint a regionális pártok olyan pártok, amelyek az ország régiójának csupán egy részhalmozában állítanak jelölteket (gyakran csak egyetlenegyben), és explicit módon, bár nem feltétlenül elsödlegetesen, csak ezt a részhalmozat kíván-

ják megszólítani. A definíció azt sem kívánja meg, hogy a párt magát „regionalistának” tekintse (idézőjel az eredetiben), viszont szükséges, hogy tudatosan regionális módon szerveződjön (vagyis ne törekedjen arra, hogy az egész országot lefedje).¹⁴⁹

Nagyon hasonló ehhez Brancati definíciója, aki szerint a regionális pártok olyan pártok, amelyek az ország csupán egyetlen régiójában vesznek részt a politikai versengésben, és emellett hajlamosak olyan politikai kérdésekre koncentrálni, amelyek csak ezt a régiót érintik. A regionális pártok Brancatinál is az országos szinten releváns pártokkal (state-wide parties) vannak szembeállítva, amelyek az ország minden régiójában versenyeznek és szavazatokat gyűjtenek, és olyan kérdésekkel hajlamosak foglalkozni, amelyek az ország minden részén jelen levő csoportokat érintenek.¹⁵⁰

Van Houten definíciójában csupán egy szervezeti kritérium tűnik fontosnak. Brancati valamivel tovább megy, ám ő is a területi behatároltságot tekinti elsödlegetesnek, a régió problémáival való foglalkozást csupán „hajlamlként” említi meg. Az egyetlen vagy majdnem csak egyetlen régióban való jelöltállítás követelménye mindkét definícióban a nyugat-európai régiók intézményesültségének valamiféle reifikálását tükrözi, és alkalmazhatatlanná teszi e definíciókat olyan országokra, ahol a közigazgatási felosztás nem követi az etnokulturális térszerkezetet.

E szerzőkkel ellentétben Cohen arra hívja fel a figyelmet, hogy a szavazatok területi megoszlása még nem elégséges e pártok definiálásához, mivel léteznek olyan pártok is, amelyek ugyan területileg jól behatároltak, mégsem kizárólag ezen területek problémáira fókuszálnak. Cohen utóbbi típusú pártokra a regionalizált jelző használatát javasolja, a regionális jelzőt pedig megtartaná az olyan pártok számára, amelyek programjukat, ideológiájukat, kampányretorikájukat stb. egy specifikus régióra hegyezik ki, és kizárják látókörükből a többi régiót. A regionalista problémákra való fókuszálás ugyanakkor nem feltétlenül jelenti más jellegű kérdések teljes mellözését. Cohen azt is hangsúlyozza, miszerint definíciójából az következik, hogy regionális pártok nem működhetnek a fővárosban, hiszen a centrumot nem lehet ilyen jellegű programmal képviselni.¹⁵¹

Cohen ugyan a régióra való fókuszálásnak nagyobb figyelmet tulajdonít, mint az előtte idézett két szerző, ám még mindig nem fejt ki részletesen, hogy miből kellene állnia ennek a figyelemnek. Ha azonban fellapozzuk az etnoregionalista pártcsaládról talán mindmáig legfontosabb kötetet,¹⁵² egyből három olyan definíciót is találunk, amelyben az etnoregionalista pártok meghatározásakor az állam hatalmi berendezkedésének megváltoztatására irányuló célokat is központi jelentőségűnek tekintik.

¹⁴⁹ Van Houten, P.: *Regional assertiveness in Western Europe: Political constraints and the role of party competition*. Unpublished doctoral dissertation, 2000, University of Chicago, 9.

¹⁵⁰ Brancati, D.: Decentralization, i. m., 138.

¹⁵¹ Cohen 2009.

¹⁵² De Winter, L. – Türsan, H. (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*, i. m.

¹⁴⁸ Cederman, L. E. – Wimmer, A. – Min, B.: Why Do Ethnic Groups Rebel?, i. m.

Türsan úgy véli, hogy az etnoregionalista pártok meghatározásakor azok két alapvető sajátosságából kell kiindulni: egy szubnacionális területi határ, illetve egy exkluzív csoportidentitás jelenlétéből. Nem kell viszont részét képezniük a definíciónak a párt pontos céljai vagy programjának jellemzői, bár az etnoregionalista pártok legprominensebb sajátossága az országos hatalmi struktúra újrászervezésére, valamilyen fajta önkormányzatiság kialakítására irányuló politikai követelések megfogalmazása. A distinktív identitás és terület mellett tehát Türsan szerint arra van még szükség, hogy a párt valamilyen fajta hatalommal kívánja felruházni az általa képviselt csoportot (empowerment), függetlenül attól, hogy e követelések meddig terjednek, vagy milyen intenzitásúak.¹⁵³

Müller-Rommel szerint az etnoregionalista pártok földrajzilag koncentráltan élő periferiális kisebbségek arra irányuló erőfeszítéseit tükrözik, hogy a nemzetállam működési rendjét, sőt olykor demokratikus rendjét megkérdőjelezzék, saját kulturális identitásuk elismerésének követelése révén.¹⁵⁴

Végül, de nem utolsósorban Lieven de Winter definíciója szerint – amely mellesleg a valószínűleg legtöbbet idézett meghatározás az irodalomban – az etnoregionalista pártok meghatározó sajátossága kétségtől a fennálló országos hatalmi struktúra átszervezésére, valamilyen fajta önkormányzatiságra vonatkozó követelések hangoztatása.¹⁵⁵

A kétféle megközelítés közti hangsúlyeltolódás tükrében talán az sem véletlen, hogy az elsőre inkább a regionalis, a másikra pedig inkább az etnoregionalista jelző használata a jellemző. Az első irányzat csupán a pártok támogatottságának területi mintázatait tekinti relevánsnak, a célok tekintetében megelégszik azzal, hogy azok többé-kevésbé a régióra összpontosítsanak elsődlegesen, ám azokat nem pontosítja. A másik megközelítés (amelyben egyszersmind az etno- előtaggal is gyakrabban találkozunk) ezzel szemben az etnokulturálisan különböző csoport, illetve az általa lakott terület jogosítványainak bővítését is definíciós követelményként kezeli, és ezáltal közelebb szituálódik az etnikai pártokra vonatkozó meghatározásokhoz. Érdemes kiemelni, hogy Türsan definíciójában megjelenik az exkluzivista jelleg is, ami Horowitz és Chandra etnikaipárt-definícióiból ismerős számunkra. Ennek ellenére ebben az irodalomban az etnoregionalista pártok legfontosabb céljai nincsenek összefüggésbe hozva klientalista gyakorlatokkal, hanem az állam átstrukturálásához kapcsolódnak.

¹⁵³ Türsan, Huri: Introduction. Ethnoregionalist parties as ethnic entrepreneurs. In De Winter, Lieven – Türsan, Huri (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, Routledge, 6.

¹⁵⁴ Müller-Rommel, Ferdinand: The new challengers: greens and right-wing populist parties in western Europe. *European Review*, 1998, 6 (2), 19.

¹⁵⁵ De Winter, Lieven: Conclusion, i. m. 204.

AZ ETNIKAI PÁRTOK REGIONÁLIS VÁLTOZATAI

Az etnikai párt meghatározására irányuló erőfeszítések mellett a kérdéskör szakirodalmának érdekes vonatkozását tükrözik azok a munkák, amelyek az etnikai pártok empirikus eseteiről próbálnak többé-kevésbé átfogó leltárt készíteni. Noha a jelenségnek tulajdonított figyelem alapján joggal várhatnánk el, hogy precíz és kimerítő összkép álljon az érdeklődők rendelkezésére, a terjedelmes szakirodalom ezzel mindmáig adós maradt. Kanchan Chandra két kezdeményezés keretében is megpróbálta pótolni azt az űrt, amelyet az etnikai pártok jelenségének globális dimenzióira vonatkozó megbízható adatok hiánya jelent, ám a törekvés eredményei mindmáig nem hozzáférhetőek teljes mértékben. Tudomásunk szerint John Ishiyama az egyetlen szerző, aki a világ több térségéből példákat hozó listát közölt egyik tanulmányában. Léteznek ezenkívül különféle regionális vagy egyetlen országra összpontosító összesítések.¹⁵⁶

Chandra a Daniel Metzcél közösen írott, máig kéziratban maradt – és ennek ellenére sűrűn idézett – tanulmányában említ egy adatbázist, amely a Massachusetts Institute of Technology keretében tevékenykedő Center for International Studies által finanszírozott kutatás eredménye: az adatbázis a világ 147 államában az 1996-ban vagy kevéssel az előtt megtartott választások adatai alapján osztályozza a pártokat a korábban ismertett „etnikus”, „nonetnikus” és „multietnikus” kategóriákba az egyes pártok által használt kampányelemek, illetve a megcélzott szavazóbázis és kapott szavazatok etnikai összetétele alapján. A tanulmány hivatkozik egy függelékre,¹⁵⁷ amely az adatbázis részeként 30 európai állam 119 etnikai pártjáról közöl fontos adatokat, megjegyezvén, hogy a reális szám ennél nagyobb, abból következően, hogy a kutatás csak a jelentősebb pártokat vette figyelembe. A függelék által tartalmazott adatokat kommentáló részből kiderül, hogy a 119 etnikai párt jelentős része (76,5%) kisebbségi párt, amelyek az illető állam népességének kevesebb mint 50%-át kitevő csoportok képviselőit látják el, de léteznek olyan etnikai pártok is (a vizsgált esetek 23,5%-a), amelyek domináns etnikai közösségek nevében lépnek fel. Érdekes adat továbbá, hogy Horvátország esetében a szavazatok 61%-át etnikai szavazatnak tekintik, Belgium és Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró) esetében pedig gyakorlatilag minden egyes szavazat etnikai jellegűként van elkönyvelve. Chandra és Metz arra is utalnak röviden, hogy azokban az államokban, ahol az etnikai szavazat részaránya viszonylag alacsony (35% alatti), vagy csak a kisebbségi, vagy csak a domináns közösség(ek) mobilizált(ak) etnopo-

¹⁵⁶ Ishiyama, J.: Do Ethnic Parties Promote Minority Ethnic Conflict? *Nationalism and Ethnic Politics*, 2009, 15, 56–83.

¹⁵⁷ A függelék kitaró próbálkozásaink ellenére elérhetetlennek bizonyult.

litikai értelemben, míg azokban az államokban, ahol az etnikai szavazat részaránya jelentős, mind a kisebbségi, mind a domináns közösségek mobilizáltak.¹⁵⁸

A Massachusetts Institute of Technology keretében elkezdett kutatás folytatásaként, a szemléletében bekövetkezett markáns konstruktivista fordulatot követően Chandra egy etnikai jelleggel bíró intézményeket felleltározó újabb adatbázisról – Constructivist Dataset on Ethnicity and Institutions – tesz említést egy 2009-ben közreadott tanulmányában, amely a világ 100 államában összesen 1346 etnikai párt létéről ad számot, az etnikainak minősülő szavazat kritériuma alapján. Az esetek térségekkénti megoszlása a következő: Latin-Amerika (17 állam): 143 etnikai párt (az összes párt 10,62%-a); Európa (31): 554 (41,16%); Ázsia (16): 183 (13,6%); az egykori szovjet érdekövezet térsége (10): 202 (15,01%); Afrika (22): 215 (15,97%); Közel-Kelet (2): 33 (2,45%); Észak-Amerika (2): 16 (1,19%). Chandra megjegyzi, hogy Európa esetében az etnikai pártok viszonylag nagy száma – 554 – nem feltétlenül azt jelenti, hogy itt az etnicitás politikai relevanciája fölülmúlná azt, ami más térségekben tapasztalható, a vizsgálat eredményei inkább azt tükrözik, hogy Európában részletesebb és megbízhatóbb adatok állnak rendelkezésre.¹⁵⁹

A nyugati demokráciákban működő (etno)regionalista pártok irodalmában egy többé-kevésbé behatárolt pártuniverzummal találkozhatunk. A leginkább kutatott esetek Spanyolország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Belgium regionalista pártjai, ami nyilván annak tudható be, hogy ezek egyben a pártcsalád legsikeresebb tagjai is. E „kemény magban” igen sikeres etnoregionalista pártokat is találunk, amelyek regionális szinten ha nem is dominánsak, de mindenképp váltópárként működnek. Az etnoregionalista pártok talán leginkább közösnek mondható ideológiai sajátossága az Európai Unióval kapcsolatos álláspontjuk. Az integrációs folyamat az etnoregionalisták számára új opportunitásstruktúrákat teremtett, mivel leépítette a „kis nemzetek” életképtelenségének érvét, továbbá a központi államhatalmat gyengíteni kívánó pártok céljaival összecseng a nemzetállamnak a kompetenciák felfelé történő átruházása révén megvalósuló leépítése. Ezért a pártcsaládon belül igazából a legelutasítóbb álláspontot is legfeljebb mérsékelt euroszkepticizmusként lehetne jellemezni. Az egyes pártok viszonyulásában természetesen kimutathatók különbségek, ráadásul nem mindegyikük az Európai Szabad Szövetség (European Free Alliance – EFA) tagja, hanem vannak olyan pártok is, amelyek ideológiájuknak megfelelően az Európai Néppárt vagy az Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért tagjai.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Chandra, K. – Metz, D.: A New Cross-National Database on Ethnic Parties, i. m. 22–23.

¹⁵⁹ Chandra, K.: A Constructivist Dataset on Ethnicity and Institutions (CDEI). In Abdelal, R. – Herrera, Y. – Johnston, I. – McDermott, R. (eds.): *Identity as a Variable*. New York, 2009, Cambridge University Press, 304–342.

¹⁶⁰ De Winter, Lieven – Gómez-Reino Cachafeiro, Margarita – Lynch, Peter – Acha, Beatriz (eds.): *Autonomist Parties in Europe*, i. m.; De Winter, L. – Gómez-Reino, M.: *European Integration and Ethnoregionalist Parties*. *Party Politics*, 2002, 8 (4), 483–503.; de Winter, Lieven: *Conclusion*, i. m.

Lényeges aspektus a regionális szintű politikai intézmények (parlament, kormány) központi jelentősége az etnoregionalista pártok számára. Bár az irodalomban az intézmények hatására vonatkozó megállapítások nem pusztán a regionális intézményrendszerre terjednek ki, az olyan intézmények hatása, mint például a választási rendszer, csupán olyan mértékben tekinthető specifikusnak az etnoregionalista pártok esetében, hogy a sikerességet a párt méretének és szavazóbázisa koncentrációjának megfelelően befolyásolja. A másik standardnak tekinthető intézményi jellemző – a politikai rendszer parlamentáris vagy prezidenciális jellege – azért nem releváns, mivel a térségben csak parlamentáris rendszereket találunk, talán egyedül Franciaország tekinthető kivételnek, de egy eset nem elég egy értelmes konklúzió levonásához. Ami viszont egyértelműen fontos, az az állam szerkezete. A legsikeresebb etnoregionalista pártok azok, amelyek erős, széles körű kompetenciákkal rendelkező régiókban működnek.

A regionális parlament és kormány létezése egyértelműen egy nagyon kedvező opportunitásstruktúrát teremt az etnoregionalista pártok számára, a család legsikeresebb képviselői olyan régiókban tevékenykednek, amelyek nagyon magas fokú autonómiával rendelkeznek, olyannyira, hogy a valódi tét igazából már a függetlenség kivívása. E pártok a régió érdekeinek első számú és legkompetensebb képviselőiként igyekeznek felépíteni arculatukat, és gyakran az országos politikai színteret csak másodlagosnak tekintik, hiszen ott méretükből adódóan ritkán tudnak csak döntő pozícióba kerülni.¹⁶¹

A regionális intézmények létezése és azok kompetenciái azonban nemcsak a siker egyik okaként foghatók fel, hanem a pártok által elért eredményként is, vagyis a kapcsolat egyértelműen kétirányú, vagy pedig egy pozitív öngerjesztő körről is beszélhetünk. Az országos választásokon azonban nem minden regionalista párt tudja megismételni a regionális választásokon elért jó eredményét, mivel a választók stratégikusan inkább a nagy mainstream pártokra szavaznak az országos parlamentben kicsinek és gyakran irrelevánsnak számító etnoregionalisták helyett.¹⁶²

A jobb- vagy baloldali ideológiai irányultság ellenére azok a pártok, amelyek hosszú ideig hegemónikus vagy domináns pozícióban voltak régiójukban, illetve etnikai csoportjukon belül – például az SVP, SNP vagy az SFP), igyekeznek tömegpárti, catch-all pártokként működni, vagyis az etnikai szegmens minden társadalmi rétegét lefedni. Ez egyrészt a civil társadalomhoz való szoros kapcsolódás révén,

¹⁶¹ De Winter, Lieven – Gómez-Reino Cachafeiro, Margarita – Lynch, Peter – Acha, Beatriz (eds.): *Autonomist Parties in Europe*, i. m.; de Winter, Lieven: *Conclusion*, i. m.

¹⁶² Acha Ugarte, Beatriz – Pérez-Nievas, Santiago: *Moderate nationalist parties in the Basque Country: Partido Nacionalista Vasco and Eusko Alkartasuna*. In Lieven de Winter and Huri Türsan (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London–New York, 1998, Routledge, 87–104.; Marcet, Juan – Argelaguet, Jordi. 1998. *Nationalist parties in Catalonia: Convergència Democràtica de Catalunya and Esquerra Republicana*. Lieven de Winter and Huri Türsan (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*, i. m., 70–86.; Lynch, P.: *Minority Nationalism and European Integration*, i. m.

másrészt különböző párttagozatok létrehozása által próbálják megvalósítani. Számos etnoregionalista párt mélyen be van ágyazva egy szélesebb nemzeti-társadalmi mozgalmába, illetve annak legfontosabb mozgatórugójaként működik.¹⁶³

A másik fontos szervezeti aspektus a karizmatikus vezetők jelenléte, amely de Winter szerint talán a legsajátosabb jegye az etnoregionalista pártoknak, bár ez nem minden esetben jár együtt a hatalom túlzott koncentrációjával. Számos etnoregionalista párt élén több évtizeden át ugyanaz a vezető állt, és sokan közülük egyben alapító atyák is voltak. A karizmatikus vezetők fontos szerepe ellenére az etnoregionalista pártok nem minősíthetők karizmatikus legitimitásra vagy karizmatikus jellegű kapcsolatokra építő szervezeteknek a fogalom weberi vagy kitschelti értelmében, ugyanis kiterjedt pártszervezeteket építenek ki (amely olykor az egész etnikai szegmenst igyekszik lefedni) és részletes programokat dolgoznak ki a régióra vonatkozóan. Érdemes kiemelni azonban, hogy a párttag-szavazó arány, ami a pártok szervezeti kapacitásának egyik leggyakrabban alkalmazott mutatója, nem egységesen magas a pártcsaládban, amit a szakirodalom annak számlájára ír, hogy az etnoregionalista pártok patronázlehetőségei általában alacsonyabbak a mainstream pártokénál, ezért az etnoregionalista pártaktivisták esetében az anyagi ösztönzőknél jóval fontosabb szerepet kapnak a célkitűzés vagy ideológiai jellegű ösztönzők. Egy határozott következtetés levonását a szervezeti jellemzők tekintetében megnehezíti azonban az a tény, hogy az etnoregionalista pártok között igen sok a fiatal, még nem kiteljesedett szervezet. Ez azonban szintén egy olyan jellemzővel hozható kapcsolatba, amely a pártok szervezeti sajátosságaihoz köthető. Az etnoregionalisták ugyanis kitűnnek a többi pártcsalád közül a belső frakcionalizmus igen magas foka miatt, ami egyrészt a mérsékelt és radikálisok stratégiai szembenállását jelenti, másrészt viszont ideológiai jellegű is lehet, a már említett bal-jobb tengely vonatkozásában követett catch-all stratégia következtében. Nem meglepő ilyen körülmények között, hogy számos etnoregionalista párt szakadás révén jött létre.¹⁶⁴

AZ ETNIKAI PÁRTOK POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az etnikai alapú mobilizációval és azon belül azt etnikai pártok jelenségével foglalkozó szakirodalom egy kardinális kérdése számot adni az etnikai pártok létéből, illetve az általuk kifejtett tevékenységből következő konzekvenciákról. A kérdésre adott válaszok nagy általánosságban két kategóriába sorolhatók. A befolyásos szerzők egy népes tábora szerint az etnicitás politikai mobilizációja negatív hatással van a politikai stabilitásra, illetve a demokratikus konszolidációra, és gyakran

¹⁶³ De Winter, Lieven: Conclusion, i. m.

¹⁶⁴ De Winter, L. – Gómez-Reino Cachafeiro, M. – Lynch, P. – Acha, B. (eds.): *Autonomist Parties in Europe*, i. m.; De Winter, Lieven, Conclusion, i. m.

eredményez konfliktust. Mások ezzel szemben úgy látják, hogy az etnikai alapú mobilizáció politikai pártokban jelentkező változata éppen hogy elejét veszi a konfliktusnak azáltal, hogy intézményi formát ad az érdeellentéteknek, és bekapcsolja a politika főáramába azokat szereplőket, amelyek egyébként csak az erőszakhoz való folyamodás révén érhetnék el céljaikat.

Az etnicitás intézményesítésének – Brass kifejezésével élve „reifikációjának” – bármilyen formája állandósítja a konfliktust. Horowitz szerint az etnikai pártok jelensége felől válik leginkább érthetővé az a gyakran hangoztatott megállapítás, hogy az etnikai konfliktust politikusok hozzák létre: az etnikai terminusokban megszólított választók, a kormányzattal szemben támasztott etnikai jellegű elvárások és szélsőséges nézeteket valló politikusok befolyásos pozíciókba való juttatása nem járhat más következményekkel, mint hogy elmélyíti és kiszélesíti a konfliktust.¹⁶⁵ Gunther és Diamond szerint az etnikai pártok léte olyan választási logikát ír elő számukra, amelynek a társadalom egészére nézve megosztó és akár dezintegratív következménye is lehet.¹⁶⁶

Ezeknek az álláspontoknak egy sűrűn visszatérő toposza az etnikai túllicitálás elmélete, amelyet Horowitz fogalmazott meg az etnikai alapú pártrendszerek konfliktust eredményező természetének egyik központi sajátosságaként. Horowitz szerint míg a nem etnikai alapú pártrendszerekben a pártok közötti versenynek centripetális következményei vannak, ami a pártokat a centrum felé közelíti, az etnikai pártok közötti verseny centrifugális hatást gyakorol a pártrendszerre, arra indítva a versenyző pártokat, hogy egymás ígéreteit túllicitálva próbálják fenntartani támogatottságukat. Az etnikai túllicitálásnak a jelensége egy etnikumon belül is jelentkezhet, amennyiben két vagy több etnikai párt száll versenybe a szavazatok megszerzéséért.¹⁶⁷ Többek között ezzel függ össze Horowitz arra vonatkozó sommás megjegyzése, hogy az etnicitás politikai aktivizálódása „stabil pártokat és politikai instabilitást” eredményez.¹⁶⁸

Noha az ezekhez hasonló nézetek sűrűn bukkannak fel a szakirodalomban – szoros összhangban, mint láttuk, az etnopolitikai mobilizáció következményeivel kapcsolatos uralkodó véleményekkel –, ritkábban fordul elő, hogy empirikus vizsgálatok támasztanak alá azokat.¹⁶⁹ Az utóbbi években egyre gyakoribb ezzel szemben,

¹⁶⁵ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m., 358.

¹⁶⁶ Gunther, Richard – Diamond, Larry: Species of Political Parties. A New Typology. *Party Politics*, 2003, 9 (2), 23.

¹⁶⁷ Horowitz, D. L.: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m., 346–348, 359–360.

¹⁶⁸ Uo., 348.

¹⁶⁹ Horowitz főleg afrikai és délkelet-ázsiai példákkal támasztja alá az állításait, többnyire az 1950–1980 közötti periódusból. Az elmélet európai kontextusban való alkalmazhatóságával kapcsolatban lásd McLoughlin, P. J.: Horowitz's Theory of Ethnic Party Competition and the Case of the Northern Ireland Social Democratic and Labour Party, 1970–79. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2008, 14 (4), 549–578.

hogy különféle empirikus elemzések az etnikai pártok pozitív, a politikai viszonyokat stabilizáló következményeiről adnak számot.

Shaheen Mozzafar, James R. Scarritt és Glen Galaich például 34 ország viszonylatában, 242 etnopolitikai szempontból mobilizált csoportra kiterjedő, az 1980–2000 között lezajlott választások eredményeit feldolgozó vizsgálat¹⁷⁰ keretében arra a következtetésre jutnak, hogy az etnopolitikai törésvonalak, az ezek által generált pártrendszerek és politikai viselkedésminták többelemzésű választási koalíciót, majd kormánykoalíciót, végeredményben pedig demokratikus konszolidációt eredményeznek. Megállapítják továbbá, hogy a választásokban való részvétel egy tanulási folyamatba kapcsolja be az etnopolitikai szempontból mobilizált közösségeket, választókat és jelölteket egyaránt, ami végső soron a csoportok közötti stratégiai koordináció intézményesülését eredményezi. A vizsgálat azzal a konklúzióval zárul, hogy az etnopolitikai megosztottság és a politikai stabilitás között semmilyen eredendő összeférhetetlenség nem következik az adatokból.¹⁷¹

Birnir 60 ország pártrendszerének statisztikai módszereket alkalmazó elemzése és három – Bulgáriára, Romániára és Spanyolországra összpontosító – esettanulmány következtetései alapján állapítja meg, hogy a politikailag aktivizálódott etnicitás információs funkciót tölt be a demokratikus konszolidáció idején, és stabilizálja a választói viselkedés mintáit.¹⁷² Az etnikai pártok részvétele a választásokon, illetve a választási sikerek fontos eredménye lehet a kormánykoalíciókban való részvétel, ami moderálja rendszerint mind a többséget képviselő, mind a kisebbségi párt diskurzusát, amennyiben a korábban marginalizált helyzetű közösség fontos politikai céljainak a kivitelezését teszi lehetővé.¹⁷³ Érdekes következtetése a vizsgálatnak, hogy a kormányzásban való részvétel akkor is a békés politizálás pályáján fogja tartani a kisebbségi pártot, ha annak eredményei nem nyilvánvalóak a politikai döntéshozatalban. Az etnicitás politikai radikalizálódása Birnir szerint csak akkor valószínű, ha a kisebbségi párt előtt bezárulnak a képviselői lehetőségei, és a vitás kérdések kezelését egyetlen kormányképes politikai párt sem vállalja magára.¹⁷⁴

Ishiyama 82 demokratizálódó állam 213 etnopolitikai közösségének a vizsgálata alapján keresi a választ arra a kérdésre, hogy az etnikai pártok létéből valóban következik-e az etnikai jellegű konfliktus szükségszerűsége. Arra a következtetésre jut, hogy noha az etnikai pártok valóban mobilizálják választóikat, nincs szükségszerű kapcsolat a politikai etnicizálódása és a konfliktus között. Birnirrel összhangban megállapítja továbbá, hogy a kormányzati részvétel csökkenti a tiltakozó

¹⁷⁰ Mozzafar, S. – Scarritt, J. R. – Galaich, G. (2003): Electoral Institutions, Ethnopolitical Cleavages, and Party Systems in Africa's Emerging Democracies. *American Political Science Review*, 2003, 97 (3), 379–390.

¹⁷¹ Uo., 389.

¹⁷² Birnir, J. K.: *Ethnicity and Electoral Politics*, i. m. 203.

¹⁷³ Uo., 145.

¹⁷⁴ Uo., 57.

akciókban vagy konfliktusokban való részvétel esélyeit, többek között arra visszavezethetően, hogy a központi hatalomban szerepet vállaló etnikai közösségeket a politikai rendszer érdekelt részeseivé teszi.¹⁷⁵ A konfliktus okai rendszerint nem az etnikai mobilizációval kapcsolatosak, hanem a politikai rendszer egyéb jellegzetességeivel (pl. föderalizmus,¹⁷⁶ prezidencializmus stb.) függenek össze, és abban, hogy az etnikai mobilizáció konfliktushoz vezet-e vagy sem, sok múlik azon, ahogyan az állam kezeli a mobilizáció tényét.¹⁷⁷

Paul Mitchell, Geoffrey Evans és Brendan O'Leary az 1998-as és 2003-as észak-írországi választások eredményeinek összevetése alapján tettek kísérletet arra, hogy teszteljék az etnikai túllicitálás elméletének az érvényességét. Következtetések szerint a 2003-as választások látszólag igazolják ugyan az elméletet, de az eredmények a választók közötti konvergencia tényére is rávilágítanak: a választók többsége egy szerre akar megbékélést és egy erős, eredményes képviselőt. A túllicitálás hipotézisével kapcsolatban megállapítják, hogy az nem szükségszerű következménye az etnikai pártoknak, hiszen a vizsgálat tanúsága szerint az etnikai közösségeket képviselő politikai szervezetek egyszerre lehetnek pragmatikusak és intranszigensek, és az etnikai pártokat magában foglaló pártrendszerben is működhetnek olyan centripetális dinamikák, amelyek ellensúlyozzák az etnikai túllicitálást. A megfelelően kigondolt hatalommegosztásos berendezkedés például arra készítheti a radikálisabb etnikai pártokat is, hogy a centripetális dinamikákat erősítsék, feltéve hogy megőrizhetik azt a látszatot, hogy az érdekvédelem rendíthetetlen bajnokai.¹⁷⁸

ÖSSZEGZÉS

Megállapítható, hogy az etnicitás politikai aktiválódása a közösségi szolidaritásnak olyan formáit eredményezi, amelyek nemcsak a kisebbségi, hanem a többségi, domináns közösségekre is jellemzőek. Ebből fakadóan az etnopolitikai mobilizáció bo-

¹⁷⁵ Ishiyama, J.: Do Ethnic Parties Promote Minority Ethnic Conflict?, i. m. 79.

¹⁷⁶ Érdekes adalék ezzel kapcsolatban, hogy Dawn Bracanti hasonló következtetésre jut egy olyan vizsgálat keretében, amely 30 demokratikus berendezkedésű állam esetében vizsgálta, az 1985–2000 közötti periódusból származó adatok alapján a decentralizáció következményeit. A statisztikai módszerekre alapozott elemzés arra a következtetésre vezetett, hogy decentralizáció önmagában nem eredményez etnikai jellegű konfliktust, ellenkezőleg: közelebb viszi a kormányzatot a választókhoz, lehetőséget kínálva a perifériális térségek számára, hogy részt vegyenek a kormányzásban. A regionalizáció és az etnikai jellegű konfliktus kapcsolata közvetett, akkor jelenik meg, ha regionális pártok lépnek fel a regionális érdekek képviselőiként. Brancati, D. (2006): Decentralization: Fueling the Fire or Dampening the Flames of Ethnic Conflict and Secessionism? *International Organization*, 2006, 60 (3), 681.

¹⁷⁷ Ishiyama, J.: Do Ethnic Parties Promote Minority Ethnic Conflict?, i. m. 70.

¹⁷⁸ Mitchell, P. – Evans, G. – O'Leary, B. (2009): Extremist Outbidding in Ethnic Party Systems is Not Inevitable: Tribune Parties in Northern Ireland. *Political Studies*, 2009, 57 (2), 416.

nyolult jelenségek csak az állam erőforrásai fölött gyakorolt ellenőrzés összetett, a domináns többségek és a hatalom gyakorlásából kizárt vagy abban csak színlegesen részt vevő marginális helyzetű kisebbségek viszonyrendszerének a kontextusában érthető meg a maga mélységében. Az etnopolitikai mobilizáció kisebbségi változatai általában reaktívak, és a marginalizáció különböző változatainak a korrigálását célozzák. Az etnicitás politikai mobilizációja a követett cél, az alkalmazott eszközök, illetve a szervezeti forma tekintetében rendkívül széles skálán helyezkedik el, annak függvényében, hogy a szükségesnek vélt korrekciók a politikai rendszeren belül kivetelvezhetők, annak reformját teszik szükségessé vagy csak a politikai rendszer határainak a megváltoztatása árán kerülhet rájuk sor. Az alkalmazott eszközök tekintetében az etnopolitikai mobilizáció folyamodhat a nyomásgyakorlás, a politikai részvétel vagy az erőszak, azon belül a terrorizmus módszeréhez, a szervezeti formát illetően jelentkezhet egyesület, etnikai párt, paramilitáris szervezet, szeccszációs mozgalom stb. alakjában. Az államok nevében eljáró többségek válasza az etnopolitikai mobilizáció jelenségre maga is az opciók széles skáláján helyezkedhet el, és a politikai berendezkedés alkalmazkodóképessége rendszerint meghatározó szerepet játszik abban, hogy a hatás–ellenhatás, mobilizáció–ellenmobilizáció dinamikájában az események milyen irányban bontakoznak ki: a mobilizáció radikális változatait gyakran lehet visszavezetni a kevésbé radikális próbálkozások elhúzódó kudarcaira.

Az etnikai mobilizáció intézményes alakzataiként felfogott etnikai pártok léteének és tevékenységének a politikai rendszerre gyakorolt hatását tekintve nehéz egyértelműen állást foglalni. Az indokoltnak tűnik mindenesetre, hogy az etnikai alapú mobilizáció fogalmának tágabb jelentéskörén belül – amely a széles körben elterjedt gyakorlat szerint egyaránt vonatkozik a politikai részvétel különböző formáira, illetve a kollektív cselekvés változatos alakzataira, a tiltakozást, konfliktust és az erőszak alkalmazását is beleértve – az etnikai pártokra vonatkozóan minél egyértelműbben fogalmazzunk, megkülönböztetve azokat a kollektív cselekvés olyan további aktoraitól, mint a paramilitáris szervezetek, milíciák vagy a különböző ellenállói mozgalmak. Jelentősége van továbbá a regionális különbségeknek: azok figyelembevétele nélkül kockázatos általános érvényű megállapítások révén minősíteni az etnikai pártok következményeit, politikai teljesítményét. Fearon és Laitin arra vonatkozó meglátása, hogy a politikailag aktivizálódott etnicitás és az erőszak közötti vélt összefüggés az esetek célzatos kiválasztásának a számlájára írható,¹⁷⁹ feltételezhetően az ellentétes tartalmú kijelentésre is igaz.

ROMÁNIA

¹⁷⁹ Fearon, J. D. – Laitin, D. D.: Explaining Interethnic Cooperation. *American Political Science Review*, 1996, 90 (4), 714.

Az erdélyi magyar pártrendszer

BAKK MIKLÓS – SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR

Az erdélyi magyarság politikai pártjait a párttipológiákból ismert etnikai párt fogalmát használva vizsgáljuk. E fogalmi döntés eltávolodást jelent a korábbi történeti korszakoktól, és elsősorban az 1989 után kialakult kontextusra és intézményesülésre összpontosítja elemző eljárásunkat. Mindazonáltal a korábbi korszakok meghatározó volta is fontos, erre most csupán két példát hozunk fel.

Az első: az elitek kontinuitásának kérdése az intézményesülés fordulópontjain. Az erdélyi magyar pártokat, de leginkább a Romániai Magyar Demokratikus Szövetséget, az a kulturális elit hozta létre, amelynek közéleti szocializációja az 1989 előtti korszakra nyúlik vissza. Ebbe viszont beletartozik az „ambivalens diskurzus” kultúrája¹ vagy az új politikai aktorok ama preferenciája, hogy szívesebben fordultak nagyobb, de arctalan tömegek, mint érdekek és ideológiák alapján meghatározható politikai célcsoportok felé.²

A második: a pártfejlődés kontinuitásának a kérdése. Csizmadia szerint a mai magyar pártfejlődés visszavezethető „induló szakaszának” (1867–1944) determináló mozzanataira, vagyis a pártfejlődésnek olyan rejtett kontinuitása van, amely csak a legutóbbi időkben vált kutatás tárgyává.³ Minthogy az erdélyi magyar politikát megalapozó Országos Magyar Párt is örököse volt a dualizmus korának, feltelezhető egy ilyen típusú kontinuitás.

¹ D. Lőrincz József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda, 2004, Pro Print Könyvkiadó, 86–87.

² Bakk Miklós: Egy paradigma lebomlása – az RMDSZ és az EP-választások tanulságai. *Kommentár* (2007) No. 6., 98–107, 99–100.

³ Csizmadia Ervin A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: új hipotézisek. *Politikatudományi Szemle* (2009) Vol. XVIII., No. 4., 7–36.

A ROMÁN ETNOPOLITIKAI MODELL ÉS AZ ETNIKAI PÁRTOK

Általánosan elfogadott, hogy a liberális demokráciák szorosan kötődnek a nemzet-állami keretekhez, miközben fő sajátosságuk (ideológiai alapjuk), hogy kulturális meghatározottságtól és kontextustól elvonatkoztatva tekintenek az egyénekre, és a politikai közösséget implicit módon homogénnek tekintik.⁴

Románia inkább a kulturálisan megosztott társadalmú országok közé sorolható, amelyek a plurális politikai közösségek kohéziójának a kérdésével néznek szembe. A rendszerváltást követően megfogalmazódó első román politikai projekt lényegében három célra talált valamilyen megoldást: 1. az ország intézményi hagyományainak (valamiféle történeti kontinuitásnak) a visszaállítása, 2. a – meghatározóan posztkommunista – politikai elit érdekeinek alkotmányos rögzítése, és 3. a magyar kisebbség politikai beillesztése a kialakítandó liberális demokrácia romániai modelljébe. A liberális demokrácia mint normatív modell kiépítésének legfontosabb ösztönzője, sőt formáló tényezője az európai integrációs folyamat volt.

A liberális demokráciák a kulturálisan megosztott társadalmak körülményei között rendkívül adaptívnak bizonyultak, és több „demokráciaváltozatot” is kialakítottak: a „konszociációs demokráciát”,⁵ a „multikulturális demokráciát”,⁶ a „multinacionális demokráciát”,⁷ a „Herrenvolk-demokráciát”⁸ vagy az „etnikai de-

⁴ Salat Levente: *Kulturális megosztottság és demokrácia*. Cluj-Napoca, 2011, Presa Universitară Clujeană, 106.

⁵ A konszociációs demokrácia fogalmát (bár többen kidolgozták) Lijphart művei alapozták meg. A modell szerint a különböző kultúrák a társadalom egészén belül „oszlopokba” szerveződnek, amelyeknek együttműködését, a stabilitást az oszlopok csúcán levő kooperatív elitek biztosítják (lásd Lijphart, Arend: *Democrația în societățile plurale*. Iași, 2002, Polirom). A konszociációs demokráciában az államot egy elitkartell uralja anélkül, hogy az állam valamelyik „oszlop” vagy etnikai csoport „tulajdonává” válna (pl. Belgium).

⁶ A multikulturális demokrácia fogalma diszkurzív szinten rendkívül megterhelt fogalom, sokan sokféleképpen használják. Általában a demokrácia olyan intézményszerűsítését értik rajta, amely a kulturális megosztottsághoz való adaptáció tekintetében a klasszikus liberális demokrácia és a konszociációs demokrácia között helyezkedik el, tehát az intézményi megoldások egy széles pásztnáját fogja át (vö. Salat Levente, i. m., 114–115).

⁷ A multinacionális demokrácia fogalmán általában olyan politikai berendezkedés értendő, amely két vagy több nép, illetve nemzet alkotmányos társulásaként (constitutional association) működik (Salat Levente, i. m., 114). A társulás bizonyos esetekben a konszociációs demokráciának felel meg, azonban jelenthet olyan rugalmas alkotmányos megoldást is, amely mind a démosz egysége, mind pedig a területi-nemzetiségi közösségek különállása felé nyitott, amint ez Spanyolország példáján tanulmányozható (lásd Alonso, Sonia: *Representative democracy and the multinational demos*. In Alonso, Sonia – Keane, John – Merkel, Wolfgang [szerk.]: *The Future of Representative Democracy*. Cambridge, 2011, Cambridge University Press, 169–188, 184).

⁸ A „Herrenvolk-demokrácia” fogalmát van den Berghe vezette be azon társadalmakra, amelyeknek parlamentáris rendszerében a választás és a hatalom gyakorlása egy (elsősorban faji) domináns csoport olyan előjoga, amelyet de facto, de gyakran de jure is gyakorol (van der Berghe, Pierre: *Race and Racism: A Comparative Perspective*. New York, 1969, John Wiley & Sons, 17–18, 77–80).

mokráciát”.⁹ E modellekhez a liberális demokrácia alapértékeiből kiindulva különböző demokráciaminősítéseket szoktak társítani.

Az „etnikai demokrácia” fogalma Smootha értelmezésében a következő meghatározó elemeken alapszik: a) a politikai közösség magvát egy etnikailag megkülönböztetett nemzet – az állam névadó nemzete – alkotja; b) az állam megkülönbözteti az állampolgárságot a névadó nemzethez való tartozástól; c) a névadó nemzet tagjai az államot kizárólagos tulajdonuknak tekintik; d) az állam a névadó nemzet mozgósítója, e) az állam a nem névadó nemzethez tartozó etnikai csoportoknak csak részlegesen biztosítja az egyéni és kollektív jogokat; f) az állam a névadó nemzeten kívüli csoportoknak lehetővé teszi a parlamenti és parlamenten kívüli eszközök alkalmazását a változásért folytatott harcukban; g) az állam úgy tekinti, hogy a polgárok névadó nemzethez nem tartozó része veszélyforrás magára az államra nézve.¹⁰

Nem részletezve e modellekkel kapcsolatos vitákat, hipotézisünk szerint a román demokrácia e demokráciamodellek közül az „etnikai demokrácia” és a „multikulturális demokrácia” egyik sajátos ötvözeteként alakult ki az 1989-es rendszerváltást követő két évtizedben; benne valamiféle lassú elmozdulás tapasztalható az „etnikai demokráciától” valamilyen – nem pontosan leírható – „multikulturális demokrácia” irányába.

E vegyes modell leírásához a továbbiakban Jakab András alkotmánytipológiáját használhatjuk,¹¹ ugyanis ebben a keretben értelmezhető a politikailag releváns román nemzetfelfogás és azon alkotmányos előírások összefüggése, amelyek a magyar etnikai pártok mozgásterét kijelölik a multikulturális „fejlődés” befolyásolásában.

Jakab a nemzetet folyamatosan konstruált közösségként fogja fel, amelynek az alkotmányokban való megjelenítése egyszerre kivetítése és eszközszerű része e konstruálási folyamatnak. Szerinte öt ilyen kivetítés („vízió”) különböztethető meg: I. egy állam – egy etnikai nemzet, ami vagy asszimilációs törekvést, vagy kizárást jelent (a klasszikus nacionalizmus víziója); II. egy állam – egy multiethnikus nemzet, amelyben a nemzet emocionális kötőerővel rendelkező szövetség különböző etnikumok, illetve nyelvi csoportok között (Svájc); III. egy állam – különböző „etnikai” nemzetek; az állam itt egy semleges keret, amely nem teremt emocionális köteleket az egyes „etnikai nemzetek” között (Belgium); IV. egy állam – egy domináns „etnikai” nemzet és több nemzeti kisebbség/etnikai csoport (legtöbb európai állam); V. egy állam – egy, nem etnikai alapon konstituálódó nemzet (Egyesült

⁹ Salat Levente, i. m., 110–119.

¹⁰ Smootha, Sammy: *The Model of Ethnic Democracy*. Flensburg, 2001, ECMI, Working Paper 13., 28–36; lásd még Smootha, Sammy: *Ethnic Democracy: Israel as an Archetype*. *Israel Studies* (1997) Vol. 2., No. 2., 198–241, 199–200.

¹¹ Jakab András: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*. 2012, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2045648, 1–53.

Államok).¹² Bár e tipológia a legtöbb európai államot tulajdonképpen egyetlen típusba, a IV.-be sorolja be (és így a kisebbségi kérdések kezelésében nagy különbségeket mos egybe), a szinte egyedi kivételeknek pedig külön típust definiál, rendelkezik azzal az előnnyel, hogy az alkotmányos intézmények evolúcióját a nemzetről (a politikai közösségről) alkotott víziók evolúciójához kapcsolja. Továbbá, a víziók keveredhetnek is, ami részben az evolúciós irányokat mutatja, részben pedig a történelmi sajátosságokat teszi láthatóvá.

A IV. típus (modell) tulajdonképpen az I. „liberalizált változata”, amelynek kiindulópontja az, hogy az állam elismeri az állampolgárok jogát az „etnikai másághoz”, ami viszont annak hallgatólagos elismerése is, hogy az állam egy etnikai többségen alapszik (tehát az etnikai többség nem adhat közvetlen felhatalmazást az erőszakos asszimilációra, illetve a kizárásra).¹³ A „liberalizálás” Európa nyugati felén olyan kollektív jogok elismerését jelentette, amelyek alapvetően két intézményesülési irányban valósultak meg: a) a hatalom területi megosztásában (regionális autonómiák), illetve b) a hivatalosnyelv-modellben (amely lehetett regionális vagy országos érvényű). Az előbbi kontextusában jelentek meg az etnoregionalista pártok (például a katalán vagy baszk pártok), az utóbbiában inkább az etnikai pártok (például a finnországi Svéd Néppárt). A két intézményesülési mód természetesen kombinálódhat is.¹⁴

A román alkotmányba foglalt, a nemzeti víziójával és a kisebbségek jogával és státusával kapcsolatos szakaszok száma 13 (az alkotmány összesen 156 szakaszból áll). Ezeket az alábbi áttekintésben három kategóriába osztottuk. Egy oszlop (a második) tartalmazza azokat a rendelkezéseket, amelyek a hagyományos román nemzeti vízióval (a román „etnikai demokráciával” kapcsolatosak), a következőbe kerültek azok, amelyek az európai kontextus nyomán a hagyományos etnikai demokrácia multikulturális kiegészítésének tekinthetőek (és elsősorban kisebbségjogi természetűek), végül az utolsó, negyedik oszlopba azok az alkotmánycikkelyek kerültek, amelyek a jogokat konkrét, garanciális – intézményi – biztosítékokkal látják el.

¹² Uo. 27.

¹³ Uo. 33.

¹⁴ Főleg a regionális autonómia esetében, amely általában a kisebbségi nyelv hivatalos státusát is intézményesíti az illető régió területén.

A román alkotmánynak a nemzetre és a kisebbségekre vonatkozó szakaszai

Alkotmányos rendelkezés (száma)	„Etnikai demokráciára” utaló rendelkezés	„Multikulturális demokráciára” utaló rendelkezés	Garanciális jellegű intézményes biztosíték
1. szakasz (1)	Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam.		
4. szakasz (1)	(1) Az állam alapja a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása		
4. szakasz (2)		(2) Románia az összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi származástól függetlenül.	
6. szakasz (1)		Az állam elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez.	
6. szakasz (2)		A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védő intézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elveinek.	
7. szakasz	Az állam támogatja az ország határain kívüli románokkal való kapcsolattartást, és cselekszik az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséért, fejlesztéséért és kifejezéséért, tiszteletben tartva annak az államnak a törvényeit, amelynek az állampolgárai.		

Alkotmányos rendelkezés (száma)	„Etnikai demokráciára” utalórendelkezés	„Multikulturális demokráciára” utaló rendelkezés	Garanciális jellegű/intézményes biztosíték
12. szakasz (1–3)	(1) Románia zászlaja háromszínű: a színek függőlegesen vannak elhelyezve, a zászlórúdtól kiindulva a következő sorrendben: kék, sárga, piros. (2) Románia nemzeti ünnepe december 1-e. (3) Románia nemzeti himnusza a „Deșteaptă-te române”.		
13. szakasz	Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv.		
30. szakasz (7)	A törvény tiltja [...] a területi szeparatizmusra [...] való uszítást		
32. szakasz (2–3)	(2) Az oktatás minden fokon román nyelven folyik. A törvény feltételei között az oktatás valamely világnyelven is lebonyolítható.	(3) Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket; e jogok gyakorlásának a módjait törvénnyel állapítják meg.	
62. szakasz (2)			A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok azon szervezetei, amelyek a választásokon nem kapják meg a parlamenti képviseletükhöz szükséges szavazatszámot, egy-egy képviselői helyre jogosultak, a választási törvény feltételei között. A valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egyetlen szervezet képviselheti.

Alkotmányos rendelkezés (száma)	„Etnikai demokráciára” utalórendelkezés	„Multikulturális demokráciára” utaló rendelkezés	Garanciális jellegű/intézményes biztosíték
120. szakasz (2)		Azokban a területi-közigazgatási egységekben, ahol az egy nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok aránya jelentős, biztosítják az illető nemzeti kisebbség anyanyelvének használatát, szóban és írásban, a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatokban, az organikus törvény feltételei között.	
128. szakasz (1–3)	(1) Az igazságszolgáltatási eljárást román nyelven bonyolítják le.	(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgároknak joguk van, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bírói hatóságok előtt, az organikus törvény feltételei között.	
		(3) A (2) bekezdésben előírt jog gyakorlásának módjait, ideértve a tolmácsok és fordítások használatát, úgy kell megállapítani, hogy ne akadályozzák az igazságszolgáltatás megfelelő lebonyolítását, és ne okozzanak többletköltségeket az érintetteknek.	
150. szakasz (2)	Az Alkotmány módosítását kezdeményező állampolgároknak az ország megyéi legalább feléből kell származniuk és e megyék mindegyikében vagy Bukarest municípiumban legalább 20 000 aláírást kell gyűjteni e kezdeményezés támogatására.		
152. szakasz (1)	Nem képezhetik módosítás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági kormányformára, a terület integritására, az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései.		

Forrás: Románia alkotmánya (magyar fordítás). http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmánya_HU.pdf

E szakaszok közül az 1. és a 4. a román állam és nemzet definícióját adják meg, olyan rendelkezések, melyek az „etnikai demokrácia” értelmezési gyakorlatát rögzítik, de jelentős elmozdulással a „liberalizált”, „multikulturális” értelmezési lehetőségek fele, amelyek viszont a 2003-as alkotmánymódosítás során alakultak ki. E szakaszok kritikai irodalma ismert, itt csak az egyik legfontosabb konklúziót ismételnénk meg: a román nemzetfogalom kettősségének („polgári”, illetve „kulturális/etnikai”) alkotmányos fenntartása olyan stratégiai törekvés, amely egyrészt – logikáját tekintve – beleillik az európai nemzetépítés tipológiájába (a történeti fáziskésés kérdését itt most nem vizsgáljuk), másrészt – az alkotmány szakralizáló kitételeivel együtt (152. szakasz) – olyan politikai diskurzuskörnyezetet teremt, amely alapjában véve elutasítható lehet bizonyos alkotmányos intézmények, újítások bevezetése tekintetében.¹⁵ Az „etnikai demokrácia” politikai értelmezési gyakorlatát tartja fenn a határon túli románokra utaló 7. szakasz, valamint a 12. szakasz, amely az állam szimbolikus javait viszont kizárólag a magyarokkal szembeni nemzetépítés hagyományaiból meríti. A 30. szakasz egyik eleme – a „területi szeparatizmusra való uszítás” szankcionálása – arra utal, hogy az államot birtokló politikai közösség még mindig belső veszélyforrásként tekint a névadó nemzethez nem tartozó polgáira (elsősorban a magyarokra).

A „multikulturális demokrácia” jellegű erősítő kisebbségi jogok alkotmányos rögzítésének a sajátossága az, hogy ezek az előírások nem társulnak garanciális elemekkel a jogok érvényesíthetőségére vonatkozóan. Ennek egyik oka, hogy az alkotmány a rendszerváltást követő évek nemzetközi jogi környezetében, az európai emberi jogi egyezmények és a nemzetközi „soft law” kényszerítő hatása alatt íródott,¹⁶ és a kisebbségek jogai egyéni jogokként fogalmazódtak meg (6. szakasz 2. bek.: az identitáshoz való jog; 32. szakasz 3. bek.: a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket), anélkül azonban, hogy specifikus intézményi kötelezettségek is megjelenének az alkotmányos előírások között. Ott, ahol az alkotmány konkrét intézményi szabályozást látszik nyújtani – így a közigazgatási anyanyelvhasználat tekintetében (120. szakasz 2. bek.: anyanyelvhasználat a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal való kapcsolatokban) –, a rendelkezés érvényét korlátozza, hogy a szakasz címe szerint csupán „alapelvről” van szó. Magára az anyanyelvhasználati gyakorlatra nézve megállapítható, hogy a létező jogi keretek még így is elmaradnak az alkotmányban elvileg rejlő lehetőségektől. másrészt a lassan fejlődő jogi keretek még most is a mindennapi valóság előtt jár-

nak.¹⁷ Vagyis: a konkrét döntéseket meghatározó politikai értelmezői gyakorlatot még mindig az „etnikai demokrácia” reziduális elemei határozzák meg.

Mind az anyanyelvi oktatáshoz való jog, mind a közigazgatási és bírósági nyelvhasználati jog esetében az alkotmány lényegében hasonló módon alakítja ki a „hegemonikus megengedő” gyakorlat kereteit. Az alkotmánycikkelyek látszólag feltétlen jogot biztosítanak az anyanyelvhasználathoz, azonban – egyrészt – nem rendelkeznek arról, hogy ezek a jogok milyen típusú intézményekben valósulnak meg (például az oktatás esetében a fenntartói, szakirányítási és pedagógiai-tervezési jogosítványokról és kötelezettségekről), másrészt a hivatalos nyelv primátusa mindenütt még külön megerősítést is kap ezen alkotmányos rendelkezések keretében (lásd a 32. és a 128. szakaszokat). Így az államnyelv „megengedő körülbástyázásának” egy diszkurzív tere alakul ki, amelyet a pártpolitikai viták alakítanak, és amely egy „lefelé nivelláló” konkrét kodifikációs gyakorlatot és jogalkalmazást támogat inkább.¹⁸

E tekintetben a romániai helyzet (főleg az oktatás terén) a többi kelet-közép-európai államéhoz hasonlóan alakult.¹⁹

A kelet-európai térségtől eltérő, romániai sajátosság az, hogy az alkotmány egyetlen garanciálisnak is tekinthető elemet tartalmaz: a kisebbségek sajátos és kedvezményes parlamenti képviselésének a biztosítását. Az ezzel kapcsolatos döntések a rendszerváltás legelső, mondhatni „alapozó” döntései voltak. A kisebbségek korporatív parlamenti képviselésének a beillesztése a román párt- és választási rendszerbe az RMDSZ esetében (mely megalakulásakor az erdélyi magyarok egészét képviselte) sajátos etnikai pártkaraktert eredményezett: egyrészt az RMDSZ élvezte a korporatív képviselési jog azon előnyeit, amelyekkel a többi kisebbség is rendelkezett (a parlamenti képviseléshez való kedvezményes jog, egyesületként való részvétel a választásokon, az „egyetlen szervezet” monopóliuma), másrészt azonban afféle mobilizációs versenyhelyzetbe is került, hiszen az egyetlen biztosított képviselői helyen túl a parlamentben megszerezhető képviselői mandátumok számát a megszerzett szavazatok arányában kapta. Tehát a magyar etnikai szavazótáborral szemben egyszerre volt egy monopóliumhelyzet birtokosa és a politikai mobilizációban érdekelt ernyőszervezet.

Ez a kettősség nem egyszerre alakult ki, és összefügg azzal is, ahogy a magyar kisebbség politikai intézményesülése elvált – az egységes alkotmányos szabályozás ellenére – a többi romániai kisebbségetől.

¹⁷ Veress Emőd: Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* (2006) No. 2., 35–41, 41.

¹⁸ Horváth István: Kisebbségi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány* (2009) No. 11., 1304–1312, 1305–1306.

¹⁹ Vö. albán alkotmány (20. cikkely 2. bek.), bolgár alkotmány (36. cikkely 2. bek.), szlovák alkotmány (34. cikkely 2. bek.) stb., lásd Arzoz, Xabier: Accommodating Linguistic Difference: Five Normative Models of Language Rights. *European Constitutional Law Review* (2010) No. 6., 102–122.

¹⁵ Andreescu, Gabriel: *Națiuni și minorități*. Iași, 2004, Polirom, 150–151.

¹⁶ Brunner, Georg: A kisebbségek emberi jogai: egyéni jogok, csoportjogok vagy önrendelkezési jog? *Kisebbségkutatás* (1998) Vol. 7., No. 3., 300–315, 306–308.

A román „etnikai demokrácia” multikulturálissá válásában fontos körülmény volt, hogy a kilencvenes évek elején az európai integrációs környezet hatására alkotmányba foglalt identitáshoz való jog – az identitás szabad megválasztása – a legsajátosabb és legellentmondásosabb intézményesülési folyamatot indította el az alkotmány 62(2) szakasza alapján („A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok azon szervezetei, amelyek a választásokon nem kapják meg a parlamenti képviselőkhez szükséges szavazatszámot, egy-egy képviselői helyre jogosultak, a választási törvény feltételei között. A valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egyetlen szervezet képviselheti”). Minthogy a Romániában élő legtöbb nemzeti kisebbség számossága, valamint egyéb – történeti és intézményi – okok folytán nem hozhatott létre erős etnikai vagy etnoregionális pártot, a kedvezményes mandátumok rendszere jelentős esélyt és vonzó lehetőséget jelentett. Viszont ezáltal elkezdődött a kisebbségek korporatív érdekképviselési szervezeteinek sajátos integrálódása a román parlamenti pártrendszerbe, és mindez a politikai viszonyok egy sajátos módját is intézményesítette.

A 62(2)-es alkotmányszakasz rendelkezéseit (melynek előzményei már a 92/1990-es törvényben megtalálhatóak voltak²⁰) először a 68/1992-es választási törvény konkretizálta. Ez híján volt mindazon szabályozásnak, amely gátat szabhatott volna az identitás szabad megválasztása nyomán felmerülő ellentmondásoknak. Nem rendelkezett a nemzeti kisebbség fogalmáról,²¹ nem tartalmazott feltételeket a jelöltállításra vonatkozóan, nem tartalmazta a nemzeti kisebbségi szervezet meghatározását, és nem rendelkezett a kisebbségi választójegyzékről sem. A kedvezményes mandátum megszerzésének feltételét a törvény az egy képviselői mandátum megszerzéséhez szükséges átlagszavazatszám 5%-ában határozta meg. Lényegében ezen rendelkezések alapján tartották meg az 1992-es, 1996-os és 2000-es választásokat. Az említett 5%-nyi szavazatszám nagyon alacsony mandátumszerzési kvótát eredményezett: 1327 szavazatot jelentett 1992-ben, 1494 szavazatot 1996-ben és 1273 szavazatot 2000-ben.²² Az alacsony küszöb, valamint a 68-as törvénybeli megkötöttségek hiánya kedvezett a politikai vállalkozók megjelenésének, és ez két irányban fejtette ki a hatását. Egyrészt újabb kisebbségi szervezetek bejegyzésére

²⁰ A 92/1990-es törvény a rendszerváltás utáni első, választandó parlament intézményét, az államelnöki intézményt, valamint ezek megválasztását szabályozta. Lényegében lezárta az 1990 első felében kialakult politikai rezsim „protoalkotmányos” megalapozását, és ezzel előre meghatározta az 1991-es alkotmány legfontosabb, politikai intézményeinek jellegét.

²¹ A kisebbségek taxonomikus (felsorolásos) meghatározása nagyon hasznos lett volna. Ennek alkotmányos szintű rendelkezésbe foglalása ugyan nem volt lehetséges 1990–91 táján az „etnikai demokrácia” akkori értelmezési keretei között, viszont beillesztése a választási törvénybe elejét vette volna számos későbbi ellentmondásnak.

²² Călușer, Monica: A nemzeti kisebbségek képviselete a Parlamentben fenntartott helyeken. *Magyar Kisebbség* (2008) No. 3–4. (49–50.), 217–231, 221; King, Ronald F. – Marian, Cosmin: Minority Representation and Reserved Legislative Seats in Romania. *East European Politics and Societies* (2012) Vol. 26., No. 3., 561–588, 567.

ösztönzött, amelyek szintén bejelentették igényüket a kedvezményes mandátumra, másrészt – más vállalkozók – újabb „kisebbségek” létrehozásával próbáltak ehhez a mandátumhoz hozzájutni. Így a kedvezményes mandátummal rendelkező kisebbségi szervezetek száma folyamatosan nőtt: 1990-ben 11, 1992-ben 13, 1996-ban 15, 2000-ben, 2004-ben és 2008-ban 18.²³

A kedvezményes mandátum nem csupán a parlamenti képviselői hellyel járó jogosítványokat jelentette a kisebbségi szervezetek képviselőinek, hanem egyben tagságot is a Nemzeti Kisebbségek Tanácsában, ahol a kisebbségek kultúrájának és civil szervezeteinek szánt kormányzati alapokat elosztják. Minthogy a román kormányzati rendszer a kisebbségi kulturális közpolitikáknak ezt a sajátos módját intézményesítette, a kedvezményes mandátum olyan közjő lett, amelyért „egymással versengő igénylők mutatják be vitatható jogosultságukat”.²⁴ Ennek alapja, hogy a mindenkor román kormány a kulturális közforrások egy része elosztásának jogát átruházta e privilegizált kisebbségi szervezetekre, azonban a kisebbségi szervezetek közötti elosztás kontrollját az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala a maga számára tartotta fenn.²⁵

A jogosultságok szervezetek közötti vitathatóságát a 2000 utáni törvényt módosítások csökkentették. A 373/2004-es új választási törvény az egy képviselői mandátum megszerzéséhez szükséges átlagszavazatszám 5%-áról 10%-ára emelte a kisebbségi képviselői mandátum megszerzéséhez szükséges kvótát. Ennél azonban jóval jelentősebb volt az a rendelkezés, amellyel a 67/2004-es törvény különbséget tett azon szervezetek között, amelyek az új helyhatósági választásokon való induláskor már rendelkeztek képviselettel a parlamentben és amelyek nem; az utóbbiakkal szemben támasztott, rendkívül szigorú követelmények²⁶ pedig odavezettek, hogy a nemzeti kisebbségek szervezeteinek egy része kiesett a versenyből.²⁷ A törvény ad továbbá egy sajátos választ is a nemzeti kisebbség meghatározásának kérdésére: nemzeti kisebbség – a parlamenti választás szempontjából – az a kisebbség, mely képviselettel rendelkezik a Nemzeti Kisebbségi Tanácsban. Ugyanakkor a Nemzeti Kisebbségi Tanácsban azok a kisebbségi szervezetek vannak jelen képviselettel, amelyek a parlamentben is rendelkeznek képviselővel. A 35/2008-as választási törvény lényegében ezt a szabályozást vitte tovább; némileg ugyan könnyített az al-

²³ King, Ronald F. – Marian, Cosmin, i. m., 570.

²⁴ Uo. 561.

²⁵ Mohácsék Magdolna: A nemzeti kisebbségek szervezeteinek kiutalt finanszírozás elemzése. *Magyar Kisebbség* (2008) No. 3–4. (49–50.), 191–216.

²⁶ A választáson indulni kívánó kisebbségi szervezetnek igazolnia kellett, hogy az illető kisebbség (népszámlálás szerinti) létszáma legalább 15%-ának megfelelő taglistával rendelkezik – ha ez meghaladja a 25 000-et, akkor legalább 25 000 tagot kell igazolniuk – legalább 15 megyéből és Bukarestből, egyenként legalább 300 taggal.

²⁷ Călușer, Monica, i. m., 221.

ternatív kisebbségi szervezetek bejegyzéséhez szükséges taglétszám tekintetében,²⁸ viszont bevezetett egy jóval drasztikusabb feltételt, amely szerint e szervezeteknek a „közhasznú társaság” minősítést is meg kell szerezniük.

Összegzőképpen az állapítható meg, hogy a nem magyar kisebbségek esetében, amelyek csak egyetlen kedvezményes mandátumhoz juthattak, az „etnikai demokrácia” feloldására bevezetett, megengedő kisebbségi képviseleti rendszer tulajdonképpen egy kisebbségi kartellt hozott létre, amelynek politikai kifejeződési formája a mindenkor kormánykoalíciót támogató kisebbségi frakció lett a képviselőházban. A kartell tagjai olyan kisebbségi szervezetek, amelyek jó részében a politikai vállalkozás jelleg dominál, nem az askriptív módon is meghatározható etnikai szavazóbázis mozgósítása, hanem a kliensi kapcsolatrendszerek (erre utal, hogy egyes kisebb etnikai csoportok – például a macedónok, albánok, rutének – esetén a szavazat/népességszám-arány rendkívül magas, és főleg, hogy sokat változott választásról választásra).²⁹ Ennek ellenére a kartell tagjai bizonyos fokig érdekeltek abban, hogy a képviselt kisebbség oldaláról definiálható kulturális közpolitikai feladatokat lássanak el, de úgy, hogy az közben szervezetük klienteláris alapjait is erősítse. A képviselője révén vezető szerephez jutott szervezet az etnikai csoport „hangját adja”, elosztó szerepével elsőbbségre tesz szert a közösségen belül, ugyanakkor azonban politikai kezdeményezéseinek a tere eléggé behatárolt. A kialakult rezsimet az stabilizálja, hogy a mainstream romániai pártok az így definiált kisebbségi képviselet mellett lemondtak arról, hogy saját kisebbségpolitikai programot dolgozzanak ki.

Az RMDSZ csak részben kapcsolódott ehhez a rezsimhez. Az alkotmány 62(2) szakasza alapján az RMDSZ szintén „egyetlen szervezet” a magyar kisebbség képviseletében, mely a pártokkal azonos módon vehet részt a választásokon, azonban nem csupán a fenntartott helyért versenyez, hanem az etnikai szavazóbázisának megfelelő parlamenti részarányért is. Az etnikai versenytárs nélküli etnikai mobilizációban az RMDSZ-nek mindig sikerült elérnie a választási küszöböt.³⁰

Több olyan tényező is volt, ami az RMDSZ esetében kedvezett a politikai versenylogika etnikai mobilizációval való, hosszabb távú sikeres helyettesítésének. A tényezők egyik csoportja, mely segített az etnikai törésvonal fenntartásában is, társadalmi és történeti természetű: a román és a magyar nemzetépítés történeti különbségeivel és szembenállásával, valamint a társadalmi távolságokkal magyarázható.

²⁸ Ez a Velencei Bizottság jelentésének hatására következett be. A román önkormányzati választási törvényt bíráló véleményezése: Opinion No. 300/2004 – 2004. december 6., CDL-AD(2004)040.

²⁹ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy e kisebbségi szervezetek kevésbé lennének legitimek, csupán arra utal, hogy az így mandátumhoz jutott képviselők más helyzetben vannak a választói igények politikai közvetítése tekintetében (vö. King, Ronald F. – Marian, Cosmin, i. m., 571).

³⁰ Preda, Cristian – Soare, Sorina: *Regimul, partidele și sistemul politic din România*. București, 2008, Nemira, 155.

A tényezők másik csoportja azonban a politikai rezsim intézményi sajátosságai-ból következik. Ilyen tényező többek között, hogy 373/2004-es, majd a 35/2008-as választási törvény által bevezetett, a Nemzeti Kisebbségi Tanácsban jelen lévő (elismert) nemzeti kisebbségek újabb politikai szervezeteire vonatkozó korlátozások a magyar kisebbség esetében sokkal nehezebben teljesíthető taglétszámfeltételt jelentenek, mint a kisebb létszámú etnikai csoportok esetében. Az RMDSZ-szel szemben alternatívát megjeleníteni kívánó kisebbségi politikai vállalkozásoknak gyakorlatilag a pártok bejegyzésével azonos léptékű nehézségekkel kell szembenézniük (20 000 tag legalább 15 megyéből).³¹ Következésképpen az alternatív szervezetek sikeres választási fellépésének jóval gyengébbek az esélyei. Az alternatív magyar kisebbségi szervezeteknek azokkal az RMDSZ által birtokolt mobilizációs erőforrásokkal is számolniuk kell, amelyekkel az az önkormányzatok, a helyi adminisztráció szintjén rendelkezik, és amelyekbe más etnikai csoportok alternatív szervezetei kevésbé ütköznek bele, mivel nagyon kevés településen rendelkeznek valós önkormányzati hatalommal végrehajtói szinten.

Az RMDSZ által eddig sikeresen gyakorolt etnikai mobilizációra nézve megjelentek azok a tényezők is, amelyek egyértelműen a képviselet pluralizálódása irányában hatnak. Az önkormányzati szféra, az 1992 óta folyamatosan megtartott helyhatósági választások lassan újraszegmentálták a választási piacot. Olyan pluralizációs nyomás nehezedik az „etnikai szavazóbázisra” is, amelynek nyomán a román parlamenti pártrendszeren belüli „kisebbségi korporativizmus” már egyre nehezebben tud fennmaradni. Később, 2007-től az európai parlamenti választások mint másodlagos („second order”) választások lehetőséget teremtettek az új politikai alternatívák kipróbálására, illetve az elégedetlenség figyelmeztető kinyilvánítására,³² de akár a proteszt szavazásra is. Ugyanakkor a román pártrendszer folyamatos újrapolarizálódása és az RMDSZ koalíciós szerepvállalása elindította az erdélyi magyar etnikai szavazóbázison belül is a román politikával kapcsolatos értékpreferenciák megszilárdulását, ez pedig differenciáló tényezővé vált az etnikai szavazóbázison belül kialakuló politikai alternatívák megítélésében.

Az „erdélyi magyar pártrendszer” történetének összefoglalásában két szempontot tartunk figyelembe veendőnek. Egyrészt azt, hogy 2003 előtt a különböző irányvonalak az RMDSZ-en belül vívták csatájukat, tehát a pártrendszer története gyakorlatilag összefonódik az RMDSZ politikatörténetével, és az alternatív politikát képviselő csoportok csak később, 2003 után váltak el az eredeti szervezettől, intézményi szempontból tulajdonképpen csupán 2007-től. A 2003 előtti periódus esetében tehát az RMDSZ fejlődéstörténetének eddig kidolgozott korszakolásait használhatjuk. Más-

³¹ Igaz, a 35-ös törvényben szereplő közhasznúsági feltétel a kisebb létszámú csoportok szervezetei esetében mintegy „pótolja” a drasztikus létszámfeltételt.

³² Vö. Fábíán György: Európai parlamenti választások. *De iurisprudentia et iure publico* (2008) No. 1., 10–20, 14.

részt abból kiindulva, hogy a konfliktusok nem új keletűek, és a 2003 után felszínre kerülő konfliktusok megjelentek már az RMDSZ belső fórumain is, a történet összeállításánál különös hangsúlyt fogunk fektetni ezen konfliktusok szereplőire és az általuk képviselt álláspontokra, arra keresve a választ, hogy melyek voltak azok a pontok, események, amelyek a kisebbségi pártrendszer kialakulásához vezettek.

A fentiek alapján az erdélyi magyar pártrendszer történetét több korszakra oszthatjuk. Az első a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) megjelenéséhez és intézményes kialakulásához köthető, és az 1989 és 1996 közötti periódust jelenti.³³ A második korszak a szervezet román politikai mezőbe (pártrendszerbe) való integrálódásának³⁴ és az 1996-os kormányzati szerepvállalástól kezdődően a 2004–2008-as kormányzati ciklusig tart, de bizonyos formájában még jelenleg is. Ezzel párhuzamosan kezdődnek meg a kiválások az RMDSZ-ből, és ebben a 2000–2003-as periódus eseményei a meghatározóak. A pluralizálódás időszakának kezdetei az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT), a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) és a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) 2003-as megalakulásához köthetők. Ez a periódus a 2007-es EP-választás eredményeivel ér véget, amikor egy, az RMDSZ-szel szemben megfogalmazott alternatíva tényleges választási eredményt – mandátumot – ért el.

A pártrendszer kialakulásának kezdeteit a Magyar Polgári Párt (MPP) 2008-as megalakulása, majd az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) 2011-es bejegyzése jelzi. Ebben a fejezetben a két párt megalakulástörténete mellett külön hangsúlyt fektetünk a közöttük levő konfliktus kialakulásának és hátterének az értelmezésére.

AZ RMDSZ INTÉZMÉNYESÜLÉSE ÉS KONSZOLIDÁCIÓJA (1990–1996)³⁵

Az RMDSZ megalakulását és fejlődését elemző tanulmányok megegyeznek abban, hogy a szövetség megalakulásakor hármas szerepet töltött be, a politikai érdekképviselő mellett helyettesíteni próbálta a hiányzó civil társadalmat, és identitásbizto-

sító feladatokat is el szeretett volna látni.³⁶ Ez egy sajátos értelmezést adott a szervezet feladatának, mely szerint egybe kell fognia „minden szakmai, érdekvédelmi, művelődési, vallási egyesületet vagy szervezetet”.³⁷ Más szóval, az RMDSZ már megalakulásakor elkülönített saját magán belül egy mozgalmi-civil dimenziót és egy politikai dimenziót, amellyel a választásokon való részvételét készítette elő.

A helyzetet csak bonyolította a szervezet kialakulásának egy másik fontos sajátossága, mely szerint az akkor előtérbe kerülő vezetők mintegy önként vállalták feladatukat, a romániai magyar közösség nem választotta közvetlen módon meg őket, mi több, afféle hallgatóságos elfogadása alakult ki annak, hogy ez „az” érdekvédelmi szervezet és ez az elit képviseli őket.³⁸ A közvetlen választást mint legitímációs eszközt azóta sem alkalmazta a szervezet.³⁹

Az RMDSZ már megalakulása pillanatában magában foglalta azokat a feszültségeket, amelyek alapjául szolgáltak a későbbi törésvonalak kialakulásának. A pluralizmus és a politikai verseny szervezeti kiindulópontjai tulajdonképpen már az RMDSZ megalakulásával egy időben létrejöttek, ugyanis megalakultak a potenciális versenytársak is. Ezek azonban gyorsan kialakították az együttműködés formáit az RMDSZ-szel, sőt keresték integrációjuk módját is a nagy, átfogó mozgalmakba. A potenciális alternatívát jelentő szervezetek ekkor: a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége (MISZSZ) (megalakult Sepsiszentgyörgyön 1990. február 18-án), a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt (RMKDP), a Romániai Magyar Kisgazda Párt (RMKGP), valamint a Romániai Magyar Dolgozók Egyesülete volt.

Az 1993-as brassói kongresszusig e társszervezetek partneri kapcsolata az RMDSZ-szel vezető politikusaik és tagjaik RMDSZ-tagsága, illetve a szövetség politikai tevékenységébe való bekapcsolódása révén valósult meg. A brassói határozatok alapján a „társult tagoknak” nevezett partneri szervezetek képviselői jogot is kaptak a szövetség döntéshozó testületében, azaz a Szövetségi Képviselők Tanácsában (SZKT).⁴⁰

A „mozgalmi RMDSZ”-nek tehát a kezdeti időszakban sikerült szervezetileg integrálnia a partnereit, így a feszültségek elsősorban RMDSZ-en belüli feszültségekként jelentek meg.

³³ Kiindulópontunk egy 2006-ban javasolt korszakolás (lásd Bakk Miklós: Az erdélyi magyarság politikai érdekérvényesítésének feltételei és uniós perspektívái. *Pro Minoritate* [2006] Nyár-Ősz: 3–14, 3–6). A korábbi, több szerzőnél is szereplő, részletesebb korszakolások általában csak az intézményesülési folyamathoz kapcsolódnak, kevésbé a teljes politikai kontextushoz.

³⁴ Ezt több szerző is (pl. Andreescu, Bakk) konzociatív stratégiának nevezi (vö. Bakk Miklós: Az erdélyi magyarság politikai..., i. m., 6–11.).

³⁵ A következő két rész Toró Tibor Corvinus Egyetemen írt szakdolgozatának továbbfejlesztett változata (Toró Tibor: *Kísérletek a „magyar összefogás” politológiai értelmezésére. Két megközelítés.* Szakdolgozat – Corvinus Egyetem, 2010, Esélyegyenlőségi és kisebbségvédelmi igazgatás szak).

³⁶ Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio* (1999) No. 2., 81–116, 82–83; Bakk 2000: 10.

³⁷ Az RMDSZ szándéknyilatkozatából (idézi Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 83.).

³⁸ Biró A. Zoltán: Kormányon a kisebbség. A kormánybalépés egy éve a magyar–magyar reláció szemszögéből. In Uő. (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print, 139–156, 142; Bakk Miklós: Egy paradigma lebomlása..., i. m., 104.

³⁹ A négyévente sorra kerülő választások később ugyan bizonyos legitímációs alapot biztosítottak a szervezet vezetőinek, de ez nem adott felhatalmazást a szövetség stratégiáinak átalakításához.

⁴⁰ Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 111–113.

A legelső ilyen feszültség „ideológiai alapú” és az elnök személye és múltja képezi: a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége (MISZSZ) Szöcs Géza diszsidensi múlttal rendelkező költőt, az RMDSZ helyi és megyei szervezetei és az RMDSZ-ben részt vevő kulturális elit viszont Domokos Gézát, a kommunizmus alatt is szerepet vállaló íróat támogatta.⁴¹ Annak ellenére, hogy a megmérettetés elmaradt (kompromisszum születik – Domokos Géza elnöki, Szöcs Géza főtítkári szerepet kap), az ideológiai ellentét máris generációs törésvonallal párosult.

A választásokon, illetve a parlamenti munkában való részvétel óhatatlanul az RMDSZ érdekképviselési dimenzióját erősíti, a szervezet vezetésében az elnök és a főtítkárral mellett a parlamenti csoport vállal jelentősebb szerepet.

Mind az RMDSZ politikai irányvonala, mind a szervezeten belüli törésvonalak szempontjából fontos mozzanat az 1991-es marosvásárhelyi kongresszus, amelyen vita alakult ki a szervezeti szabályzat szövege és az RMDSZ programja kapcsán. A szövetség „érdekképviselési koalícióként” határozza meg saját magát, ezzel egyrészt erősítve politikai, másrészt pedig integratív jellegét, miszerint a szövetség ernyője alatt helyet kapnak a különböző véleményeket képviselő irányzatok is. Továbbá észrevehető, hogy ebben az időszakban már kialakult a nyilvánosságban a radikális–mérsékelt ellentétpár és a „társnemzeti státus” megnevezés kapcsán meg is jelent, ugyanis ennek az öndefiníciós elemnek a programba iktatását az úgynevezett „radikálisok” támogatták.⁴²

Az ellentétpárt további tartalommal töltötte fel a politikai stratégiára vonatkozó nézeteltérés is. Míg az úgynevezett „mérsékelt” egy „kooperatív, kompromisszumkész, Bukarestben eredményeket elérő politikára” koncentráltak, addig az úgynevezett „radikálisok” egy, a „jogokat egyértelműen tételező, a román politikai rendszer euroszanálására (külföldi nyomásra) alapozó irányzatot” képviseltek.⁴³ Megemlítené, hogy a „radikális–mérsékelt” törésvonal nagy vonalakban meg egyezik az előbb említett ideológiai és generációs törésvonalakkal is.

Az RMDSZ intézményesülésének utolsó periódusa és egyben a fent már említett töréspont további erősítője az úgynevezett „önkormányzati modell” körüli vita. Az 1993-as brassói kongresszus megpróbálta az érdekképviselési, párttá váló szervezetet és a civil szervezeti beütéseket mutató „mozgalmi RMDSZ-t”⁴⁴ olyan modellen belül egyesíteni, amely a szervezetet parlamentszerű konstrukcióval és belső választásokkal erősítette volna meg, és ahol a szervezet képviselőit az RMDSZ-tagság direkt módon választja. Zöld utat adott továbbá a szövetségen belüli platformoknak, amelyek – bár nem volt jogi személyiségük, de – markánsabb

⁴¹ Uo. 84.

⁴² Uo. 86–87.

⁴³ Uo. 87.

⁴⁴ Uo. 89–90.

politikai arculattal rendelkeztek.⁴⁵ A belső választások elvén nyugvó modellt lehet olyan komunitárius paradigmának tekinteni, amely biztosította volna a magyar közösség közösségként való integrációját, de a későbbiekben az RMDSZ-nek tömegpártként való integrációja a román pártrendszerbe ezt az értelmezést már nem támasztotta alá.⁴⁶

A „belső választások” napirendről való levételét követően az RMDSZ belső hatalmi struktúrái nem a platformokra, hanem a helyi és területi szervezetekre épültek, amelyek viszont a különböző RMDSZ-fórumok küldötteinek a megbízása mellett a helyi és megyei tanácsokba, illetve a parlamentbe való jelölés jogával is rendelkeztek. A platformok viszont – az esetek nagy részében – nem rendelkeztek tömegbázissal, általában pár, ideológiailag egymáshoz közel álló, országos ismertséggel rendelkező politikus hozta őket létre. Más szóval, érdekérvényesítési potenciáljuk az RMDSZ-en belül gyenge, hiszen a területi szervezetek vezetői nem érdekeltek saját hatáskörük csorbításában, jelölési hatáskörök átengedésében. Ez a helyzet 1996 után tovább romlott, hiszen a helyi érdekeket képviselő politikusok mellett megjelentek a kormányzati szerepvállalással súlyt szerző tisztségviselők is.

A többszörös törésvonalat csak erősítette az úgynevezett Neptun-ügy, amely a Project on Ethnic Relations amerikai alapítvány 1992–1993-ban szervezett konfliktusmegelőző programjához kötődik. A program keretén belül befolyásos RMDSZ-es és kormánypárti szociáldemokrata képviselők találkoztak, amint az amerikai sajtóból kiderült, egyezkedés céljából. Az egyeztetések transzparenciájának hiánya és a találgatások belső⁴⁷ konfliktust váltottak ki az RMDSZ-en belül, a gyűlésen részt vevő magyar politikusokat – Tokay György, Borbély László és Frunda György – azzal vádolták, hogy politikai kárt okoztak az RMDSZ-nek.⁴⁸ Ez volt az első olyan „ügy” (issue), amelyre a kialakult törésvonalakkal identitást szerző „belső ellenzék” tulajdonképpen felépítette a maga narratíváját. A közbeszédben meghonosult az úgynevezett „neptunosok” megkülönböztetés, amely a román hatalommal való kiegyezés, a magyar kollektív jogok és az autonómia ügyei elárulásának a szinonimájává vált a narratívában. A Neptun-ügy narratívakonstituáló szerepét mutatja,

⁴⁵ Ilyen platformok (voltak) a MISZSZ-ből kialakuló Reform Tömörülés, a Szabadelvű Kör, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés, a Szociáldemokrata-Újbaloldal Tömörülés stb. Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 92.

⁴⁶ Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – Útkeresés integrációs határpontokon. In Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest, 2004, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 148–165, 148–149.

⁴⁷ Egyes találgatások azt feltételezték, hogy a találkozón az RMDSZ vezető politikusai ígéretet tettek, hogy lemondanak egyes „radikális” követelésükről, kisebb jogok javára és az etnikai konfliktus elkerülése végett.

⁴⁸ Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 97.

hogy vissza-visszatérő motívuma lett az RMDSZ-szel szemben álló (belső, majd külső) ellenzék diskurzusában.⁴⁹

A „belső ellenzéken” e pillanattól kezdődően néhány platform, társult szervezet és az országos testületekben a területi szervezetek részéről mandátumot szerzett néhány személy laza, arcvonalszerű fellépését kell érteni. Idesorolhatjuk Tőkés Lászlót, a szövetség tiszteletbeli elnökét és a köréje csoportosuló politikusokat, platformokat – elsősorban a Toró T. Tibor által vezetett Reform Tömörülést, a temesvári származású Borbély Imrét, Hargita megyei parlamenti képviselőt, Kincses Elődöt, Maros megyei RMDSZ-elnököt, Csapó Józsefet, Kónya Hamar Sándor parlamenti képviselőt és a köréje csoportosuló kolozsvári küldöttség egy részét, illetve a Katona Ádám vezette Erdélyi Magyar Kezdeményezést. Ugyanakkor az RMDSZ kritikusai között foglaltak helyet a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségének képviselői, majd később a Magyar Ifjúsági Tanácsba tömörülő ifjúsági képviselők jelentős része is. Az első években a „belső ellenzék” részeként tartotta magát számon a Szabadelvű Kör is, azonban 1994 után a platformok megerősödése és ideológiai karakterének kikristályosodása után fokozatosan feladta a „belső ellenzéki” szerepét.

Az 1995-ös kongresszus stabilizálta az RMDSZ struktúráját, leállította a belső választások megtartása érdekében tett kezdeményezéseket, és megerősítette a felső pártelit pozícióit. A Szövetségi Képviselők Tanácsa (SZKT)⁵⁰ ellenében kibővítették az Operatív Tanács (OT) hatáskörét,⁵¹ és létrehozták a Területi Elnökök Konzultatív Tanácsát (TEKT), amely már a platformok megmaradt befolyását korlátozó intézkedésként volt elkönnyelhető. Az „önkormányzati modell” ezek után a háttérbe szorult – kizárólag ellenzéki platformok és vezetők tartották még a politikai napirenden –, és az RMDSZ működése immár párttipológiai fogalmakkal is leírhatóvá vált. Azaz: a belső szervezeti szabályozás inkább már a tipológiai értelemben vett néppárti jellegnek felel meg (ideológiai nyitottság, jól működő, professzionális pártapparátus, a platformosodás lehetőségének fenntartása).⁵² Ez az esemény egyben az intézményesülési korszak lezárását is jelezte.

⁴⁹ Lásd például Borbély Imre – Borbély Zsolt Attila: Érték, érdek és hatalom, 1989–1998. *Magyar Kisebbség* (1998) No. 2., 23–54; Toró T. Tibor: Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselő felé? *Magyar Kisebbség* (1998) No. 1., 222–251.

⁵⁰ Az SZKT tulajdonképpen a párt országos választmányának tekinthető.

⁵¹ Az Operatív Tanács hatáskörének bővüléséről lásd Márton 2005.

⁵² Bakk Miklós: 1989–1999: az RMDSZ első tíz éve. In Bodó Barna (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. Kolozsvár, 2000, Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, 19–32, 26.

AZ RMDSZ INTEGRÁCIÓJA A ROMÁN POLITIKAI RENDSZERBE (1996–2000)

Az 1996-os parlamenti és elnökválasztások több újdonságot hoztak. Egyrészt Románia történetében először kisebbségi elnökjelölt is indult a választásokon, másrészt pedig az RMDSZ kisebbségi pártként meghívást kapott a kormánykoalícióban való részvételre. Az RMDSZ e periódusból származó programjainak és nyilatkozatainak a szövegelemzése alapján igazolható, hogy a szövetség tudatosan készült a kormányzati szereplésre, hiszen programjaiból elhagyta azokat a követeléseket (autonómia, kollektív jogok, társnemzeti státusz stb.), amelyeket a román társadalom és politikai elit vélhetőleg elutasított volna.⁵³

A kormánykoalícióban való részvételről hozott döntést heves vita előzte meg, többben az úgynevezett „autonomista” vagy „radikális” szárnyból ellenezték az együttműködés ezen formáját.⁵⁴ Érdekes módon a döntés az Ügyvezető Elnökségen és az Operatív Tanácson belül született meg, elkerülve az SZKT-n belüli nyilvános vitát. Az SZKT-ra mindössze egy elvi jóváhagyás várt a tárgyalások folytatásáról, amelyet zárt ajtók mögötti tanácskozáson született meg.⁵⁵

A kormányban való részvétel nem hozta meg a várt eredményeket, a koalíciós partnerek sokszor az ellenzékkel összefogva szavazták le a magyar kérdésnek minősített törvénytervezeteket. A szövetség kormányzati tevékenysége az 1996–2000-es periódusban végig viták és elemzések tárgya volt, több szempontból is.

Egyrészt a kormányzati sikeresség elemzése újabb lehetőségeket adott a törésvonalak elmélyítésére. Toró T. Tibor szerint a kormányzati szereplés első évére az jellemző, hogy a csekély eredmény ellenére három stratégiai következménye lett.⁵⁶ Egyrészt a szervezet zárójelbe tette a programjának szerves részét képező autonómiaprogramot, másrészt a Nemzeti Kisebbségvédelmi Hivatalon belüli látszattervékenységével legitimálta a román kisebbségpolitikát. Végül a harmadik következmény, mely egy hosszabb távú folyamatot vetít elő: „a Frunda-kampány [és egyben a kormányzati szerepvállalás] a »Neptun-folyamat« és egyben az ennek megfelelő politikai filozófia és vonalvezetés rehabilitációját, sőt, azon túl, a szövetségen belüli megerősödését, szinte egyeduralmát jelentette”.⁵⁷ A vitában többben megszólaltak,

⁵³ Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában I. *Magyar Kisebbség* (2003) No. 4., 295–359; Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában II. *Magyar Kisebbség* (2004) No. 1–2., 529–572; Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio* (2000) no. 4., 150–186.

⁵⁴ A szembenállás az elnökállítási vita folytatásának is tekinthető, ahol az „autonomista” szárny kritizálta a „neptunus” Frunda György elnökjelöltként való indítását

⁵⁵ Bakk Miklós: 1989–1999: az RMDSZ első tíz éve, i. m., 28.

⁵⁶ Toró T. Tibor: Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása..., i. m., 222–251.

⁵⁷ Uo. 223–224, 235.

mindez jól jelezte az új diskurzusközeg kialakulását. Borbély László a szövetség belső demokráciadeficitjére és a kormányzati szerepvállalás mikéntjére – OT döntésének legitimitására, Frunda elnökjelölti indítására, a kormány szereplés sikerességére stb. – vonatkozó kritikákat cáfolta.⁵⁸ Borbély Imre és Borbély Zsolt viszont az ellenzéki narratíva továbbépítésére dolgozott ki egy négyes tipológiát: nagy vonalakban „kurucokra” („a közösségi szabadság elkötelezettjeire”) és „labancokra” („elvtelen együttműködőkre”) osztja az RMDSZ-en belüli táborokat, de közöttük néhány átmeneti kategóriát is megállapítanak („reformer”, „közösségfeltő”, „opportunist”, „janicsár”, „besúgó”, „alattvaló”, „közömbös”, „kozopolita” stb.).⁵⁹ Ezzel lényegében megteremtették a törésvonalak megideologizálásának köznyelvi előfeltételeit.

A kormányzati sikerességet vizsgálva Márton János arra a következtetésre jutott, hogy a belső ellenzék által is kifogásolt, kollektív jogokhoz köthető követelésekről való lemondás, illetve egy, a célokat és követeléseket rögzítő koalíciós egyezmény megkötése megpecsételte a kormányzati sikeresség sorsát, hiszen egyes – a magyarság számára fontos – kérdések teljesen lekerültek a napirendről. Szerinte a kormányzati sikerességet csakis egy hivatalorientált modellben értelmezhetjük, ami az RMDSZ által elnyert pozíciók és az ezek segítségével elért erőforrások kiosztása alapján értelmezhető.⁶⁰

A kormányzati szerepvállalás bizonyos strukturális aspektusait, konfliktusait Biró A. Zoltán vizsgálta;⁶¹ konklúziói szerint az előbbiekben vázolt „erkölcsi” polarizáció – szabad vagy nem szabad a többségi hatalmi struktúrákban részt venni – mellett, a kapcsolati tőke és erőforrás-megmozgató potenciál alapján pártosodásról is beszélhetünk. Azok, akik támogatták a kormányzati szereplést, illetve részt vettek (vesznek) benne, sikeresen menedzselik a bukaresti „szimbolikus és anyagai javak redisztribúcióját”,⁶² nagyobb eséllyel pályáznak a magyar kormány által nyújtott együttműködési és forráselosztó döntéshozatali pozíciók megszerzésére is. Ennek a növekvő forráselosztó potenciálnak akarva-akaratlanul klientúraépítő eredménye van. A pénzügyi és szimbolikus erőforrások feletti kontroll a civil és kulturális szféra, illetve a média RMDSZ-hez való láncolását eredményezte.

Ezzel szemben a kormányzásból kimaradó csoportok mozgástere sokkal szűkebb. A mindkét kormány által nyújtott erőforrások megszerzésére tett kísérleteikben elkerülhetetlenül meg kell harcolniuk politikai ellenfeleikkel (a román kormányzati erőforrások esetében ki is kell egyezniük velük). Biró szerint ebben az

esetben számukra csak egy igen szűk út követhető, mindössze a magyarországi elvbarátok⁶³ és a nyugati kapcsolatok egy része marad mozgósítható.⁶⁴

Egy harmadik fontos strukturális szempont – amely a mai napig kihat az RMDSZ tevékenységére és szervezeti felépítésére – a technokrata elit megerősödése. A kormányzati szerepvállalás, az intézményekben való vezetői pozíciók elérhetővé tétele és pártalapon való osztogatása olyan elitcsoport megerősödéséhez, felemelkedéséhez vezetett, amely bizonyos – szakmai és gazdasági – rétegek problémáit ismer-te, azok érdekeit képviselte. Ugyanakkor ezek az új pozíciók egy új stratégiát, az úgynevezett „kijáró politizálás” meghonosodását is elősegítették, ami az RMDSZ hivatalorientált politikáját igazolta vissza.

A két folyamat – a technokrata elit megerősödése, illetve az erőforrások ellenőrzése – nemcsak marginalizálta a kormányzati szerepvállalást ellenző elitet és a hozzá kötődő civilek szervezeten belüli mozgásterét, hanem háttérbe szorította a nem kormányzati és nem parlamentáris fórumokat is, ez pedig tovább erősítette a kormányzatban részt vevő új RMDSZ-vezetőséghez közel álló politikai elitet.

A kormányzati szerepvállalás a belső polarizáció megerősödése mellett kihatással volt az RMDSZ szervezeti identitására is. Az intézményesülés folyamán az RMDSZ a kisebbségi politikai szervezetekre jellemző kettős szerepet épített ki magának: felvállalta mind a politikai érdekképviselést, mind pedig a társadalomépítés terén meghatározott feladatokat. Az RMDSZ fő problémája, hogy a két szint nem különül el intézményesen egymástól. Míg a politikai érdekérvényesítés értelemszerűen bizonyos kompromisszumok megkötését feltételezi, addig a társadalomépítés konkrét célkitűzéseket és cselekvési terveket kell hogy eredményezzen azokban a kérdésekben is, amelyek még nem érvényesíthetők Bukarestben. A két szint összekeverése nem csupán belső feszültségeket és vitákat gerjesztett, hanem a társadalomépítéssel foglalkozó szint visszafejlődését is eredményezte: az erdélyi magyarság nem lévén képes komoly stratégiai programokat megfogalmazni sem az autonómia, sem pedig az önálló állami magyar egyetem ügyében.⁶⁵

A 2000-es választási év több érdekes fejleményt hozott. Egyrészt a választási eredmények arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar választók nem írják az RMDSZ számlájára a kormányzat sikertelenségeit: míg a Demokratikus Konvenció eltűnt a politikai porondról, addig az RMDSZ megtartotta súlyát mind a helyi, mind pedig az országos választásokon. Másrészt megnőtt az RMDSZ-en belül

⁶³ A Fidesz 1998 és 2002 közötti kormányzása alatt jelentős pénzügyi és szimbolikus támogatást kaptak az immár tradicionálisan ellenzékinek számító RMDSZ-en belüli politikai és civil csoportosulások, mint a Reform Tömörülés (RT) vagy a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége (MISZSZ). Ugyanakkor az RMDSZ is jelentős politikai és szimbolikus támogatást élvezett a magyar kormány részéről ebben az időszakban is, mintegy hídát képezve a román és a magyar kormány között.

⁶⁴ Biró A. Zoltán: Kormányon a kisebbség..., i. m., 148.

⁶⁵ Vö. Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. *Magyar Kisebbség* (1999) No. 2–3., 373–391.

⁵⁸ Borbély Imre – Borbély Zsolt Attila, i. m., 55–59.

⁵⁹ Uo. 32–38.

⁶⁰ Márton János: A romániai magyar társadalom... I., i. m., 342.

⁶¹ Biró A. Zoltán: Kormányon a kisebbség..., i. m., 142–144.

⁶² Uo. 148.

azoknak a döntéshozóknak a súlya, akik valamiféle „konszociációs stratégiát” tartottak követendőnek. Azaz a RMDSZ vezetői kezdték felismerni, hogy az 5%-os küszöb bevezetésével kialakult parlamenti pártrendszerben jó esély van folytatni a hivatalorientált politikát a koalíciós potenciál növelésével. Márton szerint kimutatható ellentmondás van az RMDSZ választások előtti és választások utáni diskurzusában.⁶⁶ Míg a kampány ideje alatt a szövetség vezetői azt hangsúlyozták, hogy csak azokkal fognak szövetségre lépni, akik az RMDSZ programjából fontos elemeket hajlandóak elfogadni, és mivel a Szociáldemokrata Párt hozzáállásában látványos változás nem történt az 1996-os állapotokhoz képest, kizárták a velük kötendő együttműködést. Ennek ellenére, a választások után az RMDSZ vezetősége a Szociáldemokrata Párt által létrehozott kisebbségi kormányzás ellenzékéből való támogatása mellett döntött, mi több, az 1996-os kormányra lépéshez hasonlóan most sem kérte ki az SZKT véleményét az ügyről. Újdonságként hatott, hogy – vélhetően az 1996-os tapasztalatokból tanulva – „protokollumot” (együttműködési egyezményt) írt alá a kormánypárttal, leszögezve legfontosabb követeléseit, amelyek közül több is teljesült.

Az ezután következő kormányzati ciklusokban az RMDSZ által követett modell szempontjából változás nem történt, hiszen a szövetség kormánykoalícióra lépett mind a 2004–2008-as, mind pedig a 2008–2012-es ciklusban,⁶⁷ komoly közhatalmi pozíciókat szerezve ezekben a periódusokban.

AZ RMDSZ – KIVONULÁS, TILTAKOZÁS, ALTERNATÍVÁK (2000–2003)

A „belső választás” kérdése a 2000-es helyhatósági választások kapcsán került újból napirendre,⁶⁸ azonban az RMDSZ vezetői (lényegében az Operatív Tanács tagjai) ezt már kevesebb vehemenciával opponálták. Ennek egyik magyarázata abban rejlik, hogy a belső választások fogalma összeesúszott az előválasztásokéval, amelyet viszont a szervezet meghatározó vezetői kontrollálható eljárásnak tartottak a jelöltlisták összeállításához.

A 2000-es helyhatósági választások jelöltállítási folyamatában Kincses Előd, akkori Maros megyei RMDSZ-elnök az előválasztások eredményein alapuló jelöltlis-

tát tett le a megyei választási bizottságnál, ezzel felülbírlva a megyei választmány jelöltrangsorát. Annak ellenére, hogy Kincses a megyei Szabályzatfelügyelő Bizottság döntését követte, az RMDSZ szövetségi elnöke visszavonta a megyei elnök jogköreit. Ezzel az országos vezetőség, az Operatív Tanács első ízben avatkozott be közvetlenül egyik tagszervezetének belső életébe, olyan döntést hozva, amelyet a sértett fél procedurálisan is kifogásolni tudott. Kincses félreállítása egyúttal az ellenzék visszaszorításaként is értelmezhető, hiszen a Maros megyei politikus az 1999-es RMDSZ-kongresszuson Markó Béla ellen indult az elnökválasztáson, maga mögött tudva a kongresszusi képviselők majdnem 40%-ának támogatását. Látható tehát, hogy a kormányzati szerepvállalással elindult a pártokra egyébként természetesen jellemző belső oligarchizálódási folyamat.

A parlamenti jelöltállításon is történtek hasonló események. Az udvarhelyszéki szenátori pozícióért két politikus indult: a megyei választókerület addigi szenátora, Verestőy Attila és a belső ellenzék által támogatott Kolumbán Gábor. A szenátor-jelölt kiléte mindössze egy szavazaton múlt az előbbi javára, azonban a választás tisztaságával kapcsolatban kétely merült fel: a helyi küldöttgyűlés egy szavazat jogszerűtlen érvénytelenítése után döntött Verestőy jelölése mellett. Miután a Szövetségi Szabályzatfelügyelő Bizottság nem tudott döntést hozni az ügyben, a Szövetségi Operatív Tanács az eredmények elismerése mellett döntött, és ezzel aláasta jogszerűen eljárni tudó belső ellenőrző szervek autoritását.⁶⁹

A 2000-es évek elejének harmadik fontos mozzanata a Magyar Ifjúsági Tanács (MIT) és az RMDSZ kapcsolatának alakulásához köthető. Az RMDSZ-t kritizáló MIT-frakció 2001 januárjában új tagokat szeretett volna az SZKT-ba küldeni, ezt azonban a testület nem fogadta el – nem igazolta az új tagok mandátumát –, azzal érvelve, hogy a MIT-küldöttgyűlés alapszabályzat-ellenesen hajtotta végre ezt a cserét. Tiltakozásképpen a MIT-frakció kivonult, majd felfüggesztette tevékenységét az RMDSZ-ben.⁷⁰ Utóbb az RMDSZ egy másik ifjúsági tömörüléssel, a Magyar Ifjúsági Értekezlettel (MIÉRT) kötött partnerségi egyezséget. A kivonulás jelentősen megváltoztatta a belső erőviszonyokat.

A fenti esetek nem csupán a belső, egységesítő ellenzék visszaszorítását jelzik, hanem az RMDSZ szabályzatfelügyelő szerveinek problémáira is rámutatnak, melyek egyre alkalmatlanabbnak bizonyultak a belső – egyre politikaibb – ellentétek kezelésében. Ugyanakkor a 2000-es országos választások után az RMDSZ-en be-

⁶⁶ Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései... II., i. m., 531–532.

⁶⁷ A 2008–2012-es ciklust ellenzékben kezdte és ellenzékben végzi a szövetség, hiszen körülbelül a választások után egy évvel, a PSD–PDL-nagykoalíció bukása után kerül kormányra, és a második Boc-kormány bukása után, 2012 tavaszán ismét ellenzékbe szorul.

⁶⁸ Vitája a *Magyar Kisebbség* című folyóirat hasábjain Toró T. Tibor vitaindítója (Szövetségi belső választások: egyszerű tisztújítás vagy az „erdélyi magyar parlamentarizmus” rehabilitációjának kísérlete. *Magyar Kisebbség* [1999] No. 4., 153–164.) nyomán (a hozzászólások a *Magyar Kisebbség* 2000. évi 1. számában jelentek meg).

⁶⁹ *Krónika*, 2000. október 3.: „Amint korábbi lapszámainkban megírtuk, a székelyudvarhelyi rangsoroló gyűlésen ugyanannyian szavaztak Verestőy Attilára, mint Kolumbán Gáborra, az utóbbira leadott szavazatok egyikét azonban érvénytelenítette a bizottság, mert a szavazó kétszer pecsételt Kolumbán nevére. A megóvott döntést a Szövetségi Szabályzatfelügyelő Bizottság tagjai más-más módon értelmezték, az Operatív Tanács tagjai viszont – Tőkés Lászlót leszámítva – úgy érezték, szűkségtelen megismételtetni a rangsorolást, és elismerték Verestőy győzelmét.”

⁷⁰ *Szabadság*, 2001. január 23.

lül ellenzéki csoport is szervezettebbé vált: 2002-ben az RMDSZ-frakción belül is megjelent, mint annak Polgári Szárnya.⁷¹

A végső szakításra 2003. február 1-én került sor, amikor a Szatmárnémetiben megtartott RMDSZ-kongresszuson megszüntetik a tiszteletbeli elnöki funkciót,⁷² és Tőkés László (aki ekkor még a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke is) a Reform Tömörüléssel és a belső ellenzék további tagjaival kivonul a kongresszusról. A kivonulók a szatmárnémeti Láncos-templombeli fórumon megfogalmazzák az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) létrehozásának a szándéknyilatkozatát, azonban ennek közvetlen előzményeit a Reform Tömörülés (RT) 2002 novemberében megrendezett kongresszusán kell keresni. 2002. november 29–30-án megtartott kongresszusán a Reform Tömörülés platform küldöttei az RMDSZ-kongresszusról való távolmaradásukról döntöttek, annak ellenére, hogy a platform vezetői nem támogatták ezt a döntést.⁷³ A kongresszus ugyanakkor elfogadta az elnökség által előterjesztett, egy hónappal azelőtt nyilvánosságra hozott dokumentumot, amely a „polgári alternatívát” vezette fel. A program célja az RMDSZ strukturális reformja az 1993-as brassói kongresszuson elfogadott önkormányzati modell (a „brassói modell”) alapján. Vagyis: látható, hogy akkor a platform vezetői az RMDSZ-kongresszusra készültek.

Összefoglalva a fentieket, az 1999-es csíkszeredai kongresszus után az RMDSZ vezetői és a belső ellenzék közötti konfliktust a szövetség belső szabályzatfelülgylő szervei már nem tudták szabályszerűen feloldani. Tőkés László, a Reform Tömörülés és a körük csoportosulók minden egyes vitatott kérdésben a „vesztes oldalon” találták magukat. A konfliktust csak élezte, hogy több kérdést az RMDSZ Operatív Tanácsa döntött el, ami precedens nélkülinek számított a szervezetben. Ugyanakkor a Reform Tömörülés tagsága az RMDSZ-kongresszustól való távolmaradásról döntött, meg sem adva az esélyt az RMDSZ vezetőinek követeléseik teljesítésére.

A mindkét fél által szavatolt szakítás ellenére a „kivonulás alternatívája”⁷⁴ nem volt olyan egyértelmű. Egyrészt abban a pillanatban az RMDSZ-nek nem volt intézményesült versenytársa, a korábbi kivonulók egyénenként, független jelöltként

⁷¹ A Polgári Szárny 2002. február 6-án alakult, tagjai: Birtalan Ákos, Kerekes Károly, Kovács Zoltán, Kónya Hamar Sándor, Pécsi Ferenc, Ráduly Róbert, Szilágyi Zsolt, Toró T. Tibor és Vekov Károly.

⁷² Gyakorlatilag megvonták Tőkés Lászlótól ezt a tisztséget.

⁷³ A távolmaradás fő szószólója Szász Jenő volt, a részvétel mellett Toró T. Tibor, Szilágyi Zsolt és Borbély Zsolt Attila érvelt. Lásd *Krónika*, 2012. december 2.

⁷⁴ A kivonulást az Albert Hirschman által bevezetett értelemben használjuk, mely szerint a szolgáltatások minőségének abszolút vagy viszonylagos romlásakor „néhány fogyasztó beszünteti a vállalat termékeinek vásárlását, illetve bizonyos tagok elhagyják a szervezetet”, általában egy másik alternatív termék vagy szervezet javára (Hirschman, Albert O.: *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest, 1995, Osiris Kiadó, 12).

próbáltak fellépni, másrészt a kivonulás nem volt egy előre számba vett alternatíva, hiszen a „belső ellenzék” gerincét képező Reform Tömörülés vezetői még az utolsó pillanatban is az RMDSZ belülről jövő megváltoztatásán gondolkodtak.

A PLURALIZÁLÓDÁS KEZDETI IDŐSZAKA (2003–2007)

A szatmári „szakítás” után az RMDSZ-ből kivonult ellenzék elindult az intézményesülés útján, melynek kiindulópontja a Reform Tömörülés említett határozata a platform önfelosztásáról és mozgalommá való alakulásáról.⁷⁵ 2003. március 14-én Kolozsváron létrejött az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) Kezdeményező Testülete. Az eredeti elképzelés az volt, hogy az EMNT-nek olyan, jogi személyiséggel nem rendelkező testületként kell megalakulnia, amely magába tömöríti az Erdélyben működő politikai, civil, kulturális és egyházi szervezeteket, egyben egyeztető fórumként is szolgálva ezek számára. Más szóval, alapítói továbbra is az 1993-as brassói RMDSZ-kongresszuson kikristályosodott „önkormányzati modellhez” nyúlnak vissza, azaz: az EMNT-nek szánják azt a szerepet, amelyet korábban az RMDSZ látott el ernyőszervezetként.

Az EMNT végül 2003. december 13-án jött létre, magában foglalva azt a csoportosulást is, amelyből később a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) jött létre. A tanács elnökévé Tőkés Lászlót választották. Az új konstrukció hatékonyságát kétféleképpen elemezhetjük. Egyrészt annak alapján, hogy milyen mértékben volt képes a döntéshozatal, másrészt pedig a közbeszédet befolyásolni.

A döntéshozatal befolyásolása alapján, megalakulásakor az EMNT mind RMDSZ-es, mind pedig RMDSZ-en kívülről jövő önkormányzati képviselőket és helyi politikusokat magához vonzott, és partnerségi viszonyt ápolott a 2002-ben megalakult Polgári Szárny RMDSZ-es képviselői csoportosulással is. A probléma azonban a 2004-es választási évhez közeledve vált akuttá, amikor világossá vált, hogy a megméretkezés hiánya a döntéshozatal tekintetében marginalizálódáshoz vezet. Részben ez a felismerés vezetett a Magyar Polgári Szövetség megalakításához, amely azonban nem tudott eleget tenni a frissen elfogadott 373/2004-es számú, új választási törvény kisebbségiszervezet-bejegyzési követelményeinek.

A közbeszéd tematizálása szempontjából az EMNT-nek sikerült újból napirendre tűznie a székelyföld területi és magyar kulturális autonómiák ügyét,⁷⁶ és megszólalt az erdélyi magyarságot érintő legfontosabb romániai és magyarországi ügyekben

⁷⁵ *Transindex.ro*, 2003. március 8., <http://itthon.transindex.ro/?cikk=1415>

⁷⁶ Két tervezet került a nyilvánosság elé. Az egyik egy regionális törvénycsomag, mely a romániai aszimmetrikus regionalizmus intézményesítésére tesz javaslatot, a másik egy kerettörvény „a nemzeti közösségek személyi elvű önkormányzatáról”, ezt a Polgári Szárny néhány politikusa a parlament napirendjére tűzte, azonban döntés róla nem született. A tervezetek forrása: <http://archiv.emnt.org/dokumentumok.htm>

is, mint például az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása, a kisebbségi törvény-tervezet vagy a párttörvény kérdése.

A 2004-es önkormányzati és parlamenti választások és az RMDSZ újabb kormánykoalíciós szerepe után az EMNT háttérbe szorult. Habár az RMDSZ-frakció néhány képviselője még támogatta a parlamentben,⁷⁷ mozgástere beszűkült. Ugyanakkor a romániai térvész mellett a magyarországi kormány sem tekintette partnernek, sem a nemzetspolitika, sem pedig a támogatáspolitikát tekintetében.

Az EMNT-vel párhuzamosan, 2003. július 7-én megalakul a Székely Nemzeti Tanács (SZNT) Kezdeményező Bizottsága, majd 2003. október 23-án maga az SZNT is. Az EMNT-hez hasonlóan az SZNT sem rendelkezik jogi személyiséggel, célja a székelyföldi területi autonómia megvalósítása és képviselete.⁷⁸ Ennek érdekében több, a román és magyar politikai nyilvánosságot célzó kezdeményezést és eseményt szervezett (a legfontosabb ezek közül a dr. Csapó József nevével fémjelzett „Székelyföld autonómiastatútuma”⁷⁹ promoveálása), illetve az autonómia érdekében szervezett helyi népszavazások kiírásának ötlete.

Az SZNT talán az EMNT-nél is marginalizáltabb helyzetbe került, hiszen a területi autonómiát célzó követelése a román politikai elit szemében még radikálisabbnak tűntek. Az elutasítás és a marginalizálás mellett az SZNT képviselőit a hatóságok az igazságszolgáltatás eszközeivel is zaklatták.

Érdemi változásra az EMNT szempontjából 2006-ban került sor az európai parlamenti választások előtt. A 2007-es romániai EP-választások és az azt megelőző egyeztetések az erdélyi magyar pártrendszer kialakulásának szempontjából is fontosnak számítanak. Az EMNT és az RMDSZ között az együttműködés lehetőségét vizsgáló tárgyalások 2006 novemberében kezdődnek, ami után Tőkés meglepetési független jelöltetésének lehetőségét a választásokon.⁸⁰ A felek egy közös választási listáról, az együttműködés egyéb témáiról és feltételeiről – egy erdélyi magyar egyeztető kerekasztal létrejöttéről – tárgyaltak. A januárig tartó egyeztetés nem hozott eredményt, sem az együttműködés elvi kérdéseiben, sem a közös EP-választási lista tekintetében, februárra pedig világossá vált, hogy Tőkés László független jelöltként indul a tavaszi EP-választásokon. Az induláshoz szükséges aláírások, mind Tőkés Lászlónak, mind az RMDSZ-nek már március folyamán összegyűltek, a

szükséges 100 ezer helyett az előbbi 137 ezret, míg az utóbbi 200 ezer helyett közel 310 ezer aláírást tett le.

A választások elhalasztása⁸¹ újabb egyeztetésre adott lehetőséget, amely az előzőhöz hasonló eredménnyel zárult, és a két fél külön indult: Tőkés László – az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács, a Székely Nemzeti Tanács, a Magyar Polgári Szövetség, a Magyar Polgári Egyesület, a Magyar Ifjúsági Tanács, az Erdélyi Magyar Ifjak támogatásával – függetlenként készült a megmérettetésre, az RMDSZ pedig, az előválasztáson kialakult listát módosítva, Frunda Györgyöt, Winkler Gyulát és Sógor Csabát helyezte listája befutó helyeire.

Az európai parlamenti választásokra 2007. november 25-én került sor, mind Tőkés, mind az RMDSZ-lista mandátumokhoz jutott. A választások és az azt megelőző tárgyalások több szempontból is újdonságot hoztak. A romániai választások történetében első alkalommal lett komoly kihívója az RMDSZ-nek, azonban – némiképp szokatlan módon – a szövetséggel szemben nem egy másik szervezet vagy párt, hanem egy független jelölt és a köré csoportosuló jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek – mozgalmak – voltak sikeresek. Ugyanakkor a romániai magyar politikai mező szemben álló felei először számszerűsíthették az erőviszonyokat, amelyből világosan kiderülhetett mindegyik fél támogatottsága.

A pluralizmus alakulása szempontjából az eredmények,⁸² de az azt megelőző tárgyalások is több következtetés levonását teszik lehetővé. Először is, elfogadva a premisszát, hogy az erdélyi magyar szavazók nagy része etnikai szavazó,⁸³ a két jelölt által elért eredményből kimutatható, hogy a magyar szavazók mintegy 40%-kal nagyobb arányban mentek el szavazni, mint a románok. Más szóval bizonyosságot nyert, hogy egyes esetekben a teremtett versenyhelyzetnek is van létjogosultsága.⁸⁴

Másodszor, képet kaphattunk a két tábor támogatottságáról, amely 60:40% arányban az RMDSZ-nek kedvez. A politikai elemzők abban azonban megegyeztek, hogy ezt a százalékarányt fenntartásokkal kell kezelni, hiszen több tényező is közrejátszhatott ennek kialakulásában. Minthogy az európai parlamenti választá-

⁸¹ Az EP-választások elhalasztásának okairól lásd: Elhalasztott EP-választások Romániában. *Európai Parlamenti Szemle*, 2007. március 13., <http://www.corvinusembassy.com/ep/index.php?page=1&article=1&show=54>

⁸² Az eredmények értékelésekor mind Tőkés László, mind pedig az RMDSZ sikerként könyvelte el a választások kimenetelét. az előbbi a szavazatok 3.45%-át, az utóbbi 5.52%-át szerezvén meg. Az eredmények megyei bontása kimutatja, hogy Tőkés László támogatottsága a Székelyföldön a legnagyobb, az RMDSZ-é pedig azokban a megyékben, ahol a magyarság interetnikus környezetben él (lásd még Szász Alpár Zoltán – Bakk Miklós: Európai parlamenti választások – első alkalommal. *Magyar Kisebbség* [2007] No. 3–4: 7–69).

⁸³ Szász Alpár Zoltán és Bakk Miklós hívja fel a figyelmet arra, hogy a magyar szavazópolgárok a két szemben álló jelölt valamelyikére voksoltak (Szász Alpár Zoltán – Bakk Miklós: i. m. 36.).

⁸⁴ Erre hívja fel a figyelmet Székely István és Szász Alpár Zoltán is a Transindex és az Erdély FM által rendezett kerekasztal-beszélgetésen. (Lásd: Viszketett a tenyerük. EP-választások: mi rejlik a számok mögött? *Transindex.ro*, 2007. december 4.)

⁷⁷ A korábbi ciklusban megalakult Polgári Szárny újabb mandátumot szerző tagjai, illetve Sógor Csaba, Hargita megyei szenátor bizonyos, az EMNT által tematizált kérdéseket támogat a parlamentben. 2005-ben Sógor Csaba és Garda Dezső benyújtja a Székely Nemzeti Tanács Székelyföld autonómiájára vonatkozó tervezetét, melyet a parlament 2012 szeptemberében utasított el végleg.

⁷⁸ SZNT-kronológia, www.sznt.ro

⁷⁹ A Csapó-tervezet azonban az SZNT helyi szervezetei megvitatták és az észrevételek alapján módosították (lényeges módosításra nem került sor), ekként vált az SZNT hivatalos dokumentumává.

⁸⁰ Lásd még Toró Tibor: Kiegyezés vagy választási koalíció? – Az erdélyi magyar politika az EP-választások előtt. *Pro Minoritate* (2009) Tavasz, 94–109.

sok másodrendűek, Tőkés saját szimpatizánsainak szavazatai mellett megkaphatta az RMDSZ protesztavazatait is, mivel nem két szervezet, hanem egy országos elismeréssel rendelkező személy csapott össze egy szervezettel.⁸⁵ Ezt a későbbi választások meg is erősítették.

A harmadik következtetés a magyarországi politikai befolyásra vonatkozik. Amint több politikai elemző, de maguk a politikai szereplők is megállapították, a független jelölt sikerének egyik feltétele a Fidesz és Orbán Viktor aktív részvétele volt a kampányban.⁸⁶ Ez egyrészt kiemelte azt a különbséget, amely az RMDSZ kisebbségi érdekvédelmi felfogása és a Fidesz nemzetpolitikai koncepciója között fennáll, másrészt előrevetítette a Fidesz politikáját az elkövetkező évekre, vagyis azt, hogy kormányra kerülésük után felvállalták partnerségüket az RMDSZ ellenzékével.

Végül az utolsó következtetés Tőkés László politikai szerepére és a romániai magyar politika egységére vonatkozik. Bebizonyosodott, hogy a 2003-as marginalizálódás ellenére az EMNT elnöke továbbra is megkerülhetetlen szereplője az erdélyi magyar politikának, és bekerült azon kisebbségi magyar politikusok közé, akiket közvetlen választás is legitimált. Másrészt a választási eredmény világosan jelezte egy új politikatörténeti szakasz kezdetét, amelyet az RMDSZ „egységparadigmájának lebomlásaként” nevezhetünk meg.⁸⁷

A PLURALIZÁLÓDÁS INTÉZMÉNYESÜLÉSE, AZ ERDÉLYI MAGYAR PÁRTRENDSZER KIALAKULÁSA (2004–2012)

A pluralizálódás folyamatát, az új politikai aktorok szereplését részletesen is vizsgáljuk alább a választási eredmények és a szavazói viselkedés függvényében. Itt csak a magyar kisebbség új etnikai pártjainak a létrejöttét, szereplésük legfontosabb mozzanatait foglaljuk össze.

Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal (EMNT) egy időben, 2003 nyarán születik meg annak az alternatív kisebbségi szervezetnek a terve, amelyik megmérkőzhet az RMDSZ-szel az elkövetkező választásokon. A szervezet a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ)⁸⁸ elnevezést kapta, és a Szász Jenő által vezetett Udvarhelyi

⁸⁵ Lásd: Horváth Réka hozzászólása. uo.

⁸⁶ Tőkés László sikerének tényezőiről Toró T. Tibor: EP-választás utáni pillanatkép. *Kronika* 2008. január 25.

⁸⁷ Az egységparadigma az RMDSZ azon stratégiáján alapszik, hogy ki tudja használni a magyar politikai közösség azon meggyőződését, miszerint létezik egy egységes „magyar érdek, amit [...] számonkérés nélkül rá lehet bízni azokra, akik éppen ott vannak” (Bakk Miklós: Egy paradigma lebomlása..., i. m., 100). Ez ugyanakkor olyan etnikai alapú oszloptársadalom-modellt feltételez, amely biztosítja, hogy a magyar szavazók csakis a „magyar pártra” szavazzanak.

⁸⁸ Lásd <http://itthon.transindex.ro/?hir=3401&nyomtat=1> és <http://www.hhrf.org/erdelyinaplo/2003/3en-27/3en-2702.htm>

Polgári Egyesület (UPE) képezte az alapját. Az UPE-ra alapozó új szervezet Székelyföldön volt erős, de felmerült egy össz-erdélyi szervezet létrehozásának terve is.⁸⁹ A terjeszkedés Bihar, Szatmár, Arad megye irányába ért el eredményeket. Minthogy az MPSZ indulását a 2004-es önkormányzati választásokon az Országos Választási Bizottság megakadályozta, az új szervezet a más szervezetek listáin való indulás, illetve a függetlenek jelölésének stratégiáját választotta.

A 2004-es parlamenti választások előtt az MPSZ a közös előválasztások megszervezését ajánlotta fel az RMDSZ-nek,⁹⁰ azonban megegyezés nem született. Minthogy az újabb bejegyzési kísérlet sem volt sikeres, az MPSZ ismét a más párt listáján (ez a Népi Akció Pártja volt) való indulást választotta, azonban nem ért el számottevő eredményt.

2005 nyarán az MPSZ arról döntött, hogy nem kisebbségi szervezetként, hanem pártként jegyezteti be magát;⁹¹ a Magyar Polgári Párt (MPP) bejegyzéséről a jogerős ítéletet 2008. március 14-én mondták ki.

Az újonnan bejegyzett MPP a 2008-as helyhatósági választási kampányban élvezte Tőkés László EP-képviselő, valamint Orbán Viktor és a Fidesz támogatását. Székelyföldön kívül is indított helyi képviselőjelölteket, átütő eredményt azonban csak a Székelyföldön ért el, ahol megszerezte több város polgármesteri székét is.

Az eredményekből a politikai elemzők két fontosabb következtetést vontak le: a) az interetnikus környezetben továbbra is erőteljesen él az „egységparadigma”, annak bukásáról esetleg csak a Székelyföldön lehet beszélni; b) az MPP-nek nem sikerült az RMDSZ egyenrangú partnereként fellépnie, nem sikerült „átvennie” Tőkés László politikai tőkét.

A 2009-es EP-választásokra való felkészülés egy újabb, immár az ellenzéken belüli ellentétet is a felszínre hozott: az MPP és az EMNT között. A 2008-as parlamenti választások előtt, a 2007-es EP-választások és a 2008-as helyhatósági választások eredményeit figyelembe véve az RMDSZ, az MPP és az EMNT újból tárgyalóasztalhoz ült. Minthogy az RMDSZ-nek a kormánykoalíció tagjaként a választási törvény módosítása során sikerült beépítenie a választási eljárásba egy alternatív küszöböt, az úgynevezett „6+3-as kitélt” (amely kellő biztonságot szavatolt neki a 2008-as őszi parlamenti választásokon a bejutásához),⁹² igazi megegyezési kényszer ekkor sem létezett. Az RMDSZ, kihasználva domináns pozícióját, választott Tőkés László tárgyalási felhívására, de az az MPP kihagyásához kötötte részvéte-

⁸⁹ *Transindex.ro*, 2003. június 4.

⁹⁰ A közösen így kialakított lista indulhatott volna az RMDSZ jele alatt. *Transindex.ro*, 2004. július 9.

⁹¹ A kisebbségi szervezet bejegyzésével ellentétben a pártbejegyzéshez 25 ezer támogató aláírás szükséges, legkevesebb 18 megyéből és ezenfelül a fővárosból.

⁹² Az új választási törvény szerint a bejutáshoz minden pártnak teljesíteni kell az 5%-os küszöböt vagy 6 képviselői és 3 szenátori választókerületi elsőséget. Részletesen a választási törvényről és annak kimeneteléről lásd Székely István Gergő: „Egyéni választókerzetes többségi rendszer arányos kimenetellel”? Románia új választási rendszere. *Pro Minoritate* (2009) Tavasz, 7–33.

lét, az EMNT viszont egy hárompólusú MPP–RMDSZ–EMNT – megegyezést szeretett volna tető alá hozni. Megegyezés ekkor sem született.

Ebben a helyzetben az MPP nem indított saját jelölteket, viszont támogatta több független jelölt indulását egyes székelyföldi és Maros megyei választókerületekben.

A 2009-es EP-választásokra olyan megegyezés alapján került sor (a „Magyar Összefogás” listája, az RMDSZ és az EMNT jelöltjeivel az RMDSZ jele alatt), amelyből az MPP kimaradt. Bár az EP-választások kiemelkedően jó magyar eredményeket és Tőkés László bejutását hozták, 2009 folyamán tovább mélyült az EMNT és az MPP közötti konfliktus, az MPP-ből csoportok váltak ki.

Az MPP-vel való konfliktus, illetve a saját intézményi és politikai háttér megerősödése nyomán az EMNT 2010 nyarán bejelentette pártalakítási szándékát. Ehhez megvoltak a kedvező körülmények: Tőkés Lászlót 2010. június 15-én az Európai Parlament alelnökének választották meg; 2010 áprilisában a Fidesz kétharmados többséget nyert a magyar parlamentben, s a kormányra kerülő Fidesz az EMNT-t választotta stratégiai partnerének (ami a Demokrácia Központok révén nyújtott támogatásban konkretizálódott), elutasítva az RMDSZ-szel való együttműködést.

Az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) bejegyzéséről – óvások után – csak 2011. szeptember 15-én született jogerős határozat. Az EMNP önmeghatározása szerint „jobboldali, autonomista és keresztény-konzervatív elveket valló alakulat”, programjának központi eleme az erdélyi magyarság autonómiájának kivívása.

A 2012-es helyhatósági választásokon az EMNP az MPP-hez hasonlóan lényegesen kevesebb jelöltet indított, mint az RMDSZ, nem vállalta a megmérettetést a szórványtelepüléseken. Az eredmények RMDSZ-es sikert mutattak: a szövetség megszerezte a magyar pártok megyei tanácsosi listájára leadott „etnikai szavazatok” (RMDSZ-re, EMNP-re, MPP-re adott szavazatok összessége) 85,78%-át és a helyi tanácsosi listára leadott szavazatok 83,5%-át. A többi szavazat a két kisebb párt között körülbelül fele-fele arányban oszlott meg.

ÖSSZEGZÉS

Az „erdélyi magyar pártrendszer” (kisebbségi magyar pártrendszer) kialakulása nem új keletű folyamat, annak csírái megtalálhatóak már az RMDSZ kialakulásának és intézményesülésének folyamatában. Ugyanakkor elmondható, hogy a különböző ideológiai és generációs szembenállások mellett ehhez a személyi konfliktusok is nagyban hozzájárultak, de – a hosszabb távot tekintve – meghatározónak olyan makropolitikai tényezők bizonyultak, mint a helyhatósági és parlamenti választások által teremtett helyzet, az RMDSZ kormányra kerülése, a román igazságszolgáltatásba vetett bizalom – amely a jogorvoslattal való élésre, illetve a jogorvoslat-tól való elállásra vonatkozó döntéseket határozta meg –, Románia EU-csatlakozása vagy a magyarországi kormányváltások.

Amint az előző fejezet történeti áttekintéséből kiderül, a pluralizmus és a politikai verseny nézőpontjából áttekintett 1989 utáni erdélyi politikatörténetnek nagyjából három szakasza különböztethető meg, amelyek közt jelentős átfedések is vannak.

Az RMDSZ mint egységes képviselő (ernyőszerkezet) kialakulásának és konszolidációjának kezdeti szakasza, a „verseny nélküli pluralizmus” szakasza. Ez az időszak nemcsak az RMDSZ megalakulásának és konszolidációjának időszaka, hanem a potenciális versenytársak megjelenéséé is. A potenciális versenytársak (MISZSZ, Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt, Romániai Magyar Kisgazda Párt, Romániai Magyar Dolgozók Egyesülete) azonban ekkor integrálódtak, illetve partneri együttműködést alakítottak ki az RMDSZ-szel, és ez elejét vette a választási versenynek. Ennek az integrálódási folyamatnak két magyarázó tényezője van: a mozgalmi RMDSZ „sodrása”, azaz hogy az általa biztosított identitás akkor – közvetlenül a rendszerváltás után – politikailag relevánsabbnak bizonyult, mint az újonnan alakult szervezetek által felvállalt ideológiai, illetve rétegspecifikus érdek; az RMDSZ kérdései tematizáló erejük voltak mind a magyar, mind a román nyilvánosságban (ennek magyarázata az erdélyi magyar média sajátosságaiban, illetve az 1990-es évek első felének román nacionalista közhangulatában rejlik), és ez az akkor kialakuló pártmezőnyben mindenképpen előnyt jelentett az RMDSZ számára.

Az RMDSZ-en belüli platformok és érdekcsoportok rejtett versenyéhez kapcsolódó „érdekcsoporti pluralizmus” szakasza. Ebben az időszakban, mely az RMDSZ konszolidációjának és a román parlamenti pártrendszerbe való integrálódásának időszaka, a pluralizálódást meghatározó érdekek, törésvonalak és intézményi tényezők az RMDSZ szervezeti terében alakultak. A törésvonalak megerősödésében számos, jórészt akcidentális tényezőnek is szerepe volt: személyes ambícióknak, narratívakísérleteknek, különböző politikai vállalkozók megjelenésének. De meghatározó tényezőknek a generációs különbségeket, az elit által továbbvitt politikai kultúrát, az erdélyi magyar nyilvánosság alakulását, valamint a magyar kormányok (pártok) szomszédság- és nemzetpolitikáját kell számítanunk.

Az RMDSZ román pártrendszerbe való integrációjával (koalíciós potenciáljának kialakulásával) párhuzamosan kialakuló „kvázi többpártiság”, azaz a romániai pártrendszer mellett konstituálódó „kisebbségi magyar pártrendszer” időszaka. Ez a szakasz 2003/2008-tól számítható. 2003-tól több alternatív politikai szervezet is folyamatosan megkérdőjelezi az RMDSZ legitimitását és hegemoniáját. 2008-tól pedig az RMDSZ-szel szembeni politikai alternatívák választásokon is részt vesznek.

A 2008-tól kialakuló etnikai pártverseny – tekintettel arra, hogy a szereplők stratégiaileg nagyjából ugyanarra az etnikai szavazóbázisra összpontosítanak – vizsgálható pártrendszer-keretben is. Egyrészt létezik a parlamenti pártrendszer, amelynek az RMDSZ része. Az RMDSZ a romániai pártkartell felől tekintve he-

gemón párt a többi, kisebb etnikai párttal (MPP, EMNP) szemben. Másrészt egy közigazgatásilag meghatározott területen, Hargita és Kovászna megyében olyan pártverseny alakult ki a helyi önkormányzati választások szintjén, amely „autonóm pártrendszerként”⁹³ is leírható. Itt a helyhatósági választásokon a kompetíciót a területi állam pártversenye „nem zavarja”, attól viszonylag független. Természetesen a pártverseny e két szintje nem független egymástól. A közöttük lévő kapocs természete és tartalma attól függ, hogy az RMDSZ a parlamenti pártrendszerben megszerzett sajátos képviseleti státusát és az ehhez kapcsolódó erőforrásokat milyen mértékben tudja megőrizni.

A romániai magyar szavazóbázis

BAKK MIKLÓS – SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ – TORÓ TIBOR

Romániában az 1992-es népszámlálás még 1 624 959 magyar nemzetiségű személyt mutatott ki (7,12%), ami azonban két évtized leforgása alatt szinte egynegyedével lecsökkent. 2002-ben már csak 1 431 807 magyart regisztráltak (6,6%), 2011-ben pedig 1 237 746 személy vallotta magát magyarnak.¹ A számszerű csökkenés tehát igencsak jelentős, mondhatni félelmetes mértékű volt, az pedig, hogy az arányos csökkenés 2002–2011 között csak egytized százaléknyi volt, csupán sovány vigasz.²

A magyar lakosság lélekszáma természetesen a szavazóbázis mérete szempontjából érdekes számunkra, hiszen a romániai magyar közösség képviseletét ellátó pártok etnikai alapon szerveződnek, így az etnikai csoporthoz nem tartozó szavazók megszólítására csak igen korlátozott mértékben képesek.

Az etnikai pártokat működtető kisebbségek esetében a választói viselkedés leírásának kulcsproblémája két alapvető dimenzió szétválasztásában rejlik. E két dimenzió az etnikai szavazás mértéke (milyen arányban szavaznak a kisebbségek a képviseletüket felvállaló pártokra), valamint a kisebbséghez, illetve a többséghez tartozó választópolgárok eltérő mértékű mobilizációjának/mobilizálhatóságának a kérdése. Mindkét jelenség mérése problematikus.

1990-től 2012-ig a magyar választók száma lecsökkent ugyan, ám még mindig egymillió fölött van. Ezzel szemben a magyar pártokra leadott szavazatok csökkenése lényegesen látványosabb. A magyar etnikai pártok szempontjából tehát egyértelműen kimutatható valamennyi eltérés attól az ideális állapottól, amelyben min-

⁹³ Tóth Norbert: Az autonóm pártrendszerek. *Politikatudományi Szemle* (2007) No. 3., 89–109; Tóth Norbert: Pártrendszer és autonómia. In Szarka László – Vizi Balázs – Tóth Norbert – Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó, 11–34.

¹ A magukat magyar anyanyelvűnek valló személyek száma mindhárom népszámlálás alkalmával valamivel magasabb volt.

² A népesség változásainak okairól lásd Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, 2004, RMDSZ Ügyvezető Elnökség; Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Kolozsvár, 2012, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Műhelytanulmányok sorozat, 43/2012.

den magyar rájuk szavaz, és az etnicitásnak nincs köze a részvételi hajlandósághoz. Ezek a veszteségek azonban nem nevezhetők nagyon jelentőseknek. A parlamenti választások esetében a magyar pártok eredményei mögött vagy egy nagyjából 3–8%-kal alacsonyabb magyar részvétel áll, vagy pedig egy 3–10%-os átszavazás. E számok – amelyeket az adott évben felső szélsőértékként kell értelmezni – nem tekinthetők nagynak, hiszen ha mindkét jelenség belejátszik a folyamatba, akkor az értékek valamivel alacsonyabbak lesznek mindkét mögöttes komponens esetében, így egészen biztosan egyszámjegyűek maradnak. A legmagasabb értékeket 1996-ra kapjuk, vagyis nem beszélhetünk semmilyen tendenciáról.³

A helyhatósági választások esetében mindkét komponensre valamivel magasabb értékeket kapunk. Ez egyrészt összefügghet azzal, hogy a szórványosodó nagyvárosokban élő magyar lakosság hajlamosabb átszavazni helyi szinten, de azzal is, hogy valamilyen okból kifolyólag a magyarok kevésbé mennek el szavazni a tömbterületeken. A legmagasabb értékeket 2004-re és 2012-re kapjuk. Az első vélhetően a Magyar Polgári Szövetség helyhatósági indulása körülötte huzavonákkal és az alternatíva ellehetetlenítésével függ össze, a második azonban már egy háromszereplős magyar–magyar verseny kontextusában születik, így nem magyarázható az alternatíva hiányával. Lényeges azonban, hogy itt sem mutatható ki egyértelmű időbeli tendencia. A magyar választók mobilizációja valóban mutat egy csökkenő tendenciát, amennyiben az összehasonlításban az ezredfordulón húzzuk meg a választóvonalat. Másrészt azonban nem mutatható ki egyértelmű trend sem, tehát visszafordíthatatlan csökkenési folyamatokról, egyre mélyülő választói apátiáról semmiképp sem lehet beszélni. Az adatok azt is sugallják ugyanakkor, hogy magyar szempontból az az igazán kedvező, ha az országos részvételi hajlandóság alacsony.

A MAGYAR RÉSZVÉTEL REGIONÁLIS JELLEMZŐI

Nagyjából 2000-ig az erdélyi magyarok választói aktivitása egy „kelet–nyugat irányú lejtő” mentén volt leírható.⁴ Ez azonban 2004-re megváltozott, alapvetően azért, mert ebben az évben a Székelyföldön sokan otthon maradtak az alternatíva hiánya miatt, vagyis „az RMDSZ-szel szembeni ellenérzés távolmaradásban csapódott le”.⁵ A kelet–nyugati lejtő ezek után már csak a 2007-es és a 2009-es EP-választásokon állt vissza, ugyanis ekkor a magyar választók részvételi hajlandósága lényegesen, mintegy 40%-kal meghaladta a románokét.

³ A magyarok átszavazásáról a 2008-as parlamenti választásokon lásd Kiss Tamás: Az RMDSZ és az erdélyi magyar választók..., i. m., 42–43.

⁴ Lásd Székely István megállapításait: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=7528>, illetve Kiss Tamás elemzését: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=6442&nyomtat=1>

⁵ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=7528>

Részvételi arány a 2000–2012 közötti választásokon

	2000HH	2000p	2004HH	2004p	2007EP	2008HH	2008p	2009EP	2012HH
Országos	50,85%	65,31%	54,23%	58,51%	29,47%	48,81%	39,20%	27,67%	56,26%
Országos Bukarest nélkül	52,31%	65,29%	57,84%	58,38%	30,19%	50,67%	40,04%	28,80%	57,47%
Hargita Kovászna	55,41%	71,16%	51,78%	60,30%	41,48%	47,51%	37,66%	38,96%	54,29%
50% fölötti magyar lakosság	57,21%	69,09%	53,78%	59,42%	42,84%	51,48%	41,21%	41,75%	57,34%
75% fölötti magyar lakosság	55,85%	70,27%	52,32%	60,06%	44,21%	49,36%	40,46%	42,58%	55,80%

A hivatalos részvételi értékek alátámasztják a magyar részvételben beállt fordulatot. Míg a parlamenti választásokon 2000-ben és 2004-ben is magasabb volt a magyar részvétel az országosnál, 2008-ban a székely megyék már az átlag alatt teljesítenek, holott ha minden magyar többségű vagy dominanciájú településen vizsgáljuk a részvételt, az átlagnál magasabb értékeket kapunk. Ekkor tehát a Székelyföld már egyértelműen másképp viselkedik, mint a többi magyarlakta terület.

Még egyértelműbb a képlet a helyhatósági választásokon, ahol 2000-ben a magyar részvétel még szinte 5%-kal meghaladja az országost, és akkor is egyértelműen magasabb annál, ha leszámítjuk Bukarestet, ahol a helyhatósági választáson inkább az alacsony részvétel számít megszokottnak. Négy évvel később viszont már a fordítottját látjuk, és ez nem változik sem 2008-ban, sem 2012-ben. Az is megfigyelhető, hogy a Székelyföld a magyar dominanciájú települések csoportjának átlagát sem éri el, vagyis a részvételi hajlandóság csökkenése egyértelműen Hargitában és Kovásznában a legszámottevőbb a helyhatósági választások esetében is. Mi több, a székely megyék részvétele még az EP-választásokon is alacsonyabbnak bizonyult a magyar dominanciájú települések mezőnyében.

A 2007-es EP-választáson mért (legalábbis országos összehasonlításban) kiugróan magas magyar részvétel óta a választásokkal kapcsolatos szakértői és politikusi diskurzusoknak állandó visszatérő témája a magyar–magyar verseny és a részvétel közötti kapcsolat. Miután 2007-ben – az RMDSZ ellenzékének örömeire – úgy tűnt, hogy a verseny lesz az, ami végre megállítja a magyar részvétel folyamatos visszaesését, a 2008-as helyhatósági választások ezt nem igazolták, hanem a székelyföldi részvétel éppenséggel még magyar viszonylatban is visszaesett, a szakértők már arról kezdtek beszélni, hogy a negatív kampány a Székelyföldön is demobilizál.⁶

⁶ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=7528>

Bár ezt bizonyítani nem sok lehetőség van;⁷ tény, hogy Székelyföldön megváltozott a részvételi hajlandóság, és ez nagy valószínűséggel összefüggésben kell álljon a pluralizálódással, a verseny megjelenésével.

A verseny mobilizáló vagy demobilizáló hatásairól folyó erdélyi vita végére a második EP-választás sem tudott pontot tenni, ugyanis a verseny jegyében lezajlott 2007-es és a magyar összefogást első és eddig egyetlen alkalommal meghozó 2009-es európai parlamenti választásokon magyar szempontból szinte ugyanaz az eredmény született. A vitát a 2012-es helyhatósági választás sem zárta le: a tény, hogy 2012-ben több magyar ment el szavazni, mint négy évvel korábban, még nem elegendő bizonyíték arra, hogy az immár háromszereplőssé vált verseny több embert mozgatna meg, mint korábban az egységes RMDSZ vagy a kétszereplős verseny.

Ugyanakkor az utóbbi néhány évben az is egyértelművé vált, hogy a magyar választók aktivitása függ a választás típusától. Ezt egyrészt az EP-választások kapcsán már láttuk; másfelől viszont az államfőválasztásokon és a népszavazásokon is megfigyelhető: a magyar részvétel ugyanis itt marad el a legjobban az országos átlag mögött. Ennek elemzése azonban túlmutat tanulmányunk céljain.⁸

Ehelyett arra teszünk kísérletet, hogy a verseny és a részvételi arány kapcsolatát néhány egyszerű regressziós modell segítségével megvizsgáljuk, a 2008-as és 2012-es helyhatósági választások eredményein. A regressziók legfontosabb változói dichotómak, amelyek azt ragadják meg, hogy egy településen volt-e magyar-magyar verseny az adott választási évben, és ha igen, akkor hány párt indult (kettő vagy három). A viszonyítási kategória a verseny nélküli szituáció, vagyis azok a települések, ahol csak az RMDSZ állított jelölteket (illetve 2012-ben volt két olyan település is, ahol csak az EMNP indult el a magyar pártok közül). A modellekbe bevezettünk néhány fontos kontrollváltozót is, ami hatással lehet a részvételre, így egy dichotóm változót arra vonatkozóan, hogy városról vagy faluról van-e szó, a magyar lakosság arányát, illetve a település lakosságának logaritmusát (ami szintén

⁷ A szakirodalomban a negatív kampány hatásáról alapvetően két ellentétes hipotézis létezik. Az első a *demobilizációs hipotézis* Ansolabehere, S. – Iyengar, S. – Simon, A. – Valentino, N.: Does Attack Advertising Demobilize the Electorate? *American Political Science Review* (1994) Vol. 88., No. 4., 829–838, amely szerint a negatív kampány csökkenti a választók politikai énhatékonyságát és ezáltal a részvételt. Az alternatív hipotézis szerint a kritika a kampányban nem demotivál, hanem ellenkezőleg, felhívja a választók figyelmét arra, hogy a választásnak van tétje, ez a *stimulációs/mobilizációs hipotézis* Goldstein, K. – Freedman, P.: Campaign Advertising and Voter Turnout: New Evidence for a Stimulation Effect. *Journal of Politics* (2002) Vol. 64., No. 3., 721–740; Kahn, K. F. – Kenney, P. J.: Do Negative Campaigns Mobilize or Suppress Turnout? Clarifying the Relationship between Negativity and Participation. *American Political Science Review* (1999) Vol. 93., No. 4., 877–889. A hipotézisek ellenőrzését azonban számos gyakorlati jellegű probléma nehezíti.

⁸ A 2009-es elnökválasztásról lásd Székely István Gergő: Elnökválasztás Romániában 2011-ben. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2009–2010*. Temesvár–Kolozsvár, 2011, Szórvány Alapítvány, 29–60.

a település nagyságát ragadja meg). Mivel a részvételt országos szinten sok minden más is befolyásolhatja, az elemzésbe csak azokat a településeket vontuk be, ahol a 2002-es vagy a 2011-es népszámlálás magyar többséget talált, így ugyanis egy homogénebb településcsoporton vizsgálhattuk a verseny hatását.⁹

A verseny és a részvétel kapcsolata – regressziós modellek

	Részvétel 2008	Részvétel 2008-részvétel 2004	Részvétel 2012	Részvétel 2012-részvétel 2008	Részvétel 2012-részvétel 2008
	Beta		Beta	Beta	Beta
	130,073***	–6,663	124,186***	–5,010	–7,038
település lakosságának logaritmus	–0,530***	0,109	–0,500***	0,094	0,122
magyarok aránya 2011	–0,379***	–0,184**	–0,368***	0,053	0,092
város	–0,028	–0,038	0,007	0,053	0,048
Verseny 2008-ban	0,074	0,065			
kettes verseny 2012-ben			0,222***	0,158	
hármass verseny 2012-ben			0,182**	0,110	
Új versenyhelyzet					0,102
	N = 195	N = 195	N = 199	N = 199	N = 199
	Adj. R2 = 0,356	Adj. R2 = 0,029	Adj. R2 = 0,314	Adj. R2 = 0,011	Adj. R2 = 0,012

Az elemzésben kétféle függő változót használtunk. Egyrészt az adott választáson mért részvételi arányt, másrészt pedig az előző választáson mért részvételhez képest bekövetkező változást.

2012-ben annak a regressziós modellnek az alapján, amelyben a függő változó a részvételi arány, úgy tűnik, hogy a kettes és a hármass verseny is magasabb részvétellel járt együtt. A hatás a kettes verseny esetében valamivel erősebb, az ilyen jellegű településeken a részvételi arány mintegy 0,22 szórásnyival magasabb a verseny nélküli településeken mértnél. Ez százalékosan 1,9 százalékponttal magasabb részvételt jelent. Hármass verseny esetében a hatás valamivel gyengébb, viszont még mindig szignifikáns, itt átlagosan 0,18 szórásnyival, vagyis 1,56 százalékponttal magasabb a részvétel, mint ott, ahol csak egy magyar párt állított jelölteket.

Ez az összefüggés azonban nem jelent feltétlenül okságot is. sőt megtörténhet, hogy tulajdonképpen egy fordított irányú oksági kapcsolatnak vagyunk tanúi, vagyis nem a verseny gerjeszti a részvételt, hanem a kis magyar pártok ott voltak hajlamosabbak jelölteket állítani, ahol amúgy – teljesen más okokra visszavezethetően – is magasabb lenne a részvétel. Az oksági kapcsolat irányát közvetlenül nem

⁹ Magyar többségű településnek tekintjük azt, ahol a 2002-es vagy a 2011-es népszámlálás magyar többséget mutatott ki.

tudjuk tesztelni, viszont közvetett bizonyítékot szolgáltathatnak a másik függő változóval lefuttatott regressziók. Ha azt látjuk, hogy a részvétel nagyobb mértékben nőtt (vagy kisebb mértékben csökkent) ott, ahol volt verseny, mint ott, ahol nem, akkor nagyjából elfogadhatjuk, hogy a verseny pozitív hatással van a részvételre, ha viszont nem, akkor csupán az előző típusú regresszióra hagyatkozva ezt nem jelenthetjük ki.

A regressziós modell azonban nem erősíti meg ezt a hipotézist. Egyetlen magyarázó változó sem bizonyul szignifikánsnak, a modell globális magyarázóereje pedig majdnem a nullával egyenlő. Ugyanezt látjuk, ha nem két külön dichotóm változóval ragadjuk meg a kettes, illetve hármas versenyszituációkat 2012-ben, hanem helyett egyetlen bináris változót vezetünk be a modellbe, amely azt méri, hogy újdonság-e a verseny az adott településen, vagy már 2008-ban is volt. A két utóbbi modell tükrében elmondható, hogy nincs semmi összefüggés a verseny megvalósulása vagy hiánya és a részvételi arányok 2008 és 2012 közötti változása között, tehát az, hogy magasabb részvételt mértek a versennyel jellemezhető településeken, korántsem biztos, hogy a versenynek köszönhető.

Visszamenve négy évet, a 2008-as helyhatósági választásokon még annyi arra utaló jelet sem találunk arra nézve, hogy a verseny jobban mobilizálna, mint 2012-ben.¹⁰ Hangsúlyoznunk kell, hogy a versenyváltozók sehol sem mutattak ellentétes előjelű kapcsolatot a részvételi aránnyal, tehát ha a verseny egyértelműen nem is mobilizál, de egészen bizonyos, hogy nem demobilizál.

Ami a regressziókba bevitt kontrollváltozók hatását illeti, érdemes egy pillanatra elidőzni a magyar lakosság arányánál. Azt látjuk ugyanis, hogy a magyarok aránya a településen negatív kapcsolatban áll a részvételi aránnyal, és ez alátámasztja a korábbi, kevésbé finom bontásban végzett elemzések eredményét, miszerint az elmúlt néhány választás távlatában nézve a jelenséget, a magyar részvételi arány ott csökkent le a legjobban, ahol a magyarok domináns, nagytöbbségi helyzetben élnek.

ÁTSZAVAZÁS A KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Az országos választási eredmények elemzése révén kapott becsléseket az átszavazás, illetve a magyarok részvételi hajlandóságát illetően érdemes összevetni a romániai magyar lakosságra reprezentatív mintákon végzett szociológiai felmérések eredményeivel is. Azonban az Erdélyben készült felmérésekben használt kérdés

¹⁰ Az elemzést elvégeztük úgy is, hogy minden olyan települést bevettünk a modellbe, ahol az adott választáson indult magyar szervezet. 2012-re az eredmény nem különbözött a magyar többségű településekre szűkített elemzésétől. 2008-ra viszont ez a változat azt mutatta ki, hogy a verseny (nagyjából 0,92 százalékponttal) magasabb részvétellel jár együtt, viszont a 2008 és 2004 közötti részvételváltozással ezzel a módszerrel sem sikerült összefüggést feltárni.

az idők során több ízben is változott,¹¹ ezért egy megbízható összemérhető adatsor összeállítása nem igazán lehetséges. Következésképpen a közvélemény-kutatások esetében a választói preferenciák ismertetésére és az átszavazás jelenségének vizsgálatára szorítkozunk. 1999 és 2012 között készült felmérés¹² erre vonatkozó eredményei alapján a részvételüket biztosra mondó szavazók pártpreferenciáit szemlélteti a parlamenti választások vonatkozásában (a grafikonon a zárójelben megjelenő esetszámok erre vonatkoznak, nem pedig a minta elemszámára). A megjelenített lehetőségek: RMDSZ, román pártok (összeadva), MPSZ/MPP, EMNP, függetlenek / más pártok, illetve a határozatlanok csoportja.¹³

Bár a minket érdeklő kérdésre válaszolók száma a kérdés módszertana függvényében igen jelentős eltéréseket mutat, az adatsor egy meglehetősen konzisztens képet tár elénk. A felmérések végig meggyőző RMDSZ-hegemóniát mutatnak ki, bár kivethető egy egyértelmű csökkenés is. 2000-ig az RMDSZ támogatottsága 90% körül mozog, ezt követően beáll nagyjából 75-80%-ra a pluralizálódás első periódusában (bár ebben a periódusban is mérnek egy 90% fölötti értéket), végül pedig

¹¹ A legfontosabb eltérés az, hogy kezdetben (1999–2003) nem volt külön részvételre vonatkozó kérdés, hanem a pártpreferenciák felsorolásában szerepelt egy „nem szavazna” opció. A két 2004-es, valamint a 2006-os felmérésben a részvételi szándékot mérő kérdésnek három kategóriája volt: szavazna és van pártpreferenciája; szavazna, de nincs pártpreferenciája; biztosan nem szavazna. A 2005-ös, illetve a 2007-től kezdődő felmérésekben már egy standard négykategóriás, részvételt mérő kérdést alkalmaztak, ezt követte a pártpreferenciára vonatkozó kérdés. Szintén lényeges különbség, hogy az 1999-ben és a 2004 márciusában készült felmérésekben a pártpreferenciákat csak a részvételüket biztosra mondóktól kérdezték meg.

¹² A felmérések a következők: 1999. február – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1181; 2000. március – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1174; 2000. október – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1141; 2003. október – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1190; 2004. március – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1177; 2004. szeptember – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1167; 2005. január – Max Weber Társadalomkutató Központ, elemszám: 1011; 2006. november – Etnikumközi Kapcsolatok Kutatóközpontja (CCRIT), elemszám: 1043; 2007. július – TransObjective Consulting KFT, elemszám: 1706; 2007. november – TransObjective Consulting KFT, elemszám: 1277; 2008. április – TransObjective Consulting KFT, elemszám: 1114; 2009. március – Kvantum Research KFT, elemszám: 1910; 2010. december – Kvantum Research KFT, elemszám: 1143; 2011. december – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, elemszám: 1190; 2012. augusztus – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, elemszám: 1192. A 2007. júliusi, valamint a 2009. márciusi felmérések külön almintákat tartalmaztak bizonyos régiókra, innen nagyságrendileg magasabbnak észlelhető eltérés az itt közölt elemszám és a grafikonon szereplő értékek között, amelyek a teljes magyar népességre súlyozott adatbázis alapján lettek számítva.

¹³ Ahol erre lehetőség volt, a „más” opciót megjelölők preferenciáit kibontottuk az utólagos „más, éspedig” típusú kérdés válaszaiból, és az eredményt ezzel korrigáltuk (főleg a román pártok, illetve a kis magyar pártok eredményéhez adva hozzá ezeket a válaszadókat). Ez csak azokban az esetekben vezetett releváns különbséghez a pártpreferenciákat illetően, amikor az alternatív magyar szervezetek nem szerepeltek külön opcióként a válaszlehetőségek között.

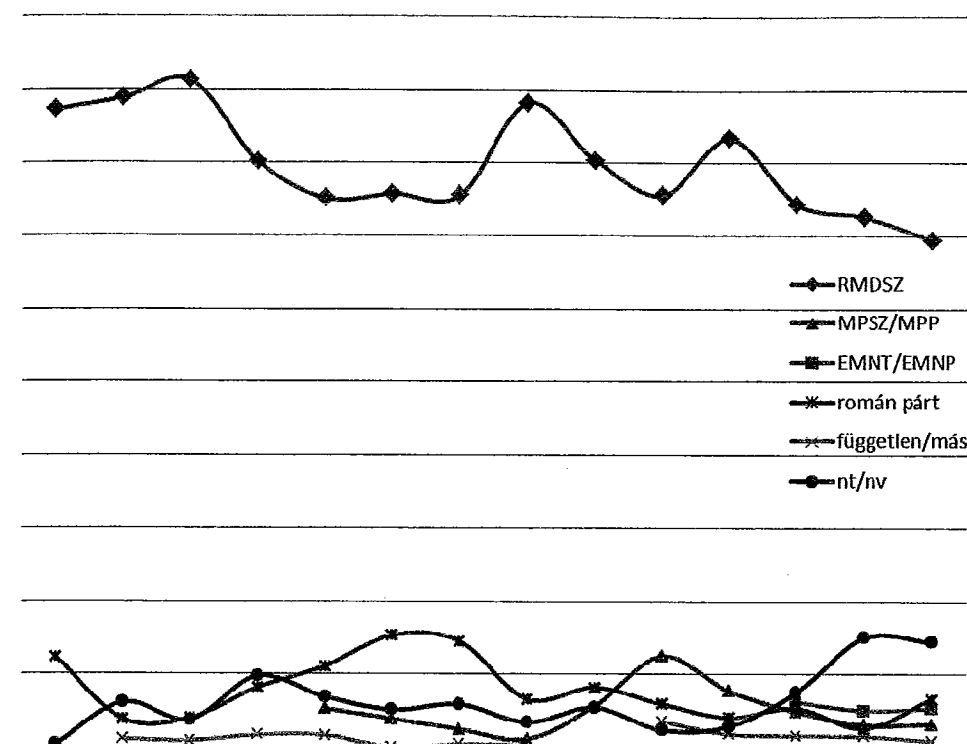
2010 óta, a pluralizálódás második szakaszával többé-kevésbé párhuzamosan egy további csökkenést látunk, aminek a végén az RMDSZ támogatottsága már inkább 70% környékén állapodik meg. Bár a felmérések módszertana alapján ezt nem mindig lehetséges elkülöníteni, meg kell jegyezni, hogy az RMDSZ támogatottsága a pártpreferenciával rendelkező biztos szavazók körében valamivel magasabb, mint a pártpreferenciával rendelkezők között (utóbbit nem ismertetjük részletesen), ami előnyt jelent a szövetség számára az alternatívákkal szemben.

Ugyanakkor a grafikonon az is látható, hogy az RMDSZ-re nem szavazó magyarok a két szélen nagyjából ugyanakkora csoportot alkotnak, bár az változik, hogy éppen a román pártokra vagy a kis magyar alternatív szervezetekre voksolók kerülnek-e ki többségben.

A román pártokra szavazó magyarok aránya a felmérések szerint nagyjából 3–15% között mozog, azonban 10 fölötti értéket csak három alkalommal mértek, és az idősor azt mutatja, hogy erre utoljára 2005-ben volt példa, azóta ez a szám visszaállt 3–8% közé, ami már hibahatáron felüli csökkenésnek tekinthető. A közvélemény-kutatások adatsorai tehát megerősítik az országos választási eredményeken modellezett eredményt, vagyis hogy a romániai magyarok körében a domináns viselkedés az etnikai szavazás, a román pártokra történő átszavazás pedig legfeljebb a választók 15%-ára jellemző, de az elmúlt hat évben inkább egytizedüknél is kevesebbre.

Az RMDSZ magyar ellenzéke 2008-ban éri el legjobb eredményét, ekkor az MPP-nek 12,46%-ot mértek, ami valamivel elmaradt azért a küszöbönálló helyhatósági választáson elért eredmény mögött. (Itt meg kell jegyezni, hogy bár a Tőkés László 2007-es EP-jelöltségére vonatkozó adatok az ellenzék lényesen magasabb támogatottságát mutatták a felmérésekben, a 2007-es adat a parlamenti választások tekintetében ettől lényegesen elmarad, ami arra utal, hogy a választók a két választástípust eltérően kezelték.) Az ellenzék két pártra szakadását követően ezek együttes eredménye sem érte el az MPP 2008-as értékét. Az elmúlt három év eredményei pedig azt mutatják, hogy a hármas tagoltság kialakulásával párhuzamosan inkább a határozatlanok számának a növekedése volt jellemző, vagyis az RMDSZ további enyhe gyengülése nem a kis pártokhoz való fokozott átpártolásban csapódott le.

Kecsegtetőnek tűnhet az az értelmezés, miszerint az átszavazás csökkenő tendenciája összefügg a pluralizmus intézményesedésével, vagyis hogy a korábban román pártokra szavazó magyarok legalább egy része csupán a magyar alternatíva hiányában voksolt román pártra, ám amióta van alternatíva, azóta afelé fordult. Ezt így kijelenteni azonban elhamarkodott volna, bizonyítani ugyanis csakis panel típusú felmérésekkel lehetne (vagyis ugyanazon válaszadói csoport ismételt megkérdezésével), ilyenek pedig nem készültek. A pártpreferenciákat befolyásoló tényezők mélyebb elemzése pedig éppenséggel arra világít rá, hogy az átszavazók, illetve a kisebb magyar pártok szavazóinak profilja jelentős mértékben eltér egymástól, mondhatni, egymás szöges ellentéte.

Pártpreferenciák a romániai magyarok körében 1999 és 2012 között

Kiss Tamás szerint az RMDSZ tábora valójában „a két végén” erodálódik: az interetnikus szórványban és a székelyföldi tömbben, és az erózió okai különböznek.¹⁴ A Székelyföldön az RMDSZ-től elfordulók egy radikálisabb etnikai programot várnak, a szórványban viszont éppenséggel még az RMDSZ által használt üzenet etnikai intenzitása is taszító hatással bírhat, mivel a többséggel való konfliktus veszélye asszociálható hozzá. Bár a szerző közöl egy többváltozós logisztikus regressziós modellt is az RMDSZ-re való szavazás magyarázatára, a tény, hogy a tanulmány a 2008-as parlamenti választás kontextusát vizsgálja, nem teszi lehetővé számára, hogy az átszavazókat és az RMDSZ ellenzékének támogatóit külön viszonyítási kategóriaként kezelje, hiszen ezen a választáson az RMDSZ ellen csupán néhány független magyar jelölt indult.

Emiatt az egyetlen tanulmány, amire itt hivatkozhatunk, egy korábbi felmérés adatbázisán készült elemzés (a grafikonon feltüntetettek közül a 2004. márciusiról van szó), amely szintén többváltozós logisztikus regressziókkal próbálta model-

¹⁴ Kiss Tamás: Az RMDSZ és az erdélyi magyar választók..., i. m.

lezni az RMDSZ-től elfordulók jellemzőit.¹⁵ Előre kell azonban bocsátani, hogy ez az elemzés sem problémamentes, eredményeit némi fenntartással kell kezelni. Egyrészt a felmérés, amelyet másodelemz, viszonylag kevés használható kérdést tartalmazott. Másrészt ha szétbontjuk az RMDSZ-től elfordulókat két külön kategóriára, nagyon alacsony elemszámokat kapunk mindkettőben.

Székely regressziós modelljei arra engednek következtetni, hogy a román pártokra történő átszavazás valószínűségét alapvetően három tényező növeli:¹⁶ a) a többségi nyelv használata a családban, b) a román pártokba vetett magasabb bizalom és az etnikai problémáknak tulajdonított jelentőség interakciója,¹⁷ valamint c) a falusi lakhely. Míg az első két említett tényező hatása egybevág azzal, amit a jelenségről hajlamosak vagyunk hinni (bár a második esetében megjegyzendő, az etnikai ügyekre vonatkozó változó önmagában nem szignifikáns, csak a román pártokba vetett bizalommal való interakciója, utóbbi változó hatása pedig triviálisnak mondható), a harmadik változóval – a lakhellyel – való összefüggés ellentmond konvencionális tudásunknak.¹⁸ Ezzel szemben az MPSZ-re való szavazás valószínűségét (ismét az RMDSZ-t tekintve referenciakategóriának) az etnikai problémáknak tulajdonított jelentőség, az RMDSZ-szel való elégedetlenség, valamint a kettő interakciója növeli, továbbá ebben az elemzésben is találunk egy nehezen értelmezhető eredményt, ugyanis a modell szerint a nők hajlamosabbak az RMDSZ ellenzékét támogatni. Amint már hangsúlyoztuk, ez az elemzés több sebből is vérzett, viszont mindenképpen igazolt két dolgot: egyrészt hogy a vegyes házasságok (többségi nyelv használata a családban) az átszavazás irányába hatnak, másrészt pedig, hogy az átszavazók és a kis magyar pártok támogatói számára az etnikai problémák ellentétes előjellel nyomnak a latban.

A megosztott társadalmakban működő etnikai pártokról szóló irodalom sokáig azt feltételezte, hogy etnikai pártok jelenlétében a választások átalakulnak párhuzamos népszámlálásokká, az etnikai határokon átfelölő szavazás mértéke elhanyagolható, a szemben álló csoportokat kibékíteni szándékozó kezdeményezések pedig eleve kudarcra vannak ítélve.¹⁹ Az etnikai szavazás perszisztenciáját és a vegyes

¹⁵ Székely István Gergő: *Ethnic Voting as Issue Voting? Non-participation and Crossover Voting among Ethnic Hungarians in Romania and Slovakia*. MA thesis, 2007, Budapest, Central European University.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Vagyis együttes hatása. Tehát akkor szavaz valaki nagyobb valószínűséggel román pártra, ha egyszerre magas a bizalma a román pártokban és nem tulajdonít nagy jelentőséget az etnikai ügyeknek, a kettő önmagában nem elég.

¹⁸ A lakhelynek a várttal ellentétes előjele vélhetően inkább egy reziduális hatást ragad meg, miután a modellben már bent volt számos kontrollváltozó (életkor, iskolázottság, nem, magyarok aránya a településen, pártokba vetett bizalom stb.).

¹⁹ Rabushka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, 1972, Charles E. Merrill; Horowitz, Donald L.: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley CA, 1985, University of California Press.

pártok kudarcát elsősorban azzal magyarázták, hogy nemigen létezik egy „köztes terep”, vagyis olyan választók, akik egyik csoporthoz sem kívánnak tartozni, mindkét csoporthoz kötődnek, vagy egyszerűen elégük van a politika minden aspektusának etnicizáltságából. Az újabb irodalom ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy transzietnikus üzenetekre fogékony, illetve az etnikai választóvonalon átlépni hajlandó választók mindig léteznek, a kérdés sokkal inkább az, hogy mennyien vannak.²⁰

Véleményünk szerint az etnikai szavazás intenzitása sorosan összefügg az etnikai csoportok közti határvonalak élességével, a köztük fennálló társadalmi távolság mértékével, valamint a csoportok politikai kultúrája közti különbségekkel. Mivel utóbbit nem igazán áll módunkban megragadni, inkább az előbbiekkal foglalkozunk.

A társadalmi távolság egyik lehetséges mutatója a vegyes házasságok aránya. A (házas) erdélyi magyarok közül vegyes házasságban élt 1977-ben 9,8%, 1992-ben 11,6%, 2002-ben pedig 11,9%.²¹ Ahhoz, hogy megítéljük, ezek az értékek magasak-e vagy sem, és hogy mit jelenthetnek az etnikai szavazás szempontjából, átfogó nemzetközi kitekintésre volna szükség. Sajnos erre nem vállalkozhatunk, ezért csak a számunkra leginkább releváns, felvidéki és délvidéki értékekhez hasonlítjuk az erdélyi helyzetet, abból kiindulva, hogy a másik két magyar kisebbség esetében az etnikailag vegyes pártok már legalább akkora támogatottsággal rendelkeznek, mint az etnikaiak.

A Felvidéken a megkötött házasságok aránya már az ötvenes években ahhoz közeli szinten járt (16,3%), mint ami Erdélyre jelenleg jellemző, a rendszerváltást követően pedig 28,1%-ra nőtt.²² A délvidéki helyzet ugyanakkor az 1980-as évek óta ehhez hasonló magas értékekkel jellemezhető (az értékek 1981 és 2002 között viszonylag stabil módon 25-28% között mozognak). Önmagukban azonban ezek a számok nem elegendőek egy értelmes következtetés levonásához. A heterogámia mértéke ugyanis mindhárom kisebbség esetében lényegesen különbözik a települések etnikai összetétele függvényében: szórványban jóval magasabb, tömbben lényegesen alacsonyabb. Erdélyben például Hargita és Kovászna megyében 5% alatti, ám Temes, Hunyad és Szécheny megyében a házasságok több mint fele, Krasznó-Szörényben pedig több mint háromnegyede vegyes.²³ Ugyanez az összefüggés

²⁰ Coakley, John: *Ethnic Competition and the Logic of Party System Transformation*. *European Journal of Political Research* (2008) Vol. 47., No. 6., 766–793; Zuber, Christina I.: *Beyond Outbidding? Ethnic party strategies in Serbia*. *Party Politics* (2011) online edition, 1–20.

²¹ Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: i. m.

²² Uo.

²³ Horváth István: Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2004, <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=341>, 235–257.

a Felvidéken is érvényes: minél alacsonyabb a magyar lakosság aránya, annál magasabb a megkötött vegyes házasságoké, a Pozsonyi kerületben például 70% fölötti volt 2006-ban, míg a Nyitrai és Besztercebányai kerületben az egynegyedhez közelített, a Nagyszombati kerületben pedig csupán 15,4% volt.²⁴

Fontos különbség, hogy a Felvidéken annak ellenére magasabb a vegyes házasságok aránya, hogy az etnikai térszerkezet ott talán valamivel kedvezőbbnek lenne mondható. A Felvidéken ugyanis a magyar lakosság 34,2%-a élt magyar dominanciájú településen 2001-ben (80% fölötti magyar arány), és 41,9%-a 50-80% közötti magyar aránnyal jellemezhető helységben, míg Erdélyre ezek az arányok 40,1%-ot, illetve 15,5%-ot tettek ki 2002-ben.²⁵ Természetesen ezt a képet tovább kellene árnyalni.

A Felvidéken az intergenerációs asszimilációs veszteség is jóval nagyobb (15-16%), mint Erdélyben (6,7%), míg a Vajdaság valahol a kettő között helyezkedik el (11%). Bár az összehasonlító tanulmány szerzői szerint a magyar nyelvi készségek jobban átörökíthetők a felvidéki vegyes házasságokban, mint az erdélyiekben,²⁶ vannak arra utaló jelek is, hogy a felvidéki magyarok lényegesen magasabb arányban használják az államnyelvet családi érintkezéseikben, mint az erdélyiek. Emellett elgondolkodtató az is, hogy Szlovákiában megközelítőleg 10%-kal magasabb volt a nem válaszolók aránya,²⁷ ami azt sejteti, hogy a nem kizárólag magyarul beszélők aránya ennél is magasabb lehet, csak a megkérdezettek egy része ezt szívesen bevallani a kérdezőbiztosnak.

Ezeknek a vegyes házasságokra és nyelvhasználatra vonatkozó adatoknak a tükrében nem is olyan meglepő, hogy az ezredfordulóig bekövetkezett népességfogyás tényezői közül Felvidéken az asszimiláció bizonyult a legfontosabbnak. Gyurgyík eleinte úgy becsülte, hogy az 1992 és 2002 között bekövetkezett teljes magyar népességfogyás több mint háromnegyedét az asszimiláció magyarázza.²⁸ Bár egy újabb tanulmányban a becslést 59%-ra módosította,²⁹ ez az érték még mindig na-

²⁴ Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: i. m.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A nem válaszolók kategóriája magában foglalja azokat is, akik egyedülállóak vagy nincs gyerekük. Mivel azonban mindkét minta elvileg reprezentatív kellene legyen a kisebbségi népességre nézve, ezt az eltérést nem magyarázhatja az ilyen családi állapottal jellemezhető válaszadók eltérő aránya Erdélyben és Felvidéken.

²⁸ Gyurgyík László: A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai. In J. Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában I. kötet. Összefoglaló jelentés (1989–2004)*. Somorja – Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Kiadó, 141–182.

²⁹ Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai a kilencvenes évektől napjainkig, különös tekintettel az ezredforduló utáni évekre. In K. Tóth (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést (A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai)*. Somorja, 2009, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 31–40.

gyon magas. Az erdélyi magyarság a becslések szerint ugyanakkor asszimilációs nyereséget könyvelhetett el 1991–2002 között, mivel a cigányság és a magyar anyanyelvű svábok egy része magyarnak vallotta magát,³⁰ az azóta eltelt újabb évtizedre pedig a teljes veszteség 3,1%-át írták a demográfusok az intergenerációs és 4,7%-át az intragenerációs asszimiláció számlájára.³¹

A felvidéki adatok fényében talán az sem hat már annyira meglepő módon, hogy a 2012-es szlovákiai parlamenti választások után nyilvánosságra hozott egyik exit-poll készítői azt állították, hogy a Most-Híd szavazóinak 43,7%-a szlovák volt (szemben az MKP szavazóival, ahol ez az arány 3,3% volt).³² Természetesen ez az érték a választási eredményekkel összevetve is túlzottnak tűnik, ám nem zárható ki, hogy az áll a háttérben, hogy a válaszadók egy része valamiféle kettős identitással rendelkezik, a szituáció függvényében vallja magát magyarnak vagy szlováknak, és egy országos közvélemény-kutató cég kérdezőbiztosának kérdésére inkább utóbbit választja.

A lényeg tehát az, hogy bár léteznek olyan megosztott társadalmak, amelyekre még nagyobb társadalmi távolságok jellemzőek, Erdélyben még mindig meglehetősen egyértelmű a határ magyarok és románok között, sokkal inkább az, mint a felvidéki magyarok és a szlovákok, vagy a délvidéki magyarok és Vajdaság többi népcsoportja között. Továbbá Erdélyben az asszimiláció is kevésbé jellemző, a köztes, vegyes vagy kettős identitások jóval ritkábbak, mint a másik két vizsgált magyar kisebbség esetében. Ezek alapján az etnikai szavazás fennmaradása szempontjából a feltételek lényegesen kedvezőbbnek mondhatók Erdélyben, mint a másik két magyar közösségben. És valóban, mindeddig az erdélyi magyarok körében bizonyult a legrobosztusabbnak az etnikai szavazás.

PLURALIZÁLÓDÁS – AZ ERDÉLYI MAGYAR PÁRTRENDSZER

A kommunizmus bukása utáni romániai magyar politika történetében három szakaszt különböztettünk meg: a verseny nélküli pluralizmust, amely sokkal inkább szólt az integrációról, mint a versengésről, az érdekcsoporti pluralizmust, amelybe a platformok révén némi ideológiai jellegű versengés is vegyült, valamint a kvázi-többpártiságot, ami az RMDSZ 2003-as szakadását követően köszöntött be. Alább a második és a harmadik szakaszt kíséreljük meg empirikusan megvizsgálni.

A platformokkal kapcsolatosan csak a kérdőíves felmérésekből származó adatokra támaszkodhatunk, hiszen platformként soha nem mérkőztek meg válasz-

³⁰ Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: i. m.

³¹ Kiss Tamás – Barna Gergő: i. m. Az erdélyi fogyás szempontjából a legfontosabb tényező az elvándorlás, ezt követi a természetes népmozgalmi veszteség.

³² Mózes Szabolcs: Jöcskán akad különbség a két tábor között. *Új Szó*, 2012. március 20. <http://ujso.com/napilap/kozelet/2012/03/20/jocskan-akad-kulonbseg-a-ket-tabor-kozott>

tásokon. A romániai magyar politikai paletta pluralizálódásának kezdete elé eső időszakból 1999–2003 között már rendelkezésre áll néhány közvélemény-kutatás. Ezek arról tanúskodnak, hogy bár az RMDSZ vezetéséért vívott harcban a belső ellenzék számára olykor kevés hiányzott a hatalom átvételéhez, ez semmiképpen sem annak volt köszönhető, hogy a platformok számottevő tömegbázissal rendelkeztek volna. 1999-ben a magyar választók 63%-a nem is hallott a platformokról, és csak 5% nyilatkozta azt, hogy jól informált velük kapcsolatban, 4% pedig azt, hogy szimpatizál valamelyik platformmal. 2000 márciusában az arányok megváltoznak, ekkor 47% van teljesen témán kívül, 8% jól informált és 13% szimpatizál egy platformmal. Utóbbiaknak azonban nagyjából 90%-a valóban meg is tudott nevezni egy platformot és körül-belül a felük valamelyik ellenzéki platformot nevesítette (RT, EMK). Érdekes módon 2003 októberében a platformokról a magyar lakosság több mint 70%-a nem hallott, szinte pontosan ugyanannyian, mint az akkor alakulófélben levő alternatív magyar szervezetekről.

Elmondható tehát, hogy a magyar szavazók informáltsága a platformokkal kapcsolatosan igen alacsony volt, ami arra utal, hogy a platformok sohasem rendelkeztek tömegbázissal, sokkal inkább a szövetségen belüli különböző elitcsoportok játéktereként szolgáltak.

FÜGGETLEN JELÖLTEK ÉS ÉRVÉNYTELEN SZAVAZATOK

Míg a platformosodás a tömegek szintjén egyáltalán nem tükröződik, ráadásul a választói magatartás vonatkozásában relevanciájuk igen alacsony, a szervezeti pluralizmus kialakulása előtt igen releváns szerep jut a független jelölteknek. Bár etnopolitikai szempontból a függetlenek nem tekinthetők egy bizonyos markáns alternatíva megjelenítőinek, jó okunk van feltételezni, hogy afféle biztonsági szelepként mégis fontos szerepet játszottak abban a periódusban, amikor még csak egyetlen releváns magyar párt létezett. 2004-ben ugyan a független indulás az etnopolitikai szempontból már relevánsnak tekinthető Magyar Polgári Szövetség bizonyos tagjai számára kiskaput jelent a választási részvételre, miután a szervezet bejegyzése kudarcot vall, ám ekkor is egyértelmű kisebbségben vannak az „ideológiaiilag” releváns jelöltek.

A független jelöltek választási tevékenysége elsősorban a helyi tanácsok szintjén volt igen élénk. A jelöltek nemzetiségének megállapítására természetesen nincs jobb módszerünk, mint a névelemzés. Így könnyen meglehet, hogy néhány egyén esetében eltévesztettük nemzetiségét, illetve semmi garancia nincs arra se, hogy egy magyar független jelölt bármilyen szempontból is foglalkozna magyar ügyekkel a helyi tanácsban. Ennek ellenére a módszer lehetővé teszi a függetlenek szerepének durva becslését, és ami a legfontosabb, a longitudinális, valamint az országos trendekkel való összehasonlítást.

Független jelöltek a helyi tanácsokban

	1996	2000	2004	2008	2012
Községek*	2 953	2 956	3 137	3 183	3 186
Összes független jelölt	3 461	6 621	3 474	3 475	2 368
Független / község	1,17	2,24	1,11	1,09	0,74
Szavazatok függetlenekre	482 771	581 983	308 743	295 124	287 395
%	6,16%	6,83%	3,33%	3,47%	2,91%
Független mandátumok	1 505	422	503	366	345
Magyar többségű községek száma	168	168	194	196	197
Függetlenek magyar többségű községekben	218	590	570	389	187
Ebből magyar független (községek száma)	188 (57)	548 (121)	532 (136)	347 (124)	165 (82)
Magyar független mandátum	131	145	199	89	34
Magyar jelölt / magyar többségű község	1,12	3,26	2,74	1,77	0,84
Szavazatok függetlenekre	45 240	67 122	62 238+ 4 222**	36 280	16 207
% (magyar szavazatokon belül)	7,13%	12,33%	11,73% 12,53%	6,97%	2,87%
% (magyar többségű községek, ahol volt független)	21,54%	22,66%	23,32%	14,28%	8,44%

* Beleértve Bukarest 6 kerületét.

** Ha hozzáadjuk az MPSZ által Marosvásárhelyen, Szatmárnémetiben és Nagyváradon indított független jelöltek. Korábbi vagy későbbi években csak Nagyváradon (1996, 2000) és Szatmárnémetiben (2008, 2012) találkozunk magyar függetlenekkel, összesített eredményük egyik esetben sem éri el az ezer szavazatot.

Látható, hogy bár a magyar értékek követik az országos trendet, a függetlenekre leadott szavazatok aránya a magyar közösségen belül 2012 kivételével végig lényegesen magasabb, mint az országos érték. Már ez is azt sejteti, hogy a független jelöltek magyar szempontból sokkal lényegesebb szerepet játszottak, mint a többségi nemzeten belül.

A független jelöltek száma mind országosan, mind magyar viszonylatban 2000-ben a legmagasabb. Magyar szempontból ez a felfutás még nem tekinthető egyértelműen az intézményesült pluralizmus korlátozottsága következményének, hiszen még az RMDSZ szakadása előtt járunk, és a kisebbségi szervezetek, illetve politikai pártok bejegyzésének körülményeit sem szigorították meg még ekkor. Vagyis 2000-ben viszonylag könnyen el lehetett indulni a választásokon szervezett formában is, és aki ezt valóban meg akarta tenni, annak sikerült is (pl. Szász Jenő és az Udvarhelyért Polgári Egyesület, vagy Kiss Kálmán és a Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt). Mindazonáltal a függetlenek számának felfutása már 2000-ben jelzi, hogy az RMDSZ integrálóképessége csökkenőben van.

A 2004-es helyhatósági választások előtt a párttörvényt és a választási törvényt is szigorítják, és e rendelkezések nagymértékben közrejátszanak abban, hogy az RMDSZ-ből kivált csoportok nem tudnak pártot vagy kisebbségi szervezetet bejegyezni a választások előtt. Emiatt az lett volna várható, hogy 2004-ben a magyar függetlenek száma tovább nőjön. Hogy ez mégsem következett be, az azzal magyarázható, hogy a függetlenek mandátumszerzésére vonatkozó szabályokat 2000-ben megszigorították.³³

A magyar függetlenek száma olyan körülmények között marad magas, hogy közben az országos érték szinte a felére esik vissza, vagyis 2004-ben a magyar trend egyértelműen elválnak az országostól, ugyanis a szigorított követelmények egy ciklusnyi fáziskéséssel kezdik csak éreztetni hatásukat. De a magyar függetlenek aránya és támogatottsága még 2008-ban is lényegesen magasabb, mint az országosan jellemző értékek, és csupán 2012-re tér vissza az országos trendhez.

Országos szinten a függetleneket elrettentő szabályozás kétségkívül sikeresen hozzájárul a pártrendszer további konszolidációjához, intézményesedéséhez (ami elsősorban a pártok számának csökkenését jelenti). Magyar szempontból azonban a függetlenek háttérbe szorulásához – úgy tűnik – nem elegendő e szigorítás, az csak akkor következik be, amikor már három magyar párt is létrejött, vagyis az országos szinten lezajlott jelenséggel ellentétben itt éppenséggel a pártok számának a növekedése az, ami a függetlenek egy részét felszívja.

A független jelöltek szerepét azért vizsgáltuk a helyi tanácsok vonatkozásában, mert a megyék szintjén meglehetősen kevés magyar nemzetiségű független jelölttel találkozhattunk. Jelentősebb számban csupán Hargita megyében méretkeztek meg 1996-ban és 2000-ben, más megyékben pedig csak elvétve találkozunk velük (Kovászna, Szatmár, Bihar, Maros). Független magyar jelöltek összesen kétszer jutottak megyei tanácsosi mandátumhoz 1996 óta, mindkét alkalommal Hargita megyében, 1996-ban és 2004-ben.³⁴

A megyei tanácsok esetében azonban szólnunk kell egy másik jelenségről, mégpedig az érvénytelen szavazatok meglepően magas arányáról a két magyar többségű megyében. Hargita és Kovászna megyei érvénytelenített szavazatok arányát az országoshoz viszonyítja azt látjuk, hogy míg a parlamenti és európai

³³ 2000-ben a választási küszöb 5% volt, ha a választási együttható ennél magasabb értéket vett fel, és maga a választási együttható, ha utóbbi 5% alatti értéket vett fel. Ez konkrétan azt jelentette, hogy a 21 vagy több tagú testületek – a nagyvárosok és a megyék – esetében a választási küszöb alacsonyabb volt 5%-nál, míg 19 tag vagy annál kevesebb esetén (vagyis a kisebb városokban és a falvakban) 5%. A független jelöltek azonban utóbbi típusú helyzetekben is el kellett érjék a választási együtthatót, míg a pártok számára elégséges volt a küszöböt teljesíteni. 2004 óta a választási küszöb egységesen 5%, ám a független jelöltek továbbra is el kell érjék a választási együtthatót, míg a pártok nem feltétlenül. Lásd 28/2000 sürgősségi kormányrendelet, illetve 67/2004 törvény.

³⁴ Az 1992-es helyhatósági választások eredményei nem állnak rendelkezésünkre.

parlamenti választásokon a Székelyföldön lényegesen alacsonyabb az érvénytelen szavazatok aránya, addig a helyhatósági választásokon, de mindenekelőtt a megyei tanácsok esetében sokkal magasabb. A jelenség 1996-ban még nem jelentkezik, viszont 2000-ben és 2004-ben szinte egyforma intenzitással van jelen, és Kovászna megyében még 2008-ban is igen hangsúlyos. 2012-re viszont a két székely megye visszatér az országos átlag közelébe, bár még mindig valamivel a fölött maradnak. Ez nem utalhat másra, csak a szavazatok tudatos érvénytelenítésére, vagyis a protesztaszavazás megnyilvánulásával van dolgunk. A jelenség vélhetően nem független a pluralizmus intézményesedésének folyamatától, bár azt nem tudjuk megállapítani, hogy inkább az alternatíva hiánya, vagy pedig megjelenése után annak minősége okozta-e a kiábrándulást. Felvethető továbbá az a lehetőség is, hogy a helyi tanácsok szintjén éppen a független jelöltek biztonsági szelep szerepe az, ami a megyékhez képest alacsonyabban tartja az érvénytelen voksolást, hiszen a megyékben kevesebb független jelölt indult. Ráadásul Hargitában, ahol több volt a megyei független jelölt, valamivel alacsonyabb arányban születtek érvénytelen szavazatok, mint Kovásznában. Az is lehetséges azonban, hogy mind a szavazatérvénytelenítést, mind a független jelöltek felfutását, majd alkonyát egyértelműen a pluralizálódás megkésetttségéhez lehet kötni, viszont a folyamatban van egy négyéves fáziskésés, vagyis a viselkedésformák azután is tovább élnek, hogy már nem töltik be azt a funkciót, amit a pluralizmus hiányában betöltöttek.

Érvénytelen szavazatok országos szinten és a Székelyföldön

	1992kh	1996mt	19967kh	2000mt	2000ht	2000kh	2004mt	2004ht
Kovászna	9,12	7,65	4,64	14,14	9,67	4,88	12,63	9,55
Hargita	9,05	8,90	3,12	11,52	8,57	3,92	11,02	8,22
Országos	10,05	9,18	6,38	11,98	8,16	6,11	8,64	6,47
	2004kh	2007ep	2008mt	2008ht	2008kh	2009ep	2012mt	2012ht
Kovászna	5,33	4,18	13,03	7,23	6,58	2,61	8,67	6,84
Hargita	4,37	3,33	7,87	5,67	3,46	1,98	6,47	5,80
Országos	5,55	4,59	7,55	5,88	4,84	3,87	6,96	5,31

AZ ERDÉLYI MAGYAR TÖBBPÁRTRENDSZER (KI)ALAKULÁSA

Amint már utaltunk arra, a 2003 után kibontakozó erdélyi magyar többpártiság közvetlen szervezeti előzményei az Udvarhelyért Polgári Egyesület (UPE) nevű, Szász Jenő által vezetett szerveződéshez nyúlnak vissza. Eleinte az UPE csupán egy azok közül a kisebbségi egyesületek vagy törpepártok közül, amelyek elindul-

nak a választásokon az RMDSZ ellen.³⁵ Az UPE 2000-ben a helyhatósági választásokon csak Székelyudvarhelyen és Szentegyházán állít jelöltek a helyi tanácsba, valamint négy képviselővel bejut Hargita megye tanácsába (4781 szavazat). Udvarhelyen Szász Jenő függetlenként indul, és elnyeri a polgármesteri széket.

2003-ban a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) az UPE alapján kezd el építkezni, de amint már említettük, az MPSZ-nek ki kellett lépnie Hargita megyéből, egyrészt a bejegyzési követelmények miatt, másrészt pedig azért, mert most már a cél olyan szervezet létrehozása, amely Erdély-szerte versenybe szállhat az RMDSZ-szel. Mivel a bejegyzés kudarcba fulladt, az MPSZ nem indulhatott el sem a helyhatósági, sem a parlamenti választásokon. Ezért jelöltjei a helyhatósági választásokon háromféle stratégiával is megpróbálkoztak. Egyrészt az Emil Constantinescu volt államfő nevével fémjelzett Népi Akció Pártja (NAP), másrészt a Német Demokrata Fórum (NDF) színeiben próbáltak indulni, harmadik lehetőségként pedig függetlenként méretkeztek meg. Az NDF listáin történő indulás kudarcba fulladt: a német szervezet országos vezetősége megvétózta azt.³⁶ A NAP nyitottabbnak bizonyult, így végül néhány Hargita és Kovászna megyei településen, valamint a Hargita megyei tanács esetében az MPSZ jelöltjei elindulhattak a NAP listáin. A Hargita megyei lista 7506 szavazattal három mandátumot szerzett, a helyi tanácsokba pedig a Hargita megyei Székelyudvarhelyen, Szentegyházán, Oroszhegyen és Parajdon, a Kovászna megyei Ilyefalván, illetve a Bihar megyei Hegyközpályiban és Szalacson jutottak be.³⁷ Az MPSZ néhány nem magyar többségű, ám jelentős magyar lakossággal rendelkező nagyvárosban, illetve megyében független jelöltek is elindított. Marosvásárhelyen Ölvédi Zsolt és Ráduly Levente összesen 2308 szavazatot gyűjtött (2,75%), Tőkés András a megyében pedig 5768 szavazatot (2,15%). Nagyváradon Orbán Mihály 1422 szavazatot (1,8%), Hegedűs Pál Szatmárnémetiben 492 szavazatot (1,24%) szerzett. Minthogy a polgáriakhoz közel álló függetlenekről a 2004-es helyhatósági választásokon teljes adatbázis nem készült, az MPSZ ily módon elért eredményét nem tudjuk pontosan megállapítani. A polgármesteri tisztségeket illetően sem rendelkezünk pontos kimutatással az MPSZ-t illetően. Szász Jenő udvarhelyi győzelme az egyik biztos pont, a másik pedig az, hogy Nagyváradon és Szatmárnémetiben az MPSZ jelöltjeinek végül nem sikerült elindulniuk füg-

getlenként sem.³⁸ Emellett néhány MPSZ-közei függetlent megválasztottak még polgármesternek,³⁹ ám esetükben nem világos, hogy győzelmük mennyire a „polgári alternatíva” sikere. 2004-ben az MPSZ tehát csak kismértékben tudta meghaladni az UPE négy évvel korábbi eredményeit, azonban a köztudatba mindenképp be tudta vinni a nevét, és elnyerte a választóközönség egy részének a szimpátiáját a bejegyzés akadályoztatásával kapcsolatos viszontagságok okán.

Mivel a bejegyzés második nekifutásra, a parlamenti választások előtt sem sikerült, 2004 őszén az MPSZ-nek ismét befogadó gazdapártot kellett találnia jelöltjei számára. A Népi Akcióval való együttműködés ekkor „teljesedett ki”: az öt legmagasabb magyar aránnyal rendelkező megyében a NAP listáin megjelentek a „polgári” jelöltek. Volt, ahol a NAP teljesen átengedte a listáját, és volt, ahol a két szervezet jelöltjei osztoztak a helyeken. A „román” párt listáin történő indulás azonban éles vitát robbantott ki az MPSZ-ben, és ennek eredményeképpen néhány megyei szervezet (a Bihar megyei) nem vett részt a választáson. Kovászna, Hargita és Szilágy megyében mindkét kamara esetében elindultak az MPSZ jelöltjei a Népi Akció színeiben, de a Képviselőház esetében Maros és Szatmár megyében is ez történt. A Népi Akció Maros megyei szenátusi listáján ugyan nem voltak magyarok, ám a listavezető a magyar lakosság körében meglehetősen népszerű volt Smaranda Enache. Az RMDSZ ellenzéke azonban nagyon gyenge eredményt ért el a Népi Akció listáin, a sikertelenségben pedig minden bizonnyal közrejátszott a tény, hogy nem önállóan, saját nevét használva indult, hanem egy román párt listáin. Az RMDSZ ki is használta ezt a helyzetet, és saját kampányának egyik központi elemévé a „magyar párt – magyar érdek, román párt – román érdek” szlogent emelte, ezzel próbálva diszkreditálni ellenzékét.

2008-ra Szász Jenőnek sikerült végre bejegyeztetnie szervezetét, és nem kisebbségi szervezetként, hanem politikai pártként, Magyar Polgári Párt (MPP) néven. Az MPP el is indult a helyhatósági választásokon. Bár nem tudta megismételni a Tőkés László által fél évvel korábban az európai parlamenti választásokon elért eredményt, a párt a Székelyföldön szilárdan megvetette a lábát. A kudarc okának leginkább az tekinthető, hogy az MPP nem tudott sikeres lenni a Székelyföldön kívül. Az MPP nagyjából a magyar szavazatok 15%-át szerezte meg a választáson, ám a Székelyföldön ez a részesedés jóval magasabb, szinte kétszer ennyi volt, ráadásul néhány nagyobb város – Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Tusnádfürdő – vezetését is sikerült megszereznie.

2008 nyarán az MPP és az RMDSZ vezetősége nem tudott megegyezni egy közös részvételről a parlamenti választáson. Az MPP vezetősége a nagyjából 85:15-ös erőviszonyt felmérve nem szállt szembe az RMDSZ-szel, nem indult az őszi választáson, viszont néhány tagja független jelöltként vállalta a megméretkezést a

³⁵ Az 1990-es parlamenti választáson indult a Kiss Kálmán nevével fémjelzett Független Magyar Párt, majd 1996-ban és 2000-ben a szintén őáltala irányított Romániai Magyar Szabaddemokrata Párt. A székelykeresztúri Székely Ifjak Fóruma 1996-ban a helyhatósági és a parlamenti választáson is elindult, 2000-ben pedig csak a helyhatóságin. A Bihar megyei Magyar Ifjúsági Demokrata Szövetség (Midesz) 1996-ban a helyhatósági választásokon állított jelöltek egyetlen Bihar megyei községben. Utóbbiak nem tekinthetők az RMDSZ-szel szembeni ellenpárt-kezdemenyezéseknek, sokkal inkább lokális civil szervezetekről van szó. Véleményünk szerint az UPE is inkább az utóbbiakhoz hasonlított eleinte.

³⁶ Lásd: Németként sem indulhatnak... *Erdélyi Riport*, 2004. május 20.

³⁷ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=2425&nyomtat=1>

³⁸ Legalábbis ennyit tudunk dokumentálni. <http://erdely.ma/hirek.php?id=5019>, http://erdely.ma/hirek.php?id=4950&cim=nagyvarad_szilagyi_zsolt_nem_indul_polgarmesterjeloltkent

³⁹ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=2425&nyomtat=1>

párt nyilvános támogatása mellett. Az MPP Hargita megyében egy képviselőjelöltet, Kovászna megyében pedig egy képviselő- és egy szenátorjelöltet támogatott.⁴⁰ Egy harmadik MPP-s háttérű háromszéki független jelölt iratcsomóját elutasította a választási bizottság.⁴¹ Rajtuk kívül a Székelyföldön elindult még néhány független jelölt, végül az MPP támogatása nélkül, bár a sajtóban sokáig őket is hírbe hozták a Polgári Párttal.⁴² A tény, hogy a sajtóban a támogatottak pontos számára vonatkozóan ellentmondásos információk jelentek meg, az MPP belső megosztottságára utalt. Vélhetően az a tény okozhatott belső súrlódásokat, hogy a párt visszalépett az első országos megméretkezéstől, és ezért nem volt képes egységes álláspontot megjeleníteni a sajtóban sem választási stratégiájával kapcsolatosan.

A független jelöltek mellett 2008-ban meg kell még említeni, hogy az Udvarhelyszéket magában foglaló szenatori kerületben Verestóy Attila ellen Dósa Barna a Zöld Párt jelöltjeként szállt harcba.⁴³

Bár a független jelöltek támogatása meglehetősen rossz félmegoldás volt az MPP számára, ha a jelöltek százalékos eredményeit nézzük azokban a választókerületekben, ahol elindultak, volna alapunk azt vélelmezni, hogy az MPP akár a szavazatok egynegyedénél is többet kaphatott volna a Székelyföldön. Az MPP 2008 után belső válságba került, a 2009-es európai parlamenti választásokat is kihagyta, miközben az RMDSZ és az EMNT összefogását vehemensen kritizálta. Részben ennek következményeként alakult meg 2011-ben a harmadik erdélyi magyar politikai párt, az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP).

A MAGYAR PÁRTOK SZEREPLÉSE A 2008-AS ÉS 2012-ES HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOKON

A helyhatósági választások elemzését a jelöltállítási mintázatokkal érdemes kezdeni. Már említettük, hogy 2008-ban az MPP-nek nem igazán sikerült megvetnie a lábát a Székelyföldön kívül, míg az RMDSZ gyakorlatilag egész Erdélyt lefedte a kezdetektől fogva, sőt a Kárpátokon kívüli megyékben is kezdett megyei és helyi szervezeteket alapítani, és most már nemcsak a parlamenti, hanem a helyhatósági választásokon is állított jelölteket. Ez a jelentős különbség a területi lefedettség és szervezeti kapacitás tekintetében egyértelműen jelentős előnyt jelent az RMDSZ számára magyar kihívóival szemben. Emiatt a 2012-es helyhatósági választás egyik sarkalatos kérdése éppen az volt, hogy az új magyar párt, az EMNP, képes lesz-e javítani az MPP-hez képest ezen a téren, vagy ők is „beszorulnak” a Székelyföldre vagy a tömbmagyar területekre.

⁴⁰ <http://manna.akulogics.com/porta/79568>, interjú Szász Jenővel, 2012. július 18.

⁴¹ <http://itthon.transindex.ro/?hir=19514&nyomtat=1>

⁴² Lásd pl. http://kitekinto.hu/karpat-medence/2008/10/21/hat_fuggetlen_jeloltet_tamogat_az_mpp/

⁴³ Dósa Barna eredményét azért közöljük, mivel később az EMNP-hez igazolt.

Jelöltállítás a helyhatósági választásokon a pluralizmus kezdetei óta

	2004		2008		2012	
	HT*	PM	HT	PM	HT	PM
RMDSZ	528	333	567	360	587	321
MPSZ/MPP	Min. 7 NAP lista + 3 független nagyvárosokban*	Nincs pontos adat	204	132	144	105
EMNP					154	78
EMNP-MPP					6	5

* Csak ami dokumentálható a sajtó alapján. Arra vonatkozóan nem rendelkezünk pontos információkkal, hogy az MPSZ tagjai hány településen indultak el függetlenként, ez ugyanis csak a nagyobb városok esetében kapott nagyobb médianyilvánosságot (Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti).

2008-ban az MPP az RMDSZ által lefedett területnek nagyjából a 35%-át tudta lefedni, ha a helyi tanácsokat nézzük. Megyei szinten csak ott indult el, ahol a magyarok aránya jelentősebbnek mondható, így nem állított megyei tanácsosi listákat Fehér, Arad, Beszterce, Hunyad, Szeben és Krassó-Szörény megyében (viszont Bákó megyében igen), megyei tanácselnökjelöltje pedig csak Kovászna, Hargita, Maros és Szilágy megyében volt. Fehér, Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben és Temes megyében helyi szinten sem jelent meg, Arad, Máramaros, Beszterce és Brassó megyében pedig csak egynéhány településen.

Az RMDSZ ezzel szemben mind a 16 erdélyi megyében állított megyei listát, plusz még hat ókirályságbeliben is (Bákó, Galac, Gorj, Suceava Mehedinți, Bukarest), és 12 erdélyi megyében plusz Bákóban elnökjelöltje is volt. Emellett 567 településen indított helyitanácsos-jelölteket, amiből 30 a Kárpátokon kívül helyezkedik el (beleértve Bukarest mind a hat kerületét).⁴⁴

2012-ben az RMDSZ tovább növelte területi jelenlétét. Ismét 22 megyében állított jelölteket a megyei tanácsba (a 16 erdélyi megye mellett Bákó, Botoșani, Galac, Mehedinți, Suceava és Vaslui megyében), megyei elnökjelöltjeinek számát pedig 14-re növelte (Erdélyben Krassó-Szörény, Hunyad és Szeben kivételével minden megye és Bákó). Szintén emelkedett azon települések száma, ahol helyi RMDSZ-jelöltekkel találkozhattunk: 2012-ben 587 ilyen település volt, ebből 26 található a Kárpátokon kívül (beleértve Bukarest négy kerületét). Az RMDSZ kapcsán 2012-ben egyedül a polgármesterjelöltek esetében beszélhetünk visszaesésről.

42 olyan település van, ahol 2008-ban volt RMDSZ-es jelölt, ám 2012-ben már nem, illetve 61 olyan, ahol 2008-ban nem, viszont 2012-ben elindult az RMDSZ (ebből egy új község, a Temes megyei Ótelek). Ezek közül a Kárpátokon kívül ta-

⁴⁴ A Bákó megyéhez csatolt Gyimesbükköt nem számoltuk a Kárpátokon kívüli települések közé.

lálható 19, illetve 15. 525 olyan település van tehát, ahol az RMDSZ 2008-ban és 2012-ben is elindult, ebből 11 található a Kárpátokon kívül (köztük négy bukaresti kerület és négy csángóföldi falu). Az, hogy 2012-ben az RMDSZ nem indult el 42 olyan településen, ahol négy évvel korábban igen, csak igen minimális mandátumvesztést okozott számára: e településeken ugyanis összesen csupán három tanácsosa volt. Ezzel szemben a 2012-es terjeszkedés vagy visszatérés olyan településekre, ahol négy évvel korábban nem volt jelen a szövetség, bár szavazatokban mérve nagyjából ugyanannyit hozott, mint amennyi a veszteség volt a 42 településen, ahonnan a szövetség „kivonult”, mandátumokban sokkal többet jelentett: 41 új tanácsosi pozíciót (ebből hat a Temes megyei Ótelek leválásának köszönhető).

Az RMDSZ és az MPP 2008-as és 2012-es jelöltállításának összehasonlítása

		2008	2008 és 2012 is (2008-hoz viszonyítva)	2008 igen, 2012 nem (2008-hoz viszonyítva)	2008 nem, 2012 igen (2012-hez vi- szonyítva)	2012
RMDSZ	Község	567	525	42	62*	587
	Szavazat	404 657	400 489	4 168	4 897**	457 146
	% összesből		98,97	1,03	0,99	
	Mandátum	2 195	2 192	3	41	2 261
	Mandátum %		99,86	0,14	1,81	
MPP	Község	204	129 + 6***	69	15	144
	Szavazat	79 238	62 441 + 2 051	14 746	2 224	46 071
	% összesből		78,80 + 2,59	18,61	4,83	
	Mandátum	489	395 + 18	76	17	266
	Mandátum %		80,78 + 3,69	15,54	6,39	

* Beleértve Ótelek Temes megyei községet, amely 2009-ben vált le Újvár községről.

** Ebből Ótelken 390 szavazat és 6 mandátum.

*** Az első érték az MPP önálló eredménye, a második az EMNP–MPP-koalícióé.

Ha közelebbről összevetjük, hogy az RMDSZ hol indult a két egymást követő helyhatósági választáson, megállapíthatjuk, hogy a szövetség 2008-hoz képest sokkal hatékonyabban állított jelölteket: feladott számos olyan települést, ahol amúgy is kevés esélye lett volna bejutni a tanácsba, ám sikeresen terjeszkedett olyan községekben, ahol négy évvel korábban nem próbálkozott. A sikeres „új” települések alapvetően két kategóriába sorolhatók, ugyanis nemcsak szórványtelepülésekről van szó (Hunyad, Krassó-Szörény, Bihar, Máramaros megyében), hanem – és a mandátumnövekmény leginkább innen származik – többségi magyar községeket is találunk közöttünk, mint például Sepsikőröspatakot, vagy olyan szatmári sváb községeket, mint Csomaköz vagy Mezőpetri. E településeken korábban az RMDSZ

valamilyen „anomália” folytán nem volt jelen, hiszen jelentős magyar lakossággal rendelkező községekről van szó.⁴⁵

Míg az RMDSZ terjeszkedett is, ugyanezt az MPP nem mondhatta el magáról, az EMNP pedig az MPP 2008-as lefedettségét sem tudta megismételni. Az MPP megyei listáinak a száma a 2008-as felére esett vissza, gyakorlatilag csak a legmagasabb magyar arányú megyékben sikerült listát állítaniuk, és Kolozsban, ahol az EMNP-vel koalícióban indultak. A Néppárt hét megyében állított listákat, és öt megyében indult a megyei tanácselnöki tisztségért (Bihar, Kovászna, Hargita, Szatmár, Szilágy), Maros megyében viszont az MPP jelöltjét támogatta.⁴⁶

A két kis párt jelöltállítási gyakorlatát illetően a legérdekesebb kérdés az, hogy mennyire tevődik egymásra a két párt által lefedett terület. Az MPP 2008-ban 204 településen állított jelölteket, 2012-ben pedig 144 községben, hat községben pedig az EMNP-vel koalícióban. A 144-ből 129 településen mindkét választáson elindult az MPP, 2012-ben tehát 15 új településen sikerült megjelenie, ahol négy évvel korábban nem állított jelölteket, 69 településen viszont nem sikerült megismételni a jelöltállítást. Ezek közül az EMNP 35-ben állított jelölteket, vagyis elmondható, hogy az MPP eltűnése mögött csupán az esetek mintegy felében áll az EMNP megjelenése. Az MPP 2008-as szavazóinak közel 20%-a 2012-ben nem kapott ismét lehetőséget arra, hogy a pártra szavazzon. Ráadásul az MPP 2008-as mandátumainak 15,54%-át ezeken a településeken szerezte, és akad köztük olyan község is, ahol 2008-ban az MPP öt mandátumot is szerzett (pl. Csíkszentmárton vagy Túrterebes). Ezzel szemben arról a 15 településről, ahova 2008-hoz képest az MPP terjeszkedni tudott, a 2012-es támogatottságának kevesebb mint 5%-a, mandátumainak pedig 6,4%-a származik.

Az EMNP összesen 44 olyan településen állított jelölteket, ahol az MPP 2008-ban nem, és 35 olyan községben, ahol az MPP négy évvel korábban elindult, ám 2012-ben már nem. Előbbi kategóriából csupán hat található a Székelyföldön, 11 Belső-Erdélyben (Kolozs megye, valamint a Fehér megyei Torockó) a többi a Partiumban, tehát e tekintetben a Néppártól elmondható, hogy a Székelyföldön kívül is be tudott kapcsolódni a versenybe bizonyos mértékben. E településeken az EMNP 5016 szavazatot, illetve 43 mandátumot gyűjtött. Utóbbi kategória településeiről feltételezhetjük, hogy az MPP eltűnése és az EMNP megjelenése nem független egymástól. E településeken az EMNP 2012-ben 13 078 szavazatot szerzett, ami támogatottságának közel 30%-át adja, és 45 mandátumot. Ugyanezek a településeken az MPP 2008-ban csak 9796 szavazatot gyűjtött, vagyis csupán kétharmadát az EMNP 2012-es eredményének, és 40 mandátumot. Az EMNP e településeken

⁴⁵ A Szatmár megyei magyar ajkú sváb községekben már az RMDSZ-ből való kiválás előtt intézményesülhetett a pluralizmus a Német Demokrata Fórum jelenlétének köszönhetően, de később az MPP, majd az EMNP is megjelent.

⁴⁶ <http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=62621>

tehát több szavazót tudott megszólítani, mint korábban az MPP, ami megerősíti azt a feltételezést, hogy az EMNP gyenge eredménye mögött elsősorban a jelöltállítás sikertelensége áll. Lényeges kiemelni, hogy e települések közel kétharmada nem a Székelyföldön található. Olyan település csak négy volt, ahol 2008-ban az MPP nem indult, ám 2012-ben mindkét kisebb párt elindult.

A magyar pártok részesedése a magyar szavazatokból, a verseny mintázatainak függvényében (2012)

	RMDSZ		EMNP		MPP		EMNP–MPP	
	V	% (m)	V	% (m)	V	% (m)	V	% (m)
csak RMDSZ	141 037	100,00						
csak EMNP			53	100,00				
RMDSZ–EMNP	91 983	84,00	17 523	16,00				
RMDSZ–MPP	54 649	76,55			16 741	23,45		
RMDSZ–EMNP–MPP	162 324	74,15	27 258	12,45	29 330	13,40		
RMDSZ–(EMNP–MPP)	5 952	77,41					1737	22,59
Összesen	455 945	83,11	44 834	8,17	46 071	8,40	1737	0,32

Az RMDSZ szavazatainak 30,9%-át olyan településeken szerezte, ahol nem indult más magyar párt. Ezért, ahol volt verseny, ott a két kis ellenzéki párt részesedése a magyar szavazatokból értelemszerűen magasabb, ám az RMDSZ ezeken a helyeken is a magyar választók háromnegyedét tudhatja maga mögött. Ez ugyan azt valószínűsítene, hogy ha a kis pártok több helyen állítottak volna jelöltek, akkor jobb eredményt érhetek volna el, ám a választási verseny a belépési küszöb teljesítésével kezdődik, és a kis pártok ezt elbukták. Különösen az EMNP esetében voltak szembetűnők a jelöltállítási nehézségek, erről tanúskodik az is, hogy a Néppárt a polgármesteri tisztségekért vívott csatában teljesített a leggyengébben.

Érdekes adat, hogy kettős verseny esetén az MPP átlagos támogatottsága (23,45%) magasabbnak bizonyult a Néppárténál (16%), míg hármas verseny esetén az MPP ezen „előnye” alig kimutatható. Ez vélhetően azt tükrözi, hogy ahol az MPP konszolidáltabb volt, oda a Néppárt nem tudott vagy nem is akart belépni, tehát ezért nem indult. Egybecseng ezzel a következtetéssel az, hogy az EMNP az ellenzék számára „szűz” terepnek számító településeken érte el a legmagasabb részesedést a magyar szavazatokból. Ott, ahol mindkét párt először próbálkozott 2012-ben, az EMNP valamivel sikeresebbnek bizonyult, mint az MPP (14,62% a 12,36%-hoz viszonyítva). Ahol azonban az MPP már négy évvel korábban is elindult, ott százalékos eredménye a magyar választóközönségen belül hozzávetőlegesen egy százalékponttal magasabb lett, mint a Néppárté (13,42% a 12,42%-hoz képest).

Az EMNP és az MPP 2012-es szereplése az MPP 2008-as szerepléséhez viszonyítva

		MPP 2008 és 2012 is	MPP 2008 igen, 2012 nem	MPP 2008 nem, 2012 igen	MPP sem 2008, sem 2012	Összesen
EMNP	Község	75	35	4	40	154
	Szavazat	26 740	13 078	518	4 498	44 834
	% összesből	59,64	29,17	1,16	10,03	
	Mandátum	126	45	6	37	214
	Mandátum %	58,88	21,03	2,80	17,29	
	EMNP % magyarból	12,42	15,62	14,62	17,46	
	MPP % magyarból	13,42		12,36		

Mindent egybevetve azonban levonható a következtetés, hogy a Néppárt és az MPP támogatottsága nagyon hasonló. Bár vadászterületük nem esik teljesen egybe (a Néppárt kevésbé Székelyföld-centrikus, mint az MPP), mégsem tudtak együttesen sem számottevő fejlődést felmutatni az RMDSZ ellenzékének 2008-as állapothoz képest. Az MPP szervezeti építkezése egyértelműen megszakadt 2008 után, és ennek az oka nem feltétlenül az EMNP megjelenésében keresendő. Viszont az EMNP sem tudott látványosan „berobbanni”, és messze elmaradt az MPP 2008-as szervezeti fejlettsége mögött, bár az utóbbi eróziója miatt a két párt 2012 őszén nagyjából egyforma szervezeti kapacitással rendelkezhet. Mindazonáltal a két kis párt közösen is csak 214 településen volt jelen, ami alig tízzel több, mint az MPP 2008-ban, és az RMDSZ által lefedett településszám csupán 37%-át jelenti. Ez a tény, valamint az, hogy a két kis párt a magyar szavazatokból együtt is csupán nagyjából ugyanakkora hányadot tudhatott maga mögött, mint az MPP 2008-ban, a közeljövőben nem valószínűsíti egy kétpólusú rendszer kialakulását, amelyben a két oldal az egymásrautaltság miatt kénytelen lenne együttműködni, ehelyett sokkal inkább az RMDSZ domináns pozíciójának a fennmaradása, vagy akár további konszolidációja valószínűsíthető. Szintén nem valószínűsíti a kis pártok rövid távon való megerősödését az, hogy a közvélemény-kutatások tanúsága szerint a romániai magyar választók körében emelkedőben van a többpártiság elutasíthatósága.

A pluralizmusra vonatkozó attitűdök a romániai magyar választók körében

	2006. nov.	2007. nov.	2009. márc.	2010. dec.	2011. dec.	2012. aug.
a pluralizmus jó dolog	31,1	24,6	31,4	25,2	19,2	16,4
szívesebben látna egyetlen szervezetet	47,8	51,3	62,4	67,7	68,8	74,8
NT/NV	21,1	24,1	6,2	7,2	12,0	8,9
N	1043	1277	1200	1143	1190	1192

	2008						2012									
	MTE		P*		HT		MT		MTE		P		HT		MT	
	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.	sz.	m.
RMDSZ	419 028	4	378 413	184	404 657	2 195	429 329**	89	485 666	2	421 794	203	455 855***	2 261	491 864	88
%	5,26	9,75	4,28	2,89	4,75	5,44	5,14	6,38	4,95	4,87	3,90	6,38	4,30	5,62	5,52	6,57
MPP	79135	0	61282	11	79238	489	84 620	19	40 214	0	49 884	7	46 071	266	36 671	7
%	0,99	0	0,69	0,17	0,93	1,21	1,01	1,42	0,40	0	0,46	0,22	0,43	0,66	0,41	0,52
EMNP									37 752	0	30 835	2	44 834	214	44 276	7
%									0,38	0	0,28	0,06	0,42	0,53	0,49	0,52
EMNP-MPP									4454	0	1487	0	1 737	14	4 826	0
%									0,04	0	0,01	0	0,01	0,03	0,05	0
Magyar összesen	498 163	4	439 695	195	483 895	2 684	513 949	108	568 086	2	504 000	212	546 760	2 755	577 637	102
%	6,25	9,75	4,97	3,06	5,68	6,65	6,15	8,07	5,77	4,87	4,65	6,66	5,16	6,84	6,47	7,61
RMDSZ részesedés (%)	84,11	100	86,06	94,36	83,62	81,78	83,54	82,41	85,49	100	83,69	96,21	83,12	82,07	85,15	86,27

* Első forduló.

** Beleértve 4111 szavazatot Bukarest közgyűlésére.

*** A Központi választási iroda által nyilvánosságra hozott 457 146 szavazat hibás, vélhetően kétszer számolja be a bukaresti közgyűlésre érkezett 1291 szavazatot.

Forrás: Központi Választási Iroda.

A MAGYAR PÁRTOK STRATÉGIÁI, ÉRTELMEZŐ KERETEK

Az RMDSZ „etnikai korporativizmusának” első látványos megkérdőjelezése, amint azt fentebb már említettük, a 2007-es európai parlamenti választások eredményeiben következett be. Eszerint az az automatizmus, hogy „magyar vagyok, tehát az RMDSZ-re szavazok” lebomlóban van,⁴⁷ és az RMDSZ azon törekvése, hogy ezt az automatizmust továbbra is fenntartsa, egyre problematikusabb. Az eredményeket értelmező vitában megfogalmazódott, hogy a kialakulóban lévő plurális politikai képviselet tulajdonképpen az RMDSZ „egységparadigmáját” váltja le.

E váltás értelmezéséhez tekintetbe kell vennünk, hogy az RMDSZ politikai projektje – mindaddig, míg az „egységparadigma” tekintetében sikeresnek tűnt – három egymással részben versengő, részben pedig egymást több vonatkozásban is átfedő, kiegészítő elméleti keretben kapott magyarázatot. Az alábbiakban egy 2007-es tanulmány⁴⁸ alapján három teoretikus megközelítési lehetőséget mutatunk be, kiegészítve a hivatkozott tanulmányt néhány további szerző nézőpontjával. E három teoretikus keret a következő: a kisebbségi nemzetépítés fogalmi kerete, mely esetben a nacionalizmus kutatás terminus technicusai jelentik az adekvát fogalmi hálót,⁴⁹ az oszloptársadalmak⁵⁰ logikája és a kisebbségi mozgalmak és pártok szervezeti-intézményi mintázata.⁵¹

A kisebbségi nemzetépítés nézőpontja szerint, amiként létezik – legtöbbször hallgatólagosan – a többség joga a nemzetépítésre, akként nem tagadható meg ez a jog a kisebbségektől sem.⁵² Azonban túl e normatív kiindulóponton, analitikusan is megállapítható, hogy a romániai magyarság esetében a nemzetépítés és intézményépítés összefüggése empirikusan is létezik és tudományosan is vizsgálható (az elmúlt húsz év tekintetében is). Nemzetépítésen a különálló – nemzeti elven szerve-

⁴⁷ Viszketett a tenyerük. EP-választások: mi rejlik a számok mögött? (<http://politika.transindex.ro/?cikk=6442>; lásd Székely István első, illetve Kiss Tamás második hozzászólását.)

⁴⁸ Szász Alpár Zoltán – Bakk Miklós: i. m., 44–51.

⁴⁹ E fogalmi keretek legadekvátabb összefoglalását lásd Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés. *Regio* (2000) Vol. XI., No. 3., 219–241, 236, és Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség* (2002) Vol. VII., No. 1., 208–217, 211–212.

⁵⁰ Az oszloptársadalmasodás modelljéről a 2000-ben és 2002-ben folyt vita, elsősorban a Provincia folyóirat kezdeményezésére. Bakk: Az eredettől a kezdetig. *Provincia* (2000) Vol. I., No. 7. (november) 4; Borbély Zsolt Attila: Összmagyarság és erdélyiség. *Provincia* (2000) Vol. I., No. 8. (december) 8; Kántor Zoltán: A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek. *Provincia* (2001) Vol. II., No. 4. (április) 7; Molnár Gusztáv: A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben. *Provincia* (2000) Vol. I., No. 6. (október) 1–2, és Szász Alpár Zoltán: A demokrácia modelljei Romániában: a valóság számokban kifejezve. *Magyar Kisebbség* (2002) No. 3. (25.), 237–256, 242–245, 247.

⁵¹ Szász Alpár Zoltán: Az RMDSZ szervezeti identitása (1989–2005) – alakváltozások és párhuzamok. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2006*. Temesvár, 2007, Szórvány Alapítvány – Marineasa Kiadó, 25–26.

⁵² Kántor ebben Will Kymlickára hivatkozik. Lásd Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés, i. m.

zódó – társadalom építése értendő, amely különálló intézményrendszerre épül; a romániai magyarság kisebbségi nemzetépítése pedig olyan politikai projekt, amely e különálló intézményrendszert a magyar kultúrához, a magyarok életvilágához igyekszik kapcsolni.⁵³ Az RMDSZ mint e politikai projekt alanya tehát elsősorban kisebbségi nemzetépítő és csak másodsorban párt, amely valamilyen pártrendszerbe integráltan működik.

A projekt sajátossága azonban azt a kettősséget hordozza, amely a nation-building irodalmában a nemzetépítés és az államépítés különbségében jelenik meg. Linz szerint „a nemzetépítés és az államépítés egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok. Amennyiben átfedik egymást, annyiban többnyire nem is különíthetők el, ám amennyiben ez az átfedés nem teljes (és mint jól tudjuk, nem az), annyiban különböző folyamatokkal van dolgunk.”⁵⁴ Megkülönböztetésüknek azonban fontos szerepe van a nyugat- és a kelet-közép-európai nemzetalakulás összevetésében. Míg Nyugat-Európában előbb az állam alakult ki, majd ezt követően a nemzet, addig Kelet-Európában mindez inkább fordítva történt: a nemzetépítés legtöbbször megelőzte az államépítést. Míg Nyugat-Európában a nemzetépítés fő eszköze az állam volt, a kelet-közép-európai térség egy jó részében a birodalmi kerettel szemben nem domináns etnikai közösségek mozgalmi (kulturális „ébredésztők”, mozgalmi aktivisták, intézményalapítók) maguk voltak a nemzetépítők. A sikeres nemzetépítők csak később, de már politikailag szervezhető tömegekkel a hátuk mögött váltak állami keretek birtokosaivá, és e keretek között a párhuzamos nemzetépítés fragmentumaival szembesültek. Kántor szerint ezek az előzmények, és azoknak Hroch elmélete szerinti értelmezése adja a nemzeti kisebbségek és az őket befogadó állam viszonyának legjobb értelmezését.⁵⁵ Vagyis a sikeres államalakító új nemzetek korábbi nemzetépítő folyamataikat az állam- és nemzetépítés átfedésében folytatják, addig a nemzeti kisebbségek e kereteken belül a 19. századra jellemző nem domináns nemzetek kialakulásának pályáját futják be (újra). A korábbi nem domináns nemzetek egy három szakaszból álló fázismodell szerint alakultak: az első fázisban az etnológusok és más aktív szereplők a nem domináns csoport nyelvi, kulturális és történelmi jellemzőit kutatják, illetve terjesztik; őket újabb aktív szereplők, az „ébredésztők” követik, akik agitatív módon terjesztik a nemzet létrehozásának projektjét; végül a harmadik szakaszban létrejön, körvonalazódik a társadalmi struktúra, intézmények alakulnak, és a mozgalmakon belül irányzatok fejlődnek ki.⁵⁶ A nemzeti kisebbségek tehát e fázismodell analógiája

⁵³ Uo. 223.

⁵⁴ Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, 2004, Rejtjel Kiadó, 277–297, 277.

⁵⁵ Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés, i. m., 228.

⁵⁶ Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalmától a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In Kántor Zoltán (szerk.): i. m., 230–247, 233.

szerint illeszkednek be a nemzetállami keretekbe, amelyeket Kántor – Brubaker nyomán – „nemzetiesedő államnak”⁵⁷ nevez.

Az erdélyi magyar kisebbség pártjaira nézve e modell fontos értelmezői hozadéka, hogy rávilágít arra a kettősségre, amely az egységes képviselőletet megvalósító RMDSZ-re volt jellemző (főleg 1996 és 2003 között): a magyar kisebbség felől a hrochi *nem domináns nemzetépítő folyamat* harmadik szakaszát jelenítette meg (azt, ahogyan az erdélyi magyar nemzetrész nemzeti kisebbségként „újramobilizálja önmagát”), a román *nemzetiesedő állam* felől viszont az az *etnikai párt*, amely a román állampolgárságú magyar szavazókat hosszabb távon is saját szavazói bázisában tudja tartani. A nem domináns nemzetépítő folyamat harmadik szakaszával való analógiát erősíti az, hogy a teljes társadalmi struktúra végső foglalataként az RMDSZ az „állam az államban” modellt jelölte meg, a mozgalom belső pluralizmusaként pedig a platformokat próbálta intézményesíteni. A román nemzetiesedő állam viszont a magyar etnikai párt román pártrendszerbe való integrálásával próbálja érvényesíteni a maga nézőpontját. Ez az integráció ugyanis némi kontrollt biztosít a politikailag mobilizált nemzeti kisebbség napirendje fölött.

A második elméleti keret, az oszloptársadalmi modell rokon az előbbivel. E szerint az RMDSZ megváltozó szerepe, alkalmazkodása a kisebbségi kvázipártrendszer adottságaihoz, az „oszloptársadalom-projekt” bukásaként értelmezhető.

Az oszloptársadalmak,⁵⁸ amint ezt a rájuk vonatkozó irodalomból ismerjük, „a társadalmi terek szubkulturális alapú szegmentálódásával”⁵⁹ jönnek létre úgy, hogy politikai, szakmai, kulturális, valamint gazdasági szervezetek – vallási vagy világnézeti alapon – valóságos szervezeti hálóká fonódnak össze. Az oszloposodott társadalmakban a politikai magatartást a szubkulturákban összegződő – vallási és ideológiai – meggyőződések, valamint az ezeket fenntartó társadalmi-szervezeti kapcsolatok határozzák meg, amelyek világnézeti alapon szövik bele az egyént az illető szubkulturába, és ezzel politikai szocializációjához is keretet biztosítanak. Vallási és/vagy ideológiai alapon tulajdonképpen párhuzamos intézményrendszerek jönnek létre, saját iskolahálózattal, médiával, érdekvédő szervezetekkel, sza-

⁵⁷ Kántor itt Brubaker triádjára hivatkozik, amely szerint a kelet-európai nacionalizmusokat a nemzetépítő állam (*nationalizing state*), az anyaország (*external national homeland*) és a nemzeti kisebbség (*national minority*) által meghatározott keretben kell vizsgálni. A Brubaker által javasolt *nationalizing state* fogalom előnye, hogy az állami nemzetépítés dinamikus voltát fejezi ki (Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés, i. m., 226).

⁵⁸ Az angol nyelvű nemzetközi szakirodalomból *pillarisation*ként (vagy sok esetben az eredeti holland nyelvű szóval *verzuiling*ként) ismert fogalmat magyarra a *cölöpösödés*, *oszloposodás* vagy *pilléresedés* szakkifejezésekkel szokás fordítani (Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle* [1993] Vol. II., No. 4., 25).

⁵⁹ Lásd Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 40–41.

badidő-egyesületekkel – tehát integrált civil szférával – és politikai pártokkal.⁶⁰ Az „oszlopokat” tehát ezek az intézményi összefonódások alkotják, amelyek szervezett politikai szubkultúrák jelentős anyagi-szervezeti erőforrásokkal, és amelyekben a politikai viselkedést a csoporthoz, a szubkultúrához tartozás határozza meg.

Az oszlopok közötti konszenzusos megegyezéseket követően az érdekegyeztetés, illetve a javak elosztására vonatkozó döntések az egyes pilléreken belül történnek, az oszlopok csúcsán álló politikai képviselők – az ún. kupolaszervezetek⁶¹ – a továbbiakban részben koordinálják a pilléreket, részben pedig közvetítik a döntéseket az ország politikai rendszere és az oszloptársadalom között.

Az RMDSZ szinte természetes, azaz „magától adódó” módon törekedett arra, hogy az erdélyi magyarságot mint nyelvi-etnikai közösséget politikai szubkultúráként integrálja a román társadalomba.⁶² Ebben egy történelmileg kialakult felfogás (a „kényszerközösség” eszméje), a magyar és a román nemzetépítés ellentéte, de a rendszerváltás sajátos kontextusa is segítségére volt. Hiszen az új politikai rendszer kialakításának kezdetén, afféle „rendszer-konstituáló” konszenzuselemként a román politikai szereplők a nemzeti kisebbségi szervezeteknek a választásokon való részvétel jogi engedélyezésével és az ehhez kötött – kezdetben alanyi jogon, később pedig csak kedvezményesen biztosított – „korporatív” képvisellel e kisebbségi csoportok választói bázisát tulajdonképpen átengedték a képviselőiket felvállaló etnikai szervezeteknek. A magyarság esetében ez az „oszloposodás projektje” felé terelte az RMDSZ-t, és ennek stratégiai törekvéssé válásában további két tényező volt meghatározó: a) az oszlopszervezéshez a román kormányok biztosították a kulturális közpolitika erőforrásait (ezt viszont az RMDSZ vezetői nagyon sokáig – 2003–2004-ig – a közjogi autonómiát elfogadható módon pótoló egyezségnek, kompromisszumnak tekintették); b) az RMDSZ-t a „kartellként” működő román pártrendszer egyik kartellpártjaként integrálta.⁶³

A „terv” bukásának oszlopon belüli, valamint azon kívüli okai egyaránt voltak. A külső okok nyilvánvalóak: az oszloptársadalmak stabilizálódása csak ott és akkor

volt sikeres, ahol és amikor legalább három párhuzamos – önmagában kisebbséget alkotó társadalmi-szubkulturális szegmenst megjelenítő – oszlop is kialakult,⁶⁴ aminek eredményeképpen a szemben álló pártok stabil szavazóbázis, a szemben álló elitcsoportok pedig biztos intézményi háttérrel tudták egyezkedni a közjavaknak az oszlopok közötti elosztásáról. A román társadalom viszont egészében nem pilléresedő társadalom, ezért a magyarság oszlopként való beilleszkedése a demokratizálódó román társadalomba a kilencvenes évek során nem lehetett sikeres projekt.⁶⁵

Az oszlopon belüli ok valószínűleg magában az erdélyi magyar társadalom kulturális-regionális megosztottságában rejlik. Túl heterogén ez a társadalom ahhoz, hogy egy esetleg szegmentált politikai kultúra egyetlen szubkulturális oszlopába integráltan egységes szavazóbázist alkosson: regionális tagoltsága erőteljes, továbbá politikai elitjének a kohéziója is megszűnőben van. Míg a kilencvenes években és 2000 táján az erdélyi magyar civil társadalom szubkulturálisan kötött szervezetek fűrtjének tűnt, mára e szféra önállósága megnőtt, és az „elitjét tisztelő” választó típusa is visszaszorulóban van. A televíziózási szokások alakulása is ezt a pillérek meggyengülésére (depillarization)⁶⁶ emlékeztető folyamatot erősítette: az egységes magyar médiatér kiterjedése Erdélyre a magyarországi kétpólusú – és egyúttal nem konszenzusra törekvő, hanem történeti hagyományaiban is adverzariális⁶⁷ – politikai élet (vita)stílusának, éthoszának kedvezett.

Az „oszlop-projekt” bukása tehát arra mutatott rá, hogy az erdélyi társadalom regionálisan is tagolt, és ennek a regionális tagoltságnak nemcsak az etnikai térszerkezet a meghatározója, hanem további szociológiai, intézményi és közjogi determinánsai is vannak. Mi több, ezek a meghatározottságok a politikai kompetíció kifejlődésének különböző pályáit jelölik ki. Székely István elemzése szerint ez valószínűleg abból adódik, hogy az RMDSZ politikai logikája az interetnikus környezet problémavilágát tükrözi, és hogy e logikát az ebben a környezetben „szocializálódott politikai elit hozta létre olyan problémák megoldására, amit elsősorban a román–magyar együttélés okoz”.⁶⁸ Viszont a székelyföldi helyi társadalomban a románság csupán a média által megjelenített, ideologikusan megrajzolt kontextus –

⁶⁰ Lorwin, Val R.: *Segmented Pluralism. Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies. Comparative Politics* (1971) Vol. 3., No. 2., 141–172, 141–142. Idézi Enyedi Zsolt – Körösnéi András: *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 37–38.

⁶¹ A szakkifejezés forrása Cowell, Maureen: *Stabilization and Change in Belgian Party System*. In Wolinetz, Steven B. (szerk.): *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London – New York, 1998, Routledge, 114. Idézi Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében...*, i. m., 129.

⁶² E törekvése több szervezeti-intézményi minta kipróbálását, kiépítését feltételezte. Kezdetben a romániai magyar kisebbség összes politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális szervezetét integrálni törekvő politikai arcú ernyőszervezetként működött, s olykor a részben független szatellitpártok (a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt és a Romániai Magyar Kisgazda Párt) működését is üdvösnek tekintette, majd a brassói kongresszus alkalmával az oszloposodási projektet a legteljesebb mértékben megjelenítő önkormányzati modellt hirdette meg (Szász Alpár Zoltán: *Az RMDSZ szervezeti identitása...*, i. m., 25–26).

⁶³ Uo. 32.

⁶⁴ Lijphart, Arend: *Democrația în societățile plurale*, 72–74.

⁶⁵ Ennek részletes, a társulások demokráciák Lijphart által azonosított keretfeltételeihez igazodó elemzését lásd Szász Alpár Zoltán: *A demokrácia modelljei Romániában...*, i. m., 242–245.

⁶⁶ A pillérek meggyengüléséről vagy az oszlopok összeomlásáról (depillarization vagy ontzuiling) lásd Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében...*, i. m., 49–59.

⁶⁷ Ez a jelleg a magyarországi politikát vélhetően a reformkor óta jellemzi, de mindenképpen sajátja a két világháború közötti magyar politikának, lásd például a közéletbe is begyűrűzött urbánus-népies vitát. (Vö. Bozók, András: *An Outline of Three Populisms. The United States, Argentina and Hungary*. Working Paper #5., 1994, Central European University, Political Science Department, June: 22–27.)

⁶⁸ *Viszketett a tenyerük. EP-választások: mi rejlik a számok mögött?* (<http://politika.transindex.ro/?cikk=6442> (Lásd Székely István első hozzászólását.)

igazából médiafüggetlen és narratívákön kívüli közvetlen tapasztalatként nem létezik. Míg az „interetnikus környezet” magyarjai számára az állami intézményekkel való napi kapcsolat minden problematikusága áthelyezhető volt román–magyar dimenzióba, és az RMDSZ ennek a problematikuságnak a menedzsereként tudott megjelenni, Székelyföldön ugyanez már nem volt megvalósítható. Itt az RMDSZ maga az adminisztratív hatalom, éppen úgy része az államnak, mint másutt a többi román kartellpárt: használja annak közszolgálati erőforrásait (még ha azon osztoznia is kell a kartell többi pártjával), pénzügyi háttérrel biztosít magának az állam segítségével, sőt kismértékben még konfigurálja is az állam intézményi adottságait. Viszont ez az állami és önkormányzati struktúrákra bízott, azokra ráépült RMDSZ már nem tud oly módon kijáró komponense lenni a magyar oszlopnak, ahogy ez az „interetnikus környezetben” működik. A székelyföldi civil társadalom pedig ezzel az állami és önkormányzati struktúrákba beszipantott párttal szemben jelent meg. Mindez a székelyföldi helyi politika logikáját egy, az RMDSZ leváltását célzó többpárti logika irányába taszította.

Az „interetnikus környezetben” viszont – és ezen változatos körülményeket, statisztikailag talán nem is meghatározható helyzeteket kell érteni, életvilágok olyan sokaságát, amelyben a román–magyar együttélés többféle informális kapcsolattípus mindennapi együttesét jelenti – az RMDSZ politikai logikája a „magyarnak lenni” napi tapasztalatára épült rá azzal a problémaátfogalmazó kreativitással, amely minden sikeres politikai aktor tevékenységét jellemzi. Vagyis az RMDSZ-nek ebben a környezetben sikerült politikai lépéseinek az indoklását ebből a tapasztaltvilágból levezetnie, illetve erre visszavezetnie, mégpedig azon a módon, ahogy ez az európai oszloptársadalmak (Hollandia, Belgium, Ausztria) megkonstruálásának és fenntartásának példáiból ismert. Nem más ez, mint az a mód, az az eszköztár, amely biztosítja az oszlop elitjének, hogy a létező kollektív identitásra – a feszültségek keltésének és feloldásának finom játéka révén – rátelepedjék.

Az RMDSZ „oszloptársadalom-projektjének” felbomlása nyomán kialakuló helyzetre Szász és Bakk két lehetséges scenáriót vázolt fel.⁶⁹ Egyrészt ha a mainstream román pártok lemondanak arról az 1990-es rendszeralapozó konszenzuselemlről, amely szerint a magyar szavazók az RMDSZ-re „tartoznak”, ezekért a szavazatokért nem érdemes versenyezni, inkább a már megválasztott magyar képviselőt „integrálására” kell összpontosítani, akkor egy új versenydimenzió jön létre. Azaz, ez a fordulat a verseny tematikáját szélesíti a román pártok számára, megnyitja az utat olyan – egymással versengő – tematizációk előtt, amelyekkel e pártok a magyar szavazatok egy részét is megszerezhetik. Másrészt fontos körülmény a Székelyföld–„interetnikus környezet” közötti, fentebb vázolt különbség átalakulása (vagy artikulálódása) a magyar kisebbségi „kvázipártrendszer” szempontjából is. Ebben az alternatívákat most már az határozza meg, hogy a pártverseny két

dimenziója, a versenydimenzió és az identitásdimenzió⁷⁰ milyen viszonyba kerül az intézményesülő magyar többpártiság nyomán a két egyértelműbben elkülönülő övezetben. Az szinte magától értetődő, hogy a versenydimenzió erőteljesebb lesz a Székelyföldön, míg „interetnikus környezetben” az identitásdimenzió, vagyis a már megszerzett szavazók megtartása marad a meghatározóbb.

A harmadik értelmezési keret, a kisebbségi mozgalmak és pártok szervezeti-intézményi mintázata szerinti, tulajdonképpen az előbb vázolt hipotézisekhez is kapcsolható, és arra a kérdésre ad válaszokat, hogy a kisebbségi nemzetépítésre szervezett egyetlen etnikai párt felbomlása milyen típusú politikai pluralizmushoz vezet ama hipotézis mellett, hogy az etnikai szavazóbázis „újraosztására” való törekvés még sokáig szervezőelv marad.

Az idézett szerzők az első fejlemény kapcsán mindenképpen megjegyzik, hogy az RMDSZ-re vonatkozó konszenzus megbomlásának bevezető lépése – a magyarság jelenlegi parlamenti képviselőjének „felszámolása” – nem újdonság a román pártrendszer tematizációs palettáján. Mindig volt egy-két román párt, amely megfogalmazta ezt: az elmúlt jó tíz év során elsősorban a Nagy-Románia Párt (PRM) volt e cél következetes megjelenítője. Csakhogy a PRM egyértelműen marginalizált volt a Románia EU-csatlakozását előkészítő szakaszban, miközben a többi párt – talán a Konzervatív Párt kivételével – hasznosnak tekintette az RMDSZ-nek az 1990-es arrangement szerinti kezelését. 2008 és 2012 között azonban megjelent az 1989-es hallgatólagos rendszerkonstituáló egyezség felmondására vonatkozó politikai törekvés, és felteendő a kérdés: mit tesznek a magyar etnikai pártok, ha a román parlamentben nem lesz a magyarságnak korporatív képviselője, illetve ha marad is „magyar képviselő”, de az nem rendelkezik a teljes magyar szavazótábor támogatásával.

A leírt helyzetre a „román” pártok válasza nyilván egy tanulási folyamat eredménye lesz. A válaszok minden bizonnyal a trial and error módszerével születnek, és elvileg egy meglehetősen széles palettát foghatnak át, kezdve egyes RMDSZ-ből kiszorult politikusok megnyerésével el egészen a „kisebbségi tagozatok” belső szervezeti létrehozásáig.

Szász és Bakk szerint a magyar képviselő pluralizmusa tekintetében is több változattal lehet számolni. A lehetőségek palettája a „megtűrt pluralizmustól” – amely az RMDSZ-hegemónia fennmaradását jelenti egy-két kisebb magyar párt megjelenése mellett – egy kétpólusú, új politikai szerkezet kialakulásáig terjed. Amennyiben ez utóbbi olyan önkorlátozó „kétpártrendszerre” alakul, amely egyben területileg és szervezetileg is szétválasztja a Székelyföld – „interetnikus környezet” különbségben megjelenő politikai logikákat, akkor hosszabb távra is érvényes szer-

⁶⁹ Szász Alpár Zoltán – Bakk Miklós: i. m., 44–48.

⁷⁰ Enyedi Zsolt – Körösnéy András: i. m., 226–229.

kezet jöhet létre: gyakorlatilag az az újabb szerkezeti paradigma, amely – írják – az RMDSZ jó másfél évtizedes egységstabilizáló stratégiájának a helyébe lép.⁷¹

Ehhez azonban a most körvonalazódó két pólusnak jelentős mértékben át kell alakulnia. Egyrészt az RMDSZ-nek olyan újfajta pártszervezeti struktúrát kell kialakítania, amely megfelel kettős helyzetének, annak, hogy „interetnikus környezetben” egyfelől továbbra is meg tudjon maradni a civil társadalmat fűrtszerűen összefogó, számára forrásközvetítő, „oszlopszervező” szerepben, másfelől pedig, hogy Székelyföldön, ahol már nem rendelkezik egyeduralommal, kiépítse a régió önkormányzati feladataihoz illeszkedő tematikákat megjelenítő versenypártot. Különös nehézsége e feladatnak, hogy a két feladatkör nagyon eltérő, sőt egymásnak ellentmondó karakterű, ezért integrálásuk egyetlen pártszervezetbe nagyfokú politikai kreativitást igényel. Ugyanakkor a Székelyföld-centrikus Magyar Polgári Pártnak és a Székelyföldön és a Partiumban jelen levő Erdélyi Magyar Néppártnak szintén keresnie kell a kitörési pontokat a nem túl ígéretes 2012-es eredmények nyomán.

Arra a kérdésre, hogy egy esetleg kétpólusúvá váló erdélyi magyar pártrendszer lehet-e valamilyen konszenzusos politikai szerkezet alapja, természetesen nem tudunk jól megalapozott választ adni, csupán példákra hivatkozhatunk.⁷²

A pluralizmusfelfogások különbözősége a 2007-es és a 2009-es EP-választásokat megelőző tárgyalások során is a felszínre került. Az akkori tárgyalásokon az RMDSZ monopóliuma tudatában, az EMNT pedig a „rendszeren kívüli” pozíciójából tárgyalt. Ugyanakkor fontos szempont lett, hogy – a 2007-es EP-választások eredményei alapján – az RMDSZ a magyar etnikai szavazóbázis szavazatainak körülbelül 63%-át, míg Tőkés László annak 37%-át tudhatta maga mögött. Természetesen, amint azt a 2008-as és 2012-es választások bizonyították, ez a személyes politikai tőke, amellyel Tőkés László rendelkezett, nem volt átruházható, azonban az arányok jó tárgyalási alapot biztosítottak 2009-ben.

A tárgyalások dokumentumait és 2007-es kudarcát magyarázó politikusi írásokat elemezve arra lehet következtetni, a szemben álló feleknek eltérő a pluralizmusértelmezésük, amely egyrészt sajátos helyzetelemzésükből ered, másrészt eltérő megoldási javaslatokhoz vezet az együttműködés tekintetében. Az alábbiakban ezt a kérdés a tárgyalási dokumentumok elemzése alapján tekintjük át.⁷³

⁷¹ Szász Alpar Zoltán – Bakk Miklós: i. m., 51–52.

⁷² A kétpólusú, de konszociációs politikai rendszer nem precedens nélküli. Vö. Lijphart, Arend: Consociational Democracy. *World Politics* (1969) Vol. 21., No. 2., 207–225, 212–214; uő: The Puzzle of Indian Democracy. A Consociational Interpretation. *American Political Science Review* (1996) Vol. 90., June, 258–268, 259; Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt jegyében...*, i. m., 57–59.

⁷³ A dokumentumok összehasonlításához lásd Toró Tibor munkáját: Kiegyezés vagy választási koalíció?... i. m. Az alábbiakban e tanulmány *A meg(nem)egyezések természetrajza* című fejezetére támaszkodunk.

Míg az EMNT akkor strukturálisan közelített a problémához – az Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum (EMEF) és a hozzátartozó hatalommegosztó intézményekkel egy teljes körű intézményes változást („rendszerváltozást”) szeretett volna elérni –, addig az RMDSZ funkcionális szempontból közelítette meg a választásokon való szereplést, az Európai Parlamentbe való bejutást és a szavazatmaximalizálást tartva szem előtt elzárkózott bármilyen reformintézkedéstől. Jól látható, hogy a 2007-es választások kettős sikere után a kérdés az RMDSZ számára is megváltozott, hiszen a 2009-es EP-választásokon már elismerték Tőkés politikai tőkéjét, azaz nyitottabbak lettek a megegyezésre. Ezzel szemben 2008 után – és a 2012-es eredményeket is hasonlóan értelmezhetjük – a funkcionális logikából adódóan az RMDSZ nincs rászorulva a kiegyezésre.

Mind a strukturális, mind pedig a funkcionális értelmezése a pluralizmusnak racionális viselkedés eredménye. Az EMNT 2007-ben és 2009-ben – és bizonyos szempontból az MPP és a frissen létrejött EMNP is – rendszeren kívüliként, a marginalizált szerepköréből indulva más eséllyel nem rendelkezett, mint hogy valamilyen formában rákényszerítse a hatalmi struktúrákat és döntési pozíciókat uraló RMDSZ-t, hogy a rendszert magát módosítva egy konszenzusorientált intézményi struktúrát hozzon létre, amelyben mindhárom magyar politikai szereplő részt vehet. Míg 2007-ben ennek visszautasítása után az egyetlen járható út a külön indulás volt, addig 2009-ben, figyelembe véve a különböző külső változásokat – a 2007-es eredményeket, az RMDSZ kormányból való kikerülését stb. –, valamint az RMDSZ megegyezésre való hajlandóságát, az EMNT számára kifizetődőbbnek bizonyult a megegyezés, hiszen az tartalmazta a strukturális változtatások lehetőségét is.

Ezzel szemben az RMDSZ a saját funkcionális stratégiáját tekintve szintén racionálisan cselekedett. Három opció állt a rendelkezésére: 1. elfogadja az EMNT feltételeit és megegyezik az EP-választásokon való közös indulásban, 2. elutasítja azokat, és így tudomásul veszi a külön indulást, vagy 3. csak a választásokon való együttműködésről hajlandó tárgyalni, ebben viszont kész komoly engedményekre. Míg 2007-ben az elsőt elutasította, addig 2009-ben – a fent már említett kontextusváltás és az EMNT kitartása – nyomán végül elfogadta azt.⁷⁴

A két stratégia mögött rejlő pluralizmusértelmezés közös pontja, hogy mindkét fél elképzelésében továbbra is a magyar közösség képviselője a központi kérdés. Azonban míg funkcionális stratégiájával az RMDSZ hangsúlyosan az egységparadigma felől közelít efelé, a saját listán való részvételt ajánlva fel tárgyalópartnereinek, addig a strukturális stratégia képviselői olyan konstrukció létrehozását szerették volna elérni, amely helyettesítené az egységparadigmát. Konceptiójuk megértéséhez két kérdést kell megvizsgálnunk. Egyrészt miért van szükség szerin-

⁷⁴ Toró Tibor: *Kísérletek a „magyar összefogás”...*, i. m.

tük összefogásra, másrészt pedig, hogy melyek az összefogás elvi és intézményes elemei.

Az összefogás szükségessége a szavazóbázis méretéből, lehatárolt voltából ered. Más szóval az EMNT koncepciójában a parlamenti képviselő és bizonyos helyzetekben a helyi képviselő megtartása kizárólag összefogás útján érhető el, tehát egy olyan rendszer kidolgozása szükséges, amely integrálja mind a kooperációt, mind pedig a versenyt. Az elviek tekintetében az EMNT a magyarság mindenki által elfogadott érdekeit egy úgynevezett „nemzeti minimum” létrehozását szorgalmazta, míg intézményes szempontból az Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum (EMEF) létrehozását, a közös előválasztások szervezését és a támogatáspolitikát depolitizálását javasolta. Az EMEF keretén belül mindhárom politikai szervezet támogatottságának függvényében kapott volna helyeket. Az EMEF egyképpen visszatérés lett volna a brassói modellhez, azonban belső frakciók helyett saját jogi személyiséggel rendelkező pártok együttműködését szabályozta volna. Továbbá a megoldás nem derített fényt arra, hogy milyen arányossági elv alapján határozzák meg összetételét,⁷⁵ illetve milyen konstrukcióban lett volna a parlamenti választásokon való indulás ebben a formában.

A fenti tisztázatlan kérdések, de az EMNT saját intézményrendszerének hiánya, az MPP-vel való viszony megromlása, illetve az RMDSZ (újboldi) kormányra kerülése miatt a modell hamar aktualitását veszítette.

ÖSSZEGZÉS

Elemzéseink egyrészt azt látszanak bizonyítani, hogy az erdélyi magyar politikát jó két évtizeden át jellemző „egység” (az RMDSZ integratív képessége) megszűnőben van. Ezen azt értjük, hogy olyan pártok jöttek létre, amelyek ugyanazokra a szavazókra (az etnikai szavazóbázisra) tartanak igényt, mint az RMDSZ. A versenytársakként jelentkező új pártok tipológiai értelemben szintén etnikai pártok, mint maga az RMDSZ.

Hogy az RMDSZ etnikai pártként konszolidálódott, annak egyaránt vannak történeti és a politikai rendszerrel kapcsolatos magyarázatai. Tanulmányunk a történeti okokat nem vizsgálta, kiindulópontunk az alkotmányos és a politikai rendszer kialakulásának, a kisebbségekre vonatkozó szabályozásoknak a sajátos alakulása volt, tekintettel a választói viselkedés alakulására is.

A romániai magyarok választói magatartása sommásan az etnikai szavazás dominanciájával és időbeli stabilitásával jellemezhető. Ennek ellenére létezik bizonyos mértékű átszavazás román pártokra, ám ez nagyságrendileg 10% alá tehető, és a legmagasabb értékek inkább a 2000-es évek közepén voltak jellemzők. Az is el-

mondható, hogy bár a magyar választói aktivitás nagy vonalakban követi az országos trendeket, általában kismértékben az országos átlag alatt marad, de legalábbis semmi esetre sem beszélhetünk akkora mobilizációs többletről, ami ellensúlyozni tudná az átszavazást. Jelentős mértékű mobilizációs előny a magyar szavazók körében csak az európai parlamenti választásokon mutatható ki, ebben az esetben, ha van is átszavazás, az eltörpül a mobilizációs többletből fakadó hozadék mögött. Hozzá kell tenni, az átszavazás az egyszemélyes választott tisztségek esetében lényegesen magasabb, elsősorban az államfőválasztáson, de a polgármesteri vagy megyei tanácselnöki tisztségek esetében is ott, ahol a magyar jelölteknek nincs reális esélyük győzni.

A magyar részvétel regionális bontásban egyenlőtlenségeket mutat, ám mivel ezt konkrétan kimutatni nagyon nehéz (az etnikai térszerkezet következtében), itt csupán a jelenség leglátványosabb komponensét mutattuk be, vagyis azt, hogy a székelyföldi megyék esetében egy egyértelmű fordulat állt be nagyjából 2004 környékén. Addig Hargita és Kovászna megyében a részvétel egyértelműen az országos átlag fölötti volt, az elmúlt néhány választáson azonban már a más régiókban fekvő magyar többségű településektől is elmarad e tekintetben. Bár az EP-választásokon a magyar részvétel mindkét alkalommal lényegesen meghaladta a román, a Székelyföldön e tekintetben is alacsonyabbnak mondható a magyar részvétel, mint más régiókban.

A magyar–magyar verseny és a részvételi arány között nem lehet kimutatni egyértelmű összefüggést. Csak jelek utalnak arra, hogy van valami kapcsolat, ám sokkal inkább úgy tűnik, hogy az fordított irányú, vagyis azokon a településeken állítottak nagyobb valószínűséggel jelölteket a kis magyar pártok, ahol amúgy is magasabb lenne a részvétel. Hangsúlyozzuk, a verseny demobilizáló hatására abszolút semmi bizonyítékot nem találunk a községi soros részvételi arányok elemzése során.

Bár a 2003-ban elkezdődött pluralizálódás immár befejezettnek tekinthető, ez az intézményszerkezeti folyamat nem járt együtt az RMDSZ ellenzékének megerősödésével. A 2008-as és 2012-es helyhatósági választások összehasonlításából az derül ki, hogy az RMDSZ továbbra is a magyar pártokra leadott szavazatok hozzávetőlegesen 85%-át tudhatja magáénak, az MPP 2008-as 15%-a pedig nagyjából egyforma mértékben szétoszlott az MPP és az EMNP között. Mindez azonban úgy ment végbe, hogy a két párt 2012-es szavazatai nem pontosan ugyanarról a földrajzi területről származnak. Bár ezt úgy is lehet értelmezni, hogy a két kis pártnak volna még tartalékai, sokkal megalapozottabb az az értelmezés, miszerint az RMDSZ ellenzékének jelenlegi szervezeti állapota és területi lefedettsége nem tesz lehetővé ennél jobb eredményt. Hacsak e téren nem következik be látványos fejlődés, egy kétpólusú erdélyi magyar politikai berendezkedés esélyei nagyon alacsonyaknak tűnnek, ehelyett az RMDSZ dominanciájának fennmaradása vagy akár erősödése várható. A szociológiai felmérések is inkább azt tükrözik, hogy a választók egyre kevésbé örvendenek a magyar pártok száma gyarapodásának.

⁷⁵ A választásokon való részvétel vagy egy közös előválasztás döntőn összetételéről.

Az erdélyi magyarok választói viselkedése 1999 és 2014 között

KISS TAMÁS – BARNA GERGŐ – SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ

A fejezet az erdélyi magyar választók viselkedését (részvételi hajlandóságát, illetve pártopcióit) vizsgálja survey adatok alapján. Az elemzés a parlamenti választásokra terjed ki és preelektorális (az egyes választásokat megelőző) kontextusban mutatja be a választói magatartást. A választói mobilizációt, illetve az azt meghatározó motivációkat és háttérváltozókat egy olyan kelet-európai kisebbségi közösség esetében vizsgáltuk, amelynek tagjai 1989 után nagy többségükben, konstans módon egy etnikai pártra, az RMDSZ-re szavaztak. Ennek megfelelően a tanulmány két-féle kutatási hagyományra támaszkodik: egyrészt az etnikai mobilizáció irodalmára, másrészt a választási részvételt egy általános (nonetnikus) kontextusban vizsgáló empirikus kutatásokra.

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KERETEK

Az erdélyi magyarok részvételi hajlandósága, illetve opciói időbeli változását 13, az erdélyi magyarokra vonatkozó reprezentatív közvélemény-kutatás alapján vizsgáltuk, amelyek az 1999 és 2013 közötti 14 évet ölelik fel. Az etnikai mobilizáció szakirodalmában két egymással szembehelyezkedő álláspont különíthető el, és mindkettő szorosan kötődik az etnikai különbségek politikai menedzselésével kapcsolatos normatív elképzelésekhez. Az első álláspont szerint, amennyiben az etnikai különbségek egyszer politikai jelentőségre tettek szert, nagy a valószínűsége annak, hogy ez hosszú távon így maradjon. Általában az úgynevezett akkomodacionista (accommodationist) álláspont hívei érvelnek e mellett, akik az etnikai közösségeket relatíve homogén és jól lehatárolt (bounded) entitásoknak tekintik.¹

¹ A szakirodalomban nagy tekintélynek örvendő Lijphart (*Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven – London, 1977, Yale University Press), illetve Horowitz (*Ethnic*

Ennek megfelelően az akkomodacionisták olyan intézményes-politikai megoldásokat szorgalmaznak, amelyek az egyes csoportoknak lehetőséget adnak arra, hogy identitásukat nyilvánosan megjelenítsék, illetve a többség ellenében védelmezzék, a közösséget érintő ügyeket pedig lehetőleg maguk intézzék. Az integracionista (integrationist) elképzelés ezzel szemben az etnikai identitások változékonyságából, illetve a csoporthatárok átjárhatóságából indul ki. Ilyen körülmények között a (politikailag) aktivizált kategóriák könnyen elveszíthetik (politikai) jelentőségüket.² Az integracionistáknál azonban ez nem pusztán analitikus megállapítás, hanem normatív elvárás is. Ennek megfelelően olyan stratégiákban (választási rendszerben, alkotmányos berendezkedésben stb.) gondolkodnak, amelyek a „közös” („etnikumok fölötti”),³ állampolgári stb.) politikai identitások megerősödését segítik, illetve gátolják az etnikai identitások politikai aktivizálódását.⁴

Magunk mind a csoporthatárok jellegét, mind az etnicitás politikai jelentőségét egy empirikusan vizsgálható és vizsgálandó kérdésnek tekintjük.⁵ Sem a csoporthatárok merevségét, sem ennek ellenkezőjét nem tekintjük magától értetődő dolognak. Azokkal a szerzőkkel értünk egyet, akik szerint mind az etnicitás politikai aktivizáltságának tartóssága, mind az ilyen téren bekövetkezett változás magyarázatra szorul.⁶ Ebben a megközelítésben pedig az a tény, hogy az erdélyi magyarok többsége az elmúlt két és fél évtizedben egy etnikai pártot támogatott, nem tekinthető az akkomodacionista megoldások melletti közvetlen érvnek (ahogy az ellenkezője sem támasztaná alá közvetlenül az integracionista elképzelések normatív jogosultságát). Sokkal inkább egy olyan jelenségről van szó, amit a történelmi,

Groups in Conflict. Berkeley, 1985, University of California Press) egyaránt ezt az álláspontot képviselik, miközben az etnikumközi kooperáció módozataival kapcsolatban eltérő ajánlásokat fogalmaznak meg.

² Chandra, Kanchan: Introduction. In Chandra, Kanchan (ed.): *Constructivist Theories of Ethnic Politics*. New York, 2012, Oxford University Press, 12.

³ Az idézőjel használatát az indokolja, hogy a közös, illetve etnikailag semleges politikai identitások Kelet-Európában fiktívek, illetve a többségi szereplők politikai retorikájában léteznek. A kelet-európai nemzetiesítő politikáról és folyamatokról lásd Brubaker, Rogers: *Nationalizing States Revisited: Projects and Processes of Nationalization in Post-Soviet States*. *Ethnic and Racial Studies*, 2011, 34 (11), 1785–1814.

⁴ Lásd McGarry, John – O’leary, Brendan – Simeon, Richard (2008) *Integration or Accommodation?* In Sujit Choudhry (Ed.): *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* 2008 41–88, Oxford – New York: Oxford University Press. 73); Choudhry, Sujit: *Bridging Comparative Politics and Comparative Constitutional Law: Constitutional Design in Divided Societies*. In Choudhry, Sujit (ed.): *Constitutional Design for Divided Societies: Integration or Accommodation?* Oxford – New York, 2008, Oxford University Press, 27.

⁵ Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition*. Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, 2008, Sage Publications; Wimmer, Andreas: *The Making and Unmaking of Ethnic Boundaries: A Multilevel Process Theory*. *American Journal of Sociology*, 2008, 113 (4), 970–1022.

⁶ Lásd Chandra, Kanchan: Introduction, i. m.

illetve intézményes-politikai keretfeltételek határoztak meg, és amelynek szociológiai mozgatórugóit megérteni törekszünk.

Az etnikai szavazók motivációival kapcsolatban az ezredforduló után több mérévadó munka született,⁷ és a kérdés az etnikai pártok klasszikus irodalmában is jelen van.⁸ A különböző elméleti irányok közötti fő különbség, hogy az etnikai szavazói magatartást racionálisnak tekintik-e.

Horowitz amellet érvel, hogy az etnikai szavazó (szemben azzal, aki nem etnikai alapon szavaz) nem tekinthető racionálisnak, mivel politikai opciójával pusztán a saját csoportjához való affektív viszonyát fejezi ki (szemben a nem etnikai szavazóval, aki versengő programok között választ). Horowitz általános következtetése – amely sok esetben a mai napig meghatározza a kérdéssel kapcsolatos elemzések tónusát –, hogy a racionális megfontolások háttérbe szorúlnak ott, ahol az etnicitás politikailag aktivizálódik. Ez a megközelítés egyben a politikailag aktivizált etnikai törésvonalak tartósságát feltételezi, miután a politikai opciókat közvetlenül az etnikai identitás határozza meg. Az identitáshatárok természetesen módosulhatnak (például a kisebbségi csoport asszimilációja során), azonban az ilyen típusú változás meglehetősen lassú.⁹

A szakirodalom egy másik része nem tesz különbséget az etnikai és nem etnikai választói magatartás között, abban az értelemben, hogy mindkettőt racionális aktusnak tekinti. A legegyszerűbb modell szerint a szavazók, érdekeiknek megfelelően különböző közpolitikai programok közül választanak. Ez az etnikai szavazók esetében is igaz. Így itt a pártopciók azért esnek egybe az etnikai törésvonalakkal, mert az egyes csoportok érdekei, illetve közpolitikai preferenciái közesek. Az etnikai pártok klasszikus irodalmában ezt az álláspontot képviselik.¹⁰

A megközelítések egy harmadik csoportja szintén nem lát alapvető különbséget az etnikai és nem etnikai szavazók között, illetve elfogadja azt, hogy mindkettőt egy racionális döntésméleti modellben értelmezhetjük. A motivációkat azonban összetettebbnek látja, mint a programok közötti választásra összpontosító egydi-

⁷ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed: Patronage and Ethnic Head Counts in India*. Cambridge, 2004, Cambridge University Press; Chandra, Kanchan: *Why Voters in Patronage-Democracies Split Their Tickets. Strategic Voting for Ethnic Parties in Patronage-Democracies*. *Electoral Studies*, 2009, 28 (1), 21–32; Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting: Evidence from South Africa*. Afrobarometer Working Paper, 2004, No. 40; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa. The Political Origins of Racial-Census Elections*. Cambridge, 2011, Cambridge University Press; Long, James D.: *The Determinants of Ethnic Voting*. Paper presented at the WGAPE Meeting, November 10, 2012, Massachusetts Institute of Technology; Posner, Daniel N.: *Institutions and Ethnic Politics in Africa*. Cambridge, 2005, Cambridge University Press.

⁸ Rabushka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies: A Theory of Democratic Instability*. Columbus, 1973, Charles E. Merrill; Horowitz, Donald (1985) *Ethnic Groups in Conflict*, i. m.

⁹ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m.

¹⁰ Rabushka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies*, i. m.

menziós modell. John Aldrich,¹¹ illetve az etnikai pártokra vonatkoztatva Herberth Kitschelt¹² abból indultak ki, hogy a pártok funkciója nem korlátozódik a koherens közpolitikai programok létrehozására, hanem a szervezeti infrastruktúra felépítése is legalább ennyire fontos feladatuk. Így az említett szerzőknél a pártok és választók közötti kapcsolódás nem pusztán a közpolitikai programok, hanem a szervezeti infrastruktúra mentén, a választók fele csatornázott juttatások révén is létrejöhet. A politikai patronázs, a kliensi hálózatok, illetve az állami erőforrások célzott felhasználása azon szerzők esetében is központi helyet foglal el, akik a korlátozott racionalitás modelljéből indulnak ki.¹³ A választók nem rendelkeznek elég információval, illetve energiával ahhoz, hogy az egyes politikai pártok programját értékeljék. Ezért jelekre (informational cues), illetve leegyszerűsített kognitív képletekre (cognitive shortcuts) hagyatkoznak. Lényeges, hogy ez nem pusztán az etnikai szavazókra érvényes, hanem egy teljesen általános modell. Velük szemben az etnikai szavazók esetében ezek a jelek egyben etnikai markerek. Ferree szerint¹⁴ amennyiben a választók úgy gondolják, hogy jövőbeli kilátásaikat meghatározza etnikai hovatartozásuk, akkor hajlamosak az etnikai hovatartozáshoz kapcsolódó jelek alapján dönteni. Itt nem annak van jelentősége, hogy az adott pártnak milyen közpolitikai programja van, hanem annak, hogy a program végrehajtásakor milyen mértékben van tekintettel az adott etnikai csoport érdekeire. Nagyon hasonló Chandra megközelítése, aki patronázs-demokráciákról beszél.¹⁵ A patronázs-demokráciákban az irányított állami erőforrásoknak van kulcsszerepük, és a választóknak minden okuk megvan azt feltételezni, hogy a juttatásokban szerepe lesz annak, hogy a pozícióba juttatott hivatalnok milyen etnikai csoporthoz tartozik.

Az erdélyi magyarok választói részvételére és opcióira vonatkozóan multinomiális, illetve binomiális logisztikus regressziós modelleket mutatunk be. Ezeket egy 2012 nyarán lefolytatott mérés adatbázisán futtattuk le. A vizsgálat alapján nem pusztán a standard háttérváltozók hatása elemezhető, hanem tesztelésre kerültek azok a tényezők is, amelyek – a szakirodalom szerint – egy általános (nonetnikus) kontextusban magyarázzák a választói részvételt. Ezek a tényezők a szakirodalom

¹¹ Aldrich, John H.: *Why Parties? The Origin and Transformation of Political Parties in America*. Chicago, 1995, University of Chicago Press.

¹² Kitschelt, Herbert: *Divergent Paths of Postcommunist Democracies*. In Larry J. Diamond – Richard Gunther (eds.): *Political Parties and Democracy*. Baltimore, 2001. Johns Hopkins University Press, 299–326.

¹³ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.; Chandra, Kanchan: *Why Voters in Patronage-Democracies...*, i. m.; Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.; Long, James D.: *The Determinants of Ethnic Voting*, i. m.; Posner, Daniel N.: *Institutions and Ethnic Politics in Africa*, i. m.

¹⁴ Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.

¹⁵ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.; Chandra, Kanchan: *What is an Ethnic Party? Party Politics*, 2011, 17 (2), 151–169.

alapján három csoportba sorolhatók: a) a racionális döntésmélet; b) az erőforrás-elméletek; illetve c) a társadalmi beágyazottságra vonatkozó elméletek. A vizsgálat során az erdélyi magyar mellett egy országos (romániai) reprezentatív mintán is történt adatfelvétel. Így össze tudjuk hasonlítani a magyarok és a románok részvételét befolyásoló tényezőket.

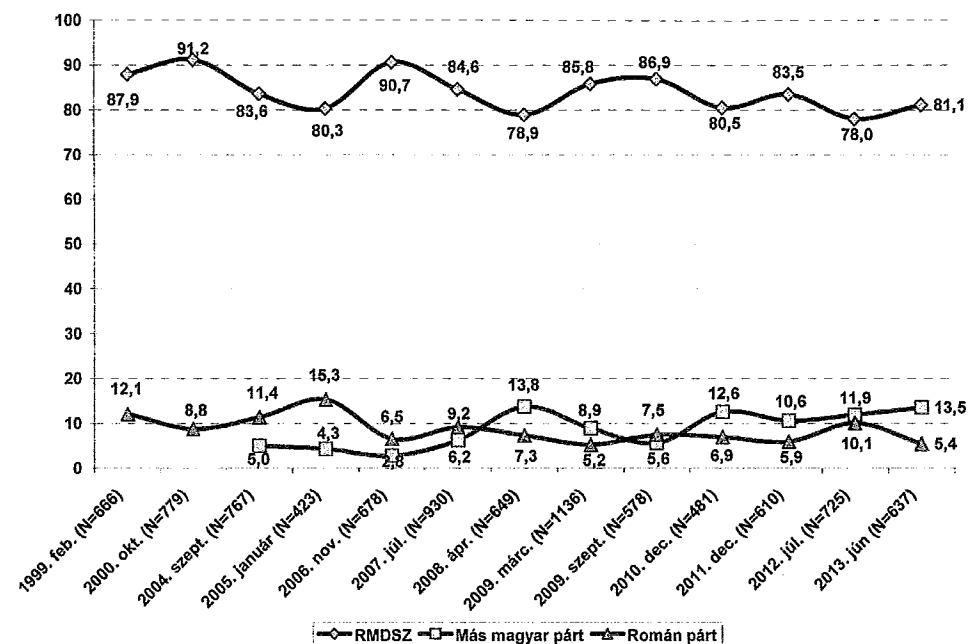
Leginkább a harmadik elméleti irányhoz köthető az etnikai beágyazottság (ethnic embeddedness) fogalma is. Ezt úgy értelmeztük, hogy egy adott egyén kapcsolatszerkezete milyen mértékben/arányban marad a saját csoporton (etnikai közösségen) belül, illetve milyen mértékben nyúlik túl azon. A kérdésnek az etnikai mobilizáció irodalmában is központi jelentősége van. Lijphart konszociatív demokráciáról, illetve a pillér- vagy oszloptársadalmakról alkotott elméletében az etnikai „betokozódás” (ethnic encapsulation) kifejezés szerepel.¹⁶ A csoportalakzatok és társadalmi hálózatok kérdése a társadalmi zártasághoz (social closure) is kapcsolódik, ami nagymértékben meghatározza azt, hogy az etnikulturális különbségek milyen eséllyel tesznek szert politikai jelentőségre.¹⁷

AZ RMDSZ TÁMOGATOTTSÁGÁT MEGHATÁROZÓ INTÉZMÉNYES-POLITIKAI KONTEXTUS

Bizonyos módszertani problémák ellenére az elemzett survey-vizsgálatok többé-kevésbé reális (és a választási makroadatokkal kompatibilis) képet nyújtanak az erdélyi magyarok választói magatartásának változásáról. Nagymértékben eltérő kép tárul elénk az RMDSZ támogatottságát illetően, ha a biztos választókat, illetve ha a teljes népességet nézzük. A biztos választók között az RMDSZ támogatók aránya csak igen kis mértékben változott (80-90% között ingadozott) az elmúlt 15 évben. A magyar kihívó pártok támogatottsága 2008 áprilisában (az MPP bejegyzését követően) volt a legmagasabb, illetve 2010-et követően (az EMNP bejegyzése után) emelkedett meg ismét. A mainstream pártok támogatottsága 1999-ben, 2004-ben, illetve 2012-ben volt a legmagasabb, de ezek esetében sem beszélhetünk egyértelmű időbeli trendről, vagy áttörésszerű megugrásokról. Ehhez az előző alfejezetben mondottakat kell hozzátennünk, miszerint a magyar kategóriától időközben eltávolodó választók időben növekvő csoportját a magyar identitásra és nyelvi kompetenciákra vonatkozó screening kiszűri a mintából.

¹⁶ Lijphart, Arend: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley, 1968, University of California Press; Lijphart, Arend: *Consociational Democracy*. *World Politics*, 1969, 21 (2), 207–225; Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven – London, 1977, Yale University Press.

¹⁷ Wimmer, Andreas: *The Making and Unmaking...*, i. m.

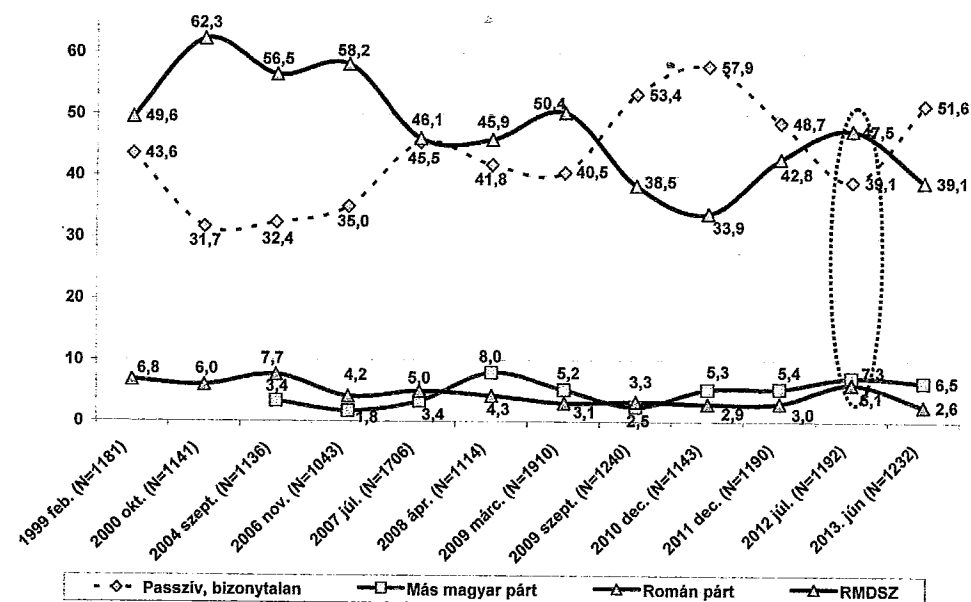
Az erdélyi magyarok pártpreferenciái 1999–2012 között a közvélemény-kutatások alapján (pártpreferenciával rendelkező biztos szavazók)

Forrás: a CCRIT, TransObjective, Kvantum Research és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy az RMDSZ-nek a vizsgált időszak egészében sikerült megőriznie a magyar közösségen belüli domináns helyzetét. Azt, hogy egy adott pillanatban a teljes magyar közösség mekkora hányada támogatta az RMDSZ-t a versenytársakra leadott szavazatoknál jóval nagyobb mértékben a mozgósítottság (részvételi hajlandóság) határozza meg. Az RMDSZ-re is igaz, amit Horowitz az etnikai pártokra általában mond,¹⁸ hogy esetükben (amennyiben egy közösségen belül domináns pozícióban vannak) a választási kampány jószerével egyetlen elemre, a saját etnikumhoz tartozók mozgósítására szűkül.¹⁹

¹⁸ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m. 291–332.

¹⁹ A saját (potenciális) szavazótábor mozgósítása a nem etnikai pártok esetében is kulcskérdés, esetükben azonban ezen kívül szerepet kap a táboron kívüliek meggyőzése is.

Az erdélyi magyarok pártpreferenciái 1999–2012 között a közvélemény-kutatások alapján*

Forrás: a CCRIT, TransObjective, Kvantum Research és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

* A karikával jelzett mérés esetében végeztünk a háttérváltozókat vizsgáló multinomiális logisztikus regresszióelemzést.

A teljes népességen belül azonban az RMDSZ mobilizációs képessége már sokkal kevésbé stabil. Egyrészt egy jóval nagyobb fokú (az aktuális politikai eseményeket, illetve az országos politikai aktivitást követő) ingadozás figyelhető meg. Másrészt a teljes népességen belül az RMDSZ támogatottsága időben egyértelműen csökkenő trendet mutat. Míg az ezredfordulón végrehajtott adatfelvételek szerint a magyarok 55-60%-a szavazott az RMDSZ-re, addig ez az arány a 2010 utáni mérések egyikében sem haladta meg az 50%-ot, illetve több esetben 40% alá esett. Ki kell emelnünk azt is, hogy az elemzett közvélemény-kutatások eredményei kompatibilisek a választási makroadatokkal. A magyar közösség politikai mobilizáltsága (részvétele) nagymértékben csökkent. a 2012-es választásokon pedig egyértelműen az országos alatti volt. Eközben azonban az urnák elé járuló magyarok döntő többsége az RMDSZ-re szavazott, vagyis esetükben az etnikai hovatartozás továbbra is meghatározta a politikai opciót.

A fenti adatok összességében inkább azokat az elgondolásokat erősítik, amelyek az etnicitás politikai aktivizáltságának a tartóssága mellett érvelnek. Kétségtelen azonban, hogy a román választási rendszer sajátosságaitól, illetve a teljes román intézményes-politikai kontextustól nem független az, hogy az RMDSZ meg tudta

őrizni a magyar közösségen belüli dominanciáját. Félrevezető lenne, ha a román etnopolitikai berendezkedést (a nemzetállami jellegből kiindulva) tisztán integracionistának tekintenénk. Sokkal inkább valamiféle kettősségről beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy a román politikai berendezkedés, miközben egyik oldalról fenntartja a különböző etnikai csoportok közötti hierarchikus viszonyt, az államot pedig (az etnikai értelemben vett) a román nép államaként határozza meg,²⁰ másik oldalról elfogadja és támogatja az etnicitás politikai aktivizálódását (vagyis, hogy a kisebbségek etnikai pártjaikon keresztül vegyenek részt a politikai életben). Ezt a berendezkedést aszimmetrikus akkomodációnak nevezhetjük.²¹

Ennek a berendezkedésnek több, a mi szempontunkból fontos eleme van. Egyrészt 1989 után a kisebbségi szervezetek (etnikai pártok) a politikai élet legitim szereplőiként lettek elismervé. Másrészt Románia 1990 óta fenntartott egy arányos kimenetelű választási rendszert.²² 1990 és 2004 között a (választókerületként funkcionáló) megyék pártlistáira (vagy a körzetben induló független jelöltekre) lehetett szavazni, ami egy nagymértékben arányos rendszert eredményezett, annak ellenére, hogy 1992-ben bevezettek egy 3%-os választási küszöböt, majd 2000-ben ezt 5%-ra emelték. 2008-ban áttértek egy olyan rendszerre, amelyben megjelentek az egyéni választókerületek. Az új szisztéma a romániai köztudatba az uninominális megnevezés alatt épült be. Az egyéni választókerületek beépítése ellenére az elemzők – legalábbis a 2008-as eredmények ismeretében – egyetértettek abban, hogy az

²⁰ Ebből a szempontból az alkotmány megszövegezésének is jelentősége van. (Salat Levente: A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából. *Magyar Kisebbség*, 2011, 16 [3–4], 159–190.) Az alaptörvényben megjelenő nemzetállami jelleg (vagyis, hogy az állam a román nép állama és a román népről való állam) fenntartását illetően a román politikai szereplők között konszenzus van.

²¹ Korábbi tanulmányainkban a magyar politikai osztály, illetve a román politikai szereplők közötti viszonyt Horváth István (*Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993–2001*. Working Paper. Hamburg, 2002, Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg) és Medianu, Narcisa (*Analysing Political Exchanges between Minority and Majority Leaders in Romania. The Global Review of Ethnopolitics* 2002, 1 [4], 28–41) nyomán – az aszimmetrikus alku (asymmetric bargaining), illetve a kontroll-kooptálás (control through cooptation) fogalmain keresztül értelmeztük. Lásd Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. *Magyar Kisebbség*, 2013, 18 (2), 7–40; Kiss Tamás: Mi van az etnikai szavazat mögött? Az erdélyi magyarok választói viselkedését meghatározó tényezők. *Pro Minoritate*, 2014, 24 (3), 153–189.

²² A választási törvény a kisebbségi szervezetek számára egy-egy képviselőházi mandátum erejéig igen kedvező preferenciális bejutási küszöböt állapít meg. Ez a rendelkezés a kis létszámú (akár néhány száz fős) etnikai csoportok esetében kifejezetten támogatja az etnikai pártképződést, a magyar közösség esetében azonban nincs különösebb jelentősége. Székely István Gergő: *Reprezentarea politică a minorităților naționale în România / The Political Representation of National Minorities in Romania*. Kolozsvár, 2009, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 29/2009.

új megoldás (eredményét tekintve) végső soron igen keveset változtatott az addigi arányos rendszeren, hiszen a rendszer első alkalmazásakor fennálló szavazói preferenciák kontextusában szinte ugyanaz lett a végkifejlet, mint amit a régi választási rendszer is produkált volna.²³ Végül az aszimmetrikus akkomodáció harmadik eleme, hogy 1996-tól az RMDSZ vagy kormányzati pozícióban volt, vagy pedig a hatalmon lévő politikai alakulattal „speciális” viszonyt alakított ki.²⁴ Lényeges ugyanakkor, hogy a magyar érdekvédelmi szövetség hatalomban való részvétele intézményesen és jogilag nem kodifikálódott, így az teljes mértékben az aktuális politikai alkuk függvénye.

A román politikai berendezkedés tehát miközben nem intézményesíti az etnikai alapú hatalommegosztást, és nem biztosít a kisebbségi közösség számára semmilyen formájú autonómiát, nem pusztán eltűri, hanem kifejezetten támogatja, hogy a kisebbségek saját szervezeteiken, pártjaikon keresztül vegyenek részt a közéletben. Ennek része az is, hogy a mainstream pártok gyakorlatilag egyáltalán nem szólítják meg a magyar választókat, hanem a többségében vagy nagy arányban magyarlakta régiókban tituláris etnikai pártként viselkednek.²⁵ Másrészt – a kormányzati részvétel lehetősége mellett – a gyakorlatban az RMDSZ a magyar közösség, illetve a magyarlakta területeknek juttatott állami erőforrások fölötti monopóliumra tett szert. A magyar közösség etnikai választói magatartásának viszonylagos stabilitását ezen kontextusba ágyazva érthetjük meg.

Kiemelt jelentősége van annak is, hogy a parlamenti és nem az önkormányzati, illetve az Európa parlamenti választási opciókat vizsgáljuk. Nem véletlen ugyanis, hogy az RMDSZ magyar közösségen belüli domináns helyzete a parlamenti opciók tekintetében maradt fenn a leginkább töretlenül. Itt – ahogy érintettük – a választási törvény 1992-től 3, majd 2000-től 5%-os küszöböt ír elő. A 2008-as választási törvény szintén megtartotta az 5%-os parlamenti küszöböt, bár e mellé egy alternatív küszöböt is létrehozta, melynek értelmében egy párt akkor is bejut a parlamentbe, ha nem teljesíti a százalékos küszöböt, ám jelöltjei egyidejűleg az élen végeznek 6 képviselői és 3 szenátusi egyéni körzetben (csak relatív többség szükséges). Mivel az alternatív küszöb teljesítésére a kis pártok közül valójában csak a területileg koncentrált szavazóbázissal rendelkező magyar pártoknak van esélyük, ezt a

²³ Székely István Gergő: Egyéni választókerületi többségi rendszer arányos kimenetellel? Románia új választási rendszere. *Pro Minoritate*, 2009, 18 (1), 7–33.

²⁴ 2000 és 2004 között az RMDSZ egy formális protokollum alapján támogatta a kormányzó Szociáldemokratákat (PSD). 2009-ben az erősebb kormánypárttal, a jobboldali Demokrata Liberális Párttal (PDL) alakított ki „speciális” viszonyt, azt kívülről támogatva formális koalíciós partnerével, a Szociáldemokrata Párttal szemben. 2012-ben a Szociál-Liberális Unióba tömörülő Szociáldemokrata és Nemzeti Liberális Párt aratott elsőprő győzelmet. Az RMDSZ ezúttal a Szociáldemokratákat támogatta a Nemzeti Liberálisok ellenében, egészen addig, amíg 2014-ben ismét kormányra lépett.

²⁵ Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig, i. m.

törvényt sokan „Lex RMDSZ”-ként emlegették.²⁶ A választási törvény – miután a magyar választók Románián belüli aránya 6,5% körüli – nagymértékben megnéhezíti egy alternatív magyar szervezet felállítását, hisz az nagy eséllyel a magyar parlamenti képviselő megszüntetéséhez vezetne.²⁷

Ezzel összefüggésben érthető meg, hogy az RMDSZ magyar közösségen belüli dominanciáját mind az európai parlamenti, mind az önkormányzati választásokon nagyobb kihívás érte. 2007-ben, az első romániai EP-választáson a független jelöltként induló Tőkés László a magyar jelöltekre leadott szavazatok 38%-át vitte el. A helyhatósági választásokon az intra- és az interetnikus verseny is sokkal élesebb volt. A székelyföldi többségi magyar területeken az RMDSZ számára előbb a független magyar jelöltek, ezt követően a konkurens magyar szervezetek jelentettek komoly kihívást.²⁸ Másrészt azokon a településeken, ahol a magyarok aránya alacsony, a polgármesteri tisztség megszerzésére a magyar jelölteknek, illetve az RMDSZ-nek eleve kevés az esélye.²⁹ Így ezeken a területeken elterjedt a román jelöltekre történő (részben stratégiai³⁰) szavazás. Ugyanez a jelenség az elnökválasztások esetében is jellemző. Ebből a nézőpontból is kiemelt jelentősége van annak, hogy a parlamenti választások esetében az arányos kimenetelű választási törvény biztosítja, hogy a magyarok (éljenek bárhol Erdélyben) RMDSZ-re leadott szavazatai hasznosuljanak, illetve hogy a közösség a leadott szavazatokkal arányos képviselőhöz jusson.

²⁶ Székely István Gergő: Egyéni választókerületi többségi rendszer..., i. m.

²⁷ Az alternatív küszöb nagyban növelte ennek (elvi) lehetőségét. Nem véletlen, hogy az Erdélyi Magyar Néppárt a 6:3 szlogen köré építette a 2012-es parlamenti választási kampányát. A választási rendszert 2015-ben ismét módosították: eltörölték az egyéni választókerületeket, lényegében visszatérve a zárt listás rendszerhez. Az új törvény is tartalmaz egy alternatív küszöböt, amely elsősorban az RMDSZ-nek kedvez: azok a pártok is bejutnak a parlamentbe, amelyek ugyan nem érték el a szavazatok 5%-át országos szinten, viszont legalább 20%-ot szereztek négy megyében.

²⁸ A szövetség székelyföldi önkormányzati pozíciói 2012-ben nagymértékben megerősödtek. Az MPP több városban elvesztette a polgármesteri pozíciót, illetve a tanácsbeli többséget (az egyetlen MPP vezetésű kisváros Gyergyószentmiklós maradt). Az EMNP-nek pedig csupán néhány falusi polgármesteri tisztséget sikerült megszereznie. A pártokfülvi polgármesterek, illetve tanácsstagok száma szintén jelentős mértékben visszaesett a korábbiakhoz képest.

²⁹ A közel 40%-ban magyar, 100 ezer lakosú Szatmárnémeti, a 33 ezer lakosú, 26 százalékban magyar Szászrégen és a 10 ezer lakosú, 12 százalékban magyar Zsombolya voltak azok a városok, ahol az RMDSZ a 2004–2012 közötti időszakban, egy kétfordulós választási rendszerben polgármestert tudott adni. 2012-ben mind a három városban veszített a szövetség.

³⁰ A stratégikus szavazás (strategic voting) a preferenciaszavazás (sincere voting) ellentéte. Azt az esetet jelöli, amikor a választó nem (az esélytelennek ítélt) preferáltjára szavaz, hanem egy másik jelöltet támogat, abból a racionális megfontolásból, hogy befolyásolni tudja a választás végeredményét. Blais, André – Young, Robert – Turcotte, Martin: Direct or Indirect? Assessing Two Approaches to the Measurement of Strategic Voting. *Electoral Studies*, 2005, 24 (2), 163–176.

MAGYAR VÁLASZTÓI MAGATARTÁS, SZAVAZÓI MOTIVÁCIÓK

Az etnikai szavazói motivációk kérdése a tudományos érdeklődés homlokterébe került.³¹ Az (elsősorban a posztkoloniális világra kiterjedő) empirikus vizsgálatok nyomán, az etnikai szavazói motivációkra vonatkozó elméleti modellek is nagymértékben letisztultak és fejlődtek. Az etnikai pártok klasszikus irodalmában a fő választóvonal azok között húzódott, akik az etnikai szavazást racionális, és azok között, akik nem racionális (hanem kizárólagosan affektív) aktusnak tekintették. A racionális szavazó (a rá vonatkozó erősen normatív modellek szerint) a különböző közpolitikai ajánlatok közötti mérlegelés alapján dönt. A klasszikus irodalom jelentős része azt feltételezi, hogy az etnikai szavazókat ezzel szemben alapvetően az érzelmeik és a saját csoportjukhoz való kötődésük motiválja.

A továbblépést azt tette lehetővé, hogy a racionális szavazóra vonatkozó kép maga is differenciálódott. Egyrészt egyes szerzők felismerték, hogy a pártok nem pusztán programot adnak, hanem szervezeti hálót is építenek, és e két elemnek a választókkal való kapcsolódásban egyenrangú szerepe van.³² Másrészt a választói magatartás elemzésében is teret nyert a Herbert Simontól származó korlátozott racionalitás (bounded rationality) modellje.³³ Ennek lényege, hogy a cselekvők általában információhiányos környezetben tevékenykednek, és nem áll rendelkezésükre kellő idő, energia sem, hogy minden alternatívát teljeskörűen mérlegeljenek. A választói magatartás irodalmában a korlátozott racionalitás modelljében gondolkodó szerzők racionális cselekvőnek tekintik azokat a szavazókat, akik azonban az egyes pártok politikai programjáról és szándékairól korlátozott információval rendelkeznek, így döntésük meghozatalakor leegyszerűsített kognitív képletekre, illetve jelekre hagyatkoznak.³⁴ Ezt a szerepet általában az ideológiák töltik be, azonban adott kontextusban az etnicitásnak is kulcsszerepe lehet.³⁵ Szintén ehhez a vonulathoz tartozik Chandra sokat idézett elemzése, amely a politikai patronázs jelentőségére mutat rá.³⁶

³¹ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.; Chandra, Kanchan: *Why Voters in Patronage-Democracies...*; Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.; Posner, Daniel N.: *Institutions and Ethnic Politics in Africa*, i. m.

³² Aldrich, John H.: *Why Parties?*, i. m.; Kitschelt, Herbert: *Divergent Paths...*, i. m.

³³ Simon, Herbert A.: A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 1955, 69 (1), 99–118.

³⁴ Downs, Anthony: *An Economic Theory of Voting*. New York, 1957, Harper & Row; Popkin, Samuel L.: *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Elections*. Chicago, 1991, University of Chicago Press.

³⁵ Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.

³⁶ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.

Alább ennek az irodalomnak a szemszögéből fogjuk újraolvasni az erdélyi magyarok választói magatartására vonatkozó irodalmat, illetve másodelemezni a közvélemény-kutatási adatokat. Vállalkozásunk jelentőségét növeli, hogy a hivatkozott irodalom elsősorban posztkoloniális társadalmakat vizsgál, míg a legalább ennyire érdekes kelet-európai kontextusban ritka az empirikusan megalapozott mikroszintű elemzés.

Ismeretes, hogy Horowitz az etnikailag megosztott társadalmakban a választásokat a népszámláláshoz hasonlította, ahol az eredmények szorosan követik az etnodemográfiai megoszlásokat.³⁷ Az etnikai arányok és a választási eredmények közötti együttjárás azonban a népszámlálás-hasonlatnak csupán az egyik összetevője. A másik alapelem, hogy Horowitz szerint a megosztott társadalmakban a választások során (csakúgy, mint egy népszámlálás esetében) az etnikai identitás demonstratív felmutatásának van kiemelt szerepe. Vagyis az etnikai választói magatartás egy expresszív aktusra, az etnikai közösséggel való azonosulás demonstratív felmutatására szűkül. Horowitz az etnikumközi viszonyok egy szociálpszichológiai értelmezéséből indult ki, ahol a saját etnikai csoport (relatív) helyzetének, sikerességének másokkal való folyamatos összevetése egy konfliktusos (vagy legjobb esetben is kompetitív) viszonyt generál. Ilyen körülmények között az etnikai szavazatot a saját közösséggel való érzelmi azonosulás, illetve az ezzel járó pszichológiai többlet (az önbecsülés megerősítése) motiválja. Horowitz az etnikai szavazói magatartást élesen szembeállította a nonetnikus kontextusokra jellemző választói viselkedéssel. Míg az utóbbit szerinte a különböző alternatívák, politikai programok közötti racionális mérlegelés jellemzi, addig abban az esetben, ha az etnikai törésvonalak politikai jelentőségre tesznek szert, nem beszélhetünk a választói magatartás racionalitásáról. Ilyen kontextusban a választók a saját csoporttal való azonosulást a racionalitás megfontolások elé helyezik, és mintegy „magától értetődően” (különböző megfontolások nélkül) a saját közösségüket képviselő etnikai pártra voksolnak. Horowitz modelljének egyik legnehezebben védhető pontja pontosan az etnikus és a nonetnikus választói magatartás éles dichotomizálása. A szerző nonetnikus kontextusban a racionális szavazó (ebben a formában erősen normatív) modelljét megkötések nélkül fogadja el. Eközben az etnikus kontextusban tagadja a választói magatartás racionalitását, vagyis tulajdonképpen amellett érvel, hogy akik etnikai pártokat támogatnak, azok per definitionem irracionálisan cselekszenek.

Az etnikai pártok irodalmának újabb hulláma általában elveti a Horowitz által vázolt affektív-expresszív keretet, részben pontosan a modellt jellemző éles dicho-

³⁷ Horowitz Donald: *Ethnic Groups in Conflict*, i. m., 326–330. Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.; Chandra, Kanchan: *Why Voters in Patronage-Democracies...*, i. m.

tómia okán. Ez jellemző Chandra indiai³⁸ és Ferree dél-afrikai vizsgálataira is.³⁹ A Horowitz-féle modellben rejlő éles dichotomizálást magunk is elutasítjuk, és nem gondoljuk azt sem, hogy az erdélyi magyarok kevésbé lennének racionálisak politikai opciójuk meghozatalakor, mint a többségi románok. Mégis amellett fogunk érvelni, hogy a választói magatartás affektív-expresszív komponense esetünkben nagyon is releváns, bár ahogy látni fogjuk, a modell magyarázóereje időben csökken.

Az erdélyi magyarok politikai magatartását vizsgáló szakirodalomban Biró A. Zoltán kritikái megközelítése⁴⁰ érvelt az affektív-expresszív keret érvényessége mellett. Biró kritikájának a lényegi állítása, hogy a magyar elit és a hétköznapi cselekvők között nincs programatikus kapcsolat, vagyis a hétköznapi cselekvők nem azonosulnak az elit etnikai keretprogramjával. Azt, hogy a magyarok mégis az RMDSZ-re szavaznak (mi több, adott esetben más formában is mozgósulnak) az elit annak köszönheti, hogy a politikai cselekvés egyes esetekben képes az érzelmi nacionalizmus aktivizálására.

Biró (illetve a csíkszeredai KAM) vizsgálatai élesen szembeállították a fent (elit, az elit által termelt nyilvános diskurzusok, etnopolitikai projektek) és a lent (nem elit, hétköznapiak, mindennapokban működtetett stratégiák) világát. A fent világában Biró a magyar elitek politikai törekvéseit elemezte és a többséggel párhuzamos etnikailag integrált Kisebbségi Társadalom intézményesítését célzó projektre mutatott rá.⁴¹ Biró szerint⁴² az 1990-es évek első felét jellemző etnikai intézményesítési stratégiák mögöttes célja az etnikai határtermelés volt, vagy a szerző kifejezését használva, hogy a kialakított etnikailag integrált intézményes szerkezet egy lehetőleg teljes körű etnikai burkot vonjon az erdélyi magyar társadalom köré.⁴³

³⁸ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.

³⁹ Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.

⁴⁰ Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In Biró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print, 16–47.

⁴¹ Ez az elképzelés már a két világháború között meghatározta az erdélyi magyar politikai gondolkodást, majd az 1990-es évek első felében az RMDSZ stratégiáiban központi szerepet kapott. Lásd bővebben Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. i. m.; Kiss Tamás – Székely István Gergő: *Shifting Linkages in Ethnic Mobilization: The Case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania*. *Nationalities Papers*, 2016, 44 (4), 591–610.

⁴² Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok..., i. m. 38.

⁴³ Erre az elemre más elemzők is rámutattak. Lásd Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000, 11 (3), 219–241; Bakk Miklós: Modellviták – rejtett stratégiák. *Magyar Kisebbség*, 2001, 6 (1), 2–13; Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton – Oxford, 2006, Princeton University Press; Brubaker, Rogers: *National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery*. In Barbargli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds.): *La teoria sociologica e lo stato moderno. Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Bologna, 2009,

Biró azonban úgy vélte, az etnikai alapú intézményesítés, illetve a többséggel párhuzamos társadalom kialakítására való törekvés határozottan a „fent világának” a projektje volt.⁴⁴ A szélesebb magyar társadalom ebben való részvétele (ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről) teljességgel formális volt, a mindennapi stratégiák szintjén pedig teljesen másfajta intézményesedési folyamatok zajlottak.

Ugyanakkor a fent és a lent világa között létrejött egy sajátos „társadalmi szerződés”.⁴⁵ Ennek értelmében a társadalom, bár nem vesz részt tevőlegesen az elit intézményépítési gyakorlatában, nem kontesztálja azt, mi több létezését jónak tartja, távoli védőernyőnek tekinti. Az elit azonban csupán névlegesen és retorikai értelemben terjeszti ki befolyását a magyar társadalomra, és nem is vár el tényleges cselekvő részvételt a nemzeti mozgalomban (mi több, azt helyenként nehezményezi), hanem megelégszik az alkalmankénti expresszív azonosulással. Ez az expresszív azonosulás az 1990-es évek legelején még nagyobb eséllyel jelentett extraparlamentáris politikai cselekvést (tüntetésen való részvételt, petíciók aláírását stb.),⁴⁶ azonban igen gyorsan a szavazás gesztusára olvadt. A társadalom szempontjából az expresszív részvételnek Biró szerint két mozgatórugója volt. Az egyik az elit által fenntartott intézményeknek határtermelő funkciója.⁴⁷ A másik, hogy az expresszív azonosulásnak (ahogy az Horowitznál is megjelenik) van egy mentális vetülete is. A politikailag releváns események, így a szavazás olyan alkalmakat teremtenek, amelyek képesek a magyarokban meglévő érzelmi nacionalizmust (vagy, hogy ne fogalmazzunk pejoratívan, nemzeti érzést, közösségi szolidaritást) időszakosan aktivizálni. Ilyen értelemben a részvétel nem annyira az elit mozgósító erejének köszönhető, mint inkább a nemzeti identitás felmutatásának az igényéből táplálkozik.

Il Mulino, 201–221. Ez a politikai program nagymértékű átfedést mutat a szakirodalomban jól ismert pillér, vagy oszlop-társadalmakkal. Lásd Lijphart, Arend: *Consociational Democracy*, i. m., 207–225; Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies*, i. m.

⁴⁴ Ennek az ellenkezője mellett érvel Sherill Stroschein (*Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. New York, 2012, Cambridge University Press), aki szerint az 1990-es évek elején tapasztalt etnikai mobilizációban az eliteknek kevés szerepük volt, az elsősorban alulról szerveződött. Az elitek szerepe Stroschein szerint inkább az eseményeknek való utólagos értelmezésére korlátozódott.

⁴⁵ Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok..., i. m. 41.

⁴⁶ Az 1990-es évek első felének vonatkozásában Stroschein (*Ethnic Struggle*, i. m.) is hangsúlyozta az extra-parlamentáris politikai cselekvés jelentőségét, de mint érintettük, ezek szervezésében Birónál kisebb szerepet tulajdonított az eliteknek.

⁴⁷ Ezt az aspektust Brubaker és mtsai (*Nationalist Politics and Everyday Ethnicity*..., i. m.) elemzése után fogalmilag pontosabban megragadhatjuk. A szerzők rámutatnak, hogy a magyar intézményrendszer (iskolák, egyházak, egyesületek stb.) olyan tereket hoz létre, amelyeken belül a magyar „jelöletlen kategória”, ahol magyarnak lenni természetes, normális állapot. Ennek jelentősége abban áll, hogy ezzel az intézményrendszer jelentős mértékben mentesíti az egyént az etnikai határtermelő tevékenység terhe alól.

Bíró az elit mozgósító erejének a korlátait is hangsúlyozta.⁴⁸ A politikai osztály és a szélesebb társadalom (a fent és a lent világa között) egy nagyfokú párhuzamosság van. A kettő közötti egyetlen kapcsolódási pontot az etnikai/nemzeti identitás felmutatását lehetővé tevő alkalmak adják.⁴⁹ Az elit ezeken kívül valójában nem tud (és nem is akar) alakítani a társadalmon. Nem léteznek olyan intézményes szerkezetek, amelyeken keresztül a politikai osztály saját társadalmi programját (már ha lenné ilyen) be tudná juttatni az egyéni, családi cselekvésbe, a társadalmi szereplők tudásába vagy értékrendjébe. Ennek következtében pedig a mozgósító erő (az elit felhívásának és a társadalom válaszána a találkozása) nagyon esetleges. Amennyiben egy felhívás nem kapcsolódik az elit, illetve az általa működtetett intézmények határtermelő funkciójához, illetve nem nyújt lehetőséget a nemzeti identitás demonstratív felmutatására, a bukás gyakorlatilag kódolva van.⁵⁰

Az 1990-es évek első felére vonatkozóan nem rendelkezünk közvélemény-kutatási adatokkal, azonban teljességgel elfogadhatónak tartjuk Bíró (minőségi módszerrel végzett, igen intenzív kutatásokra épülő) megállapítását, miszerint ebben a periódusban az erdélyi magyarok választói viselkedését elsősorban az expresszív-affektív modellben értelmezhetjük. A közvélemény-kutatások eredményei arra utalnak, hogy a nemzeti identitás felmutatásának az igénye még mindig fontos meghatározója az erdélyi magyarok választói magatartásának, azonban időben egyértelműen veszített a jelentőségéből.

Lássuk tehát a szavazói magatartás expresszív-affektív meghatározottságának, illetve ennek időbeni csökkenésére utaló empirikus bizonyítékokat. Több nemzeti identitásvizsgálat rákérdezett a magyar kategóriában való tagság kritériumaira (a nemzeti identitást meghatározó elemekre). A kutatások általában a szakirodalomban szokványos kérdésblokkot használták, ami arra kérdezett rá, hogy „ahhoz, hogy valaki (igazi) magyarnak számítsa milyen mértékben szükségesek” a különböző feltételek. A vizsgálatok felsorolták a nemzetközi kutatási gyakorlatban szokványos⁵¹ feltételeket, amelyek egyrészt a szubjektív identifikációra (tartsa magát

⁴⁸ Bíró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok..., i. m. 42–43.

⁴⁹ Lőrincz D. József (*Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Csíkszereda, 2004, Pro-Print Könyvkiadó, 155–162) ezt problémát a weberi legitimitás és érvényesség fogalom pár szembeállításán keresztül oldotta meg. Így az elit cselekvése lehet legitim, de nem érvényes (ha egy hallgatólagos paktum alapján a társadalom az elit programját nem kontesztálja, de a mindennapokban nem is nagyon veszi figyelembe), vagy lehet illegitim, de érvényes (ha a magyarok annak ellenére az RMDSZ-re szavaznak, hogy a fejük fölött kötött korporatív alkukat helytelenítik).

⁵⁰ Az RMDSZ vezetése gyakran tett tanúbizonyságot arról, hogy a mozgósíthatóság ezen mechanizmusát (illetve annak esetlegességét) valójában nem érti. Ezt jól mutatják azok a látványos kudarok, amelyeket az RMDSZ a referendumok, illetve az elnökválasztások második fordulójára kapcsán elszenvedett.

⁵¹ Lásd ezzel kapcsolatban az ISSP (International Social Survey Program) nemzeti identitással kapcsolatos 1995-ös és 2003-as vizsgálatát. A kutatási dokumentáció és az adatbázisok letölthetők a zacat.gesis.org honlapról.

magyarnak, tisztelje a magyar zászlót), másrészt a szükséges nyelvi kulturális készségekre (ismerje a magyar kultúrát, beszéljen jól magyarul), harmadrészt a magyar államhoz való viszonyra (szülessen Magyarországon, legyen magyar állampolgár), negyedrészt az etnikai származásra (legalább az egyik szülője magyar legyen) vonatkoztak.⁵² A 2000-ben lefolytatott Nemzeti identitás és társadalmi rétegződés,⁵³ illetve a 2007-ben és 2010-ben lekérdezett Kárpát panel⁵⁴ azonban ezek mellett 2000-ben az RMDSZ-re, 2007-ben és 2010-ben pedig a magyar pártokra való szavazásra is rákérdezett.

2000-ben még az erdélyi magyarok többsége (57%-a) egyetértett abban, hogy ahhoz, hogy valaki igazi magyarnak számítsa, szükséges, hogy az RMDSZ-re szavazzon. Az 1990-es évek első felében ez az arány hipotézisünk szerint még magasabb volt. 2000 és 2010 között ezzel szemben egy jelentős mértékű csökkenés mutatható ki, annak ellenére, hogy időközben (a magyar közösségen belüli politikai pluralitás megjelenése miatt) megváltozott a kérdezési technika, és már nem az RMDSZ, hanem általában a magyar pártok szerepeltek a kérdésben. Miután a magyar pártra való szavazás lassan „kikopik” a magyarságkritériumok közül, a nemzeti identitás demonstratív felmutatására is egyre kevésbé alkalmas a szavazás aktusa. Lényeges, hogy – véleményünk szerint – nem az identitás felmutatásának az igénye tűnt el, csupán annyi történt, hogy jelen körülmények között a szavazás erre egyre kevésbé alkalmas.

A magyar választói magatartás affektív-expresszív komponensét aláhúzó empirikus bizonyítékot a szavazói motivációkra vonatkozó nyílt kérdések szolgáltatják. Egy 2007 júliusában végzett felmérésben arra kértük a válaszadókat, hogy indokolják meg a pártopciójukat. A kérdés az európai parlamenti opciókra kérdezett rá, egy olyan kontextusban, amikor már várható volt, hogy Tőkés László, egykori RMDSZ

⁵² Az erdélyi magyar nemzeti identitás összetevőiről lásd Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, 2002, Balassi Kiadó; Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, 2005, Akadémiai Kiadó; Veres Valér: *Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din Bazinul Carpatic / A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése*. Kolozsvár, 2008, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 2/2008; Veres Valér: *Az erdélyi magyarok nemzeti kisebbségi identitásának alakulása a Kárpát Panel tükrében*. In Veres Valér – Papp Z. Attila – Geambaşu Réka – Kiss Dénes – Márton János – Kiss Zita: *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálat alapján*. Kolozsvár, 2012, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomtudományért Alapítvány; Kiss Tamás: *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói*. *Regio*, 2014, 22 (2), 187–245.

⁵³ Az adatbázis elérhető a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet honlapján: <http://www.adatbank.ro/ispmn/uj/?oldal=adatlap18>.

⁵⁴ Az eredmények a következő tanulmányokból származnak: Csata Zsombor – Kiss Dénes – Veres Valér: *Románia (Erdély)*. In Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái*. Budapest, 2007, MTA ENKI; Veres Valér: *Az erdélyi magyarok...*, i. m.

elnök, illetve az RMDSZ is indul a megmérettetésen. Az RMDSZ-t a válaszadók 58%-a (690 személy), Tőkés a válaszadók 17%-a (203 személy) nevezte meg szavazati opcióként. A válaszok arra engedtek következtetni, hogy a választáson való részvétel és opció az etnikai-nemzeti identitással van szoros összefüggésben. Mind az RMDSZ-re, mind a Tőkésre leadott szavazatot leginkább a „magyarságukkal” indokolták a válaszadók. Ezt erősítette, hogy a válaszok jelentős része többes szám első személyben volt megfogalmazva („minket képviselnek”, „magyarságunkat” stb.). A válaszokban erősen tükröződött az 1990-es évek első felének retorikája („harcolnak a magyarságért” stb.), ami arra engedett következtetni, hogy a magyar politikai szereplők politikai tőkéje jelentős mértékben az ekkori eseményekből eredeztethető.

Lényeges, hogy Tőkés esetén is az etnikai érv volt a döntő, ami sokaknál kiégésül azzal, hogy ebben a kérdésben Tőkés az RMDSZ-nél kevésbé „megalkuvó”. Tőkés esetében egyértelmű az is, hogy a politikai tőkéje az 1989-es eseményekből táplálkozott.

Az elnökválasztási opciók, illetve az ezek mögötti indoklások szintén a magyar választói magatartás expresszív-affektív komponensét domborítják ki. A 2000-es, 2004-es és 2009-es elnökválasztás előtt végzett közvélemény-kutatások szerint a magyar választók többsége az RMDSZ jelöltjeit támogatta, azonban egyre csökkenő arányban. Az összes magyar választó 66,6%-a támogatta 2000 októberében Frunda Györgyöt, 48%-a 2004-ben Markó Bélát és 32,9%-a 2009-ben Kelemen Hunort. Az opcióval rendelkező biztos szavazók között ezek az arányok 81,2, 68,5, illetve 68,1%.

Az RMDSZ által indított elnökjelöltek eredményei jelentős mértékben elmaradnak a parlamenti választásokon elérttől. 2000-ben és 2004-ben az elnökválasztást és a parlamenti választást egyszerre tartották, így a parlamenti lista és az elnökjelölt eredményei közötti különbség (szinte) bizonyosan a stratégikus szavazóknak köszönhető.⁵⁵ Ez utóbbiak – miután a magyar jelöltnek semmi esélye nem volt a győzelemre – egy („kisebbik rosszként”) értékelt román jelöltet támogattak.

⁵⁵ Lehetek természetesen olyanok is, akik bár megjelentek az urnák előtt, és a parlamenti listára leadták a szavazataikat, de az elnökjelöltekre nem szavaztak. Valószínű azonban, hogy ez a jelenség a szavazatkülönbség csak egy kis részét magyarázza.

A magyar szavazók opciói a 2000-es, 2004-es és 2009-es elnökválasztások előtt

	Összes szavazó			Opcióval rendelkező biztos szavazók	
	RMDSZ-jelölt**	Román jelölt	Passzív bizonytalan	RMDSZ-jelölt	Román jelölt
2000. október (N1 = 1141; N2 = 945)*	66,6	15,4	17,9	81,2	18,8
2004. szeptember (N1 = 1136; N2 = 776)	48,0	22,1	29,9	68,5	31,5
2009. szeptember (N1 = 1240; N2 = 652)	32,9	12,4	54,7	72,6	27,4

* N1 = a teljes minta esetszáma; N2 = az opcióval rendelkező biztos szavazók száma a mintában.

** 2000: Frunda György; 2004: Markó Béla; 2009: Kelemen Hunor.

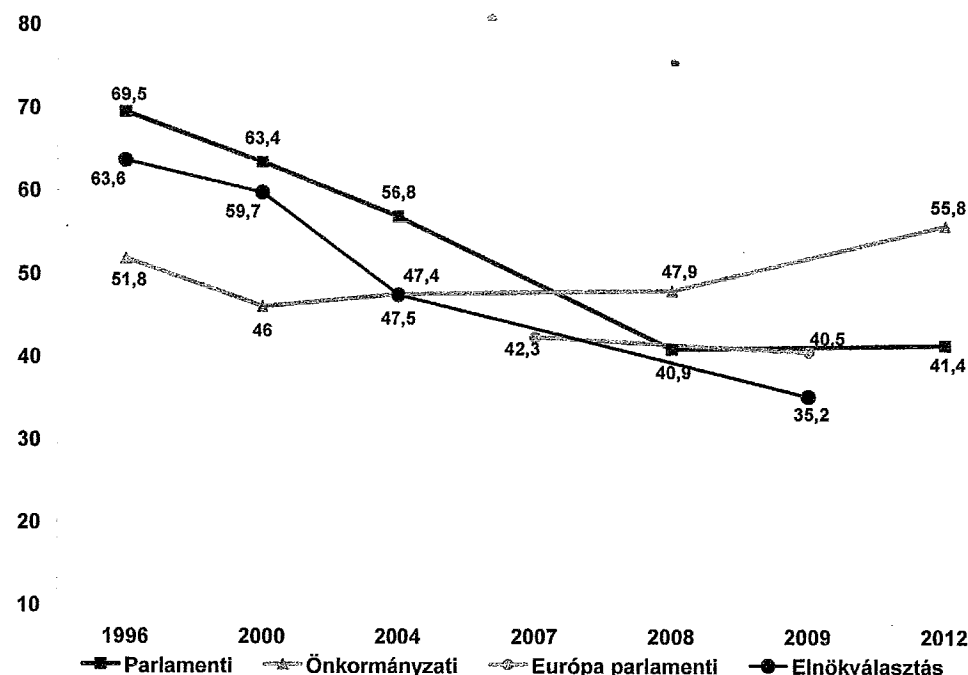
Forrás: a CCRIT és a Kvantum Research adatfelvételei.

A közvélemény-kutatások és a választási makroadatok egyaránt azt bizonyítják, hogy a stratégikus szavazók aránya 2000 és 2004 között jelentős mértékben megnőtt. Ez egyben közvetett bizonyítéka annak, hogy a szavazói motivációk expresszív-affektív komponense háttérbe szorult, hisz a választók egy növekvő része számára a magyar identitás felmutatásánál fontosabb motiváló tényező volt, hogy szavazatával ténylegesen befolyásolja a végeredményt.⁵⁶

A 2009-es elnökválasztást már nem a parlamenti választásokkal egy időben tartották, így annak eredményei csak megkötésekkel vethetők össze a korábbiakkal. A Kvantum Research 2009 szeptemberében lefolytatott közvélemény-kutatása szerint az új körülmények között leginkább a választói passzivitás növekedett. A megkérdezettek 54%-a nem szándékozott az urnák elé járulni, vagy nem volt opciója. Ez ismét arra utalhat, hogy az elnökválasztás a korábbiaknál kisebb mértékben jelentett alkalmat az identitás felmutatására. Ugyanakkor 2004-hez képest (a résztvevők körén belül) némiképp mérséklődött a stratégikus szavazók aránya.

A 2009-es felmérés eredményei szerint a válaszadók 85%-a értett egyet azzal, hogy az RMDSZ indított államelnök jelöltet, 10% volt az ezt ellenzők és 5% a nem tudom válaszok aránya. A vizsgálat zárt kérdésben kérdezett rá a válasz mögötti indokokra. A felkínált lehetőségek közül az RMDSZ-jelölt indításával egyetértő válaszadók 61%-a indokolta véleményét azzal, hogy „egy magyar jelöltnek is joga van indulni”, 35% azzal, hogy „mutassuk meg, hogy vagyunk”, illetve 25,9%, hogy

⁵⁶ Nyilván elképzelhető, hogy egyéb okok is közrejátszottak. Például különbség lehetett a jelöltek személyének megítélésében, vagy az is elképzelhető, hogy a különböző elnökválasztásokon másként jelent meg a magyar szavazók számára a választások tétje. Ez utóbbi tényező magyarázza, hogy 1996-hoz képest 2000-re az RMDSZ-listára és a Frunda Györgyre leadott szavazatok között összezsúrolt az olló.

A magyar pártokra, jelöltekre szavazó magyarok aránya (a magyar választókon belül)

Forrás: Saját számítás választási makroadatok alapján.

„a magyaroknak legyen kire szavazni”. Ezek a kijelentések értelmezésünk szerint a magyar identitás felmutatásához kötődnek, amely ebben az esetben láthatóan jóval erősebb motivációs tényező, mint a jelölt kvalitásait, a románok irányába történő kommunikációt, illetve a politikai alkufolyamatot előtérbe állító racionális megfontolások.

Az elméleti megközelítések egy másik csoportja nem tesz különbséget az etnikai és nem etnikai szavazók között, és a választás aktusát (többé, vagy kevésbé) racionálisnak tekinti. A legegyszerűbb modell szerint a szavazók különböző közpolitikai alternatívák közül választanak, amikor eldöntik, hogy mely pártra adják a voksukat. Ebben a modellben az etnikai blokkszavazás (vagyis, hogy az etnikai hovatartozás nagymértékben korrelál a pártválasztással) a közpolitikai preferenciák, illetve az azokat meghatározó érdekek közösségének köszönhető. Az etnikai pártok klasszikus irodalmában ezt a nézetet képviseli Rabushka és Shepsle.⁵⁷

Fearon – aki az etnikai pártok és választóik közötti klienteláris kapcsolat valószínűsége mellett érvelt – a programatikus kapcsolódás vonatkozásában is rávilá-

⁵⁷ Rabuschka, Alvin – Shepsle, Kenneth: *Politics in Plural Societies*, i. m.

gított egy lényeges elemre. A szerző különbséget tett az unimodális és a megosztó közpolitikák között, és amellett érvelt, hogy egy etnikai párt és választói között csakis a megosztó közpolitikák alapján jöhet létre tartós kapcsolódás. Fearon meghatározása szerint unimodális az a közpolitika, amely vonatkozásában jó esély van arra, hogy a politikai centrumban konszenzus képződjön. Ilyenkor a választói preferenciák a normálgörbe megoszlását követik, vagyis a többség preferenciái a politikai centrumban koncentrálnak, míg a széleken viszonylag kevés választó található. Könnyen belátható, hogy az unimodális (vagyis az etnikai törésvonalak mentén sem különböző) közpolitikák tekintetében elfoglalt álláspont nehezen lehet egy etnikai (vagyis csak egy etnikai csoportot megszólító) párt „differencia speci- ficá”-ja.⁵⁸

Könnyen azzá válhat viszont egy megosztó közpolitika, ahol a választói preferenciáknak két modális értéke van, a (csupán elméleti értelemben létező politikai centrumban) viszont kevesen helyezkednek el. Etnikai blokkszavazás abban az esetben jöhet létre, ha osztársadalmi szinten a preferenciák polarizáltak, az egyes etnikai közösségeken belül viszont homogének. Ferree azt hangsúlyozza, hogy ebben a modellben az etnikai identitásnak nem feltétlenül van közvetlen szerepe a választói magatartás meghatározásában. Még az sem szükségszerű, hogy a pártok az etnikai identitásra utaljanak, illetve hogy a szavazók erős etnikai azonosság-tudattal rendelkezzenek.⁵⁹ A Ferree által mondottak logikusan arra az esetre vonatkoznak, amikor a közpolitikai preferenciák valamilyen köztes változó miatt oszlanak meg egyenlőtlenül az egyes etnikai csoportok között. Ebből a szempontból a legkézenfekvőbb az etnikai rétegződési rendszerben elfoglalt különböző pozíciók hatása. Észak-Írországból például a kékgallérosok között a katolikus írek erősen felülreprezentáltak, míg a fehérgallérosok között a protestáns britek.⁶⁰ Ennek köszönhetően a katolikusok hagyományosan inkább egy baloldali, míg a protestánsok egy konzervatív alternatívát támogattak.⁶¹ Hasonlóképpen elég kézenfekvő lenne, hogy a roma mozgalom a szociális kérdésekkel kapcsolódjon össze.⁶² Ebben az esetben az is kétségtelen, hogy az etnikai blokkszavazás kevésbé törvényszerű és kevésbé tartós, mint az affektív-expresszív modell szerint. Könnyen elképzelhető

⁵⁸ Fearon, James D.: *Why Ethnic Politics and „Pork” Tend to Go Together*. Working Paper. Stanford, CA, 1999. Stanford University, 9.

⁵⁹ Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.

⁶⁰ Az észak-írországi etnikai rétegződési rendszerről lásd Marger, Martin N.: *Race and Ethnic Relations. American and Global Perspectives*. Belmont, CA, 2006, Wadsworth/Thomson Publishers.

⁶¹ Az észak-írországi pártrendszer alakulásáról lásd Coakley, John: *Ethnic Competition and the Logic of Party System Transformation*. *European Journal of Political Research*, 2008, 47 (6), 766–793.

⁶² Sigona és Trehan (Sigona, Nando – Trehan, Nidhi [eds.]: *Romani Politics in Contemporary Europe: Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order*. Basingstoke, 2009, Palgrave Macmillan) amellett érvelnek, hogy ez a neoliberális diskurzus (illetve élesebben fogalmazva a gádzsók) roma mozgalmon belüli uralma miatt nem történik meg.

ugyanis, hogy a kisebbségi csoport által „preferált közpolitikákat egy mainstream párt tűzze zászlajára. Ez mindenesetre gyorsabb és könnyebb folyamat lehet, mint az identitászerkezet (mondjuk asszimiláció által történő) megváltozása, ami az affektív-expresszív modellben az etnicitás politikai deaktivizálódásának a feltétele.

Létezik azonban a közpolitikák egy másik csoportja is, amely közvetlenül összekapcsolódik az etnikai identitással. Fearon ezek közül a szimbólumhasználatot, illetve a nyelvpolitikákat emeli ki,⁶³ de a sort mondjuk az emlékezetpolitikával vagy oktatáspolitikával is folytathatnánk. Az állam szimbólumaira, hivatalos nyelvére, az oktatás nyelvére és tartalmára vagy a történelmi emlékezetre vonatkozó politikák esetében a preferenciák a választók szintjén is közvetlenül összekapcsolódnak az etnikai identitással. Amennyiben egy etnikai párt ezeket tűzi zászlajára, nyilvánvalóan ezeken keresztül közvetlenül az etnikai identitásra utal. Így a közpolitikai preferenciák, illetve az identitás felmutatására vonatkozó igény analitikusan is nehezen választható szét egymástól.

Az erdélyi magyarok választói és politikai magatartását célzó vizsgálatokban is központi kérdésként vetődött fel, hogy léteznek-e olyan programelemek, és ha igen, melyek azok, amelyek az RMDSZ magyar közösségen belüli dominanciáját megalapozzák. Elsőként azt szükséges leszögezni, hogy az RMDSZ által képviselt explicit és implicit program szorosan összefügg a magyar etnikai identitással, illetve annak újratermelésével. Az RMDSZ-nek más területeken nincs is a román pártokétól jól megkülönböztethető programja. Ez egyrészt azzal függ össze, hogy bár Erdélyben a magyarok társadalmi pozíciói különböznek a többségtől, esetükben (szemben a románokkal) az etnikai hovatartozás nem tekinthető státuszjelzőnek.⁶⁴ Másrészt – ahogy azt a későbbiekben még érinteni fogjuk – az RMDSZ maga is részese az 1990-es években a romániai elit által kialakított modernizációs konszenzushoz.

Már érintettük, hogy az 1990-es években az elemzők a Kisebbségi Társadalom programjára mutattak rá, mint az RMDSZ legfőbb célkitűzésére. Ez tulajdonképpen egy a többséggel párhuzamos, intézményesen fenntartott magyar társadalom kiépítésére vonatkozott. Az elképzelés már a két világháború között megjelent, olyan politikai gondolkodóknál, mint Sulyok István, akik egy olyan társadalmi entitást vizionáltak, amely „tagjait minden vonatkozásban felöleli, azoknak minden

⁶³ Fearon, James D.: *Why Ethnic Politics...*, i. m., 16.

⁶⁴ Horowitz (*Ethnic Groups in Conflict*, i. m.) munkájában központi jelentősége van az egyértelműen alárendelt (ranked) és a nem alárendelt (unranked) viszonyban lévő csoportok közötti különbségtételnek. Az alárendelt csoportok esetében az etnikai hovatartozás egyben státuszjelző is, illetve ezek a csoportok nem rendelkeznek saját maguk (illetve elitjük) által ellenőrzött mobilitási csatornákkal. A magyarok (például a románokkal összehasonlítva) nem tekinthetők egyértelműen alárendelt csoportnak, annak ellenére, hogy a román nemzetállami tér a többség és a kisebbség között egy aszimmetrikus viszonyt rögzít, illetve hogy a magyarokat érintő marginalizációs folyamatok is egyértelműek. Lásd Kiss: Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában.

szükségleteiről gondoskodni igyekszik”.⁶⁵ Az RMDSZ-t megalapító (illetve tágabban az erdélyi magyar nemzeti mozgalmat újjáélesztő) értelmiségiek a rendszerváltást követően teljes magától értetődőséggel nyúltak vissza ehhez az elképzeléshez. A Kisebbségi Társadalom mellett (vagy ahhoz kapcsolódóan), az 1990-es években kialakuló etnikai keretprogram hangsúlyos elemei voltak a magyar nyelvű oktatási rendszer bővítésére, a magyar nyelv hivatalos használatára, illetve a területi és kulturális autonómiára való törekvések. Ezek nyilvánvalóan mind olyan közpolitikai (vagy etnopolitikai) célkitűzések, amelyek szorosan összefüggnek a magyar közösség etnokulturális reprodukciójával („magyarként való megmaradásával”).

A kutatási eredmények (illetve a megközelítések) eltérnek abban, hogy ennek a fenti etnopolitikai célok mentén való mobilizációban az eliteknek milyen szerepük van. Sherill Stroschein⁶⁶ meggyőzően érvel amellett, hogy (legalábbis az 1990-es évek első felében) az etnikai mobilizáció alulról szerveződött, a magyar etnikai elitek pedig általában egy későbbi fázisban „ültek rá” az eseményekre. Az eliteknek egyrészt a különböző események utólagos értelmezésében, másrészt a többségi elitekkel folytatott tárgyalásokban (illetve ezen keresztül az akkomodációban, a várakozások mérséklésében) volt szerepük. Stroschein az 1990-es évek elejét vizsgálta, amikor a politikai folyamatot a parlamenten kívüli, illetve nonkonvencionális mobilizáció dominálta, amelynek a szerző szerint igen komoly eredményei voltak, ráadásul olyan körülmények között, hogy az RMDSZ-nek nem volt esélye a parlamenti arénában egy győztes koalícióhoz csatlakozni. Végiggondolva, az 1989 után elért etnopolitikai engedmények közül a legjelentősebbek (a magyar nyelvű oktatási rendszer helyreállítása, az RMDSZ legitim politikai szereplőként való elfogadása) már ebben a periódusban megtörténtek. A parlamentáris politizálás dominanciájával jellemzett, az 1990-es évek második felében kezdődő periódusban nem sikerült az előbbihez mérhető jelentőségű koncessziókat elérni.

Stroschein megközelítésével szemben a szakirodalmon belül mainstream álláspontnak számít az úgynevezett instrumentalista⁶⁷ felfogás, amely az etnopolitikai programokat (nacionalizmust), illetve a mobilizációt az elit világából eredezteti. Láthattuk, hogy Bírónál is ez az álláspont jelenik meg, bár ő, illetve a KAM munkatársai nem érveltek amellett, hogy a nacionalizmusnak a hétköznapiakban ne lenne szerepe. Egy tisztábban instrumentalista álláspontot képviselnek Brubaker és munkatársai, akik a kolozsvári hétköznapi etnicitást vizsgálták a 2000-es évek első felében.⁶⁸ Kötetük Brubaker csoportok nélküli etnicitás (ethnicity without groups)

⁶⁵ Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931, 36 (4–6), 174.

⁶⁶ Sherill Stroschein: *Ethnic Struggle, Coexistence...*, i. m.

⁶⁷ Az instrumentalista megközelítés szerint az etnikai mobilizáció aktorai a manipulatív elitek (etnikai vállalkozók).

⁶⁸ Brubaker és mtsai. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity...*, i. m.

tézisének⁶⁹ az empirikus alkalmazása és szemléltetése, amely valójában az etnikai elitek pozíciójának a dekonstrukciójaként fogható fel. A szerző arra próbál ugyanis rámutatni, hogy az etnikai elitek által használt nyelvezet, amely kompakt, érdekekkel és célokkal rendelkező csoportokról beszél, valójában az etnikai mobilizáció eszköze, és nem (feltétlenül) a társadalmi valóság jellemzője. Így Brubaker javaslata, hogy a társadalomtudományos elemzés vesse el a csoport fogalmát (ami belső kohéziót és mobilizáltságot sugall), és helyette használja a kategória kifejezést (ami egy külső osztályozási szempontra utal). Így a kutatás legfontosabb kérdése az lesz, hogy a különböző kontextusokban az etnicitás mikor és milyen formában jut szerephez, mint értelmezési keret, illetve kognitív séma.⁷⁰ A szerzők (részben a megközelítésből adódóan, előre kódoltan) élesen szembeállították az elit által forgalmazott politikai programokat és az emberek által követett hétköznapi stratégiákat. Véleményük szerint miközben az elitek egymással folytatott küzdelmében a nacionalista retorika dominál, aközben a mindennapi életben az etnicitás megnyilvánulásai sokkal szituatívabbak, rugalmasabbak, ami egyben azt is jelenti, hogy az elitek valójában igen kevésbé képesek a tömegek mozgósítására.⁷¹ A hétköznapi szintjén az emberek nem az etnikai keretprogramban megjelenő problémákkal szembesülnek. Az általában a létfenntartáshoz kapcsolódó problémáikat pedig nem etnikai keretben értelmezik.

Brubakerékhez hasonlóan az általunk elemzett közvélemény-kutatások készítői is gyakran állították szembe az RMDSZ által forgalmazott etnopolitikai keretprogramot a „pragmatikus”, „etnikailag semleges” hétköznapiakkal. Az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) 1999 és 2006 közötti vizsgálatai alapján készült elemzések is szembeállították a magyarokat foglalkoztató általános („etnikailag semleges”) problémákat az RMDSZ „etnikailag motivált” célkitűzéseivel.⁷² A kutatók egyrészt egy zárt lista alapján (15–20 problémát felsorolva) arra kérdezték rá, hogy a válaszadók mely problémák megoldását tartják a legfontosabbnak, illetve hogy szerintük az RMDSZ mely problémák megoldását tartja szem előtt. A listán vegyesen szerepeltek a magyar kisebbséget érintő specifikus (etnikai) célkitűzések (pl. autonómia, anyanyelvű oktatás, magyar egyetem kérdése) és az ország egészét érintő szociális-gazdasági problémák (pl. munkanélküliség, alacsony

⁶⁹ Brubaker, Rogers: *Ethnicity without Groups*. Cambridge, MA–London, 2004. Harvard University Press.

⁷⁰ A kötet átfogó kritikáját lásd Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalmá. Recenzió Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* című könyvéről. *Regio*, 2008, 19 (2), 240–256.

⁷¹ Feischmidt Margit: Nemzetdiskurzusok a mindennapokban és a nacionalizmus populáris kultúrája. In Feischmidt Margit (szerk.): *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, 2014, L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 12.

⁷² Lásd például az általunk is részletesen elemzett 2006-os vizsgálat sajtóbemutatójáról készült beszámolót: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=5148>

bérek/nyugdíjak, magas adók stb.). A vizsgálat szerint a két prioritáslista között jelentős távolság volt.

A válaszokból minden mérésben az tükröződött, hogy a magyar választók a bérek és nyugdíjak emelését, a lakás gondok enyhítését, az egészségügyi ellátás javítását, az adók csökkentését és a munkahelyteremtést tekintik legfontosabb prioritásnak. Ezekhez képest a magyar kisebbséget érintő specifikus „etnikai célkitűzések” kevésbé voltak fontosak számukra. Másrészt a válaszadók azt érzékelték, hogy az RMDSZ számára a specifikusan magyar célkitűzések elérése, vagyis az autonómia, a magyar egyetem, a magyar nyelvű oktatás jelentik a fő prioritást. Ebben szintén nincs semmi meglepő, miután az RMDSZ politikai kommunikációja ezeket állította a középpontba. Az elemzők ez alapján már-már rutinszerűen szembeállították „az áteticizált politikai szférát” a „hétköznapi világával”, ahol az embereket nem a nemzeti sorskérdések, hanem a többségével azonos egzisztenciális problémák foglalkoztatják. Az ebből adódó következtetés, illetve az RMDSZ számára rutinszerűen megfogalmazott ajánlás az volt, hogy: „az RMDSZ-nek fel kell hagynia a szimbolikus etnikai politizálással, és egy pragmatikus, a magyar választók (a többségével azonos) mindennapi problémáira választ adó irányba kell elmozdulnia.”

Az eredményekből azonban valójában inkább az következett, hogy a magyar választók nem a legfontosabb országos jelentőségű közpolitikák tekintetében képviselt álláspontja miatt szavaztak az RMDSZ-re. Egy 2007 júliusában készített vizsgálata során kitűnt, hogy a válaszadók szerint a RMDSZ legfontosabb feladata, hogy „állítsa vissza a Bolyai Egyetemet”, „bővítsen a magyar nyelvű oktatást”, illetve általában véve képviselje a magyarokat („harcoljon a magyarokért”). A választók annak ellenére ezt várták el a magyar érdekképviselőtől, hogy nem ezek voltak a legfontosabb közpolitikai prioritásaik.

Az eredményekből arra következtettünk, hogy a korábbi, RMDSZ felé megfogalmazott ajánlások tartalmaztak egy igen komoly csúsztatást. Abból ugyanis, hogy a magyar választók számára az egzisztenciális gondok (az alacsony bérek és nyugdíjak, a lakás gondok vagy a rossz egészségügyi ellátás) égetőbb problémaként jelentkeznek, mint a különböző nemzeti-közösségi célkitűzések, nem következik az, hogy az RMDSZ-re többen szavaznának, ha ez utóbbiakat a politikai kommunikációban háttérbe szorítaná. Ellenkezőleg: annak ellenére, hogy a hétköznapi szintjén a magyar választóknak a többséggel azonos egzisztenciális gondok jelentik a fő problémát, az RMDSZ-től elsősorban azt várják, hogy a sajátosan magyar, vagy a kutatók által használt kifejezéssel „szimbolikus etnikai” célkitűzéseket valósítsa meg.

A másik következtetésünk az volt, hogy a magyar választók számára a (kutatók által szembeállított) „specifikusan magyar”, illetve a „többséggel közös” problémák nem egymás ellentétéként jelennek meg. A magyar választóknak valóban igényük van arra, hogy a politikai kommunikációban megjelenjenek a mindennapi

egzisztenciális problémái, ezek azonban az ő fejükben nem – csak a kutatókéban – állnak szembe a „specifikusan magyar” gondokkal. Az emberek – ahogy ez válaszaikból kiderül – az RMDSZ-től azt várják, hogy a magyar embereken (nyugdíjasokon, földműveseken vagy értelmiségieken) segítsen.

Vagyis válaszadóink az RMDSZ-től elsősorban nem azokra a problémákra vártak megoldást, amelyeket saját prioritásukként említettek, hanem sokkal inkább azokra, amelyeket az RMDSZ prioritásainak gondoltak. Így annak ellenére, hogy úgy vélik, az RMDSZ nem oldja meg mindennapi gondjaikat, a szövetséggel kapcsolatos elvárásaikban nem feltétlen csalatkoznak. Az RMDSZ fő feladatának ugyanis azt tartották, hogy „harcoljon a magyarságért”, miközben ők élnek mindennapjaikat.

A magyar választók pártopcióját tehát elsősorban a magyar etnikulturális reprodukcióra fókuszáló közpolitikák befolyásolják, miközben az általános kérdésekben megmutatkozó preferenciák kevésbé befolyásolják döntéseiket. Mindez olyan körülmények között történik, hogy a magyar választók számára is a különböző szociálpolitikai, illetve gazdaságpolitikai kérdések megoldása, kezelése jelenti a fő prioritást. Ezt a paradoxont csak részben magyarázza a fenti gondolatmenet. A gazdaság és szociálpolitikai kérdések azért játszanak (játszhatnak) marginális szerepet a magyar választók opcióit befolyásoló tényezők között, mert ezek vonatkozásában Romániában az 1990-es évektől nincsenek alternatív álláspontok.

A gazdaság- és szociálpolitika tekintetében az RMDSZ ugyanúgy egy mainstream neoliberais álláspontot képviselt (kimondva, vagy ha nem is különösebben tematizálva, mintegy magától értetődően), mint a romániai pártok nagy többsége.⁷³ Egy korábbi tanulmányunkban ezt a helyzetet a modernizációs konszenzus kifejezésén keresztül értelmeztük.⁷⁴ Ezen egy olyan teleologikus konstrukciót értettünk, amely egy hatalmi szempontból aszimmetrikus térben jön létre, de amit jelentős hatalmi, szimbolikus, illetve kulturális tőkével rendelkező csoportok (politikai érdekcsoportok, értelmiség és médiaelit, gazdasági elit stb.) elfogadnak. Amennyiben ez történik (és ez jelenti a modernizációs konszenzust), a kijelölt fejlődési pálya a nyilvánosságban mintegy magától értetődőnek, „természetesnek” „szükségyszerűnek”, objektíve adotttnak tűnhet. Romániában az 1990-es évek második felére alakult ki egy új modernizációs konszenzus. Ez nagyon egyszerűen az ország nyugatosodását („európaivá válását”) tekintette az egyetlen kívánatos és lehetséges fejlődési iránynak. Sajátos módon a „nyugatosodás” (illetve az ezzel egyenértékűnek tekintett neoliberais irányvonal) elfogadása azzal járt, hogy a romániai politikai elit valójában lemondott arról, hogy ő maga távlatos közpolitikai tervezést foly-

⁷³ Ebben a tekintetben talán a Nagy Románia Párt, illetve Dan Diaconescu Néppártja képez kivételt. Ezek a politikai alakulatok azonban nem tudtak koherens ideológiai alternatívát kiépíteni a mainstream pártokkal, illetve a neoliberalizmussal szemben.

⁷⁴ Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kolozsvár, 2010, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion Könyvkiadó.

tasson. Az új modernizációs konszenzus természetesen szorosan összefüggött az ország geopolitikai irányváltásával. Politikai értelemben az 1999-es év tekinthető ebből a szempontból valamiféle fordulópontnak, ekkor kezdődtek meg Románia és az EU között a csatlakozási tárgyalások. A Mugur Isărescu vezette kormány és az Európai Bizottság közötti megállapodás értelmében a csatlakozási tárgyalásoknak 2007. január 1-éig kellett befejeződnie. Az adott körülmények között az intézményes és társadalmi változások legfőbb motorja a csatlakozási feltételekhez való alkalmazkodás, az „EU-konformitás” biztosítása volt. Ez egy sor neoliberais irányba mutató reformot eredményezett az adózási rendszer átalakításától a privatizáció felgyorsításáig. Lényeges, hogy Romániában – szemben más kelet-európai országokkal – a neoliberais modernizációs konszenzus eróziója nem következett be. Annak ellenére, hogy az ország relatív gazdasági pozíciója, illetve demográfiai kilátásai egyértelműen romlottak 1989-hez viszonyítva,⁷⁵ az országban nem jelent meg EU-szkeptikus párt, illetve a neoliberais mainstreammel szembeni kritika sem tudott intézményesedni.

Fontos leszögezni, hogy az alapvető, a „társadalom egészét érintő” gazdasági és szociálpolitikai kérdések tekintetében az RMDSZ részese volt és részese ma is a neoliberais konszenzusnak. Ez egyben azzal is járt, hogy még más pártokhoz viszonyítva is kevésbé volt hajlandó a különböző szociális kérdéseket „populista” formában tematizálni. Ezt azért kerülhette el (még a román pártoknál is nagyobb mértékben), mert valójában nem „az ország egészét érintő” gazdasági és szociális kérdések motiválták a rá voksoló magyar szavazókat.

A korlátozott racionalitás modelljét Herbert Simon (1955) dolgozta ki,⁷⁶ és az ehhez kapcsolódó elképzelések a választói magatartás irodalmában már az 1950-es évektől szerepet kaptak.⁷⁷ Amennyiben a korlátozott racionalitás modelljében értelmezzük a szavazás aktusát, könnyen beláthatjuk, hogy a választók a pártok elképzeléseit, programját illetően korlátozott információval rendelkeznek. Ilyen körülmények között a választók a hosszan tartó mérlegelés helyett leegyszerűsített kognitív képletekre, illetve jelekre hagyatkoznak.

Ebben a modellben az etnikai blokkszavazás abban az esetben történik meg, ha a választók a más típusú leegyszerűsítésekkel és jelekkel szemben az etnikai markereket preferálják. Ferree azt hangsúlyozza, hogy ez olyan körülmények között következik be nagy eséllyel, ha az emberek azt gondolják, hogy egyéni kilátásaik nagyban függenek etnikai hovatartozásuktól, illetve az adott etnikai csoport kollek-

⁷⁵ Ez a román egy főre eső GDP globális átlaghoz való viszonyán keresztül mérhető. Lásd Horváth István – Kiss Tamás: *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Migratory, Labour Market and Human Capital Processes in Romania*. Country report developed within the project ‘SEEMIG – Managing Migration and Its Effects – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies’, 2013. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisRomania.pdf>

⁷⁶ Simon, Herbert A.: *A Behavioral Model of Rational Choice*, i. m.

⁷⁷ Downs, Anthony: *An Economic Theory of Voting*, i. m.

tív jólététől. Ilyenkor az etnicitásra utaló jelek nagymértékben hasznosak és informatívak lehetnek a pártválasztás során.⁷⁸

Szorosan ide kapcsolódik Chandra elmélete, amely az etnikai választói magatartást a patronázs-demokráciák (patronage democracy) kontextusában vizsgálja.⁷⁹ Chandra szerint abban az esetben beszélhetünk patronázs-demokráciáról, ha egyrészt az állami szektor domináns (illetve jelentős) munkaadó, illetve a privát szektor erősen összefonódik az állami szektorral (az előbbi megrendeléseit jelentős mértékben az utóbbitól függenek, stb.). Másrészt a választott tisztviselőknek jelentős mozgásterük van abban, hogy az állami közpolitikákat miként ültessék gyakorlatba, illetve az állami erőforrásokat hogyan osszák szét. Ilyen körülmények között jelentős az esélye a politikai partikularizmusnak, vagyis annak, hogy a választók szavazataikat közvetlen anyagi előnyszerzésre használják. Ez Chandra szerint egyéni (álláshoz, szociális támogatáshoz való jutás) és kisközösségi szinten (állami beruházások – például utak, iskolák – egy adott körzet számára) egyaránt értelmezhető. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy az általa elemzett esetekben a szavazás expresszív-affektív komponense (amit nem csupán etnikai szavazásra, hanem ennél tágabban értelmez) háttérbe szorul, a szavazás által megszerezhető anyagi haszonra irányuló racionális kalkuláció javára. Ugyanakkor Chandra számára is alapaxióma, hogy a választók a pártok közpolitikai programjáról igen kevés ismerettel rendelkeznek, illetve hogy az erre vonatkozó információ alapvetően érdektelen számukra. Ami viszont kulcsfontosságú, hogy a különböző közpolitikák végrehajtása során (azok tartalmától függetlenül) mennyire sérülnek az egyes csoportok érdekei.

A szerző hipotézise értelmében ilyen körülmények között a választók hajlamosak a saját etnikumukat képviselő, illetve a saját etnikumokhoz tartozó politikusokat felvonultató pártokat preferálni. Ez azonban nem minden esetben történik meg, csupán akkor, ha az adott párt/jelölt ténylegesen biztosítani tudja a választók által remélt előnyöket. Ellenkező esetben a modell szerint a párt – a kinyilatkoztatott etnikai keretprogramtól függetlenül – kudarcot fog vallani. A siker így Chandra szerint két feltétel teljesülése esetében valószínűsíthető: egyrészt ha az adott párt monopóliumot élvez a csoport képviselőjében és a csoport számára juttatott erőforrások terén, illetve ha az adott etnikai csoport elég számos ahhoz, hogy – az adott választási törvények mellett – befolyásolni tudja a hatalmi konfigurációt. Ellenkező esetben a stratégiai szavazás válik meghatározóvá, vagyis a szavazók olyan (akár más etnikumú) jelöltet fognak támogatni, aki teljesíteni tudja patrónusi kötelezettségeit.⁸⁰

⁷⁸ Ferree, Karen E.: *The Micro-Foundations of Ethnic Voting*, i. m.; Ferree, Karen E.: *Framing the Race in South Africa*, i. m.

⁷⁹ Chandra, Kanchan: *Why Ethnic Parties Succeed*, i. m.

⁸⁰ Chandra, Kanchan: *Why Voters in Patronage-Democracies...*, i. m.

Az RMDSZ stratégiáiban háttérbe szorult a többségivel párhuzamos Kisebbségi Társadalomra irányuló törekvés, és teret nyert a többségi politikai szereplőkkel kötött forrásalku.⁸¹ Az 1990-es évek második felétől fokozatosan teret nyerő törekvések középpontjában egyértelműen a kormányzati részvétel állt, amin keresztül az RMDSZ ugyan nem érte el, hogy a magyar közösség politikai integrációjának keretfeltételei megváltozzanak, ám sikerrel monopolizálta a magyar intézményeknek, illetve a magyarok lakta területeknek szánt állami erőforrások elosztását.

Az RMDSZ és a magyar választók közötti klientelisztikus kapcsolódást mikroszinten (a választói motivációk felől) vizsgáljuk, empirikus adatokra alapozva. Chandra megközelítésének fontos kitétele, hogy a választókkal való klientelisztikus kapcsolódás nem az (etnikai) pártok, hanem a politikai rendszer egészének vagy egy részének jellemvonásaiból vezethető le.⁸² Korábbi tanulmányunkban magunk is azt hangsúlyoztuk, hogy nem érthetők meg az RMDSZ-en belüli (klientelizmus irányába mutató) fejlemények, a romániai politikai kontextus ismerete nélkül. A szakirodalom alapján megfogalmazható, hogy a posztkommunista államokban általában nagy jelentősége van a patronázs-politikának,⁸³ még ha nem is használhatjuk fenntartások nélkül ezekkel az államokkal kapcsolatban a patronázs-demokrácia kifejezést. Románia esetében szintén arra következtethetünk, hogy a politikai patronázsnak (szemben a pártok és választók közötti program vagy ideológia alapján történő kapcsolódással) kiemelt jelentősége van.⁸⁴

A patronázs-demokrácia Chandra által kiemelt kritériuma a közszférában dolgozók aránya. A 2002-es népszámlálás eredményei szerint a közszférában foglalkoztatottak aránya a nem mezőgazdasági munkahelyeken belül 40%-os volt, ami meglehetősen magasnak mondható.⁸⁵ Az RMDSZ-nek két nagy struktúrán keresztül volt/van (részleges) lehetősége saját klienteláris hálózat kiépítésére. Az első

⁸¹ Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: A társadalomépítéstől a klientúra-építésig, i. m.; Kiss Tamás: Mi van az etnikai szavazat mögött?, i. m.; Kiss Tamás – Székely István Gergő: *Shifting Linkages in Ethnic Mobilization*, i. m.

⁸² A szakirodalom hajlamos a klientelizmust az etnikai pártok jellemvonásának tekinteni. Lásd Kitschelt, Herbert: *Divergent Paths of Postcommunist Democracies*, i. m.; Gunther, Richard – Diamond, Larry: *Species of Political Parties. A New Typology. Party Politics*, 2003, 9 (2), 167–199. Chandra modelljének egyik erőssége, hogy az egyes pártokat nem az őket körülvevő társadalmi és politikai kontextustól függetlenül vizsgálja.

⁸³ Kopecky, Petr – Scherlis, Gerardo: Party Patronage in Contemporary Europe. *European Review*, 2008, 16 (3), 355–371; O'Dwyer, Conor: Runaway State Building. How Political Parties Shape States in Postcommunist Eastern Europe. *World Politics*, 2004, 56 (4), 520–553.

⁸⁴ Enyedi Zsolt – Casal Bértoa, Fernando: Pártverseny-mintázatok Kelet-Közép-Európában (1990–2008). *Politikatudományi Szemle*, 2010, 19 (1), 7–30; Pavel, Dan: „Partidul trădătorilor”. *Cercetare asupra malformațiilor instituționale și autoreglajelor sisteme ale democrației postcomuniste. Sfera Politicii*, 2012, 20 (169).

⁸⁵ Az adat az IPUMS International adatbázisából származik, ami a 2002-es romániai népszámlálás 10%-os mintáját tartalmazza.

struktúra az oktatási rendszer. Mint érintettük, a román kisebbségpolitikai rendszer legfontosabb plurális jellemvonása, hogy egy széles körű, államilag finanszírozott magyar nyelvű oktatási hálózatot tart fenn. Miután Romániában nem léteznek a kulturális autonómia intézményei, a magyar oktatási hálózat sem képez önálló szervezeti egységet, hanem a román tanügyi struktúráknak van alárendelve. Az Oktatásügyi Minisztérium kisebbségi oktatásért felelős igazgatóságán, a megyei tanfelügyelőségeken, illetve az önkormányzatokon keresztül az RMDSZ-nek mégis jelentős befolyása van a magyar nyelvű oktatásra. A magyar nyelvű oktatásban dolgozó pedagógusok száma meghaladja a tízezret, ami az összes romániai pedagógus 4,9%-át teszi ki. A 2002-es népszámlálás szerint a magyar nem mezőgazdasági munkavállalók 6,6%-a dolgozott az oktatásügyben. Az itt dolgozók számát tekintve mindenképpen a magyar nyelvű oktatás tekinthető a legkiterjedtebb etnikai alapon integrált társadalmi hálózatnak vagy mezőnek, amely magyar jellegéből adódóan érdekelt az etnikai politizálás fennmaradásában.⁸⁶

A következő alapvető fontosságú szerkezet, amire az RMDSZ építhet, az önkormányzati rendszer. A decentralizációs lépéseket követően az ezredforduló után az önkormányzatok általában (vagyis nemcsak a magyar, hanem országos vonatkozásban is) kiemelt szerepet kaptak a pártrendszer fenntartásában, illetve a választók mozgósításában. Az első decentralizációs lépésekre 1996 és 2000 között került sor, azonban a legfontosabb lépéseket az EU-csatlakozás előtt hozták meg.⁸⁷ A decentralizáció hatására elsősorban a megyei önkormányzatok, illetve a nagyvárosok helyi önkormányzatának jelentősége nőtt meg, miután kitágult ezek pénzügyi mozgásteret. A folyamat azonban sok visszasságot is eredményezett, amit a román közbeszédben a legjobban a „helyi bárók” (baron local) kifejezés ragad meg. A kialakuló rendszerben a nagyvárosok polgármesterei mellett a megyei tanácselnökök váltak kulcsfigurákká, mivel jelentős szerepet kaptak a megye települései közötti forráselosztásban.⁸⁸ Părvulescu szerint a romániai politikai rendszerben a lokális erős

⁸⁶ Ebben a tekintetben lényeges az „erdélyi magyar társadalom” (amin most nem egy etnikai programot, hanem egy szociológiai realitást értünk) kettős természete. Egyrészt a magyar nyelvű oktatási hálózathoz hasonlóan vannak etnikailag integrált területei, ahol a mobilitási csatornákat a magyar elit ellenőrzi. Ilyen még a magyar nyelvű média, az egyház, illetve a maga politikai szféra. Másrészt vannak olyan területek, ahol az etnikai alapú integráció/intézményesedés nem vagy jóval kisebb mértékben valósul meg. Ilyen leginkább a gazdaság, annak ellenére, hogy természetesen vannak magyar vállalkozói körök, és helyenként a gazdasági kapcsolatokban az etnicitás jelentős szerepet játszik. Emellett említhetnénk még például az egészségügyet, ahol a nyelvnek (illetve etnicitásnak) jóval kisebb szerepe van, mint az oktatásban.

⁸⁷ Profiroiu, Marius: Descentralizarea în România. *Revista Administrație și Management Public* 2004, (3), 5–9; Profiroiu, Alina – Profiroiu, Marius – Pradeilles, Anne-Azam: Considerații privind procesul de descentralizare în România. *Revista Administrație și Management Public* 2006, (7), 32–37.

⁸⁸ Az egyéni választókerületek bevezetése tovább növelte a tanácselnökök befolyását az egyes pártokon belül. Bujder, Irina: Schimbarea politică și schimbarea administrativă. Ce se schimbă și ce

emberek dominanciája a meghatározó.⁸⁹ Gyakorlatilag a megyei tanácselnökök és a nagyvárosok polgármesterei tartják kézben a parlamenti képviselőket. Utóbbiaknak az a feladatuk, hogy kialakítsák a központban a pénzeket helyi patrónusai számára. A parlamentben ezért ahelyett, hogy országos jelentőségű viták folynának, a polgármesterek és megyei előljárók lobbiznak a parlamenti képviselőkön keresztül. A megyei tanácselnökök hatalma pedig abban áll, hogy a megyén belüli pénzosztásban nagyon nagy szavuk van, így azokra a településekre, ahol „másképp szavaztak”, egyszerűen kevesebb forrás kerül.

Ilyen körülmények között az RMDSZ szempontjából a hálózatépítésben és a politikai mozgósításban egyaránt kulcsfontosságúak az önkormányzati pozíciók. Az is egyértelmű, hogy a szövetség teljesen más lehetőségekkel rendelkezik a többségében magyar lakta Székelyföldön, mint Erdély más régióiban. A Székelyföldön az RMDSZ uralja a Hargita és Kovászna Megyei Tanácsokat, illetve (Gyergyószentmiklóst leszámítva) a kis és középvárosokat. A kis magyar pártoknak néhány faluban sikerült polgármestert pozícióba juttatniuk. A két magyar többségű megyét leszámítva az RMDSZ-nek 2012-ben nem sikerült megyei tanácselnöki pozíciót szereznie,⁹⁰ ami a települési önkormányzatok hálózatba szervezését is gátolja. Ez egyben azt jelenti, hogy a patronázs-politikának a többségében magyar térségekben sokkal nagyobb a jelentősége az RMDSZ sikere szempontjából.

A politikai patronázs, illetve az erőforrás-allokáció központi szerepét közvélemény-kutatási adatok is megerősítik. 2011 májusában a Kvantum Research egy nagy esetszámmal székelyföldi dolgozó közvélemény-kutatás arra kérdezett rá, hogy az emberek milyen területeken látják hasznosnak azt, hogy az RMDSZ kormányon van? Amellett, hogy a válaszadók 64%-a értékelte pozitívan a kormányzati szerepvállalást a magyar közösségre nézve, azt kell kiemelnünk, hogy 40%-uk saját és családja életére nézve is pozitív hatást érzékelt. Egy következő fontos szempont, hogy az RMDSZ kormányzati jelenléte a válaszadók 58%-a szerint előre mozdítja a székelyföldi állami beruházásokat.

A 2013 júniusában a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által lefolytatott adatfelvétel eredményei alapján elmondható, hogy a magyar választók 91%-a számára fontos, hogy az általuk támogatott politikai alakulat állami fejlesztési forrásokat hozzon a település, a régió számára. Hasonlóképpen annak is jelentősége van, hogy az illető „tudja elintézni az ügyeinket Bukarestben”, illetve „értsen szót a román politikusokkal”. Ugyanakkor a magyar választók számára a többségi

se păstrează în administrație odată cu schimbarea de guvern. *Sfera Politicii* 2009, 17 (131–132); Buti, Daniel: Alegeri locale 2012. Dominație și dezechilibru. *Sfera Politicii* 2012, 20 (171).

⁸⁹ Părvulescu Cristian: Parlamentul nu e altceva decât o instituție prin care primarii fac lobby prin intermediul parlamentarilor (Victoria Stoiciu által készített interjú). *Criticat*, 2012. május 21. <http://www.criticat.ro/16431/parlamentul-nu-altceva-decat-instituie-prin-care-primarii-fac-lobby-prin-intermediul-parlamentarilor-alegatorii-nu-mai-sint-liberi/>

⁹⁰ 2012-ig Marosban és Szatmárban volt még RMDSZ-es tanácselnök.

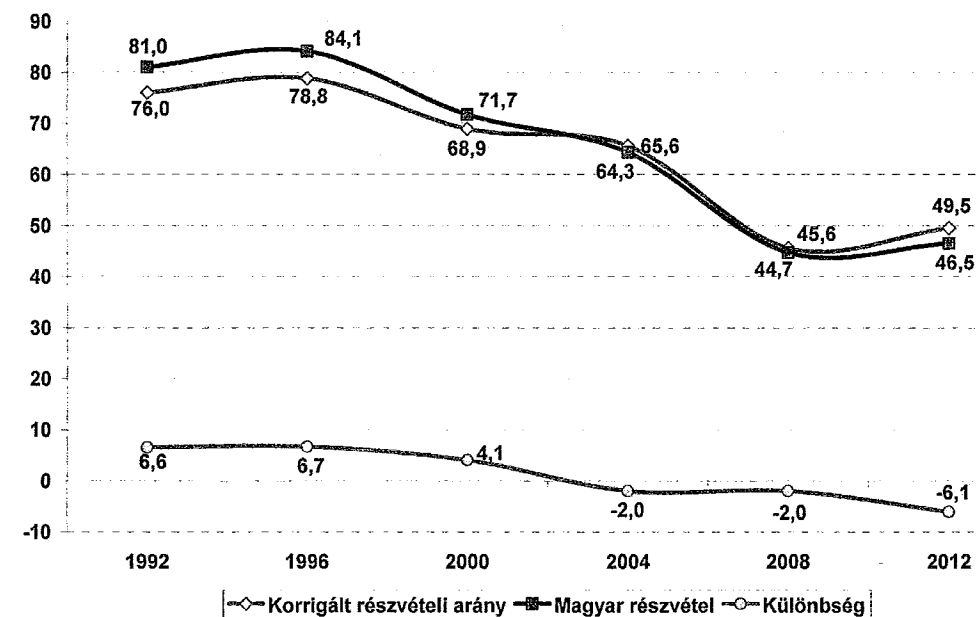
szereplőkkel folytatott alku nem feltétlenül áll ellentétben a magyar közösség érdekeinek képviselésében tanúsított intranszigiens pozícióval. Ezt jól illusztrálja az a tény, hogy a forrásallokáció és az alkuképesség kiemelt jelentősége ellenére az erdélyi magyarok azt is elvárják választottjaiktól, hogy közben „megalkuvás nélkül képviseljék a magyar közösség érdekeit”. Egyértelmű, hogy a forrásallokáció (illetve politikai patronázs) az a dimenzió, ami mentén az RMDSZ lekörözi intraetnikus ellenfeleit. Az összes erdélyi magyar választó 59%-a gondolja úgy, leginkább az RMDSZ képes a település/régió számára állami fejlesztési forrásokat biztosítani. Csupán 3,5, illetve 1,7% azok aránya, akik szerint az EMNP, illetve a MPP jobban teljesít ebben a vonatkozásban. Az eredmények alapján arra lehet következtetni, hogy az RMDSZ fölénye a (román) állami és önkormányzati erőforrások fölötti monopóliumhoz kötődik. Az így elérhető erőforrásokkal a Fidesz által az RMDSZ ellenzékének juttatott magyar kormányzati erőforrások képtelenek konkurálni.

A TransObjective Consulting 2014. áprilisi adatfelvétele az RMDSZ két hónappal az adatfelvételt megelőző kormányra lépésére kérdezett rá. Az aktuális kormány tevékenységével (aminek az RMDSZ is részese volt) a magyarok 78%-a volt elégedetlen és csupán 20%-a elégedett. Ez az arány csak kis mértékű javulást jelentett 2013 novemberéhez képest, amikor az elégedettek aránya 12%-os, az elégedetleneké 83 volt (ekkor még az RMDSZ ellenzékben volt). Annak ellenére, hogy a kormány tevékenységének megítélése csak kismértékben változott, a kérdezettek 81%-a egyetért azzal, hogy az RMDSZ belépett a kormányba. A vizsgálat rákérdezett arra is, hogy a magyar választók mit várnak a kormányra lépéstől. A nyílt kérdésben a legfontosabbnak az autonómia bizonyult (179 válaszadó; 11%), amit a munkahelyteremtés (150 válaszadó, 9,2%), a magyarok érdekeinek képviselete (146 válaszadó, 9%), a kisebbségi jogok védelme (76 válaszadó, 4,7%), a magyar oktatás segítése (4,6%) és a magyar települések támogatása (38%) követett. Amikor azonban egy erre vonatkozó zárt kérdés következett a legfontosabb tényezőnek az bizonyult, hogy „biztosítsa, hogy a magyarok által lakott megyék, települések is részesüljenek az állami fejlesztési forrásokból”, illetve hogy „biztosítsa, hogy az állami intézményekben a magyarok is képviselve legyenek”. Ezt a magyar nyelvű oktatás támogatása követte. A zárt kérdésben tehát ezek az elvárások messze megelőzték az autonómiát. Ez arra utal, hogy bár a magyar települések fejlesztési forrásokhoz való juttatása nincs benne az autonómiához mérhető szinten a politikai retorikában, valójában ez a legfontosabb tényező, ami miatt az emberek helyeslik az RMDSZ kormányzati szerepvállalását.

A RÉSZVÉTELT ÉS AZ RMDSZ MOBILIZÁCIÓS KÉPESSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Miután az RMDSZ a magyar szavazatok 80-90%-át gyűjtötte be a parlamenti választások során, az eredményeit elsősorban az határozta meg, hogy a magyar választók (a románokhoz viszonyítva) milyen arányban jelentek meg az urnák előtt.

A választási makroadatok alapján végzett számítások szerint a magyar részvétel (a parlamenti választások vonatkozásában⁹¹) nagyban követte az országos trendeket. Ezzel együtt a magyarok és a románok részvétel közötti különbség megfordult. Miközben az ezredfordulóig a magyarok az országos átlagnál valamivel nagyobb arányban járultak az urnák elé, addig az utóbbi három parlamenti választás során (2004-ben, 2008-ban és 2012-ben) a magyar részvétel az országos arány alatt maradt.

A magyar és az országos (korrigált)⁹² részvételi arány a parlamenti választásokon (1992–2012)

Forrás: saját számítás.

⁹¹ Ez nem mondható el a 2007-es és 2009-es EP-választásokról, ahol a magyarok részvétele jóval meghaladta az országos átlagot, illetve a 2009-es elnökválasztástól, ahol alatta maradt annak.

⁹² Az elemzés során nem fogadtuk el a hivatalos részvételi adatokat, mivel a választói névjegyzék nagy és időben növekvő mértékben becsüli túl a 18 év feletti népességet. Miután a népszámlálási adatok alapján megbecsültük a választókorúak számát, a korrigált részvételi aránnyal dolgoztunk. A magyarok részvételét a községsoros adatok alapján becsültük a $Vothu = \sum (Voti \times (HUi/HUtot))$ képlettel, ahol a $Voti$ a (korrigált) részvételi arány az adott községen, városon belül, a HUi a magyar választók száma az illető közigazgatási egységben, a $HUtot$ pedig a magyar választók száma Romániában.

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2012 júliusában egy 1192 fős magyar, illetve egy 1691 fős romániai reprezentatív mintán végzett adatfelvételt. Ezek az adatok is megerősítették, hogy a magyar választók részvételi szándéka alacsonyabb az országos átlagnál: 63,4%, illetve 70,9%.

A választási részvételre vonatkozó szakirodalomban három elméleti irányt különböztethetünk meg: 1. a racionális döntés-elméleti hagyományt; 2. az erőforrás-elméleteket; illetve 3. a társadalmi beágyazottságra vonatkozó elméleteket. A következőkben áttekintjük a felmérésben használt változókat, amelyeket ezen elméleti megközelítések alapján alakítottunk ki.

1. A racionális döntésméleti modell négy alapösszefüggésre hívja fel a figyelmünket: a) Egyrészt, a részvétel csökkenése várható, ha nőnek a szavazás költségei. Ez azt jelenti, hogy a részvételt befolyásolják a szavazást facilitáló, illetve nehezítő szabályok, mint az előzetes regisztráció, a meghosszabbított szavazás stb.⁹³ b) Másrészt, a szavazói kedvnek növekednie kell, ha nagyobb a támogatott jelölt győzelmétől várható haszon, mivel nagy a jelöltek programja/kínálata közötti különbség, vagy nagy a választandó intézményben összpontosuló hatalom.⁹⁴ c) Harmadrészt, a részvétel nő, ha nagyobb az esély arra, hogy az egyén által leadott szavazat döntő legyen. Ez akkor növekszik, ha a verseny (a választók percepciója szerint) szoros, ha a választóközönség létszáma alacsony, vagy ha a részvétel nagyon alacsony. Ugyancsak a részvételt növelő hatása lehet az olyan rendszereknek, ahol az elvesztett szavazatok aránya alacsony (vagyis az arányos rendszereknek). d) Végül (negyedszer), szintén idetartozik az én-hatékonyság kérdése, vagyis a választók abba vetett hite, hogy a politikai döntéseket szavazatukon keresztül befolyásolni tudják.

A fenti megfontolások elsősorban a makroelemzés során (különböző választásokon tapasztalható részvétel összehasonlításában) lehetnek hasznosak. Néhány tényezőt azonban megkíséreltünk úgy operacionalizálni, hogy azok a mikroszintű elemzés során (az egyéni részvételi hajlandóság magyarázatában) is használhatók legyenek. A vizsgálat során a racionális döntésméleti modellből levezethető tényezőket attitűdskálák formájában építettük be a kérdőívbe. A bemutatásra kerülő regressziós modell öt tényező hatását vizsgálta. Az egy vagy több itemből álló attitűdskálákat minden esetben transzformáltuk, egy -100 és 100 közötti arányskálát hozva létre.

Az első két tényező a belső, illetve külső én-hatékonyság. A politikai én-hatékonyság a személyes hatékonyság (self-efficacy, subjective feelings of efficacy) pszichológiai fogalmának politikára vonatkozó vetülete. Az én-hatékonyság fogalmát Albert Bandura szociálpszichológus vezette be, és nagy vonalakban azt ragadja

meg, hogy az egyén mennyire bízik saját kompetenciáiban, mennyire hisz abban, hogy saját sorsa elsősorban őrajta múlik. Politikai kontextusban arra vonatkozik, hogy a választó mit gondol, ő személyesen milyen mértékben képes befolyásolni a politikai történéseket. Az irodalom megkülönböztet belső és külső én-hatékonyságot. A belső az egyén arra vonatkozó hitét jellemzi, hogy meg képes érteni és részt tud venni a politikai folyamatban, illetve befolyásolni tudja a politikai történéseket, a külső pedig arra, hogy a kormány mennyire képes/hajlandó választ adni az emberek problémáira, vagy hogy mennyire adnak a politikusok a polgárok véleményére. Utóbbi nem feltétlenül azonos a preferenciákkal, ugyanis valaki kedvelhet egy jeleltet vagy pártot, és mégis gondolhatja azt, hogy képtelen lesz megoldani a fontos problémákat.⁹⁵

A belső én-hatékonyságra vonatkozó kérdéstünk a következő volt: „Ön milyen mértékben ért egyet a következő kijelentéssel? Én, és a hozzám hasonló emberek képesek befolyásolni a politikát és a közügyeket. 1. teljes mértékben egyetért; 2. inkább egyetért; 3. inkább nem ért egyet; 4. egyáltalán nem ért egyet.”

A külső én-hatékonyság vonatkozásában a következőképpen fogalmaztunk: „Ön milyen mértékben ért egyet a következő kijelentéssel? A politikusokat, vezetőket érdekli az, hogy én, és a hozzám hasonló emberek mit gondolunk. 1. teljes mértékben egyetért; 2. inkább egyetért; 3. inkább nem ért egyet; 4. egyáltalán nem ért egyet.”

A következő változónk a választások tétjének érzékelése, amit két, szintén négyértékű Likert-skálából kumuláltunk. A kérdések a következőképpen hangzottak: „Szinte mindegy, melyik párt győz, mert minden párt egyforma”, illetve „Minden választásnak tétje van, hisz ez dönti el, kik fognak vezetni a következő években”.

Két további változót is létrehoztunk. Az elsőt keresztül a jelölt győzelmének érzékelt hasznát operacionalizáltuk. Ez a következőkből állt: „Van olyan párt, amelyik az én problémáimat képviseli”, illetve „Vannak olyan politikusok, akikben megbízom”. A második a demokrácia működése iránti elkötelezettséget kívánta mérni, és a következő kérdésekből tevődött össze: „A demokrácia csak akkor működik, ha az emberek többsége elmegy szavazni”, illetve „Minden állampolgárnak szavaznia kellene”.

Az alábbi táblázatban a racionális döntésméleti modellhez kapcsolódó attitűdskálák átlagértékei láthatók etnikai bontásban. Az eredmények szerint a magyarok esetében a belső én-hatékonyság, illetve a jelölt győzelmének várható haszna szignifikáns mértékben alacsonyabb a románokra, illetve az ország egészére jellemző értéknél. Vagyis a magyarok kisebb mértékben hisznek abban, hogy befolyásolni tudják a politikai eseményeket, és kisebb arányban érzik úgy, hogy vannak pártok, politikusok, akik az ő érdekeiket képviselnék.

⁹³ Blais, André: What Affects Voter Turnout? *Annual Review of Political Science*, 2006, 9 (1), 111–125.

⁹⁴ Pacek, Alexander C. – Pop-Eleches, Grigore – Tucker, Josua A.: Disenchanted or Discerning: Voter Turnout in Post-Communist Countries. *The Journal of Politics*, 2009, 71 (2), 473–491.

⁹⁵ Lásd Aldrich, John H.: Rational choice and turnout. *American Journal of Political Science*, 1993, 37 (1), 246–278; Goldstein, Ken – Freedman, Paul: Campaign Advertising and Voter Turnout: New Evidence for a Stimulation Effect. *The Journal of Politics*, 2002, 64 (3), 721–740.

A RDE-modellhez kapcsolódó attitűdskálák átlagértéke etnikum szerint (transzformált skálák –100 és 100 közötti értékekkel, * 2012. július)

	Belső én-hatékonyság	Külső én-hatékonyság	Választások tétje	Jelölt győzelmének a haszna	Demokrácia működése
Románok (N = 1533)	4,3	-18,1	31,0	-6,4	60,5
Magyarok (N = 1192)	-18,2	-25,2	27,0	-17,4	62,8
Románia (N = 1691)	2,9	-18,5	30,8	-7,2	60,7

* Vastagított számjegyekkel jeleztük az ANOVA-teszt szerint szignifikáns eltéréseket. A Romániára vonatkozó értékeket a teljes, összevont minta alapján számítottuk ki, a románokra vonatkozó értéket az összevont minta román nemzetiségű válaszadói alapján, a magyarokra vonatkozó értéket pedig az erdélyi magyarokra reprezentatív minta alapján.

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvétele.

2. A következő magyarázó modellünk az ún. erőforrásmodell. Részben ez az elképzelés is a racionális döntéshozatali modellre épül, azonban szociológiai jellemzőket is figyelembe vesz, és ezek alapján próbálja magyarázni a részvételt.⁹⁶ A racionális döntések elméletének elsősorban azt rója fel, hogy a szavazásra vonatkozó költség-haszon kalkulusból hiányzik a költségek gondos elemzése, pedig a költségek elsősorban a választó számára rendelkezésre álló erőforrásoktól függenek.⁹⁷ Bár az elmélet a legprimitívebb formájában úgy is értelmezhető, hogy a szocioökonómiai státus alapján magyarázza a választói viselkedést, az erőforrásmodell ennél valójában komplexebb, ugyanis a társadalmi státust mérő változók csak annyiban fontosak, amennyiben meghatározzák azokat az erőforrásokat, amelyek a politikai aktivitáshoz szükségesek. A legfontosabb erőforrások, amelyek magasabb részvételt eredményeznek: az anyagi jólét, az iskolázottság, a szakmai képességek és a különböző szervezetekben való tagság,⁹⁸ más szerzők szerint az állampolgári készségek (civic skills), a pénz és a szabadidő.⁹⁹ Utóbbi kettő azonban inkább a nem-választá-

⁹⁶ A nem-választási típusú részvétel kutatása – az ún. polgári önkéntesség (civic voluntarism) megközelítés – leginkább az erőforrás-modellből eredeztethető. Lásd pl. Brady, Henry E. – Verba, Sidney – Scholzman, Kay Lehman: Beyond SES: A Resource Model of Political Participation. *American Political Science Review*, 1995, 89 (2), 271–294; Parry, Geraint – Moyser, George – Da, Neil: *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge, 1992, Cambridge University Press; Verba, Sidney – Nie, Norman H.: *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York, 1972, Harper & Row; Verba, Sidney – Nie, Norman H. – Barbić, Ana – Irwi, Galen – Molleman, Henk – Shabad, Goldie: The Modes of Participation. Continuities in Research. *Comparative Political Studies*, 1973, 6 (2), 235–250; Whiteley, Paul – Clarke, Harold – Sanders, David: Turnout. *Parliamentary Affairs*, 2001, 54 (4), 775–788.

⁹⁷ Brady et al.: Beyond SES..., i. m.

⁹⁸ Parry et al.: *Political Participation*..., i. m.; idézi Whiteley et al.: Turnout, i. m.

⁹⁹ Brady et al.: Beyond SES..., i. m.

si részvétel esetében releváns, a szavazás ugyanis idő és pénz szempontjából nem tekinthető igazán költségeseznek, amivel egyes racionális döntéshozatali szerzők is egyetértenek.¹⁰⁰ Sokkal fontosabbak viszont az állampolgári készségek, amelyek olyan kommunikációs és szervezési képességeket takarnak, amelyeket nem-politikai tevékenységek során sajátítunk el, és a leggyakrabban nem is politikai aktivitások során alkalmazunk, ám könnyen kamatoztathatók politikai tevékenységben is (pl. beszéd tartása, levél fogalmazása, döntéshozatalban való részvétel, stb.).

Az állampolgári készségek szintjét nyilvánvalóan nagymértékben meghatározza tehát a társadalmi rétegződési pozíció, leginkább az iskolai végzettségen, illetve részben a munkaerőpiaci pozíción keresztül. Ezek mellett a kérdőív két plusz kérdésblokkot tartalmazott, amelyek a politika iránti érdeklődésre, illetve a szavazáson kívüli politikai részvételi formákra kérdezett rá. Az alábbi táblázat a modellbe bevont változókat mutatja be.

Politikai érdeklődés és nem szavazói részvételi formák etnikum szerint (2012. július)

	Milyen gyakran követi a politikai témákat a médiában?*	Milyen gyakran beszélget politikáról?*	Hányféle nem szavazói részvételi formában érintett?*
Románok (N = 1533)	49,9	54,6	0,85
Magyarok (N = 1192)	45,2	51,4	0,83
Románia (N = 1691)	49,6	54,4	0,85

* Átlagérték: 0–100 közötti transzformált, kumulált skála.

** Átlagérték: részvételi forma száma.

A vastagított számjegy az ANOVA-teszt alapján szignifikáns eltérést jelöli. A Romániára vonatkozó értékeket a teljes, összevont minta alapján számítottuk ki, a románokra vonatkozó értéket az összevont minta román nemzetiségű válaszadói alapján, a magyarokra vonatkozó értéket pedig az erdélyi magyarokra reprezentatív minta alapján.

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvétele.

Látható, hogy az átlagértékek szintjén magyarok és románok között politikai jellegű médiatartalmak fogyasztásában van szignifikáns különbség. A románok összességében több politikai jellegű médiatartalmat fogyasztanak. Médiatípusokra lebontva azt láthatjuk, hogy ez leginkább az elektronikus médiában (azon belül a televízióban) megjelenő politikai tartalmak intenzívebb követését jelenti. A nem elektorális jellegű politikai aktivitás tekintetében az összesített átlagérték szintjén nincs szignifikáns nemzetiség szerinti különbség, ugyanakkor elmondható, hogy vannak a közéleti részvételnek etnikailag specifikus, a magyarokat inkább jellemző formái. Ezek – szemben az egyszerű cselekvésként értelmezhető típusokkal – a hosszabb távú szervezeti elkötelezettséget, involváltságot feltételező részvételi

¹⁰⁰ Aldrich, John H.: Rational choice and turnout, i. m.

formák (civil szervezet munkájában vagy politikai pártban való részvétel). Ez a jellemvonás hipotézisünk szerint az etnikai intézményépítési projekttel függ össze, amely elsősorban a tartós intézményes szerkezetek kialakítását célozza meg.

3. Végül a szakirodalomban megjelenő harmadik modell a társadalmi beágyazottság részvételgeneráló szerepét hangsúlyozza. Ez a modell leginkább abban tér el a racionális döntésemlelettől, illetve az erőforrás-elmélettől, hogy nem egy elszigetelt, individuális kalkulus alapján döntést hozó választó képéből indul ki. Eszerint a szavazói viselkedés megértésében kulcsfogalom a szocializáció, aminek során a szavazói viselkedésben (is) berögzült modellek alakulhatnak ki. Az életszakasz egészét vagy egy jelentős részét végigkísérő pártkötődés például ebben a modellben érthető meg. Másrészt az RDE-modell atomizált emberképével szemben a társadalmilag beágyazott szavazó saját referenciacsoportja értékeit, normáit és érdekeit, a csoporttagok által alkalmazott szankciókat tartja szem előtt, amikor döntéseit meghozza.¹⁰¹

A hálózati modell nagyon jól összeegyeztethető a racionális döntésemleleti modellel egy alternatív olvasatával, a stratégiát középpontba helyező, vagy mobilizációs hipotézissel.¹⁰² Ez az elképzelés a racionális döntésemlelet által vázolt mechanizmusokat nem az egyéni választókra vonatkoztatja. Eszerint az egyéni választó általában nem gondolkodik olyan szofisztikált módon a politikai kérdésekről, hogy költség-haszon elemzés tárgyává tegye a részvételt. Megteszi viszont ezt helyette a politikai elit. Ezért a jelöltek és a pártok a választási kalkulus egyenletének terminusai függvényében több vagy kevesebb energiát fognak fordítani arra, hogy mobilizálják a választókat, és megszerezzék a szavazatukat. Franklin szerint¹⁰³ a mobilizációs modellek azért realisztikusabbak, mint az egyéni választó racionális kalkulusa, mivel komplexebb formáikban képesek ötvözni a racionalitást a szocializációs mechanizmusokkal és a társadalmi beágyazottsággal. A mobilizáció ugyanis csak a társadalmi hálózatok mentén képzelhető el. Amennyiben az elit ezeket karban tartja, ezekbe beruház, tud mobilizálni, amennyiben ezt nem teszi, a levegőben lebeg. Ilyen értelemben a mobilizáció nem egy önálló erő, hanem a racionális elitek és a társadalmilag beágyazott választók találkozása.

A kérdőív ezt a kérdést kétféleképpen közelítette meg. Egyrészt rákérdezett arra, hogy a válaszadók milyen gyakran járnak templomba, illetve helyi közösségi eseményekre. Ebből a két változóból egy transzformált, összevont skálát szerkesztettünk, amelyeket közösségi beágyazottságnak nevezünk.

Az erdélyi magyarok és a románok közösségi beágyazottsága (2012. július)

	Jár templomba?		Vesz részt helyi ünnepeken, rendezvényeken?	
	Románok (N = 1533)	Erdélyi magyarok (N = 1192)	Románok (N = 1533)	Erdélyi magyarok (N = 1192)
Hetente több alkalommal	3,6	3,6	3,7	1,1
Hetente egyszer	18,2	22,9	4,6	3,4
Havonta néhány alkalommal	24,8	26,0	17,5	19,9
Évente néhány alkalommal	30,8	26,6	42,8	40,2
Ritkábban	22,5	20,7	31,3	35,2
Átlag (0–100 közötti transzformált skála)	37,4	40,5	26,6	23,4

Elmondható, hogy a közösségi beágyazottság viszonylatában nincs a román és a magyar válaszadók között szignifikáns eltérés. A magyar válaszadók (nem szignifikáns mértékben) gyakrabban járnak templomba, míg a románok helyi ünnepekre.

Másrészt a kérdőív tartalmazott egy személyes kapcsolathálóra vonatkozó kérdésblokkot. Öt különböző szituáció vonatkozásában kértük a válaszadókat három szóba jövő személy megnevezésére. Ezek a szituációk a következők voltak: „Ön volt-e vendégségben valakinél, vagy fogadott-e vendéget az elmúlt 3 hónapban?”; „Van-e olyan személy, vannak-e olyan személyek, akikkel közösen eljárnak szórakozni (bárokba, kirándulni, színházba, sporteseményekre stb.)?”; „A közvetlen családtagjain kívül (akikkel egy háztartásban él) szokott-e Ön időnként egészen személyes, bizalmas dolgokról, problémákról elbeszélgetni valakivel?”; „Tegyük fel, hirtelen pénzre lenne szüksége. Vannak-e olyanok, akiktől ilyenkor kölcsönkérne?”; „Az embernek gyakran van szüksége tanácsra, segítségre jogi dolgokban, vagy hivatalos ügyekben. Ha Ön ilyen helyzetbe kerül, van olyan személy (vannak olyan személyek) akiknek a segítségére számíthat?”.

Az így körülírt öt szituációban a válaszadó maximálisan 15 személyt nevezhetett meg. A kérdés alapján két mutatót alakítottunk ki. Egyrészt a megnevezett személyek számán keresztül mértük a személyes kapcsolathálózat sűrűségét vagy kiterjedtségét. Másrészt feltérképeztük a személyes kapcsolathálózat etnikai összetételét, amit a románok hálózaton belüli arányával mértünk. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a magyar, illetve román nemzetiségű válaszadók átlagosan hány személyt említettek. Mint látható, a románok 2,3, a magyarok 2,9 személyt említettek átlagban. A két érték közötti szignifikáns eltérés azt jelzi, hogy a magyarok esetében (átlagosan) egy sűrűbb, kiterjedtebb személyes kapcsolathálóról beszélhetünk. Ez különösképpen annak tudatában szembeötlő, hogy a magyarok a különböző társadalmi rétegződési mutatók alapján az országos átlagnál kedvezőtlenebb pozí-

¹⁰¹ Franklin, Mark N.: *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. New York, 2004, Cambridge University Press.

¹⁰² Aldrich, John H.: *Rational choice and turnout*, i. m.

¹⁰³ Franklin, Mark N. (2004) *Voter Turnout...*, i. m.

cióban vannak.¹⁰⁴ A személyes kapcsolatháló kiterjedtsége tudvalévőleg pozitívan korrelál a társadalmi rétegződési pozícióval. Ez az összefüggés az általunk végzett vizsgálatban is beigazolódott.

Személyes kapcsolatháló átlagos kiterjedtsége nemzetiség szerint (2012. július)

Román (N = 1533)	2,3
Magyar (N = 1192)	2,9
Románia (N = 1691)	2,4

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvétele.

Az eddigiek során a választói részvételt általánosan (nonetnikus) kontextusban befolyásoló tényezőket mutattuk be. Miután azonban első regressziós modellünk nem önmagában a részvételt, hanem egy etnikai párt támogatottságát vizsgálta, a magyarázó tényezőket ebben az irányban bővítettük.

A kérdőíves vizsgálatok az etnikai csoporton (erdélyi magyar közösség) valamiféle konténer-kategóriát értettek. Az adatfelvételek a Kelet-Európában széles körben elterjedt (a romániai népszámlálások során is használt) kategorizációs gyakorlatból indultak ki, amely az etnikai hovatartozás alapjaként az önbevallást határozza meg. Ez a fajta kategorizációs gyakorlat az etnikai hovatartozást egymást kölcsönösen kizáró kategóriákon keresztül értelmezi (vagyis valaki nem lehet egyszerre magyar és román). Ez egyben azt jelenti, hogy az elemzés során – a Kelet-Európában domináns census-kategorizációhoz hasonlóan – a magyarok és románok egyértelműen lehatárolható (és egymást kizáró), belsőleg homogén egységekként jelenítik meg.¹⁰⁵

A továbbiak szempontjából annak lesz jelentősége, hogy – a konténer-kategóriaként értelmezett etnikai változó által sugallt képpel szemben – az erdélyi magyar közösség belsőleg nem homogén. Ezt a fajta belső heterogenitást többféle fogalmi keretben megközelíthetjük. Egyrészt beszélhetünk az etnokulturális orientációk többféleségéről. Az ezt vizsgáló szerzők¹⁰⁶ arra hívják fel a figyelmet, hogy egy kisebbségi közösség esetében elkerülhetetlen az etnokulturális orientációk többfélesége. A kisebbségben élőket (kisebbség-nagyobb mértékben) egyszerre jellemezheti a többség és a saját-csoport irányába mutató orientáció. Ennek kapcsán beszélnek kulturális hibriditásról, vagy akár hibrid identitásokról. Magunk ezt a kérdést

¹⁰⁴ Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet*, i. m.

¹⁰⁵ Erről lásd Kertzer, David – Arel, Dominique: *Census, Identity Formation and Struggle for Political Power*. In Kertzer, David – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity*. Cambridge, 2002, Cambridge University Press, 1–43.

¹⁰⁶ Bhabha, Homi: *Culture's in-between*. In Hall, S. – du Gay, P. (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London, 1996, Sage, 53–60; Trienekens, Sandra: 'Colourful' Distinction: The Role of Ethnicity and Ethnic Orientation in Cultural Consumption. *Poetics*, 2002, 30 (4), 281–298.

nem a kulturális orientációk, hanem a társadalmi kapcsolatok szintjén vizsgáltuk, és arra voltunk kíváncsiak, hogy ezek milyen mértékben határozzák meg a politikai orientációkat. A kapcsolathálózatnak ezt a fajta zártságát, illetve a többség felelő nyitottságát neveztük etnikai beágyazottnak (ethnic embeddedness). Ennek a kérdésnek az etnikai pártok, illetve az etnikai politika szakirodalmában is kiemelt szerepe van. Arend Lijphart a „betokozódás” (encapsulation) kifejezést használja, amit az oszlop- vagy pillérszerű társadalmi szerveződés jellemzőjének és alapvető feltételének tekint.¹⁰⁷ Ez a kérdés Lijphartnál elsősorban a szervezeti, intézményi hálózattal áll összefüggésben. A betokozódásra abban az esetben kerülhet sor, amennyiben rendelkezésre áll egy olyan szervezeti-intézményi háló, amelyen belül az egyes pillérekhez tartozók a legkülönbözőbb igényeiket kielégíthetik. Ahogy láttuk, az erdélyi elit által forgalmazott Kisebbségi Társadalom víziójában szintén az intézményes komplexitásnak van kiemelt szerepe a betokozódás elérésében.

Felmérésünk ugyanezt a kérdést a személyes kapcsolatháló etnikai összetételén keresztül közelítette meg, ami az etnikai beágyazottnak egy jól használható indikátora lehet. A következő oldalon lévő táblázat két mutatót tartalmaz. Egyrészt, a románok személyes kapcsolathálóján belüli arányát, másrészt, hogy van-e a közvetlen családban (apa, anya, feleség) román nemzetiségű személy.

A románok személyes kapcsolathálóján belüli átlagos aránya a teljes erdélyi magyar közösségre vetítve 11%. A leginkább szembeötlő különbségeket a régiók, illetve a település etnikai összetétele szerint lehet kimutatni. Míg a szörványrégióban a magyarok személyes kapcsolathálójára 25, addig a Székelyföldön csupán 3,8%-ban áll románokból. Ugyanakkor az is látható, hogy a románok aránya a magyarok személyes kapcsolathálóján belül Közép-Erdélyben (Kolozs és Maros megyék) jóval meghaladja a partiumi értéket. Az etnikai összetétel mellett a település jellege szerint is vannak különbségek. A kisvárosokban/kisebb településeken a magyarok kapcsolathálójára etnikailag jóval homogénebb. Az iskolai végzettségnek van, az életkornak azonban nincs szignifikáns hatása a hálózat összetételére. Végzettség szerint az általános iskolai végzettségűek rendelkeznek az átlagosnál homogénebb networkkel. A nem magyar történelmi egyházakhoz tartozók hálózatában szintén átlagon felüli a románok aránya. A románok családon belüli jelenlétét ugyanazok a változók határozzák meg, mint a kapcsolathálóján belüli arányukat.

¹⁰⁷ Lijphart, Arend: *The Politics of Accommodation*, i. m.; Lijphart, Arend: *Democracy in Plural Societies*, i. m.

Román nemzetiségűek a személyes kapcsolathálóban és a közvetlen családban (2012. július)

	Románok aránya a személyes hálózatban	F	Sig.	Román családtaggal rendelkezők aránya	χ^2	Sig.
Szörvány (N = 202)	25,2	48,6	0,000	22,6	62,1	0,000
Közép-Erdély (N = 218)	16,8			17,6		
Partium (N = 295)	7,9			11,1		
Székelyföld (N = 478)	3,8			2,7		
20% alatt (N = 244)	27,9	56,7	0,000	23,7	71,5	0,00
20–40% (N = 206)	12,5			15,2		
40–60% (N = 109)	7,3			6,3		
60%+ (N = 634)	5,1			5,1		
2000 alatt (N = 342)	6,6	6,3	0,000	6,0	12,8	0,005
2–10 ezer (N = 309)	11,2			9,8		
10–100 ezer (N = 280)	12,2			13,6		
100 ezer + (N = 261)	15,2			15,0		
Város (N = 612)	14,1	19,1	0,000	13,7	9,1	0,03
Falu (N = 580)	8,0			7,8		
18–34 (N = 367)	11,9	2,6	0,075	13,8	4,4	0,109
35–54 (N = 375)	12,5			12,3		
55+ (N = 451)	8,9	7,3	0,001	8,5	5,5	0,066
Alapfokú (N = 365)	6,1			6,9		
Középfokú (N = 658)	12,4			12,7		
Felsőfokú (N = 169)	12,9	7,0	0,001	12,0	18,3	0,000
Protestáns (N = 601)	10,7			10,6		
Katolikus (N = 524)	10,0			11,0		
Egyéb (N = 66)	22,7	3,2	0,024	20,0	0,947	0,814
Hetente (N = 300)	7,7			9,7		
Havonta néhány alkalommal (N = 305)	11,0			11,4		
Évente néhány alkalommal (N = 306)	13,2			11,8		
Ritkábban (N = 245)	12,6			11,0		
Összesen (N = 1192)	11,0			11,4		

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvétele.

Érdekes (még a regressziós modell előtt) külön kihangsúlyozni, hogy a személyes kapcsolatháló összetétele, illetve a román családtaggal rendelkezők aránya nagymértékben eltér pártopció szerint is. Szembetűnő, hogy a román pártok támogatóinak egyharmada rendelkezik román családtaggal, illetve e csoport kapcsolathálójában a románok szintén egyharmadnyi arányt képviselnek.

Román nemzetiségűek a személyes kapcsolathálóban és a közvetlen családban (pártopció szerint, 2012. július)

	Románok hálózaton belüli aránya (átlag, %)	Román családtaggal rendelkezők aránya (%)
RMDSZ szavazók (N = 565)	7,9	7,7
Más magyar pártok (N = 82)	6,9	5,7
Román pártok (N = 74)	30,6	33,0
Passzív, bizonytalan (N = 424)	12,7	12,3

Forrás: a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvétele.

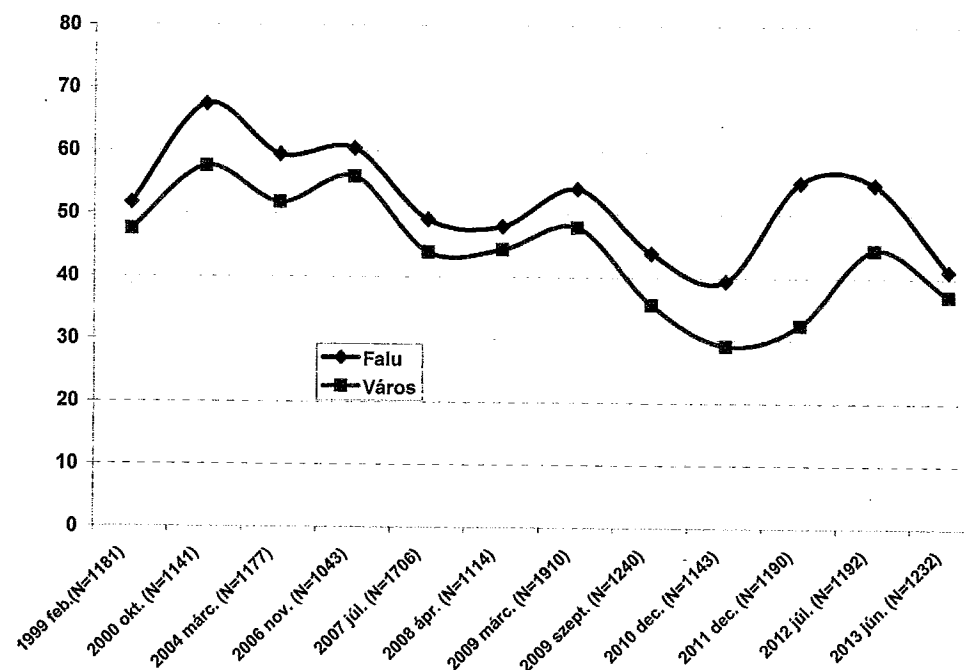
Megállapítható, hogy régiók szerint az RMDSZ mozgósító ereje szörványban a legkisebb, Partiumban pedig a legnagyobb, a székelyföldi érték pedig gyakorlatilag megegyezik a közép-erdélyivel. A passzívak aránya a Székelyföldhöz viszonyítva mind Közép-Erdélyben, mind Partiumban alacsonyabb, azonban az előbbi esetben a mozgósítottság nem realizálódik az RMDSZ-re leadott szavazatokban, mivel a korábbi mérési eredményekhez viszonyítva jelentős mértékben megnőtt a román pártokra leadott szavazatok aránya.¹⁰⁸ Míg a szörványban 7-szer, addig Közép-Erdélyben 6-szor nagyobb eséllyel találtunk román pártokra voksoló magyart, mint Székelyföldön. A Kolozsvár–Marosvásárhely központú régió a szörványhoz látszik közeledni.

A település etnikai összetétele mind a román pártok, mind az RMDSZ ellen induló magyar pártok támogatottságát befolyásolja. Míg az előbbieké csökken, addig az utóbbiaké nő a település magyar jellegének erősödésével. Az RMDSZ ellenzékét alkotó magyar pártok támogatottsága minden mérés (és a választási eredmények) szerint Székelyföldön volt magasabb. Miközben tehát az RMDSZ számára szörványterületen – ahol a magyar közösség etnikai beágyazottsága jóval alacsonyabb – a román pártok, addig a homogén magyar Székelyföldön az RMDSZ-nél radikálisabb etnikai keretprogrammal jelentkező kisebb magyar pártok jelentették a fő kihívást. Ez egyben arra utal, hogy a radikálisabb etnikai keretprogram (ethnic outbidding)¹⁰⁹ vonzereje szintén nagymértékben összefügg az etnikai beágyazottsággal.

¹⁰⁸ A korábbi mérési eredményekről lásd Kiss Tamás: Az RMDSZ és az erdélyi magyar választók. Szociológiai vázlat. *Pro Minoritate*, 2009, 18 (1), 34–57; Kiss Tamás – Barna Gergő – Székely István Gergő: *Etnikai szavazók*, i. m.; Székely István Gergő: *Ethnic Voting as Issue Voting? Non-participation and Crossover Voting among Ethnic Hungarians in Romania and Slovakia*. MA thesis. Budapest, 2007, Central European University; Székely István Gergő: *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia*. PhD thesis. Budapest, 2014, Central European University.

¹⁰⁹ Az etnikai felüllicitálás Rabushka–Shepsle (*Politics in Plural Societies*, i. m.), illetve Horowitz (*Ethnic Groups in Conflict*, i. m.) munkájában is központi jelentőséggel bír.

Az RMDSZ 2012 júliusában eredményesebben mozgósított falvakon és kisebb településeken, mint városon. Ez a tendencia az összes 1999 és 2013 között végzett közvélemény-kutatás esetében jellemző.

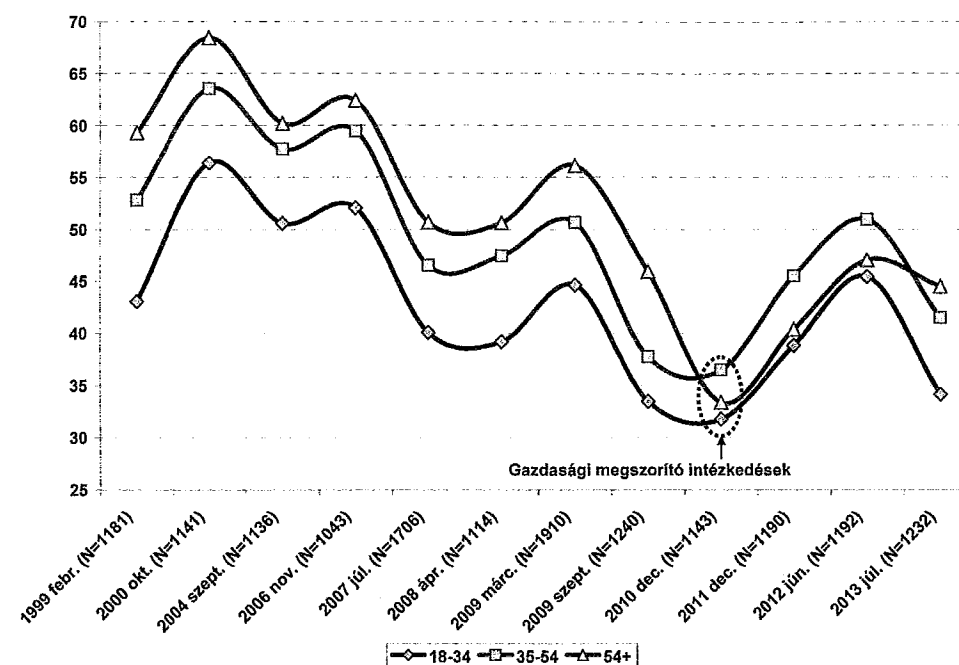

Az RMDSZ-t támogatók aránya 1999–2013 között a közvélemény-kutatások alapján (településtípus szerint)

Forrás: a CCRIT, TransObjective, Kvantum Research és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

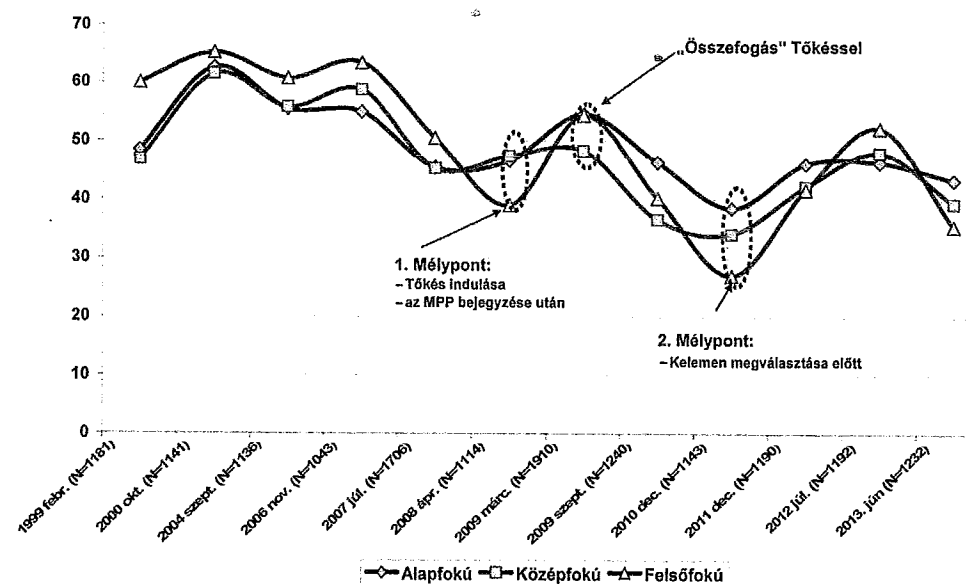
A társadalmi-demográfiai alapváltozók szerint nem körvonalazódik semmilyen markáns összefüggés. Miután korábban az idős korosztály szavazókedve megcsappant, az eredmények szerint a különböző generációk aktivitása és opciói együtt mozogtak 2012 júliusában. Az 1999 és 2009 közötti vizsgálatokra az volt jellemző, hogy az idősek támogatták legnagyobb és a fiatalok legalacsonyabb arányban az RMDSZ-t. Ez az összefüggés azonban 2010-ben (minden bizonnyal a gazdasági válság nyomán bevezetett megszorításokkal összefüggésben¹¹⁰) megváltozott.

¹¹⁰ 2010-ben az Emil Boc vezette kormány, amelynek az RMDSZ is tagja volt, 25%-kal csökkentette a közalkalmazotti béreket, és jelentősen csökkent a nyugdíjak reálértéke is. Ez az RMDSZ népszerűségében is egyértelmű mélypontot jelentett. A mérési eredmények és fókuszcsoporthoz tartozók szerint ez elsősorban a szövetség korábbi megbízható támogatóinak számító nyugdíjasok elfordulásának volt köszönhető. Kiss Tamás – Barna Gergő: *Közélet és közérzet Erdélyben (2010. december). Kutatási jelentés.* Kolozsvár, 2011, Kvantum Research Kft.

Az RMDSZ-t támogatók aránya korcsoportonként (1999–2013)

Iskolai végzettség szerint az egyetlen szignifikáns különbség, hogy 2012-ben az alacsonyán kvalifikáltak nagyobb eséllyel voksoltak román pártokra. Időben az RMDSZ mozgósító képességének iskolai végzettség szerinti különbségei nagyban változtak. A szövetség az értelmiségiek körében élvezett magasabb támogatottságot egészen a magyar ellenzék aktivizálódásáig. Az első olyan vizsgálat, amely a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében az átlagnál alacsonyabb támogatottságot mutatott ki az RMDSZ esetében, 2008-ban készült. Ez a vizsgálat öt hónappal Tőkés László EP-jelöltként való indulása és három hónappal az MPP pártként való bejegyzése után készült. A vizsgálatban az értelmiségiek között mind a passzívak, mind az alternatív magyar pártokra szavazók az átlagnál nagyobb arányt képviseltek. A 2009-es EP-választások előtt ezzel szemben az RMDSZ megegyezett Tőkessel, aki a szövetség listáján indult és nyert mandátumot. A megegyezést követően készült mérésben az RMDSZ-támogatók aránya az értelmiségiek között nőtt a legnagyobb mértékben. Az RMDSZ támogatottságában megmutatkozó 2010. decemberi mélypontra a szövetség szintén a felsőfokú végzettségűek körében volt a legkevésbé népszerű. Az alábbi ábrát magyarázó bekezdést összefoglalva: míg az értelmiség 2007-ig az átlagnál magasabb arányban támogatta a szövetséget, addig az azóta eltelt periódusban a közösség többi részénél talán érzékenyebben reagál a támogatottság csökkenését/növekedését meghatározó politikai eseményekre.

Az RMDSZ-t támogatók aránya iskolai végzettség szerint (1999–2012)

Forrás: a CCRIT, TransObjective, Kvantum Research és Nemzeti Kisebbségkutató Intézet adatfelvételei.

A társadalmi, illetve az etnikai beágyazottság hatással van a magyarok szavazói viselkedésére. A kiterjedt társadalmi kapcsolatháló a mozgósíthatóság irányába hat (az RMDSZ-re való szavazáshoz viszonyítva kisebb a passzivitás esélye). A románok hálózaton belüli súlya növeli a román pártokra és csökkenti a más magyar pártokra való voksolás esélyét. A románok közvetlen családon belüli jelenléte szintén a román pártok támogatottságát növeli.

Érdekes hatása van a magyar állampolgárságnak.¹¹¹ Azok, akik igényelték, vagy igényelni akarják, jóval kisebb eséllyel maradnak a választáson passzívak, továbbá az RMDSZ-hez viszonyítva nagyobb eséllyel szavaznak a kis magyar pártokra és kisebb eséllyel román pártokra. Vagyis akik igényelték, vagy igényelni szándékoznak a magyar állampolgárságot, az átlagnál jobban mozgósíthatóak és hajlamosak a nemzeti kérdésekben radikálisabb álláspontok irányába elmozdulni.

A racionális döntéshozatali modellből levezetett attitűdskálák közül a külső én-hatékonyság, a demokratikus elkötelezettség, az érzékelt tét és az érzékelt haszon hatnak mozgósítóan. Az általános elégedettség (ország fejlődésének iránya, jelenlegi és várható életkörülmények) azonban ezzel szemben az RMDSZ támoga-

¹¹¹ A vizsgálat szerint az erdélyi magyarok 18%-a rendelkezett magyar állampolgársággal. Időközben ez az arány 40%-ra emelkedett.

tásával szemben a passzivitásnak kedvez. Ez az RMDSZ akkori ellenzéki helyzetével állhat összefüggésben.

További érdekes összefüggések, hogy a fokozottabb nem választási jellegű politikai aktivitás az RMDSZ magyar kihívói támogatottságának kedvez. Ez abból a (számunkra teljesen plauzibilis) összefüggésből adódik, hogy az RMDSZ és ellenzéke közötti verseny a közösség politikailag aktív részén belül sokkal kiegyenlített. Utóbbi pártok képviselői és szimpatizánsai sok esetben emiatt válnak optikai csalódás áldozataivá: a maguk körül (a közösség aktív magjában) tapasztalt megosztottságot és viszonylag kiegyenlített támogatottságot vetítik rá a társadalom egészére. Ebből a perspektívából nézve gyakran a közvélemény-kutatások eredményei sem tűnnek számukra hihetőnek.

Következő modellünk azt vizsgálja, hogy az erdélyi magyar, illetve az országos (romániai) mintán milyen tényezők befolyásolják a parlamenti választáson való részvételi szándékot. Ez esetben egy binomiális logisztikus regressziós modellt futtatunk le az országos, illetve az erdélyi magyarokra reprezentatív adatbázison. A függő változónk a szavazói aktivitás, vagyis azt vizsgáljuk, hogy miben különböznek a parlamenti választáson biztos részvételt ígérők a passzív választóktól. A táblázat ez esetben is esélyhányadosokat, illetve szignifikanciaszinteket tartalmaz. A modellben mindkét esetben ugyanazokat a változókat szerepeltettük, leszámítva a régiót, illetve a településtípust. A régió esetében országosan három térséget különböztettünk meg, Erdélyt, Havasalföldet és Moldvát. Az erdélyi magyarok értelemszerűen mindannyian az első régióban koncentrálódnak. Az erdélyi magyarok között nem találunk bukarestiek sem, akik az országos modellben külön településtípus-kategóriát képeznek. Mindkét modell magyarózóereje kisebb, mint az előző fejezetben bemutatott multinomiális regresszió esetében (a Nagelkerke R^2 az országos minta esetében 0,275, a magyarokra 0,288). A magyarok esetében a magyarózóerő csökkenése annak tudható be, hogy egy sor, a korábbi modellben releváns tényezőt kihagytunk az összehasonlíthatóság érdekében. Ilyenek az Erdélyen belüli regionális megoszlások, a település etnikai összetétele, illetve az etnikai beágyazottság.

A demográfiai jellegű változók közül az életkor, iskolázottság és a nem tekintetében tapasztalunk lényegesnek mondható eltéréseket az országos és a magyar részvétel jellegzetességei között. Míg a magyar almintán nem látunk szignifikáns különbségeket az életkor és az iskolázottság vonatkozásában (összhangban a korábban ismertetett modellel), országos viszonylatban még mindig érvényesnek tűnik az, hogy az idősök részvételi hajlandósága szignifikánsan magasabb, továbbá a középfokú végzettséggel rendelkezők aktivitása is kiemelkedik. A magyarok körében a férfiak részvételi hajlandósága tűnik magasabbnak, míg országos szinten inkább a nőké, bár utóbbi kapcsolat csak marginálisan szignifikáns.

A település mérete, illetve típusa gyakorlatilag azonos irányba hat, mind a magyar, mind az országos mintán a rurális jellegű településeken magasabb a részvétel.

A magyar mintán azonban a településtípus (falu/város), az országos mintán pedig a településméret hatása mutatkozott szignifikánsnak.

Ami a racionális döntésméleti modellből leszűrt attitűdjellegű változókat illeti, a demokrácia iránti elkötelezettség és a preferált jelölt győzelme miatt érzett haszon hatása mindkét mintán azonos (és pozitív, amin azt már az RMDSZ mozgósító képessége esetében lefuttatott modellek kapcsán is láthattuk). A külső én-hatékony-ság (vagyis, hogy a válaszadó úgy érzi, hogy van olyan párt, ami az ő problémáit képviseli) csak az országos mintán hat (pozitív irányban) a részvételre. A választások érzékelt tétje szintén csak az országos mintán növeli a részvételt. Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a racionális döntésméleti modellből leszűrt attitűdskálák az országos mintán nagyobb mértékben hatnak a részvételi hajlandóságra, mint a magyarok esetében.

Szintén eltérés a két minta között, hogy a politikáról szóló beszélgetések gyakorisága a magyarok esetében nincs kapcsolatban a részvétellel (holott az RMDSZ mobilizáló képességét vizsgálva feljebb még szignifikáns pozitív kapcsolatot találtunk). A nem választási típusú részvétel intenzitása is csak az országos mintán bizonyul (marginálisan) szignifikánsnak. Ezzel szemben a politikai médiatartalmak fogyasztását illetően éppen ellenkező irányú eltérést látunk, e változó csak a magyar almintán bír szignifikáns hatással. Ugyanez mondható el az elégedettségéről, amely a magyarok körében negatívan befolyásolja a részvételt (összhangban azzal, amit az előző regressziók is kimutattak), országos szinten viszont ez a változó nem befolyásolja a választói aktivitást.

További érdekes összefüggés, hogy a személyes kapcsolatháló kiterjedtsége az országos mintán nem bizonyult szignifikánsnak, míg a magyarok esetében igen. Arra is érdemes rámutatni, hogy ha az országos mintán csak a román nemzetiségűekre szűkítjük az elemzést, a hatás marginálisan szignifikánssá válik, de ellenkező előjellel.¹¹² Ez tehát arra utal, hogy a kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkező románok kevésbé hajlamosak részt venni a választásokon, míg a magyarok esetében éppen a társas szempontból beágyazottabb személyek mondhatók aktívabbaknak.

A romániai mintán kimutatott összefüggés ellentmond a társadalmi beágyazottságra vonatkozó korábban érintett mainstream hipotézisnek. Eszerint a nagyobb fokú társadalmi beágyazottság (amit a kiterjedtebb kapcsolathálón keresztül operacionalizáltunk) növeli a részvétel esélyét. Ez egyrészt annak tudható be, hogy – miután a választókat nem tekinthetjük elszigetelt egyéneknek – a részvételben nem pusztán az egyéni kalkulusnak, hanem az erre vonatkozó közösségi normáknak is szerepük van. A részvétel szempontjából az egyéni megfontolások mellett a többiek

¹¹² A romániai minta válaszadóinak 6,4%-a magyar nemzetiségű volt. Amennyiben őket kiszűrjük, a network kiterjedtsége marginálisan szignifikánssá válik. Az így újrászámolt modellt nem közöljük, a többi változó hatása nem változik lényegesen.

visszaigazolása is kulcsfontosságú.¹¹³ Másrészt a társadalmi beágyazottság kedvez a mobilizálhatóságnak is. A kiterjedtebb kapcsolathálóval rendelkezőket a pártok üzenetei nagyobb valószínűséggel érik el, nagyobb valószínűséggel beszélük át a különböző opciókat. Ilyen értelemben a beágyazottság kérdése a mobilizációs vagy a stratégikus politikusok hipotéziséhez is kapcsolódik.

Elmondható ugyanakkor, hogy ez a megközelítés nagymértékben a nyugati társadalmakra (vagy ha úgy tetszik: a konszolidált, több évtizedes hagyománnyal rendelkező demokráciákra) fókuszál, és implicit módon azt feltételezi, hogy a társadalomban dominánsak a választásokon való részvételt facilitáló társadalmi normák. A Kelet-Európára vonatkozó szakirodalom alapján azonban azt feltételezhetjük, hogy ez térségünkben nem feltétlenül van így. Howard tanulmányából¹¹⁴ kiindulva Kelet-Európában a kiterjedt személyes kapcsolatháló hatása a politikai, illetve formális civil szervezetekben való részvételre épp az ellenkezője lehet, mint azt a Nyugat-Európára fókuszáló szakirodalom feltételezi.

Howard abból a többek által vázolt alapelképzelésből indult ki, hogy Kelet-Európában (az közemberek percepciója szerint) a magánszféra és a nyilvános szféra között egy éles, dichotóm különbségtétel és szembenállás létezik, amit a múlt rendszer örökségeként foghatunk fel.¹¹⁵ Anélkül, hogy a részletekbe belemennénk, elmondható, hogy a szocialista típusú rendszerek egyik sajátossága volt a párt(politika) nagyfokú penetrációja a különböző egyéb társadalmi szférákba. A magánszféra viszonylatában viszont ez nem jelentette azt, hogy a rendszer szétzúzta volna a személyes, informális hálózatokat. Épp ellenkezőleg, megerősítette azokat azzal, hogy a nyilvános szférából ide kerültek át az értékesnek tekintett bizalmi viszonyok és kapcsolatok.¹¹⁶ Ezeknek a hiánygazdaság közepette a gazdasági túlélési és adaptációs stratégiákban is kulcsszerepük volt.¹¹⁷ Ezzel a rezsim tartósan befolyásolta a közélettel szembeni diszpozíciókat, aminek hatása a rendszerváltás után is megmutatkozott.

Alapvetően ebből a gondolatmenetből kiindulva Howard a (tágra értelmezett) közéleti részvétel alacsony intenzitását három konkrét tényezővel hozta össze-

¹¹³ Franklin, Mark N.: *Voter Turnout...*, i. m.

¹¹⁴ Howard, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, 2003. Cambridge University Press.

¹¹⁵ Románia vonatkozásában ez az elképzelés jelenik meg Verdery (*What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, 1996, Princeton University Press) és Kligman (*The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley and Los Angeles, 1998, University of California Press) munkáiban, illetve Bíró (Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In Bíró A. Zoltán [szerk.]: *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print, 16–47). tanulmányában.

¹¹⁶ Howard, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society...*, i. m., 28.

¹¹⁷ Ugyanezt hangsúlyozta Bíró A. Zoltán: *Intézmény – képviselő – civil társadalom. Átmenetek*, 1990, 1, 5–19.

függésbe.¹¹⁸ Egyrészt a közélettel szembeni, még a kommunista rendszerből eredő bizalmatlansággal és megvetéssel, amit a posztkommunista intézményes szerkezetnek nem sikerült felülírnia. Másrészt Howard az átmenettel kapcsolatos kiábrándultságot hangsúlyozza. Harmadrészt a közéleti passzivitás a személyes és családi hálózatok szívósságával áll összefüggésben. Lényeges, hogy a kapcsolathálók szerkezete a rendszerváltást követően nagymértékben átalakult, azokra nagymértékben hatottak azok a társadalmi változások, amelyek például az anyagi önmegvalósítást/boldogulást állították előtérbe, vagy amelyek nagymértékben megnövelték a társadalmi egyenlőtlenségeket. Ennek ellenére (szerte Kelet-Európában) a legkülönbözőbb területeken a személyes kapcsolathálók szerepe ma is meghatározó.¹¹⁹ Így a politikai részvételen, illetve a formális önszerveződésen keresztüli érdekérvényesítés meglehetősen utópisztikusnak tűnik. Ez a szempont egyben arra is rámutat, hogy a társadalmi kapcsolathálók és a közéleti részvétel között nem feltétlenül ugyanaz az összefüggés, mint az a nyugati szakirodalom alapján várható. A magyarok esetében a kapcsolatháló kiterjedtsége és a részvétel közötti pozitív kapcsolat minden bizonnyal az etnikai beágyazottság jelenségéhez köthető.

ÖSSZEGZÉS

Az 1999 és 2014 között készült, az erdélyi magyarokra reprezentatív közvélemény-kutatások alapján vizsgáltuk a választói magatartást. Az elemzett vizsgálatok többsége az RMDSZ megbízásából készült, és általában a választásokat megelőzően próbálta a szövetség támogatottságát feltérképezni. Az adatbázisok másod-elemzése a felmerülő módszertani problémák ellenére egyedi rátekintést nyújt az erdélyi magyarok szavazói opcióra és motivációira, illetve a részvételt meghatározó háttérváltozókra.

Egyrészt kétségtelen tény, hogy az urnák elé járuló magyarok döntő többsége az RMDSZ-t támogatta, aminek következtében a szövetségnek sikerült megőriznie a közösségen belüli domináns helyzetét. Az RMDSZ-t kihívó kisebb magyar pártok, az MPP, illetve az EMNP együttes támogatottsága alig haladta meg a 10%-ot a magyar választók körében. A mainstream (román) pártok támogatottsága a legtöbb vizsgálat alapján 10% alatti, és időben sem mutat növekvő tendenciát. Ehhez ugyanakkor hozzátartozik, hogy az időközben a magyar kategóriától eltávolodó, illetve a (részben) magyar identitású, de magyarul nem megfelelően beszélő választadók nagy eséllyel maradnak ki a magyarokra reprezentatív vizsgálatokból. Ez összességében nem érvényteleníti az eredményeinket, de például a szórványközös-

¹¹⁸ Howard, Marc Morjé: *The Weakness of Civil Society...*, i. m., 121–146.

¹¹⁹ Dumitru Sandu (*Spațiul social al tranziției*, Iași, 1999, Polirom) román szociológus például a vállalkozói stratégiákban hangsúlyozta a bizalmi hálózatok szerepét.

ségek politikai opcióiról meglehetősen torz (a valóságosnál „magyarkonformabb”) képet sugall. Az RMDSZ mobilizációs képességének csökkenése azonban akkor mutatkozik meg igazán, ha a teljes népeiséget vizsgáljuk. Ezen belül egyértelműen csökkenő azok aránya, akik az RMDSZ-re szavaznak.

Az etnikai szavazás mindent összevetve időben tartós mintázatnak tűnik az erdélyi magyarok körében, amely látszólag ellentmond az etnikai identitás politikai aktivizáltságának esetlegességét, efemer jellegét hangsúlyozó elképzeléseknek. Mindazonáltal, amikor ezt a kérdést elemezzük, figyelembe kell vennünk a romániai intézményes és politikai kontextust. Ezt korábbi tanulmányaink alapján aszimmetrikus akkomodációnak nevezhetjük. A román (kisebbség)politikai rendszer ugyanis miközben fenntartja az állam nemzetállami jellegét (illetve a többség és kisebbség közötti aszimmetrikus, hierarchikus viszonyrendszert) nem gátolja, mondhatni kifejezetten bátorítja az etnikai különbségek politikai aktivizálódását. A magyar közösség szempontjából nincs különösebb jelentősége a kis létszámú kisebbségek szempontjából igen kedvezményes preferenciális küszöbnek, annak viszont igen, hogy a választási rendszer mindvégig megmaradt az arányos kimenetel mellett, ahol a különböző régiókban élő magyar szavazók RMDSZ-re leadott voksai hasznosulni tudtak. A választási rendszer arányos jellege azzal egészül ki, hogy a *mainstream* pártok eddig valójában nem tettek kísérletet a magyar szavazók megszólítására. Jellemzőbb, hogy a magyar többségű, illetve vegyes lakosságú területeken ezek tituláris etnikai pártként viselkednek. A választási rendszernek abban is kulcsszerepe volt, hogy az RMDSZ intraetnikus ellenfeleivel szemben meg tudta őrizni dominanciáját. Egy alternatív magyar politikai alakulat felfutása ugyanis nagy eséllyel a parlamenti képviselő elvesztéséhez vezetett volna. Így nem véletlen, hogy az EP-, illetve az önkormányzati választásokon érte a szövetséget sokkal jelentősebb közösségen belüli kihívás.

Az etnikai szavazók motivációit tekintve az elit és a magyar választók között az 1990-es években sem létezett programatikus kapcsolat. Az elit (igen korlátozott és jól lehatárolt) mobilizációs készségét az biztosította, hogy időszakosan aktiválni tudta a választók érzelmi nacionalizmusát, illetve a magyar identitásuk demonstratív felmutatására irányuló vágyát. Az általunk elemzett közvélemény-kutatások alapján is jelen van ez az aspektus, azonban időben egyre csökkenő mértékben. 2000-ben még a magyarok 57%-a az RMDSZ-re való szavazást feltételének tekintette annak, hogy valaki „igazi magyarnak” számítson, és ez az arány korábban minden bizonnyal még magasabb volt. Ugyanez az arány azonban 2010-ben már csak 41%-os volt, annak ellenére, hogy az ekkor lekérdezett kérdőív már tágabban a magyar pártokra való szavazásra kérdezett rá. Az adatok arra utalnak, hogy a politikai opció fokozatosan „kikopik” Erdélyben a magyarságkritériumok közül. Így a szavazás arra is egyre kevésbé alkalmas, hogy ezáltal valaki magyarságát felmutassa.

Az etnikum politikai aktivizálódása (az etnikai blokkszavazás) akkor valósul meg, ha a közpolitikai opciók a csoportok szintjén különbözőek, de a csoporto-

kon belül homogének. A megosztó közpolitikáknak két válfaja ismert. Az első, ha az opciók nem közvetlenül az etnikai identitás, hanem valamilyen köztes változó miatt térnek el. Ilyen köztes változó lehet a rétegződési rendszerben elfoglalt hely. Ez esetben elvben elképzelhető, hogy az etnikai blokkszavazás anélkül alakuljon ki, hogy az etnikai identitásra közvetlenül utalnának a politikai szereplők. A másik esetben (például a nyelvhasználat, oktatáspolitikai, emlékezetpolitika vonatkozásában) a különböző opciók közvetlenül kötődnek az etnikai identitáshoz. Így az affektív-expresszív kerethez képest analitikus értelemben is problematikus a megkülönböztetés. A magyarok esetében ez utóbbi típusnak van kiemelt szerepe az etnikai blokkszavazásban. Az erdélyi magyar nemzeti mozgalom már az 1990-es évek elejétől az etnikai reprodukcióval és a saját (a többséggel párhuzamos) intézményrendszer kiépítésével kapcsolatos közpolitikák köré szerveződött. Az etnopolitikai követelések az elit világában fogalmazódtak meg, miközben a mindennapokban az etnicitás rugalmasabb és szituacionálisabb formái vannak jelen.

Korábbi vizsgálataink arra utalnak, hogy a politikai patronázs, illetve az állami erőforrások allokációja döntő szemponttá vált az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódásban. Az RMDSZ kisebb mértékben a magyar nyelvű oktatási hálózaton, nagyobb mértékben pedig az önkormányzatokon keresztül épített ki saját (tömegében sem elhanyagolható) klienteláris hálózatot. Ezt azért tudta megtenni, mert a többségi szereplőkkel kötött aszimmetrikus alku keretében – bár a magyar közösség autonómiáját nem tudta elérni – sikerrel monopolizálta a magyar intézményeknek és magyar területeknek juttatott állami erőforrások elosztását. E tekintetben ki kell emelnünk, hogy teljesen más dimenziói vannak a patronázs-politikáknak az RMDSZ által ténylegesen uralt tömbmagyar területeken, mint ott, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Az empirikus adatfelvételek megerősítik a politikai patronázs kulcsszerepét a magyar közösség mobilizálásában és magyarázzák az RMDSZ intraetnikus vetélytársaival szembeni fölényét.

Kerestük a választ arra, hogy miben tér el a részvételt magyarázó változók hatása a magyar és az országos mintán. A szakirodalomban három magyarázattípus különíthető el, a racionális döntéseméleti, az erőforrás-, illetve a társadalmi beágyazottság modellje. A racionális döntéseméleti modell alkalmazása a részvétellel meglehetősen problematikus, hisz az úgynevezett potyautas effektus alapján a választói részvétel szigorúan véve valójában irracionális.¹²⁰ Így maguk a racionális döntéseméleti modellek is a demokratikus elkötelezettség és hasonló tényezők irányába bővítették a részvételt magyarázó modelleket. A racionális döntésemélet mindazonáltal több használható összefüggésre hívja fel a figyelmünket, a magyaroknak jóval kisebb az én-hatékonysága, mint a többségi válaszadók esetében (kevesebben gondolják, hogy befolyásolni tudják a politikai döntéseket), illetve ala-

csenyabbnak érzékelik a választások tétjét (kevesebben érzik, hogy lenne olyan párt jelölt, aki őket képviseli).

Egy következő keret az úgynevezett erőforrásmodell, ami a szavazói döntéshez szükséges erőforrások egyenlőtlen megoszlását problematizálja. Ebben a vonatkozásban nem találtunk lényeges eltéréseket, bár a magyarok esetében egyértelműen alacsonyabb a politikai jellegű médiatartalmak fogyasztása és a nem választási jellegű politikai cselekvés legtöbb formájában való részvétel aránya. Ez utóbbi alól a tartós struktúrákhoz való kapcsolódás (párt- és civil szervezeti aktivitás) képez kivételt.

A társadalmi beágyazottság modellje az előbbiekkal szemben nem elszigetelt cselekvőknek tekinti a választókat. Eszerint a részvétel valószínűsége nő a társadalmi beágyazottsággal, amit mi egyrészt a közösségi eseményeken (templom, helyi ünnepség) való részvételen, másrészt a személyes kapcsolatháló kiterjedésén keresztül mértünk. Ez utóbbi tekintetében a magyarok javára mutatható ki különbség. Ehhez a megközelítéshez kapcsolódóan vezettük be az etnikai beágyazottság fogalmát, amit a románok kapcsolathálóján belüli arányán keresztül mértünk. Az eredmények azt igazolják, hogy egyrészt a társadalmi beágyazottságnak (kapcsolatháló kiterjedtségének) különböző hatása van a román és a magyar mintán, miután csupán az utóbbiak esetében növeli a részvételt. Másrészt, az etnikai beágyazottság egyértelműen meghatározza a politikai opciókat. Érdemes hozzátenni, hogy ez utóbbi eredmény mind a korábban érintett érzelmi-affektív, mind a politikai patronázsra vonatkozó kerettel összeegyeztethető.

¹²⁰ Olson, Mancur: *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, 1965, Harvard University Press.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség érdekképviselési gyakorlata

TORÓ TIBOR – SALAT LEVENTE – SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ

A romániai magyar közösség az 1989-es forradalmat követően hamar az érdekérvényesítés és az önálló politikai képviselet útjára lépett, képviselői már a forradalom másnapján megalakították a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget, amely 2008-ig egyetlen és napjainkig legbefolyásosabb képviselője az erdélyi magyar közösség érdekeinek.

Politikatudományi szempontból az RMDSZ alakulásának, belső vitáinak és intézményesülésének jelentős szakirodalma van, a szövetség a romániai magyar politikatudomány egyik kiemelt témája, azonban ez az összegyűlt tudás nemcsak nem illeszkedett az etnikai pártok nemzetközi szakirodalmába, de nem szerveződött egységes és koherens rendszerbe sem. Jelen fejezetben az RMDSZ kisebbségvédelmi és közösségi érdekképviselési gyakorlatának vizsgálatát tűzte ki célul, azaz a szándékkal, hogy közelítse a szövetségről összegyűlt tudásanyagot az etnikai pártok kutatásának módszertani sajátosságaihoz, illetve a kérdést történetiségében próbálja megragadni, aláhúzza a megjelenő sajátosságokat és változásokat.

Elméleti szempontból fontos aláhúzni, hogy a romániai magyar közösség kisebbségvédelmi és közösségi érdekképviselési gyakorlata nem tekinthető állandónak és egységesnek sem. Egyrészt nem légtüres térben történik, hanem egy más szereplők (román és magyar állam, különböző politikai pártok, európai intézmények stb.) és gyakorlatok által meghatározott mezőben. Másrészt a Romániai Magyar Demokrata Szövetség húszéves fennállása alatt nem volt egységes monolitikus szervezet, fejlődésében és érdekképviselési gyakorlatának alakításában fontos szerepet játszottak a belső viták és szembenállások.¹ Módszertani szempontból Rogers

¹ 2003 után ezek a szembenállások már nem a szervezet belső fórumain belül jelennek meg, hanem a politikai nyilvánosságban. Ezek az ellenvélemények 2008 után pártként intézményesülnek.

Brubaker analitikus keretként felvázolt „hárompólusú viszonyrendszerét”² tekintjük kiindulópontnak, amely megengedi mind a külső, mind pedig a belső relationalista megközelítést. Véleményünk szerint az RMDSZ-en belüli viták, döntések, elvárások és érdekképviselési gyakorlatok kizárólag a romániai és a magyarországi politikai mező a romániai magyar közösség szempontjából releváns eseményeinek és történéseinek figyelembevételével érthetőek meg, hiszen ezek a kívülről jövő impulzusok adaptációra, stratégiaváltásra kényszerítik a romániai magyar politikai képviseleten belüli szereplőket. Ez a szemlélet nem új keletű, több, a kérdéssel foglalkozó szerző a romániai magyar politikai közösség jövőjét tárgyaló elemzésében utal rá,³ azonban az érdekképviselési gyakorlat ilyen típusú feldolgozására ez idáig nem került sor.

Módszertani szempontból a romániai magyar politikatudományi szakirodalom eddigi ismérveinek felhasználása mellett, a kutatás keretén belül elkészített interjúkra⁴ és a meghatározó szereplők meghatározó megnyilatkozásaira és az elmúlt húsz év romániai magyar sajtójára alapozunk.

A HÁROMPÓLUSÚ VISZONYRENDSZER: NEMZETI KISEBBSÉG, NEMZETIESÍTŐ ÁLLAM ÉS ANYAORSZÁG

Az 1990-es évek közepén a Szovjetunió és Jugoszlávia felbomlása és a kelet-európai blokk államainak a demokratizálódás útjára lépésének következtében újra előtérbe került a nacionalizmus, a nemzeti kisebbségek és azok jogainak kérdése. Rogers Brubaker az államok és az azokon belül megjelenő szervezetek viselkedését vizsgálva egy általánosan alkalmazható analitikus keret kidolgozását tűzte ki célul, amely árnyalja mind a nemzeti és etnikai konfliktusok, mind pedig az államközi kapcsolatok kutatását.

Az alaphelyzet szerint három szereplő adott: két állam és az egyik államhoz állampolgárság révén, a másikhoz pedig kulturálisan kötődő kisebbség. A kisebbségre két ellentétes folyamat hat, az állam nemzetiesítő nacionalizmusa és az anyaállam nemzetegyesítő nacionalizmusa. A hármas kapcsolatrendszer ebben a

² „Triadic nexus”, lásd Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, 1996, Cambridge University Press (magyarul: Rogers Brubaker [2006]: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan, Budapest), 55–76.

³ Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. *Kisebbségkutatás* (2003) No. 3.; Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség* (2002) No. 1.

⁴ Interjú készült Kelemen Hunorral, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség regnáló, Markó Bélával, a Szövetség volt elnökével, Szász Jenővel a Magyar Polgári Párt elnökével és Toró T. Tiborral az Erdélyi Magyar Néppárt elnökével. Az interjúkat Székely István Gergő készítette

helyzetben alakul ki, ahol a szereplők stratégiáját és lépéseit a másik két szereplő viselkedése befolyásolja.

Brubaker elképzelésében a három pólus valamelyikén elhelyezkedő szereplők nem fix entitások, hanem változó és egyfolytában újraértelmeződő politikai mezők. A nemzeti kisebbség például egy olyan dinamikus politikai állapot, amely egyrészt előírja a kisebbség mint politikai kategória nevesítését és ehhez a kategóriához való tartozás kinyilvánítását felvállaló egyének csoportjának létezését feltételezi. Másrészt feltételezi egy olyan elit létezését, amely képes az elismerés és különböző politikai és kulturális jogok igényének megfogalmazására. Ugyanakkor ezt nem egységes homogén csoportként kell elképzelni, hanem inkább különböző pozíciók és állapotok mezőjeként, ahol a képviselési igénnyel és elképzeléssel fellépő szereplők – pártok, szervezetek vagy mozgalmak – harcolnak az általuk körülhatárolható csoport képviselési jogáért.⁵

A nemzetiesítő állam a nemzeti kisebbséghez hasonlóan egy dinamikus politikai állapot, amely egy olyan politikai projekt felvállalását jelenti, melynek kinyilatkozott célja a nemzetállami állapot elérése. Ez konkrét politikai döntések, de az államon belüli szereplők által meghirdetett programok segítségével valósulhat meg. Fontos aláhúzni, hogy ezek nem az állam saját cselekvését feltételezik, hanem az állam nevében beszélő legitim szereplők döntéseit és stratégiáit tükrözik. Egy állam nemcsak akkor tekinthető nemzetiesítőnek, amennyiben ezt kinyilatkoztatja vagy felvállalja – habár sok esetben döntéseit és politikáját nemzetiesítő programként (is) legitimálja –, hanem abban az esetben is, amennyiben a hozzá köthető politikai eseményeket, a nevében hozott döntéseket a kisebbség vagy az anyaállam annak ítél meg.⁶

Az anyaállam az előző kettőhöz hasonlóan értelmezhető dinamikus állapotként, azonban fellépését az anyaállami szerep felvállalásának kinyilatkoztatása, illetve a nemzeti kisebbség érdekében hozott döntések, stratégiák és viselkedéstípusok határozzák meg. Az anyaállam mint dinamikus mezőn belül a különböző politikák, stratégiák és kinyilatkozások széles skálája jelenhet meg az anyaállami szerep tagadásától a nyílt fegyveres konfliktus vállalásáig.⁷

A modell fő sajátossága, hogy a fent bemutatott dinamikus mezők maguk is dinamikus kapcsolatban állnak egymással, hiszen nemcsak egymást, hanem egymás belső dinamikáját is befolyásolják.⁸ Más szóval az egyik mezőn belüli radikalizálódás nemcsak a másik kettő reakcióját, hanem a másik két mezőn belüli változásokat is generálhat, megváltoztatva az addig domináló hierarchiákat és stratégiákat.

A „hárompólusú viszonyrendszer” modellje – főleg látszólag könnyed használhatósága és analitikus ereje miatt – hamar elterjedt a kelet-közép-európai változásokat és nacionalizmust kutató társadalomtudósok körében, megemlítését sokszor a banalitás szintjére süllyesztve. Mindezek ellenére, az elmúlt évek alatt több fontos kritika és kiegészítés is napvilágot látott.

Többen a modell operacionalizálási nehézségeire hívják fel a figyelmet. Vello Pettai, három – a hárompólusú viszonyrendszert alapul vevő – könyv recenziójában arra hívja fel a figyelmet, hogy a szerzők jelentős része csak a modell „konvencionális értelmezésére” hagyatkozik, eltekint dinamizmusának egyes elemeitől, mint például az egyes mezőkben megjelenő szereplők percepciója, pozíciója és annak kialakulása, mert ezek túlkomplikálnák használhatóságát.⁹

Egy másik hasonló kritika azt kifogásolja, hogy Brubaker semmilyen támpontot nem ad arra, hogy milyen a „nemzetiesítő állam”, milyen kritériumok alapján dönthető el, hogy egy állam beillik-e vagy sem ebbe a kategóriába.¹⁰

Az operacionalizálási nehézségektől a tartalmi és koncepcionális kritikák és továbbgondolási lehetőségek felé lépve, Kataryna Wolczuk a különböző politikai diskurzusok, azokból táplálkozó politikák és megvalósításuk közötti diszkrépancia figyelembevételére hívja fel a figyelmet. Az Ukrajna – ukrainai oroszok – Oroszország hármásra alkalmazva a modellt, azt állítja, hogy a diskurzusok és politikák távolról sem kongruensek, hiszen a diskurzusokban fellelhető nemzetiesítő toposzok nem mindig lelnek hasonló politikai döntésekre, és ha meg is jelennek, nem biztos, hogy ezeknek eredményük is lesz.¹¹

Brubaker egy későbbi tanulmányában válaszol a kritikák egy részére, újra aláhúzza a fogalmak mező jellegét. Egyrészt újraértelmezi a „nemzetiesítő állam” fogalmát, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a fogalom nem ragadható meg bizonyos kritériumok és jellemzők alapján: „Elsősorban, a nemzetiesítő állam fogalma nem egy elmélet. Segítségével nem mondható meg, hogy mennyire nemzetiesítő egy állam, vagy hogy miként fog nemzetiesíteni. Másodsorban, segítségével nem lehet az államokat nemzetiesítőnek vagy nem nemzetiesítőnek besorolni.”¹² A nemzetiesítő állam egy analitikus kategória, amely bizonyos politikák, diskurzusok és

⁹ Pettai, Vello: Explaining ethnic politics in the Baltic States: Reviewing the triadic nexus model. *Journal of Baltic Studies* (2006) Vol. 37., No. 1., 134.

¹⁰ Wolczuk, Kataryna: History, Europe and the “national idea”: the “official” narrative of national identity in Ukraine. *Nationalities Papers* (2000) Vol. 28., No. 4., 676.

¹¹ Itt többek között Leonyid Kucsma, volt ukrán államfő választási kampányában hangoztatott toposzai és az elnökválasztások megnyerése utáni politikák összehasonlítására hivatkozik (lásd Wolczuk, Kataryna: i. m., 677–683, 675).

¹² „First, the concept of nationalizing states is not a theory. It does not enable one to predict *how* nationalizing states will be or – more interestingly – *how* they will be *nationalizing*. Second, the concept of nationalizing states is not a device for classifying states as nationalizing or non-nationalizing...” (Brubaker, Rogers: Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states. *Ethnic and Racial Studies* [2011] Vol. 34., No. 11., 1807).

⁵ Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed...*, i. m., 60–62 (magyar kiadás: 65–68).

⁶ Uo. 63–66 (magyar kiadás: 68–71).

⁷ Uo. 66–67 (magyar kiadás: 71–72).

⁸ Uo. 68 (magyar kiadás: 73).

folyamatok megjelenését feltételezi. Tehát az állam legitim képviselőin és politikai intézményein keresztül lehet a nemzetiesítés *ágense*, de a területén élő lakosok szempontjából a nemzetiesítés *tárgyát* is képezheti. A nemzetiesítés elemzésében mindkét dimenziót figyelembe kell venni.¹³

Az utolsó kiegészítés a mezők számára vonatkozik. Több szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy Brubaker a felvázolt modellben nem veszi figyelembe a nemzetközi kontextust, melynek szereplői fontos befolyási tényezőként jelennek meg a hárompólusú viszonyrendszer mindegyik mezőjének esetében.¹⁴ A nemzetközi kontextus figyelembevételére két megközelítés létezik. Smith például azt próbálja bizonyítani, hogy a nemzetközi (európai) kontextus figyelembevétele nélkül nem elemezhető az 1989 utáni kelet-közép-európai nacionalizmus és a másik háromhoz – nemzetiesítő állam, anyaállam és nemzeti kisebbség – hasonlóan egy európai-zaló-demokratizáló mezőként jelenik meg a modellben, amelyen belül különböző intézmények, szereplők és mozgalmak harcolnak a dominanciáért, befolyást gyakorolva az államokra és a keretein belül létező nemzeti kisebbségekre. A fentiek értelmében Smith nem egy három-, hanem egy négypólusú viszonyrendszerről beszél, amelyet az Észtország – észtországi orosz kisebbség – Oroszország – európai intézmények komplex kapcsolatán keresztül mutat be.¹⁵

Smithszel szemben Walter Kemp a magyar státustörvény tapasztalataiból mérítve fontosnak tartja az európai és nemzetközi intézmények és jog befolyását, azonban ezeket nem tekinti a rendszer külön mezőjének. Elismeri, hogy a hárompólusú viszonyrendszer a nemzetközi mezőben jön létre, hatnak rá annak szabályrendszerei, belső koherenciái és inkoharenciái, azonban nem jön létre relacionális (oda-vissza ható) kapcsolat a nemzetközi mező, az államok és a kisebbségek között. Véleménye szerint inkább arról van szó, hogy a nemzetközi jog és intézmények direktívái stabilizáló tényezőként hatnak, az államok és nemzeti kisebbségek politikai opcióikat limitálják, sőt ezek saját politikájuk megsegítésére vagy legitimizálására is használják.¹⁶

Egy pontosítás Kántor Zoltán nevéhez kötődik. Egy, a romániai magyar kisebbségekről írott tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy hasonlóan a nemzetiesítő államhoz, „nemzetiesítő kisebbségekről” is kellene beszélnünk, hiszen annak elitjei, az állam nevében legitimen beszélők és cselekvőkhöz hasonlóan az egész

nemzeti kisebbség nevében beszélnek és az általuk „elképzelt közösség”¹⁷ fejlődését, építését és határainak erősítését tűzték ki célul, azonban az államokkal ellentétben más típusú erőforrásokkal rendelkeznek. A nemzetiesítő kisebbségi projektek fő ágenseinek az etnikai pártokat tekintik, amelyek egyszerre kell, hogy ellássák a politikai pártokra jellemző érdekérvényesítést és a határok fenntartásáért felelős etno-civil társadalomépítést. A kettő közötti különbséget a politikai aréna adja, ahol éppen fellép: az első esetben ez az állam politikai szférája, míg a második esetben az etnikai-nemzeti politikai nyilvánosság.¹⁸ Kántor megjegyzése nagyon fontos, hiszen aláhúzza, hogy az etnikai pártok politikai aktivitása nemcsak az állam politikai mezőjében való részvétellel merül ki, hanem létezik egy jellegzetes társadalomépítő dimenziója is.¹⁹

Anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk a hárompólusú viszonyrendszer sajátosságait, annak legkevésbé vizsgált pólusával, a nemzeti kisebbséggel foglalkozunk. Célunk a másik két pólussal – nemzetiesítő állam és anyaállam – való kapcsolat leírása, illetve azon kívülről jövő tényezők, történések és diskurzusok feltárása, amelyek hatással voltak a nemzeti kisebbségi mező belső működésére. Más szóval a kisebbségvédelmi és közösségi érdekképviseleti gyakorlatot az öt befolyásoló külső és belső tényezők feltárásával próbáljuk meg megragadni, különös hangsúlyt fektetve a gyakorlaton belül tapasztalt változásokra, kontinuitásokra, adaptációs kísérletekre és a hozzá kapcsolódó percepciókra. Megközelítésünk bizonyos szempontból elkerülhetetlenül egyoldalú, hiszen szándékosan nem foglalkozik a magyar közösséghez kötődő változások és stratégiák másik két mezőn belüli recepciójának és hatásainak vizsgálatával, azonban mindezzel a vizsgálat tárgyának egy mélyebb megértését reméljük.

Nem célunk az érdekérvényesítési gyakorlat pontos körülírása. Inkább arra fektetjük a hangsúlyt, hogy szemléltessük a nemzeti kisebbségi mező hárompólusú viszonyrendszeren belüli működését, pár, az érdekérvényesítés sarkalatos elemét használva példának. Az elkövetkezőkben a romániai magyar elit követeléseivel, érdekérvényesítési stratégiáival és stílusával, illetve a kisebbségi mező belső rendszerének alakulásával foglalkozunk, minden esetben megvizsgálva, hogy az anyaállam és a nemzetiesítő állam felől jövő impulzusok milyen változásokat generálnak.

¹³ Uo. 1808.

¹⁴ Wolczuk, Kataryna: History, Europe and the „national idea”..., i. m.; Smith, David J.: Framing the national question in Central and Eastern Europe: a quadratic nexus? *The Global Review of Ethnopolitics* (2002) Vol. 2., No. 1.; Kemp, Walter: The triadic nexus: lessons learned from the Status Law. In Ieda, Osamu – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán – Vizi Balázs – Halász Iván – Deets, Stephen (szerk.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Sapporo, 2006, Slavic Research Center, Hokkaido University.

¹⁵ Smith, David J.: Framing the national question..., i. m., 9–14.

¹⁶ Kemp, Walter: The triadic nexus..., i. m., 119–121.

¹⁷ A fogalmat Benedict Andersontól kölcsönözzük, annak érdekében, hogy annak még a látszatát is elkerüljük, hogy a kisebbségi közösséget egy kemény határokkal rendelkező csoportként tüntessük fel.

¹⁸ Kántor Zoltán: Nationalizing minorities and homeland politics: The case of the Hungarians in Romania. In Trencsényi Balázs – Petrescu, Dragoș – Iordachi, Constantin – Kántor Zoltán: *Nation-building and contested identities: Romanian and Hungarian case studies*. Iași – Budapest, 2001, Polirom – Regio, 250–257.

¹⁹ Mint látni fogjuk, ez a vetület nem újdonság az RMDSZ-szel foglalkozó romániai magyar szerzők számára, azonban nem jelenik meg az etnikai pártok nemzetközi szakirodalmában.

A ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG AZ 1989-ES VÁLTÁS ELŐTT

Az 1980-as évek utolsó éveiben a romániai magyarság nehéz helyzetben volt, hiszen a román kommunista párt fokozottan nacionalista és kirekesztő diskurzusának hatására az országban élő nemzeti kisebbségek számára lényegesen beszűkült az identitásuk megtartásához szükséges mozgástér.²⁰ Az állam nemzetiesítő politikája a magyar nyelvű oktatás elszorításától kezdődően,²¹ a magyar kulturális elithez tartozó személyek meghurcolásán, a foglalkoztatáspolitikában gyakorolt munkahelyelosztáson, az anyanyelvhasználat visszaszorításán vagy az egyházi és szervezeti ingatlanok elkobzásán keresztül az erdélyi városok demográfiai egyensúlyának tudatos felborításával bezárólag az élet több területére kiterjedt.²² Fontos megemlíteni, hogy a magyarok alulreprezentáltak voltak a kommunista párt struktúráiban is, az 1980-as évek végére mind kevesebb és kevesebb magyar nemzetiségű román állampolgár töltött be felelős pozíciót országos vagy megyei szinten. Ezek azonban nem tudták hatékonyan képviselni a magyar közösség érdekeit, szerepük az átfogó kisebbségi jogok helyett az egyéni kapcsolatokon alapuló, a magyar kisebbség szempontjából fontosnak vélt ügyintézésekre szorítkoztak.²³

A strukturális leépítés ellenére a kommunista rendszer nem tudta teljesen megszüntetni a romániai magyar kulturális elit újratermelődését. Az 1980-as években több, a kisebbségi helyzetet tárgyaló szamizdat folyóirat is napvilágot látott, illetve a kulturális elit tagjai főleg informális hálózatokba tömörülve²⁴ találkoztak, ahol többek között a magyar közösség legégetőbb kérdései is terítékre kerültek. Az

²⁰ A kommunista Romániával foglalkozó szerzők (Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles & London, 1991, University California Press; King, Robert R.: *History of the Romanian Communist Party*. Stanford, 1980, Hoover University Press; Gilberg, Trond: *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco & Oxford, 1990, Westview Press) a váltást az 1960-as évek közepére teszik, vélhetően a párt legitimitásának javítása, az ország Szovjetuniótól való elszakadása vagy az ország gazdasági növekedésének stimulálása érdekében.

²¹ A magyar oktatási rendszer helyzetének alakulásáról lásd Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. III. rész: 1965–1989. *Magyar Kisebbség* (1998) Vol. IV., No. 1.

²² A magyarok helyzetének rövid, de részletes leírását lásd a kommunizmus bűneit kutató elnöki bizottság jelentésében. Tismaneanu, Vladimir et al.: *Raport Final – Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România*, București, 2007, Humanitas. 522–540.

²³ Ilyen típusú ügyintézés volt például a könyvkiadás is, ahol a vezető pozícióban levő elit-tagok saját személyes kapcsolathálójukat (is) latba vetve jelentettek meg egy-egy fontosabbnak vélt könyvet. (Lásd Domokos Géza: *Esély I*. Csíkszereda, 1996, Pallas-Akadémia, 56–57.)

²⁴ Habár különböző körök működtek Erdély és Bánság nagyobb városaiban, a legismertebb ezek közül a Molnár Gusztáv által kezdeményezett Limes Kör [Salat Levente – Bottoni, Stefano – László Márton – Lázok Klára – Nagy Mihály Zoltán – Novák Csaba Zoltán – Olti Ágoston: A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok. *Magyar Kisebbség* (2008) No. 1–2., 51, eredeti megjelenés: Tismă-

informális megoldások mellett az identitás-újratermelésben fontos szerepe volt a kulturális elitnek, az irodalmon, az újságíráson és a színművészetben keresztül. Habár az állami szervek cenzúrája jelentős volt, a kulturális elit tagjai, kihasználva a művészetek metaforikus-allegorikus formáit, egy sajátos beszédmódot használtak, amely látszólag megfelelt a kommunizmus által igényelt formalizált nyelvezetnek, de mégis képes volt a közösségteremtés és a nemzeti önazonosság szempontjából fontos üzeneteket eljuttatni. Lőrincz D. József ezt a stratégiát ambivalens diskurzusnak nevezi, amely nemcsak összeegyeztette a hivatalos marxista-leninista retorikát a titkos nemzeti diskurzussal, hanem kettészakította és kontextusfüggővé tette egyes fogalmak jelentését, egyben egy közönséget is létrehozva ezek megértésére és dekódolására.²⁵ Ez a stratégia jelen esetben két szempontból is fontos. Egyrészt közösségteremtő szerepéből kiindulva megkonstruálta az egységes erdélyi magyar közösséget, másrészt a stratégiát alkalmazó elitek számára legitimációmegtartó szereppel is bírt, hiszen 1989 után a magyar közösség nem kényszerítette a kulturális elit tagjait az önreflexióra, az értelmiségnek csak el kellett hagyni a „hivatalos” retorikát, megtartva az addig csak sorok között jelentkező „igazi” nemzeti beszédmódot.

Ily módon az 1989-es forradalom előestéjén a magyar közösség jelentősen elnyomott helyzetben találta magát. Habár szórványosan voltak a magyar közösséghez tartozó személyek is vezető pozícióban, a kisebbségi magyar társadalomszervezés és politikai képviselet kvázi nem létezett. Ugyanakkor a közösségmegtartás szempontjából a legfontosabb pozíciókat a kulturális elit képviselői töltötték be, akik sajátos stratégiát alkalmaztak a kisebbségi nemzetépítésre.

AZ RMDSZ ÉRDEKKÉPVÉNYESÍTÉSI GYAKORLATÁNAK VÁLTOZÁSA DOMOKOS GÉZA ELNÖKSÉGE ALATT

Az 1989-es forradalom és az azt követő romániai változási lehetőségek két szempontból érintették a romániai magyar kisebbséget. Először, a szabadság lehetőségét kihasználva a romániai magyarok csoportjai helyi és országos szinten is létrehozták érdekképviseleti szervezeteiket, amelyhez a romániai magyarok tömegesen csatlakoztak, illetve egyéni szinten, majdhogynem minden magyarlakta településen és országos szinten is részesei lettek az államhatalmi intézményeket felváltó Nemzeti Megmentési Front struktúráinak. Másodszor, Tőkés László forradalomban betöltött

neanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Cristian, Vasile (szerk.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. București, 2007, Humanitas, 332–354.

²⁵ Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*, Csíkszereda, 2004, Pro-Print, 68–88.

szerepének (is) köszönhetően a magyarok megítélése országos szinten pozitívvá vált.

Rögtön a rendszerváltás után, még 1989 decemberében Temesváron, Kolozsváron és Bukarestben megszülettek az első, egy magyar érdekvédelmi szervezet szükségességét hangoztató kezdeményezések, majd 1990. január 7-én létrejött a – bukaresti magyar értelmiségiek 1989. december 25-én megjelentetett Kiáltványán alapuló – Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) is.²⁶ A szervezet vezetőségében ebben a stádiumban a kulturális elit tagjai domináltak, akik nem veszítették el legitimitásukat az előző rendszerben betöltött szerepük miatt, de kulturális és társadalmi tőkájüknek köszönhetően nemcsak közösségeik kiemelkedő tagjai voltak, hanem egymással (is) aránylag jól működő hálózatot alkottak.²⁷

A szervezet kisebbségvédelmi és közösségi szempontból kezdettől fogva két célt fogalmazott meg, egyrészt kimondta a romániai magyar kisebbség széles körű egyéni és kollektív jogaira vonatkozó igényét,²⁸ illetve a román–magyar kapcsolatok normalizálásában való részvételi szándékát, másrészt az erdélyi magyarság társadalmi helyzetét is felismerve, megfogalmazta a társadalomépítésben való részvételi igényét. Ez konstrukciójára is kihatással lesz, hiszen kimondja, hogy az RMDSZ ernyőszervezetként egybe szeretne fogni „minden szakmai, érdekvédelmi, művelődési, vallási egyesületet vagy szervezetet”.²⁹ Ennek értelmében helyi szinten nemcsak helyi és megyei RMDSZ-szervezetek alakultak, hanem sok esetben vállalati vagy intézményi tanácsok is.³⁰

Kisebbségvédelmi szempontból, a magyarok iránti pozitív közhangulaton felbátorodva, a forradalom utáni első két hónap fő témái az önálló magyar középiskolák visszaállításának kérdése, illetve a romániai magyarság társnemzetként való alkotmányos elismerése voltak. Az első napok optimizmusának az 1990-es marosvásárhelyi események vetettek véget, melynek kapcsán világossá vált, hogy az Iliescu vezette Nemzeti Megmentési Front a nacionalizmus eszméjével próbálja

²⁶ Az RMDSZ első tíz évének részletes történetét lásd Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio* (1999) No. 2.

²⁷ Az 1989 utáni helyi magyar szervezetek kialakulásáról lásd például Fodor János: *Az 1989–1990-es fordulat eseményei Kolozsváron*. Kézirat. Kolozsvár, 2012, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; Toró Tibor: *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után*. Kézirat. Kolozsvár, 2012, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet; országos vonatkozásairól lásd: Domokos Géza: i. m.

²⁸ Lásd: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intézőbizottságának kiáltványa. In Bárdi Nándor – Éger György (szerk.): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989–2000*. Budapest, 2000, Teleki László Alapítvány.

²⁹ A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Szándéknyilatkozata. *Romániai Magyar Szó*, 2012. január 18.

³⁰ Toró Tibor: *A temesvári magyar közösség...*, i. m., 25.

legitimációját erősíteni, és a történelmi pártok és a demokratikus reformokat követelők mellett a magyarokat is „beáldozza” a hatalom megtartásának érdekében.³¹

Az erősödő nacionalista retorika kihatott az RMDSZ követeléseire is. A következő években a konkrét követelések veszítettek súlyukból. Helyüket az autonómiával, kollektív jogokkal és a demokratikus változással kapcsolatos elvek megfogalmazása vette át,³² illetve a nemzetközi közvélemény megnyerésére tett próbálkozások.³³ Ezt a vonalat erősítette Magyarország anyaállamként való megjelenése is. Habár nem volt teljesen tisztázott a „magyarságpolitika” helye a külpolitikai célkitűzések között, az Antall-kormány kiemelt kérdésként kezelte nemzetpolitikai célkitűzéseit, hiszen Antall József nem sokkal miniszterelnöki kinevezése után bejelentette, hogy lélekben nem tíz-, hanem tizenötmillió magyar miniszterelnökének tekintti magát. Ennek következtében az Antall-kormány magyarságpolitikája három sarokponthban összegezhető:³⁴ a magyar állam felvállalta a határon túli magyar közösségek diplomáciai védelmét, a létező nemzetközi kisebbségvédelmi és emberi jogi normák alapján; támogatta a határon túli magyar közösségek autonómiakonceptióit, illetve kiálltak a magyar közösségek kollektív jogaiért; partnerként kezelte a határon túli magyar politikai szereplőket, és kimondták, hogy magyarságpolitikai kérdésekben nem lehet döntést hozni a határon túli vélemények és érdekek megismerése nélkül.

Az érdekérvényesítés tartalmának szempontjából a másik jellemző a román társadalmat és elitet érintette. Az RMDSZ vezetői külön hangsúlyt fektettek a román demokratikus ellenzékkel és liberális értelmiséggel való szorosabb kapcsolat létrehozására, illetve saját követeléseik velük való elismertetésére. A szervezet már 1990 augusztusában belépett a Demokratikus Antitotalitárius Fórumba, és októberben tagja lett a Demokratikus Konvenciónak is.³⁵

³¹ A periódus látéletét adja Domokos Géza: i. m. A Nemzeti Megmentési Front propagandagépezetéről és az 1990-es évek elején választott politizálási stílusáról lásd Mungiu, Alina: *Románii după '89. Istoria unei neînțelegeri*. București, 1995, Humanitas..

³² *Nemzetiségi törvénytervezet-csomag* (1991, Szócs Géza), *Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről* (1993, Csapó I. József), *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről* (1993, RMDSZ–SZKT), *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* (1994, Szilágyi N. Sándor), *Sajátos státusú helyi önkormányzatok statútuma* (1994, Csapó I. József), *Romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma* (1994, Csapó I. József). A törvények szövegeit lásd Bognár Zoltán (szerk.): *Romániai autonómiaelképzelések 1989 után*. (<http://adatbank.transindex.ro/belo.php?alk=48&k=5>)

³³ Az 1990-es évek elején Tőkés László az RMDSZ tiszteletbeli elnökeként vagy Borbély Imre, az RMDSZ egyik elnökségi tagja rendszeresen nyugati „diplomáciai” körutakon vett részt, melynek célja a romániai magyarok helyzetének és célkitűzéseinek megismertetése volt.

³⁴ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolat-története*. Pozsony, 2004, Kalligram, 139–141.

³⁵ Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 86.

A két típusú célkitűzés azonban nem volt mindig összhangban, sőt mi több, feszültséget okozott. A román politikai és intellektuális elit képviselői nem mindig voltak nyitottak a magyar követelések iránt, illetve az RMDSZ magyar állammal való kapcsolata, illetve a magyar állam által folytatott politika látszólag sokszor hátráltató tényezőként hatottak a román elit felé való megfogalmazott követelésekben. Ilyen típusú problémák jelentkeztek már 1990 márciusában egy, a román–magyar megbékélést célzó háromoldalú – román, magyar és romániai magyar – értelmiségi találkozáson, ahol a véleménykülönbségek komoly gondot okoztak egy záró dokumentum elfogadásában,³⁶ de ez állt a háttérben a Román Liberális Párt Demokratikus Konvencióból való 1992-es kilépése mögött is, akik bent maradásukat az RMDSZ kizárásához kötötték.³⁷

Bárdi Nándor a határon túli magyar politikáról írott összehasonlító tanulmányában az önálló határon túli magyar politikai közösség létrejöttét többek között azzal magyarázza, hogy a „megújuló kisebbségi magyar kulturális és politikai elitek nem tudták a nyelvi és identitáspolitikai érdekeiket az adott többségi nemzet politikai pártjainak modernizációs-demokratizációs stratégiáin belül érvényesíteni. Így törekvéseik hamarosan külön politikai érdekként is intézményesültek önálló, civil társadalmi kezdeményezésekben.”³⁸ Romániában az 1990-es évek legelején a két stratégia egyszerre jelentkezett, azonban a Nemzeti Megmentési Front nacionalista és kirekesztő politikai programja hamar megbuktatta az RMDSZ akkori vezetősége által preferált együttműködési modellt.

Megvizsgálva az 1990-es év domináns diskurzusát, illetve a korszakra vonatkozó visszaemlékezéseket, két jól elkülöníthető érdekérvényesítési stratégia körvonalazódik. Az egyik a Romániai Magyar Demokrata Szövetség megalakulására való felhívásból eredeztethető, amely egy autonóm, etnikai alapon szerveződő szervezeti intézményes egység létrehozását tűzte ki célul, míg a másik az 1989 előtt is használt egyéni integráción alapuló közösségi érdekérvényesítés modelljét preferálta.

Az RMDSZ, mint láthattuk, megalakulásakor a romániai magyar közösség érdekvédelmi szerveként, de a romániai magyar társadalom kiépítéséért is felelős szövetséggé határozta meg magát. Habár alakuló dokumentumaiban megjelent, hogy bárki, nemzetiségétől függetlenül tagja lehet, amennyiben elfogadja célkitűzéseit, az 1990-es parlamenti választások és az azt követő politikai történések megerősítették máig fenntartott etnikai jellegét. Más szóval, sajátosan a romániai magyarokat érdeklő üzeneteivel és érdekképviselési céljaival majdnem kizárólag a magyar választókat szólítja meg.

³⁶ Lásd Domokos Géza: i. m., 192–193.

³⁷ Vö. Pavel, Dan – Huiu, Iulia: *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989–2000*. Iași, 2003, Polirom.

³⁸ Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Fórum. Társadalomtudományi szemle* (2000) No. 1., 48.

A társadalomépítés ugyanakkor az etnikai határok építésének és fenntartásának van alárendelve. Bíró A. Zoltán, az 1990-es évek első felének intézményépítési kísérleteit vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az erdélyi magyar elit fő elfoglaltsága olyan átfogó, országos működésű intézmények alapítása, melyeknek segítségével nemcsak létrehozható a romániai magyar társadalom, de melyek segítségével annak egy-egy szelete fölött „felügyeletet és hatalmat is gyakorolhatnak”.³⁹ Ezeknek azonban kizárólag etnikai szerepük van, az elit eltávolodik a társadalom reális igényeitől, az „igazi” társadalomszervezés helyett csak az etnikai határok fenntartására és a saját önigazolóddásra törekszik.⁴⁰ Fontos megemlíteni, hogy Bíró is elismeri, ez a típusú stratégia egy kényszerpálya,⁴¹ azonban azért tekinti annak, mert az elit célkitűzéseit a román belpolitikai helyzet figyelembevétele nélkül képes megfogalmazni.⁴² Ezzel szemben az etnikai határépítési mechanizmusok, a kizárólagosan etnikai terminusokban megfogalmazott célkitűzések és a körvonalazódó etnikai szavazóbázis a Nemzeti Megmentési Front által propagált nemzetesítő politikára és diskurzusra adott válaszként (is) értelmezhetők.

Az 1990-ben felszínre került egyéni integráció lényege egy olyan együttműködési modell, ahol a magyar közösség egyes képviselői egyenként integrálódva a hatalomba vagy a hatalomban levő személyekkel való kapcsolatukat kihasználva próbálják az általuk képviselt közösség érdekeit érvényesíteni. Ez a stratégia mind helyi, mind pedig országos szinten jelentkezett. Egyrészt a megalakuló Nemzeti Megmentési Front testületeinek majdnem minden magyarlakta településen és országos szinten is lett magyar tagja, másrészt a stabilizálódó államhatalomban vagy voltak magyar képviselők, vagy a magyar vezetők egyéni társadalmi tőkéjüket próbálták céljaik elérése érdekében mozgósítani.

Bár a Nemzeti Megmentési Front testületeiben való részvétel értelmezhető a Front vezetősége által felismert legitimációs törekvésként is, hiszen az 1989 utáni váltás után minden létrejövő politikai szervezet a választás hiányában a társadalmi struktúra minél reprezentatívabb leképezésével próbálta legitimitását biztosítani,⁴³ a hatalmi struktúrákkal való kapcsolat esetében világos érdekérvényesítési stratégia-

³⁹ Bíró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek. In Túrós Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1995, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print, 251.

⁴⁰ Bíró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, 1998, Pro-Print, 42.

⁴¹ „A romániai magyar elit számára az igazi cselekvési partner sosem a saját szélesebb társadalom, nem is a román társadalom, hanem a kellőképpen soha ki nem ismert román politikai szándék, törvénykezési gyakorlat” (Bíró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek, i. m., 254).

⁴² „[...] a romániai magyar társadalom szemszögéből nézve a romániai belpolitikai jelenségeknek, valamint a jogi szabályozások kérdésének gyakorlatilag másodlagos jelentősége van” (Bíró A. Zoltán: Nagy és Kis Történetek, i. m., 253).

⁴³ Jó példa erre Domokos Géza visszaemlékezése (i. m., 21) vagy a temesvári NMF és RMDSZ alakulásának feldolgozása (Toró Tibor: *A temesvári magyar közösség...*, i. m.).

ák fedezhetőek fel, amit az elkövetkezőkben két példával is alátámaszthatunk. Az RMDSZ egyik fő követelése mind helyi, mind pedig országos szinten az önálló magyar iskolák visszaállítása volt. A kérdés megoldására az RMDSZ helyi és országos vezetői a követelés jogosságának hangoztatása mellett saját kapcsolathálójukat próbálták bevetni. Domokos Géza többször tárgyalt Iliescuval a kérdésről, Pálfalvi Attila, majd leváltása után Demény Lajos⁴⁴ a Nemzeti Megmentési Front által kinevezett tanügyminiszter-helyettesként próbálta a kérdést megoldani.⁴⁵ Ehhez hasonlóan Temesváron az RMDSZ vezetői egymással párhuzamosan dolgozva próbálták az iskolák szétválasztását kezdeményezni, a sikereket pedig az akkori vezetők közül többen is magukénak vallják.⁴⁶ A legbeszédesebb azonban ebből a szempontból az 1990-es parlamenti választások után lezajlott első RMDSZ-es frakciógyűlés, ahol a frissen választott képviselők és szenátorok a már világosan nacionalista politikát folytató Nemzeti Megmentési Fronthoz való viszonyukat tárgyalták meg. Az egyik központi kérdés az volt, hogy milyen stratégiát válasszon az RMDSZ, amennyiben a front felajánlja az együttműködés vagy a kormányra kerülés lehetőségét. A jelenlevők majdnem egyöntetűen egyetértettek abban, hogy a kormányzati szerepvállalást nem szabad elfogadni, azonban egyéni szinten, az RMDSZ-től függetlenül magyar nemzetiségű egyéneknek el kell fogadni a felajánlott pozíciókat.⁴⁷

Fontos leszögezni, hogy az egyéni integráció modellje nem hozott reális hatalmi pozíciókat a magyar közösség vagy az RMDSZ számára. A későbbi kormányzati részvételekkel ellentétben a pozícióba kerülők nem rendelkeztek reális erőforrásokkal vagy döntéshozatali joggal. Feladatuk inkább a döntéshozatal kedvező befolyásolása, egyes témák napirendre tétele volt.

Mint láthattuk, a két megfogalmazott stratégia különböző lehetőségeket vetett fel, azonban a kettő nem zárta ki egymást. 1990-ben a kettő együtt jelentkezett, azonban a Nemzeti Megmentési Front nemzetiesítő politikájának felerősödése minimalizálta az így elérhető eredményeket. A magyar állam anyaállamként való fellépése ugyanakkor az etnikai határpítói autonóm közösségi modell fejlődését segítette elő, hiszen a konkrét állami pénzügyi és anyagi támogatások mellett különböző magyarországi szereplők segítették a létrejövő szervezetek, intézmények működését. Ez egyrészt tovább gyengítette az egyéni integrációs modell működésének lehetőségét, hiszen a magyar állammal való kapcsolattartás növelte az RMDSZ-szel szembeni bizalmatlanságot. Másrészt viszont felfokozta a belső feszültségeket is, hiszen míg az autonóm közösségben és kollektív jogokban gondolkodók diskurzusa konfrontatívabb volt a román politikai hatalommal szemben,

addig az egyéni integráció modelljét követők „pragmatikusabb” diszkurzív hangvételben fogalmazták meg követeléseiket.

Az érdekérvényesítés tartalmi és stratégiai keretei és annak változásai kihatással voltak az RMDSZ-en belüli intézményes alakulásra is. Az RMDSZ történetével foglalkozó szakértők egy jelentős része több, a szervezet megalakulásakor már létező szembenállásra hívják fel a figyelmet (kommunista–nem kommunista, generációs különbségek, kompromisszumpárti–követeléspárti stb.), amelyek egymásra tevődése és mélyülése vezetett végül a szervezeten belül létrejövő szakítás-hoz.⁴⁸ Véleményünk szerint ez az álláspont némi árnyalásra szorul, hiszen a létező szembenállások mélyülése nem feltétlenül a szervezeti élet belső dinamikájának eredményeként jön létre, hanem a külső kihívásokra adott alternatív válaszok és alkalmazkodási képesség alapján is.

Az RMDSZ első pár évi működésére a fentebb bemutatott két típusú érdekérvényesítési stratégia nyomta rá a bélyegét. Ez abban a konfliktusban is megjelent, hogy annak ellenére, hogy a Kongresszus egy választmányt és egy 19 tagú elnökséget bízott meg a szervezet irányításával, az 1990-es parlamenti választások következtében a döntéshozatal eltolódik a Bukarestben működő parlamenti frakció irányába.⁴⁹ Ez önmagában kivívja a szövetség más szintjein jelenlevők kritikáját, azonban ez a kritika erősödik, amikor az egyéni integrációs modell eredményei elmaradnak. Fontos megállapítani, hogy az RMDSZ-elnökség, majd 1991-es kongresszus után létrejövő Küldöttek Országos Tanácsa képezte a szervezeten belüli legfontosabb viták helyszínét, hiszen tagjait nem egységesen, hanem egyénileg választották, ezzel szavatolva a legfelsőbb vezető testületen belüli pluralizmust is.⁵⁰

Ugyanakkor, mint láthattuk, a magyar állam anyaállamként való fellépése az autonóm etnikai érdekérvényesítési szervezet létrejöttét támogatta, mind szimbolikus, mind pedig anyagi szempontból. Egy működő támogatási rendszer kiépülése azonban még folyamatban volt, sok esetben a „döntések, támogatások elsősorban a személyes ismeretségi és bizalmi viszonyokon alapultak”.⁵¹ Domokos Géza és a köréje csoportosuló bukaresti csoport nem fektetett hangsúlyt a magyarországi kapcsolatok kiépítésére, ezt az RMDSZ más politikusai, főleg Szócs Géza, az akkor alakuló MISZSZ (Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége) vállalták fel.

A szervezeti reform szükségességét azonban nemcsak a belső viták, hanem az 1992-es helyhatósági és parlamenti választások is előrevetítették, amely után megjelennek az RMDSZ-ben a helyi szinten pozíciókat szerző tanácsosok és polgár-

⁴⁸ Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m.; Bárdi Nándor: Törésvonalak keresése..., i. m.

⁴⁹ Domokos Géza például több esetben kizárólag a parlamenti frakcióval vagy annak egy részével konzultált egyes döntések meghozatalában (Domokos Géza: i. m., 322–323).

⁵⁰ A KOT az országos elnökségből, a frakcióvezetők, a kollektív tagok elnökeiből és más választott küldöttekből állt (Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság..., i. m., 86–87).

⁵¹ Bárdi Nándor: *Tény és való*, i. m., 212.

⁴⁴ Demény Lajos mellett miniszterhelyettesi pozíciót töltött be Horváth Andor is a kulturális minisztériumban, illetve Pálfalvi Attila az ipari minisztériumban.

⁴⁵ Domokos Géza: i. m., 149–150.

⁴⁶ Toró Tibor: *A temesvári magyar közösség...*, i. m.

⁴⁷ A gyűlésről beszámol Domokos Géza visszaemlékezésében. Domokos Géza: i. m., 277–280.

mesterek. A parlamenti választások ugyanakkor az RMDSZ-t még marginalizáltabb helyzetbe hozták, hiszen az Iliescu által vezetett posztkommunista koalíció nemcsak megtartotta hatalmát, de az RMDSZ a Demokratikus Konvencióból is távozni kényszerült.

Összefoglalva, az RMDSZ 1990 és 1992 közötti érdekérvényesítési gyakorlatát két stratégia, a közösségi jogokon nyugvó, autonóm erdélyi magyar társadalom létrehozását megcélzó politizálás, illetve a jogokat egyéni integrációs modellen keresztül kijáró politika határozta meg. A román és a magyar állam keretén belül tapasztalt változások egyértelműen az előbbi politizálásba való visszahúzódást eredményezték, amely nemcsak a szervezeten belüli konfliktusokat generálta, hanem a bukaresti RMDSZ-élite elszigetelődését is eredményezte. A konfliktusok 1992-ben tetőztek, amikor a helyhatósági választások következtében az RMDSZ helyi érdekcsoportjai is (helyi szinten) hatalomhoz jutottak.

AZ RMDSZ ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI GYAKORLATÁNAK VÁLTOZÁSA MARKÓ BÉLA ELNÖKSÉGE ALATT

A román parlamenten belüli elszigetelődés a Románián belüli mozgáster beszűkülését, a magyar kormány felől jövő támogatás az erdélyi magyar kérdés – autonómia, kollektív és egyéni jogok – „nemzetközi porondon” való hangsúlyosabb megjelenítését eredményezte. Ezt erősítette meg az Európai Unió és az Európa Tanács politikája is. Egyrészt 1993-ban az Európai Tanács elfogadta az úgynevezett koppenhágai kritériumokat, amelyek az új államok tagfelvételének lehetőségéről rendelkeznek,⁵² és a politikai feltételek közé bekerült a kisebbségi kérdés is. Másrészt ebben a periódusban került sor Románia Európa tanácsi tagfelvételi kérelmének megvitatására is. Az RMDSZ legfontosabb külpolitikai sikere ehhez köthető, hiszen 1993 szeptemberében memorandumot fogalmazott meg az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése felé, amelyben 15 pontban fogalmazta meg Románia jogrendjével szemben kifogásait, elvárásait. Az Európa Tanács figyelembe is vette a dokumentumot, konkrét ajánlásokat fogalmazva meg Románia számára.⁵³

A hatékony „külpolitikai” érdekérvényesítésnek az 1995-ös román–magyar alapszerződés aláírása vetett véget. Egyrészt ekkor kezdett világossá válni, hogy a nemzetközi intézmények érdeke nem a kisebbségi kérdés megoldása, hanem a térség stabilitásának biztosítása. Másrészt 1994-es magyarországi kormányváltás

eredményeként hatalomra jutó szocialista kormány másképp kezelte a határon túli magyarok kérdését, mint elődje. A Horn-kormány idejében a „magyarságpolitika” Magyarország integrációs törekvéseivel és az ehhez szorosan kapcsolódó szomszédságpolitikával szemben alulmaradt. Ez azt jelentette, hogy az akkori magyar kormány „a határon túli magyarsággal kapcsolatos döntések nem veszélyeztethetik – még látszólag sem – a térség stabilitását” elve alapján vizsgálta a kérdést, alapszerződések aláírását kezdeményezve a szomszédos országokkal.⁵⁴ Az RMDSZ nem értett egyet sem a román–magyar alapszerződés szövegével, sem annak aláírásával, hiszen ez nemcsak beszűkítette nemzetközi mozgásterét, de úgy érezte, hogy elvesztette egyik fő partnerét a nemzetközi érdekérvényesítés terén.⁵⁵ Ez vélhetően hozzájárult az RMDSZ politikájának változásához is,⁵⁶ hiszen a nemzetközi mozgáster beszűkülése és az anyaállam támogatásának gyengülése mellett valamilyen szinten normalizálta a román–magyar kapcsolatokat, új szintre hozva az RMDSZ és a Demokratikus Konvenció kapcsolatát.

A demokratikus ellenzékkel ápolott jó kapcsolatok hatására az 1996-os választások után az RMDSZ meghívást kapott a kormányban való részvételre a Demokratikus Konvenció és a Demokrata Párt mellett. Ez új szituációt jelentett a RMDSZ érdekképviselési gyakorlata szempontjából, amely rövid megszakításokkal máig tart.

Az érdekképviselés tartalmának szempontjából ez szakítást jelentett az addig domináns külpolitikai, illetve közösségelvű önrendelkezésen alapuló szemlélettel is. Az irányvonalat a „romániai magyarság helyzete csakis Románián belül, a román kormányban való részvétellel oldható meg” tétel adta meg, amely a Markó Béla által képviselt politika egyik központi eleme lett.

Habár a különböző kormányzati ciklusokban való RMDSZ-szereplés között több különbség is tetten érhető, tartalmi szempontból több hasonlóság is megfogalmazható. Egyrészt az RMDSZ 1996 és 2004 között több, a kisebbség számára fontos törvénytervezetet elfogadtatott (önkormányzati, oktatási, nyelvtörvény), számos döntést kikényszerített (ingatlanok, földek, erdők visszaszolgáltatása), il-

⁵⁴ Bárdi Nándor: *Tény és való.*, i. m., 142.

⁵⁵ Markó Béla a vele készített interjúban a következőképpen fogalmaz: „K: Tehát akkor [a nemzetközi kontextus] teljesen más most, mint a 90-es évek elején volt? Teljesen más... teljesen más. Az kérdés, hogy valaki valami módon szalasztott el esélyeket – én ezt nem zárnám le az ezzel kapcsolatos gondolkodást – de ha utólag visszatekintek, nem tudok azért rámutatni senkire. Akár Magyarországot is lehetne hibáztatni, de Magyarország is kétségbeesetten próbált közelebb kerülni az Európai Unióhoz. Ugyanúgy ahogy Románia, ők is belépési gondokkal voltak elfoglalva.”

⁵⁶ Erre a következtetésre jut Bárdi Nándor és Kántor Zoltán is egy, az RMDSZ kormányzati szerepléséről írott tanulmányában (Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio* [2000] No. 4., 160), de a gondolat megjelenik Markó Bélánál is: „rá kellett jönnünk, hogy csodák nincsenek, az alapszerződés sem az, mert nem fogja helyettünk megoldani a problémákat” (Markó Béla: Az önkormányzatok bátorsága. In Blénesi Éva – Mandel Kinga [szerk.]: *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában, 2002–2004.* Budapest, 2004, Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 27).

⁵² Lásd: European Council in Copenhagen (21–22 June 1993). Conclusions of the Presidency, 13.

⁵³ A Romániai Magyar Demokrata Szövetség memorandumja Románia felvételéről az Európa Tanácsba, a dokumentumot közli Bárdi Nándor és Éger György (i. m.), következményeiről és romániai fogadtatásáról Bakk Miklós közölt elemzést *A Hét* hasábjain (Az RMDSZ memorandumáról. Három szempont. *A Hét* (1994) 23, 3.

letve helyi és országos szinten több pozícióba magyar etnikumú vezetőt juttatott (miniszterek, államtitkárok, prefektusok, alprefektusok, intézményigazgatók).⁵⁷ Ugyanakkor a sikerek ellenére háttérbe szorultak olyan követelések, mint az autonómia és az önálló magyar egyetem kérdése, amelyek nemcsak meghatározták az elmúlt évek RMDSZ-es diskurzusát és vitáit, de a magyarság megmaradásának szempontjából is kiemelt kérdések voltak. A két kérdés zárójelbe kerülésére két konkurens magyarázat jelent meg. Székely István szerint a kormányzati szereplés alatt az RMDSZ-vezetőség azokat a kérdéseket tematizálta és valósította meg, amelyekben amúgy is konszenzus volt a szervezeten belül, és a továbblépés hiánya határozta meg a szervezeten belüli konfliktusokat, végül az „autonómiapárti” stratégiát támogatók kilépéséhez vezetve.⁵⁸ A másik, sokkal elterjedtebb magyarázat szerint az RMDSZ vezetősége „programjának azon elemeit állította előtérbe, amelyek a román politikai pártok retorikájában körvonalazódó reformminimumhoz voltak kapcsolhatók”.⁵⁹ Ezt látszik megerősíteni Dan Pavel is a Demokratikus Konvenció történetéről írott könyvében. A kormányzati szerepvállalás előtt a Konvención belül az RMDSZ autonómiatörekvésekkel kapcsolatos próbálkozásai (az ET-memorandum, autonómiastatútumok, az RMDSZ-es önkormányzati képviselők tanácsának létrejötte stb.) feszültségeket váltottak ki. 1995. január 30-án a konvenció tagjai, az RMDSZ-t is beleértve, nyilatkozatot fogadtak el, melyben kijelentették, hogy elfogadják Románia területi integritását, és az autonómiát minden megyére egyformán képzelik el.⁶⁰

Másrészt – legalábbis 2007-ig – az európai szint is fontos befolyásolási tényezőként jelent meg. Habár, mint említettük, a „külpolitikai” mozgástér beszűkülőben volt, az RMDSZ a kormányra lépés és a többség–kisebbség „román modelljének” felvállalásával fontos szereplője lett az ország európai integrációjának. Más szóval: kormányzati szerepvállalásával szavazta Románia „jó úton haladását”. Ez a külpolitikai, sérelempolitikán alapuló út elkötelezettjeinek heves tiltakozását váltotta ki, de ugyanakkor bizonyos mértékű zsarolási potenciált is adott a szövetség vezetőinek, amit azonban csak kismértékben használtak ki.⁶¹ A politikai elemzők úgy vélik, hogy az RMDSZ a legjobb érdekérvényesítési helyzetben Románia 1997-es

⁵⁷ A kormányzati szerepvállalások elemzését lásd Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: i. m.; Márton János: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában I. *Magyar Kisebbség* (2003) No. 4.; uő: A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában II. *Magyar Kisebbség* (2004) No. 1–2.

⁵⁸ Székely István: A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései. *Magyar Kisebbség* (2000) No. 1., 80.

⁵⁹ Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek..., i. m., 560.

⁶⁰ Vö. Pavel, Dan – Huiu, Iulia: i. m.

⁶¹ Markó Béla ezt így fogalmazta meg: „Én nem tagadom, hogy én mindig úgy próbáltam politizálni és úgy próbáltam mozogni, hogy kihasználjuk ezeket az integrációs kényszereket, de ne állítsuk le az integrációt” (Markó-interjú).

bukott NATO-csatlakozása előtt,⁶² illetve a 2004-es NATO- és a 2007-es EU-csatlakozást megelőző tárgyalások periódusában volt.

Harmadrészt az új érdekképviseleti gyakorlat fontos tartalmi eleme az erőforrásokhoz és a különböző hatalmi pozíciókhoz való jobb hozzáférés. A kormányzati részvételen és abból eredő pozíciókon keresztül egyes RMDSZ-vezetők nemcsak megértették az ország működését, de jelentős beleszólási hatalmat nyertek az erőforrások elosztásába, a magyarlakta területek felé is juttatva ezekből.⁶³ Természetesen ez a forrásokhoz való hozzájutás mellett erősítette és újratermelte az RMDSZ-vezetők hatalmát, és növelte a területi szinteken működő magyar politikusok kiszolgáltatottságát.

1996 után gyökeresen megváltozott az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlata, hiszen az addig érvényes fontos programpontokat – autonómia, kollektív jogok, önálló magyar egyetem – a kormányra kerülés programja helyettesítette. Továbbá, habár a „külpolitikai” érdekérvényesítés háttérbe szorult, az euroatlanti csatlakozás közös érdekként való feltüntetésében és annak egyezkedésben való felhasználásában ez a 2000-es évek közepéig része volt az RMDSZ érdekérvényesítési stratégiájának is.

A kormányzati szerepvállalás új típusú érdekérvényesítési stratégiát és stílust honosított meg az RMDSZ-en belül. A politikatudományi elemzők a kormányra lépés utáni periódusban egyetértettek abban, hogy a szövetség eltávolodik az 1993-ban elfogadott önkormányzati modelltől, és egy konszociációs stratégia kibontakozásának lehetőségét vázolták fel. E szerint az RMDSZ az erdélyi magyarságot mint oszlop próbálja meg a román társadalomba integrálni, és intézményesített elit együttműködésen keresztül próbálja a közösségi érdekeket érvényesíteni. Más szóval, mivel az RMDSZ stabilan begyűjti a magyar szavazatokat, vállalhatná a mindenkorai kormányzati szerepet, annak fejében, hogy a magyar közösség fennmaradását érintő kérdésekben vétőjogot kap.⁶⁴ Anélkül, hogy kitérnénk a konszociációs demokrácia politikatudományi ismérveire,⁶⁵ a fent említett szerzők összefoglalták a konszociációs modell bevezetése előtt tornyosuló torlaszokat is, amelyek elsősorban a rendszer strukturális szabályainak hiányából erednek. Az RMDSZ kormány-

⁶² Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: i. m., 162.

⁶³ A magyar kisebbségnek járó költségvetési források elosztásának kizárólagos joga mellett (Comunitas Alapítvány) a szervezet politikusai az infrastrukturális fejlesztések leosztását is befolyásolták, jelentős összegeket a román politikai gyakorlatnak megfelelően „kézi vezérrel” osztva ki a különböző megyéknek, településeknek (lásd: Markó-interjú).

⁶⁴ Lásd Bakk Miklós: Modellviták – rejtett stratégiák. *Magyar Kisebbség* (2000) No. 1.; Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokban. In Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): i. m.; Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek..., i. m.

⁶⁵ Erről jó összefoglaló Salat Levente: *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely, 2001, Mentor, 68–70.

zati vagy kormányt támogató magatartását az „alku intézményesítése”⁶⁶ és annak „esetisége” jellemzi.⁶⁷ Más szóval a garanciát a kisebbségi jogok teljesülésére és megmaradására nem egy működő intézményrendszer, hanem a kormányzati szereppel együtt járó egyezkedés fogja adni. Ez több utat nyitott meg az RMDSZ vezetősége előtt. Egyrészt kimondják, hogy kormányzatból való kimaradás nemcsak a további jogok kiharcolásának esélyét kérdőjelezheti meg, hanem a már megszerzett jogok elvesztését is eredményezheti. Ezzel az üzenettel négyévente sikeresen újraépíthették a támogatottságukhoz szükséges etnikai határokat. Másrészt a jogok elvesztésének veszélye az egységes képviselői szükségességét is életben tartotta, marginalizálva azokat, akik „ennek megbontásán munkálkodtak”.⁶⁸

A kormányzati szerepvállalás utáni RMDSZ-politika másik jellemzője a magyar közösség szempontjából fontos kérdések „deetnicizálása”. Toró Tibor az RMDSZ-es képviselők parlamenti felszólalásait elemezve arra a következtetésre jut, hogy a magyar honatyák az úgynevezett „magyar ügyek” tárgyalásakor megpróbálják ezeknek „magyar voltát” különböző stratégiákkal palástolni. A legtöbbet használt ilyen stratégia a szakszerűség elve, amely a kérdés szakértői vetületének kiemelésével próbálja meg eltolni a hangsúlyt az úgynevezett „román”–„magyar” ellentétéről az általánosabb többség–kisebbség vagy más típusú „etnicitásmentes” határvonalak felé.⁶⁹

Az érdekérvényesítési stratégia szempontjából a másik közkezdvelt politikatudományi megállapítás, hogy az 1996-os kormányra lépés következtében az RMDSZ politikai párt-szerűen kezdett működni, és az addig érvényes lentről jövő mozgalmi, társadalomépítő funkció fokozatosan háttérbe szorult.⁷⁰ Míg az egyik a kormányra

⁶⁶ Kántor Zoltán: Az RMDSZ, a romániai kormány és a protokollum. In Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): i. m., 112.

⁶⁷ Salat Levente: Kisebbségi magyar jövőképek..., i. m., 2003, 564; Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban..., i. m., 159.

⁶⁸ „Sokszor mondtam: mi azért tudunk eredményesen tárgyalni a románokkal, mert amikor velünk szemben ülnek az asztalnál, ott látják a hátunk mögött a másfélmillió magyart. Ha ezt már nem fogják látni, hiába leszünk mi felkészültek és céltudatosak, semmit sem érünk vele. A román államfő máris úgy kerülgeti a Székelyföldet, mint a cukros bácsi az óvodák környékét. Csak nem hagyjuk becsapni magunkat?”

Nagyon hamar megomolhat minden: már ott vannak a parlamentben azok a törvénytervezetek, amelyek ismét korlátoznak az anyanyelvű oktatást, és óvodák gyerekeinket is román beszédre kényszerítenek, a volt kolozsvári polgármester, Gheorghe Funar, aki most szenátor, naponta gyártja a javaslatokat minden renitens magyar kiutasítására, a magyar nyelvnek a közéletből való kiűzésére, zászló és himnusz betiltására” (Markó Béla: Felelőtlen felelősök. Válaszúton az erdélyi magyar politika. *Élet és Irodalom* [2007] Vol. LI., No. 46.).

⁶⁹ Toró Tibor: Érdekérvényesítés az RMDSZ politikájában. In Szarka László – Vizi Balázs – Tóth Norbert – Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest, 2009, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 209–211.

⁷⁰ Lásd Bakk Miklós: 1989–1999: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség első tíz éve. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Polis, 26–31; Salat Levente: Kisebbségi magyar jö-

lépés mikéntjének módozatait, az adminisztratív és forráselosztó pozíciók megszerzését tartja fontosnak, addig a másik célja az önálló intézményrendszer kidolgozását és a romániai magyarság egységes „önkormányzatszerű” integrációját tűzi ki prioritásként. Habár, mint láthattuk, az előbbi előfeltétele pár társadalomépítési cél (autonómia, önálló magyar egyetem stb.) háttérbe szorítása, az RMDSZ vezetői diszkurzív szinten soha nem adják fel a kettős cél követését. Az egységes érdekképviselő, az összefogás, a pártszerűség határozott elutasítása a két párhuzamos célrendszer érvényességének fenntartását jelenti, még a belső ellenzék 2003-as kilépése után is.⁷¹

Magyarországgal szemben a román kormányzati szerepvállalás következtében (is) változtak a megfogalmazott elvárások és érdekérvényesítési prioritások. Kormányzati tagként az RMDSZ a magyar kormánnyal kettős minőségében tartotta a kapcsolatot: mint a romániai magyarság egyedüli, majd 2003 után domináns képviselője, illetve mint a román állam képviselője, bizonyos szaktárcák birtokosa. Ez kettős követelésben fogalmazódott meg: egyrészt elvárta, hogy a mindenkori magyar kormány az erdélyi politikai szereplők nélkül ne döntsön az erdélyi magyarokat érintő kérdésekben, másrészt kormányzati szereplőként a magyar–magyar kapcsolatot egyenlő és független aktorok párbeszédeként képzelte el. Ennek ellenére minden kormányváltással „újra kellett értelmeznie és át kellett alakítania politikáját”,⁷² hiszen a Horn-kormány a határon túli kérdésekben az RMDSZ-t megkerülve hozta a döntéseket, az első Orbán-kormány habár nemzetpolitikai kérdésekben egyike volt a legaktívabbnak, nem tekintette feltétlenül egyenrangú partnernek a határon túli szervezeteket,⁷³ a Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok pedig a határon túli szervezetek kezébe helyezték a támogatáspolitikai döntéshozatalt, azonban megszüntették mind az egyeztetést, mind pedig azokat a stratégiai programokat, amelyeket az előző kormány kezdeményezett.⁷⁴

Jó példa az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlatára a státustörvény elfogadása körül kialakult konfliktusban játszott szerepe. Bár az RMDSZ szakértői részt vettek a státustörvény megszövegezésében, a döntéseket a magyar kormány hozta meg, és döntésével befolyásolta a romániai magyarság és ezen belül az RMDSZ

vőkép..., i. m., 560; Kántor Zoltán: Az RMDSZ, a romániai kormány..., i. m., 109; Bíró A. Zoltán: *Stratégiák...*, i. m., 148.

⁷¹ Markó Béla például még 2012-ben az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) és a Magyar Polgári Párt (MPP) létrejötte után is hangsúlyozza ezt a tézist (lásd Markó-interjú).

⁷² Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom..., i. m., 213.

⁷³ A magyar kormány és a határon túli magyar szervezetek viszonyáról és a Magyar Állandó Értekezleten belüli együttműködéséről lásd Hegedűs Dániel: *Hatékony nemzetpolitika? A Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) szakértői bizottságai munkájának elemzése az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban közpolitikai eszközökkel*. Budapest, 2008, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Műhelytanulmány 36.

⁷⁴ Kiemelt példák ebből a szempontból a MÁÉRT mellékvágányra helyezése, illetve a kettős állampolgársággal kapcsolatos 2004. december 5-i népszavazás kérdése.

helyzetét, de a román állammal való viszonyát is.⁷⁵ Míg egyes értelmezések arra hívják fel a figyelmet, hogy emiatt az RMDSZ kényszerpályára került – hiszen a magyar közösség elvárta a törvény melletti kiállást, de ezzel konfliktusba került a román kormánnyal, amellyel partneri viszonyban állt –,⁷⁶ addig az RMDSZ vezetői a kormányzati szerepvállalás legitimációjaként tálták a kérdést, fontos tényezőként tüntetve fel magukat a törvény sikeres romániai elfogadtatásában. Ugyanakkor ez jó példa volt a partneri viszony megalapozott követelésére is.

A felvázolt kontextust figyelembe véve a periódus érdekérvényesítési stílusának, az úgynevezett „Markó-doktrínának” három alappillére van.

Az első a kompromisszumkészség és a kölcsönös érdekek felismerése. Gyakorlatilag ez képezi a kormányra lépés és a meghirdetett „kis lépések politikájának” alapját. Egyrészt aláhúzza, hogy „a Kárpát-medencei magyar közösségek számára az önmérséklet jelentette az igazi bátorságot, és eredményt is csak ez hozhatott”. Más szóval, elismeri az egyes követelésekről való lemondás szükségességét, hogy más követelések sikeresen megvalósíthatóak legyenek. Másrészt továbbgondolja a román–magyar kapcsolatok közös érdekek mentén való felépítéséről szóló Domokos Gézánál is megjelenő gondolatot.⁷⁷

A második alappillér az ideológiamentes etnikai politizálás „ideológiája”. Ez egyrészt alátámasztja a kormányra kerülés programját, hiszen kimondja, hogy az RMDSZ nem ideológiák mentén kell, hogy keresse a partnerségeket a romániai és a magyarországi pártokkal, hanem a román–magyar megbékélést és a tartós kisebbségi jogok elérését kell figyelembe vegye.⁷⁸ Ugyanakkor az eseti alkuk intézményesítésével az etnikai politizálás ilyen típusú megfogalmazásának fő eleme a kormányra kerülés és a hozzá kapcsolódó erőforrások és pozíciók kérdésében merül ki. Az etnikai politizálás másik eleme a román–magyar határvonal fenntartása. Ez az egység fontosságának aláhúzásával,⁷⁹ az RMDSZ társadalomépítő funkciójának

hangsúlyozásával,⁸⁰ illetve a román nacionalizmus veszélyének lebegtetésével érhető el.⁸¹ Az egység nemcsak a választók mobilizációjában, hanem a belső hatalom megszilárdításában is nagy szerepet játszik, hiszen a kritizálók egységbontóként jelennek meg.

A két pillér látszólag ellentmond egymásnak, hiszen míg az első alapja a román–magyar együttműködés fontosságának hangsúlyozása, addig a másik a román–magyar szembenállás élesítésén alapszik. Azonban a két pillér nem ugyanazon közegben hat. Míg az első a román politikai mezőben és az RMDSZ szervezeti struktúráin belül aktivizálódik, addig a második főleg a romániai magyar kisebbségi mezőben jelenik meg.

A harmadik pillér a magyar–magyar kapcsolatokra vonatkozik. Markó itt is követi a Domokos Géza által meghatározott vonalat, és független erdélyi magyar politika létrehozásán fáradozik, amely azonban ugyanolyan fontosnak tartja a magyar–magyar partnerséget is, melynek fő eleme, hogy a határon túli politikai szervezetek a magyar kormánnyal kell a partnerségi viszonyt keressék, nem a politikai pártokkal. Ez a megközelítés vezetett az RMDSZ és a Fidesz, illetve az Orbán Viktor és Markó Béla közötti konfliktushoz, hiszen egyrészt a Fidesz – főleg 2004. december 5-e után – megpróbálta kisajátítani a határon túli magyar politikát, másrészt az RMDSZ belső, majd külső ellenzékének támogatásával aktív szereplője lett az erdélyi magyar politikának. Az RMDSZ kormányzati szerepéből adódóan ugyanakkor a 2003–2010-es periódusban felvállalhatott egy kritikusabb hangot az ellenzéki pozícióban politizáló Fidesszel szemben.⁸²

megoldására csak úgy lehet rákényszeríteni, ha mögöttünk ott látják mind a másfélmillió magyart” (Markó Béla: Egy elmaradt egyezség története. *Élet és Irodalom* [2008] Vol. LII., No. 38.).

⁸⁰ Mint láthattuk Markó Béla következetesen kihangsúlyozza az RMDSZ érdekképviseleti szervezeti voltát a mind jobban és jobban elterjedő etnikai párttal szemben.

⁸¹ „Egy pillanat volt ez is, talán színezte a képet, de alapjában nem változtatott a hetven év szembenállásán: Erdélyben mindig románok, akik ütnek, és mindig magyarok, akik állják (vagy nem!) az ütést, román a főnök, magyar a beosztott, román a hatalom, magyar az ellenzék (és az ellenség). Még az 1962-ben részben, majd 1968-ban teljesen felszámolt Magyar Autonóm Tartományban is az a sutogó mondás járta, hogy »az autó magyar, de a kormány román«, vagy másik változatában »az autó magyar, de a sofőr román«” (Markó Béla: Kormányból ellenzékbe..., i. m.).

„Miért van hát mégis olyan érzésem, hogy mindaz, amit eddig elértünk, kártyavárként omolhat össze egyik pillanatról a másikra? Nem a többségi politika álságos voltára gondolok természetesen, hiszen azzal mindig is számolnunk kellett, és ez ezután sem lesz másképpen. Saját gyengeségünk aggaszt most engem, saját évtizedes – évszázados? – távlattalanságunk” (Markó Béla: Egy magyar–magyar egyetértés esélyeiről. *Élet és Irodalom* [2004] Vol. XLVIII., No. 3. – kiemelés tőlünk).

⁸² A Fidesz–RMDSZ-kapcsolatokról lásd Toró T. Tibor – Toró Tibor: Romániai magyar tanulságok és jövőképek. Vitaindító a Magyar Összefogás esélyeiről. *Magyar Kisebbség* (2011) No. 1–2., de irányadóak Markó Béla megnyilatkozásai is:

„Nem lehet határon túli hűbéreseket nevelni magunknak, és hol egyiknek, hol másiknak osztani birtokot, attól függően, hogy ki tud hűségesebben bólogatni. Nem lehet felelőtlenül »tematizálni« a

⁷⁵ Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom..., i. m., 213–215.

⁷⁶ Kemp, Walter: The triadic nexus..., i. m., 117–118.

⁷⁷ „A klasszikus alternatívát – vagy a miénk, vagy a tiétek a tér – behelyettesítjük valami mással, a közös tér, a közös terület ideológiájával, ami egyáltalán nincs ellentmondásban az autonómia, vagyis az önálló döntés eszméjével” (Markó Béla: Kié itt a tér? Gondolatok egy Kárpát-medencei „vagyonsközösségről”. *Élet és Irodalom* [2009] Vol. LIII., No. 38.).

⁷⁸ „Ez a tanulság a következő: politikai eszközökkel lehet lényeges változásokat elérni a román–magyar viszonyban, de ezeket tartóssá csak úgy tehetjük, ha nem ideológiai, hanem etnikai alapon politizálunk. [...] Más szóval teljesen fölösleges azzal foglalkozni, hogy Romániában az RMDSZ, vagyis a magyar érdekképviselet a baloldallal vagy a jobboldallal együtt alakít-e ki szorosabb viszonyt, ez politikai konjunktúra kérdése. Az együttműködés ugyanis nem lehet elsősorban ideológiai, hanem etnikai, vagyis nem magyar–liberális, magyar–szociáldemokrata vagy magyar–kereszténydemokrata szövetségre van szükség, hanem magyar–román megbékélésre” (Markó Béla: Kormányból ellenzékbe. A romániai magyar politika tizenkét éve. *Élet és Irodalom* [2009] Vol. LIII., No. 3.).

⁷⁹ „Az RMDSZ ugyanis azt tartja, hogy hatékony parlamenti politizálás etnikai jogokért csak úgy lehetséges, ha vagy fehéret vagy feketét mondunk mindannyian. A román politikát etnikai problémák

A belső változásokra az 1993-as brassói kongresszuson került sor. Ez több szempontból is fontos volt. Egyrészt a Domokos Géza helyett megválasztott Markó Béla konszenzus-embernek számított, az RMDSZ-ben tevékenykedő összes frakció és érdekcsoport elfogadta. Másrészt az elfogadott új struktúra nem a területi szervezetekre, hanem az úgynevezett platformokra és a belső demokráciára fektette a hangsúlyt. Ez a politikai elemzők értelmezésében egy olyan „önkormányzati”,⁸³ „önrendelkezési”⁸⁴ vagy „állam az államban”⁸⁵ modell bevezetését jelentette, amely egyfelől „leképezi az intézményesült politikai opciók ajánlata alapján az erdélyi magyar társadalom sokszínűségét”, másfelől pedig biztosítja az RMDSZ számára a „közjogi funkciók átvételére szükséges magas szintű legitimitást”.⁸⁶ A szövetségi vezetést a kongresszus által megválasztott elnök és az általa javasolt ügyvezető elnök, illetve a belső választások útján választott Szövetségi Képviselők Tanácsa (mint a romániai magyarság saját „parlamentje”) látta volna el. A belső választásokon a különböző platformok indultak volna, amelyek saját programot és jövőképet fogalmaztak volna meg. A szövetség legitimitását a romániai magyarok belső választásokon való részvétele adta volna meg. Más szóval az új struktúra az autonóm közösségben gondolkodók számára teremtett előnyös terepet,⁸⁷ hiszen célja egy, a román államtól független politikai intézmény létrehozása volt, amely a romániai magyarságot kollektív egészként próbálta a román politikai mezőbe illeszteni.

A belső választások ebben a formában azonban nem valósultak meg, sőt mi több, az 1995-ös kolozsvári kongresszus egy új struktúra, a Területi Elnökök Konzultatív Tanácsának létrehozásával nem a platformokat, hanem a területi szervezeteket erősítette meg.⁸⁸ Székely István azzal magyarázza a brassói modell bukását, hogy az nem módosította az RMDSZ-en belüli hatalmi viszonyokat, csak egy új

sajtót egy-egy fellengzős ötlettel, amelyről mi is tudjuk, hogy nem szolgál egyéb, mint a közfigyelm felkeltésére. Nem lehet összevissza beszélni!” (Markó Béla: Az önkorlátozás bátorsága, i. m.).

„Orbán Viktor nem az RMDSZ-t kívánta ismét egységesnek látni, nem is az RMDSZ-frakció és néhány MPP-s politikus közötti parlamenti együttműködés volt számára lényeges, hanem parlamenti pártot akart. Az RMDSZ-nél ezerszer kezelhetőbb parlamenti pártot. Hiszen világosan megmondta: el kell fogadni az ajánlatot! [...]”

ne beszéljünk Markó Béla és Tökés László, *netán Orbán Viktor – miért is kerül a magyarországi politika így ebbe a képbe?* – érdekeiről, hanem az erdélyi közmagyarról beszéljünk” (Markó Béla: Egy elmaradt egyezség története, i. m. – kiemelés tőlünk).

⁸³ Bakk Miklós: 1989–1999..., i. m., 21–25; Tökés Gyöngyvér: A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése. *WEB* (1999) No. 4–5, 55.

⁸⁴ Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: Az RMDSZ 2003-ban..., i. m., 148.

⁸⁵ Bíró A. Zoltán: *Stratégiák*..., i. m., 253.

⁸⁶ Székely István: A belső választások..., i. m., 77.

⁸⁷ Ezt a tényt tükrözi, hogy az első megalakuló platformok a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségéből kiváló, ellenzékieknek számító Reform Tömörülés és a liberális értékeket valló Szabadelvű Kör, illetve a Székelyföld területi autonómiájáért küzdő Erdélyi Magyar Kezdeményezés voltak (Bakk Miklós: 1989–1999..., i. m., 22).

⁸⁸ Uo. 26.

szemléletváltás bevezetését jelentette. A meghatározó csoportok továbbra is a területi szervezetek (a helyi és megyei önkormányzatokban való részvételük miatt), illetve a parlamenti frakciók. A platformok vezetői nem rendelkeztek szervezeti „merítettséggel”, ezért programjuk megvalósításában, vagy amennyiben tagjaik a helyhatósági vagy parlamenti választásokon szerettek volna indulni, mandátumuk megszerzésében a területi szervezetekre kellett hagyatkozzanak.⁸⁹ Más szóval, bár a változásokat a belső viták elsimításának szükségessége keltette életre, az RMDSZ-en belüli hatalmi viszonyokra gyakorolt hatásukat a román politikai rendszerben elnyert pozíciók felülírták.

A kormányzati szerepvállalás és a román állami politika ebből következő változása két szempontból volt hatással az RMDSZ belső viszonyaira. Egyrészt a kormánykoalíciós részvételből adódó kormányzati és adminisztrációs hatalmi pozíciókba kerülő személyek⁹⁰ jelentős része fokozatosan bekerült a szövetségi vezetőségbe is, egyben visszaszorítva a kormányzati szerepvállalást kritizáló belső ellenzéket. Másrészt a kormányzati szerepvállalást központi célkitűzésként megfogalmazó RMDSZ-vezetés számára a szövetség felsőbb fórumain megjelenő, illetve a parlamentbe bejutó ellenzéki politikusok gyengítik a szövetség alkupotenciálját.⁹¹ Ennek következtében a szövetségen belül felerősödtek azok a törekvések, melyeknek célja a belső ellenzék kiszorítása vagy megszüntetése volt. A fenti folyamatokat a romániai magyar politikával foglalkozó társadalomtudósok az RMDSZ „pártosodásának” nevezik, megegyezve abban, hogy ez a román politikai mezőben való részvétel eredménye.⁹²

⁸⁹ Székely István: A belső választások..., i. m., 78–79.

⁹⁰ Az 1996–2000-es kormányzati ciklusban például országos szinten mintegy 60 személyről (miniszterek, államtitkárok, igazgatók) beszélünk, megyei szinten pedig vélhetőleg még többről (prefektusok, alprefektusok, területi igazgatók stb.).

⁹¹ Erre enged következtetni Markó Béla is a vele készített interjúban, de vélhetően a román partnerek nyomásgyakorlása is közrejátszott (Kántor Zoltán: Az RMDSZ, a romániai kormány..., i. m., 116).

„Tehát ahhoz, hogy elmondjuk a véleményünket, Bukarestben elég lenne két-három ember is, persze. De ahhoz, hogy a törvényhozásban jobbra vagy balra tudjuk billenteni a dolgokat, vagy hogy adott esetben a mérleg nyelve legyünk, ahhoz szavazatok kellene. [...] Ilyen szempontból nem mindegy, hogy milyen erős a parlamenti képviselő, de az sem mindegy, hogy milyen egységes. Megmondom őszintén, hogy ott sokkal nehezebben tudtam elfogadni azt a gondolatot, hogy beviszünk a román parlamentbe két egymástól különböző magyar véleményt.”

Markó Béla az RMDSZ, az EMNT és az MPP között a 2008-as parlamenti választások előtt lefolytatott tárgyalások kapcsán fogalmazta meg ezt az elvet, de fontos szempont volt a képviselő- és szenátorjelöltek listájának összeállításában 2008 előtt is. A parlamenti képviselő „megtisztítására” tett burkolt vagy nyílt kísérletek megjelennek mind a 2000-es, mind a 2004-es parlamenti választások előtt, komoly belső konfliktusokat okozva a szervezetnek.

⁹² Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom..., i. m., 209; Kántor Zoltán – Bárdi Nándor: i. m., 159–160.

A belső ellenzék kiszorítására mutató jelek már 2000-ben megjelentek,⁹³ a végső szakításra a 2003-as RMDSZ-kongresszuson került sor, ahol megszüntették Tőkés László tiszteletbeli elnökségét, illetve a belső ellenzék gerincét képező Reform Tömörülés a kongresszusról való távolmaradásról döntött, létrehozva az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács nevű, jogi személyiséggel nem rendelkező civil politikai szervezetet. A hároméves „eltolódás” azzal is magyarázható, hogy az ellenzék csak akkor szánta rá magát a kivonulásra,⁹⁴ azonban összefügg a magyar kormány politikájával is. Az 1998 és 2002 közötti kormányon lévő Fidesz partneri viszonyt ápolt a Reform Tömörüléssel, politikai támogatást és erőforrásokat nyújtva politikusainak. A 2002 után hatalomra került szocialista kormány viszont kizárólag a szervezetek vezetőivel tárgyalt, módosítva az addig a Fidesz által használt támogatáspolitikai gyakorlatot is. Ennek következtében 2003-ban az RMDSZ-vezetőség rendelkezett a magyar és román kormány által a romániai magyarok számára juttatott összes erőforrás elosztási jogával, a státustörvényt előkészítő romániai irodahálózat működtetésével, ezzel nemcsak ellehetetlenítve saját ellenzékét, de átpolitizálva az erdélyi magyar civil szférát is.⁹⁵

Az EMNT és az MPSZ megalakulása azonban 2007-ig nem hozott változást az erdélyi magyar politikába, a szervezetek képviselői nem rendelkeztek sem megfelelő erőforrásokkal, sem befolyással az RMDSZ megváltoztatására.

⁹³ Az RMDSZ Szövetségi Operatív Tanácsa aktív szereplője lesz a belső csatározásoknak. A 2000-es helyhatósági választások előtt például egy jelöltállítási botrányban megvonja Kincses Előd Maros megyei RMDSZ-elnök aláírási jogát. Kincses az ellenzék egyik fő embere, hiszen az 1999-es kongresszuson ő volt Markó Béla kihívója, megszerezve a szavazatok 40%-át (*Krónika*, 2000. május 9.). Majd a parlamenti választások előtt az udvarhelyszéki szenátori körzetben Verestőy Attila és Kolumbán Gábor méretkezett meg a jelölésért. Kettőjük között egy szavazat döntött, de az előválasztások tisztaságával kapcsolatban komoly kérdőjelek merültek fel. A SZOT végül Verestőy győzelmének elismerése mellett döntött (*Krónika*, 2000. október 3.). A harmadik eset a belső ellenzékhez közel álló Magyar Ifjúsági Tanácshoz kötődik. Az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa nem igazolta a MIT által választott új küldöttek mandátumát. Tiltakozásképpen az ifjúsági frakció kivonult a teremből, majd felfüggesztette tevékenységét az RMDSZ fórumain. Az RMDSZ vezetői meg sem próbálták a helyzetet orvosolni és egy másik ifjúsági tömörüléssel, a Magyar Ifjúsági Értekezlettel (MIÉRT) kötötték partnerségi egyezséget (*Szabadság*, 2001. január 23.).

⁹⁴ Ezt jól bizonyítja az a tény, hogy a Reform Tömörülés platform 2002 novemberében dönt az RMDSZ-kongresszusról való távolmaradásról, azonban a platform vezetői (többek között Toró T. Tibor, Szilágyi Zsolt és Borbély Zsolt Attila) nem támogatták ezt a döntést, a távolmaradás fő szószólója Szász Jenő volt.

⁹⁵ Bárdi Nándor: *Tény és való.*, i. m., 212–213; Bakk Miklós – Horváth Andor – Salat Levente: i. m., 151–152.

A ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI GYAKORLATA AZ RMDSZ ELLENZÉKÉNEK MEGJELENÉSE UTÁN

Mint láhattuk, az RMDSZ belső ellenzéke 2003-ban lépett ki az RMDSZ-ből, azonban intézményes formában a 2007-es EP-választások után, 2008-ban a Magyar Polgári Párt és 2011-ben az Erdélyi Magyar Néppárt bejegyzésével jelenik meg. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy az új politikai formációk megjelenése nem hozott gyors változást az RMDSZ-ben, hiszen egyrészt Markó Béla 2011-ben vonult vissza RMDSZ-elnöki funkciójából, Kelemen Hunornak adva át a stafétabotot, másrészt mind a 2008-as parlamenti és önkormányzati választások, mind pedig a 2012-es önkormányzati választások az RMDSZ dominanciáját eredményezték.

Ennek ellenére az új pártok színre lépése, ha nem is változtatta meg gyökeresen az RMDSZ viselkedését, bizonyos szempontból hatással volt ennek érdekérvényesítési gyakorlatára is, illetve megváltoztatták a romániai magyar érdekképviselői belső szerkezetét.

Az érdekérvényesítési gyakorlatban tartalmi szempontból a 2008-as önkormányzati választások hoztak újdonságot, amikor több, addig országos szinten tevékenykedő, főleg székelylelő RMDSZ-es politikus otthagyta parlamenti mandátumát, hogy a polgármesteri, illetve a megyei tanácselnöki tisztségért megmérkőzzön. Ennek vélhetően több oka is volt. Egyrészt az új választási törvény alapján a polgármesterek mellett a megyei tanácselnököket is direkt módon választják.⁹⁶ Másrészt az önkormányzati és decentralizációs kérdésekben elfogadott törvények és a 2007-es európai uniós csatlakozás lényegesen több mozgásteret, erőforrást és hatalmat adott a helyi és megyei önkormányzatban tevékenykedőknek. Nem utolsósorban, a Magyar Polgári Párt megjelenése felvetette a verseny lehetőségét, olyan jelöltek állítására készítette az RMDSZ-t, amelyik egy potenciális megmérettetés esetén sikeresen veszi az akadályokat.⁹⁷

A decentralizációból adódó változások tehát megerősítették a területi szervezetek érdekérvényesítési potenciálját, illetve a helyi vezetők mozgásterét. Ez természetesen nem jelentett nagy változásokat az országos politikai irányvonalakban, ahol továbbra is az alkuképesség növelése és a kormányzati szerepvállalásból adódó pozicionális lehetőségekre fektették a hangsúlyt, azonban bizonyos hangsúlyeltolódást eredményezett a kormányzati prioritások tekintetében.⁹⁸ A 2010-es

⁹⁶ 2008/35-ös törvény.

⁹⁷ Ezt a feltételezést támasztják alá a választási eredmények is, hiszen mind a Hargita, mind pedig a Kovászna megyei városokban pár kivétellel azok az RMDSZ-es politikusok nyertek, akik országos szintről jöttek vissza. Hasonló volt a helyzet a Maros megyei tanácselnöki verseny esetében is.

⁹⁸ Habár az RMDSZ nem került kormányra rögtön a választások után, a sikertelen Demokrata Párt (PDL) – Szociáldemokrata Párt koalíciós próbálkozások után 2009-ben a PDL partnereként újra kormányon találta magát.

kormányzati beszámolóban⁹⁹ például a fő eredményeket a különböző területeken – oktatás, egészségügy stb. – megvalósított decentralizáció és a területi szervezeteknek juttatott költségvetési támogatások jelentik, ellentétben az addig hangsúlyozott, identitáspolitikailag fontos törvények elfogadásával és intézmények megalkotásával. Más szóval, az érdekérvényesítési gyakorlat tartalma szempontjából a 2008-as választások után a kormányzati szerepvállalás programja mellett megjelenik az önkormányzatiság is az RMDSZ politikájában.

Egy másik tartalmi változás direkt módon az RMDSZ ellenzékének megjelenéséből következik. Mind az MPP, mind az EMNP abból a megfontolásból alakult, hogy felvállalja az RMDSZ által elhagyott politikai célkitűzéseket, pontosabban a különböző autonómiaformák megvalósításának kérdését. Ennek az érdekképviselő szempontjából több következménye van. Egyrészt teljesen megszűnik az úgynevezett társadalomépítés az RMDSZ-ben, hiszen az új pártok megjelenésével ez a kérdés nemcsak teljes mértékben átpolitizálódik, de már nem is annyira fontos. Bár szórványosan elhangzanak megjegyzések az RMDSZ érdekképviselői szervezeti voltáról, illetve sajátos szerepéről,¹⁰⁰ a nyilvánosság szintjén ez már alig jelenik meg. Mindhárom párt rendelkezik továbbá valamiféle civil nyúlvánnyal vagy kezdeményezéssel, amely a konkrét társadalomépítési feladatokat felvállalja. Az RMDSZ létrehozta az úgynevezett Kulturális Autonómia Tanácsot, az EMNP szoros együttműködésben van az anyamozgalomnak is tekinthető Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal, az MPP pedig mind szorosabb és szorosabb viszonyokat ápol a Székelyföld területi autonómiájáért küzdő Székely Nemzeti Tanáccsal. Másrészt az EMNP újraértelmezi az 1993-as brassói modellbe foglaltakat, hiszen a pártok kapcsolatát a verseny és együttműködés bonyolult koncepciójaként képzelel el, ahol a szereplők konszenzusra jutnak az erdélyi magyarság szempontjából legfontosabb kérdéseket illetően, és egymást rákényszerítik azok megoldására. Az EMNP koncepciója már a párt bejegyzése előtt, a 2007-es és a 2009-es EP-választások előtt az EMNT és az RMDSZ között lefolytatott tárgyalások alatt megjelent, amikor egy Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum nevű intézmény létrehozását szorgalmazták.¹⁰¹

⁹⁹ *Ez a mi munkánk. 2010-es kormányzati eredmények, megvalósítások.* RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár.

¹⁰⁰ Kelemen Hunor is utal erre a vele készített interjúban: „A párt címke használatával kezdeném, nem tartom az RMDSZ esetében ezt indokoltnak. [...] Nem csak azért mert nem pártként jegyezték be, hanem mert ideológiailag az RMDSZ-en belül többféle áramlat van, működésében sem pártszerű...”

¹⁰¹ Az EMNP koncepciójáról lásd a Toró T. Tiborral készített interjút: „Az elmúlt 22 évnek a tapasztalatai vezettek oda, hogy egy egységes szervezet keretében nem lehet az összes érdeket, összes értéket és az összes célt megfogalmazni és képviselni. [...] Tehát igazából ha azt akarjuk, hogy minél teljesebben jelenítsük meg az erdélyi magyar közösséget, és a maga rétegzettségében, a maga különbözőségében, mind földrajzilag, mind társadalmilag, meg egyéb szempontok szerint, akkor ezt nem tudjuk egy szervezettel leírni semmiképp. [...] Több politikai szervezet kell és ezeknek az egyensúlya adja ki, részben a harca, részben az együttműködése tudja a leginkább, a legteljesebben az erdélyi

Az együttműködés kérdése megjelenik az MPP esetében is. Szász Jenő az úgynevezett „nemzeti válogatott” metaforát használja. Ez azonban különbözik az EMNP koncepciójától, mert a választási együttműködésekre korlátozódik.¹⁰²

A két kispárttal ellentétben az RMDSZ-nél a 2009-es EP-választásokat leszámítva csak diszkurzív szinten jelenik meg az együttműködés szükségessége. Ez azzal magyarázható, hogy a szövetség maga mögött tudhatja a magyar választók több mint 80%-át, és jelenleg nem látja szükségét, hogy engedményeket tegyen kihívóival szemben.¹⁰³

A két párt megjelenése változást generált az RMDSZ Magyarország felé megfogalmazott érdekérvényesítési gyakorlatában is. Egyrészt a Fidesz 2007-től folyamatosan támogatta az RMDSZ ellenében létrejött pártokat, arra kényszerítve az RMDSZ-t, hogy 2010 után konkrét lépéseket tegyen a kapcsolat normalizálására. Másrészt míg az EMNP és az MPP az egységes magyar nemzetpolitika elkötelezettjei,¹⁰⁴ addig az RMDSZ folytatná az önálló politizáláson alapuló érdekérvényesítési stratégiáját.

A harmadik pillér, ahol a kispártok megjelenése újdonságot hozott az erdélyi magyar érdekképviselői gyakorlatában, a külpolitika. Annak ellenére, hogy mindhárom párt felismeri a nemzetközi porondon való érdekérvényesítés buktatóit és jelenlegi nehézségeit, a lehetőségek tekintetében különbözik véleményük. Mint láttuk, az RMDSZ a remélt belpolitikai eredmények hatására fokozatosan feladta önálló „külpolitikai” érdekérvényesítését, mindössze az Európai Unión keresztüli formális kapcsolatokra hagyatkozik a romániai magyar kérdés nemzetközi tematizálására, szinten tartására.¹⁰⁵ Az EMNP esetében a nemzetpolitika és a külpolitika összeér, erősítik egymást. Egyrészt visszanyúlva az RMDSZ kilencvenes évek eleji periódusára is, Tőkés László kapcsolati tőkéjének segítségével megpróbálná maxi-

magyar érdeket a politika eszközeivel megjeleníteni.” Az EMEF-ről és az EMNT koncepciójáról lásd Toró Tibor: *Érdekérvényesítés...*, i. m., 100–103.

¹⁰² „...én a nemzeti válogatottnak a felállításában látnám a minden magyar számít programnak a megvalósítási kereteit. [...] Tehát én nem tudom elképzelni semmilyen körülmények között, hogy egy klubcsapatban politizáljon mindenki, de hogy ha minden magyar számít, és tízből nyolc az RMDSZ szavazó és kettő nem, akkor egy nemzeti válogatottat, tizenegyes sort úgy lehet fölállítani, hogy nyolcat ad az RMDSZ és hármat ad az ellenzék. Attól még az RMDSZ dominálja a válogatottat, de azt már nemzeti válogatottnak hívják...” (interjú Szász Jenővel).

¹⁰³ Ezzel mind az EMNP, mind az MPP vezetői tisztában vannak.

¹⁰⁴ Az EMNP jelenleg élvezi a Fidesz támogatottságát, annak legfontosabb erdélyi magyar stratégiai partnere. Ezzel szemben az MPP mindössze a Fideszen belüli Kövér László nevével fémjelzett vonulatok segítségére számíthat.

¹⁰⁵ „Hát a nemzetközi kapcsolatrendszerünkéről csak azt tudom mondani, hogy az Európai Néppárton belül vagyunk, és az Európai Néppárton belül jók a kapcsolataink [...] és a megítélésünk jó, és az intézményes kapcsolataink is gyakoriak. [...] Bár kisebbségi kérdésben az az igazság, hogy olyan az ellentét az európai politikában, hogy szinte egyetlen támogatást, egyik oldalról sem lehet kapni” (interjú Kelemen Hunorral).

málsan kihasználni a nemzetközi közösség által nyújtott lehetőségeket, másrészt a magyar kérdés globális megjelenítésének segítségével próbálnának eredményeket elérni.¹⁰⁶ A másik kettővel szemben az MPP nem rendelkezik külpolitikai stratégiával. A külpolitika az ő elképzelésükben a nemzetpolitikán belül jelenik meg, és az európai intézményekkel szemben a magyar érdeket a magyar kormány és ezen belül a Fidesz képviseli. Az ő koncepciójukban emellett a brüsszeli érdekképviselőt a bukarestihez hasonlóan másodlagos fontosságú a budapesti nemzetpolitika mellett.¹⁰⁷

Az érdekérvényesítési stratégiák és stílus szempontjából három kérdést kell körüljárunk: a szavazótáborral való viszony, a román politikai mezővel való viszony és a magyar politikai mezővel való viszony kérdését.

A szavazótáborral való viszony szempontjából sem az EMNP, sem pedig az MPP nem hoz újat az eddig létező gyakorlathoz képest. Tehát mindhárom párt etnikai pártként definiálja magát, fő célja a romániai magyarok érdekeinek képviselete, a vélt vagy valós problémák orvoslása. Elmondható továbbá, hogy jelenleg nemcsak hogy egyik párt sem akar ebből kitörni, de egyik sem tud életképes stratégiát felmutatni a vegyes házasságokban élők megszólítására. Különbségek regionálisan jelentkeznek. Regionális szempontból az MPP van a legjobban körülhatárolva, hiszen szavazótáborra Székelyföld-centrikus és majdnem kizárólag nekik fogalmazza meg programjainak jelentős részét is. Az EMNP szélesebb területen próbál működni,¹⁰⁸ de nem lép ki Erdély területéről. A legkiterjedtebb szervezeti struktúrával az

¹⁰⁶ Az EMNP koncepciója megjelenik a Toró T. Tiborral készített interjúban: „Egyrészt továbbra is célunk az, hogy teljes jogú tagjai legyünk az Európai Néppártnak, másrészt pedig azt a jól működő stratégiai partnerséget az EFA-val továbbra is működtetni, főleg az európai autonómiák, a pozitív európai autonómiapéldáknak a népszerűsítésében, vagy az egymás segítségében...” „Én nem becstelném le az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének, vagy magának az Európa Tanácsnak a szerepét, mert még mindig az Európa Tanács az, amelyik kötelező jogi normákat hozott a kisebbségi kérdésben, az Unió még nem tett ilyet. [...] és itt nagyra értékelem a magyar delegáció szerepét, mert ott – kevés olyan intézmény van Magyarországon, ahol nem a pártérdek és a párthovatartozás határozza meg a viszonyokat – az Európa Tanács magyar parlamenti delegációjában egy eléggé pozitív hozzáállás alakult ki, ami az autonómia kérdését illeti.” „...és [amit] a legnagyobb húzásnak tartanék, ha sikerülne találni egy nagy embert, aki felvállalja ezt az ügyet [az autonómia ügyét]. Tudatosan kéne erre készülni. a magyar diplomáciával közösen. megtalálni azt, aki a megfelelő ember. a megfelelő pillanatban és a megfelelő helyen...”

¹⁰⁷ „...ha megnézed az Európai Uniót, azért vannak csodálatos Fideszes, de tényleg fantasztikus ügyes EP-képviselőink. Mi az a nagy eredmény, amit föl tudunk mutatni? Az egész Európát egy ilyen nagy sóhivatalnak tartom, de ez magánvélemény. [...] [Brüsszel meg Strasbourg] fontosak, jelen kell lenni, mondani, kitartóan, addig, amíg izzadságszagú lesz. De én az igazi, az érdemi orvoslását a problémának azt a Budapest-központúságban látom. [...] a Kárpát-medencét azt Budapestről és Budapesten keresztül kívánjuk meghatározni és befolyásolni” (interjú Szász Jenővel).

¹⁰⁸ Szerkezetileg háromlábú struktúrát hozott létre, ahol külön stratégiát próbál megfogalmazni a Székelyföld, a Partium és Közép-Erdély számára.

RMDSZ rendelkezik, amely az elmúlt években többször próbálkozott az Erdélyből való kikacsintással is.

A véges és egybeeső szavazótábor több szempontból kihatással van a szervezetek politikai stratégiáira és politizálási stílusára. Egyrészt az MPP és az EMNP megjelenése a szimbolikus politika felerősödését hozta magával, hiszen az általuk megütött nemzeti hangot az RMDSZ is viszonzta, 2007-től kezdődően mindhárom szervezet kampánykommunikációjának része az autonómia kérdésköre.¹⁰⁹ Másrészt hatással van a konkrét stratégiai célok megfogalmazására is. Az egyugyanazon véges etnikai szavazóbázis támogatottságáért való küzdelem racionalizálta és pragmatizálta a pártok viselkedését. Az elmúlt választások előtt folytatott tárgyalások, a sikeres és sikertelen megegyezések arra engednek következtetni, hogy az erdélyi magyar politikai pártok racionálisan mérlegelik lehetőségeiket.¹¹⁰ Az RMDSZ, mivel maga mögött tudja a szavazatok nagy többségét, és élvezzi a parlamenti választási rendszer alternatív küszöbe által nyújtott előnyöket is,¹¹¹ nincs rákényszerítve politikai célkitűzéseinek módosítására. Ennek a ténynek az elismerése határozza meg a másik két párt stratégiáit is, hiszen számukra az érdekérvényesítés feltétele az RMDSZ „kényszerítése”, ami csak saját megerősödésükkel vagy esetleges egyesülésükkel érhető el.¹¹²

A román politikai mezőbe való integráltság szempontjából a legradikálisabb stratégiát az MPP fogalmazza meg, amely teljes mértékben elutasítja a bukaresti politizálást, számára kizárólag az önkormányzati szinten való megjelenés és a

¹⁰⁹ Ez a folyamat nem ismeretlen az etnikai pártok szakirodalmában: ethnic outbidding.

¹¹⁰ Erre a legjobb példa a 2007-es és a 2009-es EP-választások előtt lefolytatott tárgyalások, amikor a felek racionálisan mérlegelték lehetőségeiket; először nem egyeztek meg, majd másodszor megegyeztek az együttindulásban. A két választás előtti egyezkedés racionális döntések elméletével való elemzését lásd Toró Tibor: *Kísérletek a „magyar összefogás” politológiai értelmezésére. Két megközelítés.* Szakdolgozat. Budapest, 2010, Corvinus Egyetem, Esélyegyenlőségi és kisebbségvédelmi igazgatás szak, 26–36.

¹¹¹ Az alternatív küszöbnek a magyar–magyar verseny szempontjából való tisztázásához lásd a Mensura Transylvanica elemzését (http://mensura.ro/iras/2012-es_parlamenti_valasztasok_az_alternativ_kuszob_kerdese). A választási rendszerről általában lásd Székely István Gergő: „Egyéni választóközrészets többségi rendszer arányos kimenettel”? Románia új választási rendszere. *Pro Minoritate* (2009) tavasz.

¹¹² „...ha nincsen saját bölcsessége az RMDSZ-nek. akkor ezt ki kell kényszeríteni. Vagy most a bölcsességéből fakadóan föld a domináns párti magatartásából, amit az elmúlt 22 évben tanúsított, és akkor lesz Magyarok Szövetsége, mint válogatott, avagy pedig ezt 2016-ban ki fogjuk belőlük kényszeríteni” (interjú Szász Jenővel). „...a tapasztalatunk azt mutatja, hogy szükség van egy alternatív politikai szerveződésre, ami nem tud ennek a helyébe lépni, viszont a maga maximalizmusával, a maga értékorientáltságával meg tudja azt akadályozni, az egyik, a többségi társadalom által favorizált és partnerként elfogadott szervezet ne oldódjon fel az apró részletekben és az egyéni érdekekben, hanem kénytelen legyen az eredeti célok érdekében is tevékenykedni”; „...a Néppártnak az a célja, hogy annyira megerősödni, hogy kénytelen legyen a másik tábor vele együttműködni” (interjú Toró T. Tiborral).

budapesti politika a fontos.¹¹³ Az EMNP az RMDSZ belső ellenzékének hagyományaira támaszkodva a kormánykoalícióban való részvételt utasítja el, felröva az RMDSZ-nek az autonómiaprojekt elhagyását, annak eseti alkukkal való helyettesítését. Az RMDSZ érdekérvényesítési gyakorlatát továbbra is a kormányra kerülés programja határozza meg, azzal a kitételrel, hogy nagyobb szerepet kap egyrészt az etnikai határépítés stratégiája, másrészt a pozíciócentrikus gondolkodás. Az etnikai határépítés stratégiája arra épül, hogy a szerzett jogok és pozíciók csak egy egységes, erős kormányon levő magyar képviselő által őrizhetőek meg. A stratégia előtérbe kerülésének célja ugyanakkor nemcsak a kormányzati pozíció elvesztése utáni etnikai mobilizáció, hanem a kihívó kispártok gyengítése, kiszorítása is.¹¹⁴ A pozíciócentrikus gondolkodás egy árnyalatnyi eltávolodást jelent a Markó-féle eredménycentrikus politikától, hiszen ha diszkurzív szinten nem is jelenik meg, de általa felértékelődnek a megszerezhető hatalmi pozíciók, a kiharcolható lehetőségekkel szemben.¹¹⁵ Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy az RMDSZ az 1996–2004-es periódusban kiharcolta a kompromisszumon alapuló politikával elérhető jogokat, és újabb áttörést csak a megkapható pozíciók és kiosztható erőforrások terén érhetett el.

A magyar politikai mezővel való kapcsolat szempontjából további különbségeket tapasztalhatunk a három párt között. Habár mindhárom kiemelten fontosnak tartja a magyar kormánnyal való kapcsolatot és a magyar kormánypártok határon túli magyarság irányában kifejtett tevékenységét, nem minden párt ugyanúgy értelmezi ezt a kérdést. Az RMDSZ például továbbra is a mindenkor magyar kormánnyal szeretne partneri kapcsolatot ápolni, illetve a közös Európai Néppártba tartozás miatt szorosabbra fűzné szálait a Fidesszel. Ezt az EU-s kapcsolatot leszámítva azonban ideológiamentesként képzei el.¹¹⁶ Ezzel szemben az MPP határon átnyúló

¹¹³ „Azért, mert biztos vagyok benne, hogy a minden magyar fővárosában gondolkodnak, vagy kellene magyarul gondolkodjanak a mindenkor vezetőik, pártállásuktól függetlenül. Tehát ha magyar érdekről és magyar érdekérvényesítésről beszélünk, akkor ennek a fővárosa Budapest, nem pedig Belgrád, Bukarest vagy Pozsony. Tehát ebben biztos vagyok” (Interjú Szász Jenővel)

¹¹⁴ Beszédes ebből a szempontból Kelemen Hunor nyilatkozata: Megvédjük az erdélyi magyarságot az EMNP-től és az MPP-től. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=18460>

¹¹⁵ „[A] viszonyulás nagyon pragmatikus a románok részéről, és van egy határ, ameddig el lehet őket nyomni és ez a határ minden egyes ciklusban kitolódott. Tehát ha '96-ban a kormányalakításkor egyáltalán csak az merült föl, hogy legyen egy államtitkár az oktatásnál és legyen egy államtitkár a kultúránál [...] lassan eljutottunk odaig, hogy volt miniszter, kisebbségi miniszter, volt több államtitkár. Lassan megnyitáltak az intézmények a magyar szakpolitikások előtt. [...] 2005-ben már sokkal nagyobb tér nyílt, hiszen volt távközlési miniszterünk, volt környezetvédelmi miniszterünk, volt ilyen miniszterük, olyan miniszterünk és egyre inkább azt látom, hogy a román pártok a magyar érdekképviseléssel szemben évről évre, ciklusról ciklusra [...] a határt egyre messzibbre hajlandóak kitolni” (Interjú Kelemen Hunorral).

¹¹⁶ „Fontosnak tartom azt, hogy a magyar kormánnyal mindegy, hogy ki van éppen kormányon, legyen egy korrekt és szoros kapcsolat. [...] Egyetlen kormánnyal sem volt felhőtlen ez a kapcsolat. Ennek egyetlen oka volt, hogy egyetlenegy kormánynak sem engedte meg és egyetlenegy kor-

pártszövetségekben szeretne együttműködni, amelyekben minden határon túli párt ideológiák mentén dolgozik anyaországi partnereivel. Ezt a logikát követve, a Polgári Párt a Fideszen kívül nem rendelkezik semmiféle más politikai kapcsolattal.¹¹⁷ Az EMNP határon túli érdekérvényesítése a kettő között foglal helyet. Egyrészt elengedhetetlennek tartja a mindenkor magyar kormánnyal az intézményes kapcsolattartást, másrészt nagy hangsúlyt fektet az értékalapú partnerségekre is, ezzel próbálva meg saját koncepció mentén befolyásolni a nemzetpolitikát. Más szóval az újonnan alakult magyar pártok a Fidesz preferenciaalapú politikáját saját pozíciójuk megerősítésére és saját érdekérvényesítési gyakorlatuk kiépítésére próbálják kialakítani.

Összefoglalva a három párt érdekérvényesítési stílusának elemzését, a legfontosabb különbség ideológiai szempontból is jelentkezik. Míg az RMDSZ folytatja azon Markó Béla által megfogalmazott, ideológiamentes etnikai politizálást mind a romániai, mind a magyarországi politikai mezővel való kapcsolatában, mely szerint az RMDSZ az erdélyi magyar közösség érdekeit figyelembe véve az „egyenlő távolság és egyenlő közelség” elve alapján kell politizáljon, addig az EMNP „jobboldali, autonomista és keresztény-konzervatív” értékek mentén, az MPP pedig a bal–jobb szembenállás mentén fogalmazza meg öndefinícióját. Ebben a megközelítésben az MPP által vizionált, RMDSZ-szel szembeni jobboldali pólus létrehozása a magyarországi politikai realitásokhoz való igazodásként is értelmezhető. Habár az EMNP önlegitimizáló diskurzusa is az RMDSZ-szel szemben jelenik meg, ez eltér az MPP ideológiájától, hiszen ez nem a bal–jobb szembenálláson, hanem a Néppárt által képviselt autonomista elvek RMDSZ általi „elhagyásán” alapszik. Mind az MPP, mind az EMNP esetében a politika értékalapú megfogalmazása megengedi az egyenlő távolság elvétől való eltávolodást. Míg az MPP teljes mértékben rácsatlakozik a magyarországi ideológiai törésekre, addig az EMNP saját értékeihez és megfogalmazott jövőképehez keresi a partnert.

A romániai magyar érdekképviselő belső struktúrája esetén két nagy változásról kell számot adnunk. Egyrészt az új pártok megjelenése újraszabta az addig egységes szervezeti struktúrával rendelkező érdekképviselőt, másrészt az RMDSZ-en belüli tartalmi hangsúlyeltolódás kihatással volt a legnagyobb érdekképviselői szervezet belső berendezkedésére.

mánytól sem fogadta el az RMDSZ azt, hogy megpróbáljon diktálni. Mindegy, hogy milyen kérdésről van szó, elmondta a véleményét és ez akkor, amikor különbözött a magyar kormány véleményétől, akkor különbözött, akkor megharagudtak, mikor egybeesett, akkor nem haragudtak meg. Ez így működött.” (Interjú Kelemen Hunorral)

¹¹⁷ „Magyarországon érdemi kapcsolata a Magyar Polgári Pártnak csak a Fidesszel van. [...] Van némi kapcsolatunk más pártok tisztségviselőivel is, de igazán szoros kapcsolatok a Fideszhez és a Fidesz szövetségeseihez kötnek. [...] mint pártszövetség, ha ezt meg lehet így fogalmazni, akkor a Fideszhez fűznek minket szoros kapcsolatok. Úgy baráti, mint intézményesített kapcsolatok.” (Interjú Szász Jenővel)

Az RMDSZ-en belül az önkormányzatok megerősödése és a helyi szereplők mozgásterének növekedése a 2011-es RMDSZ-kongresszus után jelentkezett. Kelemen Hunor elnöksége alatt láthatóan megnőtt az egyes területi szervezetek országos politikára gyakorolt hatása. Egyrészt a székelyföldi területi szervezetek képesek lettek egy egységes regionális székelyföldi érdek megjelenítésére, másrészt más erős, jól szervezett egységek egyes kérdésekben nyíltan vállalták az országos elnökséggel való konfrontációt.

A másik változás az új magyar pártok megjelenéséhez köthető. Mind az MPP, mind pedig az EMNP a Fidesz politikai támogatásával jött létre. Ez nem azt jelenti, hogy az erdélyi magyar politikai mezőben nem volt meg a pártok intézményesüléséhez szükséges akarat és szembenállás, hanem azt, hogy képviselőik nem rendelkeztek megfelelő belső erőforrással, hogy jövőképeket intézményesítsék. Más szóval, jól kimutatható, hogy a Fidesz magyarországi megerősödése előtt mind az EMNP elődjeként működő EMNT, mind pedig az MPP elődjeként működő Magyar Polgári Szövetség marginalizált helyzetben volt. Áttörést a 2007-es EP-választások jelentettek, ahol Tőkés László független jelöltként, de a felsorolt szervezetek támogatását élvezve, az RMDSZ ellenében (vagy mellett) függetlenként bekerült az Európai Parlamentbe, és megszerezte a magyar szavazatok több mint 35%-át. Akkor a politikai elemzők egyetértettek abban, hogy sikerében a Fidesz nyílt támogatása is szerepet játszott. Továbbá, Orbán Viktor részt vett az MPP 2008-as önkormányzati kampányában is. Az EMNP esetében a kapcsolat még nyilvánvalóbb. Egyrészt az EMNP-vezetőség 22 éve szoros kapcsolatot ápol a Fidesz vezetőségével. Másrészt a Fidesz 2010-es kormányra kerülése után stratégiai partnerséget kötött az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanáccsal, megbízva őt a magyar állampolgársági dossziékat előkészítő Demokrácia Központok működtetésével.

Ennek ellenére az új magyar pártok megjelenése csak kismértékben szabta át az erdélyi magyarok választási magatartását, az RMDSZ megtartotta a magyar szavazók jelentős részét, és továbbra is rendelkezett a két évtized alatt felépített politikai tőkével. Két szempontból azonban mégis változást hozott. Elsősorban a választási verseny mindhárom szervezetet, de főleg az RMDSZ-t rákényszeríti, hogy odafigyeljen saját munkájára, a legjobb jelöltjeit indítsa el a választásokon. Monopolhelyzetben ez nem volt kötelező, ennek elvesztése azonban bebizonyította, hogy a választók igényeire most már kiemelten oda kell figyelni.¹¹⁸ Másodsorban új disz-

¹¹⁸ „Egy dologban talán segítettek bennünket. Segítettek abban, hogy Székelyföldön mi is sokkal jobban odafigyeljünk a jelöltjeinkre, sokkal jobban odafigyeljünk a mobilizációra, a szervezetre, a programokra. Nem azt mondom, hogy professzionalizálódtunk általuk, de biztos, hogy figyelmesebbek lettünk...” (interjú Kelemen Hunorral). „Hát persze, mindenképpen kihozta az RMDSZ-ből a jót is, főleg azokon a helyeken, ahol még nem szembesült ezzel, rájött arra, hogy ha van konkurencia, akkor dolgozni kell. Tehát mikor én azt nyilatkoztam a választások után, hogy közel 100 000 embert, új embert hoztunk mi be a rendszerbe azáltal, hogy létezik az alternatíva [...] nem álltam távol a valóságtól, bár nyilván nem tudom igazolni a számokat. A probléma az volt, hogy azok az emberek,

kurzív toposzként megjelent az összefogás és a különindulás problematikája, amely az elmúlt öt évben meghatározta a választások körüli közbeszédet. Az összefogás több szempontból jelent kihívást az erdélyi magyar politikai szervezetek számára. Az elmúlt évek közvélemény-kutatásai ugyanis azt mutatják, hogy az erdélyi magyar közösség tagjai elvárják a szervezetektől a megegyezést. Emellett a román politikai rendszer működését és a véges választói bázist figyelembe véve középtávon ennek meg kell valósulnia.¹¹⁹

A kialakuló erdélyi magyar pártrendszer tehát a választási verseny miatt bekövetkező minőségi javulás mellett elengedhetetlenül pluralizálta és tovább pluralizálja az erdélyi magyar társadalmat is, hiszen az újonnan kialakuló pártok egyetlen megmaradási esélye, ha növelni tudják társadalmi beágyazottságukat, megközelítve az RMDSZ ismertségét. Ez jelenleg a saját civil szféra, gazdasági holdudvar és választói bázis létrehozását jelenti.

ÖSSZEGZÉS

Az erdélyi magyar érdekképviseleti gyakorlat alakulását vizsgáltuk a romániai politikai mező és a magyarországi politikai mező alkotta erőterben. Elemzésünkben Rogers Brubaker „hárompólusú viszonyrendszerét” hasznosítottuk, mely szerint a nemzeti kisebbség, az anyaország és a nemzetiesítő állam olyan mezők, amelyek dinamikus kapcsolatban vannak egymással, és az egyikben létrejött változások kihatnak a többire, illetve azok belső struktúráira is.

A romániai magyar politikai mező érdekérvényesítési gyakorlatát végigkövetve jól kimutatható, hogy ez minden esetben a Budapest és Bukarest felől jövő impulzusokra válaszol, adaptálódik. Ugyanakkor észrevehető az is, hogy a belülről jövő változtatási próbálkozások mindaddig sikertelenek maradnak, amíg nem tudnak rákapcsolódni valamilyen, az anyaállam vagy a nemzetiesítő állam felől jövő eseményre, folyamatra. A két állami politikai mező felől érkező keretezési kísérleteket nem feltétlenül úgy kell elképzelnünk, hogy azok tudatosan a nemzeti kisebbség befolyásolására jönnek létre, hanem azokat mint lehetőségeket kell értelmeznünk, amelyre a különböző belső szereplők rákapcsolódnak, hogy a saját mezőn belüli pozíciójukon is javítsanak. Az anyaállam és nemzetiesítő állam felől érkező impulzusok ugyanakkor a nemzeti kisebbségen belüli szereplők gyengüléséhez és bukásához is vezethetnek.

akiket behoztunk a rendszerbe, nem ránk szavaztak, vagy jelentősebb részük nem ránk szavazott...” (interjú Toró T. Tiborral).

¹¹⁹ Vagy két aránylag kiegyensúlyozott magyar párt együttműködése, vagy pedig a kisebb pártok teljes eltűnése által.

Ebből a szempontból vizsgálva az erdélyi magyar érdekérvényesítési gyakorlatot, Domokos Géza, az RMDSZ első elnökének pozíciógyengülése például azzal is magyarázható, hogy nem tudott alkalmazkodni a másik két mező felől érkező változásokhoz. Ehhez a folyamathoz hasonlóan Markó Béla, az RMDSZ második elnöke pozíciójának megerősödése és a szövetség belső ellenzékének kiszorítása a román nemzetiesítő állam politikájában fellépő pozitív és a magyar anyaállamon belül megjelenő negatív változások felismerésének is köszönhető. Mindez nem azt jelenti, hogy az említett változások hozták létre a szembenállásokat, de erősödésüket, illetve az erőviszonyok alakulását mindenképpen befolyásolták. Ugyanakkor a hárompólusú viszonyrendszer befolyását lehet felfedezni az MPP és az EMNP megalakulásában, vagy az RMDSZ-en belüli önkormányzati modell térnyerésében és az ehhez köthető területi szervezetek megerősödésében is.

Fontos hozadék a különböző periódusok és szereplők érdekérvényesítési stratégiáinak körülírása mind a romániai, mind a magyarországi politikai mezőkkel szemben (ennek összefoglalását lásd a mellékelt táblázatban). A román állammal való viszonyukban négy érdekérvényesítési stratégiát különíthetünk el, melyek három különböző periódusban jelentkeznek. Ezek közül három valamilyen formában a „Bukaresttel” való együttműködést feltételezi (egyéni integrációs modell, a szervezeti integrációs modell, illetve a kollektív integrációs modell). A negyedik másodlagosnak tartja ezt az opciót. A magyar állammal való viszonyukban is négyfajta együttműködési modellt fedezhetünk fel, amelyek a független erdélyi magyar politika gondolatától az „egyenlő távolság és egyenlő közelség” elvén keresztül a mindenkori magyar kormánnyal való szoros kapcsolaton át a különböző magyarországi pártokkal való partnerségi és szövetségi viszonyokig terjed.

Az érdekérvényesítési célok szempontjából a kisebbségi egyéni és kollektív jogok köré épülő opciók fogalmazódtak meg a vezető politikusok által felvállalt hangsúlyeltolódásokkal. Míg Domokos Géza fő célkitűzései az oktatási jogokat érintették, Markó Béla és Kelemen Hunor számára a kormányzati szerepvállalással elérhető jogok, pozíciók és erőforrások jelentettek célkitűzéseket. Az EMNP és az MPP vállalta fel az önkormányzati modellből is következő autonómiák kérdéskörét.

A hárompólusú modell értelmében ezek a stratégiák a nemzetiesítő állam és az anyaállam felé leadott üzeneteikkel kihatással lesznek a romániai magyar kisebbség belső struktúráira is. Például Domokos Géza független erdélyi magyar politikája vagy a Markó Béla által vallott „egyenlő távolság és egyenlő közelség” elve az anyaállammal szorosabb kapcsolatot ápolókat hozta helyzetbe. Ugyanakkor a belső ellenzék által vallott, majd az EMNP által újraértelmezett közösségi integrációs modell román politikai mezővel való inkompatibilitása a kompromisszumkészebb szervezeti integrációs modell követőinek kedvezett.

A romániai magyar kisebbség érdekérvényesítési gyakorlata egy komplex, a romániai és a magyarországi politikai mezők által befolyásolt erőterben írható le, amely kihatással van és kondicionálja ennek belső változásait is. Habár a romániai magyar kisebbségi mező alakulása az esetek jelentős részében a kívülről jövő impulzusokhoz való adaptációban merült ki, az együttmozgás ismeretében a jövőben elképzelhető az érdekérvényesítési gyakorlat tudatos, a lehetőségek elemzésének függvényében való alakítása is.

SZLOVÁKIA

A (cseh)szlovákiai magyar pártrendszer

SZARKA LÁSZLÓ

Az 1989–1992 közötti (cseh)szlovákiai, illetve az 1993–2014 közötti szlovákiai magyar kisebbségi politikai pártszerveződések történetében kezdettől fogva párhuzamosan több nagy kérdéskör, célkitűzés játszott kiemelten fontos szerepet. A rendszerváltás után a felvidéki magyar nemzeti kisebbséghez tartozók többsége a politikai szabadság és pluralizmus beköszöntétől elsősorban az 1945-ben felszámolt képviseleti és részvételi jogainak, illetve a kisebbségi jogvédelemnek az újrateremtését várta és remélte.¹ Az etnikai és részben regionális alapokon megszerveződő kisebbségi magyar pártok számára a képviselet és a jogvédelem mellett a közösségépítés, valamint a többség–kisebbség, illetve az anyaország–kisebbség viszony kérdéseinek a kezelése tartozott a kiemelt célok és feladatok közé. Ugyanakkor kezdettől fogva megjelentek a kisebbségi régiók és települések gazdasági fejlesztésének, a többnyire periferikus helyzetű határvidék felzárkóztatásának, a kisebbségi csoportok foglalkoztatási és művelődési szervezetében kimutatható hátrányos helyzetek felszámolásának a kihívásai is.

¹ A (cseh)szlovákiai magyar nemzeti kisebbség 1989 utáni történetéről: *Magyarok Szlovákiában*. I–VI. k. Somorja–Dunaszerdahely, 2006–2011, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó. A kisebbségi korszak művelődéstörténetének első nyolcvan évét tekinti át: Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1989*. I–IV. k. Budapest 1998–1999. Ister. A korszak magyar kisebbség történetével foglalkozó szlovák munkák közül lásd Šutaj, Štefan: *Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí*. Bratislava, 2012, Kalligram, 291–364; Šutaj, Štefan – Ďurkovská, Mária – Šáposová, Zlatica – Šutajová, Jana: *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989. Identita a politika. Teoretická a empirická analýza dát zo sociologicko-sociálnopsychologického a historického výskumu*. Prešov, 2006, Universum, 20–27. Magyarország és a magyar kisebbségek viszonyáról lásd Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmány és a határon túli magyarok*. Somorja, 2008, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 67–98; Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete Problémakatalógus*. Pozsony, 2003, Kalligram, 131–147.

A kelet-európai szocialista tábor központosított, ideológiailag és politikailag egyneműsített pártállamaiban a kisebbségi kérdés kezelése az 1948–1989 közötti négy évtizedben mindenütt olyan egyedi fejlődésen ment keresztül, amelynek számos közös eleme mellett a helyi, országos és nemzeti sajátosságok, a pártállami nacionalizmus megnyilvánulásai, illetve az állampártok deklarált internacionalizmusának bizarr ötvözei is folyamatosan jelen voltak. A minden területen a szovjet példa követésére berendezkedett szatellit államok közül a jelentős kisebbségi lakossággal rendelkezők számára komoly kihívást jelentett felismerni a „lenini elvekre” hivatkozó szovjet nemzetiségi politika működésének sajátosságait. Legfőképpen a kisebbségek nyelvi-kulturális fejlődésének átmeneti megtűrése és támogatása okozott sok gondot. Miután azonban felismerték, hogy a „nemzetek virágzását” a szovjet állampárt csupán mint a „szocialista nemzet” egységesítéséhez szükséges állam iránti lojalitás megteremtésének eszközét használja, a szocialista blokk gyorsan áthangelődött a rendszer asszimilációs gyakorlataira. Csehszlovákia az 1945–1948 között végrehajtott német- és magyarellenés politikájával, az 1968–1969. évi föderatív átalakítással tankönyvszerű illusztrációja lehet ennek a – szélsőséges nacionalizmustól a nemzetek közötti hatalommegosztás föderatív modelljéig, majd a „recentralizált föderáció” keretei közt az asszimilációs kisebbségpolitikáig terjedő – pártállami kettős magatartásnak.²

A (cseh)szlovákiai magyarság 1945–1948 közötti teljes jogfosztása és a felszámolására tett kényszermigrációs, kényszer-asszimilációs intézkedések után 1949–1969 között a szocialista nemzetiségi politika korlátozott, de az oktatásban, nyelvhasználatban, népművelődésben kétségkívül fontos engedményeiben részesült. Ezeket próbálta felszámolni az 1969–1989 közötti Husák-rendszer, s ez tette különösen fogékonnyá a magyar értelmiséget a rendszerváltás előkészítését szolgáló megmozdulásokra, az illegalitás határát többször átlépő, alapvetően értelmiségi szervezkedésekre. Az anyanyelv-használati, oktatási, képviselői jogok folyamatos szűkítése ellen fellépő csoportok egyre összehangoltabb munkája teremtette meg a bázisát a modern (cseh)szlovákiai magyar etnopolitikának, amelyben a politikai érdekképviselő és a demokratikus kisebbségi jogvédelem összekapcsolódhatott.³

² Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava, 1989, Madách Kiadó; Petráš, René: *Menšiny v komunistickém Československu. Právni a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948–1970*. Praha, 2007. VIP Books, 238–264; Uő: *Ústavní zakotvení práv národnosti v Československu v roce 1968 a maďarská otázka*. In Šutajová, Jana – Ďurková Maria (eds.): *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989. (Historické, politologické a právne súvislosti.)* Prešov, 2007, Universum, 32–39.

³ Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég, 32–36; Bugajski, Janusz: *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organisations and Parties*. New York, 1995, The Center for Strategic and International Studies, 3–110; *Ethnopolitics and Ethnic Parties*. In Ishiyama, John T. – Breuning, Marinke (eds.): *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, 1998, Lynne Rienner Publishers, 1–8.

Ehhez hasonlóan magától értetődően alakult ki vagy inkább jelentkezett újra az önkormányzatiság és a kisebbségi autonómiaformák iránti érdeklődés. A két évtizeddel korábbi, 1968. évi magyar elképzelések a dél-szlovákiai magyar többségű járásokra, településekre épülő területi önkormányzati rendszerben, az etnikai kapcsolatokra is kiterjesztett demokratikus hatalommegosztásban és az arányos, demokratikus részvételi rendszer kiépítésében jelölték meg az optimális megoldást. A rendszerváltást követően kibontakozó demokratikus politika szükségszerű velejárójaként – cseh–szlovák föderáció megújításával párhuzamosan – sokan a kisebbség-többség viszony konszolidációját, az önkormányzatiságon és az arányos képviselőten nyugvó együttműködés, valamiféle konszociális etnopolitika kialakítását remélték.

KISEBBSÉGI ÉRDEKVÉDELEM 1989 ELŐTT

A „prágai tavasz” felszámolása után, 1969-ben sok tízezer kommunista, nem kommunista és antikommunista reformert büntettek meg különböző módon és eszközökkel. Gustáv Husák, akiben Brezsnyevék megtalálták a Dubček-vonal felszámolására alkalmas új vezetőt, olyan neosztálinista rendszert alakított ki, amely elutasítva a kádári „kétfrontos harc” stratégiáját, a 68-as reformokban, a jobboldali elhajlásban jelölte meg az 1968-as „ellenforradalom” egyedüli okát. A husáki „normalizációs rendszer” mindenkit igyekezett félreállítani, a pártból kizárni, munkahelyétől megfosztani, aki a prágai tavasztól a rendszer megváltoztatását, a polgári szabadságjogok, a szólás- és gyülekezési, társulási szabadság, illetve az általános értelemben vett emberi jogok, s azok részeként a vallási, kisebbségi jogok kiterjesztését, kivívását remélte, s annak érdekében tett is valamit. 1969-ben hozzávetőleg 80 ezer ember hagyta el az országot, és emigrált Nyugatra. Az 1969. január 1-én életbe lépett 1968. évi 144. számú alkotmánytörvény értelmében Szlovákia a föderatív berendezkedésűvé vált Csehszlovák Szocialista Köztársaság tagállamává vált – önálló kormánnyal és parlamenttel.

A Szlovák Köztársaság lakosságának etnikai szerkezetében a korábbi évtizedekhez képest 1960 óta viszonylagos stabilitás volt megfigyelhető. Az ország tizenkét elismert kisebbsége közül a 2001. évi népszámlálási adatok szerint egyedül a magyarok haladták meg a félmillió lélekszámot. A romák a korabeli hivatalos adatok szerint nem érték el százezret. Mindössze további három közösség – a csehek, a ruszinok és az ukránok – száma haladta meg a tízezer főt. A rendszerváltást követő első évtizedben a magyar nemzetiségi közösség közel 60 ezer fővel, a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók száma pedig 36 ezer fővel csökkent. A rendszerváltás

utáni három népszámlálás eredményei összességében 100 ezer főnél is nagyobb fogyást mutattak.⁴

Az ország területén a kisebbségekhez tartozó népesség száma és aránya – azon időszakok kivételével, amikor a korábbi erőszakos asszimilációs beavatkozások utáni önkorrekciók kedvező irányú fejlődést eredményeztek – folyamatosan csökkent. Ez történt az utolsó húsz évben is. 1991-ben és 2001-ben a többségi szlovák lakosság aránya 85,7%-ról 86,9%-ra nőtt, miközben például a legnagyobb kisebbséget alkotó magyar nemzetiségűek aránya pedig 9,8%-ról 8,5%-ra csökkent. A magukat roma nemzetiségűeknek vallók száma 2011-ben 105 738 fő, a roma anyanyelvűek száma pedig 122 518 fő volt. Mindeközben az országos önkormányzati és egyéb adatfelvételek, valamint más hivatalos becslések, illetve kutatási adatok szerint a szlovákiai romák száma 2011-ben már meghaladta a 400 ezer főt.⁵ Hasonlóképpen csökkent az összes többi nagyobb lélekszámú, hivatalosan elismert kisebbségek száma és aránya. A kisebbségek száma 1990-ben még összesen 766 ezer fő, azaz az össznépességnek 14,3%-a,⁶ tíz évvel később, 2001-ben az összes kisebbségi kötődésű szlovákiai állampolgár aránya már csak 13,1% volt. Ezt a rendkívül erős csökkenést részben magyarázza az a tény, hogy 2011-ben Szlovákiában sem volt már kötelező a nemzetiségi és anyanyelvi adatok feltüntetése a népszámlálási kérdőívekben, és a magyaroktól dél-szlovákiai térségben az ismeretlen nemzetiségű személyek száma meghaladta a százezer főt.⁷

A nemzetközi szakirodalom Szlovákiát a 10-15%-os kisebbségi arányszám miatt Európa multietnikus államai közé sorolja. Ráadásul a kelet-közép-európai államok esetében közismert ténynek számít, hogy a romák a hivatalos népszámlálási adatoknál lényegesen többen, gyakran háromszor-négyszer nagyobb számban élnek, például Romániában, Magyarországon, Csehországban vagy éppen Szlovákiában.

⁴ Az 1991–2011. évi három népszámlálás adatai szerint a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók száma – 567 296 fő (10,8%) – 520 528 fő (9,8%) – 458 467 fő (8,5%), illetve a magyar anyanyelvű személyek száma – 608 221 (11,5%) – 572 929 fő (10,7%) – 508 714 (9,4%). A szlovákiai nemzetiségi szerkezet alakulásáról lásd Gyurgyík László könyveit: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, 1994, Kalligram; *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony, 2004, Kalligram; *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, település és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony, 2006, Kalligram; Az 1990–2001. évi nemzetiségi és anyanyelvi adatokat lásd Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Budapest, 2003. Teleki László Alapítvány, 192–193. A 2011. évi anyanyelvi és nemzetiségi adatok lásd Gyurgyík László: Ki a magyar a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok tükrében. *Új Szó*, 2012. június 3.

⁵ Az Eperjesi Egyetem által 2003-ban és 2013-ban elvégzett szlovákiai kutatások szerint a többségi népesség által romának tartott személyek száma 2014-ben 402 741 fő volt. Mušinka, Alexander a kol.: *Atlas rómských komunit na Slovensku v roku 2013*. Bratislava, 2014, Regionálne centrum rozvojuého programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislave, 14.

⁶ Gyurgyík László: *A magyarság demográfiai, település- és társadalomszerkezetének változásai*. In Fazekas József – Hunčík Péter (szerk.): *Összefoglaló jelentés (1989–2004)*, i. m. 141–144.

⁷ Uo. 153.

A szlovák kormányzat is olyan soknemzetiségű államként határozza meg az országot, amely a nyugati államokkal való összehasonlításban viszonylag homogén: „Szlovákia multietnikus állam, és a jövőben a gazdasági globalizáció, valamint a regionális konfliktusok hatására feltételezhetően a migráció növekedni fog.”⁸

Az 1989-ig tartó Husák-korszak kezdete egyszersmind a különböző polgári jogi, politikai, egyházi és civil ellenzéki mozgalmak kezdetét jelentette. Magyar pártszerveződés ugyan nem indult el, de az 1968. március 15-én közreadott programjával, illetve az 1969 márciusában összehívott X. közgyűlésének határozatával a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, a Csemadok – nevét Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetségére változtatva – olyan kisebbségi érdekvédelmi szervezetté alakult át, amely rövid ideig a maga módján az etnikai képviselő szerepét is magára vállalta.⁹

Az 1969. évi rapid visszarendeződés után neosztalinista színezetű, erős államnationalista tendenciákat hordozó Husák-rendszer 1989-ig a kisebbségi magyar közösséggel szemben erős asszimilációs nyomást gyakorolt. Az 1968. évi 144. számú nemzetiségi törvényben deklarált jogokat folyamatosan szűkítették, a dél-szlovákiai járásokban a magyarok arányának csökkenése felgyorsult. Veszélybe került az anyanyelvi oktatás és művelődés intézményrendszere, folyamatosan és egyre radikálisabban korlátozták a Magyarországgal való szabad kapcsolattartást. A kisebbségi jogok korlátozása ellen fellépő Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottság Duray Miklós vezetésével a szovjet tábor első kisebbségi politikai szervezetei közé tartozott, s mint ilyen az 1989 utáni kisebbségi érdekvédelmi szervezetek előképeinek is tekinthető.¹⁰

A jogvédő mozgalom a kisebbségek gazdasági, politikai és kulturális (nyelvi és oktatási) jogait védelmezve kapcsolatokat épített ki a cseh, szlovák és magyaror-

⁸ A Szlovák Köztársaság területén 1920–2000 között, a kisebbségek aránya az eredeti közel 45%-ról egyharmadára csökkent. Vö. Pan, Christoph – Pfeil, Beate Sibylle: *Die Volksgruppen in Europa. Ein Handbuch*. Wien, 2000, Braumüller; *Revised National Strategy of the Slovak Republic for the implementation of the European Year of Intercultural Dialogue 2008*. Ministry of Culture of the Slovak Republic. http://www.culture.gov.sk/uploads/eK/Kv/eKKvmC3P53dLP4SNAeNBwg/revidovana-strategia_final.pdf A szlovákiai multikulturális diskurzusról lásd Mistrík, Erik: *Slovenská kultúra v multikulturalizme*. Nitra, 2006, Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta.

⁹ Popély Árpád: *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja, 2008. Fórum Intézet, 242–247.

¹⁰ A Csehszlovákiai Magyar Jogvédő Bizottságról lásd Duray Miklós: *Kutyaszorítóban*. New York, 1982, Püski–Corvin; Uő: *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről. 1977–1989*. Pozsony, 1993, Madách–Posonium. A pártállami ellenzéki mozgalom jelentőségét jelzi a Független Magyar Kezdeményezés (FMK) 1989. november 24-i elvi nyilatkozata. A párt a Jogvédő Bizottságot elődjének tekintette „mint az elmúlt két évtizedben a magyar kisebbség egyetlen független érdekvédelmi kezdeményezését. Ugyanakkor kinyilvánítja, hogy nem kíván annak helyébe lépni, mert úgy véli, hogy az egyéni és kollektív jogok védelmének erre a formájára a jövőben is szükség lesz.” *Szabadság és felelősség. A Magyar Polgári Párt programja*. H. n., 1992, Magyar Polgári Párt, 106.

szági ellenzéki körökkel, s már 1979 novemberében levelet és beszámolót küldött a Charta '77 mozgalom szóvivőjéhez.¹¹ 1980 májusában pedig az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet madridi konferenciájának résztvevőjéhez küldött tájékoztatásban hívta fel a nemzetközi közvélemény figyelmét a Husák-rendszer antidemokratikus és kisebbségellenes gyakorlatára.¹² A mozgalom a szlovákiai magyar társadalom önszerveződése, a közösségi identitás megerősödése szempontjából is fontos szerepet töltött be. Részen azzal, hogy a pártállami kizárólagossággal szemben jelezte a demokratikus alternatíva lehetőségét, részben pedig azáltal, hogy a kisebbségi jogvédelem mobilizálta a nyelvi, oktatási jogokat értékek tekintő értelmiségieket, szülőket, fiatalokat. 1983. január 31-én a pozsonyi központi bíróság Duray Miklós ellen pert indított. A vád a Csehszlovák Köztársaság szocialista állami, társadalmi rendje és nemzetközi érdekei ellen folytatott széles körű ellenséges és felforgató tevékenység, valamint a csehszlovák Btk. 98. paragrafus 1. pontja, valamint 2/b. pontja értelmében a köztársaság felforgatására irányuló büntett elkövetése volt. A három tárgyalás után megszüntetett politikai per megmutatta: a pártállami keretek közt még a jogvédő mozgalmak is államellenes tevékenységnek számítanak, s ennek megfelelően a Jogvédő Bizottság nem válhatott a tényleges kisebbségi közösség-szervezés legális fórumává.¹³

A sokakat mozgósító kiállítás a Jogvédő Bizottság tevékenységének köszönhetően fontos részét jelentette azoknak a kisebbségi magyar küzdelmeknek, amelyek előkészítették és lehetővé tették a (cseh)szlovákiai magyarság politikai pártjainak kialakulását az 1989. évi hatalom- és rendszerváltást követő első hónapokban. A pártállami viszonyok gyors felszámolása ugyanis visszaadta a szabad önszerveződés, közösségépítés lehetőségét, módot adott a kisebbségi jogegyenlőség, az önkormányzati jogokért, a kulturális, politikai és gazdasági egyenjogúság céljainak megfogalmazására.

A „BÁRSONYOS FORRADALOM” ÉS A MAGYAR PÁRTOK KIALAKULÁSA

Az 1989. november 17-i prágai diáktüntetéssel, a prágai üzemek sztrájkfelhívásával elkezdődött (cseh)szlovákiai fordulat a berlini fal ledöntése után az utolsó volt a szovjet blokk nyugati régiójában. A Husák-rezsim napok alatt összeomlott. A csehszlovák rendszerváltás politikai elitje a Charta '77 és más politikai, környezetvédelmi, egyházi ellenzéki mozgalmak híveiből és képviselőiből, az 1968. évi

reformkommunistákból, illetve a Csehszlovák Kommunista Párt mérsékelt reformszárnyának vezetőiből szerveződött meg. A Václav Havel és Jiří Dienstbier vezette csehországi Polgári Fórum, illetve a Fedor Gál, Ján Budaj, Milan Kňažko vezette szlovákiai Nyilvánosság az Erőszak Ellen (NYEE) mozgalmak a Magyar Demokrata Fórumhoz hasonló forradalmi gyűjtőpártként jöttek létre 1989 novemberében.

Egy nappal a prágai diáktüntetés után, 1989. november 18-án Vágsellyén megalakult a Független Magyar Kezdeményezés (FMK), s ezzel a rendszerváltás utáni Csehszlovákiában az FMK volt az elsőként, demokratikus keretek közt létrejött politikai mozgalom. A Jogvédő Bizottság munkájában is aktív szerepet vállaló Tóth Károly, A. Nagy László, valamint Öllös László, Gyurovsky László és mások már huzamosabb ideje kapcsolatban álltak a szlovákiai ellenzéki csoportokkal, értelmiségiekkel. A vágsellyei alakuló ülésen a visszaemlékezések tanúsága szerint egyedül Tóth Károly szorgalmazta a mozgalom politikai pártként való beindítását, a többiek a pártállami évek ellenzéki mozgalmainak mintáit kívánták követni.¹⁴ Az FMK, értesülve a prágai eseményekről, Szlovákiából elsőként üdvözölte a Polgári Fórum megalakulását. A mozgalom első politikai önmeghatározásaként értékelhető november 20-i nyilatkozatban az FMK legfontosabb aktuálpolitikai célját és az azok eléréséhez alkalmas módszert a következőképpen fogalmazta meg: „...az alulról építkező demokratizációs folyamat támogatása Csehszlovákiában, az állami társadalmi dialógusba való bekapcsolódás, a magyar nemzeti kisebbség képviselője ebben a párbeszédben.”¹⁵ Az FMK ugyanezen a napon csatlakozott a NYEE-mozgalomhoz, jelezve, hogy céljai közt a demokratikus átalakulást tekintette elsődlegesnek, s ebben a többségi mozgalmakkal való szoros együttműködést tartotta a leginkább járható útnak.

A fordulat utáni első hónapok forradalmi lendületében az FMK által választott stratégia és taktika kétségtől eredményesnek tűnhetett, hiszen számos szlovákiai kormányzati, parlamenti, közigazgatási pozíciót sikerült a mozgalom jelöltjeivel betölteni. Azt is sikerként lehetett elkönyvelni, hogy a fordulat után jelentkezett különböző szlovákiai politikai áramlatok közül a nacionalista-sovinizta erők kezdetben nem jutottak meghatározó szerephez, ami főként annak volt köszönhető, hogy különösen a csúcsvezetés, illetve az alapszervezetek lokális szintjén szoros együttműködési gyakorlat alakult ki a NYEE és az FMK képviselői között. Az önálló kisebbségi politizálás feladásának kockázataival azonban hamarosan az FMK-nak is szembesülnie kellett. A szövetségi kormány nemzetiségi miniszteri posztjára jelölt Duray Miklóst ugyanis a Prágában folyó tárgyalásokon a megbízott miniszterelnök, Marián Čalfa vétője nyomán a Polgári Fórum és a NYEE képviselői sem

¹¹ *Levél és tanulmány a cseh polgárjogi mozgalom (Charta '77) számára.* <http://duray.sk/1979/11/level-es-tanulmany-a-cseh-polgarjogi-mozgalom-charta-77-szamaral>

¹² Duray Miklós: *Kettős elnyomásban*, i. m.

¹³ Duray Miklós pere. *Beszélő*, 1983. 7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/duray-miklos-pere>

¹⁴ Hunčík Péter visszaemlékezése. In Popély Árpád – Simon Attila (szerk.): *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok 1989–1992.* Somorja, 2009, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 275–276.

¹⁵ A Független Magyar Kezdeményezés dokumentuma. Megjelent: *Szabadság és felelősség*, i. m., 102.

támogatták, mi több a nemzetiségi tárcaötletét, s vele a kisebbségi kérdés föderatív szintre emelésének koncepcióját is ejtették.¹⁶

A két mozgalom, a szlovák többség és a magyar kisebbség politikai elitjeinek új típusú stratégiai partnerségét kívánta körvonalazni a két mozgalom 1990. január 21-én közreadott nyilatkozata, amely a nemzeti és etnikai csoportok jogainak liberális doktrínáján felülemelkedve a nemzeti közösségek kollektív jogainak elismeréséből kiindulva a kisebbségek önigazgatáshoz való jogát is deklarálta. „A nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikumok kollektív jogaiból kiindulva önigazgatás illeti meg azokat minden olyan kérdésben, amely kizárólag őket érinti, továbbá egyenjogú, közös döntésre jogosultak minden olyan kérdésben, amely őket is érinti.”¹⁷

Az FMK által elképzelt – közös kormányzáson alapuló – konszociális modell a szlovákiai pártpolitikai viszonyok gyors polarizálódása és a szlovák nacionalizmus egyre élesebb magyarelles megnyilatkozásai miatt rövid időn belül esélytelen alternatívává vált. Ezzel párhuzamosan az 1990 tavaszán megalakult két másik kisebbségi magyar politikai szerveződés – az Együttélés Politikai Mozgalom (EPP) és a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM) már kezdetől fogva az önálló kisebbségvédelem pozícióit és a nemzetállami logikával szembeni erőteljes ellenzéki magatartást képviselte. Az 1990. júniusi parlamenti választások ugyan még az NYEE és FMK koalíciójának 29%-os győzelmét hozták, a szlovákiai nyelvtörvény körül kiéleződött politikai küzdelmek már jelezték a együttes kormányzáson alapuló modell lehetőségeinek korlátait.

A Nyilvánosság az Erőszak Ellen 1991. őszi felbomlása, a Vladimír Mečiar vezetésével létrejött Demokratikus Szlovákiért Mozgalom fokozatos térnyerése, valamint a csehszlovák állam kettéválással végződött államjogi krízishelyzet a magyar–szlovák viszony tartósan bizonyult romlásával járt együtt. Az FMK az első Mečiar-kormány 1994. évi bukása után megalakult rövid életű Čarnogurský-kormányban már önálló koalíciós partnerként vett részt, és három miniszterhelyettesi posztot töltött be jelöltjeivel. A szlovák pártokkal való együttműködés azonban nem hozta meg a kívánt eredményeket, ami a Magyar Polgári Párt nevet felvett mozgalom szavazói bázisának erodálódásához vezetett. Az FMK magyar–szlovák demokratikus együttműködési modellje mindazonáltal fontos része maradt a szlovákiai magyar párttörténetnek, amit például az 1998 utáni koalíciós időszakban a Magyar Koalíció Pártja néven egyesült magyar pártok is hasznosítani tudtak.

¹⁶ Az FMK jelöltjeként az 1989. december 12-én megalakult szlovákkormányban Varga Sándor miniszterelnök-helyettesi megbízást kapott, Zászlós Gábort pedig 1990. február 9-én a Szlovák Nemzeti Tanács alelnökévé választották. A szövetségi kormány létrehozását célzó tárgyalásokról a kommunista Marián Čalfa és a demokratikus mozgalmak képviselőinek érvelését a korabeli tárgyalások Vladimír Hanzel *Zrychlení tep dějin* címmel 1991-ben közreadott jegyzőkönyvei alapján idézi Gyurcsik Iván: A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio*, 1996. 3. 169–170.

¹⁷ A NYEE és az FMK közös nyilatkozata a nemzetek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok együttéléséről Szlovákiában. Megjelent: *Szabadság és felelősség*, i. m. 118.

Az 1990-es évek folyamán, a szlovákiai magyar pártok kialakulása és betagozódása a (cseh)szlovákiai politikai pártrendszerbe összességében sikeresnek bizonyult. Ebben kétségkívül fontos szerepet játszott az a tény, hogy a szlovákiai magyarság fiatal és a középgenerációjának jelentős része az 1960-as évektől kezdve fokozatosan integrálódott a csehszlovák társadalomba. Az 1989-es fordulat után a Csehszlovákiával szembeni korábbi történelmi sérelmek emléke átmenetileg háttérbe szorult, Václav Havel népszerűsége, az FMK és a NYEE-mozgalom rövid életű közös kormányzása fontos pozitív stimulusokat jelentett. Az 1990–1992. évi cseh–szlovák különválás folyamata, majd a szlovák nyelvtörvények európai visszhangot kiváltó negatív impulzusai, illetve a három magyar párt vitái, autonómia-terkvései pedig nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy korábban nem tapasztalt mértékben megélné a kisebbségi magyar politikai közélet. Mindez érezhetően fogékonnyá tette a magyar választókat a (cseh)szlovákiai belpolitikai események és szereplők iránt, ami megalapozta a hozzávetőleg 300–330 ezer fős magyar választói bázis aktivitását.

Az 1989. évi (cseh)szlovákiai „bársonyos forradalom” szlovákiai belpolitikai fejleményei közt kétségkívül fontos jelenségnek számított az a tény, hogy a kormányhatalmat az állampárttól átvevő NYEE kezdetől fogva együtt kormányzott a szlovákiai magyar értelmiségiek által az első szabad szlovákiai politikai alakzatként létrehozott Független Magyar Kezdeményezéssel.¹⁸ Az 1990. évi első szabad parlamenti választásokon közös jelöltlistát állító szlovák és magyar rendszerváltó párt között kialakult együttműködési forma elvben magában hordozta a konszociális modell fokozatos kialakulásának lehetőségét. Ez az FMK kezdeti magas választói támogatottsága alapján láthatóan megfelelt a magyar közösség érdekeinek. Az NYEE belső ellentétjeinek felerősödésével, a mozgalom erodálódásával és megszűnésével, illetve az FMK fokozatos háttérbe szorulásával párhuzamosan ez a pártpolitikai alapozású, de rövid ideig kormányzati szinten is működőképesnek bizonyult többségi–kisebbségi együttműködés hosszabb időre lekerült a napirendről.¹⁹

A SZLOVÁKIAI KISEBBSÉGI JOGALKOTÁS

Az ország alkotmánya (1992) – a preambulum szándékosan felemás és kétértelmű megfogalmazásával – olyan nemzetállamként határozza meg a Szlovák Köztársaságot, amelyben a szlovák nemzet történeti örökségére, előzményeire, tapasztalataira, az önálló államiságért folytatott nemzeti küzdelemre, a természetes önren-

¹⁸ Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav: Menšinová politika na Slovensku pred vstupom do Európskej únie. *Človek a spoločnosť*, 2003. lásd <http://www.saske.sk/cas/1-2003/index.html>; Szarka László: *Kisebbségi többpártrendszer és közösségépítés*, i. m., 95–96.

¹⁹ Öllös László: *A magyar pártok programjai*, i. m., 64–66.

delkezési jogra hivatkoznak, s ezek alapján az ország nemzetiségi kisebbségeinek képviselőivel közös döntésre utalva fogadták el alkotmányukat.²⁰ Az alkotmánynak ezt a tudatosan kétértelmű nemzeti és állampolgári argumentációját különösen szlovákiai magyar politikusok és elemzők azóta is többször elemezték és bírálták.²¹ A kisebbségi jogokat rögzítő három cikkely pedig az egyéni jogokra korlátozva jelezte ki a nemzetiségi egyenlőség alkotmányos kereteit.²²

A szlovákiai kisebbségi jogok alkotmányos alapjait a nemzetközi szerződések és kötelezettségek elismerése egészíti ki. A szlovák alkotmány 2001. évi módosítása az 1. cikkely 2. bekezdésében a nemzetközi kötelezettségek és szerződések elismerését deklarálja.²³ Ez a szlovákiai magyar kisebbség szempontjából azért bír rendkívüli jelentőséggel, mert az 1996. március 26-án Párizsban aláírt magyar–szlovák alapszerződésben a magyar félnek sikerült a legfontosabb nemzetközi kisebbségvédelmi ajánlásokat és egyezményeket a bilaterális kisebbségvédelmi gyakorlat kiindulópontjaiként rögzíteni. Az alapszerződés létrejöttének körülményei, a két kormány közötti folyamatos ellentétek a kollektív kisebbségi jogok értelmezésében eleve kérdésessé tette az alapszerződés kisebbségpolitikai működőképességét, de az azóta eltelt évtizedek azt mutatják, hogy a bilaterális kisebbségvédelem kétségtől kívül nem túlságosan hatékony vegyes bizottsági keretei ellenére általában sikerül megtalálni a közös nevezőt.²⁴

²⁰ Az 1992. évi szlovák alkotmány preambuluma első helyen a szlovák nemzet és a szlovák nemzetiségek politikai és kulturális örökségét, a szlovák nemzeti létért és államiságért folytatott harcok sok száz éves tapasztalatait emelte ki. Szlovákia önállóságának alapjaként a „nemzetek természetes önrendelkezési jogaira” történő hivatkozás, valamint „a Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok tagjaival közös” akaratnak a kinyilvánítása szerepel. Ústava SR. <http://www-8.vlada.gov.sk/8578/druha-hlava.php>

²¹ Lásd pl. a Szlovák Köztársaság két volt alkotmánybírójának véleményét. Mészáros Lajos: (Cseh)Szlovákia alkotmányos rendszere, i. m., 130; Orosz, Ladislav: Politická reprezentácia maďarskej menšiny a jej postoj k formovaniu ústavného systému Slovenskej republiky. *Človek a spoločnosť*, 2007. 1. ásd www.saske.sk/cas/1-2007/index.html

²² A diszkrimináció tilalma mellett az alkotmány 34. paragrafusa rögzíti a kisebbségekhez és etnikai csoportokhoz tartozó személyek jogát az anyanyelv használatára, s a kisebbségi személyek közös művelődési és kulturális intézményeinek alapítására, működtetésére, az államnyelv elsajátítására. Az alkotmányos keretfeltételek szűkítő értelmezését erősíti fel a 34. paragrafus 3. bekezdése: a kisebbségi jogok gyakorlása „nem vezethet a Szlovák Köztársaság szuverenitásának és területi épségének veszélyeztetéséhez és a lakosság többi részének diszkriminációjához”. Ústava SR. <http://www-8.vlada.gov.sk/8578/druha-hlava.php>

²³ A szlovákiai jogalkotásról lásd http://ec.europa.eu/civiljustice/legal_order/legal_order_svk_hu.htm; A 2001. évi alkotmánymódosításról lásd Hamberger Judit: Alkotmánymódosítás Szlovákiában. *Provincia*, 2001. 4. 15. http://www.provincia.ro/pdf_magyar/m000207.pdf

²⁴ Sidó Árpád – Fiala János – Vincze Dávid – Jarábik Balázs: A szlovák–magyar alapszerződés hatásvizsgálata. http://www.kbdesign.sk/cia/projects/slovak_hungarian_treaty/cia_analysis/slovak_magyar_rovidített.htm

A szlovákiai kisebbségi jogfelfogás, jogértelmezés és joggyakorlat első másfél évtizedében számos sajátosság figyelhető meg. Ezek egy része azzal függ össze, hogy 1991 januárjában a cseh–szlovák szövetségi parlament által elfogadott Alapvető Emberi Jogok és Szabadságjogok Chartája – amely az 1968. évi 144. számú (cseh)szlovákiai nemzetiségi törvényt váltotta fel – már egyértelműen az egyéni és alapvetően nyelvi, kulturális és oktatási jogok körére szűkítve, az általános emberi jogok részeként értelmezte újra a kisebbségi jogokat, szakítva ezzel az 1920 óta folyamatosan kiindulópontnak számító (cseh)szlovákiai kisebbségi joggyakorlattal.²⁵

A kollektív jogok elutasítása, az állam politikai egységének és területi épségének hangsúlyozásával ab ovo kriminalizált autonómiamegoldások miatt a szlovákiai etnopolitikai modell eleve a kisebbségek politikai részvételére építő participatív és az egyéni nyelvi, kulturális és oktatási jogokra fókuszáló etnokulturális megoldásokat helyezte előtérbe. S minthogy a szlovákiai kisebbségek közt a magyarok számaránya, erős nemzeti identitása, anyanyelv-dominanciája, történeti és kulturális tudata, területi kompaktsága, erős anyanyelvi kötődése, politikai szervezethezisége alapvetően és tipológiai értelemben is megkülönbözteti a legnagyobb kisebbségi közösséget a többitől. A szlovák kormányzati gyakorlatba eleve be volt építve az összes kisebbségekkel való egyenlő bánásmód elvéből fakadó sokféle ellentmondás. Jól példázza ennek a jogértelmezésnek a zsákutcs jellegét a 2004. évi 365. számú antidiszkriminációs törvény 8. paragrafusának 8. bekezdését megsemmisítő 2005. október 18-i alkotmánybírósi döntés.²⁶

A második Dzurinda-kormány (2002–2006) idején a kormánykoalíció részét alkotó Magyar Koalíció Pártja képviselőjének, Bauer Editnek a javaslatára a törvénybe bekerült bekezdés így hangzott: „Az esélyegyenlőség gyakorlati biztosítása és az egyenlő bánásmód elvének betartása érdekében különleges kiegyenlítő intézkedéseket lehet hozni azért, hogy megakadályozzák a faji vagy etnikai háttérű megkülönböztetést.”²⁷ A kormány által kezdeményezett alkotmánybírósi felülvizsgálat a megtámadott törvényi bekezdést eltörlő határozatában egyebek közt azt hangsúlyozta, hogy az etnikai és faji különbségtételnek nincs semmilyen alkotmányos alapja. Arra is rámutatott, hogy a szóban forgó törvényi rendelkezés elvben lehetőséget teremtene faji és etnikai csoportok pozitív diszkriminációjára, amit az

²⁵ A szlovákiai kisebbségi jogértelmezés terminológiai és jogfilozófiai ellentmondásairól lásd pl. Konečný, Stanislav: Etnické menšiny na Slovensku a niektoré terminologické problémy. *Človek a spoločnosť*, 2000. 3. <http://www.saske.sk/cas/3-2000/index.html>; Mistrík, Erich: Slovenská kultúra, i. m., 45–51; Implementácia Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov v Slovenskej republike. Bratislava, 2003, Center for Legal Analyses. http://www.kbdesign.sk/cia/projects/language_policy/cia_analysis/report_implementation_of_charter_final_sk.htm

²⁶ Procházka, Radoslav – Földesová, Andrea – Kalavský, Marek – Orosz, Ladislav: Právny štát, v ktorom je aplikácia práva. In Kollár, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútora, Martin (ed.): Slovensko 2005. *Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, 2006, IVO, 134.

²⁷ Uo. 132–135.

alkotmány szövege eleve kizár.²⁸ Ráadásul a tipológiai és történeti értelemben egészen más fejlődési pályán mozgó magyarországi szlovák kisebbséggel való folyamatos összehasonlítás, az államközi kapcsolatokban rendszeresen megjelenő reciprocitás elvének célirányos értelmezései tovább nehezítették a pozitív szlovákiai etnopolitikai modell kialakulását.

A kisebbségek kettős meghatározása – „nemzetiségi kisebbség”, „etnikai csoport” –, valamint a „nemzeti kisebbség” fogalmának elvetése, a szlovákiai joggyakorlat által használt, de explicite nem meghatározott megjelölés arra enged következtetni, hogy a szlovák törvényhozók nem ismerik el a nemzeti kisebbség tipológiai sajátosságait. Egyebek közt azt a tényt, hogy például a szlovákiai magyarok saját csoportidentitásuk szempontjából ma is meghatározónak tekintik a magyar nemzeti közösséghez való történeti, nyelvi, kulturális kötődést, az úgynevezett anyanemzettel való kapcsolatok fontosságát. A nemzeti kisebbség fogalmának kizárása elvben a kisebbségek önmegjelölésének korlátozását is jelenti, jóllehet az egyes kisebbségek, különösen a szlovákiai magyarok mindennapi anyanyelvi gyakorlatukban ezzel együtt nemzeti kisebbséggént határozzák meg magukat.²⁹ Hasonlóan a magyarországi nemzetiségi törvény által teremtett gyakorlathoz, szóban megkülönböztetik a „nemzetiségi kisebbségeket” az „etnikai csoportoktól”, valójában azonban a szlovákiai romákra, de az ugyancsak anyanemzet nélküli morvákra, ruszinokra is az előbbi megjelölést használják.

Szlovákia alkotmányjogi értelemben sajátos helyzetben volt a közösségi jogok értelmezésében. Az alkotmányos keretfeltételeket rögzítő cikkelyek elismerik, hogy a kulturális, oktatási, mediális, egyesületi, egyházi jogokat a kisebbségi csoportokhoz tartozó személyek csakis a csoport többi tagjával közösen tudják gyakorolni. Másrészt a szlovákiai magyarok, ruszinok, lengyelek, németek és kisebb-nagyobb mértékben a többi kisebbségi csoport is magát saját kultúrával, nyelvvel rendelkező közösséggént határozza meg. A szlovák társadalom többsége is tisztában van ezeknek a kisebbségi közösségeknek a jelentőségével.

A szlovákiai magyarság a maga politikai szervezettségéből, a szlovákiai magyar pártok erős választói támogatottságából vagy akárcsak a kompakt határ menti településszerkezetéből adódóan az 1989 után eltelt évtizedekben saját közösségépítési stratégiáival, a szlovák többséggel és Magyarországgal szemben egyaránt jól érzékelhető identifikációs technikáival egyre tudatosabb közösség, etnikai mikrotársadalom képet mutatja.

²⁸ Uo. 134–135.

²⁹ Ez a szembetűnő fogalmi és gyakorlati megszorítás ellentmondásban van a szlovák kisebbségi jogalkotásnak az alkotmányban is kifejezésre jutó törekvésével, amennyiben a szlovák állam hangsúlyosan törekszik anyanemzeti feladatköreinek ellátására. Szlovákia „határon túli” szlovák politikájáról, a szlovák státustörvényről lásd pl. Halász Iván – Majtényi Balázs: A magyar státustörvény a kelet-közép-európai jogi szabályozás tükrében. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, 2002, Akadémiai Kiadó, 391–436.

A SZLOVÁK ETNOPOLITIKAI MODELL JELLEMZŐI

Az önálló szlovákiai kisebbségi joggyakorlatot a fentebb jelzett korlátozó jellegű értelmezések mellett elsősorban a kisebbségek jogi státusát biztosítani hivatott, átfogó kisebbségi törvény hiánya jellemzi. Az 1968. évi 144. számú (cseh)szlovákiai nemzetiségi törvény, illetve az 1991. évi nemzetiségi alkotmánylevél helyett a szlovák jogalkotók az elmúlt évtizedekben nem tartották fontosnak önálló kisebbségi törvény kidolgozását és elfogadását. Az átfogó jogszabály helyett a kisebbségi jogokat a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó törvény, illetve az oktatási, közigazgatási stb. törvények kisebbségekre vonatkozó paragrafusai, kormányrendeletek és más alacsonyabb rendű jogforrások szabályozzák.³⁰

Az adott helyzetben különösen fontos szerepet játszanak a kisebbségek jogbiztonságának fenntartásában a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények, illetve a kétoldalú államközi szerződések kisebbségi rendelkezései. Mindezek alapján érdemes megvizsgálni a szlovákiai kormányzati tényezők etnopolitikai deklarációinak azt az érvelését, amely szerint Szlovákia a kisebbségi jogok tekintetében „a magyar kisebbséggel szemben is (az európai) sztenderd felett teljesít”³¹

Az érvelésben többféle – történeti, jogi, politikai – elem is felfedezhető. Egyrészt a szlovák kormányzatok tisztában vannak azzal, hogy az európai s így az uniós tagállamok között is akadnak olyan államok (Franciaország, Görögország, Bulgária, Lengyelország, Csehország), amelyek nem ismerik el a kisebbségek kollektív jogait, nem tekintik őket államalkotó tényezőkné, s etnikai – nyelvi, kulturális, vallási stb. – sajátosságaik elismerésén, az abból adódó igények kielégítésén túl semmilyen jogi kötelezettséget sem kívánnak magukra vállalni. Szlovákia ezen meglehetősen heterogén összetételű országcsoporton belül sajátos pozíciót foglal el.

Meglehetősen egyértelműnek tűnik, hogy a kollektív jogok szlovák elutasítása nem annyira jogfilozófiai, de talán még csak nem is államfilozófiai jellegű, hanem sokkal inkább azokra a politikai aggodalmakra vezethető vissza, amelyek a területi autonómiaformák kialakulását, a magyar revíziós politika felerősödését a fiatal szlovák állam szuverenitása és belső politikai integritása szempontjából rendkívül kockázatosnak tartanak. Koszovó állami önállóságának kérdése még inkább fel-

³⁰ Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav: *Menšinová politika*, i. m.

³¹ A 2008. novemberi, decemberi magyar–szlovák csúcstalálkozók vitái alapján Dušan Čaplovič elutasította a magyar kormány kritikai és számonkérő megjegyzéseit: „Erre vannak a megfelelő bizottságaink, amelyeknek meg kell oldaniuk a problémákat. Nem fogadjuk el, hogy valaki ultimátumszerűen feltételeket diktáljon. Komoly fenntartásaink vannak. A magyar kisebbség viszonyait az átlagosnál magasabb szinten oldjuk meg.” *SME*, 2008. december 7. <http://www.sme.sk/c/4212446/caplovic-povazuje-novelu-skolskeho-zakona-za-gesto-voci-mensinam.html>; Sólyom László és Ivan Gašparovič 2008. december 5-i találkozója követően Robert Fico miniszterelnök pedig ugyanezzel az érveléssel utasította el a magyar köztársasági elnök kérését egy átfogó szlovákiai kisebbségi törvény kezdeményezésére. *Hospodárske noviny*, 2008. december 6.

erősítette ezeket a szlovák félelmeket, s ennek megfelelően a 2006–2010, illetve 2012–2018 közt hatalmon volt Fico-kormányok retorikájában még inkább egyértelművé vált az elutasítás a csoportjogokkal szemben.³²

A szlovákiai etnopolitikai modellre vonatkozó eddigi elemzések azt jelzik, hogy a Szlovák Köztársaság azok közé az európai államok közé tartozik, amelyek saját kisebbségeik közösségi jogainak tagadásával, az egyéni jogoknak a nyelvi, kulturális, oktatási jogokra való szűkítésével valójában egyetlen területen kínálnak nagyobb mozgásteret. Ez pedig – a részvételi demokrácia logikája szerint – a választójogi törvények által biztosított módon a kisebbségek a lokális, regionális és országos szinten törekedhetnek a létszamarányos képviselő biztosítására, de azonfelül semmilyen törvényi garancia nem rendelkezik a részvételi jogokról. A kisebbségek helyi, regionális, országos képviselői szervezetekben való arányos részvételének elvén nyugvó participatív modellnek jelentős tradíciói vannak a (cseh)szlovákiai és szlovákiai kisebbségpolitikai gyakorlatban. Igaz, ezek legtartósabb rétegét a formális és kiürült kommunista képviselői korszak jelenti. Az 1989 óta eltelt időszakban ennek a modellnek a lehetőségei és korlátai egyaránt megmutatkoztak.³³

Hosszabb távon, megfelelő politikai akarattal a mostani szlovákiai etnopolitikai modellnek ez a participációs logikája elvben lehetőséget teremthet a kiegyensúlyozott többség–kisebbségi viszony rendezésében valamiféle tartós konszociális kormányzati modell kialakítására is. Önmagában a képviselői fórumokon való részvétel ugyanis nem teszi lehetővé, hogy az országos vagy akárcsak a regionális végrehajtó hatalomban a kisebbségek létszamarányos részvételi pozíciókat tudjanak elérni. Az önkormányzati és parlamenti részvétel tehát a magukat megszervezni képes és komoly választói bázissal rendelkező kisebbségek esetében biztosíthatja ugyan a politikai képviselői fórumokon képviselőt, de az országos döntésho-

³² A kollektív kisebbségi jogok elutasításának indokairól, a közösségi és egyéni jogok nehezen szétválasztható jellegéről lásd Kardos Gábor: Egyéni vagy kollektív kisebbségi jogok? *Magyar Kisebbség*, 1996. 1–2. (3–4.). A koszovói precedens ügye szlovák–magyar relációban magyar országgyűlés tanácsadó testületként létrejött Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumáról rendezett szlovák parlamenti vita kormányzati érvelésében is megjelent. A kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott miniszterelnök-helyettese, Dušan Čaplovič a vita záróbeszédében kijelentette, a kormány mindent elkövet annak érdekében, hogy Dél-Szlovákiából sohase legyen Koszovó. A kollektív kisebbségi jogok elismerését az ehhez vezető út első lépcsőjének nevezte. „Tisztelt Csáky Pál úr, az MKP elnöke. Ideje nyíltan és érthetően megmondani a következőket Önöknek. Szlovákiából nem csinálnak új Koszovót! Képviselő urak az MKP-ból, törődjenek bele abba a valóságos helyzetbe, hogy a kollektív jogok koncepciójának nincs helye Európában és sehol máshol, és az Önök minden erőfeszítése ellenére nem került bele egyetlen emberi jogi dokumentumba sem.” *Zo Slovenska nové Kosovo neurobite (Koszovóból nem csinálnak egy másik Koszovót)* címmel a Fico-kormány portálján megjelent írásról 2017-ben már csak a Szlovák Távirati Iroda 2008. november 4-i híre volt elérhető. <http://www.24hod.sk/Zo-Slovenska-nove-Kosovo-neurobite,-odkazujeCaplovic-SMK-cl64132.html>

³³ Sápsová, Zlatica – Šutaj, Štefan: *Národnostná politika vládnucich politických strán v Maďarsku a na Slovensku*. Košice, 2006. Spoločenskovedný ústav SAV, 191–202; Szarka László: *Kisebbségi többpártrendszer és közösségépítés*, i. m., 80–90.

zatalból – amennyiben az MKP mandátumaira nincs szükség a kormánytöbbség megszerzéséhez – akár tartósan is kimaradhatnak. Ez az állapot következett be a 2006. évi választásokkal – nyolcévi magyar–szlovák többségi–kisebbségi együtt-kormányzás után. Megfelelő kisebbségi törvényi háttér, önkormányzati struktúra nélkül a szlovákiai magyarok politikai reprezentációja, az MKP – és vele együtt a szlovákiai magyar közösség minden hivatalviselt tagja – gyakorlatilag teljesen kikerült a kormányzati pozíciókból.

Szlovákiai magyar értelmiségiek, akik a szlovák–magyar kapcsolatok 2008. évi negatív spirálját tapasztalva felismerték a szlovákiai etnopolitikai status quo zsákutcáját, memorandumban sürgették a szlovák kormányzatot, ismerje el a magyar közösség lojalitását, annak megkérdőjelezésével ne gerjesszenek újabb és újabb nacionalista hullámokat a szlovákiai nyilvánosságban és közéletben, és a szlovákiai magyar közösséget megillető jogokat ne próbálják ismételtelen beszűkíteni és korlátozni. „Húsz évvel a rendszerváltás után mondja már ki felelős politikus Szlovákiában: szlovákiai magyarok és minden kisebbség tagjai éljetez úgy, ahogy nektek jó ebben az országban, használjátok anyanyelveteiket, fejlesszék a kultúrákat, vegyetek részt az államéletben, legyetek teljes jogú része közös államunknak, mi ebben segíteni akarunk benneteket, hiszen gazdagabbak vagyunk ezáltal. Húsz év alatt ezt senki sem mondta ki Szlovákiában. Lojalitást kérnek számon akkor, amikor lojalitást vagyunk, kétségbe vonják a magyar nyelv használatát, amikor már alig mernek megszólalni az emberek magyarul, törvényekkel próbálják szabályozni a magánéletünket, amikor a demokráciát és a köz javát hirdetik. Mi tudatosítjuk, hogy Szlovákia állampolgárai vagyunk, szeretünk itt élni, hiszen ez a szülőföldünk és otthonunk.”³⁴

AUTONÓMIATÖREKVÉSEK AZ 1990-ES ÉVEKBEN

Az 1992. évi parlamenti választások, majd a cseh–szlovák kettéválás folyamata kétségkívül az Együttélés politikai programját radikalizálta a legnagyobb mértékben. Az EPM és a magyar kereszténydemokraták közös alkotmánytörvény-javaslatát az Együttélés csupán kiindulópontnak tekintette, s az MKDM-től eltérően a frissen létrejött Szlovákiában a kisebbségek területi autonómiaigényét egyszerre reális feladatként és mozgósító jelszóként, a szlovák nemzetállam demokratikus hatalom-megosztásra épülő gyakorlati megoldásaként kezelte. A mozgalom 1993. februári komáromi IV. kongresszusán felszólítást intézett „a magyar nemzet Szlovákiában élő részéhez”, „a magyar nemzet szlovákiai nemzeti közösségéhez” annak érdeké-

³⁴ A szlovákiai magyar értelmiségiek tiltakozása. *Civil Tükör, a Fórum Információs Központ internetes folyóirata*. www.forumic.sk/index.php?p=&t=a&xp=1&Data_Id=22&From=0&Col=1&MI-d=&Lev=&Ind=96&sword=&syar=&SearchFicCivt=&P=index,hu

ben, hogy a közösség minden tagja járuljon hozzá tevékenységével ahhoz, hogy beteljesülhessen a nemzeti közösség alapvető joga, hogy „önrendelkezését érvényesíthesse a helyi, valamint a területi önkormányzat formájában és személyi elvű autonómia keretei között”.³⁵

„A területi önkormányzat és a személyi autonómia alapelvei” című EPM-dokumentum rövid történeti összefoglalás után sorra vette az autonómiamegoldás mellett szóló érveket.³⁶ Ezek között a destabilizálódás, illetve a jugoszláv és szovjet típusú etnikai konfliktusok megelőzése, a többségi polgárok megnyugtatása, a népcsoportok egyenjogúságának intézményi biztosítása kapott kiemelt hangsúlyt. A megoldás elméleti alapját annak a társnemzeti státusnak a kialakítása jelentette volna, amelynek érvrendszerét Duray Miklós egyebek közt Kende Péter és Bíró Gáspár liberális kisebbségi jogelméleti munkásságára támaszkodva építette ki. A kisebbségek a többségekkel egyenrangú társnemzeti viszonyba kerülve nemzeti közösségként illeszkednének be az etnikailag plurális államba, ami lehetővé tenné kulturális fejlődésüket, politikai emancipációjukat és integrációjukat.³⁷

Az EPM kongresszusi dokumentuma az identitáshoz, a szülőföldről és az önkormányzatisághoz való jog hármasságából kiindulva a személyi elvű kulturális autonómia igénye mellett konkrétan felvetette a községi és regionális önkormányzatiság területi igényeit is. A területi igények megfogalmazásakor három típusú területet különböztetett meg: a többségit, a kisebbségit és a szórványterületet. A regionális önkormányzatok alapját az EPM-dokumentum is a magyar többségű települések társulásában jelölte meg, amelyek egy része – köztük például a Csallóközi Városok és Falvak Társulása (Csallóközi Társulás) – ekkor már jogilag bejegyzett szervezet volt, másutt ekkor szervezték őket. A személyi elvű kulturális autonómia intézményével ez a tervezet csupán a kisebbségi és szórványterületek magyarsága esetében számol, ahol ezen intézmény segítségével lehetne a kisebbségi jogok érvényesülését biztosítani.

Ugyancsak az 1993. februári komáromi kongresszuson fogadták el a „Helyi önkormányzatok, településközi szövetségek, területi és közigazgatási átrendezés” című dokumentumot is, amely az EPM Önkormányzati Tanácsának munkája nyomán létrejött regionális magyar társulásokat, illetve a települési önkormányzatok működését áttekintve irányelveket fogadott el a mozgalom területi önkormányzati politikájára számára.³⁸

Az EPM kongresszusi felhívása nyomán egy ideig a Csallóközi Társulás vált az a szlovákiai magyar önkormányzati mozgalom kezdeményezőjévé. 1993. március

8-án felhívással fordultak valamennyi szlovákiai magyar lakta település polgármesteréhez és választott képviselőjéhez. Ebben azt javasolták, minden településen fogadjanak el támogató nyilatkozatot annak érdekében, hogy a szlovákiai magyarok által lakott területeken a készülő új közigazgatási beosztásnál vegyék figyelembe az etnikai szempontokat, ismerjék el a magyar lakta területek történelmi, kulturális, etnikai és nyelvi sajátosságait, „az etnikailag és nyelvíleg behatárolható területek létrehozásánál három arányossági határ” (többségi, kisebbségi, szórvány) megállapítását kérték. A kezdeményezésnek komoly visszhangja támadt, s az EPM 1993 őszén elszánta magát a választott magyar települési vezetők nagygyűlésének összehívására.

Az 1994. január 8-i komáromi nagygyűlést forma szerint a Társulás kezdeményezte 1993. december 6-i körlevelében, de az EPM és az MKDM másnap már támogatásáról biztosította a kezdeményezést. Szlovákia-szerte hisztérikus reakciókat váltott ki a kezdeményezés. Michal Kováč köztársasági elnök fogadta a Társulás vezetését, és felajánlotta, elvállalja a nagygyűlés védnökségét, ha a kezdeményezők eltekintenek a területi autonómia, illetve a magyar tartomány követelésétől. A Társulás elutasító válaszát Pásztor István komáromi polgármester december 21-én közölte a köztársasági elnökkel. Ezt követően a szlovák parlament fogadott el elítélő határozatot a felhívással kapcsolatosan, és javasolta a nagygyűlés elnapolását.

Az 1994. január 8-án megrendezett komáromi önkormányzati nagygyűlés az 1990-es évtized legnagyobb jelentőségű szlovákiai magyar politikai eseménye volt és maradt. A meghívott ötezer polgármester és települési önkormányzati képviselő közül több mint háromezren voltak jelen. A nagygyűlés állásfoglalása, közigazgatási és önkormányzati dokumentumai az időszak szlovákiai magyar autonómiapolitikájának a kulminációs pontját jelentették, amelyet azóta sem sikerült megközelíteni. A konfrontációs légkörben a nagygyűlés dokumentumai mérsékelt hangnemben fogalmazódtak. Az általános állásfoglalás például több ízben hivatkozott a békés magyar–szlovák együttélés biztosítására, és a Meciar-kormányt hibáztatta a viszony elmérgesedése miatt. Ezen az állásfoglalás szerint csakis demokratikus eszközökkel lehet változtatni, s meg kell valósítani „az önkormányzati rendszert, a jogállamiságot és a nemzeti közösségek alkotmányos jogállását”.³⁹

„A magyarok alkotmányos jogállásáról” című komáromi dokumentum tipikus posztmodern politikai kiáltvány: történelmi sérelmek, identitáshoz való jog követelése, nemzetközi határozatok jogi háttérpárta után nyelvhasználati, politikai, pénzügyi követelések, az arányos képviselő autonómiamodellről idegen, konszo-

³⁵ Duray Miklós: A társnemzeti viszony. In uő: *Önrendelkezési kísérleteink*. Somorja, 1999, Méry Ratio.

³⁶ Uo. 262.

³⁷ Uo. 263–265.

³⁸ Uo. 292–295.

³⁹ A komáromi nagygyűlés teljes dokumentációja könyv alakban is megjelent. *Az önkormányzat az önrendelkezés alapja. A szlovákiai magyar választott képviselők és polgármesterek országos nagygyűlésének hiteles jegyzőkönyve. Komárom, 1994. január 8.* Komárom, 1995, Komáromi Lapok – Színyei Kiadó. A komáromi nagygyűlés állásfoglalásának magyar nyelvű szövege hiányzik a könyvből. Az állásfoglalást magyarul közli Duray Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink*, i. m., 221–222.

ciális modellből kölcsönvett igénye keveredik benne. Az előkészítő részek után a társnemzeti koncepció alapján a magyar kisebbség a szlovák nemzettel egyenrangú nemzeti közösségként határozza meg magát, s mint ilyen, „saját politikai alanyiságát külön választott képviselői testület révén, külön alkotmánytörvény-tervezet szerint kívánja kifejezni, identitása védelmének érdekében az általa jelentős számban lakott régióknak különleges jogállást igényel”.⁴⁰

A politikailag kiegyensúlyozott szövegezésben a társnemzeti modell és a területi autonómia igénye után a Szlovák Köztársaság államiségének és területi integritásának erősítését, a demokratikus jogállam megteremtését is céljai közé sorolta a dokumentum. A komáromi nagygyűlés határozatainak legtöbbet elemzett és leggyakrabban vitatott elemét kétségkívül a tervezett közigazgatási reform során magyar részről kialakítani javasolt másodfokú közigazgatási egységek két változata jelentette. A „Szlovákia közigazgatási és területi átszervezéséről” című határozatban az A-variáns a magyar–szlovák államhatár és a nyelvhatár közti területen kijelölt összefüggő közigazgatási egység jelentette, míg a B-variáns három közigazgatási egységet, régiót („a Pozsony mellékétől Ipolyságig”, illetve „Ipolyságtól Kassáig” terjedő sávot, valamint a „Dél-Zemplén és Ung” vidéki magyar területet) jelölt ki.⁴¹

„Az önkormányzatok jogairól” című dokumentum a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájához való csatlakozást sürgetve azt követelte, hogy a szlovák alkotmány „tétélesen is rögzítse a kisebbségi önkormányzatok rendszerét, illetőségét (sic!) és jogkörét. Az Európa Tanácsnak a magyar–szlovák alapszerződésbe is bekerült 1201-es ajánlása alapján a határozat szorgalmazta, de explicite nem tartalmazta az etnikai sajátosságokkal rendelkező régiók területi autonómiájának biztosítását.

A komáromi nagygyűlés zavartalan lebonyolítása, a programdokumentumok egyhangú elfogadása kétségkívül igen komoly eredménye az 1990-es évtized szlovákiai magyar autonómiatörekvéseinek. Utólag is egyetérthetünk Duray Miklósnak azzal a megállapításával, miszerint „a komáromi nyilatkozat legfontosabb üzenete Európának és Szlovákiának az, hogy a szlovákiai magyarság jogi helyzetét tárgyalásos úton, törvényes keretek között, Szlovákia területi integritásának tiszteletben tartásával kívánja rendezni”.⁴² Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a komáromi nagygyűléssel lezárult a deklaratív, kiáltványok formájában meghirdetett autonómiapolitika felfelé ívelő szakasza. Az évtized második felében a magyar pártoknak azzal kellett szembesülniük, hogy a kisebbségi önkormányzatiságot nemcsak belülről és alulról kell felépíteni, hanem a demokratikus többségi pártokkal is újra kellett kezdeni az 1991-ben félbeszakadt együttműködési formákat. Ebben természetesen

⁴⁰ Uo. 223–224.

⁴¹ Uo. 225–228.

⁴² Duray Miklós elemzése, 1994. január 25. <http://duray.sk/1994/01/a-komarovi-nagygyulesen-elfogadott-allasfoglalas-roevidei-elemzese/>

komoly szerepet játszott az 1994–1998 közötti harmadik Mečiar-kormány nacionalista kisebbségpolitikája, amely folyamatos restriktív és támadó magatartásával védekezésre és összefogásra kényszerítette a szlovákiai magyar politikai pártokat. Így például a Mečiar-kormány által elkezdett közigazgatási reform céljai közt a klientelizmus megerősítése mellett nyíltan bevallott és vállalt célkitűzés volt, hogy a magyar többségű területek tudatos szétnyirbálásával végleg gátat szabjanak a magyar területi önkormányzati törekvéseknek. Ez a hagyományos nemzetállami magatartás pedig megfelelt minden olyan szlovák politikai pártnak, amely a magyar kérdésben az ország integritását veszélyeztető tényezőt látott vagy akar látni. S e tekintetben a szlovákiai pártok az állami, területi és politikai integritás védelmében a fiatal szlovák nemzetállam első három évtizedében egységes álláspontot képviseltek.

AZ ETNIKAI PÁRTRENDSZER ÁTVÁLTOZÁSAI

Az 1989 után létrejött (cseh)szlovákiai magyar kisebbségi pártok első három évtizedét elemző magyar és nemzetközi politológiai irodalomban a szlovákiai magyar párt(ok) legfőbb jellegadó sajátosságai közt az etnikai mobilizációs képesség tűnik ki, amely hol a többségi nacionalizmus nyelvpolitikai, közigazgatási vagy általában a kormányzati asszimilációs törekvésekben megnyilvánuló jelenségeivel szemben tudott jelentős eredményeket felmutatni, hol pedig a kormányzati szerepvállalás révén volt képes mobilizálni saját etnikai választóit. Mint ahogy máskor a kisebbségi jogvédelemben is meg tudott felelni az etnikai és regionális pártok sajátos kisebbségi többletfeladatainak.⁴³

Mindeközben a szlovákiai magyar pártok a maguk sajátos kettős kötődéseikben, triadikus és egyre gyakrabban többes, nemzetközi hálózataikban, illetve megfelelési (kényszer)helyzeteikben a vizsgált időszakban legtöbbször képesek voltak elsődleges szempontként saját választói bázisuk érdekeit képviselni és érvényesíteni, legtöbbször saját államukban a többségi nacionalizmusokkal szemben, némelykor pedig a kisebbségi magyar pártok mozgásterét eleve egyvágányú mozgástérként elképzelő anyaországi nemzetpolitikai törekvésekkel szemben is.⁴⁴

⁴³ Ishiyama, John T. – Breuning, Marinka: The Hungarian Parties in Slovakia. In *Ethnopolitics*, i. m., 51–78; Stroschein, Sherrill: *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. New York, 2012, Cambridge University Press, 143–189; Pagonyi, Szabolcs: *Extra-territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*. Palgrave Macmillan, 2017, 106–107.

⁴⁴ A vizsgált korszakban a kisebbségi magyar pártoknak és a magyar kormányzati nemzetpolitikának a kapcsolatairól több elemzést is közreadott Bárdi Nándor. Lásd pl. Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külföldi magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája In Jakab András – Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest, 2017, Osiris. 130–155.

1989 és 2014 között a (cseh)szlovákiai magyar kisebbség keretei közt összesen kilenc részben egymást váltó, részben egymással egyesülő, illetve a közös párt-szerkezetből különváló politikai párt működött. Az 1989/1990 és 1998 közötti időszak három legerősebb mozgalmát, illetve pártját – a Tóth Károly, A. Nagy László vezette Magyar Polgári Pártot,⁴⁵ a Janics Kálmán, Bugár Béla vezette Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat valamint csehországi lengyel szervezeteit is kiépítő, Duray Miklós által irányított Együttélés Politikai Mozgalmat⁴⁶ kezdettől fogva éles személyi és politikai törésvonalak választották el egymástól. Ugyanakkor a mečiari korszak szélsőségekbe átcsapó kisebbségellenes nacionalizmusa rendre együttműködésre kényszerítette őket.⁴⁷

Az 1998-as egyesülés előtti három párt, illetve mozgalom politikai programjában különböző hangsúllyal kezdettől fogva jelen volt az önkormányzatiság kívánalma. Ezek a politikai programok azonban nem tisztáztak alapvető kérdéseket, például azt, hogy az általuk eszményinek tekintett autonómiamegoldást miként kívánják összeegyeztetni azzal a konszociális modellel, amely a kormányzati és törvényhozói munkában, az állami, a szak- és helyi közigazgatásban egyaránt arányos vagy legalábbis méltányos részvételt és döntési pozíciókat követelt a kisebbség képviselői számára.⁴⁸

A három Mečiar-kormány (1991–1998) éveinek sajátos melléktermékeként az Együttélésből kilépett Gyimesi György vezetésével 1995-ben létrejött a kormányzó Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom magyar kiegészítője, a magát szociáldemokrata irányultságúnak mondó Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért nevű alakzat. Érdemi tevékenységet nem fejtett ki, három és fél évnyi látszatműködés után visszhangtalanul szűnt meg.

A hosszú nyúló Mečiar-korszak lezárását, a harmadik Mečiar-kormány leváltását megelőzően, 1997-től kezdődően az ellenzéki pártokkal való együttműködés hosszabb periódusa előzte meg az 1998. évi választási és a választás utáni együttműködést. Ezek az együttműködési formák a kormánykoalícióknak fontos előzményei voltak. A választási eredmények az ellenzéki összefogás sikerességét mint a közös kormány kialakításának alapfeltételét ugyan visszaigazolták, de a többségi közvélemény kisebbségi kérdésben tanúsított fenntartásainak – a magyar párttal közös kormányzás szempontjából kívánatos – átalakulását automatikusan természetesen nem garantálhatták. Ez különösen élesen mutatkozott meg a szlovák demokratikus pártok úgynevezett Kék Koalíciója és a magyar pártok 1997-ben kialakult

⁴⁵ Eredeti nevén: Független Magyar Kezdeményezés (FMK).

⁴⁶ Ebbe olvadt be pár évi fennállás után a Popély Gyula által létrehozott Magyar Néppárt.

⁴⁷ Öllös László: *A magyar pártok programjai*, i. m., 54–56; Szarka László: *Kisebbségi többpártrendszer*, i. m., 93–95.

⁴⁸ A (cseh)szlovákiai kisebbségi magyar pártrendszer működésének első tíz évéről lásd Öllös László: *A magyar pártok programjai*, i. m., 64–75; Petőcz Kálmán: *Participation of National Minorities in Decision Making in Slovakia*. *European Yearbook of Minority Issues Online*, Vol. 7. 2010. 1. 731–754.

együttműködése során, amikor is a szlovák pártok igyekeztek a magyarokkal való együttműködést szigorú feltételekhez kötni. Ez a magatartás a kormányprogram kialakításakor azt eredményezte, hogy az MKP kénytelen volt elfogadni azokat az önkorlátozásokat, amelyek a beneši dekrétumok ügyének, a kisebbségi autonómia és az önálló magyar egyetem kérdésének átmeneti befagyasztását eredményezték.⁴⁹

A szlovákiai magyarok politikai és ideológiai pluralizmusának kérdése a három magyar „elődpárt” 1996-ban elkezdett „koalíciós” együttműködésének, illetve 1998. évi egyesítésének öröklött problémája volt, ami részben a belpolitikai küzdelmekben elfoglalt radikális, mérsékelt álláspontokból, részben pedig a magyarországi kormányok és pártok részéről megfogalmazott elvárásokra adott válaszok különbözőségéből adódott.⁵⁰ Két álláspont ütközött. Az egyik a plurális kisebbségi társadalom és politikai élet elképzelése volt. Ez a fokozatosan, sokszori megtorpanással kialakuló szlovákiai alkotmányos demokrácia keretei közt a hatszázezres magyar közösség politikai, ideológiai és társadalmi szervezeti tagoltságából kiindulva a plurális szerkezetek elemeinek fenntartásában volt érdekelt. Azaz nem egy vagy néhány társadalmi szervezet monopóliumát, hanem több különféle társadalmi csoportokat megszólító szervezet egymás melletti, egymást kiegészítő tevékenységének az elképzelésére épült. Olyan több társadalmi szervezet alkotta rendszert képzelt el, amelyik a társadalmi szükségletek alakulása szerint rugalmas változásra is képes. A szlovákiai magyarok politikai életét pedig a nyugat-európai alkotmányosság kereteibe illeszkedő politikai eszméáramlatok mentén szerveződő szlovákiai magyar pártok formájában képzelte el, amelyek közt verseny folyik számos kérdésben, ugyanakkor együttműködnek a szlovákiai magyarok nemzetiségi céljainak megvalósításában.

A másik elképzelést viszont a kisebbségi léthelyzetet alapvetően olyan örök küzdőterként képzelte el, ahol az egyedüli és kizárólagos célt a nemzet megmaradásaként lehet leírni. „...az igaz kisebbségi magyarnak egyszerre kell harcolnia a nemzeti többséggel, továbbá a magyar[országi] politika egyik felével, valamint az eltérő értékrendű kisebbségi magyarokkal. Sőt esetleg a liberális demokrácia értékrendjét is kétségbe kell vonnia. Mindezeket ugyanis a politikai magyar kisebbség, sőt az egész magyar nemzet megmaradásának alapvető veszélyforrásaként jelenti meg a politikai ideológia. [...] a magyar politikai ellenfelek ellenségként történő megjelenítése különösen hatásos ott, ahol az emberek nemzeti léte egyébként is veszélyeztetett, sokak jövőképe bizonytalan, s így különösen hajlamosak helyzetek és emberek drámai megítélésére.”⁵¹

Az 1989–1990-ben kialakult kisebbségi pártok magyar etnikai pártokként határozták meg magukat. Ugyanakkor az egyes eszméáramlatok értékrendje utat nyitott

⁴⁹ Duray Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink*, i. m., 229–231.

⁵⁰ Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa*, i. m., 81–87.

⁵¹ Uo. 84–85.

az azonos eszméáramlatokhoz tartozó szlovákiai és magyarországi pártok felé is, ami lehetőséget teremtett a velük való együttműködésre. Mindenekelőtt ennek révén nyílt esély a parlamenti többségi támogatás megszerzésére a magyarokat érintő ügyekben. Sőt, csakis ily módon vált lehetségessé a magyar pártok kormánykoalíciós részvétele.

A tartós kormányzati részvétel elvben lehetővé teheti, hogy megszűnjön a magyarok lakta dél-szlovákiai területek hátrányos kezelése a végrehajtó hatalom és a területfejlesztési, regionális politikai forrásokat kezelő kormányzati szervek részéről. A koalíciós együttműködés ezenkívül teret nyithat(ott) olyan társadalmi vitának, amely a szlovákiai magyarok önkormányzatához vezethető utat egyengeti anélkül, hogy fenyegetné a rendszerváltás folyamatát, és politikailag izolálná a magyar kisebbséget. Továbbá a szlovákiai magyaroknak a jelentős európai eszméáramlatokhoz kötődő politikai pluralizmusa lehetőséget adott arra is, hogy politikai szervezeteik egynél több nemzetközi pártszövetségben képviseltessék magukat.

Ugyanez az elv vonatkozott az egyes pártok magyarországi kapcsolataira. Eszerint mindegyik szlovákiai magyar párt kapcsolatot tarthat valamennyi magyarországi politikai párttal, s emellett szorosabb kapcsolatot ápolhat azzal a magyarországi párttal, amellyel azonos értékrendet vall. Ez a felfogás amellelt érvelt, hogy a szlovákiai magyar pártok és politikusaik ne kapcsolódjanak be a magyarországi választási küzdelmekbe, nem vegyenek részt semelyik magyarországi párt választási kampányában. A szlovákiai magyarok által is figyelt magyarországi médiától pedig elvárták a korrekt semleges tájékoztatást a szlovákiai magyar pártok és politikusok vitáiról.

A másik politikai és társadalmi elképzelés szerint viszont a szlovákiai magyarságnak a szlovák politikai pártoktól elkülönülve egyetlen politikai szervezetbe kell tömörülnie, amelynek nem szabad belépnie a kormányba, hanem ellenzékben kell politizálnia. Az így felfogott etnikai magyar párt politikai eszköztárába mindekenélőtt az ellenzéki összefogás és nyomásgyakorlás tartozott. Ennek elengedhetetlen eleme a folyamatos nemzeti mozgósítás. A magyar politikát és közéletet egy központból kell irányítani. Következésképpen minden nagy társadalmi szervezetbe be kell kapcsolni a politikába, segítségükkel folyamatosan mozgósítva és egységszrontba tömörítve a magyarokat. Ez a korporatív elképzelés az 1968-as alternatíva Csemadokra szabott funkciójának részleges módosításával keletkezett. Ebből következett a magyarországi kapcsolatok rendje is.

Az 1989–1992 közötti (cseh)szlovákiai, illetve az 1993–2014 közötti szlovákiai magyar kisebbségi politikai pártszerveződés történetében az egy- vagy többpárti képviselő dilemmáját a rendszerváltás utáni első húsz évben az 1989–1990. évi pártalakulások logikája, majd az 1998-ban a mečiari választójogi törvény mi-

att megkerülhetetlenné vált pártegyesítés határozta meg.⁵² Az 1998. pártegyesülés és a 2009. évi kettéválás programbeli azonosságainak, illetve különbségeinek egyes elemeit jórészt mindmáig eltakarják a személyes ambíciókra és ellentétek-re leegyszerűsített magyarázatok és vádaskodások. A szlovákiai magyarságnak a vizsgált negyedszázadban felgyorsult asszimilációja mögött kisebbségi jogi és politikai deficit is meghúzódhat, érdekek tartósítják a láthatóan súlyos megosztottságot és kijátszhatóságot okozó kétpárti szerkezetet.

A MAGYAR KOALÍCIÓ PÁRTJA

Vladimír Mečiar kormányai Szlovákiát az 1990-es évek közepére végzetesnek tűnő politikai zsákutcába, az Európai Unió és a NATO-n kívüli európai perifériára navigálták. A hatalma tartós bebetonozására készülő szlovák „államalapító” ellenében, kiélezett belpolitikai helyzetben a három tényleges elődpárt 1998. évi egyesülésével alakult meg a Magyar Koalíció Pártja (MKP), amely 1998 és 2009/2010 közt a szlovákiai magyar kisebbségi közösség egyedüli politikai pártjaként működött.⁵³ Ez az inkább csak előzményeiben és nevében „koalíciós” szerkezetű politikai párt kezdettől fogva pártunióként létezett. Az 1997. évi mečiari választójogi törvény bevalottan az ellenzéki szlovák és magyar pártok koalíciós együttműködésének megnehezítését célozta, s az MKP – az elődpártok elnökeinek utólagos értékelése szerint is – ennek kényszerítő ereje hatására jött létre.⁵⁴ Az 1998–2004 közötti két ciklusban, a két Dzurinda-kormány idején be is bizonyosodott, hogy az ideális esetben 310 ezer aktív magyar szavazó támogatásával reálisan húsz parlamenti magyar

⁵² A szlovákiai választójog változásairól lásd Mesežnikov, Grigorij: A nem konszenzuson alapuló választási reform: Szlovákia esete. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2001. 1. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00006/grigorij.htm>

⁵³ A mečiari választójogi törvénynek a választási koalíciókkal szemben meghatározott magas parlamenti küszöbértéke nem mindenben végiggondolt, gyorsított folyamatban kényszerítette egyesülésre a három magyar elődpártot. A pártegyesítést Mečiar hatalomkoncentrációs törekvéseivel szemben Duray Miklós, az EMP elnöke szorgalmazta a legerőteljesebben. „Erős meggyőződése, hogy a magyar koalícióban a koalíciós együttműködést nem csupán elmélyíteni kell, hanem szorosabbá is kell tenni egy másfajta kötelek megteremtésével. Már 1994 tavaszán javasoltuk, hogy a Magyar Koalíció pártjai hozzanak létre uniót, vagy akár fuzionáljon a három magyar párt Csak a szervezeti egységünk megteremtése védelmezheti a kialakuló helyzetben a szlovákiai magyarságot, és csak így dönthetjük meg a velünk hasonlóan gondolkodó szlovák pártokkal együtt a fasizálódó kormány hatalmát.” Duray Miklós: Fúzió vagy unió? 1996. március 30. (Duray Miklós felszólalása a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom VIII. Országos Közgyűlésén, 1996. március 30. Galánta), In uő: *Önrendelkezési kísérleteink*. Somorja, 1999, Méry Ratio, 340.

⁵⁴ Együtt egymásért. 10 éves a Magyar Koalíció pártja. 1998–2008. <https://drive.google.com/file/d/0B-uFWu08PUj0cjFMSmdyTkIFRG8/view>

mandátum volt elérhető, ami a kormánykoalíciós tárgyalások során nehezen megkerülhető tényezővé emelhetette a Magyar Koalíció Pártját.⁵⁵

Korlátok és önkorlátozások, a koalíciós partnerek részéről is fel-felhangzó nacionalista kijelentések, Szlovákia régióinak jövőjét, regionális jövőképét a mečiar szellemben megalapozó közigazgatási törvény, s megannyi más bel- és külpolitikai tényező szorította be a Magyar Koalíció Pártját a taktikai engedmények és napi politikai alkuk zsákutcájába. Ezzel együtt az 1998–2006 között nyolc éven át tartó együttműködés jelentős politikai tőkét halmozott fel, amelyre még egy ideig lehet hivatkozni, s valószínűleg lehet rá építkezni is.

Az 1998. évi sikeres választások után a kormányalakításhoz csatlakozó Magyar Koalíció Pártja kormányzati részvétele feltételeként kénytelen volt elfogadni két másik önkorlátozó kitétel mellett azt a megszorítást is, hogy a közös kormányzás ideje alatt nem folytatja a területi autonómia irányába mutató politizálást is. Az MKP programdokumentumaiban az autonómiaelképzelések továbbfejlesztése, finomítása megállt, a közigazgatási egységeket leképező önkormányzati régiók betemették a területi (községi és regionális) alapú kisebbségi magyar autonómiaelképzeléseket.

Az MKP kormányzati részvétele 1998 és 2006 között, a két Dzurinda-kormány idején viszonylag erős pozíciók elfoglalását tette lehetővé. A magyar párt – a csatlakozási folyamatért felelős Csáky Pál miniszterelnök-helyettesnek köszönhetően – aktív szerepet vállalt Szlovákia EU-tagságának megvalósításában.⁵⁶

Ezzel együtt a szlovákiai magyar közvélemény, mi több, az MKP tagjainak, alap szervezeteinek egy része több alkalommal arra a következtetésre jutott, hogy koalíción belül kialakult feszültségek, bizalmatlanságok miatt fel kellett volna vetni a kormányból való kilépés lehetőségét. Az MKP szlovákiai kormányzati részvétele megítélésében máig nincs konszenzus, de a szlovákiai magyarság oktatási, kulturális intézményrendszerének részleges stabilizálódása rendkívül fontos eredménynek számít. Emellett a három Mečiar-kormány 1992–1998 közötti periódusaira jellemző nyílt magyarellenesség is visszaszorult.⁵⁷ Ez pedig lehetővé tette a Szlovákián belüli magyar–szlovák párbeszéd elindítását.

⁵⁵ Az 1998–2002. évi parlamenti választások idején az egységes Magyar Koalíció Pártja 306 623 szavazattal 9,13%-ot, 15 mandátumot, 2002-ben pedig 321 069 szavazattal 11,17%-ot és 20 mandátumot szerzett. Staroňova, Katarína – Malíková, Ľudmila: Policy making under coalition politics in Slovakia. *Sociológia. Slovak Sociological Review*, 3. (2003), 195–228; Stroschein, Sherrill: Measuring Ethnic Party Success in Romania, Slovakia, and Ukraine. *Problems of Post-Communism* 48, no. 4, July/August 2001, 59–69; Stroschein, Sherrill – Deets, Stephen: Dilemmas of Autonomy and Liberal Pluralism: Examples Involving Hungarians in Central Europe. *Nations and Nationalism* 11, (2005) no. 2. 2005, 285–305.

⁵⁶ Csáky Pál: *Magyarként Szlovákiában*. Pozsony, 1994, Pannonia. 32–37.

⁵⁷ Uo.

Mindazonáltal különösen az első kormányzati ciklus idején az MKP megtapasztalta a szlovák koalíciós partnerekkel való együttműködés korlátait is. A legfontosabb követeléseinek (a magyar szempontokat érvényesítő közigazgatási reform, az egyetemi képzés magyar tantervű intézményi bázisának megteremtése, valamint az úgynevezett nevesítetlen mezőgazdasági földek községi tulajdonba adása, a kisebbségi nyelvhasználati jogokat szavatoló törvények, rendeletek elfogadása) terén mutatkozó koalíciós ellenállás miatt a 2000. év környékén magában a pártvezetésben is megjelentek a kilépés lehetőségét fontolgató hangok. Ehhez a megoldáshoz az MKP a legközelebb 2001-ben jutott, amikor Mikuláš Dzurinda kormányfő a kormányon belüli belső egyeztetések eredményeit ki sem várva kezdeményezte a megyei önkormányzati törvény elfogadását. A harmadik Mečiar-kormány idején a Szlovák Nemzeti Tanácsban elfogadott 1996. évi 221. számú törvény alapján Szlovákiát nyolc államigazgatási kerületre (megyére) és 79 járásra osztották fel. A törvény a dél-szlovákiai magyar többségű, etnikailag vegyes népességű határ menti sávban 432 magyar többségű települést 13 járásban osztotta szét, s köztük mindössze két csallóközi magyar többségű járás, a komáromi és a dunaszerdahelyi maradt. Megyei szinten – a gerrymandering logikája szerint észak–déli irányban tudatosan felosztott magyar népességű határ menti területen – egyetlen olyan megye sem jött létre, amelyben a magyarok aránya elérte volna a 40%-ot. A Dzurinda által beterjesztett megyei önkormányzati törvény ezt a Mečiar-féle közigazgatási felosztást erősítette meg. Ezzel hosszú távon illuzórikussá tette a kisebbségi önkormányzatiság települési szinteknél magasabb érvényesíthetőségét az adott megyei közigazgatási keretek között. Az érintett közigazgatási egységekben élők véleményét meg sem hallgatva, a dél-szlovákiai magyarok lakta területeken 13-ról 18-ra növelték azoknak a járásoknak a számát, amelyekhez olyan magyarok lakta települések is tartoznak, ahol a magyarok aránya meghaladja a 20%-ot.⁵⁸

Az MKP-nak mind a két koalíciós szerződésben, illetve a két kormányprogramban sikerült kiemelt prioritásként megfogalmaztatnia a szlovák államnyelvtörvény után szabályozatlanul maradt kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó törvény elfogadtatását, illetve módosítását. Ez annál is könnyebben ment, mert a kisebbségi nyelvtörvényt az EU kisebbségi főbiztosa több ízben is Szlovákia integrációjának legfontosabb politikai előfeltételei között említette. Jóllehet az MKP-nak már 1999 tavaszán készen volt az önálló törvénytervezete, a többi koalíciós párt ellenállása, fenntartása miatt a kormány úgy döntött, hogy a kormány készítse el a végleges tervezetet, amelyet azután benyújtottak a parlamentbe.⁵⁹

⁵⁸ Szarka László: Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései. *Kisebbségkutatás*, 2001. 2. 208–222.

⁵⁹ Lanstyák István: Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1999. 2. 75–83.

A magyar párt számára a kormánytervezet több szempontból is elfogadhatatlannak bizonyult: részben azért, mert az államnyelvről szóló törvény szellemisége és több sérelmes rendelkezése is érvényben maradt, részben pedig azért, mert sem az oktatásügy, sem pedig a közigazgatási nyelvhasználat terén nem sikerült teljes áttörést elérni. A törvény ugyanis valójában csupán a közigazgatási szervekkel való kapcsolattartásra leszűkített „hivatalos érintkezésben” szabályozta a kisebbségi nyelvhasználatot. Komoly nyelvhasználati hátrány forrása maradt a törvénynek az az áldemokratikus intézkedés, amely szerint a hivatalos érintkezésben az adott település lakói csak abban az esetben használhatják helyben, a járási, illetve a kerületi székhely hivatalaiban saját anyanyelvüket, ha a szóban forgó településeken és járási, illetve kerületi központokban a kisebbség arányszáma eléri a 20%-ot.⁶⁰

Még súlyosabb következményekkel járt, hogy a még a harmadik Mečiar-kormány által kezdeményezett, de az első Dzurinda-kormány idején törvényerőre emelt új közigazgatási reform alapvetően magyarellenessé rajzolta újra a dél-szlovákiai magyar lakta járások és megyék határait. Az új közigazgatási beosztás alapján egyetlen magyar többségű megye sem jött létre, ami azzal járt, hogy a magyar nyelvű hivatalos érintkezés csak a helyi, illetve az új közigazgatási reformmal megszűnő járási szinten érvényesülhet.⁶¹ A „hivatalos érintkezés” szűkített értelmezése miatt más állami és közhivatalokban, közintézményekben (posta, biztosító, bank, közlekedési vállalatok, kulturális intézmények) stb. a törvény nem biztosította a kisebbségek anyanyelvhasználatát.

A második Dzurinda-kormány alatt a magyar nyelvnek a hivatali érintkezésben való használata kezdett felerősödni. Akadtak olyan járások, ahol a magyar vezetés alatt álló járási hivatalokban már megjelentek a kétnyelvű nyomtatványok, anyanyelven készült beadványok, a hivatali épületek külső és belső feliratai, útbaigazító táblái több helyen már szintén kétnyelvűek. A csallóközi, mátyusföldi vagy a gömöri, felső-bodrogközi magyar régiók kerületi székhelyein (Pozsonyban, Nagyszombatban, Nyitrán, Besztercebányán, Kassán) azonban a hatszáz ezres magyar közösség semmilyen nyelvhasználati jogokkal sem rendelkezett.⁶² Az MKP – a törvénnyel szembeni fenntartásai ellenére – mindent elkövetett annak érdekében, hogy a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó pozitív rendelkezéseket a gyakorlatban is megvalósítsák. Önálló kiadványban útmutatást adott közre a törvény végrehajtásáról.⁶³ Az is kiderült, hogy az MKP kormányzati jelenléte, s főként az uniós bővítés során játszott pozitív szerepével összefüggésben folyamatosan növekvő

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Szarka László: *Közigazgatási reform és kisebbségi kérdés. A szlovákiai közigazgatási reform és a Magyar Koalíció Pártjának elképzelései. Kisebbségkutatás*, 2001. 2. 208–222.

⁶² Lanstyák István: *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*, i. m., 78–81.

⁶³ Gyurics Piroška – Kvarda József: *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához*. Somorja, 1999, Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás; Magyar nyomtatványok a hivatalokban. A Galántai Járási Hivatalban élnek a kisebbségi nyelvhasználati tör-

presztízse miatt a magyarnyelvűséget a szlovák többségi közvélemény is érezhetően jobban tolerálta, amihez a későbbi pozitív kisebbségpolitikai gyakorlatot folytató kormányzatok is kapcsolódni tudtak.

A 2002-es választások előtt a Magyar Koalíció Pártja egy meglehetősen tömör, konkrét célokat megfogalmazó választási programot dolgozott ki.⁶⁴ Az MKP kifejezetten nemzeti kisebbségekre, s azon belül főként a szlovákiai magyarságra vonatkozó célkitűzései túlzottan általánosak voltak. Szerepelt köztük a kisebbségi önkormányzati rendszer, a kisebbségi nyelvhasználati törvény továbbfejlesztése, valamint a romák egyenjogúsítása. Az MKP 2002. évi programjában követelte a kollektív bűnösség elve alapján elfogadott jogi normák következményeinek megszüntetését. Ugyanakkor a korábbi program több alapvető fontosságú kisebbségi célkitűzése kimaradt ebből a dokumentumból. Ennek fő oka minden bizonnyal a koalíciós partnerekkel való egyeztetések során megtapasztalt ellenállás volt.

Jóllehet, a kormánykoalícióban eltöltött évek kisebbségi mérlege felemás, összességében az „örök kisebbségi ellenzékiség” két világháború közti mítoszát, annak racionalitását az FMK rövid életű kormányzati szerepvállalása mellett éppen az MKP sikeres kormányzati szerepvállalása kérdőjelezte meg. Mindezt akkor is érdemes kiemelni, ha az MKP szlovákiai kormányban eltöltött nyolc éve alatt nem sikerült alkotmányos fordulatot elérni a magyar kisebbség jogállását illetően. A szlovákiai magyarok számára kulcsfontosságúnak tekinthető kérdések közül több olyan is akadt, ahol az első koalíciós időszakban alig vagy egyáltalán nem történt előrelépés. Ez a trend a második Dzurinda kormány 2002–2006 közti éveiben sem sokat változott. Az MKP a kormánykoalíció tagjaként a kisebbségi magyarokat érintő közigazgatási kérdésekben éppúgy nem tudott áttörést elérni, mint a kódex jellegű, a közösségi jogokat is magában foglaló kisebbségi törvény előkészítésében és elfogadtatásában.

A párt ezzel együtt regionális, járási szinten sok fontos beruházás, intézményfejlesztés kezdeményezője volt, s emellett sok száz magyar szakember került be és jutott fontos pozíciókhoz az országos vagy regionális állami intézményekben.⁶⁵ Mint

vény által nyújtott lehetőségekkel. *Új Szó* (51) 2000. december 14.; Lanstyák István: *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*, i. m., 77.

⁶⁴ *A Magyar Koalíció Pártjának Programja*. (Pozsony), 2002, MKP Központi Irodája.

⁶⁵ „Érdeklünk volt, hogy részesei lehessünk a hatalmi struktúráknak, s így képesek legyünk befolyásolni a legfontosabb történéseket. Érdeklünk volt, hogy a magyarok ott legyenek a hivatalokban, megyei, járási és helyi szinten is, érdekünk, hogy a hatalom decentralizációja minél erőteljesebb legyen, hogy önkormányzataink megerősödjének, régióink fejlődésnek induljanak. Érdeklünk volt, hogy a gazdasági növekedésből választóink is profitáljanak, hogy a munkanélküliség csökkenését a szlovákiai magyarok is a saját helyzetük javulásán keresztül érezzék. Érdeklünk volt, hogy Szlovákia Magyarországgal együtt lépjen be az Európai Unióba és a Schengeni övezetbe. Érdeklünk, hogy annyi megpróbáltatás után légiesüljön a határ a két ország között, s ezáltal évtizedek óta nem tapasztalt, új együttműködési lehetőségek alapjait teremtsük meg. Fontos volt számunkra az is, hogy specifikus érdekeinket is érvényesíteni tudjuk. Újraépítettük a hidat Párkány és Esztergom között, Komárom-

ahogy a nyelvhasználati és oktatáspolitikai engedményeket, kompromisszumokat is érdemes számon tartani. Ezek közt a legfontosabb, a közösségépítés, illetve az értelmiségi, tanári, lelkesítő közgazdasági képzés szempontjából meghatározó eredménynek a komáromi Selye János Egyetem megalapítását tekinthetjük. A teljes egészében szlovák állami fenntartású egyetem hosszabb távon jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a felvidéki magyarság foglalkozási és műveltségi szerkezetében máig jelen lévő súlyos lemaradást fokozatosan fel lehessen számolni.⁶⁶

Mindazonáltal a két négyéves cikluson át tartó szlovák–magyar kormányzati korszak nem alapozta meg a konszociális kormányzati modell tartóssá vagy éppen megkerülhetetlenné válását, a kisebbségi pártok kormányzati vagy regionális politikába történő bevonása, részvétele továbbra is kizárólag az aktuális választási eredmények és koalíciók függvénye. Jellemző, hogy a megyei választások alkalmával a két „legmagyarabb” megyében, a nagyszombatiban és a nyitraiban – ahol magyar és a többi kisebbség szerepe nem tekinthető teljesen eredménytelennek – ám az MKP legjelentősebb célokat tekintve jórészt sikertelen maradt. Nem sikerült például a szlovák és a magyar kormánypártoknak parlamenti elé terjeszthető kisebbségi törvény tervezetében megegyezniük, a mečiar-i ihletésű közigazgatási beosztásról szóló vagy éppen a választójogi törvény módosításáról sem indultak érdemi koalíción belüli egyeztetések.

2006-ban, az első Fico-kormány megalakulását követő hónapokban egymást érték azok a mediatisztált esetek, amelyek egyrészt arra utaltak, hogy a Szlovák Nemzeti Párt kormányba emelése abba az irányban mozgósította a szlovák nacionalista és szélsőséges erőket, hogy a két cikluson át tartó szlovák–magyar együttműködés eredményeit mielőbb felszámolja. S bár szóban az előző korszak kisebbségpolitikai status quójának megőrzését ígérte a Fico-kormány, az egyes tárcák és kormányzati hivatalok igyekeztek gyorsan elhatárolódni a Dzurinda-kabinet visszafogottan kisebbségbarát gyakorlatától.

A kisebbségpolitikai program kialakításával és gyakorlat irányításával megbízott Dušan Čaplovič miniszterelnök-helyettes mozgásterét és pozícióértékét eleve behatárolta, hogy ellenzéki képviselőként önálló könyvet jelentetett meg a következő címmel: „Szabjunk gátat a Magyar Koalíció Pártjának”.⁶⁷ A kormány első évében a

Čaplovič még a szlovák–magyar megbékélés feltételeinek megteremtését, a folyamat felgyorsítását tekintette elsődleges feladatának. A 2007–2008. évi szlovákiai nemzetiségi feszültségek, konfliktushelyzetek, a Szlovák Nemzeti Párt és elnökének egyre nyíltabb, provokatív nacionalista fellépése, az MKP élén bekövetkezett személyi változások, Koszovó önállóságának elismerésével kapcsolatos nemzetközi fejlemények és több más ok miatt a szlovák kormány magatartásában fordulat ment végbe a kisebbségi joggyakorlat vonatkozásában is.⁶⁸

A pozsonyi kormány a 2001-ben ratifikált Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájával Szlovákia esetében az alábbi kilenc kisebbségi nyelvet helyezte nemzetközi jogi védelem alá: a bolgárt, a csehet, a horvátot, a lengyelt, a magyart, a németet, a romát, a ruszint és az ukránt. Ezenfelül „elismert kisebbségnek” számított a szlovákiai morva, a zsidó, az orosz és a szerb közösség. Átfogó kisebbségi törvény hiányában azonban semmilyen jogszabály sem rögzíti az egyes kisebbségi csoportok státuszát, elismertségük valójában a másfél évtized alatt kialakult kormányzati gyakorlatra volt visszavezethető. A 21. század eleji szlovákiai gyakorlat szerint valamely kisebbség politikai elismerése abban nyilvánul meg, hogy a képviselője meghívást kap a Szlovák Köztársaság Kormányának a Nemzetiségi Kisebbségekkel és Etnikai Csoportokkal Kapcsolatos Tanácsadó Testületébe.⁶⁹ Az orosz kisebbség – mint a Szlovák Köztársaság első „hivatalosan” elismert migráns kisebbsége – 2005-ben kapott mandátumot a kormány tanácsadó testületében, ami elvben akár áttörésként is értékelhető az autochton és a bevándorló kisebbségek közötti megkülönböztetés felszámolásában. Mégis sokkal inkább arról van szó, hogy az orosz kisebbség elismerése elsősorban a különleges orosz–szlovák kapcsolatoknak és a 20. századi migrációs folyamatoknak a következménye.⁷⁰

A szlovákiai etnopolitikai alaphelyzet sajátosságait természetesen nemcsak a számszerűsésekkel, a kisebbségek jogi helyzetének hiányosságaival lehet érzékelteni, hanem sokkal inkább a szlovák nemzetállami önmeghatározás mögött meghúzódó történeti előítéletekkel, etnikai sztereotípiákkal és fobákkal is. Ez különösen érvényes a szlovákiai magyarokkal, illetve a romákkal szembeni előítéletek

ban egyetemet hoztunk létre, Gömörben sikerült feljavítanunk az úthálózatot, Kis- és Nagyszelmenc között végre megnyitottuk a határátkelőhelyet. Beruházók jöttek hozzánk, munkahelyek létesültek, megszépültek községeink, templomaink, megújultak iskoláink, kultúrházaink.” Csáky Pál: Tíz vállalható év. In *Együtt egymásért*, i. m., 7.

⁶⁶ A kulturális, oktatási intézmények szerepéről a „kisebbségi nemzetépítésnek” tekinthető pártmunkában lásd Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány, 177–188.

⁶⁷ Čaplovič, Dušan: *Postavme hrádzu proti SMK*. Bratislava, 2004, Slovanský dom, 11–14.

⁶⁸ Dušan Čaplovič trvá na potrebe schválenia slovensko-maďarskej deklarácie. <https://svet.sme.sk/c/2892276/dusan-caplovic-trva-na-potrebe-schvalenia-slovensko-madarskej-deklaracie.html>; Čaplovič felszólította Göncz Kingát, ne avatkozzon be Szlovákia belügyeibe. <http://mti.hu/cikk/313531/>

⁶⁹ Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny. In Kollár, Martin – Mesežnikov, Grigorij – Bútora, Martin (ed.): *Slovensko 2005. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, 2006, Inštitút pre verejnú otázk, 150–151. A szlovák kormány kisebbségi tanácsadó testületéről lásd Gajdoš, Marián – Konečný, Stanislav: *Menšinová politika*, i. m.

⁷⁰ Dostál, Ondrej: Národnostné menšiny, i. m., 153.

sokszor tapasztalható felerősödésére.⁷¹ Ezekre épülnek rá a legnagyobb kisebbségnek, a szlovákiai magyarságnak a tudatos közösségépítő törekvéseit, gyakorlatát félreértő, megnehezítő vagy éppen bénító restriktív törekvések.⁷²

AZ MKP KETTÉVÁLÁSA

A 2006–2010 közötti időszak a jelenkori magyar–szlovák államközi kapcsolatokban az egyik legkiélezettebb konfliktusperiódusnak számít. Az első Fico-kormány, illetve a Gyurcsány- és Bajnai-kormányok közt kezdettől fogva éles ellentétek jelentek meg. Ennek a feszültségekkel és nyílt szembenállásokkal teli periódusnak a kezdetén a 2006. évi szlovákiai választásokat megnyerő Robert Fico vezette Smer-SD párt (Irány-Szociáldemokrácia, Smer) gyors kormányalakítása állt. Fico két nyíltan unió- és magyarellenes párttal, a Szlovák Nemzeti Párttal (Slovenská národná strana, SZNP) és a Vladimír Mečiar vezette Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért Néppárttal (Ľudová strana – Demokatické hnutie za Slovensko, HZDS) hozott létre közös kormányt.

A kormánykoalíció összetétele miatt az Európa Parlamentben az Európai Szocialisták Pártja 2006 júliusában felfüggesztette a Smer tagságát. Ebben a folyamatban a Gyurcsány Ferenc vezette Magyar Szocialista Párt is elkötelezte magát a Smer ellenében.⁷³ Ehhez a kormány- és pártközi szembenálláshoz több kisebbségi vonatkozású konfliktus társult. A legtöbb vitát, feszültséget kétségtávol Malina Hedvignek, a nyitrai egyetem magyar diákjának 2006. augusztus 25-én az egyetem közelében, napközben történt, egyértelműen etnikai háttérű fizikai bántalmazása váltotta ki.⁷⁴ A máig lezáratlan ügy napok alatt a legmagasabb politikai köröket is mozgósította. A diáklány bántalmazását elítélő magyarországi és nemzetközi visszhangot a szlovák miniszterelnök közvetlenül összefüggésbe hozta az újonnan

⁷¹ Vö. Vašečka, Michal: Reprodukcia predsudkov voči menšinám. In *Priority rozvoja kultúrnych potrieb znevýhodnených skupín obyvateľstva*. Vyd. 1. Bratislava, 2006, Ministerstvo kultúry SR, 73–90. Szlovák kormányzati elemzések szintén jelzik a jelenség létezését. <http://www.government.gov.sk/data/files/1211.doc>

⁷² A kormányzati elemzés szerint a magyar kisebbség „szegregációs hajlamai” nehezítik az integrációs folyamatot. Problémom menšin na Slovensku je integrácia a sprievodnými znakmi sú sociálna a ekonomická marginalizácia (Rómovia) či kultúrne a etnické „uzavieranie sa” (maďarská menšina). Uo.

⁷³ A 2016. júliusi–augusztusi események kronológiai áttekintését lásd Vékás János: Magyarország és a határon túli magyarok 2006. In Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó, 353–372.

⁷⁴ Vrabec Mária: *Hedvig*. Dunaszerdahely, 2010, Loar Kft., 84–95; Fazekas József – Hunčík Péter: A szlovákiai magyar kisebbség és Magyarország. In Gömbös Ervin (szerk.): *A kisebbségek jövője a globalizálódó világban*. Budapest, 2016, Magyar ENSZ Társaság, 76.

felállított szlovák kormány elleni nemzetközi kritikával és – ahogy belügyminiszterével közösen tartott nemzetközi sajtótájékoztatón fogalmazott – lejáratai szándékokkal.⁷⁵ A szlovákiai nyelvtörvény körül elhúzódott vita, a 2004. január 17-én ünnepélyesen megnyitott komáromi Selye János Egyetem és több más szlovákiai magyar oktatási, kulturális intézmény alulfinanszírozása – egyaránt a feszültségek mélyebb gyökereire és tágabb összefüggéseire utalt.⁷⁶

Ebben a több szempontból is feszültségekkel terhes időszakban az MKP 2007. évi tisztújító kongresszusa váratlan eredménnyel zárult.⁷⁷ Az egységes Magyar Koalíció Pártja élén elnökváltás történt: a párt kongresszusa szoros többséggel Csáky Pált választotta elnöknek, aki Bugár Bélát váltotta fel. Az elnöki pozícióért folyó küzdelemben a 2006. évi választásoktól kezdődően, mindkét fél politikai támadásokat intézett egymás ellen. A rendkívül éles személyes ellentétek, gyakran egymás erkölcsi minősítésébe átsapva, máig megmaradtak, amit a magyar nemzetpolitika irányítói sem próbáltak fékezni vagy kezelni. A 2007. évi elnökcserét követően felerősödtek azok a belső viták, amelyek a párton belül mindig is jelen lévő regionális, ideológiai platformok mellett most már a párt irányvonalaért folyó küzdelmet is megjelenítették. A párton belüli vitákban különösen az MKP stratégiai alelnökeként Duray Miklós működése jelentett folyamatos konfliktusforrást a különböző frakciószerű áramlatok között.⁷⁸ Ugyanakkor Csáky Pál, az új pártelnök is heves támadásokat intézett Bugár Béla és a hozzá kötődő parlamenti képviselők és pártvezetők ellen.⁷⁹

A párton belül elmérgesedett személyi viszonyok miatt 2009 tavaszán előbb Simon Zsolt, majd további négy képviselő – A. Nagy László, Bugár Béla, Bastrnák Tibor és Gál Gábor – döntött úgy, hogy kilépnek az MKP parlamenti frakciójából.

⁷⁵ Šutaj, Štefan – Sápsová, Zlatica: Národnostné menšiny. In Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútora, Martin (eds.): *Slovensko 2007. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, 2007, Inštitút pre verejnú otázk. 186–187.

⁷⁶ Uo. 76–77.

⁷⁷ Húshegy Gábor: Bugár Béla bukása. Újrakevert magyar kártya. *Magyar Narancs*, 2007. 15. http://magyarnarancs.hu/kulpol/bugar_bela_bukasa_ujrakevert_magyar_kartya-66969

⁷⁸ Duray Miklós a 2010. július 10-i rendkívüli pártkongresszuson már nem jelöltette magát az alelnöki posztra, ami nagy valószínűséggel összefüggött a személye és az általa mindig is vállalt radikális nemzetiségi politika körül kialakult vitákkal. Ő maga erről így nyilatkozott: „Az MKP 12 éves létezése folyamán három tisztségem volt. először a párt tiszteletbeli elnöke voltam. majd ügyvezető alelnöke, legutóbb pedig a stratégiai alelnöke. Bugár Béla elnöki tisztségének idején az volt a jellemző, ha bármit is javasoltam az elnökségben, azt biztos, hogy elvetették. A 2007-ben felállt stratégiai tanács a mai napon befejezte működését. Köszönöm mindenkinek az együttműködést.” Duray Miklós honlapja. <http://duray.sk/2010/07/befejezte-mkoedeset-az-mkp-strategiai-tanacs/>

⁷⁹ Nem a sértődött emberek platformját kell létrehozni. Csáky Pál interjúja. *Új Szó*, 2009. május 20. <https://archivum.ujso.com/online/kozelet/2009/05/20/nem-a-sertodott-emberek-platformjat-kell-letrehozni>

Bugár: megalakulta Híd, az új párt. *Heti Világgazdaság*, 2009. június 7. http://hvg.hu/vilag/20090607_bugar_bela_hid_szlovakia

A pártelnöki bukását követően a politikai életből való kivonulását mérlegelő Bugár Béla ezzel egy időben úgy döntött, hogy Most-Híd kétnyelvű névválasztással új politikai pártot alakít.⁸⁰ Amikor 2009. június 30-án Pozsonyban bejelentették, a Most-Híd Polgári Párt (Híd) megalakulásával nemcsak a szlovákiai magyar politikai élet 1998 óta tartó egypárti szerkezete szűnt meg, hanem más fontos változások is történtek. A kisebbségi magyar érdekképviselőt kizárólag etnikai alapon történő szerveződése helyett az újonnan létrejött párt magát a magyar–szlovák együttműködés pártjaként olyan interetnikus politikai szubjektumként határozta meg, amely multietnikus választói bázis kiépítésére törekedett, és programjában a magyar mellett a többi, főként a ruszin és a roma kisebbségi jogok védelmét, illetve kiterjesztését is célul tűzte ki.⁸¹ Ezzel a következő évtized szlovákiai magyar politizálását meghatározó kisebbségi pártszakadással annak az elképzelésnek is vége lett, amely szerint az ország választójogi törvénye, illetve a magyar kisebbség időközben 10% alá csökkent részaránya miatt magyar szempontból csak az egységes magyar párt bizonyulhat tartós képződménynek. Jóllehet a folyamatos etnikai térvesztés mellett egyre inkább nyilvánvalóvá vált, kizárólag etnikai alapon csakis az egységes magyar politikai pártnak van esélye arra, hogy az 5%-os küszöböt teljesítve bejusson a szlovákiai parlamentbe.⁸²

A MOST-HÍD LÉTREJÖTTE ÉS A KÉTPÁRTRENDSZER MŰKÖDÉSE

A magát „az együttműködés pártjaként” meghatározó, kezdetben alapvetően magyar választói bázisra támaszkodó, de a párt vezetésébe tudatosan szlovák politikusokat is felkérő Híd több tekintetben is új jelenség a magyar kisebbségi pártok

⁸⁰ Harrach Gábor – Rákóczi Krisztián: *Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez*. Budapest, 2017, L'Harmattan – Nemzetpolitikai Kutatóintézet.

⁸¹ A párt 2009. évi programja nyolc alaptézist fogalmazott meg. Közülük a következőket: „A Híd az együttműködés, a nyitottság, a tisztesség pártja, a felelősség és szabadság pártja. A Híd a magyarok és szlovákok, magyarok és magyarok, valamint a más nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok közti megbékélés pártja. A Híd azok pártja kíván lenni, akik békében és biztonságban akarnak élni, vállalkozni és dolgozni a kölcsönös bizalom, az egymás iránti türelem és megértés jegyében. A Híd arra törekszik, hogy a szlovákok, a magyarok és más. Szlovákia területén élő nemzeti kisebbségek között a bizalom és a kölcsönös tiszteleten alapuló kapcsolat jöjjön létre. A Híd párt célja, hogy megteremtse a feltételeket Szlovákia valamennyi régiójának kiegyensúlyozott fejlődéséhez és kidolgozza a legelmaradottabb térségek megsegítésének tervét. [...] A Szlovák Köztársaság többnemzetiségű, többnyelvű és többkultúrájú ország, ezért minden egyes lakosa számára azonos lehetőségeket kell teremteni a munkához, az érvényesüléshez és az együttéléshez. A *Most-Híd Párt programja*. H. n., 2009. <http://old.most-hid-ke.sk/docs/program-37-hu.pdf>

⁸² „Legrosszabb esetben alakul egy új párt” – Bugár Béla, a szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának volt elnöke. *Magyar Narancs*, 2009. 18. http://magyarnarancs.hu/belpol/legrosszabb_esetben_alakul_egy_uj_part_-_bugar_bela_a_szlovakiai_magyar_koalicio_partjanak_volt_elnoke-71271

történetében. Bugár Béla pártja ugyanis az első olyan kisebbségi politikai alakulat, amely szakított a kizárólagos magyar etnikai platformmal, s ennek megfelelően a párt tagságát és választói bázisát is magyar és szlovák alapokra próbálta helyezni. A Híd vezetői ennek megfelelően tudatosan kettős etnikai és politikai identitású párt építését tűzték ki célul.

A magyar szavazók felé elsősorban a magyar–szlovák együttműködésben rejlő, a szlovákiai magyarok jelentős része által a munkahelyeken, helyi közösségekben vagy éppen a egyes házasságokban naponta megélt pozitív üzeneteit próbálták eljuttatni. Ezzel egyrészt szakítani próbálnak az etnikai kizárólagosságra épített nemzeti logikával, másrészt csökkenteni igyekeznek az ellenérdekelte csoportok, rétegek, személyek által bármikor kiváltható konfliktusok kockázatát, illetve a tartósan rendezetlen kérdések romboló hatását. A szlovák szavazókat a korábban parlamentbe nem jutott vagy onnan kihulló liberális, konzervatív jobboldali kispártok közismert szlovák szereplőinek bevonásával tudták elsőként megnyerni.

Ugyanakkor a magyar–szlovák közeledés, a dél- és kelet-szlovákiai kisebbségi régiók felzárkóztatásának jelszávaival, viszonylag jelentős városi, polgári, értelmiségi, fiatal, esetleg kettős identitású vagy részben magyar családi, baráti, pozitív közösségi háttérrel rendelkező, a mélyszlovák nacionalizmust elítélő csoportokat is meg tudtak szólítani. Ez az interetnikus és regionalista alapozás persze nem minden esetben egyeztethető össze azokkal a hagyományos nemzeti, kisebbségi elvárásokkal, amelyek egy részét a magyarországi nemzetpolitikai kánon határozza meg.

A 2010. évi választásokon sokak meglepetésére a szlovákiai magyar szavazók nagyobb része a Bugár által alapított Híd pártot támogatta, és nem a Csáky által vezetett MKP jelöltjeire adta szavazatát. A Bugár által megszerzett 205 ezer szavazat jelentős részét, a párt elnöke szerint mintegy 30%-át, a dél-szlovákiai magyar többségű járásokban, városokban, s kisebb részben más szlovákiai régiókban élő szlovák szavazóktól szerezték.⁸³ Ezt a becslést a választási eredmények statisztikai, politológiai elemzései is megerősítették.⁸⁴ A szlovák támogatás viszonylag jelentős mértékét három mozzanatra lehetett visszavezetni. A tömeges támogatás hátterében minden bizonnyal a szlovákiai társadalomba integrált rétegek, például a különböző középosztályi csoportok, valamint a városokban és más vegyes nemzetiségű településeken, illetve a magyar–szlovák vegyes házasságban élők nagy részének támo-

⁸³ „Felméréseink azt bizonyítják, hogy pártunk választóinak mintegy harminc százaléka szlovák” – fejtette ki a politikus, aki korábban majdnem egy évtizeden át az MKP elnöke volt. Megjegyezte: a szlovákok közül eddig elsősorban a Dél-Szlovákiában élők támogatják a Hidat, de „szeretnénk meggyőzni az északon élő választókat is, hogy nem csak magyar párt vagyunk”. Bugár Béla: A Híd nem etnikai, hanem polgári párt. *Népszava*, 2010. március 12. <http://nepszava.hu/cikk/270046-bugar-bela-a-hid-nem-etnikai-hanem-polgari-part>

⁸⁴ Harrach Gábor: Etnicitás és pártpreferencia a Felvidéken – Kik alkotják az MKP és a Most-Híd szavazótáborát? *Kisebbségi Szemle*, 2016. 2. 29–51. http://bgazrt.hu/_dbfiles/blog_files/3/0000014683/kisebbségi_szemle_II_harrach.pdf

gatása állott. Emellett a Híddal választási szövetségre lépett Polgári Konzervatív Párt (Občianska konzervatívna strana) csekély, de valós szlovák értelmiségi választói bázisát sem lehet figyelmen kívül hagyni. Mint ahogy az új párt magyar–szlovák megbékélést, kiegyezést, együttműködést, a nacionalizmusokkal való szakítást hirdető programjának a szlovák értelmiségi körökben mérhető pozitív visszhangja és a Híd kezdettől fogva erős vállalkozói háttere is fontos tényezőnek számított.⁸⁵

A Híd interetnikus együttműködésen alapuló önmeghatározását Bugár Béla a választások előtt a következőképpen fogalmazta meg: „Mi vagyunk az egyetlen párt, mégpedig nem csupán Szlovákiában, hanem ebben az egész Kárpát-medencei régióban, de lehet, hogy egész Európában, amely úgy kíván politizálni, hogy már a párton belül megegyeznek egymással a szlovákok, magyarok, ruszinok, romák és más kisebbségek tagjai. Ez azt jelenti, hogy nemcsak nevünkben építünk hidat, hanem Szlovákia valamennyi kisebbsége közt is erre törekszünk. Minden megállapodáshoz kompromisszumra van szükség. Ez azt jelenti, hogy azok tudnak kompromisszumot kötni, akiknek van már valamilyen politikai tapasztalata. És tisztában vannak azzal, hogy minden jogszabály elfogadásához a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsában 76 szavazatra van szükség. Ezt azt jelenti, hogy mindig egyezsére kell jutnunk. A párton belül erre törekszünk mi is. Ezért például a választási programunkat nemcsak az adott nemzetiségen belül vitattuk meg, hanem a többiekkel is, így a többségi nemzethez tartozó párttagjainkkal is.”⁸⁶

A Híd esetében a szlovák szavazói támogatásnál is fontosabb kérdésnek bizonyult a szavazói bázis jelentős, 70%-os magyar többségének a beazonosítása, területi, társadalmi, politikai rétegzettség. Tény, hogy – stabil 30%-os szlovák szavazói bázist feltételezve – a 2010 és 2012. évi parlamenti választások során mindkét alkalommal több szavazatot kaptak a dél-szlovákiai választóktól, mint az 5%-os parlamenti küszöböt el nem ért MKP.⁸⁷

Az MKP, amely magát egyértelműen magyar etnikai, vagy még inkább nemzeti pártként határozta meg, s illetően formán a közös magyar elődpárti tradíciók egyedüli képviselőjének számított, ráadásul jelentős magyarországi médiatámogatást élvezett, jórészt csak az erős magyar többséggel rendelkező településeken, a

tömbterületnek számító csallóközi, bodrogközi és Ung-vidéki kistérségekben tudott több szavazatot szerezni, mint a Híd. A két választás során egyformán 109 ezer szavazat azt jelentette, hogy az etnikai mozgósítás tartalékai végesek, s magát a magyar társadalom többségét sem tudják a párthoz kötni. 2010 óta egyre többen maradtak távol a választásoktól, sok hagyományosan nagy arányban szavazó dél-szlovákiai járás választói aktivitása elmarad az országos átlagtól. S ami szintén új jelenség, egyre több szavazatot kaptak a térségben korábban mindig esélytelen szlovák pártok is.⁸⁸

A magyar szavazatok megoszlásának, a kétpárti üzemmódnak az értékelésében kezdettől fogva háromféle beszédmód érhető tetten: a személyeskedő-érzelmi narratívát a pártszakadásban részt vevők éltetik, de a különböző pártportálokon, blogokban, kommentekben folyamatosan jelen van, és az egyre meredekebb özszeesküvés-elméletekkel átítatva megjósolhatóan tartósan megmarad. A másik megközelítést a rendkívül erős demográfiai-asszimilációs fogyásra ideológiai, támogatáspolitikai és kettős állampolgársági gyógyírt kereső magyar identitás- és nemzetpolitika képviseli. Eszerint a kétpárti megosztottság kizárólag az asszimiláció felpörgetésében érdekelt többségi nacionalizmusnak kedvez, így a Híd vagy tudatosan vagy akaratlanul, de elébe megy az akkulturációs–asszimilációs folyamatoknak. Ugyanakkor a „hidas” érvelés szerint az MKP etnikai és identitáspolitikái talapzatú politikája nem veszi figyelembe a szlovákiai magyar közösség tényleges helyzetét, szükségleteit, s az asszimiláció útján elindult tömegek „leírásával” maga is felgyorsítja a nyelv- és identitásvesztéshez vezető folyamatokat.

Csáky Pál, az MKP elnöke és vele együtt az MKP érvrendszerét használó elemzők többsége a Híd létrejöttét Bugár Béla „árulásaként”, a magyar választók tudatos megosztásaként és félrevezetéseként értékeli. S ennek megfelelően a Hídra leadott magyar szavazatok számának alakulását ebből a szempontból afféle mellékes körülményként kezelik. „Nem érv az a Magyarországon megfogalmazódott nézet sem, hogy »a magyar szavazóknak majdnem a fele oda szavazott«. Aki komolyan szándékozik nemzetpolitikával foglalkozni, ilyen felületesen nem közelíthet ehhez a kérdéshez. Az igazságot ugyanis nem lehet a polgárok szavazataival eldönteni. Az igazságot vagy érzi a lelkünkben működő iránytű, vagy elvesztünk. S ha bárkit is meglep az a felismerés, hogy az asszimilálódásra és az azt segítő vagy legalábbis elnéző ideológiákra és szervezetekre 1920 óta van reális igény a szlovákiai magyar társadalomban, az nem érti a megmaradásunkért való küzdelem lényegét – amely minden nemzetpolitika alapja kellene, hogy legyen. Aki simogatni akarja az egyik és a másik hozzáállást is valamiféle vélt egységesülés reményében, az nem hasznot

⁸⁵ Gyárfašová, Oľga: Slovenské parlamentné voľby 2010: nacionálna agenda na ústupe? *Stredoevropské politické štúdie*, 2010. 1. 65–84.

⁸⁶ Béla Bugár (Most-Híd): Po voľbách vylučujem SNS, no problémom je aj Matovič. *Voľbný infoservíz*, 2012. <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2012/kandidati/rozhovory/1329604757.txt>

⁸⁷ A Híd választói bázisában megfigyelhető eltolódások ellenére valószínűleg csak a 2016. évi parlamenti választások során szavazott több dél-szlovákiai magyar az MKP-ra, mint a Hídra. „Az MKP, noha három választáson is alulmaradt a Most-Híddal szemben, a magyarság körében – az utóbbi párt folyamatosan csökkenő támogatottsága miatt – nagy valószínűséggel többségre tett szert. Az, hogy ez a viszonylagos többség először melyik választáson realizálódott, illetve hogy ebben a körben (tekintettel a szlovák pártokra szavazó magyarokra) abszolút vagy relatív többségről beszélhetünk-e, a becslési eljárástól függ.” Harrach Gábor: *Etnicitás és pártpreferencia*, i. m.

⁸⁸ Ez a tendencia a 2016-os választásokon is folytatódott. Igaz, a két párt magyar szavazati bázisa ekkorra már majdnem kiegyenlítődött. Halász Iván: *A 2016. évi szlovákiai parlamenti választások és a magyar kisebbségi pártok, Kisebbségkutatás*, 2016. 3. 51–53.

hoz, hanem károkat okoz.”⁸⁹ Ez a Csáky Pál által megfogalmazott érvelés a Híd lélekavadászatának az eseteire építve, Bugárékat többrendbeli erkölcsi romlottsággal, a nemzeti érdekek feladásával és az asszimilációs folyamatok tudatos támogatásával vádolta és kétségbe vonta a Hídnak a vizsgált két választás során kimutatható, jelentős százezer körüli magyar szavazói bázisának valós voltát, a Híd választóinak véleményét és meggyőződését.

Ezzel szemben a Híd azért nem kapott meghívást 2010-ben a MÁÉRT tanácskozására, mert a magyar kormány a fórumot az etnikai magyar pártok számára tartja fent.⁹⁰

1. táblázat. A magyar pártok eredményei szlovákiai parlamenti választásokon, 1992–2010

Év	Magyar pártok	Szavazatok száma és aránya	Mandátumok száma a Szlovák Nemzeti Tanácsban	Magyar pártok státusa
1990	EPM, MKDM+FMK*	292 636 – 8,7%	14+5*	ellenzéki
1992	EPM, MKDM	299 574 – 9,7%	14	ellenzéki
1994	Magyar Koalíció	292 936 – 10,2 %	17	ellenzéki
1998	MKP	313 718 – 9,1%	15	kormánykoalíció
2002	MKP	321 069 – 11,2%	20	kormánykoalíció
2006	MKP	269 111 – 11,7%	20	ellenzéki
2010	Most-Híd	205 538 – 8,2 %	14	kormánypárti
2010	MKP	109 638 – 4,3 %	–	parlamenten kívüli

* A Független Magyar Kezdeményezés a Nyilvánosság az Erőszak Ellen kormánypárt listáján indult a választáson és a Szlovákiában nyertes NYEE 48 mandátumából ötöt az FMK szerzett meg.

⁸⁹ Csáky Pál: Egyenes beszéd. Csáky Pál blogja, 2012.10.07. http://csakypal.blog.hu/2012/10/07/egyenes_beszed_384

⁹⁰ A MÁÉRT tizedik plenáris ülésére Erdélyből a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és a Magyar Polgári Párt, a Vajdaságból a Vajdasági Magyar Szövetség és a Vajdasági Magyar Demokrata Párt. Kárpátaljáról a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség, a Felvidékről a Magyar Koalíció Pártja kapott meghívást. Az anyaország képviselői szerint a Híd kizárta magát az együttműködésből. Bugár Béla, a párt elnöke szerint, ha a MÁÉRT-ra csak etnikai alapon szerveződő pártokat hívtak meg, akkor a Hídnak is ott lett volna a helye: „2010 júniusától a szavazatok tükrében a Híd legitim képviselője a szlovákiai magyaroknak, sőt, egyetlen legitim képviselője a szlovákiai magyaroknak a szlovák parlamentben és a kormányban. A Híd pártot magyarok alapították, és az együttműködés címszó alatt beléptek a pártba olyan más nemzetiségű emberek is, akik ezt az utat tartják járható útnak. Ehhez nincs mit hozzátennem.” Halló, Bugár Béla? A MÁÉRT nem kívánatos vendége. Zentai Péter interjúja Bugár Bélával. http://hvg.hu/velemeney/20101108_bugar_hid_maert

2. táblázat. A Most-Híd és az MKP választói a dél-szlovákiai járásokban, 2010–2012

Járás	Most-Híd		MKP		Részvételi arány	
	2010	2012	2010	2012	2010	2012
Dunaszerdahelyi	32 909	25 671	21 262	23 139	67,57	60,67
Érsekújvári	17 531	15 412	13 364	12 716	61,83	58,16
Galántai	13 730	12 089	6 621	6 947	60,57	58,55
Kassa-vidéki	7 988	5 081	3 539	3 473	57,61	54,75
Komáromi	19 409	13 947	17 817	18 694	60,03	52,4
Lévai	9 965	8 696	7 618	6 911	59,02	55,58
Losonci	5 196	4 783	3 882	3 441	53,87	50,8
Nagykürtösi	3 124	2 685	3 578	3 200	56,37	52,75
Nagymihályi	3 420	2 928	2 657	2 422	48,41	51,42
Nagyőrcei	2 214	1 691	1 897	1 841	56,95	51,74
Nyitrai	5 218	5 293	1 693	1 467	60,64	61,36
Rimaszombati	7 059	6 456	6 911	7 008	56,04	52,71
Rozsnyói	6 100	5 468	3 214	3 352	60,59	54,66
Szenci	5 671	5 375	1 563	1 716	65,19	63,02
Tőketerebesi	5 301	4 901	6 275	5 404	52,19	50,24
Vágsellyei	6 660	5 413	3 952	4 121	58,22	55,05
Déli járások összesen	151 495	125 889	105 843	105 852	59,56	55,24

3. táblázat. Az MKP 2006–2014. és a Híd 2010–2014. évi választási eredményei

Párt	Választás éve	Szavazatok száma	Szavazatok aránya	Mandátumok száma	Mandátumok aránya	Parlamenti, kormányzati szerepe
MKP	2006	269 111	11,68%	20	13,33	ellenzéki
Híd	2010	205 538	8,12%	14	9,33%	kormánypárt
MKP	2010	109 638	4,33%	0	0%	nem jutott be
Híd	2012	176 088	6,89%	13	8,67%	ellenzék
MKP	2012	109 483	4,28	0	0%	nem jutott be

ÖSSZEGZÉS

Az 1989. évi rendszerváltás nyomán létrejött liberális, kereszténydemokrata és néppárti indíttatású szlovákiai kisebbségi magyar politikai pártok és utódpartjaik első huszonöt évének programjait, működését és választói bázisát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az etnikai és regionális alapozású kisebbségi pártok a stratégiai alternatívák mindegyikét végigpróbálták. A kisebbségi jogvédelem érdekében kifejtett erőteljes ellenzéki magatartástól az országos kormányzati koalíciókban folyamatos

egyeztetéseket és önkorlátozást igénylő részvételig, a helyi, regionális, kulturális autonómiák kialakításának deklarált céljaitól a többséggel való tartós konszociális modell kiépítéséig terjedtek a próbálkozások, sikeres és sikertelen kísérletek, konkrét döntések és lépések.

A magyar kisebbségi közösségek stabil, kiszámítható választói magatartása, a romániai Iliescu- és jugoszláviai Milošević-korszakkal egybeeső Mečiar-periódus lezárásának általános igénye megkönnyítette az „örök ellenzékiesség” eszményének feladását és 1998-ban a szlovákiai kormányba lépés fontosságának, jelentőségének elfogadtatását. A döntés következményeivel való szembesülés azonban mindhárom párt esetében sok vitát és konfliktushelyzetet eredményezett.

Ezek egyik közös okát abban lehet megjelölni, hogy a három szlovákiai magyar párt a kormányzati szerepvállalással egy időben fúzióra kényszerült, s ezzel saját magukat és a magyar kisebbségi politikai pártrendszer ideológiai sokszínűségét számolták fel. Az egységes MKP többségében kormányzati, parlamenti funkciókat vállaló vezetőinek a kormányzati munka és az azzal szorosan együtt járó szakértői, gazdasági, közigazgatási feladatok teljesítése közben szembesülniük kellett azzal, hogy a pártszerű magatartás felértékelődése nyomán egyre problematikusabbá vált a pártok etnikai és közösségépítő funkcióinak, illetve az országos kormányzati felelősségből adódó folyamatos kompromisszumkötéseknek az összeegyeztethetősége.

A kisebbségi magyar mozgalmak vezetőinek kezdettől fogva szembe kellett nézniük azzal az eshetőséggel, hogy a szlovákiai magyar választási koalíció tényleges politikai párttá való átalakítása, belső szervezeti rendjének megszigorítása, s a kormányzati munkával járó kompromisszumok a belső és külső ellenzék megerősödését, ellenkezését fogják kiváltani. A kormányzati pozíciókba jutott kisebbségi magyar pártok előtt álló feladat tehát az volt, hogy a közösségépítő, etnikai szerepeket meg kellett próbálni összehangolni a demokratikus koalíciós partnerekkel együtt kidolgozott országos célkitűzésekkel. Ez a fajta feladatkijelölés az MKP részéről többé-kevésbé mindenütt megtörtént. A párt igyekezett a konszociális lehetőségeknek megfelelően átalakítani stratégiáját, de programjában továbbra is hangsúlyosabbak maradtak a kisebbségi jogvédelem elemei mint a nemzetállam egészére kiterjedő strukturális változtatás kívánalmai.⁹¹

A 21. század eleji kelet-közép-európai politikai gyakorlat azt mutatja, hogy ennek a modellnek a laboratóriumai – kedvező körülmények közt – a helyi és a megyei önkormányzatok lehetnének. Igaz, ehhez a jelenlegi önkormányzati választási törvényt, a vegyes lakosságú területeken a többségi szlovák jelöltek számára gyakorlatilag kedvezményes mandátumot nyújtó megoldásokat felül kellene bíráltni, illetve olyan méltányos együttműködési formák kialakítására kell törekedni, amelyek lehetővé teszik a pozitív tapasztalatok jogi értelmezését és rögzítését.

⁹¹ Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.

Mindazonáltal azt az alternatívát sem lehet teljes egészében kizárni, hogy a nagyobb létszámú és jól szervezett szlovákiai kisebbségeknek hosszú évek, évtizedek munkájával sikerül meggyőzniük a többségi politikai eliteket arról, hogy nemzetállami kizárólagosság helyett a kulturális és lokális önkormányzati elemekre épülő kisebbségi autonómia gondolata és az alkotmányos alapokon nyugvó, a központi parlament és kormányzat által ellenőrzött intézményrendszere, megfelelő nemzetközi politikai garanciákkal végső soron mindenki számára előnyös megoldás lehetne. A települési szinten az esetek többségében kiválóan működő magyar, ruszin többségű lokális önkormányzatok jól mutatják, hogy az önkormányzatiság eszközrendszerének ellenőrizhető törvényi keretek közötti működése jóval kevesebb kockázatot hordoz magában, mint a kormányzati ciklusonként váltakozó, bizonytalan és pártpolitikai hangsúlyoktól függő, hol koncesszív, hol meg restriktív jogfilozófia által vezérelt modell.

Ennek az alternatívának az esélye ma minimális, pedig a szlovákiai magyar közösség identitás szerkezete, intézményrendszere, lojalitásviszonyai és közösségépítő törekvései ma még alkalmasak lennének arra, hogy a felelős, az ország és a saját közösség érdekeit összhangba hozni képes önkormányzatiság irányába mozdítsák el a szlovákiai etnopolitikai viszonyokat. Ezeket az igényeket tartósan csak egy erőteljes asszimilációs politika tudja háttérbe szorítani, ami viszont a magyar-szlovák államközi kapcsolatokban okoz folyamatosan súlyos zavarokat, s ezzel együtt hátráltatja a közép-európai együttműködés lehetőségeit is.

Választási rendszerek és a kisebbségek pártjai Szlovákiában, 1989–2014*

HALÁSZ IVÁN

Az 1989-es rendszerváltás ismételten előtérbe helyezte a nemzetiségi kérdést az egész kelet-közép-európai térségben, természetesen nem egyforma intenzitással. Csehszlovákia 1992. évi kettéválását követően immár négy visegrádi állam mind-egyike eltérő modellt képvisel. Lengyelország az egyetlen olyan állam, amelynek közjoga választási könnyítéseket vezetett be annak érdekében, hogy – bizonyos, nem túl nehéz feltételek teljesítése esetében – a nemzeti kisebbségek is rendelkezzenek parlamenti képviselettel. Európa nemzetiségileg és vallásilag egyik leginkább homogén társadalmában mindennek csak korlátozott gyakorlati relevanciája volt. A Cseh Köztársaságban is hasonló volt a helyzet. Itt azonban – a korábbi szocialista csehszlovák közjogi hagyományok ellenére – a rendszerváltó többségi politikai elitek úgy döntöttek, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségeknek országos szinten nem biztosítanak semmilyen kedvezményeket. Tegyük hozzá, hogy az országban alig vannak klasszikus nemzeti és etnikai kisebbségek. Az 1992 utáni Szlovákia sem tette meg ezt a lépést, sőt, a cseh és a lengyel szomszédoktól eltérően itt még egy komplex kisebbségi jogi törvényt sem fogadtak el, annak ellenére, hogy éppen ezen ország rendelkezik a visegrádi térségben még mindig komoly és politikailag is releváns kisebbségekkel (magyarok és bizonyos mértékig a romák).

A RENDSZERVÁLTÁS

A nemzetiségi kérdés Szlovákiában fontos politikaformáló szerepet játszik, ami főleg az ott élő nemzeti és etnikai közösségek magas létszámával függ össze. A magyar nemzetiségű lakosok száma az elmúlt negyedszázadban bekövetkezett csökkenés ellenére még mindig megközelíti a félmillió főt, ami az összlakosság majdnem 10%-át jelenti. A népszámlások által nehezebben megragadható sokszínű roma közösség száma is a legtöbb irányadó becslés szerint is eléri a 400 ezer főt.

Ezenkívül az országban él még cseh, lengyel, német, ruszin és ukrán nemzetiségi közösség, azok azonban a kisebb létszámuk vagy az asszimiláltságuk miatt kevésbé jelennek meg a politikai színtéren. Komolyabb migrációs közösségek egyelőre nem alakultak ki Szlovákiában. A jelen írás emiatt igazából csak az előbb említett két nagyobb nemzetiségi közösségre koncentrál, amelyek eltérő eredménnyel ugyan, de mégiscsak létrehozták önálló pártjaikat, és ezáltal az önálló közösségi pártrendszerüket, illetve legalább annak csíráját.

A pártépítés vonatkozásában egyértelműen a magyar közösség volt a sikeresebb, amely már a szövetségi Csehszlovákia idején is a legnagyobb és legszervezettebb nemzeti kisebbségnek számított. A föderáció kettéválása a súlya még jobban megnövekedett, bár a politizálásának keretei valamivel nehezebbek lettek. Ez a közösség tulajdonképpen nemcsak „elszenvedője”, hanem részben alakítója is volt a rendszerváltás utáni változásoknak, hiszen a parlamenti képviselői és részben a szervezetei révén már akkor is ott volt a törvényhozásban, amikor az 1990 tavaszán megszületett az új demokratikus választási rendszer.

Az új demokratikus választási rendszer alapjait, amely lényeges elemei mai napig meghatározzák a cseh és szlovák politikát, még az első szabad választások előtti csehszlovák szövetségi törvényhozás rakta le. Az akkor működő Szövetségi Gyűlést és a cseh és szlovák nemzeti tanácsokat 1986-ban választották meg az állampolgárok, de az 1989. évi novemberi úgynevezett bársonyos forradalom után ez a testület az első szabad választások előtti időszakban összesen két ízben¹ egészült ki ellenzéki képviselőkkel. Az új képviselők nem az időközi választások, hanem a kooptálás révén kerültek be a szövetségi és köztársasági szintű képviselő-testületekbe. Ezt a megoldást az 1989. november 28-án elfogadott 1989. évi 183. számú alkotmánytörvény tette lehetővé, amelyet a csehszlovák rendszerváltásnak a tömeges tüntetésekkel együtt járó hektikus heteiben fogadta el a régi kommunista parlament az ellenzékkel kötött politikai megállapodásoknak megfelelően. A visszahívások, a lemondások és az elhalálozások miatt megüresedett parlamenti helyeket tehát ezzel a módszerrel töltötték fel, mégpedig az ellenzéki szervezetek jelöltjeivel, akikre azonban a régi vágású képviselők szavaztak. A jelölteket politikai pártok állították, de a jelöléseket minden esetben két ellenzéki szervezettel kellett egyeztetni: a cseh országrészekben a Polgári Fórummal (OF), Szlovákiában pedig a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) nevű mozgalommal. Az utóbbin belül politizáltak a szlovákiai magyar ellenzékiek is. A Szövetségi Gyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács ennek a megoldásnak megfelelően kétszer egészült ki magyar nemzetiségű új képviselőkkel – először 1990 januárjában, majd februárban is. Az első körben öt képviselő került be az akkor még fontosabbnak számító szövetségi parlamentbe, akik mind az ellenzék jelöltjei voltak. Februárban pedig egy újabb

* Készült az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont „A választási szabályozás fejlődése és a pártrendszerek működése Kelet-Közép-Európában” című inkubátor programja (2013–2015) keretében.

¹ A Szövetségi Gyűlés és a Szlovák Nemzeti Tanács ennek megfelelően 1990 januárjában, majd februárjában egészült ki magyar nemzetiségű ellenzéki képviselőkkel is.

ellenzéki és egy kommunista képviselő követte őket. A Pozsonyban működő köztársasági parlamentbe először csak egy magyar ellenzéki képviselő került be, akit februárban további nyolc képviselő követte. Azokból csak egy volt a kommunista párt jelöltje.²

A kooptálás révén bekerült kommunistaellenes ellenzéki képviselők eleinte együttesen próbáltak fellépni, de ez a magatartás idővel természetesen módosult. Ez vonatkozott a magyar képviselők egy részére is. Duray Miklós és Popély Gyula ugyanis a prágai Szövetségi Gyűlésben intenzíven kezdték együttműködni két olyan magyar képviselővel, akik még az 1986. évi utolsó pártállami választások idején a magyar kisebbség hivatalos képviselőjeként kerültek be a parlamentbe. Sídó Zoltánról és Vitéz Erikáról volt szó, akikkel együtt, illetve velük összehangoltan kezdték 1990 februárjában nemzetiségi alapon támaszkodni az ellenzéki erők által szorgalmazott új választási rendszer lényeges elemeit.³

Az említett magyar képviselőknek nem az új rendszer tervezett arányosságával volt a problémája, amely felváltotta volna a korábbi egymandátumos választókerületi többségi rendszert, hanem a tervezett 5%-os bekerülési küszöbvel, amelyet antidemokratikusnak találtak, különösen a nemzeti és etnikai kisebbségek szempontjából. Továbbá azt is szorgalmazták, hogy nemcsak a politikai pártok és mozgalmak, hanem a társadalmi szervezetek is indíthassanak jelölteket. Az sem tetszett a felszólalóknak, hogy a választásokon indulni szándékozó pártoknak legalább 10 ezer tagot vagy támogató aláírást kellett volna felmutatni, valamint az sem, hogy a függetlenként induló jelöltek gyakorlatilag ki lettek zárva a választási versenyből, hiszen azon csak a pártlisták révén lehetett részt venni.⁴

A cseh és szlovák ellenzéki többséggel együtt politizáló magyar képviselőknek sem tetszettek ezek a szabályok, de az ellenzéki egység jegyében felsorakoztak azok mögött. Ők azonban inkább az új, immár legitim parlament keretein belül akartak visszatérni ezekhez a kérdésekhez. Emiatt az első önálló magyar politikai szervezatként már az 1989 novemberében megalakult Független Magyar Kezdeményezés (FMK) megszavazta az új választási törvényt. Abba végül nem került be az a kikötés, hogy az 5%-os bekerülési küszöb legalább a nemzetiségi pártlistákra nem vonatkozik, pedig ez a viták során felmerült, mint az egyik kompromisszumos megoldás. Csupán annyi változás történt, hogy az 5%-os küszöb csak a szövetségi szinten és a Cseh Köztársaságban került bevezetésre, Szlovákiában azonban egészen 1992-ig csak a 3%-os bekerülési küszöb érvényesült.

² Lásd Sándor Eleonóra: A rendszerváltás magyar szemmel. In Fazekas József – Hunčík, Péter (szerk.): *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*. Somorja – Dunaszerdahely, 2004, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 46.

³ Uo. 35–36.

⁴ Uo. 36, 47.

A rendszerváltás idején született szlovákiai magyar pártszerkezet azonban alapvetően nem e könnyítés miatt lett belülről differenciált és tagolt, hanem sokkal inkább az első szabad hónapok belső politikai mozgásai miatt. Talán az országos politikai folyamatok is ebbe az irányba terelték a magyar színekben és kisebbségi érdekekben politizálókat. Az sem kell elfelejteni, hogy a csehszlovákiai magyarság az 1920-as években is belülről differenciált pártszerkezettel rendelkezett, amely csak később kezdett egységesülni.

A FÜGGETLEN MAGYAR KEZDEMÉNYEZÉS

Az első önálló rendszerváltó magyar politikai szervezet a már említett Független Magyar Kezdeményezés (FMK) lett, amely már 1989. november 18-án, azaz a rendőrség által szétvert nagy prágai diáktüntetés másnapján megalakult Vágsellyén. Az alapító főleg fiatal és középkorú szlovákiai magyar értelmiségiek voltak, akik nagyra tartották a demokratikus és liberális elveket. Az FMK korán szövetségre lépett a legnagyobb szlovákiai rendszerváltó erőt képviselő Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN) nevű szervezettel, amellyel együtt indultak az első szabad választásoknak is 1990 júniusában. Az első választási ciklusban 1990 és 1992 között az FMK kormánypártnak számított, és több kormánytagja is volt. Azt lehet mondani, hogy ebben az első időszakban az FMK a kisebbségi politizálás szemszögéből nézve egyértelműen aktivista magatartást tanúsított. A szervezet 1992 januárjában nevet változtatott, és attól kezdve Magyar Polgári Pártként politizált, amely az akkori szlovákiai magyar politikai élet liberális polgári szárnyát próbálta képviselni. Az 1992. évi parlamenti választásokon azonban csak 2,29%-os választási eredményt ért el, ami ugyan azt is jelentette, hogy a szlovákiai magyarok majdnem egynegyede rájuk szavazott, de a bejutáshoz ez kevésnek bizonyult. 1994-ben részben ezért, részben az akkori többségi politikai nyomás miatt meglehetősen előnytelen koalíciós megállapodást kötött a többi magyar párttal. Ezzel viszont sikerült bebiztosítani a politikai megmaradását és 1998-ig önálló fennmaradását. Akkor ugyanis a választási törvény módosítása miatt a többi magyar párttal együtt beolvadt a Magyar Koalíció Pártjába.⁵

A rendszerváltás hónapjaiban komolyan felmerült az, hogy a kommunisták által az 1949-ben években létrehozott Csemadok nevű társadalmi-kulturális szervezet⁶ politikai érdekvédelmi szervezetté, netán egyértelműen politikai párttá alakuljon át, és próbálja képviselni a szlovákiai magyarok érdekeit. Az is felmerült, hogy a

⁵ Szarka László: Kisebbségi többpártrendszer és közösségépítés. In *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*, i. m., 82.

⁶ Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete. A szervezet rövidítése idővel fogalommmá vált, és ezért túlélte Csehszlovákia megszűnését is. A kifejezés eredete pedig fokozatosan feledésbe merül.

helyi szinten mindenütt jól beágyazott Csemadok legyen a szlovákiai magyarság valamiféle „csúcsszerve”, sőt a pozsonyi városi szervezete azt is javasolta, hogy egy külön törvény rendelkezzen kiemelt szerepéről. Itt tudni kell, hogy a működése hosszú évtizedei alatt a Csemadok nagyon jó aktivista hálózatot épített ki, és az 1989 előtti időszak legtöbb magyar kulturális csemény az égisze alatt történt, ami nagyon megnövelte a szlovákiai magyar társadalmon belüli elfogadottságát. A már létező szervezeti háttere az 1990-es évek elején nyilvánvalóan jó szervezeti hátteret jelentett volna egy induló politikai párt számára, de azt is jelenthette volna, hogy megszűnik létezni, mint a társadalmi tömegszervezet.⁷ A Csemadok akkori vezetése egyébként afféle köztes utat próbált találni az említett koncepciók között, de az nehéznek bizonyult, sőt, majdnem lehetetlen volt.

Az FMK eleve nem támogatta egy ilyen koncepciót. Valamivel megértőbb volt vele szemben Duray Miklós, aki 1990 elején ugyan az FMK ajánlására került be a szövetségi törvényhozásba, de ott önállóan kezdett politizálni, és az előbb már említett Popély Gyulával nemzeti alapon inkább a már bent lévő magyar képviselőkkel fogott össze, mintsem alkalmazkodott volna az akkor még egységes ellenzéki politizáláshoz. Eleinte ő is kritikus volt a Csemadok politikájával és belső reformterveivel szemben, de korán megéreztte, hogy a Csemadok tagságából a szlovákiai magyarság és egyáltalán a nemzeti kisebbségek ügyét felvállaló párt is létrejöhet. Egyik írásában ezt a következőképpen foglalta össze: „Nem a Csemadok megszűnésétől kell félnünk, hanem attól, hogy nem lesz politikai képviselőtünk, ha nem kapunk időben észhez!”⁸ Ezáltal, valamint az előbb említett parlamenti szövetségi politika révén, amely során Duray Miklós a Szövetségi Gyűlésben az ott ülő Csemadok vezetőivel teremtett jó kapcsolatot, létrejött azon platform, amely alapján kiváló együttműködés tudott kialakulni az éppen születőben lévő Együttélés Mozgalom és a Csemadok központi, illetve helyi szervezetei között. A Csemadok tagságában és szervezettségében rejlő lehetőségeket tehát ez a mozgalom tudta kihasználni, és nem az előbb kialakult FMK.

AZ EGYÜTTÉLÉS POLITIKAI MOZGALOM

Az Együttélés Politikai Mozgalom bejegyzésére, illetve nyilvántartásba vételére 1990. február legvégén került sor. Ezt a lépést az akkori Csemadok vezetése is melegen támogatta. Az új mozgalom, amely alapvetően Duray Miklós koncepcióiból indult ki, nemcsak a szlovákiai magyar kisebbség képviselőtét akarta ellátni, hanem az akkori Csehszlovákia összes kisebbségét meg akarta szólítani. Az alapítók tehát eleinte nemcsak a szlovákiai, hanem országos (azaz szövetségi) keretben

gondolkodtak, amit az is bizonyította, hogy jó kapcsolatot sikerült kiépíteniük a morvaországi–sziléziai lengyel kisebbséggel, amelynek egyik vezetője (Stanislaw Gdawlik) lett az Együttélés alelnöke. Ez a jelleg azonban 1992 egyértelműen gyengülni kezdett, és onnantól a szélesebb közvélemény szemében az Együttélés a magyar kisebbség pártjaként élt.

Bár az Együttélés Politikai Mozgalom ebben a formában újdonság volt a csehszlovákiai politikatörténetben, az egyes nemzetiségek közötti politikai együttműködés hagyománya nem volt teljesen előzmény nélküli. Hiszen a két világháború között is viszonylag jó és tartós kooperáció alakult ki a magyarok és németek, illetve a lengyelek és zsidók között. Újdonság inkább az volt, hogy az Együttélés valamiféle széles spektrumú, a klasszikus ideológiai megkötöttségektől mentes mozgalomként akart politizálni, hogy ezáltal minél szélesebb körben váljon politikailag elfogadhatóvá.⁹ Mellesleg az ideológiamentes politizálás gondolata meglehetősen népszerű volt az 1990-es évek elején, és még az akkori államfőtől, Václav Haveltől sem állt távol.

Egy politikai szervezet azonban nem tud sokáig ideológia nélkül létezni, még akkor sem, amikor kizárólag csak a nemzeti kisebbségek védelmét helyezi előtérbe, illetve az aktivistái nagyon széles és sokszínű körből érkeztek. Így volt ez az Együttélés esetében, amely egyre inkább a nemzeti demokrata elkötelezettségű és kereszténydemokrata eszméket valló pártként kezdett viselkedni.¹⁰ Ez egyébként egyrészt az akkori általános közhangulattal, a szlovákiai magyar kisebbség bizonyos sajátosságaival, viszonylagos konzervativizmusával, a csehszlovákiai szövetségi politizálással, valamint a Magyarországról érkezett impulzusokkal függött össze. Az sem mellékes szempont, hogy az Együttélés legfőbb politikai vetélytársa, az FMK, a későbbi Magyar Polgári Párt (MPP) liberális pártként határozta meg magát.

Az előbb említett ellentét, valamint a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom korai megszületése miatt azonban az Együttélés Politikai Mozgalom soha nem tudott olyan gyűjtő- vagy ernyőszervezetté válni, amilyen volt az 1990-es években például a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége (RMDSZ). Sőt, idővel az Együttélés elvesztette azt a centrista és a kisebbségi kérdések ügyes tematizálásából eredő domináns szerepet is, amellyel a kezdetekben valóban rendelkezett. Ebben azonban nem az FMK/MPP volt az igazi vetélytársa, hanem paradox módon az ideológiailag meglehetősen elkötelezett Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM).

⁷ Sándor Eleonóra: A rendszerváltás magyar szemmel, i. m., 38.

⁸ A látható Duray. *Hét*, XXXV. évfolyam, 1990. 8. szám (1990. február 23.).

⁹ Szarka László: Kisebbségi többpártrendszer..., i. m., 83.

¹⁰ Uo. 83.

A MAGYAR KERESZTÉNYDEMOKRATA MOZGALOM

Az MKDM kialakulásához vezető folyamatok szintén az 1989 utolsó és az 1990 első heteiben indultak el. Akkor kezdtek megszerveződni azok a kereszténydemokrata klubok, amelyeknek később össze kellett volna fogni egy országos kereszténydemokrata mozgalommá. Ebből nem nagyon volt különbség a többségi szlovákok és a kisebbségi magyarok. A keresztény klubok alakításáról szóló 1990. január 7-i püspöki kari körlevelet mellesleg az ország mindegyik templomában felolvasták. Eleinte a szlovák kereszténydemokrácia főbb vezetői is úgy gondolkodtak, hogy egy egységes, a kisebbségeket megszólító kereszténydemokrata mozgalmat kell megszervezni. Sőt, a magyar kisebbség irányában egy konkrét lépést is tettek – a kereszténydemokrata jelöltlistán egy magyar nemzetiségű képviselőt is bejuttattak az első szabadon választott parlamentbe. A Kereszténydemokrata Mozgalom első közgyűlése azonban februárban sok magyar hívőt elgondolkodtatott, hogy célszerű-e egy közös pártban politizálni. A nyitrai közgyűlésen ugyanis több szlovák nacionalista felszólalás is elhangzott. Valószínűleg emiatt a magyar kereszténydemokraták az 1990. március 17-i küldöttgyűlésen úgy döntöttek, hogy önálló Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat fognak létrehozni, amely viszont már a március hónap végén döntött az Együttéléssel való együttműködésről és választási koalíciókötésről.¹¹

Ezen együttműködés az első szabad választásokon meg is hozta a maga gyümölcsét. A kettős koalíció akkor 12 képviselői helyet szerzett a Szövetségi Gyűlésben és 14 mandátumot a Szlovák Nemzeti Tanácsban. Ebből öt szövetségi és hét nemzeti tanácsi hely jutott az Együttélésnek, a többi pedig a kereszténydemokratáknak.¹² Az Együttélés révén egyébként akkor került be a szövetségi parlamentbe a morvaországi–sziléziai lengyel kisebbség képviselője is.

Bár a koalíciós együttműködés révén az MKDM kezdettől fogva közelebb állt az Együttéléshez, mégis idővel afféle centrista szerepet tudott magának kivívni a szlovákiai magyar közéletben. A főbb viták ugyanis majdnem mindig az Együttélés és az FMK/MPP törésvonal mentén zajlottak. Azokat a kereszténydemokrata politikusokat, akik túl szoros együttműködést akartak az Együttéléssel, a párt vezetői fokozatosan kiszorították az MKDM-ból. A kereszténydemokrata elvek mentén az Együttélésnél szorosabb kapcsolatot sikerült kiépíteniük a hasonló szlovák többségi pártokkal is. Az évek során különösen jól sikerült elfogadtatnia magát a többségi szlovák demokratikus politikai közvéleménnyel a kereszténydemokraták elnökének, Bugár Bélának. A három magyar párt 1998 utáni egyesülése után talán emiatt és a pártja centrista pozíciója miatt ő lett a szlovákiai magyar kisebbségi összefogás vezetője.

Az 1990-es években még két magyar nemzetiségi jellegű párt alakult ki, de azok soha nem jutottak fontosabb szerephez a szlovákiai magyar közéletben. Popély Gyula történész, aki először 1990 elején kooptálással jutott be a csehszlovák Szövetségi Gyűlésbe, 1991 nyarán megállapította a Magyar Néppártot, amelyben főleg az Együttélésből kilépett, illetve az MKDM-ból kizárt politikusok próbálták új otthonra lelteni. Ez a párt következetesebb és radikálisabb nemzeti politizálást hirdetett, és főleg a nemzeti és keresztény értékeket állította előtérbe, amivel azonban nem volt egyedül a szlovákiai magyar politikai életben. 1992-ben ugyan koalíciós megállapodást kötöttek az Együttélés/MKDM koalícióval, de a jelöltjeik nem kerültek be, ami a kis pártot megfosztotta a nagyobb publicitás lehetőségeitől. Emiatt elkezdődött a párt teljes marginalizálódása.¹³

Másik kezdeményezés teljesen más alapokról indult el. 1995 őszén az akkori ellentmondásos és nem éppen kisebbségbarát szlovák kormányfő, Vladimír Mečiar támogatásával megalakult a Magyar Népi Mozgalom a Megbékélésért és a Jólétért (MNMJ), amely ugyan önmagát baloldaliként tüntette fel, de igazából valószínűleg az volt az egész akció célja, hogy szavazatokat vonja el az antimečiarista táborba tartozó parlamenti magyar kisebbségi pártoktól. Az új mozgalom vezetője az Együttélésből korábban kizárt Gyimesi György és az 1970-es évekbeli Csemadok főtitkára, György István volt. Az 1998. évi választási bukás¹⁴ után a mozgalom majdnem eltűnt, de az ezredforduló után megpróbálta újjászervezni magát a Magyar Szocialisták Pártja, illetve a Szlovákiai Magyar Szocialisták Pártja néven. Ezek a képződmények azonban soha nem jutottak semmilyen komolyabb szerephez Szlovákiában.¹⁵

VÁLASZTÁSI RENDSZER

A szlovákiai magyar közösségen belüli sajátos pluralizmus, amelynek ugyan így vagy úgy megvolt a nemzeti konzervatív, kereszténydemokrata és liberális pillére, egészen 1998-ig maradt fenn. A szervezeti egyesülésnek nem annyira belső, hanem inkább külső okai voltak. Az 1994 és 1998 között regnáló nemzeti populista kormányzat ugyanis a soron következő választások után megpróbálta egy törvénymódosítással megnehezíteni a választási koalíciók bejutását. Azért azt írták elő, hogy a választási koalíciókban induló listáknak annyiszor 5%-ot kell elérni a bejutáshoz, akárhány tagja van egy koalíciónak. Ez reakció volt arra az ötpárti

¹³ 1992-ben a magyarországi Magyar Élet és Igazság Pártjának (MIÉP) nemzeti radikális hatása is megérintette a Néppártot, de ez nem sokat segített rajta.

¹⁴ Összesen csak 6587 szavazatot sikerült megszerezni, ami a 0,19%-os választási eredményt jelentett. Lásd Szarka László: Kisebbségi többpártrendszer..., i. m., 102.

¹⁵ Uo. 85.

¹¹ Sándor Eleonóra: A rendszerváltás magyar szemmel, i. m., 34–35.

¹² Szarka László: Kisebbségi többpártrendszer..., i. m., 83.

antimečiarista összefogásra, amely a Szlovák Demokratikus Koalíció néven vult be a történelembe. Sem szlovák, sem magyar kisebbségi demokraták azonban az akkori felfokozott hangulatban nem kockáztathatták azt, hogy emiatt kiessenek a parlamentből, ezért a pártkoalíciókat átalakították koalíciós pártokká. E folyamat terméke volt a Magyar Koalíció Pártjának (MKP) a létrejötte az 1998-as parlamenti választások előtt. Az MKP aztán 1998-tól kezdve egészen 2006-ig, tehát két cikluson keresztül részt vett a pozsonyi kormánykoalíciókban.¹⁶ A pártegység azonban nem bírta ki a hatalomból való kikerülés utáni belső feszültségeket, és 2009-ben véglegesen fel is bomlott. Azóta is ismét két releváns szlovákiai magyar párt (a Magyar Közösség Párja, illetve a Most-Híd) küzd a magyar (és más) választópolgárok kegyeiért, szavazataiért. Ebben az együttműködésben egyelőre magyaroké a vezető szerep, kérdés az, hogy az meddig fog ebben a formában fennmaradni.

Az 1998 előtti választások előtti egyesülés ugyan alapvetően a választási szabályozás módosításának volt köszönhető, ami azonban a 2009-es változásokról már nem mondható el. Sőt, az ominózus választási novella már nincs is hatályban, és a pártok választási koalícióinak ugyan az 5%-nál jobb eredményt kell elérni a bejutáshoz, de már csak 7%-ról van szó, tehát nem érvényesül a mindegyik tag utáni szorzás. Az 1998-as „kilengéstől” eltekintve a szlovákiai választási rendszer tehát 1992 óta meglepően nagy stabilitást mutat. Ez azt jelenti, hogy az alapvető szabályai komolyabban nem változtak. Továbbra is az arányos választási rendszerről van szó, amelyben a választópolgárok csak az egyes politikai pártok és mozgalmak által indított pártlistákra tudnak szavazni. A bekerülési küszöb 1995-től kezdve már említett 5%-os, de a választási koalíciók esetében növekvő tendenciát mutat. Jelenleg az egész ország egy választókerületet alkot, tehát mindegyik párt országos listát kénytelen állítani.

A pártlisták sorrendjét a pártok határozzák meg, de a választópolgároknak is van lehetősége beleszólni abba. Mindegyik szavazó ugyanis az általa választott pártlistán bekarikázhathatja a legfeljebb négy neki szimpatikus jelöltet, amely abban az esetben, ha az adott listára voksolók további 3%-a is így gondolta, a lista élére kerülhet, és maga mögé szoríthatja akár a listavezető pártelnököt is. Ezt a modellt preferenciális szavazásnak nevezik. Amióta nem 10%, hanem csak 3% is elegendő a lista élére kerüléshez, azóta ennek a módszernek egyre inkább nő a politikai jelentősége. Szlovákiában jelenleg tehát mindegyik parlamenti választás alkalmából tulajdonképpen két párhuzamos választási verseny is folyik – egyrészt a pártlisták között, másrészt a rajtuk szereplő jelöltek között.¹⁷

¹⁶ Az MKP kormányzati szerepvállalásáról és eredményeiről lásd Hamberger Judit: A Magyar Koalíció Pártja a szlovák kormányban. In *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*, i. m., 105–124.

¹⁷ A szlovák választási rendszer fejlődéséről lásd Novotný, Peter: *Vývoj volebných pravidiel na Slovensku (1990–2010)*. <http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2010/analzy/1272387025.txt>

A választásokon csak a nagykorú (azaz a 18 éves korhatárt elérő) szlovákiai állampolgárok vehetnek részt, tehát szemben az európai parlamenti, valamint a helyi és a középszintű kerületi (megyei) választásokkal, az országos szinten a letelepedett külföldieknek itt semmilyen szerep nem jut. Az utóbbiak vonatkozásában egyébként Szlovákia meglehetősen liberális, mert a helyi és megyei szintű választási részvételi lehetőséget nemcsak az uniós polgárokra korlátozza, hanem mind-egyik legálisan bevándorolt nagykorú külföldinek adja azt meg.¹⁸

A szlovák szabályozás viszont továbbra sem ismeri a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kedvezményes bánásmódot, azaz a nemzetiségek érdekeit képviselni szándékozó pártoknak ugyanazoknak a követelményeknek kell eleget tenni, mint a többieknek.¹⁹ A jelenlegi demográfiai helyzetben az ilyen szabályozás mellett elvileg két, a bevezetésben már említett szlovákiai nemzeti-etnikai kisebbségnek van elvi lehetősége saját jogán (azaz saját etnikai párttal) bejutni a törvényhozásba: a magyar és a roma kisebbségnek. Az arányos képviselő elvén működő választási rendszer egyébként általában megfelel az olyan nemzeti közösségnek, mint amilyen a szlovákiai magyar kisebbség is. Bár a legutóbbi (2011-es) népszámlás adatai szerint a szlovákiai magyarok száma a bővös 500 ezer alá csökkent (a pontos szám 458 467 fő),²⁰ és az egész társadalmon belüli arányuk már inkább 9% körül mozog, még mindig inkább közepes méretű kisebbséget alkotnak, amely a megfelelő politizálás (azaz főleg az egységes fellépés) esetében képes lehetne a számarányának megfelelő képviselőhöz jutni az országos törvényhozásban. Ez a rendszer azonban nemcsak a helyi magyaroknak, hanem a regionálisan, illetve felekezeti és szociokulturálisan még mindig tagolt és sokszínű egész szlovákiai társadalomnak is megfelel.

Bár a Most-Híd azzal a céllal jött létre, hogy elősegítse a magyar–szlovák megbékélést, és ennek érdekében a listájára több népszerű és a magyarok irányában nyitott szlovák politikai személyiséget is az esélyes helyen vette fel, eddig mégsem tudta elérni az igazi áttörést a szlovák identitású választópolgárok körében. Az biztos, hogy jóval több szlovák szavaz erre a pártra, mint az MKP-ra, a kérdés inkább az, hogy ez arányban van-e azzal a mandátumszámmal, amely a nem magyar származású jelölteknek jut ennek az alapvetően magyar támogatottságú listáról. Miután ezen a jelöltlistán általában a szlovákiai magyarok körében is viszonylag népszerű

¹⁸ Erről a témáról lásd Halász Iván: Migránsok és a választójog. A választások „transzborderizálása” a közép-európai térségben. In Halász Iván (szerk.): *A migránsok politikai integrációja a visegrádi államokban*. Budapest, 2014, NKE.

¹⁹ Érdekességként megemlíthető, hogy 1994-ben éppen a magyarokkal szemben sokáig nem különösebben barátságos Demokratikus Baloldali Pártja részéről felmerült a nemzetiségi listák esetében az 5%-os bekerülési küszöb eltörlése. Ez akkoriban a két magyar párt koalíciója sem támogatta, valószínűleg a nemzetiségi szavazatok szétforgácsolódásának a veszélyét látták akkor benne. Lásd Sándor Eleonóra: A rendszerváltás magyar szemmel, i. m., 48.

²⁰ <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>

és közismert szlovák liberális személyiségek indulnak, azok általában jól szoktak szerepelni a preferenciális szavazások során, ami nyilván elősegíti a jelöltlistán való előretörésüket.

PARLAMENTI KÉPVISELŐK

A magyar származású szlovákiai parlamenti képviselők száma Szlovákiában majdnem mindig valamivel magasabb volt, mint a magyar jelszavakkal operáló magyar pártok mandátumainak a száma. Ez főleg azzal függ össze, hogy a szlovákiai magyarok viszonylag jó integrált kisebbséget alkotnak, amely tagjai néha az országos – azaz inkább szlovák jellegű – pártokban is politizálnak. A rendszerváltás utáni legelső években ez főleg a kommunista utódpártra, a Demokratikus Baloldal Pártjára volt igaz, amely listáján 1990-ben összesen négy magyar származású képviselő jutott be a Szlovák Nemzeti Tanácsba.²¹ Az első parlamenti ciklusban még a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom is egy magyar származású képviselővel igyekezett magának megnyerni a katolikus hitvallású magyar szavazókat.²² A 2010 és 2012 között pedig a szlovák liberálisokat tömörítő Szabadság és Szolidaritás párt frakciójában ott ült Somogyi Szilárd magyar származású képviselő is. Valószínűleg a sokáig domináns Demokratikus Szlovákiáért Mozgalomban (HZDS), amely az országnak Vladimír Mečiar háromszoros (1990–1992, 1992–1994, 1994–1998) miniszterelnököt adta (a sok-sok gond mellett), is ott voltak magyar kötődésű politikusok, akik azonban nem nagyon exponálták a magyar mivoltukat, legalábbis a nagy privatizáció idején nem.

Amíg a szlovákiai magyar kisebbségnek 1990 óta mindig bejuttatta képviselőit a pozsonyi törvényhozásba, a széttörédezett és megosztott roma közösségnek ezt eddig önállóan egyszer sem sikerült. Az első és sokáig az egyetlen szlovákiai roma képviselő, aki a Cseh Köztársaságban is működő Roma Polgári Kezdeményezés (ROI) színeiben politizált, a VPN-nek köszönhetően 1990-ben került be a Szlovák Nemzeti Tanácsba, de ez a siker 1992-ben már nem ismétlődött meg. Mindez annak ellenére, hogy az 1990-es évektől kezdve egyre inkább romlott a romák társadalmi helyzete, és ezzel egyidejűleg gomba módra kezdtek szaporodni a különböző színvonalú és hátterű roma politikai szervezetek. 2012-ben például összesen 15 roma jellegű (vagy legalábbis elnevezésű) politikai párt szerepelt a szlovák hatósági nyilvántartásokban. Ezeknek azonban csak a töredéke igazán aktív, az sem mindig. Ilyen például a Szlovákia Roma Kezdeményezése, továbbá a Roma Koalíció Pártja vagy a Szlovákiai Roma Unió Pártja. Az utóbbi érte el a legjobb eredményt a 2012-es választásokon, de ez is csak 2891 szavazatot jelentett, ami példátlanul alacsony

szám egy majdnem 400 ezer fős kisebbség esetében. Valószínűleg ebből a kudarcból okulva a 2016. évi parlamenti választásokon már egyetlen egy roma párt sem indult. A Roma Koalíció Pártja és a Szlovákiai Roma Unió Pártja ugyan 2015-ben gondolkodtak egy közös jelöltlista indításáról, de végül nem tudták befizetni az induláshoz szükséges választási kauciót.²³ Itt hozzá kell tenni, hogy a helyi szinten már megjelentek a roma színekben induló sikeres képviselőjelöltek, sőt, egyesek polgármesterek is lettek. Ez a jelenség főleg Kelet-Szlovákiában jellemző, ahol koncentráltan él sok roma. Lehet, hogy ennek a jelenségnek jövőben lesz országos kihatása is, de a szlovákiai roma politika egyelőre még nem tart ott.

1990-ben és 2012 került be a szlovák törvényhozásba olyan képviselő, aki romaként határozta meg a saját nemzetiségi és politikai identitását. Peter Pollák, aki később a romaügyi kormánybiztos lett, azonban nem valamelyik roma jellegű párt jelöltjeként szerezte meg a mandátumot, hanem a vegyes összetételű Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OLANO) listájáról. Ez ugyanis egy olyan lista, amely mögött csak egy négyfős párt áll, de mindegyik választás alkalmából nagyon sokféle politikai személyiségnek biztosítja a parlamentbe jutás lehetőségét. Egyébként nem Pollák volt az egyetlen roma képviselőjelölt az országos jellegű szlovák pártok választási jelöltlistáin. Ezzel egy addigi tabu tört meg, hiszen addig még a magukat kisebbségi pártként meghatározó magyar szervezetek sem éltek nagyon ezzel a lehetőséggel.

Valószínűleg a Pollák sikerén felbuzdulva a 2016-os választások előtt a romák nem önálló pártindítással, hanem inkább azzal próbálkoztak, hogy más – országos pártok – segítségével juttassanak be néhány képviselőjüket a parlamentbe. Erre a megoldásra a szlovákiai nagy vagy közepes országos pártok többsége is nyitottnak bizonyult. A parlamentet már megjárta hagyományos pártok közül csak a Szlovák Nemzeti Párt (SNS) és a Magyar Közösség Pártja (MKP) volt a kivétel. A radikális jobboldali liberalizmust zászlajára tűző Szabadság és Szolidaritás (SaS) nevű párt sem vette fel listájára roma jelöltet.

Legtöbb helyet az előbb már említett OLANO szorított roma jelölteknek a listáján (összesen négyet), de a legelőkelőbb helyeket azonban a magyar–szlovák vegyes pártként működő Most-Híd biztosított a roma jelölteknek. Ezen a listán két roma indult – egyik a 18., a második a 30. helyen. A komolyabb szlovákiai pártok rendszerint 150 nevet szoktak feltüntetni a jelöltlistákon, mert összesen ennyi mandátum szerezhető meg a szlovák parlamentben. Az OLANO 27., 53., 60. és 142. helyet biztosított roma jelölteknek. A legutolsó helyen szerepelt az a Peter Pollák, aki 2012-ben már bekerült a törvényhozásba. A végül be nem jutó, de eredetileg esélyes szlovák kereszténydemokraták, valamint a bejutó, de aztán rögtön szétesett Háló egy-egy helyet szorítottak romáknak a jelöltlistáikon. A SMER-SD, mint a legnagyobb szlovákiai párt, amely egyébként hivatalosan szociáldemokratának

²¹ Öllös László: A magyar pártok programjai. In *Magyarok Szlovákiában (1989–2004)*, i. m., 76.

²² Uo. 54.

²³ Čonka, Roman: Rómske strany do volieb nešli, Rómovia áno. *SME*, 2016. február 19.

vallja magát egy 147. helyet adott romá jelöltnek a 150 fős listáján. A legtöbb itt említett roma jelölt egyébként diplomás vagy vállalkozó volt, és alig találhattunk köztük nőt.²⁴ A női roma jelölt csak a Boris Kollár – Egy Család Vagyunk új protest jellegű politikai képződmény listáján szerepelt. Ez a lista szerzett ugyan mandátumokat, de nem a roma jelöltjei révén. 2016-ban ugyanis a 2012 előtti állapotokhoz hasonlóan egy roma jelölt sem került be a szlovák törvényhozásba.

ÖSSZEGZÉS

A nemzeti és etnikai kisebbségek (nemzetiségek) parlamenti képviselete összetett közjogi és politikai probléma. Mindegyik konkrét nemzetiségi képviseleti modell megszületése, kialakítása mindig sok tényezőnek a függvénye. Ezek közül a hatályos választási szabályozás mindig csak egy tényezőnek számít, és rendszerint nem is a legfontosabbnak. Ezt a térségben legjobban Szlovákia példája mutatja.

A választási szabályozásnál rendszerint nagyobb súllyal esnek latba a konkrét demográfiai és általános társadalmi viszonyok. Szintén hatással vannak (lehetnek) a kérdésre a történelmi hagyományok, az uralkodó (többségi és kisebbségi) politikai kultúra, a politikai mentalitás, az adott kisebbségi közösségek jellege, belső erőviszonyai stb. Bár ez elvileg nem helyes, de a geo- és külpolitikai szempontokról sem lehet teljesen megfeledkezni.

A nemzetállamokban a nemzeti és etnikai kisebbségek többféle módon juthatnak parlamenti képviselethez. A legfontosabb különbségtétel azon alapszik, hogy önerőből (azaz az általános közjogi keretek között) képesek-e országos képviseletet szerezni, vagy mindenképpen szükséges hozzá valamilyen szintű kedvezményben részesítés. A visegrádi térségben csak egy olyan kisebbség van, amelynek mindig önerőből sikerült parlamentbe jutni (a szlovákiai magyarok), és a létszámánál fogva potenciálisan még egy kisebbség van, amely erre képes lehetne, de eddig ez egyszer sem sikerült (szlovákiai és talán a csehországi roma kisebbség). Másik oldalról egy olyan kisebbség van a térségben, amelynek eddig megszakítás nélkül mindig sikerült bejutni a hazájuk parlamentjébe, de csak a kedvezményes elbánásnak köszönhetően (lengyelországi németek).

Az általános közjogi keretektől függetlenül a kisebbségek ugyanakkor nemcsak egyedül és önállóan tudnak képviselethez jutni, hanem akár egymással, vagy a többségi politikai spektrum valamelyik szegmensével szövetkezve, de úgy, hogy közben megőrzik az önálló politikai identitásukat. Erre volt jó példa a szlovák rendszerváltó mozgalom, a VPN és a magyar FMK koalíciója. De tulajdonképpen ilyen volt a szlovákiai magyar és a morvaországi–sziléziai lengyel kisebbség együttműködése is.

Következő lehetőség az, hogy a többségi nemzet (országos) pártjainak a listájáról kerülnek be a törvényhozásba a kisebbségi képviselők. Erre eddig több példa akadt a rendszerváltás utáni közép-európai térségben. Igaz, erre általában olyan nemzeti és etnikai kisebbségeknek van lehetőségük, amelyek valamilyen oknál fogva (létszám, a külföld vagy a nemzetközi szervezetek figyelme, a feszültségek csökkentésének a szándéka stb.) érdekesek a többségi politika számára. Más kérdés az, hogy az ily módon parlamentbe jutott képviselők mennyire igyekeznek nemzetiségiként viselkedni, vagy inkább beolvadnak a közös politikai térbe.

²⁴ Uo. 2.

Egy pártszakadás előzményei

A Magyar Koalíció Pártja 1998 és 2009 között

ÖLLÖS LÁSZLÓ

A Magyar Koalíció Pártja 2009-ben felbomlott. A bomlás értékrendi háttérének megértéséhez egészen a pártegyesüléshez kell visszanyúlnunk. A bomlás okai közül néhány még a három elődpárt egyesítésének körülményeiben, több kérdés tisztázatlanságában keresendő. Más okok az egyesített párton belül kialakult érdekviszonyokban gyökereznek. Jelentős szerepet játszott benne a sikertelenség több, a szlovákiai magyarok számára kulcsfontosságú kérdés megoldásában. Valamint ezzel összefüggésben a szlovákiai magyarok körében lezajló viszonylagos értékrendi eltolódás. Az MKP bomlását örömmel fogadták az akkori kormány politikusai, és több jel utal rá, hogy ösztönözték is.

A PÁRTPROGRAM

A két utódpart – a Magyar Koalíció Pártja (2012-től Magyar Közösség Pártja, a rövidítés változatlanul: MKP) és a Most-Híd – részben arra az eltérő örökségre épült, amit külön-külön vittek magukkal a korábban közös pártból. Részben pedig arra az értékrendre, amelyet az egyesített MKP működése során, majd a szétválást követően alakítottak ki a felek. Ez mindenekelőtt a pártok programjaiban jelenik meg.

Az Együttélés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és a Magyar Polgári Párt 1998-as egyesülése során az egyesülő párt programja nem oldja meg a pártok között az egyesülést megelőző problémák jelentős részét. Megoldásuk, illetve feloldásuk helyett megkerüli őket, tehát nem beszél róluk. Megoldatlanságuk mentén informális frakciók születnek, amelyek harcolni kezdenek a párton belüli dominanciáért.

A magyar koalíció három pártjának egyesülését követően megszülető részletes program 1998 nyarán, röviddel a választások előtt íródott.¹ A program a me-

ciarizmus hatása alatt született, részletezte a korszak autoritativ tendenciáit, illetve megszüntetésük módozatait.² Egyik jellemzője, hogy egymás mellett tartalmazza a korábbi pártok egyes fontos célkitűzéseit, a másik pedig, hogy több olyan korábbi programpontra nem tartalmaz, amelyek feszültségekhez vezettek az alapító pártok közt. Néhány viszont benne marad.³ A program nemcsak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozik, hanem az ország kormányzásának és politikai rendszerének számos fontos kérdésével. Ugyanakkor részletesen foglalkozik a nemzeti kisebbségek jogállásával, illetve a szlovákiai magyarok számos fontos problémájával. Ám nem foglalkozik a szlovákiai magyarok belső demokráciájának legjelentősebb problémáival, beleértve a pártegyesülésből következőket. A szlovákiai magyar társadalmi és politikai élet belső demokráciája volt a három elődpárt legtöbb konfliktust okozó kérdésköre. A pártprogram nem oldotta meg a legfontosabb vitás kérdéseket. Ám ezzel a pártegyesülésből eredőkre sem képes választ adni.

A program legfontosabb kisebbségpolitikai célkitűzései a következők. Az MKP célja demokratikus jogállam helyreállítása. A Szlovák Köztársaság alkotmányát úgy szükséges revideálni, hogy általa egyértelművé váljék az állami szervek hatásköri megosztása, világossá váljanak a döntési mechanizmusok és a meghatározott feladatok végrehajtása; az alkotmány ugyanis jelenleg nem tartalmazza a települések önkormányzathoz való jogát, nem fogalmazza meg a helyi önkormányzat fogalmát, és nem határozza meg közvetlen módon a helyi önkormányzat köztestületi, tehát nem állami jellegét sem. Továbbá az MKP szerint át kell fogalmazni a Preambulumot úgy, hogy abban a Szlovák Köztársaság polgári, többnemzetiségű jellege domináljon a jelenlegi nemzetállami megfogalmazás helyett. Az Önkormányzatok Európai Chartája szellemében pontosítódjék az önkormányzatok jogállása, beleértve a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok által létrehozandó önkormányzatok jogát is. Garantálni kell a jog elsőbbségét, ugyanis a jog mindenkor előbbre való a hatalomnál. Az új alkotmány kidolgozása és elfogadása hosszadalmas folyamat, ezért – átmeneti megoldásként – a meglévő alkotmányban gyors módosításokat kell eszközölni. Ez a célkitűzés nemcsak a szlovákiai magyarokra vonatkozott, de a jogállam megingása őket különösképpen fenyegette. Módosítani kell az alkotmányt, hogy csökkenjen az ügyeszségek jelenlegi korlátlan hatalma. Meg kell határozni a szankcionálás lehetőségét az alkotmánybírók döntéseinek be nem tartásáért.

² A magyar pártok közt a választásokat megelőzően folyó vitákat kiváloan jellemzi Sándor Eleonóra tanulmánya. Lásd Eleonóra Sándor: *The Political Parties of the Hungarian Minority in the 1998 Elections*. In Martin Bútora – Grigorij Mesežnikov – Zora Bútorová – Sharon Fischer (szerk.): *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia*. Bratislava, 1999, Institute for Public Affairs, 245–255.

³ Bárdi Nándor: *Törésvonalak a határon túli magyar politikában 1989–1998*. In Bárdi Nándor (szerk.): *Globalizáció és nemzetépítés*. Budapest, 1999, Teleki László Alapítvány, 294–302.

¹ *A Magyar Koalíció Pártjának Programja*. Kiadja az MKP Központi Irodája, 1998.

A nemzeti közösségek, nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok jogállásával kapcsolatban az alábbiak szerepelnek a programban: mind ez ideig megvalósítatlanok azok a jogosítványok, melyek az ország nemzetközi kötelezetvényeiből adódnak, amilyenek pl. az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye, az ET Parlamenti Közgyűlésének 1201-es ajánlása, az ENSZ Közgyűlés 47/135. számú, a Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozata, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozásának 1990. június 29-én kelt dokumentuma, és nem utolsósorban a szlovák–magyar alapszerződés egyes rendelkezései. Az MKP szükségesnek tartja, hogy a szubszidiaritás elve érvényesüljön a nemzeti kisebbségek esetében is, az öngazgatás joga és lehetősége őket is érinti. Szükségesnek tartjuk, hogy aláírásra és ratifikálásra kerüljön a Helyi Önkormányzatok Európai Chartája, a Regionális Önkormányzatok Európai Chartája és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája. A párt mindent megtesz azért, hogy elkészüljön az Emberi Jogok Európai Egyezményének kisebbségi jogokat garantáló kiegészítő jegyzőkönyve. Méltánytalan a reciprocitás elvének hangoztatása a kisebbségek helyzetét illetően, túszként tartva azokat két szomszéd ország kapcsolatában. Továbbá a Magyar Koalíció Pártja szorgalmazni fogja, hogy a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa fogadjon el alkotmánytörvényt a Szlovák Köztársaságban élő nemzeti és etnikai közösségek és kisebbségek jogállásáról. A párt következő célja a decentralizált közigazgatás az önkormányzatiság és a szubszidiaritás elve alapján.

SIKERTELENSÉG

A 2002-es választások előtt a Magyar Koalíció Pártja egy meglehetősen tömör, konkrét célokat megfogalmazó programot dolgozott ki.⁴ Az MKP kifejezetten nemzeti kisebbségekkel foglalkozó célkitűzései sommásak. Szerepel benne a kisebbségi önkormányzati rendszer, a kisebbségi nyelvhasználati törvény továbbfejlesztése, valamint a romák egyenjogúsítása. Az MKP továbbá ebben a programban is követeli a kollektív bűnösség elve alapján elfogadott jogi normák következményeinek megszüntetését. A korábbi program több alapvető fontosságú kisebbségi célkitűzése ugyanakkor kimarad ebből a dokumentumból.

Ennek fő oka minden bizonnyal a sikertelenség volt. A szlovákiai magyarok számára kulcsfontosságúnak tekinthető kérdésekben alig vagy egyáltalán nem történt előrelépés. Ez a trend a 2006-ig tartó választási időszakban sem változik. Jóllehet az MKP ismét tagja a kormánynak, ám a szlovákiai magyarokat érintő legfontosabb kérdésekben nem tudnak áttörést elérni.

⁴ *A Magyar Koalíció Pártjának Programja*. Kiadja az MKP Központi Irodája, 2002.

A helyzetet aránylag pontosan jellemzi az MKP 2006-os programjának bevezetője:

„Az MKP sikerként könyveli el, hogy a 2002-es választási program célkitűzései az elmúlt választási időszak kormányprogramjának részét képezték. Véleményünk szerint a demokrácia, az esélyegyenlőség, valamint a kisebbségi lét területén Szlovákiában az MKP politizálásának köszönhetően előrehaladásnak lehettünk tanúi (következett be) és vitathatatlan eredmények születtek:

- Az MKP sikerének könyvelhető el, hogy sikerült törvényben garantálni a nemzetiségek névhasználati jogát.
- Az MKP hathatós hozzájárulásával sikerült törvénybe iktatni a faji, etnikai, vallási és egyéb diszkrimináció tilalmát.
- Az alkotmányban sikerült megerősíteni az emberi jogi biztos jogállását, valamint elérni, hogy az ombudsman hivatalával lehetővé váljék a kisebbségek nyelvén történő kommunikáció (hivatali ügyintézés, weboldal).
- Megnöveltük a nemzetiségek kultúrájának pénzügyi támogatását.
- Pártunknak köszönhetően a szlovák parlamentben megalakult a női albizottság, amivel a legmagasabb szintre emeltük az esélyegyenlőség problematikájának kezelését.
- Létrehoztuk a Magyar Egyetemet. Sikerült törvénnyel garantálni a magyar nyelvű felsőoktatási képzést.

Az egyes területeken megvalósult pozitív változások és sikerek mellett az elmúlt választási időszak nem tette lehetővé az összes célkitűzésünk megvalósítását. Nem lehetünk elégedettek azzal, hogy:

- Nem sikerült javítani a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállásán.
- Nem sikerült a parlamentben elfogadtatni a nemzetiségek jogállásáról szóló, valamint a kisebbségi kultúrák finanszírozásáról szóló jogszabályokat.
- Továbbra sincs megfelelő kisebbségi nyelvhasználati törvény.
- Nem történt pozitív változás a közigazgatási területi felosztással.
- Nem sikerült megteremteni a nemek közti teljes egyenjogúságot a munkában és a közéletben egyaránt (a munka és az élet egyéb területén).
- Nem történt előrelépés a romák esélyegyenlőségének megteremtésében.
- Sajnos az európai uniós tagságunk (EU-ba való belépés) sem teremtette meg a beneši dekrétumok, avagy a kollektív bűnösség elvének szellemében elfogadott jogi normák következményeinek felszámolását.”⁵

⁵ *A Magyar Koalíció Pártjának 2006-os választási programja*. Kiadja az MKP központi irodája, 2006.

A párt tehát egyetlen jelentősebb eredményt könyvelhet csak el: a komáromi egyetem megalapítását. Sőt, a kudarclista az 1998-as programmal történő összehasonlításban még visszafogott.⁶

A PLURALIZMUS GONDJA

A szlovákiai magyarok politikai és kulturális pluralizmusának kérdése az egyesült párt öröklött problémája volt. Két álláspont ütközött. Az egyik a plurális kisebbségi társadalom és politikai élet elképzelése volt a kialakulófélben lévő alkotmányos demokrácia keretei közt. Azaz nem egy vagy néhány társadalmi szervezet monopóliumát, hanem több, különféle társadalmi csoportokat megszólító szervezet egymás melletti, egymást kiegészítő tevékenységének az elképzelésére épült. Olyan, több társadalmi szervezet alkotta rendszert képzel el, amely a társadalmi szükségletek alakulása szerint rugalmas változásra is képes. A szlovákiai magyarok politikai életét pedig a nyugat-európai alkotmányosság kereteibe illeszkedő politikai eszmeáramlatok mentén szerveződő szlovákiai magyar pártok formájában képzelte, amelyek közt verseny folyik számos kérdésben, ugyanakkor együttműködnek a szlovákiai magyarok nemzetiségi céljainak megvalósításában.

E pártok tehát magyar pártok. Ugyanakkor az egyes eszmeáramlatok értékrendje utat nyit az azonos eszmeáramlatokhoz tartozó szlovákiai pártok felé is, ami lehetőséget teremt a velük való együttműködésre. Mindenekelőtt ennek révén nyílik esély a parlamenti többség megszerzésére a magyarokat érintő ügyekben. Sőt, e módon alkalom nyílik a magyarok részvételére a kormányban. A kormányzati részvétel lehetővé teszi, hogy megszűnjön a magyarok lakta területek hátrányos kezelése a végrehajtó hatalom egyes területein belül. Valamint teret nyit olyan társadalmi vitának, amely a szlovákiai magyarok önkormányzatához vezethető utat egyengeti anélkül, hogy fenyegetné a rendszerváltás folyamatát, és politikailag izolálná a magyar kisebbséget. A szlovákiai magyaroknak a jelentős európai eszmeáramlatokhoz kötődő politikai pluralizmusa lehetőséget ad továbbá arra is, hogy politikai szervezeteik egynél több nemzetközi pártszövetségben képviseltessék magukat. Ugyanez az elv vonatkozott az egyes pártok magyarországi kapcsolataira. Eszerint mindegyik szlovákiai magyar párt kapcsolatot tarthat valamennyi magyarországi politikai párttal, s emellett szorosabb kapcsolatot ápolhat azzal a magyarországi párttal, amellyel azonos értékrendet vall. Persze így a szlovákiai magyar pártok és

⁶ Ha abból a szempontból vizsgáljuk meg az MKP teljesítményét, amit Kántor Zoltán nemzetépítésnek nevez, akkor a jogok és intézmények tekintetében az adott korszak vizsgálatánál hasonló eredményre jutunk. Lásd Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány, 177–188. A korszak nem tekinthető teljesen eredménytelennek, ám a legjelentősebb célok tekintetében sikertelen maradt az MKP.

politikusaik nem kapcsolódnak be a magyarországi választási küzdelmekbe, nem vesznek részt semelyik párt választási kampányában. A szlovákiai magyarok által is figyelt magyarországi médiától pedig elvárják a korrekt, semleges tájékoztatást a szlovákiai magyar pártok és politikusok vitáiról.

A másik politikai és társadalmi elképzelés szerint viszont a szlovákiai magarságnak a szlovák politikai pártoktól elkülönülve egy politikai szervezetbe kell tömörülnie, amelynek nem szabad belépnie a kormányba, hanem ellenzékbeli kell politizálnia. Politikai eszköztárába mindenekelőtt az ellenzéki nyomásgyakorlás tartozik, aminek elengedhetetlen eleme a folyamatos nemzeti mozgósítás. A magyar politikát és közéletet egy központból kell irányítani. Következésképpen minden nagy társadalmi szervezetet be kell kapcsolni a politikába, segítségükkel folyamatosan mozgósítva és egységfrontba tömörítve a magyarokat. Ez a korporatív elképzelés az 1968-as alternatíva Csemadokra szabott funkciójának részleges módosításával keletkezett. Ebből következik magyarországi kapcsolatok rendje is. A magyar kisebbség pártja Magyarországon a hozzá közel álló politikai párttal tart szoros kapcsolatot.⁷

EGYESÜLÉS, EGYETÉRTÉS ÉS REJTETT VITÁK

Az egyesült magyar párt programjai tulajdonképpen az egyetértés két területére építenek. Az egyik a nemzeti kisebbségek jogai és a kisebbségpolitika kérdésköre, valamint Szlovákia demokratikus berendezkedésének védelme a tekintélyuralmi törekvésekkel szemben. A másik az a tér, amelyben nem volt jelentős konfliktus az egyes pártok közt, idetartozik számos gazdaságpolitikai és szociálpolitikai kérdés, illetve az ország egészét érintő egyéb kormányzati kérdések.

Am a programok nem, illetve alig foglalkoznak azokkal a problémákkal, amelyek a pártok közti nézeteltérések alapját képezték. Az egyetértés terei azonban évekig elégnak bizonyultak a párt belső stabilitásának kialakulásához. Két informális elhatározás szilárdította a párt belső stabilitását. Az egyik, hogy az egyesülést követően nem szorították ki az egyik elődpárt vezető képviselőit sem az egyesült párt vezető pozícióiból.⁸ A másik pedig, hogy kétszer is képesek voltak eldönteni a kormányba történő belépést jelentősebb belső konfliktusok nélkül. A vezetés stabilitására támaszkodva a párt jó ideig kezelni tudta az egyesülést követő regionális

⁷ A vita persze magában foglalta a Csehszlovákiához, majd Szlovákiához, valamint Magyarországhoz fűződő viszony számos kérdését is. A vitát jelentősen befolyásolták az egyes magyarországi politikai pártok, illetve politikusok álláspontjai ebben a kérdésben. A vita kiváló összefoglalását adja Szarka László, szerinte az uralkodó álláspontok közelítésére nyílik elméleti tér. Lásd Szarka László: Identitás és lojalitás nemzetállami konfliktushelyzetei. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. Budapest, 2005, Balassi Kiadó, 93–119.

⁸ Ez már nem volt érvényes helyi szinten, ami több helyen tartósan feszíti a pártot.

és helyi konfliktusok többségét sorain belül. Ahol pedig nem sikerült, azok ott sem öltöttek fenyegető méreteket. Emellett támogatottságát is stabilizálni tudta, a releváns szlovákiai pártok közül a legkisebb ingadozást mutatta.

Az MKP első programja azonban megkerüli a rendszerváltás legfontosabb kérdését, és nem tisztázza a párt viszonyát a kommunista rendszer szlovákiai magyar örökségéhez. Ezzel anélkül próbálja meg lezárni a diktatúra korát, hogy a szlovákiai magyarok körében tovább élő elveit, intézményes megoldásait nyilvános vita során próbálná meghaladni.

A szabad és plurális kisebbségi társadalom célkitűzésének kimaradása a programból világossá tette, hogy az MKP javarészt saját politikai korporációiként képzelel el a befolyásosabb társadalmi szervezetek jövőjét. Ám ezzel annak a lehetősége is megnyílik, hogy a párt egyes érdekcsoportjai egymás elleni küzdelmükre használják őket.

A programból a politikai pluralizmus eszméje is kimaradt.⁹ A dolgok természetéből eredően ennek következménye nem a teljes egység lett, hanem a párton belüli szerveződések informálissá válása. A kialakuló frakciók immár nem köthetők hagyományos eszmeáramlatokhoz. Csak hogy emiatt önkorlátozó elvekhez sem köthetnek, amelyekkel magukat is szabályozzák. Ezzel megnyílik a tér az érdekalapú informális szerveződések előtt.

Az előbbiek értelmében az MKP programja a gazdasági döntéshozatal párton belüli módját sem teszi világossá. Ezzel a döntéshozatal gazdasági kérdésekben kivonható a nyilvánosság ellenőrzése alól. A közvélemény számára nem világos, ki, miben és miért dönt. Így a döntéshozónak döntése következményeiért sem kell elszámolnia a választóknak.

Ám, mint később kiderült, nemcsak a nyilvánosság, hanem az MKP szervei és tagsága irányában is ködösek maradtak a gazdasági döntések meghozatalának körülményei. A kérdés tisztázására történt próbálkozás. Az MKP Országos Választmányában kísérelték meg a kérdés tisztázását, ám a próbálkozás, a fennálló intézményes keretek közt, minden bizonnyal hatalmi kérdéssé vált.

A sikertelenség egyik oka alighanem az volt, hogy az ellenőrzés alól kikerült gazdasági döntéshozók egy, az MKP választott hatalmi szerveivel párhuzamos kap-

⁹ Ennek értelmében az MKP vezetése még túri egy darabig a pártegyesülés során kialakult platformokat, ám minthogy a politikai pluralizmus nem tartozik a párt alapértékei közé, több érdek találkozása mentén rövidesen felszámolja azokat. Az egyik ilyen érdek az Együttélésben korábban is meglévő szándék a szlovákiai magyarok politikai – és társadalmi – életének központosítására. A második az MKDM-ben korábban uralkodó irányítási tapasztalat. A harmadik pedig az MPP pártegyesülést szorgalmazó csoportjának azon szándéka, hogy kitörjön a liberális frakció adta bezártságból. Ebben ugyanis mindig leszavazható marad.

csolati és függési struktúrát alakíthattak ki. Ez pedig számos ponton érhetett bele a párt választott szerveibe.¹⁰

Valamint azért, mert az MKP-ban az informális szerveződés íratlan szabályai alapján más párhuzamos struktúrákat is építenek a küzdő felek.¹¹ Ezért a párt választott szerveivel párhuzamos, abba beleérő formális és informális szervezetei bármelyikének bírálata nemcsak az adott struktúra valós társadalmi hatásáról szólt, hanem egyben hatalmi harcot is jelentett az MKP-n belül. A hatalmi harc pedig eltorzította a párt vezetőinek és tagjainak abbéli képességét, hogy fel kívánják és egyáltalán fel tudják mérni az adott szerveződés valós társadalmi hatását. A hatalmi harc prizmája szinte lehetetlenné tette, hogy a küzdő felek belássák saját szervezeteik hibáit, és bírálóikkal megegyezve változtassanak működésén.

¹⁰ A konfliktust jól mutatja egy nyilvános vita alábbi részlete a két fél ismert képviselője, Csáky Pál és Simon Zsolt közt. „Parázs vita alakult ki az Új Szó Stúdióban Simon Zsolt földművelési miniszter, a Híd alelnöke és Csáky Pál, a Magyar Koalíció Pártja volt elnöke között. A szöveg a honlapunkon szerdától megtekinthető vita szerkesztett változata.” „CsP: ...a lévai kórház privatizációjával, azok az emberek is elmentek tőlünk. Bennem 2006 nyarán kristályosodott ki ez a probléma. A választások után Bárdos Gyula frakcióvezető, Bugár Béla elnök és jómagam tárgyalunk több politikai párttal arról, hogy kikkel alkotunk esetleg kormányt. Robert Fico a harmadik tárgyalás előtt azt mondta, itt volt tegnap két kollégátok, mindkettő neve szerepel a Gorilla-anyagban, egyik egy volt miniszterünk, a másik egy gazdasági háttérember, és azt mondták, hogy az MKP nem lép be semmilyen kormányba, ha nem kapja meg a közlekedési minisztériumot és az autópálya-építést, magyarul, a legnagyobb pénzek fölötti esetleges manipulációk lehetőségét is. Én akkor nagyon nagy patáliát csaptam a párt elnökségében. Ez volt az a pont, amikor kiderült, hogy bizonyos gazdasági érdekek magasabb szintre kerültek, mint az MKP hivatalos politikája. Ekkor kezdett elfogyni a levegő Bugár Béla körül, ekkortól romlott meg a viszonyunk. Én Bugár Bélával, amíg úgy gondoltam, hogy a magyar közösség érdekében dolgozik, nagyon jól együtt tudtam működni, de ettől a ponttól kezdve nem. Emiatt váltottuk le Bugár Bélát a párt elnöki posztjáról, emiatt tisztítottuk ki az MKP-t. A Magyar Koalíció Pártja az egyetlen párt Szlovákiában, amely miután észlelte a zavarokat, lépett. Az más kérdés, hogy ezek a kollégák fellázadtak, elmentek, és álmomban sem gondoltam volna, hogy nem a megtisztult MKP-ra fognak szavazni az emberek.” „SZs: Vissza kell utasítanom a fellázadást. Ha az emberek visszatérnek, akkor Csáky Pál, az MKP elnöke volt az, aki engem felszólított, hogy távozzak a Magyar Koalíció Pártjából. Csáky Pál volt az, aki megosztotta az egységet és hazugságra alapozta a politikát. Nem szívesen mondom ezt, de az MKP-ban a hazugság munkamódszerré vált. Sok beszédnek sok az alja, lehet sokat és szépen beszélni, én inkább a tényekre szorítkoznék. Csáky Pál utolsó parlamenti fellépésén, amikor a kettős állampolgárságról volt szó, azt mondta, bármilyen rossz törvényt fogadjon el a szlovák parlament, az MKP alkotmánybírósághoz és a strasbourgi bírósághoz fog fordulni. Kérdezem én: miért nem tette meg a Magyar Koalíció Pártja ezt abban az időben? Azért, mert fél téglával verte a mellét, de nem talált olyan partnert, aki hajlandó lett volna aláírni ezt az alkotmánybírósági beadványt. Ezt a Híd nem hús, hanem 14 képviselővel elérte úgy, hogy 31 szlovák képviselőt kellett meggyőzni. A hiteltelen politikára nem vevő egyetlen egy párt sem, a Híd azért tudott jobb eredményt elérni, mert tartotta a szavát, és nem folytatott hiteltelen politikát.” Molnár Norbert: A szlovákiai magyarok képviselete és a Gorilla. *Új Szó*, 2012. február 20. hétfő.

¹¹ A másik fél ilyennek tekintette például a Szövetség a Közös Célokért hálózata.

Az ilyen helyzet pedig egyezség helyett általában az uralmuk alá vont függési viszonyok megszilárdítása és hatalmuk kiterjesztése felé tolja a küzdő feleket, s nem a kölcsönösen ellenőrizhető megállapodás felé.

Ennek következtében a korporatizmus elvetése, sőt, esetleg tilalma továbbra sem jelenik meg az MKP értékrendjében, így dokumentumaiban sem. Ennek részeként a gazdaságpolitikai irányítás valamiféle más, alternatív koncepciója sem születik meg a párt berkeiben. Ha töredékes gondolatok előkerülnek is arról, hogy szigorítani kellene az ellenőrzést a párt révén gazdasági befolyást szerző személyek felett, szakszerű, részletesen kidolgozott és nyilvánosan megvitatott, a fennálló rendszertől eltérő alternatíva nem jelenik meg. Nélküle azonban valóban csak hatalmi harcnak tűnhetett az esetenként fellobbanó vita, amelynek célja a befolyási övezetek újrafelosztása, és nem egy gazdaságilag is hatékonyabb, új rend. Az oligarchiásodás folyamata így megállíthatatlan volt. A párton belüli feszültség fokozatosan nőtt, és már jóval az MKP tisztújító közgyűlése előtt tapintható volt a pártban.

Az MKP másik fontos szerkezeti problémáját a párt szakmai tanácsainak összetétele adta.¹² A szakmai tanácsok munkáját eredetileg az egyes alelnökök irányítják, ám később az a gyakorlat alakult ki, hogy tagjait az egyes régiók delegálták. Tehát nem oly módon állították össze őket, hogy a lehető legtöbb ismert magyar szakember kerüljön az egyes szakbizottságokba, pedig a szlovákiai magyar társadalom nem bővelkedik szakemberekben. Hanem a párt regionális szervei által delegált küldöttekből lettek összeállítva. Az adott szakmai tanács elnökén állt, hogy meghívott-e vagy sem olyan személyeket, akik az adott terület szakértőinek számítottak. Így azonban nem válhattak olyan testületekké, amelyekben állandó helyet kaptak volna a magyar kisebbség éppen ekkor gombamód szaporodó társadalmi szervezetei, s ami még fontosabb, amelyek az egyes területek szakértőinek számítottak. Emiatt ők intézményesen nem kezdeményezhettek politikai döntéseket, nem fogalmazhatták meg álláspontjaikat, és persze nem is bírálhatták a meghozott döntéseket.¹³

Ez a szerkezet két fontos következménnyel járt. Az egyik, hogy a MKP és a szlovákiai magyar társadalom közti kapcsolattartás legfőbb intézményes kerete, a párt szakbizottságai nem vagy alig látják el fő funkciójukat. Ám a pártra jellemző korporatizmus részben elfedte a probléma lényegét, hiszen néhány szakbizottságban az MKP-val összenövő szervezetek vezetői is jelen voltak. A pártegyesítéstől az MKP kettészakadásáig terjedő időszakban tehát nem épül ki a politikai párt és a párttal korporatív kapcsolatban nem álló szlovákiai magyar társadalom közti in-

¹² Lásd: *A Magyar Koalíció Pártjának Alapszabálya*, 1999, valamint: *A Magyar Koalíció Pártjának Szervezési és Működési Szabályzata*, 2001. A szakmai tanácsok csekély jelentőségét az is jelzi, hogy az adott szakmai tanács munkáját ellenőrző alelnök mindössze évente egyszer köteles beszámolni az általa irányított testület munkájáról.

¹³ Lásd: A magyar kisebbségek társadalmopolitikai problémái. Kerekasztal-beszélgetés. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. Budapest, 2003, Teleki László Alapítvány, 330.

tézményes kapcsolat. Az intézményes kapcsolat és a rendszeres működés hiánya persze nem jelentette, hogy semmiféle kapcsolat ne lett volna. Ám az kevésbé intézményes, hanem javarészt egyéni kapcsolat volt. Ez ugyan valamelyest erősítette több politikai vezető, elsősorban az egyes szakmai tanácsokat kézben tartó politikusok párton belüli befolyását, ám a párt egésze és a társadalom közti távolságot nem csökkentette.

A szerkezet második következménye az lett, hogy az így kialakított szakmai tanácsok nem vettek, nem is vehettek rendszeresen részt a politikai döntések előkészítésében, illetve a meghozott döntések kritikus véleményezésében. Gyakori ülésezésük s másféle összetételük minden bizonnyal nemcsak a többi párt politikusai által hozott döntések bírálatával járt volna, hanem az MKP-ban született döntések kritikájával is. De feltételezhetően számos javaslat, kezdeményezés is született volna, amelyek politikai képviselőt is igénylik kidolgozóik. Tehát társadalmi kezdeményezésből eredő feladatokat is kaphattak volna a magyar törvényhozók.

Eközben persze olyan új egyéniségek is kinőhettek volna az ilyen testületekből, akiknek esetleg politikai ambíciói támadhattak. Azaz a társadalmi nyitásban benne volt a politikai versenyhelyzet lehetősége. A szakmai verseny révén a hivatalban lévő MKP-s vezetők megmutathatták volna, hogy az adott területnek valóban ők a legalkalmasabb képviselői. Ez pedig éppen a párt életének kritikus pillanataiban, például pártszakadás esetén eredményezhetett volna különösen erős társadalmi támogatottságot.

Ám az 2010-ben megalakuló új kormány idejére az MKP-hez hagyományosan közel álló szervezeteken túl új és hatékonyan működő társadalmi háttértámogatásra alig számíthattak a párt politikusai.¹⁴ De hozzá kell tenni, hogy politikai igény híján a szlovákiai magyar társadalmi, köztük a szakmai szervezetek sem szakosod-

¹⁴ „Elmondhatjuk, hogy a kisebbségek közösségfejlesztő lehetőségeinek intézményi kereteit akkor kell kialakítani, amikor erre lehetőség van. Ilyen értelemben az 1998–2006-os kormányban eltöltött időszak az elszalasztott lehetőségek időszakának tekinthető. Bár kisebbségi szemmel nézve ugyan látszólagos nyugalom volt, nem gondoltunk vagy nem akartunk gondolni a jövőre akkor, amikor helyzetben voltunk. Elszalasztottuk az ideális alkalmat ahhoz, hogy felkészüljünk a hét szűk esztendőre, mely, mint azt mindnyájan tapasztalhatjuk, nemrég el is kezdődött. Mindez nemcsak a politika hibája, sőt, azt is megkockáztatom, talán nem is elsősorban a politikának róható fel. Ez mindnyájunk, az egész szlovákiai magyar társadalom hibája. Főleg azért, mert nem hívtuk fel kellőképpen a figyelmet az intézményi keretek létrehozásának fontosságára. Civilként nyolc év alatt nem sikerült elérnünk, hogy döntéshozóinkat, ha már ezt maguktól nem érzik, rákényszerítsük, ráébresszük e mechanizmusok kiépítésének szükségességére. Nem erősítettük meg a szlovákiai magyar civil szférát, a sajtónk pluralitása gyenge, hiányoznak az elemző központjaink, híre-hamva sincs annak a markáns szellemi, szakmai holdudvarnak, mely a jövőképünket kellene, hogy meghatározza az éppen aktuális politikai hatalommal szemben. Nem tudunk reagálni, szervezetlenek vagyunk, ráadásul érdektüggők, provinciálisak is egyben.” Király Zolt: Hatékony érdekérvényesítést. In Tóth Károly (szerk.): *A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai*, Somorja-Csölsztfő, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009. január 29. Somorja, 2009, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 27–28.

nak ilyen irányban. Emellett a korábbi két választási időszak kezdetén a szlovákiai magyar társadalom szervezettsége is viszonylag alacsony szinten volt. Ám ez már az első ciklus folyamán gyorsan változott, a szlovákiai magyarok egyre nagyobb számban kezdtek szerveződni.¹⁵

Ám mivel az MKP két cikluson keresztül kormányon volt, a hiányt elfedte a minisztériumi apparátusok munkája. Az apparátusok kidolgozták az egyes jogszabályok tervezeteit, s így ezeket a párt csak akkor kényszerült egyeztetni, ha valamilyen társadalmi támogatást kívánt állítani az adott javaslat mögé.

Ezalatt a szlovákiai magyarság politikai értékrendjében is jelentős változások következtek be. Lampl Zsuzsanna a következőképpen foglalta össze a változásokat:

„Arra a kérdésre, hogy a kilencvenes évekhez képest 2001-re változott-e a szlovákiai magyarok politikai identitása, a válasz: igen. Az adatokból kiolvasható változás több irányú:

1. Csökkent a konzisztens, kompakt értékrendűek részaránya, ezzel egyidejűleg növekedett az egyértelműen nem definiálható értékrendűek részaránya.
2. Nem mutatható ki a korábbi »tiszta« demokrata és »tiszta« liberális politikai értékrend, csak a kettő kombinációja. A demokrata–liberális értékrend súlya csökkent, a tekintélyelvű pedig növekedett.
3. Mind a kompakt értékrendűekre, mind az egyértelműen nem definiálható értékrendűekre jellemző az a jelenség, amit a homogén heterogenitás fogalma fed a leginkább. Ez 2001-ben sokkal erősebben jelentkezett, mint a kilencvenes években.

Arról van szó, hogy mindkét csoporton belül létezik egy rendező elv, amelynek alapján a vizsgált népesség nagyjából egyik fele az egyik csoportba, másik fele pedig a másik csoportba tartozik, s ebből levezetve mindkét csoport homogén. A kompakt értékrendűek rendezőelve a bizonyos konkrét értékcsoportok iránti fogékonyság. Az egyértelműen nem definiálható értékrendűek rendezőelve pedig épp ennek fordítottja, vagyis nem a kompakt értékrendekkel, hanem a különböző értékcsoportokba tartozó, tehát egymásnak akár ellentmondó értékekkel való azonosulás. Ugyanakkor a kompakt értékrendűek, valamint az egyértelműen nem definiálható értékrendűek is ezen a konkrét rendezőelven túl nagyon sokfélének, nagyon heterogénnek mutatkoznak. S itt nem csak arra gondolunk, hogy a kompakt értékrendűeken belül vannak demokrata liberálisok és tekintélyelvűek, az egyértelműen nem definiálható értékrendűek között pedig a tekintélyelv felé hajlók, demokrata–liberális értékrend felé hajlók, kaotikusok és bizonytalanok – vagy ha úgy tetszik, semmilyenek és magukat besorolni nem tudók; hanem ezeknek a csoportoknak a sokszínűségére, amelyet néhány mutatóval próbáltunk illusztrálni.

¹⁵ Uo.

Ennek a heterogenitásnak gyakorlati következménye érdekellentétekben nyilvánulhat meg.¹⁶

Lampl leírása, majd következtetése azt mutatta be, hogy a magyarok körében miként bomlott meg az az értékrendi orientáció, amelyik az MKP egyesülését megelőzően alakult ki.

BIZALOMVESZTÉS

Az MKP-val szembeni társadalmi elégedetlenség növekedését már a 2006-os parlamenti választásokat megelőző felmérés jelezte¹⁷ – majd a pártra leadott szavazatok száma megerősítette. A választásokon a Magyar Koalíció Pártja 269 111 szavazatot szerzett. Ez 51 958 szavazattal volt kevesebb a négy évvel korábbinál, ám 2002-ben a részvétel is magasabb volt. Ezért az 54,67%-os részvételi arány az addigi legmagasabb szavazatarányt eredményezte, nevezetesen 11,68%-ot. Így az MKP megőrzi parlamenti képviselőinek számát. Az eredmény okait persze meg kell vizsgálnunk, mindkét szempontból, tehát egyrészt arra a kérdésre kell megadnunk a lehetséges választ, hogy miért érte el ezt a kiváló szavazatarányt az MKP, másrészt pedig, hogy miért veszített oly sok szavazót.

A jó szavazatarány három, egymással is összefüggő általános okra vezethető vissza. Az egyik azokban a pártokban gyökerezik, amelyek rosszabb szavazatarányt értek el, nevezetesen korábbi választóik közül többen gondolták úgy, hogy nem érdemes részt venni a választásokon, mint az MKP választói. Tehát ők nyilvánvalóan több olyan hibát követtek el, amivel elkedvetlenítették korábbi támogatóikat. Következésképpen az MKP kevesebb hasonló hibát követett el. Ugyanakkor ezt a képet némiképp árnyalta az a valószínűsíthető összefüggés, hogy a Szlovák Nemzeti Párt választási kampánya olyan magyarokat is az urnákhoz vitt, akik e nélkül alighanem távol maradtak volna a szavazástól.

A harmadik ok felelősei a pártok együtt, még ha a felelősség nem is oszlik meg egyenlően köztük. Ez a szlovákiai pártrendszer egészének működésében rejlik, amelyik az elmúlt választási időszakban szintén hozzájárult a választópolgárok egyes csoportjainak elkedvetlenedéséhez, s kiábrándulásához a politika egészéből.

A választásokat megelőző felmérések azt jelezték, hogy a választópolgárok az alábbi okok miatt voltak elégedetlenek az MKP-val:

¹⁶ Lampl Zsuzsanna: A szlovákiai magyarok politikai identitása. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (2006) No. 4., 64.

¹⁷ Mészárosné Lampl Zsuzsanna: Parlamenti választás 2006, a 2006. áprilisban és május–júniusban lefolytatott kérdőíves felmérés összehasonlított eredményei. *A Fórum Kisebbségkutató Intézet Adattára*.

*Ön miért nem választaná a Magyar Koalíció Pártját? (%)*¹⁸

	április	május
Egyes politikusai korruptak	22,6	24,0
Egyéb	20,6	18,0
Problémáim vannak helyi politikusaival a lakóhelyemen	12,9	15,3
Nem oldja meg a szlovákiai magyarok számára fontos kérdéseket	11,4	7,1
Nem képviselik az én érdekeimet	10,7	11,8
Nem bízok az MKP-ban	6,9	8,0
Az MKP képviselői az elmúlt négy évben rosszul dolgoztak	5,4	5,1
Nem védi a szlovákiai magyarok érdekeit	4,5	4,2
Nincsenek hiteles politikusai	3,0	4,9
Az MKP kiszámíthatatlan politikai erő	2,2	1,7
Összesen	100,0	100,0

A fentieket érdemes összevetni a párt pozitívként értékelt vonásaival.

*Ön miért választaná a Magyar Koalíció Pártját?*¹⁹

	április	május
Nincs más választásom	25,9	28,3
Védik a szlovákiai magyarok érdekeit	22,1	21,0
Megbízok bennük	14,1	16,0
A szlovákiai magyarok számára fontos kérdéseket oldanak meg	12,2	10,4
Az én érdekeimet is képviselik	9,1	8,9
Fontos kérdésekben jobbak a többi pártnál	5,8	5,1
Hiteles politikusai vannak	3,7	4,1
Velük a stabilitást választom	3,7	2,8
Az elmúlt négy évben jól dolgoztak	3,5	3,4
Összesen	100,0	100,0

A megkérdezettek a válaszok sorrendiségét állították fel mindkét esetben. Nos, a két választcsoport több ponton is összecseng. A pozitívan válaszolók legnagyobb csoportja jelezte, hogy nincs más választása, azaz válasza nem köthető valamilyen pozitív értékhez, hanem a többi pártot tartja rosszabbnak. A második legnagyobb csoportja olyan pártnak látja az MKP-t, amelyik védi a szlovákiai magyarok érdekeit, illetve ötödik csoportja látja úgy, hogy az ő érdekeit is védi a párt. A kettő együtt több mint 30%-ot tesz ki. Ugyanakkor csak mintegy 12%-nyian választanák amiatt az MKP-t, mert a párt a szlovákiai magyarok számára fontos kérdéseket old meg. Azaz a párt sokak számára érzékelhetően képviselt fontos érdekeket az elmúlt

választási időszakban. Ugyanakkor jóval kevesebbüket köti a párthoz az a nézet, hogy ebben az időszakban az MKP-nak fontos nemzetiségi problémákat sikerült megoldania.²⁰

Ennek a pártkötődési szerkezetnek a másik oldala is többé-kevésbé az előbbi képet erősíti. A megkérdezetteknek csak jelentéktelen része (4,5%-a) elégedetlen amiatt, hogy a párt nem képviseli a szlovákiai magyarok érdekeit. A másik oldalon több mint 35%-uk nehezményezi a pártban megjelenő korrupciót, illetve a helyi politikusaival kapcsolatos problémáit. Mindkét adat kapcsolható a korlátozott, tehát egyéneket, illetve csoportokat érintő érdekképviselési jelleghez. A párt mindenekelőtt ügyeket intéz, aminek megjelennek a pártra nézve negatív velejárói is. Egyesek ügyeinél sikerrel jár, másokénál nem. Sőt, egyesek érdekeinek sikeres képviselése gyakran mások érdeksérelmével jár. Ezt pedig csak akkor viseli el a választó pártpreferenciájának megváltoztatása nélkül, ha egyrészt semmilyen alapvető formális és informális szabály nem sérül a folyamat során, sőt vannak olyanok is, akik ebben az esetben sem. Másrészt pedig, ha valamilyen alapvetőnek tartott érték köti a párthoz, olyan, ami nyilvánvalóan fontosabb a pillanatnyi érdeksérelemnél.

Az első feltétel sérülése az egyik jól kivehető oka a negatív választ adók motivációjának. Ami pedig a másodikat illeti, a megkérdezetteknek csak a negyedik legnagyobb csoportja, pontosabban 12,2%-a látta olyan pártnak az MKP-t, amelyik a szlovákiai magyarok számára fontos kérdéseket old meg. Ugyanakkor mindkét esetben a megkérdezettek jelentős része a konkrét kérdéseken kívülként jelölte meg döntése okát. Vizsgáljuk meg, milyen tényezők okozhatták az említett helyzetet.

A párt kormánypártként nyilvánvalóan több egyén, társadalmi csoport ügyét tudta sikerre vinni, mint ellenzékiként. Elég áttekinteni az egyes MKP-s minisztériumok tevékenységét. Ámde ez a nyilvánvaló eredmény jó okkal csak részlegesen jelenhetett meg a párt kommunikációjában, s még korlátozottabban a párt választási kampányában. Emiatt a szlovákiai magyar közvélemény nagyobbik része nem ismerhette meg az összevont adatokat. Ám külön-külön számosan találkozhattak az őket érintő intézkedésekkel, támogatásokkal. Ugyanakkor az nem derül ki, hogy a párttól elfordulók milyen ügyeik intézésével elégedetlenek, mely érdekeik nem nyertek képviselést. A vizsgálatból annyi kiderül, hogy nem kis hányaduk helyi, esetleg regionális jellegű, amit a választók egy része a parlamenti választásokra is átvisz. Az is megállapítható továbbá, hogy a párt támogatóinak csak aránylag kis része látja olyannak a pártot, amely a magyar kisebbség egésze számára fontos ügyeket old meg. Ezek elmaradását nehezményezi az elfordulók nem kis csoportja. Itt nyilvánvalóan a magyar kisebbségpolitika hosszú távú céljairól van szó.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ A sikertelenség az MKP legjelentősebb belső problémája.

ÖSSZEGZÉS

A Magyar Koalíció Pártjának új problémáját választóinak effektív képviselője jelentette ellenzéki pártként. A kormányváltást követően azonban megmutatkozott az MKP társadalmi háttérének gyengesége. Az ellenzékbe szoruló pártnak csak elvétve volt szakmailag előkészített kezdeményezése, a megalakuló kormány lépéseire alig tudott reagálni. Hozzá sem látott egy ellenzéki program kidolgozásához és hónapokra szürkességbe süllyedt. Csak a lehangosabb politikai vitákba kapcsolódott be, és általában ezekbe sem kezdeményezőként. Saját témái nem voltak, parlamenti képviselőinek többsége passzív maradt. Közben pedig a párton belüli, már korábban feszültté vált viszonyok tovább romlottak. Ezek feloldására sem értékrendi, sem pedig szervezeti megoldás nem született. A párt az egymással küzdő csoportok csatateré maradt.

Az egyik vitatott kérdés a 2006-os választások utáni kormányalakítás volt, amelyből az MKP kimaradt. Később, az egyik nyilvános vita során az MKP új elnöke, Csáky Pál úgy érvelt, hogy a párton belüli legbefolyásosabb gazdasági érdekcsoport által támasztott igények miatt szorult ki a párt a kormányból. A Most-Híd politikusainak válasza általában az volt, hogy Csáky nem mondott igazat.

Berényi József, az MKP következő elnöke pedig a következőképpen érvelt: „2007-ben az akkori tagság egy jelentős részénél az a vélemény alakult ki, hogy nem az MKP-nak van egy gazdasági háttere, mely segíti a pártot, hanem gazdasági érdekeltségű csoportosulásoknak van pártja, amin keresztül, ill. aminek a nevében érvényesítik érdekeltségeiket. Ez a jelenség jelentős bizalmatlanságot szült az akkori pártelnökkel szemben. Ez volt tehát az egyik oka a 2007-es személycserének.”²¹ A két magyar párt közti vita érvei fokozatosan a szlovák sajtóban is megjelentek.²²

A Magyar Koalíció Pártjának keletkezése során megoldatlan maradt számos olyan probléma, amelyek az elődpártok közti konfliktusokat okozták. Ezek közé tartozott a párt belső pluralizmusának kérdése, a szlovákiai magyar társadalom sokszínűségéhez való eltérő viszonyulás. Ennek részeként a párton belüli gazdasági döntéshozatal jellege, átláthatósága s ellenőrzése, valamint a folytatódó, hatalmi harcokra is használható korporatizmus problémája. De rendszeres vitákat okozott a szlovák politikával szembeni kompromisszumok kérdése, azaz a szlovák pártok és kormányok kisebbségpolitikájával történő kiegyezés alternatívája és a nyomás-

gyakorlás alternatívája közti konfliktus. A két vita pedig több ponton is összekapcsolódott. A párton belül ezek a különbségek fokozatosan növelték az egyes csoportok közti feszültséget. Ez először a pártelnök cseréjéhez, majd a párt szakadásához vezetett. A pártszakadás pedig nem oldotta meg azokat a problémákat, amelyekkel a szlovákiai magyarok politikai élete a pártegyesülés előtt és az egyesítés után küszködött.²³

²¹ Durica Katarina: A szlovák Gorilla legendája. *Index*, 2012. január 27.

²² Egyik-másik később a szlovákiai magyar sajtó egy részébe is visszakerült magyar fordításban. Lásd például: Gabriel Beer: A Híd és az ő üzletemberei. *www.bumm.sk, Blogmuštra*, 2010. július 18.

²³ Ezek egy részét néhány szlovák elemző is érzékeli. A legfontosabbat, a magyar kisebbség megmaradásához szükséges kiemelt célok elérésében mutatkozó sikertelenséget azonban nem. Lásd például Marek Rybár: *Medzi štátom a spoločnosťou: Politické strany na Slovensku po roku 1989*. Bratislava, 2011, 79–81.

SZERBIA

A vajdasági „autonóm” pártrendszer

TÓTH NORBERT

Autonóm pártrendszernek tekintetem az autonóm területeken működő pártok versenyét, amelyek célja az autonóm parlamentbe kerülés és az autonóm kormányzati hatalom megszerzése.¹ Ezzel összefüggésben (kisebbségi) területi autonómián egy állam szuverenitása alá tartozó területet és az annak belső joga alapján egzakt politikai-közigazgatási határok között intézményesített törvényalkotó és végrehajtó hatalmat értettem.² A kisebbségi területi autonómia definíciója tovább pontosítható: egy adott államhoz tartozó olyan viszonylag egzakt politikai-közigazgatási határokkal rendelkező terület, amelynek lakossága törvényhozó és végrehajtó hatalommal lett felruházva legalább néhány az autonómia célját illetően lényeges területen, mégpedig elsősorban az állam szempontjából kisebbséginek minősülő, de helyben többséget alkotó lakossága sajátos identitása megóvása céljából.³

A REGIONALISTA PÁRT FOGALMA

Mindezek alapján a kisebbségi területi autonómiák pártrendszerének vizsgálata körébe nem vontam be a vajdasági pártrendszert, lévén a Vajdasági Autonóm Tartomány (VAT) nem felelt és ma sem felel meg a fentebb idézett fogalommeghatározásnak a következők miatt. Egyrészt nem tekinthető „kisebbséginek”, ugyanis a VAT területén élő lakosság abszolút többsége az államalkotó többséghez, vagyis a

¹ Tóth Norbert: Az autonóm pártrendszerek. *Politikatudományi Szemle* (2007) Vol. 16., No. 3., 89–109. és Tóth Norbert: Pártrendszer és autonómia. In Szarka László et al. (szerk.): *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó, 11–34.

² Tóth Norbert: Pártrendszer és autonómia, i. m., 11–12.

³ Tóth Norbert: *A kisebbségi területi autonómia belső és külső dimenziója: nemzetközi jogi analízis*. PhD-értekezés. Pécs, 2012, 32.

szerb nemzetiséghez tartozik.⁴ Kétségtől igaz azonban, hogy a régió etnikailag nem homogén, ezért kisebbségi színvonalú területi alapú megoldásnak tekinthető. Másfelől a hatályos szerb alkotmány, továbbá a VAT valamiféle alkotmányként is felfogható státútum nem biztosítja a régió népképviselői, illetve végrehajtó szerveinek az említett definícióban meghatározott jogköröket.⁵ Ráadásul a szerb alkotmánybíróság 2012-ben a VAT státútumának bizonyos részeit a szerb alkotmánnyal ellentétesnek minősítette, és ezzel szűkítette a tartományi autonómiát.⁶ Mindezek ellenére érdemes lehet vizsgálni a vajdasági pártrendszert a korábbi írásaimban tett általános megállapítások, valamint az azokban javasolt szempontrendszer figyelembevételével, igaz, már előzetesen feltételezhető, hogy az csak korlátozott eredményekhez vezethet.

A legújabb kori⁷ vajdasági (és szerbiai) pártosodás az állampárt, a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége (JKSZ) kimúlásával, valamint Jugoszlávia felbomlási folyamatának megindulásával és paradox módon a korábbi autonóm keretek felszámolásával párhuzamosan kezdődött el a Vajdaságban is nagyjából az 1990-es esztendő megkezdésénél.⁸ Vitathatatlan, hogy a vajdasági politika szempontjából az 1988-as újvidéki ún. joghurt-forradalomnak különös jelentősége van, lényegében a politikai erjedési folyamat egyik leglátványosabb epizódját jelentve. A Vajdaságban az elmúlt két évtizedben működő pártokat a legfontosabb pártcéljait illetően a következő három csoportba sorolhatjuk. Egyrészt léteznek tisztán regionalista pártok, amelyek legfőbb célja a vajdasági autonómia fejlesztése és a tartományi összérdekek aggregációja, artikulációja és képviselése.

Vajdasági regionalista pártnak tekintem az érdekképviselő szempontjából etnikailag neutrális politikai szervezetet, amely a szerb párttörvény alapján⁹ pártként van bejegyezve, székhelye a Vajdaságban van, Szerbia ugyan valamennyi (országos, tartományi, helyhatósági, nemzeti tanácsai) pártversenyében részt vehet, de a

⁴ http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/81/71/02_POPULATION.pdf

⁵ Korhecz Tamás: A vajdasági tartományi autonómia és nemzetiségi önkormányzat. In Szarka László et al., i. m., 177. és Tóth Norbert: Quo vadis Szerbia? Új fejlemények a szerb kisebbségvédelmi szabályozásban. *Pro Minoritate* (2010) tavasz, 47–66.

⁶ <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/13773/>

⁷ Írásomban nem érintem az 1990-et megelőzően Jugoszláviában különösen a két világháború közötti létezett pártrendszert. A két világháború közötti vajdasági etnikai (azon belül különösen a magyar) pártokkal kapcsolatban lásd például A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941). *Regio* (1997) Vol. 8., No. 2, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00029/pdf/01.pdf>

⁸ Lásd ezzel kapcsolatban Hamberger Judit – Szilágyi Imre: Föderációk bomlása. Csehszlovákia és Jugoszlávia esete. *Politikatudományi Szemle* (2000) Vol. 9., No. 1–2, 55–86, és Juhász József: Az illiberális demokrácia milosevicsi példája. *Politikatudományi Szemle* (2001) Vol. 10., No. 1–2., 103–120.

⁹ A hatályos párttörvény szövegét lásd: <http://www.legislationline.org/documents/id/15592>

listájára leadott szavazatok legalább háromnegyede a Vajdaságból kerül ki, és programjában meghatározó elemnek számít a tartomány érdekeinek képviselése.

Ezenkívül a régió területén működnek etnikai pártok is. Vajdasági etnikai pártnak gondolom a szerb párttörvény alapján nemzeti kisebbségi pártként bejegyzett politikai szervezetet, amelynek székhelye a Vajdaságban található, és a listájára hagyományosan a Vajdaságban adják le a szavazatok többségét, programjának meghatározó eleme egy meghatározott szerbiai nemzeti kisebbség képviselője, függetlenül attól, hogy valamennyi, vagy csupán a vajdasági tartományi, illetve helyi önkormányzati, esetleg nemzeti tanácsai pártversenyben vesz részt. A vajdasági regionalista és a vajdasági etnikai pártokat összefoglaló néven nevezhetjük vajdasági pártoknak. Végezetül fontos szerep jut a szerbiai vagy országos pártoknak, amelyek Szerbia teljes területén és így a Vajdaságban is jelen vannak. A Vajdaságra vonatkozó céljuk általában az, hogy a tartományi parlamentben, illetve politikában megjelenítsék Szerbia egészének érdekeit, és politikájukban a regionális szempontokat általában valamelyest háttérbe szorítják. Az országos pártok székhelye általában nem a Vajdaságban, hanem a fővárosban, Belgrádban vagy ahhoz földrajzilag közel található.

A VAJDASÁGI PÁRTRENDSZER SZEREPLŐI ÉS SAJÁTOSSÁGAI

A regionalista pártok közül az elsők között jött létre az azóta is folyamatosan működő és a vajdasági regionalizmus szempontjából komoly szerepet játszó Vajdasági Szociáldemokrata Liga (VSZDL). A VSZDL Újvidéken alakult meg 1990. július 14-én és kezdetben háborúellenes tüntetések szervezésével és ezzel összefüggésben Milošević rendszere lebontásának céljával vettette magát észre.¹⁰ A VSZDL, nevének megfelelően, a szociáldemokrata pártok családjába tartozó regionalista szerveződésnek tekinthető. Politikai programjának első helyére az emberi és kisebbségi jogok képviselését és érvényre juttatását helyezi,¹¹ vagyis a soknemzetiségű Vajdaságban valódi tartományi pártként kíván működni, etnikai hovatartozástól függetlenül megszólítva minden olyan vajdasági választópolgárt, aki közösséget tud és akar vállalni a szociáldemokrata és liberális értékekkel. Ennek érdekében például iskolai tantárgyként kívánja oktatni az emberi jogokat.¹² magát antifasiszta szervezetként definiálja, mint amely szellemi örököse a jugoszláv partizánok harcának ebben a tekintetben,¹³ viszont a gazdaságról szóló elképzelései alapján egyértelműen piacpár-

¹⁰ <http://lsv.rs/o-nama/istorija/strana/224>

¹¹ http://lsv.rs/UserFiles/pdf/Program_Statut_LSV%20-%20madjarski%20jezik.pdf

¹² Uo.

¹³ Uo.

ti, és szorgalmazza Szerbia Európai Unióhoz való csatlakozását.¹⁴ Vajdaság jelenlegi autonómiáját elégtelennek tartja, és habár korábbi elképzeléseivel ellentétben már nem célja Szerbia föderatív átszervezése és benne egy szövetségi tagállamként működő Vajdaság megteremtése,¹⁵ de a régiót valódi törvényhozói hatalommal szeretné felruházni az autonómia szempontjából fontosnak ítélt területek vonatkozásában.¹⁶ A többi párthoz képest nagyobb hangsúlyt fektet a nők érdekeinek hatékony képviselésére, és emiatt a nemi kvótarendszer bevezetését is támogatja az állami és tartományi szervek, hatóságok összetételének kialakításakor.¹⁷ Álláspontja szerint nem létezhet igazi vajdasági autonómia a tartomány pénzügyi-gazdasági önkormányzatiságának megteremtése nélkül, a jelenlegi 7%-os GDP-arányos költségvetési kereteket messze nem tartja kielégítőnek, és a Vajdasági Fejlesztési Bank létrehozását és létrejöttét követően annak további erősítését szorgalmazza.¹⁸ A VSZDL élén a pancsovai születésű és a szervezet egyik alapítójának minősülő Nenad Čanak áll, aki rockzenész-aktivistából lett 1990-ben a VSZDL elnöke.¹⁹ A VSZDL részt vesz az országos parlamenti, a tartományi, a vajdasági helyhatósági, sőt néhány esetben a nemzeti tanácsi választásokon is, mégpedig gyakran valamilyen koalíció részeseként. A VSZDL álláspontja szerint a pártnak – közvélemény-kutatási adatokra hivatkozva – körülbelül 15-20%-os lehet a potenciális szavazótábor,²⁰ ehhez képest az eddigi választásokon a szervezet körülbelül a vajdasági szavazatok 10%-ára számíthatott. A VSZDL szavazóinak zöme a több generáció óta a tartomány területén élő és a fiatalabb korosztályokhoz tartozókból kerül ki.²¹ Választói között ezenfelül feltehetően arányosan vannak képviseltetve a vajdasági nemzetiségek.²²

A VSZDL-lel csaknem egy időben, 1990. október 13-án Újvidéken bontott zászlót a Vajdasági Reformerek Szövetsége,²³ amely 1992-ben Vajdasági Demokratikus Reformpártra, 2000-ben pedig Vajdasági Reformistákra (VR) változtatta az elnevezését.²⁴ Kezdetben legfontosabb célja Jugoszlávia egységének megőrzése, majd 1992-től a vajdasági autonómia iránti küzdelem szociáldemokrata értékek men-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Komáromi Sándor: A Vajdaság alkotmányos helyzete. *Kisebbségkutatás* (2006) No. 2., <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00030/cikk8c68.html>

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kerenji, Emil: Vojvodina since 1988. In Ramet, Sabrina P. – Pavlaković, Vjeran (szerk.): *Serbia since 1989. Politics and Society under Milošević and after*. Seattle, 2005, University of Washington Press, 368.

²⁰ Bugajski, Janusz: *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era*. Armonk, 2002, The Center for Strategic and International Studies, 426.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ <http://www.reformisti.org.rs/wp-content/uploads/2012/10/hungary.pdf>

²⁴ Uo.

tén való képvisellete volt. 1992-ben elfogadott, ma is hatályos programja szerint a párt valamiféle jugoszlávizmust is reprezentál, amennyiben a volt tagállamok politikai és gazdasági újraegyesítését is el tudná képzelni,²⁵ igaz, ezt a célkitűzést ma már kevésbé hangoztatja. A VR a VSZDL-hez hasonlóan a Vajdaság jelenlegi autonómiájának mértékét nem tartja kielégítőnek, és a régió parlamentjének törvények meghozatalára vonatkozó hatásköröket szeretne biztosítani.²⁶ Tevékenységét főként az autonóm tartomány területén fejti ki, de részt vesz az országos politikai versenyben is.²⁷ A VSZDL és a VR programjai közötti hasonlóság szembeötlő, ugyanakkor különféle személyi eredetű konfliktusok miatt nem jöhetett létre közöttük tartós együttműködés az elmúlt évtizedekben.²⁸

A VSZDL és a VR mellett más, azóta már jogutódlással vagy jogutód nélkül megszűnt, esetleg átalakult, alapvetően regionalista politikai pártok is létrejöttek főként az 1990-es évek folyamán. Ilyen mindenekelőtt az 1991-ben alakult Vajdasági Parasztpárt (VPP), ami ugyan a fenti definíció alapján nem volt tisztán regionalista pártnak tekinthető, lévén az 1990-ben országos szervezetként létrejött Népi Parasztpárt afféle tartományi „tagozataként” működött. A VPP, nevével ellentétben elsősorban értelmiségiekre és egyetemistákra, főiskolásokra támaszkodhatott.²⁹ A párt a délszláv háború idején szót emelt a Vajdaság etnikai arányainak átrendeződése, valamint a tartomány horvát nemzetiségű lakosainak megfélemlítése és elűldözése ellen.³⁰ A szervezet végül viszonylag gyorsan feloldódott a regionalista pártok különféle koalícióiban, az anyapárt pedig 2010-ben szüntette be végleg a politikai működését.³¹

A vajdasági regionalista pártok legfontosabb közös jellemzői közé az alábbiak tartoznak: a hagyományosnak nevezhető törésvonalak³² szempontjából neutrálisak; a fenti megállapítással összhangban összvajdasági érdekeket aggregálnak, artikulálnak és reprezentálnak; nem a társadalom osztálytagoltsága mentén szerveződnek, de alapvetően szociáldemokrata és liberális értékek alapján politizálnak; érzékenyek az emberi jogi és kisebbségi jogi tematika iránt; programjukat magyar nyelvre is lefordították; kezdetben a Vajdaság autonómiájáért, jelenleg pedig a tartományi autonómia kiszélesítéséért politizálnak; „pro-western” orientációjúak, és támogatják Szerbia Európai Unióhoz való csatlakozását; elutasítják a szélsőségeket, demokratikus beállítottságúak; koalícióképesek és koalíciópártiak,

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Bugajski, i. m., 427.

²⁸ <http://birn.eu.com/hu/1/10/645/?tpl=30>

²⁹ Bugajski, i. m., 425.

³⁰ Uo.

³¹ <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Politichka-scena-bez-Liberala-Srbije-SDP-a-SLS-a.html>

³² A törésvonalakkal kapcsolatban lásd Enyedi Zsolt – Körösnéy András: *Pártok és pártrendszer*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 55–74.

vagyis gyakran csatlakoznak nagyobb pártok alkotta nemzeti vagy tartományi kormányokhoz programjuk megvalósítása érdekében; részt vesznek az országos és a tartományi pártversenyben egyaránt, mégpedig nagyon gyakran valamilyen választási koalíció vagy választási párt kötelékében.

VÁLASZTÁSI SZÖVETSÉGEK

A fenti felsorolásban utolsóként tett megállapítást továbbfűzve meg kell vizsgálni, hogy az elmúlt több mint két évtized során a vajdasági regionalista pártok milyen tartós vagy kevésbé tartós választási pártok, koalíciók részeseiként próbáltak minél nagyon politikai hatalomhoz jutni a belgrádi vagy az újvidéki parlament összetételéről döntő választásokon. A VPP, a VSZDL, a VR és a Republikánus Klub 1992-ben a szövetségi és a szerbiai parlamenti választásokra létrehozták a Polgári Szövetséget. A Polgári Szövetség azonban meglehetősen gyengén szerepelt mindkét választáson, így a VSZDL, a VPP, a VR és a Bánáti Fórum nem sokkal később megalapította a Vajdaság Koalíciót (VK). A VK tagszervezetei programját tulajdonképpen szintetizálva sikraszállt a tartományi autonómiáért, és azt vallotta, hogy a Vajdaság jogállásáról a régió lakosságának népszavazáson kellett volna döntést hoznia.³³

A VK, meglepetésre, bizonyos sikereket is elért, és az 1996-os szövetségi és az 1997-es szerbiai parlamenti választásokon – mindenféle komolyabb kampány nélkül³⁴ – is bejutott a megcélzott népképviselői szervbe.³⁵ A VK-t tulajdonképpen megalakulása óta különféle belső feszültségek terhelték, és felbomlásának folyamata már az 1997-es szerbiai parlamenti választást követően megindult, melynek legfőbb okaként a VPP és az VSZDL elnökei közötti személyi konfliktus jelölhető meg.³⁶ Ráadásul a Milošević-rezsim 2000-es bukását közvetlenül megelőző, majd azt követő események radikálisan átformálták a teljes szerbiai politikai mezőt, és 2003-ban előbb a VPP távozott a koalícióból,³⁷ majd 2005-ben a VK is megszűnt. Ezzel részben párhuzamosan a VK tagszervezetei más választási koalíciók megkötése iránt tájékozódtak. A Vajdasági Reformisták például a 2004-es tartományi választáson Vajdasági Tiszta Kezek néven szövetkeztek két országos politikai szervezettel, nevezetesen a Szerb Megújulási Mozgalommal és az Ellenállás (Otpor) formációjával. ám mandátumot nem sikerült szerezniük. Ugyanezen a voksoláson jóval több sikert ért el az Együtt a Vajdaságért nevű választási szövetség, amely

³³ Bugajski, i. m., 427.

³⁴ Kerenji, i. m., 370.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 371.

³⁷ <http://www.vojvodina.com/politika/arhiva3/030114.html>

főként tartományi politikai szervezetek a korábbiakhoz képest valamivel tartósabb koalíciója volt, és a 2004-es és 2008-as vajdasági parlamenti választásokon a szavazatok körülbelül 8-10%-át szerezte meg. Az Együtt a Vajdaságért szövetség vezető ereje a VSZDL volt, de részt vettek benne más kisebb regionalista és országos szervezetek is. Végül a VK felbomlása után egy új regionalista politikai szervezet, mégpedig a Vajdasági Párt is létrejött – főként a VR és néhány a VSZDL-t elhagyó politikus bábáskodása mellett –, ám ez a párt mind ez idáig önállóan nem tudott sikereket elérni a különböző parlamenti választásokon.

ETNIKAI TÉNYEZŐK

A Vajdaságban működő etnikai pártokról általánosságban és előljáróban megállapítható, hogy az eddigiek során a két, számarányát tekintve legjelentősebb³⁸ vajdasági nemzetiség, vagyis a magyarok és a horvátok hoztak létre olyan politikai pártokat, amelyek komoly tényezői a tartományi, kisebb mértékben az országos pártversenynek. A vajdasági etnikai pártok létrejöttének kezdete időben néhány hónappal megelőzte a regionalista pártokat, az első magyar politikai szervezet az 1990 tavaszán alakult Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) volt.³⁹ A korábban újságíróként és jogásként is tevékenykedő⁴⁰ Ágoston András nevével fémjelzett formáció céljának a többpárti demokrácia és a piacgazdaság megteremtését, a Vajdaság autonómiájának visszaállítását, az emberi jogok és a kisebbségi jogok tiszteletben tartásának elérését, az 1944–45-ös bácskai vérengzések kivizsgálását és általában a vajdasági magyarság érdekeinek képviseletét tekintette.⁴¹ A VMDK részt vett az 1990-es szerbiai parlamenti választásokon, mégpedig nyolc mandátumot szerezve a 250 fős törvényhozásban.⁴² A VMDK a kezdetektől aktív háborúellenes tevékenységet fejtett ki, gyakran a vajdasági horvátok szervezeteivel karöltve, és emiatt folyamatosan a szerbiai nacionalista szervezetek célpontjában állt.⁴³ A szervezet részt vett – a nagyobb demokratikus szervezetek bojkottja elle-

³⁸ Az 1991-ben kezdődött délszláv háborúig a horvátok egyértelműen a harmadik legnépesebb vajdasági nemzeti közösséget jelentették. A horvátüldözéseknek, valamint más tényezőknek köszönhetően mára a vajdasági szlovákság megelőzte ugyan őket, ha a szerbiai népszámlálásokon önálló nemzetiségként szereplő sokácokat és a bunyevácokat nem számítjuk a horvátokhoz. Álláspontom szerint szervezetségük, továbbá a bunyevác-sokác kérdés vitathatósága miatt indokolt a horvát közösség harmadik legjelentősebb vajdasági nemzetiségként való szerepeltetése.

³⁹ Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 325.

⁴⁰ <http://hodiis.vmmi.org/delivegeken/KiKi/KiKicsoda.htm>

⁴¹ Vékás János: A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének létrejötte. *Regio* (1991) 2. évf. No. 1., <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00005/pdf/12.pdf>

⁴² Vékás János: Vajdasági magyar eseménynaptár 1988–1997. *Regio* (1998) 9. évf. No. 2., <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00032/pdf/09.pdf>

⁴³ Uo.

nére – az 1992-es szövetségi, szerbiai és tartományi választásokon is, továbbra is élvezve a vajdasági magyarság támogatásának jelentős részét,⁴⁴ azok 75-80%-ának szavazatát megszerezve.⁴⁵ A VMDK 1992-ben „Magyar Autonomia” címmel háromlépcsős autonómiamodellt dolgozott ki és fogadott el, amely – egyebek mellett – magyar etnikai területi autonómia létrehozását szorgalmazta a tartomány északi részén.⁴⁶ Többek között a szervezeten belüli személyi ellentétek, a belgrádi kormányzat VMDK-t gyengítő intézkedései⁴⁷ és a platformok létesítésének tiltása⁴⁸ hamarosan odáig vezettek, hogy VMDK-s önkormányzati politikusok⁴⁹ egy csoportja 1994-ben létrehozta a Vajdasági Magyar Szövetséget (VMSZ), ami a következő esztendőben a VMDK versenytársává válva párttá alakult.⁵⁰

A VMSZ alapszabálya, okulva valamelyest a VMDK bomlásának okaiból, lehetővé teszi a párton belüli platformok létrehozását, viszont nem engedi meg tagjai többes párttagságát.⁵¹ A vajdasági magyarság pártképviseletének töredezése azonban nem ért véget 1994-ben. Mivel az 1996-os szövetségi, valamint szerbiai képviselő-választások a VMSZ egyértelmű sikerét és a VMDK látványos gyengülését eredményezték, a VMDK 1996 végén teljesen megújította elnökségét.⁵² A VMDK ezt követően tulajdonképpen tovább fragmentálódott, mivel a régi elnök 1997-ben új szervezetet alapított Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) néven.⁵³ A VMDP a VMDK eredeti politikájához kívánt visszatérni, de politikai céljai közé felvette a vajdasági magyarok magyar állampolgárságának ügyét is.⁵⁴ Más, a VMDK-ból kilépett politikusok ugyanebben az évben létrehozták a Vajdasági Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat (VMKM), de a VMSZ is kénytelen volt veszteségeket elszenvedni, ugyanis Kereszténydemokrata Tömörülés (KDT) nevű platformja is önálló politikai szervezetté alakult. A vajdasági magyar politikai elit szétforgácsolódásának kellős közepén 1995-ben pedig megalakult a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom (VMPM), amelynek érdekessége, hogy szervezeti értelemben nem a VMDK „romjain” jött létre. Az elmúlt két évtized választási eredményei

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Vékás János: Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 357.

⁴⁶ Győri Szabó, i. m., 325–326.

⁴⁷ Vékás János: Kelet és Nyugat között..., i. m., 358.

⁴⁸ Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolat-története. Problémakatalógus*. Pozsony, 2004, Kalligram Könyvkiadó, 117.

⁴⁹ http://www.budapestanalyses.hu/docs/Hu/Elemz%C3%A9sek_Arch%C3%ADvum/analysys_92_hu.html

⁵⁰ Győri Szabó, i. m., 326.

⁵¹ <http://www.vmsz.org.rs/hu/alapszabaly/alapszabaly>

⁵² Győri Szabó, i. m., 327.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

alapján látható, hogy a magyar etnikai pártok közül a legtöbb sikert a Vajdasági Magyar Szövetség érte el, és a Milošević-rezsim bukását követően a magyar politikum szétaprózódását egy viszonylag rövid életű egységesülési folyamat követte. Ennek nyitányaként a Kereszténydemokrata Európa Mozgalom és a VMPM 2005-ben beolvadt a VMSZ-be. A 2008-as szerbiai parlamenti és tartományi, valamint helyi önkormányzati választásokon való minél jobb szereplés érdekében a VMSZ, a VMDK és a VMDP választási szövetséget hozott létre Magyar Koalíció (MK) néven. Az MK mindkét parlamenti voksoláson bejutott a megcélzott népképviselési szervbe, de valamivel elmaradt az előzetes várakozásoktól, és nem tudta maga mögé állítani a vajdasági magyar szavazók döntő többségét. Az ezt követő választásokon a VMSZ már önállóan indult a többi vajdasági magyar párt pedig vagy önállóan, vagy pedig valamilyen választási koalíció részeként.

A kisebb magyar pártok közül megemlíthető még a radikálisabb nézeteket valló konzervatív és a VMSZ-ből kiszakadt politikusokat tömörítő, 2004-ben létrejött és 2007-ben párttá alakult Magyar Polgári Szövetség (MPSZ), valamint a 2009-ben radikális jobboldali gondolkodású, a VMDP ifjúsági szervezetéből kivált⁵⁵ és más fiatalok által létrehozott Magyar Remény Mozgalom (MRM). Az MRM Irányelvei⁵⁶ alapján a párt ugyan fontosnak tartja a Vajdaság autonómiáját, de azt alapvetően – figyelemmel a tartomány etnikai arányaira – már szerb kérdésnek tartja, és ezért a személyi elvű autonómiával kiegészített, etnikai alapú magyar területi autonómiát megteremtése érdekében lép fel.⁵⁷ Figyelemre méltó a párt által alkalmazott szóhasználat, amennyiben kerüli a Vajdaság kifejezést, helyette általában a Délvidék szót használva.⁵⁸ Az MRM antikommunista szervezatként tekint saját magára, fontosnak tartva az 1990 előtti rendszer bűneivel való szembenézést.⁵⁹ A magyarországi pártok közül elsősorban a Jobbik Magyarorszáért Mozgalommal tart fent kapcsolatokat. Az MRM a 2012-es tartományi parlamenti választáson 1% alatti eredményt ért el, ugyanakkor egy fővel képviselteti magát a Magyar Nemzeti Tanácsban.⁶⁰ A magyar pártok közül legfiatalabbként a Magyar Egység Párt (MEP) jött létre 2012 tavaszán.⁶¹ A MEP alapítói között jórészt korábban a VMDK-ban politizáló személyek vannak,⁶² a párt célja azoknak a vajdasági magyar szavazóknak a megszólítása, akik az elmúlt évtized választásain vagy nem mentek el szavazni, vagy pedig nem magyar etnikai pártokra adták voksukat. A MEP magát demokra-

⁵⁵ <http://www.mnt.org.rs/34-Laszlo-Balint>

⁵⁶ http://www.mrm.rs/Upload/MRM_Iranyelvek.pdf

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/721278/Rezultati+izbora+za+Nacionalne+save-te.html>

⁶¹ http://www.rtv.rs/hu/politika/magyar-egys%C3%A9g-p%C3%A1rt_316428.html

⁶² <http://www.becejiski-mozaik.co.rs/sh/569/8/14209/>

tikus középpárként kívánja pozicionálni, a 2012-es választásokon még nem vett részt, és a jövőre nézvést a vajdasági magyar politikai erők összefogását szorgalmazza.⁶³ A vajdasági magyarság vitathatatlanul legerősebb és legsikeresebb párta a VMSZ. A VMSZ pártprogramja⁶⁴ és célkitűzései alapján jobbközép alapon politizál, részese volt a Milošević rendszerét 2000-ben megdőntő Szerbiai Demokratikus Ellenzéknek, sőt a párt akkori elnöke, Kasza József egy ideig miniszterelnök-helyettesi posztot is betöltött Zoran Đinđić kormányában. A VMSZ a magyarság autonómiája mellett fontosnak tartja a vajdasági autonómia kérdését is, és – mint ahogyan valamennyi vajdasági magyar párt – elkötelezett Szerbia EU-integrációja mellett. 2007 óta megfigyelői státusszal rendelkezik a jobbközép európai pártok gyűjtőhelyének számító Európai Néppártban.⁶⁵

A VMSZ szavazói inkább a tömbmagyarság városokban élő és iskolázottabb rétegeiből kerülnek ki, míg a szórványban élők szívesebben választanak kisebb magyar pártokat. A vajdasági magyar politika szereplőit évtizedek óta foglalkoztató legfontosabb kérdés, hogy a szavazásokon részt vevő magyar választók magyar pártok iránti egyre csökkenő érdeklődését meg lehet-e fordítani valamilyen módon? Figyelemre méltó ugyanis, hogy az 1990-es évek első felében, vagyis a VMDK első szakadása előtti időszakban a magyar párt körülbelül a vajdasági magyar szavazók 80%-át maga mögé tudta állítani. Többek között erre a kérdésre is kereste a választ a zentai székhelyű Identitás Kisebbségkutató Műhely 2007-ben „A vajdasági magyarság politikai felmérése” címen elvégzett kutatása.⁶⁶ A kutatás és a választások adatai jól mutatják, hogy a vajdasági magyaroknak csak mintegy 40-60%-a támogatja a magyar pártokat, amelyek közül a VMSZ-nek van a legnagyobb tábor, esetenként a magyar pártokra szavazók 80-90%-a támogatja.⁶⁷ A „történelmi” magyar pártok közül a VMDP-nek és a VMDK-nak nagyjából azonos támogatottsága van.⁶⁸ A vajdasági magyar választók fennmaradó része országos és regionalista pártokat támogat, ezek közül a mérsékelt és inkább balközép irányultságú szervezetek népszerűek, mint amilyen – népszerűségi sorrendben – a Demokrata Párt, a VSZDL, a Liberális Demokrata Párt és a G17 Plusz.⁶⁹

Szembevetendő a vajdasági magyar választók másodlagos pártpreferenciája. A szavazók másodlagos preferenciáját általában úgy mérik, hogy a megkérdezettek – a választási rendszertől függően – két, elméletben vagy a gyakorlatban megosztható szavazattal rendelkeznek. Az ilyen felmérések alapján a szakirodalomban rögzült az az elképzelés, hogy a választók vagy stratégiai, vagy pedig ösztönös alapon

osztják meg szavazatukat a szervezetek között.⁷⁰ Feltételezhetjük, hogy amennyiben a szavazatmegosztásra csak elméletben kerül sor, úgy nagyobb valószínűséggel kapunk olyan válaszokat, amelyek inkább érzelmi alapállást tükröznek. Az ilyen módszer segítségével – mivel nem keletkezett valódi versenyhelyzetet – a másodlagos preferencia nem a stratégiai szempontokat, hanem a választók valódi, rokonszenvet tükröző preferenciáit mutatják meg. A Vajdaság esetében eszerint nem igaz az a tétel, hogy aki magyar pártra szavaz, az minden körülmények között a meglévő magyar pártokra szavazna. Sőt, az adatsorokból az olvasható ki, hogy a VMSZ és a többi magyar párt szavazótáborra között nagyobb a szakadék, mint a magyar pártok és az országos, illetve regionalista pártok támogatói között.⁷¹ Ebben a tekintetben is a VMSZ van a legkedvezőbb helyzetben, ugyanis ez a párt gyűjtené be a legtöbb második szavazatot.

A VMSZ szavazóinak több mint 80%-a ugyanakkor nagy valószínűség szerint komolyan mérlegelné, hogy országos vagy regionalista – vagyis nem magyar – pártokra szavazzon a Vajdasági Magyar Szövetség hiánya esetén. A VMDK és a VMDP szavazótáborra között lehetséges átjárás, de a két utóbbi párt szavazóinak körülbelül 25-25%-a szavazna a VMSZ-re is.⁷² Végezetül az MPSZ minden második választója szavazna a VMSZ-re. A feltett kérdésekre adott válaszokból az derül ki, hogy a nem magyar pártok támogatása mögött okként a nem magyar házasság/élettárs éppúgy állhat, mint a magyar pártok összefogásának hiánya, esetleg az országos pártok érdekérvényesítő erejébe vetett nagyobb hit.⁷³ A párkapcsolaton belül a partner politikai érdeklődésének intenzitása és pártválasztás között korreláció van.⁷⁴ Kisebbségi léthelyzetben ez feltehetően a többséghez tartozó partner pártpreferenciáját helyezi előtérbe, az válik családon belül dominánssá, és ez a hatás valószínűleg erősebb szórványban, mint tömbben. Ugyancsak ezt a jelenséget fokozhatja az, ha a kisebbséghez tartozó családtag nemzeti identitása relatíve gyenge. Vegyes házasság esetében a magyar házastárs szerb pártra szavazásának valószínűsége kétszeres,⁷⁵ és a VMSZ-en kívüli magyar pártok nem vonzóak ilyen helyzetben.⁷⁶ Ez utalhat arra, hogy a vegyes házasságon belül eleve az érzékeny kérdések közé tartozik a nemzeti identitás, és emiatt a hovatartozást hangsúlyosabban tematizáló etnikai pártok választása nem tűnik célszerűnek. Ám jelezheti azt is, hogy a magyar házastárs praktikusán az asszimilációt választotta.

⁷⁰ Róna Dániel – Sós Ildikó: A témodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. *Politikatudományi Szemle* (2011) Vol. 20., No. 4., 120.

⁷¹ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Kenyeres László: Pár(t)választás. *Politikatudományi Szemle* (2005) Vol. 14., No. 1., 69.

⁷⁵ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

⁷⁶ Uo.

⁶³ http://www.magyarso.com/fex.page:2012-05-03_Megalakult_a_Magyar_Egyseg_Part.xhtml

⁶⁴ <http://www.vmsz.org.rs/hu/program/program>

⁶⁵ <http://www.epp.eu/countryPgparty.asp?cid=36&pid=3>

⁶⁶ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

A kisebb vajdasági magyar pártok⁷⁷ támogatottsága szempontjából – a választási adatok elemzése alapján – van némi jelentősége az egyes pártok központja földrajzi elhelyezkedésének is. A jelenleg működő hat magyar párt közül kettőnek (VMSZ, MRM) Szabadkán, kettőnek Óbecsén (VMDK, MEP) egynek Temerinben (VMDP), egynek pedig Zentán (MPSZ) van a székhelye. Összességében azt lehet mondani, hogy a kisebb pártok az átlagosnál jobban szerepelnek azokon a településeken, ahol a központjuk van, nyilván itt magasabb a vezető politikusok – akár személyes tapasztalatok alapján formálódó – ismertsége, és a központi ügyintézés helyén aktívabb közéleti tevékenység kifejtésére van mód.

A horvát közösségen belüli pártosodás nagyjából a magyarral egy időben indult meg. Bela Tonković és társai 1990. július 15-én hozták létre Szabadkán a Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetségét (VHDSZ). A VHDSZ a vajdasági horvátok legtartósabb, legrégebbi és legeredményesebb szervezete. A párt célja kezdetben a vajdasági horvátoknak a délszláv konfliktus negatív hatásaitól való megóvása, érdekeik képviselete, később a tartomány autonómiájának az 1974-es jugoszláv szövetségi alkotmány szintjére való visszaállítása lett.⁷⁷ A VHDSZ többnyire valamilyen koalíció részeként általában részt vesz a szerbiai és tartományi parlamenti választásokon, jelenleg az egyetlen horvát párt, amely rendelkezik képviselettel a belgrádi törvényhozásban.⁷⁸ Érdekesség, hogy eleinte a szerbiai demokratikus pártok ódzkodtak a VHDSZ-szel való együttműködéstől, ugyanis attól tartottak, hogy ez számukra szavazatvesztést okozhat.⁷⁹ A VHDSZ sem úszta meg azonban a pártszakadást az eltelt évek során. Elégedetlen politikusok egy csoportja 1998-ban kilépett a szervezetből, és létrehozta a Horvát Nemzeti Szövetséget (HNSZ). A „különélés” azonban kérészetletűnek bizonyult, és a HNSZ 2003-ban beolvadt a VHDSZ-be.⁸⁰ 2004-ben néhány VHDSZ-ből kilépett képviselő megalapította a Horvát Bunyevác-Sokác Pártot (HBSP). A HBSP jelszava: „ugyanolyan jogokat szeretnénk, mint amilyenekkel a horvátországi szerbek rendelkeznek”.⁸¹ A HBSP azonban eddig nem tudott a VHDSZ valódi versenytársává válni.

2007-ben a VHDSZ tovább szakadt: megalakult a Horvátok Demokratikus Uniója (HDU).⁸² A HDU ad hoc módon dönt arról, hogy a választásokon mely szervezetet vagy szervezeteket támogat, esetleg csatlakozik valamely választási szövetséghez. Így a 2008-as szerbiai választásokon például a Magyar Koalíciót támogatta, a 2008-as tartományi választáson pedig a VSZDL listáján indult, míg a 2012-es szerbiai parlamenti voksoláson a mindössze egy mandátumot begyűjtő és nemzetiségi szervezetekből (köztük a magyar VMDK-ból és MPSZ-ből) álló

Mindannyian Együtt koalíció listáján indult, de nem szerzett mandátumot. Végezetül meg kell még említeni a 2008-ban alakult Horvát Szerémségi Kezdeményezést (HSZK), amely jó kapcsolatokat ápol a VHDSZ-szel.⁸³ A VHDSZ 2012-ben a Demokrata Pártot támogatta, míg az önkormányzati választásokon több bunyevác szervezet is külön indult.

A magyar és horvát közösségek mellett más vajdasági nemzetiségek is hoztak létre politikai pártokat, így a montenegróiak 2008-ban a Szerbia uniós integrációját és NATO-csatlakozását is támogató és kisebbségi érdekeket képviselő Montenegrói Pártot (MP), vagy a szlovákok a Vajdasági Szlovákok Pártját (VSZP), azonban ezeknek a szervezeteknek a vajdasági pártrendszerben játszott szerepe csekély. Az ideológiai szociálliberalizmus talaján politizáló MP identitásmegőrzést célzó politikája öt pilléren nyugszik: együttműködés az anyaországgal, jó kapcsolatok kiépítése Montenegró és Szerbia között, a montenegrói nyelv hivatalossá tétele az érintett településeken, a montenegrói ortodox egyház szerbiai elismertetése, együttműködés a többi szerbiai nemzetiségekkel,⁸⁴ emellett a párt támogatja a Szerbiában élő crnogorácok montenegrói állampolgárságát.⁸⁵ Az MP eddig nem volt túl sikeres a választásokon, amelyeken egyedül indult, de a szavazatok 1%-át sem tudta begyűjteni sem Szerbiában, sem pedig a Vajdaságban. A vajdasági montenegróiak zöme a Bácskában, Verbász, Kishegyes és Kúla térségében él. A Kishegyes községhez tartozó Szeghegy (Szikics) településen a montenegróiak abszolút többséget alkotnak, és itt van a székhelye Krstaš nevű civil szervezetüknek – az MP háttérországának – is, amely 2008-ban – az önkormányzati választás kivételével – a Magyar Koalíciót támogatta.⁸⁶ A MP 2012-ben ezekben a községekben a szavazatok mindössze 1-3%-át szerezte meg, és nem meglepő módon a kishegyesi körzetben szerepelt a legeredményesebben.⁸⁷ A kishegyesi képviselő-testületben 2008-ban a szavazatok 4%-ával egy mandátumot tudott szerezni.⁸⁸

A VSZP 2010-ben jött létre Palánkán, de ópazovai székhellyel annak érdekében, hogy a szerbiai szlovákság képviselője legyen elsősorban az önkormányzati szférában. A saját állításuk szerint 1800 taggal rendelkező párt tagjainak 10%-a szerb nemzetiségű, és aktivistáit és támogatóit főleg a Demokrata Párt, az VSZDL és a G17 Plusz soraiból szerezte.⁸⁹ A 2012-es önkormányzati választáson a szlovákok által nagyobb számban lakott körzetek közül a VSZP Ópazován és Antalfalván körülbelül 1,5-1,5%-ot, a szlovák többségű Petrőcön viszont 6%-ot szerzett. Igaz, a petrőci testületnek már 2008-tól is volt szlovák etnikai pártot, a Szlovák Pártot

⁷⁷ Bugajski, i. m., 424.

⁷⁸ http://www.vojvodinaportal.com/vajdasag.eu/archivum/2b20120229_8

⁷⁹ Bugajski, i. m., 425.

⁸⁰ http://www.hnv.org.rs/hrvatske_politicke_stranke.php

⁸¹ <http://www.hbs-stranka.org.rs/ciljevi-djelovanja.html>

⁸² http://www.hnv.org.rs/hrvatske_politicke_stranke.php

⁸³ http://www.hnv.org.rs/hrvatske_politicke_stranke.php

⁸⁴ <http://www.crnogorskapartija.rs/program.html>

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ <http://archiv.magysarzo.com/arhiva/2008/01/12/main.php?l=b5.htm>

⁸⁷ <http://www.cesid.org/lt/articles/rezultati-izbora-2012/>

⁸⁸ <http://direktorijum.cesid.org/RezultatiUOpstini.aspx?idIzbora=5&idOpstine=9>

⁸⁹ <http://www.vesti.rs/Politika/Osnovana-Stranka-vojvodjanskij-Slova.html>

(SZP) képviselő tagja.⁹⁰ Az SZP 2012-ben az országos és tartományi parlamenti választásokon a Mindannyian Együtt listáján indult más nemzetiségi pártokkal karöltve, de csak Petrőcön sikerült 1% körüli eredményt elérnie.⁹¹

A szerbiai románok és vlachok érdekeit a Szerbiai Román (Vlach) Demokrata Párt (SZRDP) karolta fel. Az SZRDP tevékenysége során azonban inkább a Timok-völgyi – emiatt nem tekinthető egyértelműen vajdasági etnikai pártnak – és kevésbé a vajdasági románok ügyére fókuszál, a 2012-es szerbiai parlamenti választáson a jobbközép Szerbiai Egyesült Régiók (SZER) részeként indult a szintén kisebbségi Bunyevác Párttal és Bolgár Demokrata Párttal (BDP) együtt. Tény, hogy a 2012-es választásokon a bánáti bolgárok döntő részének lakóhelyét jelentő pancsovai körzetben (Sándoregyháza) a SZER az országos eredményéhez képest jobban szerepelt: a kétszeresét szerezve meg az országos átlagnak.⁹² Végezetül meg kell említeni a 2010-ben alakult Ruszin Demokrata Pártot (RDP) is, amely szintén Szerbia uniós csatlakozását és a szerbiai ruszinság jogainak elismerését szorgalmazza,⁹³ igaz, a választásokon még nem vett részt.

A vajdasági pártrendszer szereplőinek harmadik nagy csoportját az országos vagy szerbiai pártok jelentik. Az országos, a tartományi és a helyhatósági pártversenyben csaknem ugyanazok a szervezetek vesznek részt Szerbiában. Az egyedüli lényegi különbséget az jelenti, hogy az országos pártok potenciális szavazótáboruk szűkül a Vajdaságban, és ezáltal a pártverseny valamelyest korlátozódik. A tartományi keretek között az országosnál jobb eséllyel indulnak a regionalista és az etnikai pártok. A szerbiai pártok ezt felismerve gyakran szerepeltetnek listájukon nemzetiségi, illetve nemzetiségek által könnyebben elfogadható jelölteket. Ezenkívül listájuk nevét gyakran egészítik ki a „vajdasági” kifejezéssel, utalva ezzel arra, hogy tisztában vannak azzal, hogy Belgrádtól északra milyen jelentősége van a területi önkormányzatiságnak. Ezzel együtt is a vajdasági pártrendszer legerősebb szereplői az országos pártok, amelyek választásonként összességében a szavazatok körülbelül 80%-ára számíthatnak.⁹⁴

Feltehető, hogy a vajdasági szerbek zöme, de ahogyan a magyarok példáján keresztül láthattuk, más nemzetiség tagjai közül is sokan szerbiai pártokra szavaznak a tartományi választásokon. Emiatt kisebbségi aspektusból az országos pártok a vajdasági szerbség etnikai pártjainak is tekinthetők. A szerbiai pártrendszerhez képest különbség, hogy a vajdasági pártrendszerben valamivel erősebbek a mérsékelt, a kisebbségek problémája iránt több megértést mutató pártok (Demokrata Párt, Szerbiai Egyesült Régiók, Liberális Demokrata Párt), mint a nacionalista

pártok (Szerb Haladó Párt, Szerbiai Szocialista Párt, Szerb Radikális Párt, Szerbiai Demokrata Párt). Megjegyzendő viszont, hogy a nemrég pártszakadást megélt szélsőjobboldali és kisebbségellenes Szerb Radikális Párt a Vajdaságban valamivel erősebb, mint országosan.

Ahogy korábban leszögeztem, a VAT területén működő pártrendszer nem tekinthető autonómnak. A vajdasági pártrendszer a szerbiai pártrendszer részeként, afféle „tagozataként” működő regionális pártrendszer, az autonóm pártrendszerek zömével ellentétben nem sui generis, lévén mintaadója Szerbia. A vajdasági pártosodás a szerbiai pártosodás folyamatán belül haladt, és ezzel összefüggésben fő jellegzetessége a szerbiai pártosodás első szakaszában, vagyis az egypártrendszert követő 1990 és 2000 közötti időszakban az volt, hogy a hegemónikus és predomináns közötti átmeneti pártrendszerben⁹⁵ a Szerbiai Szocialista Párt egyeduralmát megtörni kívánó országos, regionalista és etnikai pártok demokratikus egységfrontba tömörülve küzdöttek a játékszabályok megváltoztatásáért.

A 2000-es fordulattal teremtdött meg a lehetősége annak, hogy Szerbiában és így a Vajdaságban is valódi sokpártrendszer jöjjön létre. A Vajdaságban azonban nem jöhet létre valódi autonóm pártrendszer, mivel nem létezik olyan éles választóvonal Szerbia egésze és a tartomány között, ami ezt lehetővé tenné. Pusztán a történelmi fejlődés menetében részben eltérő volta és a hagyománybeli különbségek ehhez nem elegendőek. Amennyiben azonban a VAT az autonómia szintjének egy magasabb fokára léphetne – értve ezen például az 1974-es jugoszláv alkotmány által a régióknak egykor biztosított nivót –, úgy ez feltehetően komoly lépést jelentene az önálló vajdasági pártrendszer irányába még akkor is, ha ezáltal sem jönne létre autonóm pártrendszer. Ebben az esetben ugyanis vélhetően a VAT képviselőháza (kvázi-parlamentje) mint politikai játéktér és az erőforrások elosztásának színtere jelentősen felértékelődne, ami új, vajdasági politikai szereplők megjelenését, illetve a régiók erősödését és az országos pártok jelentőségének csökkenését jelenthetné. Ezenfelül szintén a vajdasági pártrendszer „autonomizálódását” erősíthetné, ha a szerbiai parlamenti és a tartományi választásokat nem egy időben rendeznék meg. Közismert, hogy a pártrendszerre ható tényezők közül meghatározó jelentősége lehet a választási rendszernek. A vajdasági választási rendszer vegyes rendszerű, az arányos választási rendszert kombinálja az egyéni rendszerrel, de a mandátumok elosztását illetően nagyon hangsúlyos a többségi elv, ugyanis a tartományi képviselők felét egyéni kerületben választják meg.⁹⁶ Ez a rendszer az olyan sokpártrendszerek kialakulásának kedvez, amelyben a pártok előszeretettel kötnek választási

⁹⁰ <http://direktorijum.cesid.org/Opstina.aspx?opstina=Ba%C4%8Dki%20Petrovac&idOpstine=35>

⁹¹ <http://www.cesid.org/lt/articles/rezultati-izbora-2012/>

⁹² <http://www.cesid.org/lt/articles/rezultati-izbora-2012/>

⁹³ <http://rusinskademokratska.blogspot.hu/>

⁹⁴ <http://parties-and-elections.eu/vojvodina.html>

⁹⁵ Lásd ezzel kapcsolatban: Enyedi-Körösi, i. m., 150.

⁹⁶ Lásd a Vajdaság Autonóm Tartomány képviselőházi képviselőinek megválasztásáról szóló tartományi képviselőházi rendelet 5–6. §-ait. <http://www.skupstinavojvodine.gov.rs/?s=aktAPV010&mak=OpstaAkte>

koalíciókat a minél nagyobb szavazatszerzés reményében.⁹⁷ Valóban, a vajdasági pártrendszerben is több, főként a jelentősebb országos pártok által vezetett koalíció – az önállóan induló pártok mellett – méreti meg magát a tartományi választásokon.

ÖSSZEGZÉS

Ahogy fentebb bemutattam, a vajdasági pártrendszer legjelentősebb szereplői az országos vagy más néven szerbiai pártok, melyek a szavazatok körülbelül 80%-ára számíthatnak egy-egy tartományi választáson. Ráadásul az országos pártok nemcsak a szerbiai és a tartományi, hanem a helyi önkormányzati, sőt némelyikük a kisebbségi nemzeti tanácsi választásokon is részt vesznek. Az országos pártok többsége ma már – legalább retorikájában – minimum semleges a vajdasági autonómia kérdésében,⁹⁸ az egykori demokratikus ellenzék országos pártjainak zöme (ideértve különösen a Demokrata Pártot, a Szerbiai Egyesült Régiókat és a Liberális Demokrata Pártot) pedig igyekszik olyan pártszövetségekben indulni a tartományi választásokon, amik vajdasági színezetet adnak az együttműködésnek. Így, a listák nevében gyakran szerepel a tartomány neve, és főképpen a kisebb vajdasági etnikai vagy regionalista pártok előszeretettel társulnak a nagyobb országos pártokkal. Az országos pártok vajdasági választási stratégiája azzal is összefüggésben van, hogy a felmérések szerint a vajdasági lakosság 60-70%-a támogatja a tartomány speciális közjogi státuszát Szerbián belül.⁹⁹ Az országos pártok némelyike a kisebbségi nemzeti tanácsi választásokon is elindult, és nyilván azoknak van közülük reális esélye a mandátumszerzésre, amelyek politikája vonzó lehet a valamely szerbiai kisebbséghez tartozó állampolgárok számára. Idetartozik mindenekelőtt az ideológiai szociáldemokrácia talaján politizáló Demokrata Párt (DP). A DP a Humenitis nevű civil szervezettel karöltve például a szavazatok 13%-át szerezte meg a Magyar Nemzeti Tanács mandátumairól szóló 2010-es választáson,¹⁰⁰ ami a DP akkori népszerűségét tekintve nagyjából megfelel a párt vonatkozásában a vajdasági magyar választók körében mért népszerűségének.¹⁰¹ Sőt, az sem elképzelhetetlen, hogy a Humenitis idővel politikai párttá alakul, tovább színesítve ezzel a vajdasági magyar pártok palettáját.¹⁰²

⁹⁷ Enyedi-Kőrösenyi, i. m., 261.

⁹⁸ Korhecz Tamás, i. m., 187.

⁹⁹ Lazar, Žolt – Stepanov, Radivoj: Vojvodinian's View on the Constitutional and Legal Status of Vojvodina. In Lazar, Žolt (szerk.): *Vojvodina Amidst Multiculturalism and Regionalization*. Novi Sad, 2007, Mediterran Publishing, 52.

¹⁰⁰ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/721278/Rezultati+izbora+za+Nacionalne+savete.html>

¹⁰¹ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

¹⁰² http://www.magyarsoz.com/fex.page:2012-09-22_Partta_alakulna_a_Humentis.xhtml

A regionalista pártok közül a Vajdasági Szociáldemokrata Liga van a legkedvezőbb helyzetben: a tartományi választásokon egyedül is képes bejutni a tartományi parlamentbe, így azokon általában önállóan indul, míg a szerbiai választásokon elsősorban ideológiai megfontolások alapján csatlakozik országos pártok által vezetett koalíciókhoz. A helyhatósági választásokon szintén egyedül indul, és a nem etnikai szervezetek közül a DP mellett még ez az a párt, amelyik nem zárkozik el a nemzeti tanácsi választásokon való részvételtől sem. A 2010-es magyar nemzeti tanácsi választáson például a Magyar Ligát támogatta, és a szavazatok valamivel több mint 3%-át megszerezve egy mandátumhoz jutott az MNT-ben,¹⁰³ ami elmarad a párt lehetőségeitől. A már sokat idézett 2007-es felmérés szerint ugyanis a VSZDL körülbelül a vajdasági magyar szavazatok 10%-ára számíthat a tartományi választásokon.¹⁰⁴ A vajdasági regionalista pártok etnikai semlegességük és a kisebbségek problémái iránti megértésük miatt népszerűek a vajdasági nemzetiségi szavazók között, és feltételezhetően a magukat jugoszlávnak vallók az átlagosnál nagyobb arányban választanak maguknak ilyen pártokat.

A vajdasági etnikai pártok közül egyértelműen kiemelkednek a mezőnyből a magyar közösség pártjai, ennek egész egyszerűen az a legfontosabb oka, hogy a magyarság alkotja a legnépesebb kisebbségi csoportot a tartományon belül. Az etnikai pártok közül egyedül a magyarság ún. magpártjának¹⁰⁵ minősíthető VMSZ képes jelenleg arra, hogy önállóan indulva is eredményesen vegyen részt valamennyi szerbiai pártversenyben, vagyis az országos, a tartományi, a helyhatósági és a nemzeti tanácsi választásokon. A VMSZ bár etnikai párt, jelentős regionalista színezettel is rendelkezik, ami a többi magyar pártra kevésbé jellemző. A vajdasági magyar pártszerű képviselő a VMDK első szakadása óta a fragmentáltság állapotát mutatja, a tanulmány írásának idején hat, magát magyar pártként meghatározó szervezet működik a tartományban.

Ahogy korábban már utaltam rá, a vajdasági magyar pártszerű politika egyik központi kérdését jelenti, hogy a VMDK 1990-es évek eleji szereplését szem előtt tartva képesek lehetnek-e a magyar etnikai pártok maguk mögé állítani a magyar szavazók körülbelül 80-90%-át. Egy további kérdés pedig az, hogy amennyiben igen, úgy képes lehet-e erre egyetlen magyar politikai párt vagy magyar pártok egy lazább választási szövetsége? Az 1990-es évek elejéhez képest sokat változott a helyzet ebben a vonatkozásában, erre egyebek mellett felmérések¹⁰⁶ és a Magyar Koalíció 2008-as szereplése is rámutatott. Vagyis az iménti kérdésekre nem feltétlenül úgy adható meg a válasz, hogy a magyar pártok számának, akár összeolva-

¹⁰³ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Srbija/721278/Rezultati+izbora+za+Nacionalne+savete.html>

¹⁰⁴ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

¹⁰⁵ Enyedi-Kőrösenyi, i. m., 142.

¹⁰⁶ http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf

dással, akár megszűnéssel való csökkenése vagy választási koalíciók kötése automatikusan maga után vonja a magyar választók besorolását a vezető vagy egyedüli magyar párt mögé. A tárgyban készült felmérések ugyanis arra is figyelmeztetnek, hogy a vajdasági magyar szavazók egy része ugyan szívesen venné a magyar pártok együttműködését vagy úgy általában a köztük meglévő konfliktusok mérséklését, egy másik részük viszont elutasítja vagy a VMSZ-t, vagy pedig a kisebb magyar pártokat. Emiatt vélhetően nem járna a magyar szavazatok meghatározó részének megszerzésével egy vajdasági magyar „egypártrendszer”. Meg kell vizsgálni azt, hogy körülbelül mennyi magyar párt volna képes a legtöbb magyar szavazatot begyűjteni a választásokon úgy, hogy a szavazatok mandátumszerzéshez segítsék a magyar etnikai pártokat az országos választástól különböző voksolásokon. Ezt a kérdést segíthet megválaszolni a Laakso-Taagepera-féle „pártok effektív száma” vizsgálat lefolytatása,¹⁰⁷ megjegyezve természetesen azt, hogy nem ez az egyedüli képlet a hasonló problémák tisztázására a választáskutatásban,¹⁰⁸ igaz, talán ez a legelfogadottabb.¹⁰⁹

A pártok effektív száma leegyszerűsítve azt mutatja meg, hogy az adott pártrendszer valójában „hánypártrendszer”? Mivel a vajdasági magyar pártok egy része a nemzeti tanácsi választásokon nem vett részt, míg a tartományi választásokon nem önállóan indult, ezért kénytelen vagyok a pártok effektív számát az Identitáskutató Kisebbségi Műhely már idézett felmérése alapján igyekezni meghatározni. A Laakso-Taagepera-féle képletben: a „p” jelenti az egyes pártokat, illetve a pártokra leadott szavazatok 1-hez viszonyított arányát, az „N” pedig a pártok effektív számát. A 2007-es felmérésből csak a magyar etnikai pártokat vettem figyelembe, amelynek alapján a VMSZ a magyar szavazók körülbelül 81%-át tudhatta maga mögött, míg a fennmaradó csaknem 19%-on másik három magyar párt „osztozott”. Ennek alapján a vajdasági magyar pártok effektív száma 1,5, amiből és egyéb tényezők-ből több következtetés is levonható. Tény, hogy szükség volna rendszeres időközönként megismételt és főleg frissebb felmérésekre. Ennek ellenére feltételezhető, hogy a vajdasági magyar „másfél-pártrendszerben” tartományi szinten legfeljebb két magyar párt tudná elérni a legtöbb magyar szavazatot, mégpedig a választás jellegétől (országos, tartományi, helyhatósági, nemzeti tanácsi) függően eltérő stratégia mentén haladva.

Országos választáson álláspontom szerint kizárólag egyetlen magyar pártnak van reális esélye arra, hogy önállóan bejusson a belgrádi törvényhozásba. Tartományi választás esetén két magyar etnikai párt, amelyek közül az egyik mérsékelt és a töb-

bi nem nacionalista párt választói felé is nyitott, „catch-all” politikát folytatva akár még nem magyar szavazók támogatását is meg tudná szerezni, azt meg fentebb láthattuk, hogy a vegyes házasságokban élő magyarok szavazatait kizárólag egy ilyen párt képes begyűjteni. A másik feltehetően kisebb és „markánsabb” magyar etnikai párt viszont hangsúlyosabban szerepeltethetné agendáján a magyar közösség számára fontos, de az etnikai problémák iránt kevésbé fogékony vagy azokkal szemben távolságot tartó magyar és nem magyar szavazókat taszító kérdéseket, mintegy tehermeneteseztve ezáltal a másik magyar pártot a magyar–nem magyar törésvonal mentén jelentkező problémák határozottabb képviselésétől. Természetesen a sikeres érdekképviselés szempontjából fontos lenne, hogy a két párt között valamilyen alku vagy együttműködés legyen a „munkamegosztásról”. Egy ilyen helyzetben a mérsékelt magyar párt szívesebben látott koalíciós partnerként, kormányzati tényezőként, míg a markáns magyar álláspontot képviselő politikai szervezet a magyarságot érintő kérdésekben külső támogatóként, ellenzékből tudna érdeket érvényesíteni a vajdasági pártrendszerben. Ehhez persze szükséges lenne valamelyest felülemelkedni a vajdasági magyar politikát az elmúlt évtizedekben jellemző személyi konfliktusokon, személyes politikai ambíciókon és egyéb érdekellentéteken.

Ha a vajdasági „magyar pártrendszernek” szintén a hivatkozott közvélemény-kutatás adatai alapján kiszámoljuk a Rae-féle frakcionalizáltsági indexét is, hasonló következtetésre juthatunk. A Douglas Rae által javasolt formula: is tulajdonképpen azt próbálja megmutatni, hogy az adott pártrendszerben mennyi párt „mozog”, pontosabban a pártrendszer mennyire frakcionalizált, ami ebben az esetben annyit tesz, hogy hány megközelítőleg azonos súlyú szereplő van a rendszerben.¹¹⁰ Minél közelebb van a kapott érték az 1-hez, annál nagyobb a rendszer frakcionalizáltsága.¹¹¹ A vajdasági pártrendszer esetében ez az érték: 0,4, ami azt jelenti, hogy a rendszer a látszat ellenére nem annyira frakcionalizált, és nagyjából két szereplőt lenne képes „eltartani”. További érdekessége a vajdasági „magyar pártrendszernek”, hogy arra a helyi és országos viszonyok mellett nem csekély hatást gyakorolnak a magyar-országi viszonyok is, amelyek valamelyest torzítják a pártrendszert.

Végezetül a nem magyar etnikai pártokról megállapítható, hogy azok egyike sem tud önálló szereplőjévé válni sem az országos, sem pedig a tartományi pártrendszernek, de szívesen látott szövetségesek az országos pártok által vezetett választási együttműködésekben. A nem magyar etnikai pártok szervezetségi foka a magyar pártokhoz képest alacsonyabb, és önállóan kizárólag a helyhatósági és a nemzeti tanácsi választásokon tudnak megjelenni több-kevesebb sikerrel.

¹⁰⁷ Enyedi-Körösi, i. m., 143–144.

¹⁰⁸ A népszerűbbek közül említhető még a Rae-féle frakcionalizáltsági index. Enyedi-Körösi, i. m., 143.

¹⁰⁹ Enyedi Zsolt – Bértoa, Fernando Casal: Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép-Európában (1990–2009). *Politikatudományi Szemle* (2009) Vol. 19., No. 1., 10.

Kritériumok mérlegelése a vajdasági (politikai) elitek teljesítményei kapcsán

LOSONCZ ALPÁR

A fennálló elméletek lehetővé teszik, hogy leszögezzünk néhány axiómaszerű előfeltevést, amelyet elemzésünkben alkalmazunk. Először is, elfogadjuk afféle kiindulópontként, hogy valamiféle nemzetépítés megy végbe a kisebbségek esetében. Tudjuk, ez a megfogalmazás nem véletlenszerű, mert mögötte súlyos megfontolások állnak. A „nemzetépítés” voltaképpen újra és újra megújuló folyamatot jelöl, amelyet el kell választani a statikus nemzeti lényegen alapuló beállítottságoktól, amelyek viszont megmerevedett képletek ismétlésében és az igaz/hamis értékpár alkalmazásában látják a nemzetpolitika lényegét. A nemzet nemcsak folyamatszerű valóság, hanem multidimenzionális vonatkozásrendszer is, mert a társadalom különböző szféráiban más és más jelentéseket nyer. Az „építés” folyamatszerű fogalma lényegében tanulást feltételez a részt vevő szereplők kapcsán, azt a tényt, hogy az idő előrehaladtával kiterjedtebbé válnak az említett kisebbségi szereplők reflexív-kognitív potenciáljai, a korábbi spontán folyamatok pedig önértelmezés alá kerülnek. Nem szabad elfelejteni, hogy mindez a kapitalizmus szociogazdasági és szociokulturális környezetében játszódik le, amely a változás állandóságát szorgalmazza: ez már eleve lehetetlenné teszi annak a ténynek az előlegezését, hogy a „nemzetépítés” befejezhető lenne. Nem képzelhető el a végpont.

A KISEBBSÉGI NEMZETÉPÍTÉS

A kisebbségi nemzetépítés¹ kapcsán hasonló fogalomtárral kell élnünk, mint a „többségi” nemzetfolyamatok esetében. Ám a tapasztalat óvatosságra int: nincs szó mechanikus másolásról. Nem az eredet és a kópia viszonyát kell itt felrajzolni.

¹ Kántor Zoltán: *The Concept of Nation in the Central and East European „Status Laws”*. In Ieda, Osamu: (főszerk.), Balázs Majtényi – Zoltán Kántor – Balázs Vizi – Iván Halász – Stephen Deets (szerk.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Sapporo, 2006, Slavica

A kisebbségi konstellációban szerepet játszó folyamatok mindig aszimmetrikus jellegűek maradnak, legalábbis ameddig fennmarad a kisebbség/többség viszonylat (e tényt, például, erőteljes módon lehet követni a gazdasági szférában rögzíthető terheléelosztások vagy az „átmenet” során kibontakozó privatizációs tendenciák kapcsán). A kisebbséggel kapcsolatos értelmezéseket meghatározza a létező mintákra utaló álláspont. Azon beállítottságok például, amelyek az emberi jogokra való megalapozásból indítják érvelésüket, nagyobb hajlandóságot mutatnak arra, hogy a létező képleteket terjesszék ki, és a kisebbségi vonatkozásokat az emberi jogok a eseteként kezeljék. A multikulturalizmus jelentéskörét figyelembe vevő irányulások inkább az ellenkező irányba lendülnek ki, és a kisebbségi fellépések „sajátosságát”, „idioszinkráziáját” hozzák előtérbe, amellyel el lehet jutni a kisebbségi autonómiakövetelésekig is.²

Egyáltalán, a (magyar) kisebbségi folyamatok szükségszerűen magukon viselik a kísérletező-teremtés nyomait: még akkor is ezt kell állítanunk, ha figyelembe vesszük a sikeresnek vagy sikeresebbnek minősített európai példákat, ezek elemei csak nagyon közvetett módon alkalmazhatók. Ha legalábbis kérdőjeleket említünk a fennálló képletek és másolhatóság kapcsán, akkor egy sereg kérdés lép fel, amelyekre válaszokat kell nyújtani: mennyi közösségi „szellemet” igényel a kisebbségi önértelmezés, a konfliktusok milyen fajtái kívánatosak vagy éppenséggel elkerülendők, mennyire használhatók a fejlődési diskurzusok, milyen legitimációs képletek kimunkálása a lényeges, stb.? Ezekre, még egyszer mondjuk, nincs előre meghatározott válasz, pontosabban a válasz nem egyéb, mint a kisebbségi elitek politikája.

Fel kell tennünk rögtön a következő kérdést is, amely a kisebbségi nemzetépítés kritériumaira vonatkozik. Hogyan, milyen mércék alapján lehet megítélni a sikereket és balsikereket? Vannak-e egyáltalán biztos, megingathatatlan mércék a kisebbségi nemzetépítés kapcsán? Ismételten szembeütközünk a többségi és kisebbségi vonatkozásrendszerek különbségével. Nem szeretnénk ezt túlfeszíteni, mert egy skálán létező különbségekről van szó, de mégiscsak jelezniünk kell a létező differenciákat. Így feltételezzük, hogy a kisebbségi fellépés mindig kapcsolatban áll a komplex módon értett önfenntartás és reprodukció gondolatával. Ez a tény intenzívebben valósul meg itt, mint a többségi nemzetpolitika esetében, ahol a nemzethorizont rutinszerű/szisztematikus vonatkozásként jelenik meg. Ugyanis mögötte ott áll az államapparátus intézményes teljesítményének egész rendszere. Az is valószínűsíthető, hogy a kisebbségi nemzetépítési praxis összefügg azokkal az igényekkel, amelyek az ezzel kapcsolatos akadályok elhárítását szolgálják (asszimiláció stb.).

Research Center, Hokkaido University, 37–51; Bárdi Nándor: *Tény és való*. Pozsony, 2003, Kalligram.

² Erről megkísérletem bővebben írni; Losoncz Alpár: *Későkapitalizmus, európaiság: a multikulturalizmus alkonya vagy valami más...? Hid* (2012) No. 9.

Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy a kisebbségi kontextusban végbeműnő építkezést mindig vonatkoztatnunk kell valami módon az önfenntartás minőségi és mennyiségi horizontjaira.

Nem azt állítjuk, hogy a kisebbségpolitika mérlegre tehető egy (vagy több) mennyiségi kritérium segítségével, mint például az általános iskola első osztályába iratkozott tanulók növekvő vagy csökkenő száma. Ez túlságosan szűk kritérium lenne, de a kisebbségi politikai eliteknek mindig élénken kell reagálniuk, ha a lélekszám csökken, vagy ha olyan aránytalanságok nyílnak meg, amelyek megvillantják a mélyszerkezetet, például ha a kisebbség tagjai aránytalanul kis számban folytatják egyetemi tanulmányaikat, vagy nem megfelelő arányban vesznek részt közigazgatási és más szakmai tevékenységekben. Márpedig a Vajdaságban pontosan ez történik, hiszen minden iskolaév elején egyértelmű negatív diagnózisok látnak napvilágot a kevesbedő magyar diákok és osztályok száma kapcsán. Vagy hadd említsem az 2012-es népszámlálást, amelynek kapcsán kezdettől fogva általános jellegű negatív várakozás volt a jellemző: a korábban 295 ezer lelket számláló közösség további negyven-ötvenezer fővel való csökkenését mintegy előre tudomásul vették.³

A várakozások jövőhorizontú negatív vagy pozitív motivációs rendszereket teremtenek, bénítanak vagy serkentenek a cselekvési köröket illetően. Kihagyhatatlan az elemzésük, mert cselekvéseket, hangulatokat, tettekkészséget, kitartást vagy ezek elmaradását generálják. Egyebütt⁴ azzal próbálkoztunk, hogy a kisebbségi elvándorlás kérdését megvilágítsuk egy kölcsönvett eljárás, méghozzá Albert Hirschman modelljének segítségével. E modell a kivonulás, tiltakozás és hűség hármasságát tartalmazza. E szerint amennyiben a kisebbség esetében fennáll a kivonulás (elvándorlás) nyújtotta lehetőségtér, úgy a kisebbség hajlandó felcserélni azt a létező kisebbségi állapotok javítására tett kísérletek bizonytalanságával. Azaz amennyiben a kivonulás reális lehetőséggé lép fel, akkor csökken a valószínűsége annak, hogy az érintettek (a kisebbségi állampolgárok) fokozzák a hatékony tiltakozást a status quóval szemben, vagy hogy hűséget gyakorolnak a nemzeti horizontokkal kapcsolatban (kisebbségi megmaradás).

Nos, a vajdasági magyarok számára az elmúlt húsz év dinamikája közepette fennállt a migráció lehetősége (és igazolható is volt meghatározott érvek segítségével), pályáik ellentétesek voltak a „kivonulásmentes” közösség logikájához képest. Azt is tudjuk, hogy a kivonulás intenzitása és ismétlődő logikája alááshatja a „hűséget”.

³ A kérdésről bővebben a hosszú távú tendenciák alapján: www.statserb.sr.gov.yu; Mirnics Károly: Betelepitések, kitelepitések és vándormozgalmak. In Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Szusza (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*, Szabadka, 2001, Magyarországi Tudományos Társaság; Bukurov, B.: *Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić*, 1977, 29.

⁴ Erről lásd Losoncz Alpár: *Európa-dimenziók*. Novi Sad, 2002, Forum, 285. Csak egyetlen megjegyzés, a modellt alkalmasnak találom a kisebbségi dilemmák leírására, azzal, hogy nem tudok osztani a túlfeszített gazdaságközpontú magyarázattal.

Különösen élesen nyilvánulnak meg e kérdések abban a helyzetben, amikor, mint a Vajdaságban, kirajzolódnak a kisebbségi azonosságvédelem kontúrjai, és ténylegesen fennállnak a kisebbségvédelem intézményei, sőt mi több, az autonómia csírája is létezik, noha az autonómia fokozata politikailag továbbra is igencsak vitatott.⁵

Ráadásul figyelmeztetnünk kell arra a tényre, hogy itt nem pusztán a számadatokba kell kapaszkodnunk, ha értékelünk, azaz nem elégedhetünk meg a kvantumok misztifikációjával. Hiszen nagyon sokszor releváns állapotjelző tény, hogy a szakembergárda tekintélyes része vagy az elitek meghatározott csoportjai elvándorolnak, ami kollektív kishitűséget teremt a kisebbség köreiben, és a szülőföldön való maradás kitűzött jelszavát fokozatosan frázissá változtatja. (Hogy a múlt század kilencvenes éveinek elején, összefüggésben a háborús eseményekkel, az akkori politikai elit nem elhanyagolható része elhagyta a szülőföldet, messzemenő szociálpszichológiai következményeket eredményezett, és megannyi későbbi esetben vonatkozási pontot jelentett a döntések meghozatalában.)

Mindenesetre szeretnénk egyértelműen jelezni, hogy a kisebbségi kivonulás, hűség és tiltakozás közötti viszonylat eredménye mindig kontingens jellegű, közöttük nem logikai összefüggések rejlenek, hanem politikai-stratégiai-taktikai viszonylatok kondenzálódnak. Úgy véljük, hogy a kisebbségi politikai elitek mindenképpen szembesülnek e kérdéskör által létrehozott problémákkal, hogy voltaképpen válaszolniuk kell pontosan azokra a problémákra, amelyek e viszonylatrendszerből adódnak. A kisebbségi elitek explicit módon mindig a hűség retorikáját fogják hangoztatni a nyilvánosságban az etnikai demonstráció okán, de – implicit módon legalábbis – befolyásolják a tiltakozás és a kivonulás lehetségszféáját.

Viszont ha így gondolkodunk, máris újabb kérdést leszünk kénytelen megfontolni: amennyiben azt állítottuk, hogy a kisebbségi nemzetépítés mindig aszimmetrikus a többségihez képest, miként kell megítélni a kisebbségi elitrétegek teljesítményét? Milyen szubjektív teljesítményeket kérhetünk számon ezen szereplőktől, amennyiben ismerjük a mozgástér és a kényszerpálya viszonylatrendszerét? E kérdés szerteágazó jelentéskört foglal magában, és az inga különféle irányokba leng ki a közbeszéd gyakorlásában: hol a mozgástér, hol a kényszerpálya ténye nyer több hangsúlyt. Nyilvánvaló, hogy a fennálló állapot kritikusai többet fogják emlegetni az elitek mozgásterére utaló jelentéseket (a „mulasztásokat” és a „hibákat”), az elitek viszont, legalábbis akkor, amikor a balsikereket és az elmaradt teljesítményeket értelmezik, több hajlandóságot tanúsítanak arra, hogy önmagukat a kényszerpályák alárendeltjeiként jelenítsék meg.

⁵ A kritikusok szerint a szerb államnak biztosítania kell a magyarság „teljes körű”, „kiteljesített” autonómiáját. Ennek feltétele a nemzeti tanácsokról szóló jelenlegi törvény korrekciója, amely lehetővé teszi: a) a „tényleges” politikai önkormányzatát, érdekeinek megfogalmazását, b) a hatékony képviseletet, c) a demokratikus nemzeti tanácsi választások lebonyolítását, és d) az állam által elkészített és kezelt teljes választói névjegyzéket, amely figyelembe veszi a lakosság területi megoszlását is.

Megemlítünk több vonatkozást, igaz, csak példa gyanánt. A vajdasági magyar értelmezések, közbeszéd szerves része, hogy a II. világháború utáni regresszív tendenciák (nem utolsósorban a demográfia területén, figyelembe véve a lélekszám fogyását) az akkori hangadó elitek számlájára írhatók: ezen értelmezések nyilvánvalóan elsősorban a mozgástér veszteségszerű kihasználatlanságát emelik homloktérbe. Hovatovább, e helyütt további szociálpszichológiai vonatkozásokat is számba vehetünk, amelyekkel azt kívánjuk ecsetelni, hogy a mozgástér és a kényszerpálya közötti viszony sem csak logikai jellegű. Így, noha vannak viták vagy félviták a ténnyel kapcsolatban, azt nehéz vitatni, hogy a vajdasági magyarság valamilyen többletlehetőséget élvezett a szocializmus korában, persze más magyar kisebbségekhez képest. Ráadásul valamifajta többletlehetőséget birtokol ma is (a Magyar Nemzeti Tanács illetékességi köre, az autonómia meghatározott és vitatott foka például predesztinálja erre, hiszen ezek, ilyen formában, másutt nem léteznek), noha persze ez másfajta környezetben valósul meg a korábbi állapothoz képest. De akkor különös erővel merül fel a kérdés, hogy milyen relációk sejlenek fel a többletlehetőségek és a tényleges megvalósulások között? Hiszen a közbeszéd szerves része, hogy a jugoszláv szocializmus óriási veszteségeket eredményezett demográfiai szempontból.⁶ Ugyancsak világos és könnyen kivehető a negatív demográfiai trend a szocializmus kollapszusa után is, noha a modernizáció folyamatai megváltozott kontextusban mentek és mennek végbe.

A felismerés, hogy a többletlehetőségek és a megvalósulások között nincs lineáris összefüggés, valójában bénító lehet. Az elvándorlás ténye, a nemzeti apadás, mint factum brutum, negatív várakozási spirált teremtenek, amelyek a kisebbségi kishitűség egymást erősítő folyamatait eredményezik (soha nem szabad elfelejteni, hogy a kisebbségi polgárok köreiből is léteznek imitativ folyamatok, az elvándorlás⁷ – egyszerűen szólva – nemcsak adat, ahogy ez a pozitivist szociológiában

⁶ Ugyancsak a közbeszéd része, hogy a jugoszláv szocializmus bársenyosabb vagy bársenyosabbnak tűnő (refináltabb) kisebbségpolitikája eredményezte a demográfiai apadást. Lásd ezt szélesebb perspektívákban, a néhai Jugoszlávia vonatkozásában: Petrović, Ruža: Etnički aspekt migracija u Jugoslaviji. *Sociologija* (1990) No. 3., 225–233. Hovatovább, ugyanezen diskurzusok úgy vélik, hogy a vajdasági magyar értelmiség kockázatkerülő magatartása és a hatékony, a figyelmeztetéstől eltekintő viselkedése meghatározta e folyamatokat. Tárnyilagos és mértékadó szociológus arra az eredményre jutott, hogy a magyarok köreiből még akkor is élt a szocializmussal kapcsolatos pozitív vélekedés, amikor már régen az újdonsült kisebbségi-etnikai diskurzusok dominálták a nyilvánosságot, és amikor az etnikai apadás ténye mindenki számára világossá vált. Ráadásul látni kell, hogy a negatív trendek akkor is folytatódnak, amikor a politika szimbolikus tereiben az etnikai diskurzusok nemcsak hogy polgárjogot nyernek, de meghatározó szereppel bírnak. A modernizáció homogenizáló tendenciával való szembenézés késlekedik. Ilić, Vladimir: *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini*. Zrenjanin, 2002, Gradska biblioteka Žarko Zrenjanin.

⁷ A tehetségápoló gimnáziumok (Szabadka, Zenta) diákjainak nem elhanyagolható többsége Magyarországon folytatja az egyetemi tanulmányait. Az egyetemisták 80–85%-a nem tér vissza a Vajdaságba. A diákok kizökkennek a vajdasági szocializációs keretből, és elapad a többségi nyelvtudás is,

értelmet nyer, hanem interszubjektív jelenség⁸). És ezért kell ismételtén felhívni a figyelmet arra, hogy a kisebbségi elitek determinációk közepette kialakuló ténykedése köti csomóba a mozgástereket és kényszerpályákat, és nem a logikai összefüggések. Ugyancsak a kisebbségi eliteknek (nem csak a politikai elitekre gondolok) kell szublimálnia a veszteségek tényét/tapasztalatát, amelyek makacsul arra figyelmeztetnek, hogy a többletlehetőség nem vezet automatikusan többlet megvalósuláshoz.

Ha elfogadható az iménti szociálpszichológiai jellegű okfejtés, akkor ráakadtunk egy további kritériumra is, amelyet nem mellőzhetünk: a kollektív kishitűség korrekciója. Hiszen ha az elvándorlás, asszimiláció, alacsony natalitás mint legtöbbet emlegetett tényezők mögött ott lappang a kishitűség motívuma, akkor kétségtelen, hogy számolnunk kell a kérdéskörrel, mármint ha a kisebbségi elitek teljesítményeit méricskéljük. Ugyanakkor itt ismételtén felhívhatjuk a figyelmet, hogy olyan motívumról van szó, amely nehezen kvantifikálható, és inkább tendenciák és trendek formájában van jelen. Mindenesetre véleményünk, hogy a kisebbségi elitekre vonatkozó mércesor szerves része a kishitűség módosulása, aminek vonatkozásában bizton állíthatjuk, hogy a deklarativ-propagandisztikus retorikai aspektusok kevésbé sikeresek (azért mondjuk ezt, mert tapasztalható, hogy a kisebbségi politikai elitek túl sokszor bíznak az etnikai diskurzusok mozgósító erejében, látni fogjuk azt is, hogy miért), sőt alkalomadtán kontraproduktívnak bizonyulnak. A kisebbségi elitek szükségszerűen szembesülnek a feladattal, hogy növelniük kell a kisebbségi állampolgárok ellenállását a modernizáció/átmenet során felszínre kerülő csalódások kapcsán. Ez a tény ismételtén jelzi, hogy komplex konstellációval szembesülünk, amelyet csak multidimenzionális érvelés segítségével közelíthetünk meg.

amely használható lenne a munkahelykeresés közben. A budapesti Balassi Intézet (és más intézmények) értékelése szerint a vajdasági magyar diplomázottak nagy többsége Magyarországon maradt. Magyarország így valamiféle kifutópályává válik a kisebbségi elvándorlók számára, ami azonban hozzájárul a népesség további csökkenéséhez. Sokszor úgy értékelték az 1960-as években bekövetkezett kisebbségi vendégmunkás-migrációt, mint az akkori jugoszláv állam fondorlatát, amely arra irányult, hogy csökkentse a kisebbségek lélekszámát. Ez a migráció már régóta nincs jelen, negatív effektusai mégis velünk vannak, tehát az okokat másutt kell keresni. A Vajdaság lakosságának 15%-a tekinthető magyarnak, ám a vajdasági egyetemeken és főiskolákon tanuló diákok száma 7% körül mozog. Persze a kép legalábbis valamennyire korrigálendő az elmondottakhoz képest, hiszen a vajdasági magyar egyetemisták mintegy 34–35%-a Magyarországon tanul, de ez csak statisztikailag javít a helyzeten, mivel többségük nem tér haza. Ezek szerint, ahogy ezt a szakemberek megállapították, a vajdasági magyar közösség évente megközelítőleg „300 szakemberről kénytelen lemondani”, ami csökkenti megmaradásának esélyeit. Voltaképpen erről beszélünk akkor, amikor a negatív várakozási trendekről szólnunk.

⁸ Vö. Losoncz Alpár: Une convergence sous tension: les Magyars de Voïvodine et leur relation à la mère patrie. *Étude comparatives Est-Ouest* (2007) No. 4., 149–173.

A KISEBBSÉGI POLITIKAI ELITEK⁹

További, ugyancsak megkerülhetetlen kérdéskör: mikor nevezhetjük a kisebbségi politikai eliteket legitimnek? Tartanunk kell magunkat a régi Max Weber-féle elgondoláshoz, miszerint minden hatalom arra törekszik, hogy fenntartsa a legitimitásba vetett hitet. Függetlenül attól, hogy a kisebbségi politikai konstelláció különbségeket foglal magában a „standard” szituációhoz képest.⁹ Az elmélet persze azt sugallja, hogy az elitek társadalmi igazoltsága akkor jön létre, amikor a választók többsége beléjük helyezte a bizalmat, és amint elveszítik szavazattöbbségüket, az elitek legitimáltsága hanyatlik. A legitimáció, ahogy jól tudjuk, mindig a folyamatszerűen kibomló számadással van kapcsolatban, pontosabban azzal a ténnyel, hogy a választott politikai szereplők számadással tartoznak fellépésükért, és feltételeződik, hogy a választók rendelkeznek is olyan eszközökkel, amelyek lehetővé teszik a számadás kikényszerítését. Csakhogy a legitimációnak eme (itt persze inkább karikaturálisan magyarázott és lerövidített) fogalma a demokratikus politikai verseny standard változataihoz idomul, és annak idealiter elképzelt formáit feltételezi.

Amennyiben a (vajdasági magyar) kisebbségi pályákat lajstromozzuk, úgy meg kell ismételni a tényt, hogy a gazdaság és a politika szférája (legalábbis elvileg) elkülönül egymástól, noha, természetesen garmadával akadnak példák, amelyek az ellenkezőjét bizonyítják, azaz az önkény különféle formáit mutatják. A kisebbségi politikai elitek elsősorban az erőforrások állami újraelosztásában vehetnek részt, ebben az értelemben befolyást gyakorolnak arra, hogy az állam mennyi erőforrást juttat a kisebbségeknek (a 2009-es vonatkozó törvény Szerbiában kiszélesítette a kisebbségi elitek ez irányú lehetőségeit, ezt aligha lehet megkérdőjelezni, noha nem vagyok híve a törvény maradéktalan dicséretének). Ugyanakkor a gazdasági szféra mozgásrendjére való hatás vagy elenyésző, vagy igencsak közvetett a kisebbségi elitek számára. Ezt a konstellációt még az a tény sem képes erőteljesen módosítani, hogy a kisebbségi politikai szereplők alkalomadtán gazdaságpolitikai funkciókat birtokolnak (mint például a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke a tartományi kormányban az elmúlt időszakban), amelyek döntéshozói illetékességeket és tágitott manőverezési teret jelentenek.

⁹ Csak futólag jegyzem meg, hogy nem véletlen, miszerint a Vajdasági Magyar Szövetség kritikái a legitimitáshiányt teszik tárggyá, például: „A Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP) kezdettől fogva ellenezte az engedményeket, főleg a se nem legitim, se nem legális Magyar Nemzeti Tanács (MNT) egyoldalú, a szerb érdekeknek megfelelő formában történt létrehozatalát. Ezt az autonómia ügyét visszavetítő hibát a VMSZ ma sem ismeri el, csupán azt fájlatja, hogy a párt a gazdasági ügyekben és a »stratégiai partnerség« dolgában is a rövidebbet húzta.” Lásd: <http://www.vmdp.org.rs>. Kérdés azonban, hogy milyen formában lehet faggatni a legitimitást kisebbségi vontkozásban? Ez nem önmagától értetődő.

Amennyiben végigkövetjük az elmúlt két évtized privatizációs és tőkebefektetési gyakorlatát, súlyos aszimmetriákat fedezhetünk fel a többségi és kisebbségi szereplők között. Nemcsak a tőkével való rendelkezés kapcsán kibomló aszimmetriákat tartjuk szem előtt, de a társadalmi hálózatokban való részvétel lehetőségköreit is vagy a szakirodalom (vagy a nemzetközi alanyok, például a Világbank) által társadalmi tőkének nevezett diszpozíciókat is figyelembe kell vennünk, amelyek igencsak meghatározzák a gazdasági sikermegvalósulás folyamatait.

A nemzeti diszkriminációval kapcsolatos okfejtések általában rámutatnak azokra a helyzetekre, amelyek jellemzője, hogy a nemzeti hovatartozás oka a hátrányos megkülönböztetésnek (a jog általában ezeket az okmeghatározott helyzeteket kezeli, belekapaszkodva a szándékmegnyilvánulásokba), de legalább jelezniük kell, hogy a nemzeti megkülönböztetés, hátrányos helyzet következménye/eredménye is lehet az emberek feje felett terpeszkedő dinamikának. A társadalomban megannyi szupraintencionális folyamat játszódik le, és e tényt a nemzet kapcsán is messze-menően figyelembe kell vennünk. Ezeket a vonatkozásokat pedig szintúgy kezelni kell, noha sokkalta nehezebben tematizálhatók, mint a szándékon alapuló diszkriminatív praxisok, hiszen nem idomíthatók az áldozatiságon alapuló tapasztalatrendszerhez, ráadásul másfajta reflexivitást igényelnek a diszkriminációhoz szokott gondolkodáshoz képest. Például a munka szférájában megvalósuló aszimmetriák/diszkriminációk szinte láthatatlanok, és nagyon nehezen tehetők tárggyá, noha több olyan kutatásról tudunk,¹⁰ amelyek egyértelműen jelzik, hogy ezen aszimmetriák fennállnak, azaz nem csak a tapasztalat jelzi és rögzíti ezeket.

A politikai reprezentáció tekintetében létre lehet hozni valamilyen arányos rendszert, ám a munka világa sokkal több dilemmát és buktatót tartalmaz. Az uralkodó gazdasági ideológia a piaci törvények működését semlegesként találja, azt sulykolja az emberekbe, hogy a piaci rend törvényszerűségei híján vannak az etnikai (és etikai) aspektusoknak. Azonban a tapasztalat másfajta képet tár elénk, hiszen a piaci rend megannyi olyan dimenziót tartalmaz, amelyek aszimmetriákat feltételeznek, és befurakodnak a mindennapi élet megannyi szeletébe. Pontosán ezek esetében érzékelhetjük, hogy a nemzeti közvetítettségű kifejtlet eredmény is és nem csak ok. Az egyenlő start elve, amely a jelenlegi ideológia fontos axiómája, túlságosan könnyen léket kap, és roppant nehéz korrigálni (például a privatizáció kapcsán felmerülő kvázi-konkurencia ezt jól bizonyítja). Márpedig e vonatkozásrendszernek szintén súlyos következményei vannak megannyi területen.

Ismételten élünk egy alkalmi példával: ahogy a gazdasági diagnózisok, a statisztika mutatják, a szerb állam a vizsgált időszakban erőteljesen felduzzasztotta az építőipart. Tette ezt különféle szubvenciókkal (például a környezetvédelem állítólagos céljaira használandó eszközökre kell gondolni), ami nemcsak rengeteg

¹⁰ <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/izvestaj2011.pdf>; <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Izvestaj2004.pdf>

betöltetlen lakást eredményezett, hanem a térvonatkozások rendjét is módosította. (Mondani sem kell, adott esetben e ténynek etnikai következményei vannak, azaz alkalomadtán a kisebbség kárára történnek e változások, amelyeket bármikor igazol a kemény, piacmitizáló, neoliberális ideológia.) Mindenesetre ha figyeljük a kisebbségi elit korlátjait az árszabályzónak mondott piaci környezetben, azaz, ha helytálló a fentebbi megállapításunk, akkor számítanunk kell a vajdasági magyar politikai elitek mozgástereinek szűkülésére. Hiszen olyan struktúráképző szférákra, mint a munka világa, a munkahelyteremtés heterogén szférája, ők csak korlátozott befolyást gyakorolhatnak. A kortárs társadalomban a szocio-technológiai dinamika okán a teljes foglalkoztatottság lehetetlennek tűnik, a munkahely pedig ritka erőforrásnak bizonyul, ami előtérbe helyezi a politikai közvetítettségű munkahelyteremtés tényét. Szerbiában a mindennapi értelmezésekben éppen e tény képviseli a jelenlegi politikai regresszió, az elégedetlenség fontos vonatkozási pontját, amely mozgósítási lehetőséget is kínál a politikai pártok számára (a választások untig emlegetett retorikai fordulata a pártok eltávolítása és akadályoztatása a munkahelyteremtésben, kevés sikerrel).

A konstelláció persze ellentmondásos és afféle „ördögi kört” tartalmaz: az állampolgárok a munkahelyhiányos konstellációban egyszerre várakozásokat támasztanak a pártok irányában, hogy munkahelyteremtőként lépjenek fel, és elégedetlenség azzal a ténnyel, hogy a pártok ilyen jellegű tevékenységet végeznek, mármint ha saját párttagjaikat részesítik előnyben. Mindenesetre a vajdasági magyar kisebbségi pártok munkahelyteremtő kapacitása rendkívül korlátozott, még az élenjáró Vajdasági Magyar Szövetség is szűk mozgástérrel rendelkezik, ami nyilvánvalóan növeli a munkahelyekre vonatkozó konkurenciát. Hogy a Vajdasági Magyar Szövetség meglevő infrastruktúrája vagy a mozgósított emberállomány ellenére nem tudja növelni szavazói számát, hogy a magyarok nem elhanyagolható része a 2012-ig regnáló Demokrata Pártra adta voksát,¹¹ azt le lehet vezetni az

¹¹ Erre vonatkozóan természetesen nem lehetnek pontos számaink, de néhány közvetettnek minősülő adat önmagáért beszél. A helyhatósági választási eredmények ugyanis relevánsak lehetnek, méghozzá azon települések esetében, ahol számottevő a magyar lakosság. Óbecse lakosságának száma: 40 987, ebből 20 019 magyar. A Vajdasági Magyar Szövetség a szavazatok 15,94%, a Demokrata Párt 16,81%, a Szerb Haladó Párt 16,55%, az Óbecsei mozgalom pedig a szavazatok 16,55%-át szerezte meg. Szabadka közel 150 000 lakosából 57 097 magyar. A VMSZ a szavazatok 22,67%-át vallhatja magáénak. Ada: 18 994 lakos, 14 558 magyar, a VMSZ 19,7%-os, a Demokrata Párt pedig 50,4%-os eredményt ért el. Zenta: 25 568 lakos, ott 20 587 magyar, a VMSZ a szavazatok 33,98%, a Demokrata Párt 27,42%, a Szerbiai Szocialista Párt 5,1%, az Egyesült Régiók Pártja 9,75%, a Magyar Polgári Szövetség pedig a szavazatok 9,4%-át szerezte meg. Ezek fontos adatok, mert azt mutatják, hogy ezeken a településeken a nem magyar pártok jelentős, elhanyagolhatatlan eredményeket érnek el. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=622813>. A szociálpszichológiai háttérrel és a következményekről: <http://www.vegel.org/2012/05/hova-tunt-a-ketharmad/>

adott párt munkahely-disztributáló kapacitásaiból is, pontosabban a létező strukturális tendenciákból.¹²

Minden választás előtt sok szó esik arról, hogy a belgrádi pártok, különösképpen az említett Demokrata Párt, közvetett módon erőteljes befolyást kívánnak gyakorolni a Magyar Nemzeti Tanácsra, méghozzá közvetve, azaz tagságuk magyar részével. (Karakterisztikus tény, hogy mivel a hatályos törvény nem teszi lehetővé a nem kisebbségi pártok jelenlétét a nemzeti tanácsokért vívott versenyben, 2010-ben két olyan civil társadalmi csoport jött létre, amelynek tagjai magyarok ugyan, de a nem kisebbségi pártok tagjai.¹³ Az első ilyen csoportosulás a Szerbiában 2012-ig regnáló Demokrata Párt magyarjait gyűjtötte össze (Vajdasági Magyaroként Európába). Tekintettel arra, hogy a magyarok meghatározott és nem lebecsülhető része e pártot támogatta-támogatja, ezenkívül a Vajdasági Magyar Szövetség és a valamikori szövetséges Demokrata Párt valamiféle állóháborút folytattak jó ideje, a Vajdasági Magyar Szövetség-lista előjárói ezeket támadták leginkább. A kisebbségi párt ilyenkor úgy tűnik, mintha pusztán etnikai jellegű szövirágokat hangoztatna, hogy képtelen egybehangolni az etnikai igényeket, a nemzeti önaffirmációt az önfenntartás gazdasági vonatkozásaival, azaz nem képes harmonizálni a célkitűző és pragmatikus funkciókat; hadd tegyük hozzá, hogy a kisebbségi pártok is elébe mennek e csapdahelyzetnek akkor, amikor retorikájukban óvatlanul az etnikai messianizmus húrjait pengetik.

A kisebbségi pártok egyrészt kihasználhatják az etnikai adottság tényét, nevezetesen számukra a címzett állampolgárhalmaz történelmi értelemben adva van, mármint az etnikai kisebbség, amelyről posztulálhatjuk, hogy érdekelt az etnikai jellegű pártok és etnikai politikai megnyilvánulások fenntartásában. E tény növeli a kisebbségi pártok „zsarolási” kapacitásait a kisebbségek felé, hiszen feltételeződik,

¹² A Magyar Nemzeti Tanács választásakor a Vajdasági Magyar Szövetség valóban releváns párt-embereket és pártonkívüli személyeket sorakoztatott fel. Tekintéllyel bíró püspökök, mérvadó egyetemi tanárok, hangadó közéleti emberek, mérvadó társadalmi szereplők jelentek meg a listán, ezt aligha lehet megkérdőjelezni. Az összefogás fennállt, ha nem is volt teljes, hiszen nem is lehetett. A közéleti retorika szerves része volt, hogy történelmi választások előtt áll a vajdasági magyarság. Mégis, a kb. 240 ezer választópolgárból csak valamennyivel több mint 50 ezer polgár szavazott a Vajdasági Magyar Szövetség listájára, és kb. 20 ezer polgár szavazott a többi pártra. Ráadásul még azt a tényt is meg kell fontolnunk, hogy a választói névjegyzékre jelentkezettek (138 ezer) és az urnákhoz járultak száma között szakadék tátong. Nem valószínű, hogy a jelenséget megmagyarázhatjuk a „nemzeti kifakulással” vagy akár annak ellentétével, ahogy ezzel néhány kommentár, sőt mi több, politikus próbálkozott. Még azzal a magyarázattal sem elégedhetünk meg, hogy a kisebbségi választóknak elégük van a kisebbség nevében beszélő elitekből, noha nem lehet tagadni, hogy fennáll a bizalmatlanság a kisebbségi elitekkel kapcsolatban.

¹³ Az állami erőforrásokat mozgató, akkortájt regnáló Demokrata Párt nem tanúsított érdeklődést a választások iránt, legalábbis a várakozásokkal ellentétben nem támogatta saját magyarjait. Nem akadályozta őket, de nem tett semmit azért, hogy sikeresebben szerepeljenek. Lehet, hogy tényleg nem tartotta fontosnak e választásokat a szerbiai hatalmi rend szempontjából.

hogy e választókat indítékaik arra ösztökélik, hogy etnikai érdekeiket védjék, márpedig e tény veszélyessé teszi a kisebbségi vezérpárt monopolizált helyzetét. Már ha kialakulnak ilyen robusztus monopolizálódási tendenciák, mint a Vajdaságban. Másrészt, a kisebbségi pártok aszimmetrikus helyzetben vannak a struktúraképző folyamatok és a társadalmi mobilitáspályákat befolyásoló mechanizmusok tekintetében. A Vajdaságban már többször felvetődött, hogy a kisebbségek híján vannak a gazdasági stratégia rendszerének, hogy közgazdasági program nélkül csökken a hatékonyság. Valójában ez az árny már a legrégebbi politikai mozgolódások kapcsán rávetült a kisebbségi erőfeszítésekre. De ez nem tekinthető pusztán szubjektív hiányosságnak, az etnikai ideológiák nem tudnak olyan tagoltak lenni, hogy befolyással rendelkezzenek a gazdasági szférákban, a személytelen profitmechanizmusok keretfeltételeinek meghatározásában.

Hadd éljünk egy példával. Szerbia, a közhangulat szerint, jelenleg komoly gazdasági lejtőn áll (egyesekek a riadóztatás logikájával élve közeli csődről beszélnek, amelynek számtalan jele van, mint például a meglóduló infláció és az ezzel kapcsolatos ármozgás), ráadásul egyre inkább napvilágra jut, hogy a 2000 után folytatott szerb gazdaságpolitika stratégiai irányai eredendően tévesek voltak, mint például az erőteljes ipartalanítással kapcsolatban. E politika eredményezte, részlegesen bár, a külföldi tőke beáramlását a szolgáltatási szektorba,¹⁴ de lezsugorította a munkahelyteremtés lehetőségeit, nem beszélve egyéb súlyos következményekről. A kisebbségi elitek stratégiabefolyásolási kapacitása e vonatkozásban csak igen közvetett formában jelentkezik, noha jeleznünk kell, hogy a deindusztrializációnak vannak etnikai következményei is, amelyek komolyan befolyásolhatják a társadalmi mobilitást. A kisebbségi elitek hallatják hangjukat a parciális jellegű gazdasági kérdésekben (lásd a mezőgazdaságot, tekintettel a vajdasági érdekeltségekre), de ezek a megnyilvánulások megmaradnak szűk keretekben, és nem rendelkezhetnek komoly befolyással a makroökonómia vonatkozásában. A struktúraképző folyamatok esetében a kisebbségi elitek „beragadnak” (hiszen maguk is valamilyen módon rábólintottak e dezindusztrializáló politikára), és túszaik lettek az euroatlanti integrációt sürgető elitek stratégiai és taktikai elképzeléseinek. Ráadásul ne feledjük azt aényt sem, hogy a rendszerváltás a vajdasági magyar társadalomszerkezeten sebeket ejtett az 1990-es években: a háborús kontextus megtépázta az egyébként is gyenge kisebbségi középosztályt, és az elvándorló tőke szűkítette a vajdasági mozgástereket (külön, nem apologetikus tanulmány tárgya lehetne például a szolgáltatási szektorok befolyásának hatása a kisebbségre nézvést). Hiszen szem előtt kell tartanunk aényt, hogy e vonatkozás meghatározza, hogy a vajdasági magyar

elitdiskurzusokban a gazdasági elitek szinte egyáltalán nem jelennek meg, legfeljebb csak igen ködös beszédmódok és közvetett utalások kereteiben.

Nem utolsósorban felvetődik a következő kérdés is: mennyire képesek a kisebbségi politikai és kulturális elitek¹⁵ tudatosítani az adott történelmi időpontban kibomló mozgástereket és kényszerpályákat? Képesek-e a kisebbségi elitek tudatosítani azokat az ideológiai vonatkozásokat, amelyek az adott társadalom horizontját képezik, és mélyen meghatározzák a mozgásterek és kényszerpályák relációit? Itt nem csupán arról van szó, hogy nekik közvetíteni kell ezen vonatkozásokat a kisebbségi állampolgárok felé, hanem önmaguk számára is meg kell fogalmazni ezeket. Korántsem tekinthető szóvirágnak, hogy a kisebbségi eliteknek folytonosan tanulniuk kell, noha voluntarisztikus módon sokszor ők maguk túlhangoztatják a cselekvési lehetőségeiket (e szerint a Vajdaságban eleve adott a kisebbségbarát konstelláció, csupán ki kell használni a magyarok ölbe hulló esélyeket): adódik ez abból a konstellációból, amit a kisebbségi nemzetépítés kísérleti vonatkozása-ként írtunk le. Jó hegeliánus módjára elképzelhetjük, hogy a történelmi szereplők sohasem képesek (teljesen) átlátni saját helyzetüket, hogy soha nincsenek abban a helyzetben, hogy áttetszővé tegyék szituációjukat. Legfeljebb csak visszatekintő módon. Noha mi is valljuk ezen gondolatot, azt kell ismernünk, hogy a történelmi szereplők számára szükségszerű, hogy jövőorientáltan lépjenek fel, azaz lehetetlen, hogy valamilyen módon ne értelmezzék önmaguk helyzetét történelmi távlatokban, amelyek várakozásokat támasztanak a jövővel kapcsolatban. A politikai alanyok, akik mozgósításra törekcsenek, természetesen mindig alárendelik diskurzusaikban a létező társadalmi kényszereket, modernizációs törvényszerűségeket. Ezt nem „populizmusnak”, hanem egyszerűen elkerülhetetlen ideológiai mechanizmusnak kell nevezni, amely mögött, talán mondani sem kell, nem pejoratív jelentéseket kell sejtenuünk. Az ideológia mindig valamilyen észszerűsítési művelet, a kimondott és az elhallgatott vonatkozások elegyes jelentésnyalábja. A mértéket illetően nincsenek egzakt mérőszámok: ismét azt mondjuk, hogy maga a politika adhat válaszokat erre. Ha a vajdasági magyar politikai elitek retorikáját vesszük szemügyre, az említettényt többszörösen is igazolhatjuk. Nem fogunk sohasem tudomást szerezeni azokról a dilemmákról, amelyek a nemzet és a kapitalizmus, a nemzet és a gazdasági növekedés, a sérülékeny kisebbségvédelem és a modernizációs „ketrec” között feszülnek. E diskurzusokból kiindulva a balsikerek, a tévpályák általában csupán manipulatív fellépések fejleményeiként értendők.

Érthető, mondottuk az imént, az ideológia ezen racionalizációja, vagyis nem óhajtunk ridegen pálcát törni felette. És állítható ugyan az is, hogy a dilemmák

¹⁴ A szolgáltatások komprádor szerepéről Közép- és Kelet Európában lásd Drahoukoupil, Jan: The Rise of the Comprador Service Sector: The Politics of State Transformation in Central and Eastern Europe. *Polish Sociological Review* (2008) No. 2., 1231–1413.

¹⁵ Az átmenet irodalmában az eliteknek nagy szerep jut, ezt nem is kérdőjelezem meg, de szívesen hangsúlyozom a szerkezeti determinációkat, amelyek keretén belül az elitek fellépnek. Evans, M.: Elitism. In Hay, C. – Lister, M. – Marsh, D. (szerk.): *The State: Theories and Issues*, Palgrave Macmillan, 2006, Basingstoke.

felgöngyölítése, az ezeken való intellektuális „rágódás” értelmiségi feladatnak bizonyul. Azonban ezen dilemmák értelmezését, amelyek taglalásának persze nincs mobilizációs ereje, az értelmiségiek, a kulturális elitek sem vállalják fel a Vajdaságban. Hiszen etnikai lojalitást nem bizonyít, és kétes pozícióval ruház fel a presztízshierarchiában is.

Csak hogy mindennek társadalmi ára is van. A kényszerek „elnyomása” a diskurzusokat állandóan a moralizáció szintjén tartja, amely, ahogy később is állítjuk majd, valamennyire kiiktathatatlan az aszimmetrikus kisebbségi világokban, de látjuk azt is, hogy kerékkötő a mélybe hatoló elemzések vonatkozásában. Reprezentatív (bár csak egy, vagyis ismét csak alkalmi) példát jelent annak a ténynek a kezelése, hogy kisebbségi állampolgárok átszavaznak többségi pártokra. Vagy hogy technokraták, a szakemberek többségi pártokban találhatnak menedéket, szórványban élők pedig többségi pártokhoz sodródnak. (Hogy vannak olyanok, akik érdekkövető módon beszállnak valamilyen „üzletbe”, ez triviális tény, nem elemzendő.) Aligha állapítható meg ezek után, hogy e rétegek kihullnak, kilépnek a kisebbségi nemzetépítési folyamatokból, hogy viselik a kollaboráns csuklyáját. Inkább arról van szó, hogy ezen szereplők is kiutat keresnek a dilemmákból. Azaz nem igazolható a kisebbségi politikai elitek sokszor sugallt képzele, miszerint ők képesek átfogni a kisebbség egészét, hogy kisugárzásuk mindenre kiterjed. Ilyen jellegű hatalmat nem birtokolnak. Szükségszerű tehát a partikuláris perspektíva felismerése esetükben. Majd látni fogjuk később, hogy a kisebbségi elitek kognitív illúziójának bizonyul, hogy átfoghatják a kisebbségi élet egészét, de e tény kapcsolatban van más, itt még majd leírandó mozzanatokkal is.

A NEMZETREALIZÁCIÓ FORMÁI

A kisebbségi nemzetépítés viszonylatrendszerek keretén belül értelmezhető, pontosabban egy ötszöget fogunk magunk elé helyezni, amely meghatározza a mozgástér és a kényszerpálya feszültségaspektusait. A struktúra és a szereplők viszonyának standard esetével van dolgunk e helyütt, azaz hozzá kell adnunk, hogy figyelniük kell a kisebbségi cselekvéstér sajátosságait. A szerkezeti tendenciák és a cselekvési lehetőségek metszéspontjait keressük, csak így lehet tárgyilagosan elemezni a nemzetrealizáció formáit. Nem fontossági sorrendet juttatunk itt érvényre, tehát az itt következő vonatkozások felsorolása nem prioritásalapú.

Az ötszög egyik csúcsát a kisebbségi hangadók, befolyásoló elitrétegek képviselik, akik értelmezik a kisebbségi igényeket, és stratégiai kapacitással rendelkeznek. Ők azok, akiknek teljesítménye okán a kisebbség politikai tényezővé válik, beleszólhat az érdekek mikro- és makrorealizációjába, és azok, akik által megvalósíthatóvá válik, hogy a kisebbség ne pusztán fogyasztói bázisként nyilvánuljon meg. Voltaképpen a kisebbségi nemzetépítés az elkülönülés és a beágyazottság dialekt-

tikáját tartalmazza. Ugyanis az effajta építkezés szükségszerűen a kisebbség valamifajta elkülönülését feltételezi, ugyanakkor ez nem jelenti feltétlenül a merev „gettoizációt”, a „bezártságot”, amelynek rémét sokszor megrajzolták a kisebbségi elkülönülés ádáz ellenzői (legfőképpen a Demokrata Pártban). Ez magában foglalhat különféle regresszív tendenciákat is: például a kisebbség és a többség közötti kommunikáció sorvad, és csak az érdekközvetítette politikai érintkezési formák, az elitközi alkuk bontakoznak ki, ami inkább az interkulturális politikai kartell benyomását kelti.

Aligha kell bizonyítani, hogy a kisebbségi elitek teljesítményei kivételes fontosságúak, hiszen ők azok, akik a kisebbségi létérzékelés diskurzusait egyszerre „olvassák”, értelmezik és közvetítik a mozgástér egyéb szereplői számára. Orientálnak, majd mintákat munkálnak ki, hangadó szerepeket töltenek be, elfoglalják a médianyilvánosságot. Finomítják az elkülönülés és a beágyazottság feszültségeit, hidakat képeznek, irányítják az erőforrás-elosztás mechanizmusait. A közösségi modernizáció feszültségteli mechanizmusait befolyásolják. Ők tartanak kapcsolatot a többségi pártrendszerrel, és fogalmaznak meg kísérleteket a kisebbségi akaratképzés szempontjai alapján, majd formába öntik a kisebbségi integrációval kapcsolatos igényeket.

A kisebbségi elitek szerepvállalása kapcsán, mint minden politikai szereplő esetében, kétfajta időtávlatról beszélhetünk. Az egyik a rövid távú politikai érdekek taglalását foglalja magában, ezt a politikai nyelvben taktikának nevezzük. A másik a hosszú távú érdekeket jelenti, a politikai nyelv alapján ezt stratégiának nevezhetjük. Nyilvánvalóan a stratégiának kell igazolásokat nyújtania az alkalmi, szituatív jellegű taktikai lépések számára, csak a megszilárdított hosszú távú érdekek legitimálhatják a változó taktikai mozgásokat. Voltaképpen ezzel meg is fogalmaztunk egy roppant fontos kritériumot a kisebbségi elitek vonatkozásában: teljesítményük egyenes arányban függ attól, hogy milyen módon képesek közvetíteni a stratégia és a taktika között, azaz hogy milyen módon képesek egybehangolni a taktikai és a stratégiai igényeket. A közvetítés nem megy végbe automatikusan, ezért beszélünk teljesítményekről. A taktikai igényekbe való belefeledkezés veszélyeztetheti a stratégiai érdekeket. Itt különösen a pártrendszerbe való integráltság, valamint a hatalmi vonatkozásokhoz való kötődés jelent veszélyeket a kisebbségi szereplők számára. Hiszen a politikai szerepvállalás négyéves időtávlatához igazodik, amely meghatározza a kisebbségi szereplők időhorizontját is. Merthogy a stratégiai időhorizontok más természetűek a taktikai időjelentésekhez képest, hiszen másfajta társadalmi folyamatokhoz és a hosszú távon kibontakozó tendenciákhoz kapcsolódnak (az oktatás például tipikusan stratégiai erőforrás, a pozitív tendenciák kibontásához hosszabb időköz szükséges, és az oktatásba való befektetés hosszabb távon térül meg).

Nem véletlen, hogy a vajdasági magyar pártok (kvázi)vitáinak egyik csomópontja a taktika és a stratégia metszéspontjaiban található. A regnáló Vajdasági Magyar

Szövetség azt sugallja, hogy a taktika és a stratégia dialektikája a fennálló hatalomban való részvételt igényli, mintegy axiómaként megerősítve, hogy a sikeres kisebbségi pozicionálás szükségszerűen a hatalmi oldalra való sodródást jelenti; viszont az ellenzéki Vajdasági Magyar Demokrata Párt, magára vállalván az állandó konfliktusosság ódiúmát, azt hangoztatja, hogy a kisebbségi érdekek megvalósítása magában foglalja, hogy fel kell áldozni meghatározott taktikai érdekérvényesüléseket, különösen a hatalmi participáció bizonyos alakzatait. Másképpen fogalmazva: ezen gondolat szerint minél sikeresebb a kisebbségi vezető párt a hatalomba való betagozódás, a hektikus szerbiai hatalmi testületekbe való integráció kapcsán, annál kevésbé tudja teljesíteni a „transzcendentális küldetését”. Itt jegyezzük meg, ha futólag is, hogy a kisebbségi viták tömkelege magukon viseli a moralizálás nyomatékát, a morális perspektívák kidomborítását, ami egyet jelent azzal, hogy a politikai konfrontációk szinte észrevétlenül, de annál biztosabban erkölcsi diskurzusokban jelennek meg. A legtöbb vitát e tény fényében kell érteni. Ennyiben hiábavaló e vitákat értelmetlennek minősíteni, és szubjektív túllihégésként vagy anekdota-fűzérként értékelni; a túlmoralizálás, a közvetlen moralizáció, a politikai viták erkölcsi diskurzusokba való átfordítása szinte elkerülhetetlen része a kisebbségi pályáknak.

Hadd tegyük hozzá, ez nemcsak a politikai szereplők közötti vitákat érinti, mert vonatkozik az értelmiségi aktorok vitamegnyilvánulásaira egyaránt. Elegendő lenne végigkísérni azokat a konfrontatív helyzeteket, amelyek értelmiségi szereplőket foglalnak magukban. Ismét azt kell mondani, hogy egyebütt sem tekinthető furcsa fejleménynek, hogy a politikai viták morális jelentéseket nyernek, tehát csupán viszonylagos különbségekről lehet szó. Kapcsolatban áll ez a ténnyel, hogy a kisebbségi nemzetépítés közvetlenül és intenzív módon az önfenntartás lehetőség-köreit határozza meg, valamint azokkal a szerkezeti aszimmetriákkal, amelyek a kisebbségi egzisztenciát sújtják. Végül is a kisebbségi elitek szembetalálkoznak a szokványos dilemmakörökkel: a nemzetre/kisebbségre vonatkozó utalások közösséget, szolidaritásformákat, eszményi egységet előlegeznek, így a „siker” kapcsán a nemzetnek alanyként való érvényesítése egyértelműen ezt jelzi. Ugyanakkor mindez szisztematikusan összeütközésbe kerül az individualizáló életpályákkal, a modernizáció ösvényeivel, a sikerkritériumok egyénre szabott szituációival (a nagy agglomerációk körül, mint Újvidék, ezek a dilemmák módfelett kirajzolódnak, ahol a kisebbségi sikerhelyzetek záloga az intenzifikálódó többségi migráció), a piaci dinamika véletlenszerű, ellenőrizhetetlen fejleményeivel, amelyek éppenséggel instrumentális cselekvéseket igényelnek. Ez természetesen megjelenik más konstellációkban, ám a kisebbségek esetében ez a dilemma különösen markáns formát nyer.

A kisebbségi eliteknek közvetíteniük kell a kisebbségi állampolgárok felé azt a tapasztalatot is, hogy a kisebbségi szocio-gazdasági-kulturális tereket rétegérdekek és területi különbségek szelik át. Elegendő lenne csak néhány pillantást vetni a Vajdaság térképére, és rögzíteni a különbségeket. Ameddig az áldozati jellegű önértelmezés uralta a közbeszédet (Szerbiában ez különösen jellemző volt az 1990-es

években, és meghatározó a mai napig is), addig a különbségek taglalása eltörpülhetett, a nemzeti képzet törésmentes egészt előlegezett, noha a belső heterogenitás időközben folytonosan növekedett. Márpedig minél inkább erősödik eme heterogenitás, annál inkább jelentkezik az integráció mint politikai probléma. A közösségiség képzetét úgy kell megteremteni, hogy tiszteletben tartják a különbségeket, ugyanis az árucseré személytelen mechanizmusai ellenére kell felidézni a nemzeti közösség tényét: ez ugyan deklaratív állásfoglalásnak tűnhet, de ahogy közelítünk egyes kérdésekhez, máris feltűnik a probléma nehézsége, példaként említjük a Vajdaságban létező szórványok tényét, amelyek nem egykönnyen integrálódnak a vajdasági magyar elitek értelmezési gyakorlataiba.

A TÖBBSÉGI ELITEKHEZ FÜZŐDŐ VISZONY

Eleddig főképp a politikai eliteket vettük számba, és aligha volt e tény véletlenszerű. Hiszen az elmúlt két évtizedben valóban a politikai elitek voltak olyan helyzetben, hogy döntéseikkel meghatározó tényezőként lépjenek fel a nemzetépítés vonatkozásában. Ugyanakkor még véletlenül sem becsülhetjük le a kulturális elitek szerepét sem, noha ez jelentékenyen megváltozott a korábbi időszakokhoz képest. A kulturális elitek a magas kultúrától az alacsony kultúráig terjedő ívet töltik be. A vajdasági magyar magas kultúra hagyományosan irodalmi reflexivitáson alapul, tekintettel az intézményes tényre, hogy a teljes magyar nyelvű egyetemi képzés az irodalomhoz kapcsolódik,¹⁶ ami azt jelenti, hogy a Magyar Tanszék az idevágó értelmiség rekrutációs központja. Hogy az irodalmi értelmiség kapcsolatban áll a nemzetteremtéssel, könnyen bizonyítható, hiszen olyan hagyományszeleteket, emlékezési szituációkat értelmez, amelyek szerves részei a nemzetépítésnek. Mindenesetre a kisebbségi elitek egy vékony része az elmúlt években professzionalizálódott. Hovatovább a Magyar Nemzeti Tanács keretén belül kialakult végrehajtó funkciók további lehetőségeket nyújtanak a professzionalizálódáshoz.

Továbbhaladva, a második pólust az adott ország többségi politikai (és kulturális) szereplői jelentik, akik gazdasági, politikai és kulturális tereket hoznak létre, közvetítik az Európai Unió szabályrendszerét, és képviselik/tolmácsolják a többség érdekrendszerét. Természetesen az ő cselekvési formáik meghatározóak abból a szempontból, hogy a kisebbségi integráció ne az asszimiláció közvetítésével valósuljon meg, azaz hogy az integráció veszteségek nélkül realizálódjon. Rajtuk múlik például, hogy az EU kisebbségpolitikai mércéi szervesen beépüljenek az adott ország jogrendszerébe, hogy ne alakuljon ki az az ideológiai benyomás, miszerint ezen mércék elfogadása afféle diktumot jelent, amelyet az említett országnak telje-

¹⁶ Természetesen nem feledjük a szabadkai tanítóképzőt sem, ezen intézmény azonban eddig nem teremtett hangadó értelmiségi szereplőket.

sítenie kell ahhoz, hogy betagolódjon az európai integrációs rendszerbe. Az elmúlt évtizedben tapasztalható volt, hogy a szerb politikai elitek az európai integrálódás fényében elfogadták az idevonatkozó kisebbségjogi követelményeket, mi több, ezeket beépítették valamilyen módon a jogrendszerbe is. Ugyanakkor nem tettek meggyőző erőfeszítéseket annak érdekében, hogy a megfelelő módon közvetítsék a normákat a mindennapi szereplők felé, akik számára sokszor a normák pusztán külső kényszerként funkcionáltak. Amikor konfliktushelyzetek léptek fel, amikor mindennapi szinteken kellett problémákat megoldani, mindig feltűnt, hogy a szerb hatalmi gépezet nem rendelkezik adminisztratív kapacitásokkal, és nem tudja a megfelelő módon lefordítani az európai imperatívuszok nyelvét az „elfogadhatóság” nyelvére. Đinđićet, a néhai miniszterelnököt, akit fontos vonatkozási pontként jeltek, e tények sohasem foglalkoztatták, ő úgy vélte, hogy elegendő nemzeti jellegű lépéseket érvényre juttatni (a hitélet bevezetése az iskolákba, a pravoszláv egyház erősítése), amelyek segítségével „lefegyverezhetők” a diktumokkal szembeni ellenérzések. De őt a korai halála megakadályozta abban, hogy szembesüljön a nehezebb kihívásokkal az EU-csatlakozás kapcsán.

Hadd említsek most egy olyan példát, a vagyon-visszaszármaztatás kapcsán kialakult törvénnyel összefüggésben.¹⁷ A törvényt sokan vitatták, joggal, tegyük hozzá, hiszen olyan mozzanatok merültek fel az értelmezők számára, amelyek felidéztek a magyar kisebbség kollektív bűnösségét a II. világháború folyamán, ami a 20. század nyolcvanas éveiben kialakuló magyar politikai érdekvédelem lényeges hivatkozási pontja volt. A törvényt a szerb kormány egy új rehabilitációs törvénnyel javíttatta, tekintettel arra, hogy Magyarország bejelentette, hogy ellenkező esetben Szerbia tagjelölti státusának megvitatásakor vétőjoggal fog élni, azaz afféle zsarolási kapacitást juttatott érvényre. Az EU irányában elkötelezett szerb kormány hajlandónak is mutatkozott kompromisszumot kötni, pontosabban világos volt, hogy hajlandó lesz mindaddig így eljárni, amíg az EU-csatlakozás időszerű Szerbia számára. Ám, és számunkra pontosan e tény a legfontosabb, a többségi társadalom ezt ismételt kényszerhelyzetként, igazságtalansággal tűzdelt konstellációként élte át, és úgy vélte, hogy Szerbiát újra és újra zsarolják a nemzetközi közösség szereplői (érdemes lenne lajstromozni az idevágó sajtódiskurzust, egy pillanatra szinte ismét elébünk kerültek az 1990-es évek avított minősített diskurzusai). A kisebbség részére kedvezőbb kompromisszum valójában növelte a mindennapi élet etnikai

¹⁷ „Március 1-je óta az érintettek az ország 135 postahivatalában adhatják át vagyon-visszaszármaztatási vagy kárpótlási kérvényüket. A Vajdaságban 35 hivatal hatalmazta fel a kérvények átvételére. Az igénylések átadásának határideje 2014. március 1-je. A vagyon-visszaszármaztatási és kárpótlási törvény elfogadásának időpontjában a szakértők úgy mérték fel, hogy nagyjából 150 ezer polgár fogja visszaigényelni a tőle vagy a felmenőitől elkobozott vagyont. A független elemzők szerint ez a szám az egyötödét teszi ki azoknak, akiket valamikor megfosztottak a tulajdonuktól.” Többet erről Bozók Antal: <http://bozokiantal.blogspot.com/2012/05/keszulnek-az-elso-visszaszar-maztatasi.html>.

feszültségét, az etnikai jellegű nehezményezések sorait, és ez éppenséggel a szerb politikai elit számlájára írható. Tehát erre gondoltunk, amikor arra a tényre utaltunk, hogy a kisebbségpolitikai irányvonalakat mindig le kell fordítani, és át kell tiltetni a mindennapok érdeksodrásába.

A többségi politikai szereplők természetesen részesei a politikai konkurenciának, a társadalomban kialakuló presztízshierarchiának, ennyiben érdekeltek a kisebbségi szavazatok megszerzésében, különösen akkor, ha az erőviszonyok kiegyenlítettek. Ráadásul Szerbiában a társadalmi dinamika a folytonos átmenet képét mutatja, amelyet hagyományos műszóval, a tőke állandósult elsődleges felhalmozásaként írhatunk le:¹⁸ ez a szituáció növeli a „státusvadászatot”, az erőforrások birtoklásának igényét. A többségi politikai és a kisebbségi politikai elitek között ezért hol politikai, hol gazdasági jellegű konkurenciaformák támadnak; viszont nehéz elkerülni, hogy e konfliktusok valamilyen módon ne ruházódjanak fel etnikai jelentésekkel (erre reprezentatív példákat találhatunk Szabadka és Zenta esetében). Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tényt, legalább futólag, hogy a szerb nemzetteremtés területi keretei továbbra is bizonytalanok,¹⁹ ami sajátos helyzeteket teremt, sőt a kisebbségi elit számára is kényelmetlen szituációkat jelent.

Mondottuk, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az euroatlanti integráció mércéit megannyi társadalmi alrendszer vonatkozásában a többségi elitek közvetítik. Eleddig az itt már szóba hozott „misszionárius” Demokrata Párt volt az, amely vezérlő szerepet játszott e vonatkozásban, hiszen ő lépett fel az európai észszerűség itteni szálláscsinálójaként. Ismét szóba kell hoznom a néhai miniszterelnököt, Đinđićet, aki még a 20. század nyolcvanas éveiben rajzolt ki megannyi útvonalat a szerbiai önértelmezés számára. Később formába öntött politikai stratégiájának magva valójában már akkor megszületett: kihátrálás a metanacionális Jugoszláviából és a nemzetállamok együtteséhez, mármint az Európához való csatlakozás mint radikális nemzeti program. Miközben, ahogy egy 2000 után hangoztatott híres mondatában kijelentette, „minden akadályt el kell hárítani, legyenek azok törvények vagy alkotmányok”.²⁰ Ebből talán az is világos, hogy a nemzetközi közösség által igencsak előrelátónak és figyelemre méltó politikai vezérnek minősített (alkalomadtán erősen kultivált) Đinđić ilyen elképzelése határozta meg 2000 után a kisebbséggel kapcsolatos állásfoglalásokat (is), hiszen át kellett „verni” a törvényeket, rendeleteket az EU-hoz való csatlakozás érdekében. Ahogy láthatjuk, tűzön-vízen keresztül (ezt nevezik Szerbiában „vízióknak”, valójában egy másik idegen szó illik ide: „implementáció”).

¹⁸ Upchurch, Martin – Marinkovic, Darko: Wild capitalism, privatisation and employment relations in Serbia. *Employee Relations* (2011) Vol. 33., No. 4, 316–333.

¹⁹ Gligorov, Vladimir: *TALOG, Ogledi o prednostima slobode*. Beograd, 2010.

²⁰ Különösképpen a következő könyvekre gondolok, Đinđić, Zoran: *Jugoslavija kao nedovršena država*. Novi Sad, 1988, Književna zajednica Novog Sada; Đinđić, Zoran: *Srbija u Evropi. Autorski tekstovi i intervjui*. Beograd, 2003, Tanjug.

Figyelembe véve a Đindić-kultuszt az euroatlanti érdekeltségű szerb politikai/gazdasági/kulturális elitekben, fontos szempontokat nyerhettünk azt illetően, hogy milyen kontextusban ment és megy ma is végbe a kisebbségi nemzetépítés. Ha 2000 után a „vonakodó” államról beszélhetünk a kisebbségi jogok kapcsán, később inkább az adminisztráció és a társadalom „vonakodásáról” kellene szót ejteni.²¹ Ezenkívül legalábbis vegyük figyelembe, hogy az a kérdés, amelyet kimetszettünk mint elengedhetlent, mármint a nemzeti és a demokratikus legitimáció szétrajzásának szerkezetileg adott lehetőségét, akkor rögzítsük, hogy a kisebbségbarát törvényeket Szerbiában olyan többségi politikai kontextusokban léptették életbe, amelyek esetében élesen elvált a nemzeti és a demokratikus legitimáció.

Az euroatlanti csatlakozás kapcsán a küldetéstudatos Demokrata Párt veresége azonban egy más tényre is figyelmeztet. E vereség ugyanis aligha tekinthető pusztán technikai értelemben vett bukásnak, ahogy ezt a választások után létrejött szituáció mutatja, amely nemcsak a Demokrata Párt hatalmas válságát hozta (és a párt esetleges belső bomlásának, szakadásának lehetőségét), hanem a nyilvánosság egyre-másra göngyölti fel a párthoz köthető politikai és gazdasági rétegek üzemleit a költségvetési szubvencionálásban, valamint a közvállalatok tevékenységeiben. E tény utal arra, hogy a kisebbségi politikai elitek és az euroatlanti rétegek szövetségét nem szabad mitológiai fénybe vonni, és le kell számolni azokkal az illúziókkal, hogy a kisebbségi politikai elitek eleve arra rendeltettek, hogy kapacitásaikat az „euroatlanti” erőkhöz csatolják. A kisebbségi nemzetépítés mechanizmusait nem lehet veszélyeztetni a predesztinált és posztulált euroatlanti alanyokra való hagyatkozásokkal. A politikai erőter módosult Szerbiában, ma a néhai EU-integrációt hevesen ellenzők is szívesen válnak európai eredetű pénzügyi források felhasználóivá.

A kisebbségi elitek számára azonban ez újabb kihívást jelent, hiszen immáron nem kapcsolódhatnak a küldetéstudatos, „autentikusnak” hitt/minősített szerb elitekhez, hanem ezentúl a „nem autentikus” szerb elitekkel karöltve, a fél-distancia pozícióját próbálgatva kell lépegetni a csatlakozás ösvényein. Igaz, a kisebbségi politikai eliteket az „autentikus” szerb Európa-párti elitek részéről is rendszerint „manipulációk” érték, de mindig ott volt a végső alibi, hogy „megéri”, ami igazolta a kompromisszumkötés gyakorlatát. Ez most nem áll fenn, legalábbis nem az eddig ismert módon, de hogy e konstelláció milyen taktikai formákat igényel, azzal kapcsolatban csak halvány elképzelések léteznek. A kisebbségi elitek „beragadtak”²² az

²¹ A „vonakodó állam” terminusát F. Biber használja, mi ezt parafráztuk, és más kontextusba irányítottuk. Bieber, Florian: Serbia: Minorities in a Reluctant State. In *European Yearbook of Minority Issues* (2005) Vol. 5., No. 6., 243–250; Banducci, Susan A. – Donovan, Todd – Karp, Jeffrey A.: Minority Representation, Empowerment, and Participation. *The Journal of Politics* (2004) Vol. 66., No. 2., May, 534–556.

²² Észrevehető volt, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség szinte az utolsó pillanatig azt hitte, hogy a vesztes Demokrata Párt fog kormányt alakítani, ami korábbi politikájának csupán kisebb változ-

„autentikus” demokratikus erőkkkel való koalíció gyakorlásába: felvállalták az európai integráció ideológiai védelmezését (jellemző a Vajdasági Magyar Szövetség szerepvállalása az Európai Integrációs Bizottságban, amellyel azt sugallta, hogy az etnikai kritériumok mellett racionális-szakmai mércéket is védelmezni óhajt a nyilvánosságban²³), sürgetését, ágáltak emellett, hogy a kormányalakítás elhúzódnása a csatlakozás kárára történik.

REGIONÁLIS ELITEK

Hangsúlyozott figyelmet kell fordítanunk a regionális vonatkozásrendszerekben szerepet játszó elitekre. A Vajdaságban ezzel kapcsolatban megannyi vonatkozást göngyölíthetünk fel.²⁴ A vajdasági magyar kisebbség területileg ugyanis abban a ré-

tatását igényelte volna. Nem így történt, de a következtetések levonása még hátravan. Ez ugyanis nem egyszerű technikai kérdés, miszerint a VMSZ hátravonul ellenzékbe, és a Demokrata Párttal együtt „konstruktív ellenzékét” képez. Amúgy azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az „autentikusan” Európa-párti Demokrata Párt sem tudta meglépni a döntő lépéseket Koszovó kapcsán, márpedig az EU nem hajlandó tagjai közé fogadni egy olyan országot, amelynek a területe kérdéses, ez kitűnik a koppenhágai feltételekből.

²³ Varga László a Vajdasági Magyar Szövetség parlamenti képviselője az Európai Integrációs Bizottság elnöke volt. Személyében a VMSZ a csatlakozás szakmai reprezentációját kívánta demonstrálni. Azaz arra vállalkozott, hogy a szerb nyilvánosság előtt tevékenységét racionális, szakmai érzékkel védelmezze.

²⁴ A Vajdaság, mint valamiféle különálló entitás, létrejöttén ott volt a szerb nemzeti pecsét. 1848-at írunk ugyanis, az akkori osztrák császár hatalmi taktikájának részeként jön létre a Vajdaság. Megalakulása nem elégítette ki a befolyásos szerb kereskedői és polgárosult rétegek nemzeti aspirációit a Habsburg-birodalomban, és egyébként is tisztavirág-életűnek bizonyult. Ugyanezen réteg az I. világháború után az alakuló jugoszláv királysághoz csatlakoztatta a mai Vajdaság területét. Ahogy tudjuk: e terület rendkívüli etnikai tarkasága ellenére, más etnikumokat nem kérdeztek meg az újonnan kialakuló államformációba való becsatolás kapcsán. Ugyanakkor a vajdasági elit egy része már a kezdettől fogva elégedetlen volt kivívott státusával az új államban, innen adódtak regionális ambíciói és a hatalmi viszonyok újraértékelésére irányuló igényei. Mindenesetre a politikai játékokban kisebbségek nem szerepelhettek. A II. világháború után minden a bolsevik valóságsszervezés mintáihoz igazodott: ennek része volt az akkori vajdasági autonómia is, amelyben kisebbségi politikusok is tevékeny szerepet játszottak. Az 1990-es években a Milošević-rezsim a nemzeti egységesítés nevében de facto radikálisan megnyirbálta a regionális hatóköröket. A kérdés ismételten napirendre került 2000. azaz a politikai fordulat után, immáron az Európai Unióban igencsak szorgalmazott regionalizáció kontextusában. Tehát: adott egy régió, amely 26 etnikumával, a mindennapokban fellelhető együttélési módzataival, habituális mintáival sajátos helyet foglal el a régiók sorában, de politikai sorspályáit illetően ott van hagyományában az erőteljes asszimmetria a többség és a kisebbségek között. A vajdasági magyar pártok, érdekképviseleti csoportok, homlokegyenest ellenkező módon viszonyulnak a Vajdaság autonómiájának kérdéséhez: a csupán a lokális hatalomban részt vállaló VMDP szerb belügynek, a szerb hatalmi szintén alkalmazott elosztás részének minősíti, a makrohatalomban szereplő VMSZ viszont határozottan szorgalmazza a Vajdaság autonómiáját. Utóbbi reprezentánsai ott vannak a hatalmi struktúrában, magyar például a Tartományi Képviselőház elnöke, aki az utóbbi időben Szerbiát járta,

gióban összpontosul, amely éles viták tárgyát képezi a szerb politikai elitek között immáron nyolc évtizede.²⁵ Voltaképpen a Vajdaság a szerb nemzetépítés megannyi dilemmáját napvilágra hozza, amelyeket leegyszerűsítve a központosítás/központalanítás kérdéskörében, pontosabban a központosítás által realizált nemzeterosztás versus decentralizált nemzetaffirmáció kettőssében ragadhatunk meg. Ráadásul a Vajdaság pályái, a tartományi önállóság keretei folytonosan alakulnak a politikai erőviszonyok folytán, dacára a korábbi vélelemnek, hogy a tartományi önállóság erőszakos megnyirbálása csupán az 1990-es évek nacionalista fellobbanásának, netán a „milosevići” politika ármánykodásának a következménye.

Vagy ugyancsak létezett az a mítosz, hogy az idő előrehaladtával az előlegezett észszerűség, mármint a regionális decentralizáció úgyszólván győzedelmeskedik, ha másképpen nem, hát a hatékony európai alanyok segédletével. Így, hogy egy példával éljünk, nemrégiben (2012) az alkotmánybíróság ítélete okán megannyi funkciót elvettek a tartománytól, erőteljesen megváltoztatva a korábbi állapotokat.²⁶ A 2000-ben bekövetkező politikai fejlemények, mármint a Milošević által fémjelzett rendszer felváltása változásokat előlegeztek, és azt sejtették, hogy módosulnak a diszfunkcionalitásokkal terhelt állapotok: kétségtelenül bizonyos változások beálltak jogi szinteken is, de szembeszökő, hogy az Európa-barátnak minősített Demokrata Párt is ingadozott e kérdésben, és nem gyakorolt következetes politikát.²⁷ Esetében inkább a regionális értékek apadásának és dagadásának lehettünk tanúi.

hogy népszerűsítse és elfogadtassa a tartomány státútumát. Aztán ott van a könyörtelen és kérlelhetetlen demográfiai szituáció, a számok túlhatalma: az I. világháború után valamiféle etnikai egyensúly állt fenn a különféle csoportok között, ma még a legnagyobb etnikai kisebbség, a magyar esetén is kevesebb mint 300 000 lélekszámot jegyezhetünk. Ráadásul minden kisebbségi csoport (leszámítva a romákat) lélekszáma abszolút és relatív mértékben csökken. Losoncz Alpár: Vojvodina as a realm of regional tendencies. In Vujadinović, D. – Veljak, L. – Goati, V. – Pavićević, V. (szerk.): *Between Authoritarianism and democracy*. Beograd–Podgorica–Zagreb, 2003, 351–371. www.autonomija.info

²⁵ Kovačević, Dušan; Statut Vojvodine pod svetlošću Ferala II, Fond Slobodan Jovanović. <http://www.slobodanjovanovic.org/2009/09/12/statut-vojvodine-pod-svetloscu-ferala-ii/>; uő, <http://www.slobodanjovanovic.org/2012/07/12/dusan-kovacev-ilegalna-2%80%9Eevropskaregija%E2%80%9C-u-vojvodini/?lang=lat>

²⁶ Hogy Újvidék nem lehet „főváros”, persze szinte érthetetlen szörszálhasogatásnak tűnik, de hát a nemzeti önértelmezés jelképes mozzanatának bizonyul, és ennyiben politikai tételt bír. Az Európai Parlament jelentéstevője, Jelko Kacin nemrégiben kijelentette, hogy a Vajdaság kérdése továbbra is „nyitott”, és hogy csak akkor lehet pontot tenni az ügy végére, ha a tartomány elnyeri az autonómiát. Ez egy alig leplezett nyomásgyakorlás az integrációs folyamatok közepette természetesen éles reakciókat váltott ki egyes politikai körök részéről.

²⁷ Erdemes felidézni, hogy a Demokrata Párt szinte hivatalos „szentje” a néhai meggyilkolt Zoran Đinđić, amikor 2001-ben Szabadkán járt, kijelentette, hogy a Vajdaságot eltartották, és hozzá is tette, hogy nem ért egyet a regionális szereplők retorikájával, mi több, arra is hivatkozott, hogy a milosevici rendszer adminisztrációja nem volt igazságos e tekintetben. Ez pontosan ugyanaz az érvelés, amellyel a szerb jobboldal ma is él: a vajdasági/regionális politikai alanyok paraziták. És jól érzékelteti, hogy a regionális érdekérvényesítésnek a VMSZ részéről sokszor magányban kell történnie.

És még egy mozzanatot nem szabad kifelejtteni az érvelésből: nemcsak a „túl-hajtott” nemzeti programok felől érkeztek bírálatok a vajdasági önállóság címére, hanem a (neo-) liberális távlatokból is. A neoliberalizmus ugyanis úgy véli, hogy az akadálytalan és személytelen piacnak kell lehetőséget nyújtani, és a regionális partikularizmus ebben az elképzelésben pusztán kerékkötő lehet, amely nem gazdasági kritériumokat, hanem egyéb (hagyomány stb.) szempontokat juttat érvényre. Márpedig a Demokrata Párt, noha de jure az európai szociáldemokrata család tagja, maga is erőteljes hajlandóságot tanúsított a neoliberalizmus vonatközások elfogadására, és a szerbiai gazdaságot átgúrta a neoliberalizmus képletei szerint. Éppen ezért téves a kisebbségi politikai elitekben is meggyökerezett gondolat, miszerint a regionális hatókörök megnyirbálása csupán a központi erők túlkapásának bizonyul.

A jó gazdasági teljesítmények bizonyos területeken (mondjuk, említhetjük a figyelemre méltó gazdasági kivitt egyes területeken), a tartomány/régió szerepe vésszen csökken, a regionális ambíciók pedig egyre gyöngülnek. Mindenesetre nem belemélyedve itt a szerbiai regionális politikába és az erőforrások mechanizmusába, azt azonban rögzítenünk kell, hogy a valamikor evidenciaként kezelt tény, miszerint a Vajdaság gazdasági primátussal rendelkezik Szerbiában („a Vajdaságot feláldozzák a szerb nemzeti érdekek oltárán”, hogy az I. világháború óta virágzó kritikai regionális retorika kedvelt fordulatát idézzük) lassan, de biztosan megkopik, ami releváns tény jelent a kisebbségi elitek mozgástere számára is. Ez evidenciát jelentett, természetesen a kisebbségi szereplők számára is, gondoljunk csak a pártállami időszakban megnyilvánuló tendenciákra, amelyek egyértelműen a komoly gazdasági tendenciákkal rendelkező Vajdaságot mutatták.

Azt nem nehéz kihámozni, hogy vannak olyan észszerű érvek, amelyek a kisebbségi távlatok szempontjából a regionális keretek érvényre juttatását igazolják: ezek a szempontok az infrastruktúrához, a mindennapokban habitualizálódott történelmi tapasztalatok feldolgozásához, az egymásra utalt politikai és gazdasági rétegek koordinatív tevékenységeihez vagy a közigazgatás szubszidiáris vonatkozásaihoz kapcsolódnak. Másképpen szólva, a regionális koordináció egyszerre kecsegtet szimbolikus és közigazgatási előnyökkel, általa a kisebbségi elitek demonstrálhatják, hogy képesek túlmutatni a partikuláris érdekérvényesítések keretein, és több csatornán keresztül juttatják érvényre a kisebbségi érdekeket. Ráadásul az EU politikájában is köztudomásúlag fontos szerep jut a regionális érdekérvényesítésnek, amelyet egyes regionális elitrétegek megpróbálnak kihasználni, és nemzetközi szinten szóvá tenni a regresszív tendenciákat. Azaz: a kisebbségi politikai szereplők az EU diskurzív rendjébe tudják helyezni a regionális jellegű érdekérvényesítést.

A Vajdasági Magyar Szövetség az ezredforduló után a tartományi érdekérvényesítést a kisebbségi nemzetépítés részévé avatta, úgy gondolkodott, hogy lehetséges a szinkron érdekérvényesítés: a tartományi szinteken funkciókat teljesített, hovatovább meghatározott parlamenti szituációkban alkalomadtán szinte egyedüli képviselője volt a tartományi érdekeknek. Retorikájában benne van a regionális horizont

(elegendő lenne, ha megtekintenénk a legutóbbi választások vezérlő retorikus fordulatát: „A Vajdasági Magyar Szövetség az európai értékek, a vajdasági érdekek és a magyar közösség képviselte mellett elkötelezett politikai erő”, sőt ezt olvassuk: „A VMSZ hosszú távú célja, hogy Vajdaság törvényhozói, végrehajtási és részbeni igazságszolgáltatási autonómiával rendelkezzen”²⁸), ami arra enged következtetni, hogy a tartományi autonómia erősítését és hangoztatását összefüggésben látja a kisebbségi érdekekkel. Egyszerre óhajtja reprezentálni a kisebbségek érdekvédelmét a központi és regionális többségi elitek felé, és reprezentálni a regionális érdekeket. Ráadásul a regionális érdekek védelme esetlegesen vonzza azokat a (többségi) szavazókat, akik csalódtak a (többségi) regionális elitekben, és olyan képviselőt keresnek, amely a megfelelő módon realizálja az idevágó érdekeket.²⁹ A dilemmák azonban ezek után is nehezen tűntethetők el, mert folytonosan szembesülnünk kell a szocio-gazdasági tartalmakkal: például az a tény, hogy alkalomadtán a vezérlő kisebbségi párt egyedül hadakozott a regionális érdekekért a parlamenti ingoványos terepen (a regionális horizontot deklaráltan követő, alkalomadtán egzaltált retorikát hangoztató Szociáldemokrata Liga például koalíciós helyzete okán hátralepett egyes esetekben, követte hűségese partnerként az uralkodó Demokrata Pártot, és eltekintett a regionális érdekek explicit védelméről) felidéri a régi kérdést: képesek-e a kisebbségi elitek hatékonyan védeni a regionális érdekeket a többségi elitek erőviszonyaiban akkor, amikor a struktúraképző folyamatokban, a tőke újraelosztási processzusaiban gyengébb erővel rendelkeznek? Mennyire célszerű a regionális érdekek ilyenén képviselte, ha a kisebbségi elitek pozíciójuk okán nem tudnak politikai hegemoniára szert tenni? Itt nemcsak arról van szó, hogy az effajta fellépés kivívja egyes többségi érdekcsoportok, hangadó értelmiségiek rosszallását (ez valóban történik Szerbiában), hanem arról, hogy jelképesen csökken a regionális horizont hatóköre, ha az érdekreálizáció nem a kisebbség és a többség koordinált fellépése alapján történik. A kisebbségi elitek tehát itt is az aszimmetria nehézségeivel küszködnek.

NEMZETKÖZI SZEREPLŐK

A következő pólust számunkra a nemzetközi szereplők jelentik, amelyek főképp az EU adminisztratív apparátusához kapcsolódnak, noha magukban foglalnak más politikai szereplőket is, például a különféle külföldi képviselők tagjait. A sajátosságokat tartalmazó szerbiai konstelláció megannyi ilyen szereplő intenzív aktivitását jelentette, és ez magában foglalta a kisebbségi kérdésekkel kapcsolatos nemzetközi

érdeklődést is. Hosszú ideig az európai kisebbségvédelmi elvek átvétele volt az irányadó. Mindenesetre aligha lehet tagadni, hogy a nemzetközi szereplők tevékenyen hozzájárultak a kisebbségpolitika formálódásához, élt a meggyőződés, hogy a kisebbségi kérdés megoldása a „jugoszláv válság” konstitutív aspektusa, ezért problémamegoldó szerepkörben léptek fel, és gyorsították a megfelelő intézkedések életbe léptetését. Ezen érdeklődés azonban szemmel láthatóan jócskán lanyhult az utóbbi években, legfeljebb a rutinszerű ellenőrzések szintjén valósul meg, ami nem jelenti például az alkalomszerű kisebbségi protesztok hatékony figyelembevételét (a „magyarverések”, „etnikai incidensek”³⁰ esete a legplauzibilisebben mutatja e helyzetet, ez a kisebbségek számára inkább csalódást jelentett).

Külön kell szólnunk az EU-val kapcsolatos kisebbségi viszonyulás módosulásairól. Az elmúlt időkben az EU a kisebbségi képzeletben a kitörés abszolút horizontját képviselte, a racionalitás abszolút megtestesülését jelentette, amely ellensúlyozza a „balkáni világokat”, és valamiféle igazságosságot is megjelenít a történelem hullámmozgása által meghatározott kisebbségek számára. E képzeleti premisszát nem bolygatta meg egyetlen vajdasági magyar párt sem, gondolunk itt egyaránt a hatalmon és az ellenzékben lévő kisebbségi pártokra, ráadásul Magyarország felől is ezen retorika érkezett folyamatosan. Az európai integrációs testületekhez való csatlakozás explicite vagy implicit a kisebbségi nemzetépítés betetőződéséként jelent meg, mintegy korrigálva a „balkáni” világokba beragadt kisebbség esélyeit. Lassan, de biztosan a kisebbségben is megjelentek azok a rétegek, amelyek szisztematikusan az európai erőforrásosztásra figyelnek, részt kívánnak venni e folyamatokban (pályázatiírások, környezetvédelmi programok stb.), és esetleg professzionalizálódnak e funkciók gyakorlása kapcsán. Mindenesetre megindult az integrációs felkészülés kisebbségi körökben is. Európa (amelyről, ne feledkezzünk el, a vajdasági magyarok vendégmunkásként tapasztalatokat szerezhettek még a hatvanas években, mint ahogy a visszatérő vendégmunkások³¹ vagy családtagjaik tőkét forgathattak be a vajdasági gazdaság vérkeringésébe) úgy jelent meg, mint az a tér, amelyben kizárattatik az adott politikai értelmezés önkénye, és törvényes keretbe helyeződik a részérdekek képviselte. Nem utolsósorban jutalmat nyer az önmagát iparkodónak, szorgoskodó életet gyakorlónak láttató kisebbség.

²⁸ Florian Bieber – Jenni Winterhagen: *Ethnic Violence in Vojvodina: Glitch or Harbinger of Conflict to Come?* <http://soc.kuleuven.be/ieeb/ethnicmobilization/docs/proc-Bieber&Winterhagen.pdf>

³¹ Az emigrációs potenciálról – a vajdasági magyarok kapcsán is – lásd Sorbán Angella: Emigrációs potenciál a határon túl élő magyar közösségek körében (1997). Elvándorlók, az elvándorlás gondolatával foglalkozók és szülőföldjükön maradók. *Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai Szemle* (1999) Vol. 5., No. 2–3. Egy újabb felmérés a magas migrációs potenciálról a vajdasági magyar egyetemisták körében: *Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében*, http://www.idkm.org/tanulmanyok/Migracios_szandek1.pdf. E szerint (a zentai Identitáskutató Műhely kutatásáról van szó) a megkérdezett vajdasági magyar fiatalok „közel fele (46,4%-a) foglalkozik a kivándorlás gondolatával”. A fiatalok 13,9%-a „már biztosan eldöntötte, hogy kivándorol Szerbiából”.

²⁸ <http://www.vmsz.org.rs/hu/valasztasi-program/vajdasagert--egy-normalis-szerbiaban>

²⁹ Nehéz megmondani, hogy hány ilyen szavazó lehetett például a legutóbbi választások alkalmával, semmiképpen sem szabad túlbecsülni szerepüket, de léteztek.

Sok vonatkozásban lehet megforgatni az említett képzeletet, ráadásul a kifeszített ellentételezéseket az alulmodernizált, szisztematikus korrupció által befolyásolt Balkán és a szabálykövető Európa között nemcsak a kisebbségek osztották. Hanem e képzeletet táplálták azok a többségi állampolgárok is, akik a Vajdaságot a közép-európai konstelláció részének tartották, vagy azok, akik módfelett kritikusan szemlélték a Szerbiában kibontakozó társadalmi tendenciákat, és elégedetlenek voltak a 2000 utáni politikai fejleményekkel. Hadd tegyük hozzá, hogy ezen többségi polgárok rossz közérzete mintegy igazolást nyert a 2012-ben megtartott választások alkalmával, amely visszahozta a színre a kilencvenes évek politikai szereplőit, noha ez jóval több, mint a múlt diadalittas visszatérése.

A „rossz”, „elmaradt” Balkán és a „jó”, „előrenyomuló”, „örökösen fejlődő” Európa³² kettőse azonban megtépződött az utóbbi években, noha még nem beszélhetünk ideológiai súlypontváltásokról, legfeljebb csak nyomok és érzületváltozások érezhetők. Ezek azonban nem lebecsülendők: a kisebbségi nyilvánosságban (gondolunk itt a sajtóra és a tudományos közegekre egyaránt) e válság nem igazán nyert mélyebb értelmezést, amely utalna a kisebbségi konstelláció módosulásaira, de a szisztematikus érkező hírek a válságról megbolygatták a képzeletet. Európát valójában olyan szerkezeti válság sújtja, amelynek nem látható a végpontja, azaz olyan krízisnek vagyunk tanúi, amely az egész projektum mélystruktúráját érinti. Az Európa-projektum tartalmait a bizonytalanság hatja át: léteznek olyan értelmezések, amelyek a kontinenst a nemzetállamok együttesének tartják, amelynek legfőbb célja a versenyképesség fenntartása a multipoláris világrendben. De léteznek olyan elképzelések is, amelyek egy szupraállam képét vetítik előre, különösképpen felerősödtek ezek a hangok a válság hullámválása közepette arra utalva, hogy a kompaktabb európai irányítás záloga a sikeresebb válságkezelésnek. Mindenesetre a makulátlan és céltudatos európai bürokrácia plusz a kanti örökös béke stb. képzete erős sebeket kapott még azoknál is, akik nem rendelkeznek tagolt tudással az ellentmondásos európai történelemről.

A kisebbségek kapcsán olyan konfliktusok is felszínre kerültek (a kettős állampolgárság negatív megítélése, hovatovább szankcionálása egyes országokban, mint például Szlovákiában), amelyek esetében kitűnt, hogy a jogba öltöztetett európai diskurzusok korántsem stabilak, nem nyújtanak egyértelmű válaszokat a szituatív-történelmi kihívásokra. Ezzel korábban létező kisebbségi várakozásokat keresztettk. Márpedig e tény csökkenti az „európai értékek” korábban transzcendentálisnak és meggingathatatlanak vélt szerepét. A kisebbségi jogok, érdekek

³² Hogy az európai diskurzusok hogyan mozdultak el „...a különbségek neoliberális celebrálása mögött ott van a neoliberális monokulturalizmus és a neoliberális nacionalizmus. Korunk naivitásához tartozik, hogy a neoliberalizmus elveti a kommunárius nacionalizmus minden fajtáját, hogy az akadálytalan árumozgás eleve anti-nacionalista; ellenkezőleg az új kozmopolitizmus helyett a neoliberalizmus a nacionalizmust igényli mint mozgósítóerőt, hogy megszilárduljon...” Losonc Alpár: Későkapitalizmus, európaiság..., i. m., 39.

érvényesítése nem független az érdekharcok kontingens fejleményeitől; e tény azonban elapasztja a hiánytalan szabálykövetés, a jogmeghatározott politika európai mítoszát. Szóba kell hozni a tényt is, hogy a válság közepette konfliktusok alakultak ki az európai bürokrácia és a magyarországi politikai elitek között a gazdaságpolitikai irányvonalakkal kapcsolatban, amely újabb mozzanatokkal színezte az EU-hoz való viszonyulást, és tovább bonyolította a konstellációt.

Végül arról is beszélünk kell, hogy végéhez közeledik a kisebbségi jogkiterjesztés korszaka, amely meghatározta az elmúlt két évtizedet, és előremutató programokat vetített ki, valamint pozitív várakozásokat szült. A keretek meghatározása azonban lassan befejeződik, és az EU megfelelő szervei, amelyek sok helyütt külső nyomást gyakoroltak korábban, nem fognak beavatkozni, és eszük ágában sincs, hogy döntőbíróként, „paternalista jótevőként” lépjenek fel a felszínre kerülő konfliktusokban. Márpedig ez a szituáció újfajta stratégiát (is) igényel, amelynek a központja a kisebbségi társadalom építése és védelme. Az eredendő vajdasági magyar kisebbségi politikai stratégiák magja mindig a durva, leplezetlen, politikailag szított nemzetállami asszimiláció elleni védekezés volt, épp ezért a politika és a kultúra (valamint az emlékezeti igazságosság, lásd 1944) jelentették a kisebbségi elitek működési terepeit. Aligha kell bizonyítani, hogy a múlt század kilencvenes éveit meghatározhatták e politikai fellépés irányait, és Thomas Mann szavaival élve a morálisan jó időszak lehetőségét hordozták. Ez hozta az azonossága érdekében áldozatot hozó kisebbség szilárd képét és a kiélezett társadalomértelmezést, valamint a mozgósítható kisebbség képzetét, amely a kisebbségi politika horizontját jelentette.

Az európai környezetben azonban (és Szerbia is része ennek, ha tetszik, ha nem), ahol meggyökereztek a kisebbségvédelmi elvek, immáron nem a durva és asszimilatív kisebbségellenesség jelenti a kihívást, hanem a felpuhított kisebbségpolitika/kisebbségtechnológia, amely a mindennapok kevésbé látványos szegleteiben munkál, és inkább a fejlemények és az intenciók ötvözetének elemzését igényli. És aligha lehetséges ezen komplex folyamatokat valamilyen társadalmi ravaszkodásra, háttérügyködésre leegyszerűsíteni. Nem mintha ilyen kihívások korábban nem léteztek volna, hiszen maga a felülről irányított szocialista modernizáció is teremtett Jugoszláviában ilyen helyzeteket, és komplex értelmezést igényelt az asszimilációs mechanizmusok és a területi jellegű módosulások kapcsán. Valójában nem véletlen, hogy ezt az aspektust a szocializmussal kapcsolatos értelmezésekben a tabu lengi be, és a kisebbségi szereplők inkább az áldozati konstellációra emlékeznek, hiszen ezeket, affektív okok folytán is, könnyebb felidézni. Roppant nehéz persze kiegyensúlyozott álláspontot elfoglalni ezzel kapcsolatban (a modernitásban mindig erőt próbáló mozzanat azon folyamatok értelmezése, amelyek a „háunk mögött” történnek, és csökkentik a társadalmi szereplők erejét, valamint függetlenségét). Hiszen ott is a fejlemények/következmények és az intenciók (a többségi nemzeterősítő szándékok) egyidejű folyamatai voltak jelen. Csakhogy a

posztszocialista kontextusban létezik a kiépített kisebbségvédelmi rendszer, az európai környezet, fennállnak a kisebbségi önvezérlés meghatározott lehetőségkörei, ami sajátos módon domborítja ki a társadalomépítés feladatait, de korlátjait is.

Mindenesetre csökken a nyíltszíni politika felől érkező kihívás intenzitása, kialakulnak a politikai korrektség megszokott formái, nő viszont a gazdasági kihívásokból adódó asszimilatív szempontok ereje. Ez nem azt jelenti, hogy nem jönnek felszínre jogvédelmi szempontok, elég lenne, ha csak az utóbbi időben létrejövő szituációkra gondolunk, amelyek világosan jelzik, hogy a jogérvényesítés korántsem olyan stabil, mint ahogy sokan gondolták. A főnnálló helyzet arra a tényre emlékeztet, hogy a jogok értelmezés alá kerülnek, ami a kisebbségi elitek állandó ébrenlétét igényli.³³ Azt sem jelenti mindez, hogy a nemzetértelmezés szokványos ellentétpárjai (kuruc/labanc, disszidens/kollaboráns stb.) eltűnnének a nemzetépítésben, hiszen ahogy mondtuk, a moralizáló diskurzusok meghatározó szereppel bírnak. Ugyanakkor a mélyszerkezeti változások egyértelműen arra utalnak, hogy a társadalomépítésnek kellene központba kerülni.

A MAGYARORSZÁGI/ANYAORSZÁGI ELITEK

A következő pólus a magyarországi/anyaországi elitek cselekvési tartományaihoz kapcsolódik. Az anyaország többfajta szerepkört tölt be: történelmi-jelképes horizont hagyományértés szempontjából, affektív vonatkozásrendszer, alkalomadtán védőháló, amely nemzetközi/külpolitikai alanyként léphet fel a kisebbségvédelemben, szomszédos ország, amellyel gazdasági együttműködést lehet realizálni, migrációs célország, amely gazdasági lehetőségeket nyújt, kapcsolat az EU intézményes szerkeze felé, legalábbis mindaddig, amíg Szerbia kívül áll az európai intézményes szerkezeteken. Aligha kell részletesen elemezni, hogy történelmileg miként alakult a magyarországi politikai elitek beállítottsága a magyar kisebbségekkel kapcsolatban, és hogy milyen viták övezték e kérdéseket 1919 óta; ugyancsak aligha kell részletesen taglalni azokat a jelenlegi alkotmányos kötelezettségeket, amelyek jogilag bekeretezik a magyarországi elitek fellépését és feladatait. Azt is tudjuk, hogy többfajta orientációról beszélhetünk ezen viszonyulással kapcsolatban, tehát nincs szükség itt ezek újonnan feldolgozására. Ugyanakkor valószínűnek tekinthető, hogy a Fidesz kormányra kerülése (2010) által az egységes nemzetre utaló koncepció meghatározott elemei erősödtek meg. E szerint létezik olyan

³³ Az Újvidéki Egyetem Jogi Karán például a 2012/2013-as tanévre vonatkozó felvételi vizsgáján történtek még ma is vitatott kérdésnek számítanak. Az Újvidéki Egyetem Jogi Karán szerb nyelvből és irodalomból fölvetéliztek a magyar hallgatók is. A Magyar Nemzeti Tanács komoly jogsértésként minősítette az ügyet, a Jogi Kar viszont azt állította, hogy a szabályok szerint mindenkinek lehetővé kell tenni, de csak az anyanyelvű felvételt. Az újvidéki egyetem rektora egyértelműen kijelentette, hogy nem történt semmilyen szabálytalanság.

piramidálisan építkező nemzeti központi szerkezet, centrális akaratképzés, amely összefogja a nemzeti erőfeszítéseket, és a határon túli elitek is integráns részei az átfogó nemzetpolitikának. Egységesülő tér jön létre ezáltal, amiből az következik, hogy a kisebbségi elitekre olyan feladatok hárulhatnak, amelyek a központból érkeznek (vannak olyan kulturális aspektusok, amelyek jól kivehetően rajzolják ki a mozzanatot, amikor „anyaországi” szerzők jelennek meg kisebbségi folyóiratokban, felhasználva az itteni feliratok szolgáltatásait: ennek volt hagyománya még a jugoszláv szocializmusban, de hosszú ideig szünetelt a praxis, hogy ismét, más formákban persze, újraéledjen).

Mindenesetre evidenciaként tartjuk számon a tény, hogy magyarországi politikai (és valamennyire a kulturális) elitek is tevékeny alanyai a kisebbségi nemzetteremtésnek. Olyan politikai és adminisztratív lépéseket érvényesítenek, valamint olyan jelképes mechanizmusokat működtetnek, amelyek befolyásolják a kisebbségi tapasztalatrendszert és affektív háztartást. Általuk vált lehetővé a kisebbségi infrastruktúra kitágítása, az új intézmények létrehozása (a művelődési szférában például), amelyek nélkül a kisebbségi nemzetépítés elképzelhetetlen, és a kisebbségi önvezérlés bizonyos módozatai nem jönnek létre. Amennyiben valamifajta fejlődési paradigmában, mint a kisebbségi nemzetépítés metakereteiről gondolkodunk, úgy pontosan látjuk a magyarországi politika feltételteremtő tevékenységét a kisebbségi nemzetlétesülés számára. Noha a Vajdaságban fennáll a kisebbségi önvezérlés módusza: a Magyar Nemzeti Tanács, méghozzá a megfelelő anyagi háttérrel, kétségtelen, hogy a magyarországi pénzügyi támogatások/erőforrás-disztribuíáló tevékenységek továbbra is szerves, pontosabban teremtő részét képezik a kisebbségi világoknak. Élesebben fogalmazva, a kisebbségi kultúra rendszere ma még nem képzelhető el a magyarországi háttértámogatás nélkül. Ez nyilvánvalóan függőségi vonatkozásokat is teremt, és ezzel magyarázhatjuk a tény, amelyet reprezentatív módon kifejeztek az ideai választások is: Magyarország miniszterelnöke komoly hátszelet biztosított a regnáló vajdasági magyar politikai rétegeknek nyomatékos ittlétével és a kampány idején zajló diskurzív erőterben egyértelmű politikai üzeneteknek adott hangot, amelyek a létező állapotokat és a vajdasági magyar politikában kialakult erőviszonyokat hitelesítették.

Felmerül a következő kérdés: amennyiben továbbra is erőteljes (legalábbis elhanyagolhatatlan) a függés Magyarország vonatkozásában, úgy milyen szociálpszichológiai következményekkel jár e tény? Hiszen úgy fogalmaztam, hogy a kisebbségi kishitűség kiküszöbölése, a motivációk erősödése vagy legalábbis erőteljes korrekciója mindenképpen szükséges. Ugyanakkor érvek sorakoztathatók fel mellett, hogy a kishitűség akkor módosítható, ha a kisebbségi tapasztalati regiszterben az önerőre való támaszkodás képzele affirmálódik. Ráadásul még a magyarországi függőség is (amely nemzeti diskurzus keretén belül valóban legitimálható) a politikai alkurendszer benyomását kelti, és nem biztos, hogy növeli a kisebbségi politikai elitek belső legitimitását, legfeljebb manőverezési tereit tágitja. Amennyi-

ben megvizsgáljuk ezen állítások hozadékait, úgy a központi irányítással szemben találtunk érveket.

Az elmondottak azonban nem jelentik azt, hogy az anyaországi politikai elitek és kisebbségi politikai elitek között automatikusan kiegyenlítődnek az érdekirányulások. Több olyan példával élhetünk, amelyek módosítják az eleve kialakult érdekkonvergencia tényét.

Voltaképpen arról is szó van, hogy a magyar állam külpolitikai erőterében mozog, több magyar kisebbség védelmét fogja egybe. A 2009-es kisebbségi törvényt például viták kísérték.³⁴ Megannyi politikus, főképp persze a résztvevők történelminek minősítették e választásokat, szerb politikusok pedig kisebbségi Kánaánnak nevezték Szerbiát. Ezekről elütött az akkori, egyébként kisebbségi származású munkaügyi miniszter véleménye, aki szerint e választások nem tekinthetők döntőnek. Viszont a magyar diplomácia első embere szerbiai látogatása alkalmával maradéktalan elismerésben részesítette a szerb kisebbségpolitikát és a 2009-es kisebbségi törvényt. Ugyanezt tette egyébként a magyar diplomácia 2002-ben is az akkori szerbiai kisebbségi törvény kapcsán, noha eléggé világosak voltak a törvényt terhelő hiányosságok. Aligha kellett volna ugyanis változtatni a kisebbségi törvényen, ha az tényleg ideális lett volna.

³⁴ A régi törvényhez hasonlóan ezúttal is a Vajdasági Magyar Szövetség által delegált szakemberek írták a kisebbségi törvényt, amely egyébiránt kulturális funkciókat rendel hozzá a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Közben felcsillant a lehetőség, hogy Magyar Koalíció néven a szétagolt vajdasági magyar politikai tömb egyesüljön, legalább a választások idejére. Nem a kisebbségi törvény kapcsán kialakult szituáció morzsolta szét ezen esélyt, de hozzájárult a magyar választók által hön óhajtott egybetömörülés elhalásához. Mindenesetre a Vajdasági Magyar Szövetségen kívül álló pártok, tehát a Vajdasági Magyar Demokrata Párt és a Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség számára elfogadhatatlannak bizonyult a törvény, ők úgy gondolták, hogy a törvény nem legitim. Legális, de nem legitim. Igencsak leegyszerűsítve: azt nehezményezték, hogy a törvény szerint nem létezik az általános választói névjegyzék részeként elismert egyedül legális magyar választói névjegyzék, amelyen megtalálható lenne a magyar választótömb egésze; a civilszervezetek jelöltállítás jogának érvényesítése a szerb hatalom részéről megnyitja az utat a szerb pártok magyar tagjai előtt, hogy párthovatartozásuk megvallása nélkül szivároghassanak be a Magyar Nemzeti Tanácsba. A Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség és a Vajdasági Magyar Demokrata Párt elégedetlenségük okán lemondtak a választásokban való részvételről. Tehát három válasz létezett a törvény kapcsán: az igenlés (VMSZ), az elvetés (VMDK, VMDP), az elégedetlenség, amely nem jelent akadályt a részvételt illetően (az újdonsült Magyar Remény Mozgalom). A szerb kisebbségi miniszter megnyilatkozása szerint a hatalom valamiféle tesztnek szánta a választásokat, miszerint hajlandók-e a kisebbségek saját sorsukat alakítani. E retorikát érdeke smód egyes magyar politikusok is átvették, utalva a kisebbségi közösség bemutatandó „érettségére”. Mindenesetre a hatalom rövid időt adott a felkészülésre, programok aligha születhettek meg, és átgondolatlanság jellemezte a folyamatot.

A VAJDASÁGI MAGYAR NEMZETÉPÍTÉS

A vajdasági magyar nemzetépítési vonatkozásrendszer valójában két távlatban lehetséges értelmezni. A két vonatkozás természetesen csak módszertanilag választható szét, valójában megannyi szituációban metszik egymást. Adminisztratív racionalitásról beszélünk majd a Magyar Nemzeti Tanács kapcsán, de az rögvést világossá válik, hogy nem rejthetjük el az esetleges dilemmákat a semlegesként posztulált közigazgatási ténykedés mögött. Például amikor a Magyar Nemzeti Tanács félezer Szerbiában maradó magyar diák továbbtanulását kívánta ösztönözni (egyébiránt a magyar állam támogatása alapján), akkor különösen magas pontszámot kaptak azok a diákok, akik feliratkoztak a választói névjegyzékre.³⁵ Roppant nehéz kérdéskör bontakozik ki ezáltal, voltaképpen kényszeredetten visszatérünk a kérdéshez, amely arra utal, hogy ki minősül (hiteles) magyarnak. A kérdést ugyanis különösen bonyolítja, hogy éppen a választói névjegyzék kapcsán bontakoztak ki éles politikai viták a közéletben, ami természetszerűleg lehetetlenné teszi a semlegesség mögé való rejtőzést. Ráadásul a szerbiai esélyegyenlőségi biztos is erőteljesen kifogásolta a Magyar Nemzeti Tanács eljárását. Vagy a közigazgatás hatókörébe tartozik, hogy tehetségápoló gimnáziumok nyíltak meg Zentán és Szabadkán, amelyek azonban, ahogy a tapasztalat ezt mutatja, nem elhanyagolható mértékben a munkaerő kiszállításának közegei. Hiszen a diákok másutt folytatják a tanulmányaikat, aminek okán elvesznek a kisebbségi nemzetépítés számára. Azaz szemmel látható, hogy az adminisztratív racionalitásba mindig belejátszik a politikai aspektus.

Tehát az egyik vonatkozás a demokratikus koordináció kapcsán teszi fel számunkra a lehetséges kérdéseket. E szerint a feladat az, hogy különféle (lokális, tartományi stb.) szinteken valósuljanak meg a plurális elképzelések, valamint hogy a különféle nemzetértelmezések artikulációi a politika különféle szereplői között realizálódjanak, de az eredményközpontú koordináció, azaz a kisebbségi nemzetépítési célok jegyében. A kisebbségi politikai mező és a demokratikus koordináció viszonylata nem adottság, hanem értelmezésre vár, mert a kisebbségi viszonylatok-

³⁵ „A magyar kormány támogatását élvezve (650 000 euró) 500 vajdasági magyar elsőéves egyetemista nyerhet havi 130 euró ösztöndíjat, ha szerbiai felsőoktatási intézményekben kezdik stúdiumaikat. A kezdeményezés fölöttébb hasznos volt, hiszen összefüggésben állt a szülőföldön való maradás programjával. A vita azzal kapcsolatban alakult ki, hogy a Magyar Nemzeti Tanács pontozási rendszere szerint külön magas pontszámot kapnak azok a jelentkezők, akik feliratkoztak a kisebbségi választói névjegyzékre. A pályázati mércék szerint ez 25 pontot tesz ki, ami szinte behozhatatlan előnyt jelentett. A szerbiai esélyegyenlőségi biztos rámutatott a pályázat diszkriminatív jellegére, és utasította a Magyar Nemzeti Tanácsot, hogy változtasson a feltételrendszerén. Pontosabban, az esélyegyenlőségi biztos nem azt kifogásolta, hogy az ösztöndíjat magyaroknak ítélik oda, hanem a választási listára való feliratkozásból eredő 25 pontos előnyt jelent.” <http://www.vajdasagma.info/cimol-old.v2.php>. Ennek az a veszélye, hogy a tehetségápoló gimnáziumok a nyugati transznacionális cégek számára szállítanak munkaerőt.

ban nem magától értetődő a demokratikus formák létezése, azaz nem tükrözhetőek a többségi kontextusokban alkalmazható módszerek. •

Szükségszerű, hogy egy kitérőt tegyek, mielőtt megfontolnék egyéb kérdéseket. Itt kell ugyanis egyértelműen jelezni, hogy a kisebbségi nemzetvezérlés szempontjából fontos tesztet jelentenek a választási eredmények. Nem isteníteni kívánom a választási folyamatokat, hiszen már jeleztem, hogy fontosnak tartom a kortárs demokráciával kapcsolatos mélyen szántó bírálatokat. De a választási eredmények nélkül a kisebbségi politikák kapcsán valamiféle vákuumban léteznénk. Ha feljebb a demográfiai dinamika kapcsán felmerülő kérdéseket fontos horizontnak minősítettem, ugyanúgy fogok eljárni a választási eredmények vonatkozásában is.

Mielőtt továbblépnék, szeretném, ha röviden is, de világosabbá tenni, hogy miért beszélek „lehetséges értékelési vákuumról” a vajdasági magyar politikai elit teljesítményének vonatkozásában. A legfontosabb dimenziót abban jelölöm ki, hogy még mindig függőben van a társadalomtudományos objektivitás kérdése a Vajdaságban. A szocializmusban e dilemma a „kemény” és a „puha” társadalomtudományi orientációk között húzódó elválasztó vonalak mentén nyert formát: pontosabban voltak olyan mérvadó kritikai gondolatok, amelyek úgy vélték, hogy a vajdasági magyar önreflexió kirojtólódásának fontos oka a kemény társadalomtudományi diskurzusoktól való tartózkodás, ami nem egyéb, mint az értelmiségi kockázatkerülés formája. Akkor még fontos feladatnak tűnt a „kimondás” performativitásának a kérdése: azonban a hagyományos kisebbségi világok pusztulásának, eltűnésének ténye megannyi életszeletben szembeszökő, így semmilyen kimondást nem igényel. Később persze erőt nyertek a „kemény társadalomtudományok”, hogy a kisebbségi demográfia adatai az apadó, elerőtlenedő kisebbség képét kendőzetlenül megmutatták. De a „keménység”, hogy továbbra is e meghatározással éljek, nem terjeszkedett messzebbre, és adós maradt azokkal a társadalomtudományos diskurzusokkal, amelyeket másutt (például Erdély³⁶) sikerrel szárbá szökkentek, és kihívóbb, gondolkodásra késztető, akár nyugtalanító beszédmódokat gyakoroltak. A társadalomtudományi diskurzusok még mindig inkább hajlanak az áldozati beszédmódra, amelyből a lamentálás retorikája kerekedik ki (ennek csak fordított változata az optimizmus deklaratív képviselete), vagy a kisebbségi apoteózisra, azaz a kisebbségi önlegitimáció módozataira. Pontosabban a tudományos diskurzusok is inkább az etnikai demonstráció jegyében formálódnak. Mindkettőt érteni véljük, hiszen pontosan tudjuk, hogy milyen talajból szakadtak ki, de nem látjuk, hogy hozzájárulnának a kisebbségi „kemény” önreflexió gyakorlásához.

Valójában, ha fel is merült alkalomadtán és szituatív módon a kisebbséggel kapcsolatos tudományos diszciplínák objektivitásának kérdése, gyorsan megoldódott a probléma, és több érv találtatott az apologetikus kisebbségkép számára, amelyet a szaktudományban módszertani nacionalizmusnak vélnek, hiszen meghatározott ro-

busztus előfeltevésekkel dolgozik.³⁷ Ezek az érvek általában az áldozati helyzetből táplálkoztak, és arra hivatkoztak, hogy a nemzeti elkötelezettség szükségszerűen megszabja a tudományos vizsgálódás irányait. Nem látjuk tehát azt, hogy a Vajdaságban létezne olyan erőteljes nem apologetikus társadalomtudományi hagyomány, amely gyúanyagot nyújtana a politikai elitnek vagy akár az egyéb döntéshozók számára. Noha azt is érdemes megjegyezni, hogy ezen utóbbiak sem érdekeltek túlságosan abban, hogy ezen reflexivitás elmélyüljön, vagy legalábbis nem tettek megfelelő lépéseket ahhoz, hogy ez a fajta objektivitás erőre kapjon. Mindenesetre nyitott kérdés marad, hogy mit jelent ilyen vonatkoztatási rendszerben az az ismert tétel, amely a modern társadalomtudomány eredményeit azért tartja fontosnak, mert általuk erősödik a társadalmak reflexív-kognitív potenciálja, hiszen a korábbi spontán folyamatok reflexív feldolgozás alá kerülnek.

A konstelláció bennünket azonban ismételten nem a morális faggathatóság szempontjából érdekel, hanem a politikai elit teljesítményének fényében szeretnénk megvizsgálni a kérdést. Figyelemre méltóak az elmondottak, mert hozzájárulnak a politikai elit kognitív illúzióihoz. Ugyanis kétségtelen, hogy a politikai elit mozgástere jelentékenyen kibővült az elmúlt két évtizedben, pontosan lehet például követni azokat a pénzügyi csatornákat, amelyek legalábbis közvetett módon, de lehetővé teszik a politikai befolyásolást. Hadd utaljunk például először arra a tényre, hogy a kialakult politikai és jogi helyzet lehetővé teszi, hogy a Magyar Nemzeti Tanács birtokolja a már létező vajdasági magyar intézmények alapítási jogait,³⁸ ami nyilvánvalóan manőverezési tereinek kiszélesítéséhez ad lehetőséget. Ráadásul e lehetőség további intézményesedési folyamatok irányítását teszi lehetővé. A politikai elit az MNT-ben ösztöndíjakat oszthatnak ki, befolyásolhatják az elit utánpótlását, elsősorban kiemelt tanulási lehetőségek biztosítása révén. Ezenkívül a politikai elit újabb terekre tettek szert azáltal, hogy intézményteremtési lehetőség nyílt meg számukra. Például létrejöttek olyan intézmények, mint a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, amely révén, hogy idézzek: „a vajdasági magyar szel-

³⁷ A kérdést megpendítette egy „külső” alany is, kevés sikerrel, pedig a kérdés ismét nem személyhez kötött, hanem strukturális jellegű, „...éreződik a küzdelem a preszcientikus stádiumból a professzionizmusba való átmenetért – vagy éppen ellene. Ha úgy vesszük: az említett szemléleti korlátoktól való megszabadulásért vagy éppenséggel megőrzéséért. Ezt az állásfoglalást elsősorban a rendszerváltozáshoz való viszony alakítja. Azok, akik igenlik a polgári demokráciát és a kapitalizmust, elfogadják azt is, hogy a társadalomtudós szakemberré váljon. Akik viszont elvetik a nyugati típusú társadalmi berendezkedést, továbbra is ragaszkodnak a messianisztikus értelmiség-felfogáshoz és a profizmusban manipulációt, prostitúciót látnak.” Lásd Balog Iván: A „tudományos nacionalizmustól” a professzióig. *Híd* (2008) június-július, 129.

³⁸ Lásd a következő példát a Magyar Nemzeti Tanács honlapján: <http://www.mnt.org.rs/604-7-2012-szamu-MNT-hatarozat-A-MAGYAR-SZO-KOZVALLALAT-ALAPITOI-JOGAINAK-AT-VETELEROL-ES-A-MAGYAR-SZO-KOZVALLALAT>. Arra itt nem vállalkozom, hogy mindent felsoroljak, az elmondottak elégségesek, hiszen e honlapon megtalálhatók a megfelelő intézmények, amelyek az MNT-hez kapcsolódnak.

³⁶ Például Biró A. Zoltán: *Változásban*. Csikszereda, 1995, KAM – ProPrint.

lemi élet teljessé tételét szorgalmazták, s új értéket jelentettek a szellemiség alakulásában és autonómmá válásában. A teljesség igényében jelölhetjük meg azt az új minőséget, amelynek az volt a célja, hogy a vajdasági magyar nemzeti közösséget már átfogó, a legtöbb esetben mozgalmi jellegű kulturális szerveződésekkel közösen a kultúra és a tudományosság minden olyan területén, ahol önálló kisebbségi intézmények nem hozhatók létre (könyvtárak, múzeumok, levéltárak, műemlékvédelem stb.), az intézet felvállalja az ott folyó munkának az irányítását, segítségét, mégpedig az egész régióra kiterjedő közművelődési tanácsadással és szolgáltatásrendszerrel.³⁹ Továbbá, a politikai elitek jelentékeny erővel tudják befolyásolni a nyilvánosságban formálódó diskurzusokat, a médiákban való intenzív jelenlét segítségével hangot adhatnak annak a jelenségnek, amelyet a szakirodalomban etnikai demonstrációnak neveznek.

Még mindig nyitott kérdés marad, hogy a politikai elitek mennyire tudják befolyásolni a vajdasági magyar társadalmat a nemzetépítés mechanizmusai révén? Mennyire képesek ezen etnikai jellegű intézmények „befurakodni” a háztartások ökonómiájába, az egyéni cselekvések körébe, a tudás rendjeibe, és átlelkesíteni, lefordítani az etnikai nyelvezetre az életvezetések módusait? Mennyire képesek az elitek által létrehozott intézmények társadalmi súlyt birtokolni? Az előfeltevés az, hogy az iménti kérdésre egyértelmű igennel kell válaszolnunk, ám mi kételkedünk az „igen”-ben. Hogy a szóba hozott kérdéssel kapcsolatban csak tapogatózunk, és intuitív reflexiókkal élünk, nos, ez is következménye a „kemény”, objektív társadalomtudomány hiányának. Részbe ez az általunk kognitív illúzióknak nevezett jelenségnek: a politikai elitek befolyásolási hatalmának intenzifikációja azt a benyomást kelti, hogy e befolyásolás „totális”, holott igencsak töredezett. Még senki nem vizsgálta, hogy milyen határok húzódnak a politikai elitek és a kisebbségi társadalom között, noha a szakirodalom kínál olyan módszertant, amely megvilágítja a határteremtések tapasztalatát. Egy apoteózistól ment társadalomtudománynak alapot kellene nyújtania az iménti kérdés felgöngyölítéséhez.

Nem azt mondom, hogy a társadalomtudomány helyettesítheti a politikai elitek ténykedését, de azt igen, hogy hozzájárulhat a döntések finomításához, előkészítéséhez. Az irány szabás: politikai tevékenység és a politikai alanyok hoznak döntéseket, és teszik lehetővé ezek végrehajtását. Márpedig a döntéshozók az imént szóba hozott szituáció okán a kérdésekre felmerülő válaszokat vagy az ideológiából dedukálják, vagy reflexivitástól mentes empirikus tényfeldolgozásból meritik. Végül is ezen kitérő arra szolgált, hogy utaljak a tényre, miszerint valamiféle légüres tér övezi a politikai elitek ténykedésének megítélését, hiszen híján vagyunk a megfelelő társadalomtudományos vizsgálódásoknak. Viszont ezen tényállapot okán, nemcsak a demográfiai dinamika, de a választási eredmények is különösképpen

fontos mérőszámokká válnak, afféle protézisekké alakulnak, amelyek kifejezik a kisebbségi politizálás sikereit és balsikereit.

Visszatérve az előző érvelés menetéhez, véleményünk szerint a demokratikus és nemzeti koordináció viszonylata fontos kritériumot tartalmaz: arról van szó, hogy a kisebbségi politikai szereplők képesek-e eljutni a demokratikus érdekkordináció formáiig? A kisebbségi elitek ugyanis nem rendelkeznek karizmatikus legitimitással. Karizmatikus legitimitáció ugyan létrejöhetett volna a kilencvenes évek elején a kiélezett küzdelmek során, ám az elitek közötti konfliktus ezt lehetetlenné tette.

Az imént azt fogalmaztuk meg, hogy a kisebbségi nemzetvédelem heroikus korszaka véget ért, és a jogkiterjesztés korszaka is lassan a múlté lesz. De akkor fel kell tennünk a deheroizált demokratikus legitimitáció kérdését is. Hadd hangsúlyozzam, hogy nem valamilyen elvont vagy eszményi demokráciamodellre tartok szem előtt,⁴⁰ hanem azt a tényt, hogy a demokrácia folyamatai az érdekek felismerésének és azonosításának folyamatai egyben, még hozzá az érdektagság különféle szintjein. Azaz ezúttal csak a demokratikus koordináció kognitív vonatkozásait tartjuk szem előtt, noha természetesen, ahogy a politikai filozófiából tudjuk, a demokráciának vannak intrinszikus értékei is.

Úgy gondoljuk, hogy amennyiben elmarad a demokratikus koordináció, úgy a kisebbségi politikai szereplőknek eredendően külső szereplőkre kell támaszkodniuk, mert híján lesznek a megfelelő legitimitációnak, és erőforrás-használatukban függő viszonyba kerülnek a külső szereplőkhöz képest. Márpedig az elmúlt két évtized szociális dinamikája azt eredményezte, hogy a politikai verseny, a reprezentációért vívott küzdelem inkább formálissá vált. Éles aszimmetria áll fenn a vajdasági magyar pártok száma és azon lehetőségterek között, amelyek azt jelzik, hogy a különböző értelmezések ténylegesen egymásnak feszülhetnek-e. Messzire vezetne bennünket azon tendenciák elemzése, amelyek a jelenlegi állapotokig vezettek, ennek érdekében bele kellene mélyednünk az elmúlt két évtized elemzésébe.

De a vajdasági magyar pártok száma nem minősíthető oknak, hanem következménynek. Ellentétben a vélelemmel, amely oknak minősíti és ösbűnnek tartja a vajdasági pártok létezését. A vajdasági magyar pártok száma nem releváns önmagában, hiszen azt többféleképpen lehet értelmezni, bár intuitíve is állítható, hogy többlet áll fenn a népességszámhoz képest. A legfontosabb azonban a népesség számának alakulási görbéje és a pártok számának viszonylatát kifejező index, amely valamiféle tehetetlenséget árul el. Minél inkább csökken a vajdasági magyarok száma, annál inkább növekszik a pártok száma, ez a furcsa tendencia kapott erőre. A pártalakítási buzgalom azonban a kollektív tehetetlenség kifejeződése. Valójában e szám tükrözi az elmúlt kor szerbiai történelmét, benne sűrűsödik az elmúlt két

⁴⁰ És természetesen félretesszük azokat a problémákat, amelyek a demokrácia működésével kapcsolatosan bukkannak felszínre, ezekről a szakirodalom bőségesen értekezik. Idézem: Canfora, Luciano: *Democracy in Europe: a History of an Ideology*. Oxford, 2008.

³⁹ <http://www.vmmi.org/index.php>

évtized szociális dinamikája, és visszaadja a kisebbségi magyarok megkapaszkodási kísérleteit az átmenet baljós folyamataiban, sodródását e processzusokban és hatalomelosztásokban,⁴¹ jelzi a kisebbségi politikai, gazdasági elitek helykeresését és nem utolsósorban alárendeltségét a többségi politikai színtérnek.

A Magyar Nemzeti Tanácsban ugyanis a legerősebb vajdasági magyar párt, a Vajdasági Magyar Szövetség meghatározó hatalomra tett szert, uralmát senki sem veszélyeztetheti.⁴² Hovatovább azt tapasztaljuk, hogy ha vannak is érdekkonfliktusok a VMSZ elitjei és az MNT között, a nyilvánosság előtt a monolit fellépés a jellemző, mint azt például a Magyar Szó főszerkesztőjének leváltása kapcsán kialakult helyzet jól tükrözte. Az adminisztratív és a politikai racionalitás között logikailag különbségek vannak, de az elitek képesek demonstrálni a monolit egységet. Többször is felcsapott az elégedetlenség lángja, amikor az MNT elnöke egyértelműen egy párt, nevezetesen a vezérlő kisebbségi párt mellett tette le voksát,⁴³ amit a kritikailag fellépő értelmezők a pártatlanság megsértésének minősítettek. A monolit fellépés és a különbségek háttérbe szorulása a politikai elitek között: brutum factum.⁴⁴ A kérdés az, hogy ezzel mit lehet kezdeni.

⁴¹ Mirnics Károly: A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. *Magyar Kisebbség* (1997) 3–4, 9–10.

⁴² Hogy a nemzeti tanácsok Szerbiában az erős párhatalmak árnyékában működnek, azt megfogalmazták már mások is. Az okok azonban mélyszántást igényelnek, és aligha méríthetők ki azzal a sugallattal, hogy a kisebbségi politikai eliteket bélyegzik meg ezzel kapcsolatban. Egy szimptóma, de arról beszélünk e helyütt, hogy nem lehet pusztán a kisebbségi elitekre mutogatni. Például egy újvidéki szervezet, a Központ a regionalizmusért mentorálta a kisebbségi nemzeti tanácsokkal kapcsolatos kutatást, és ott is előkelő helyen szerepelt a „politizáció csökkentése” mint megoldási javaslat (Evaluacija rada pet nacionalnih saveta u Srbiji, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2012. godina). Persze, hogy ez milyen módon lehetséges, arról keveset lehet hallani. Ahogy megfogalmaztuk: elsikkadnak a szerkezeti elemzések, és a személyközpontú tolmácsolások dominálnak.

⁴³ Így Boros Csilla, az MNT alelnöke (a Demokrata Párt tagja) szerint a VMSZ abszolút uralmat vezetett be a tanácsban, és ezt szembeállítja (az akkori mércék alapján, hiszen az interjú a választások előtt készült) a Demokrata Párt eljárásával, miszerint e párt tartományi szinten a VMSZ-szel a pozitív diszkrimináció alapján jár el, hiszen a VMSZ 5%-os jelenlétével tartományi, kormányelnöki és egyéb vezetői tisztségeket kapott. Lásd: <http://www.magjarszo.com>, 2012. április 3. Valóban, hadd tegyük mi is hozzá, mintegy igazolva Boros Csilla gondolatait, hogy az 2008. május 11-i választások után a Tartományi Képviselőházban a Magyar Koalíciónak mindössze 9 képviselője volt, ami azt jelentette, hogy a vajdasági magyarok ebben a tartományi döntéshozatali testületben jelentősen alulreprezentáltak voltak. A Tartományi Végrehajtó Tanács 17 tagja közül négy magyar nemzetiségű (23,5%) volt, ami meghaladta a magyarok részarányát a lakosságban. Ráadásul a végrehajtó szervek nemzetiségi összetételét figyelembe veszik a községekben is: mindez azonban az alkuk, a kontingens érdekkonvergenciák, nem pedig a szisztematikus megoldások eredménye. (Egyébként a VMSZ és az MNT szövetsége, egybefonódása és hatalmi blokkja témát jelent a magyar ellenzéki pártok retorikájában is.)

⁴⁴ A következő megjegyzést olvashatjuk a Magyar Nemzeti Tanács idei beszámolójában: „Ezen beszámoló elkészítésekor fontosnak tartjuk még kivonatossan az olvasó elé tárni mindazokat az ígéreteket is, amelyeket a Magyar Összefogás a választópolgárok elé tárt 2010-ben, a választási kampánya során. Hogy miért? Először is azért, mert ez a VMSZ körül kialakult koalíció 78% támogatottságát

Az elmondottak alapján lehetséges megvizsgálni a politikai szereplők teljesítményét a jelenlegi szituációban a Vajdaságban, különösképpen arra való tekintettel, hogy a politikai/választási dinamika mennyire teszi lehetővé az érdekkordinációt. A Vajdaságban formális kritériumok alapján öt párt verseng, ám szervezetségük, erőforrás-ellátottságuk mélységesen különbözik, így legfeljebb torz politikai versenyről beszélhetünk. Mennyire befolyásolja mindez a vajdasági magyarok legitimitációigényét, pozitív várakozásait a kisebbségi szereplők vonatkozásában? Milyenek a kisebbségi politikai szereplők teljesítményei a deformált (nem pusztán az eszményi modelltól eltérő) demokrácia keretei között? Ezek a kérdések megkezdhetetlenek. Végül is, mennyire lehetséges ily módon a szétrajzó (szórvány stb.) érdekek kitapogatása és felvállalása?

A monopolizálódást magában foglaló politikai szerkezetet nem szentimentális mércék közvetítésével kell megítélnünk, azaz nem valamilyen eszményi demokraciamodellrel kell szembeállítanunk a jelenlegi helyzethez képest, amelyben a végtelenig tárgított párbeszéd és az abszolutizált konszenzus határozza meg a kontextust. Ezek idealiter vonatkozások, azonban nem adnak támpontot a problémák kezeléséhez. És nem a moralizáció szemszögéből kell szemügyre venni a folyamatokat, amely madártávlatból mondja ki a negatív ítéletet a fennálló felett. Hanem annak alapján kell gondolkodnunk, hogy milyen társadalmi ára van az említett aspektusoknak, és milyen következményeket eredményez a létrejött konstelláció a kisebbségi nemzetépítés kapcsán?

Először is, amennyiben a formális és a materiális állapotok szétrajzanak, úgy szükségszerűen növekszik a szimulatív cselekvések száma. Márpedig a szimuláció (például a politikai verseny egyes elemeinek szimulációja), ahogy megint csak ezt megannyi tanulmány bizonyítja, társadalmi következményekkel jár. A monopolizálódó pártot a kvázi-ellenzéki pártok nem képesek számadásra bírni, a választás döntően arra szorítkozik, hogy a vezérlő párt propagandisztikusan megszólítja a kisebbségi választókat, akik, ahogy feljebb már láttuk, különféle dilemmaterekben mozognak. Közben létrejött az ördögi kör: a meggyengült kvázi-ellenzéki pártok nem képesek számadást kikényszeríteni a regnáló pártból, legfeljebb hatástalan megnyilvánulásokat működtetni. Ehhez társul a médiák tehetetlensége is, hogy rábírák a politikai eliteket a nem propagandisztikus, nem deklaratív jellegű

szerezett a választóktól és ebből kifolyólag egymaga irányíthatta az MNT munkáját, illetve mert a kimondott és leírt ígéretnek a hitelét kizárólag a cselekvés határozza meg.” Lásd: Magyar Nemzeti Tanács: *Beszámoló a Magyar Nemzeti Tanács kétéves tevékenységéről, 2010. június 30.–2012. június 30.*, <http://www.mnt.org.rs/1-Aktualis/543-BESZAMOLO-A-MAGYAR-NEMZETI-TANACS-KE-TEVES-TEVEKENYSEGEROL>. Világos, hogy az adott leírás politikailag nem semleges, hiszen egyértelműen egy adott politikai orientációt helyez előtérbe.

számadásra.⁴⁵ Valójában a médiák és a kvázi-ellenzéki pártok egymást erősítik a politikai gyengeség demonstrációjában, létrejöttek a circulus vitiosus formái, amelyek nehezítik a másféle tájékozódást a létező beszédmodok kínálta támpontokhoz képest.

Szimptomatikusnak tekinthető a következő 2011-es történet is: a Magyar Nemzeti Tanács roppant gyors eljárás keretein belül leváltotta a *Magyar Szó* főszerkesztőjét arra hivatkozva, hogy szakmai szarvashibákat követett el, és nem a vajdasági magyarság érdekeit képviselte.⁴⁶ Az ezek után következő viták általában moralisztikus természetűek és személyközpontúak voltak, amelyeket, igaz, a feljebb leírtak alapján legalábbis, nem kell véletlenszerűnek tartani. Az igazi tétet az eset kapcsán azonban szerkezetinek kell minősítenünk, ami szinte teljesen kimaradt az először fellángoló, majd fokozatosan kihunyó vitákból: kialakítani egy olyan szerkezetet, amelyben valamiféle fékek jönnek létre, és a kritikai nyilvánosság kis formái, a nyilvános kibeszélés szigetei, a szétszórt egyéni vélemények megnyilvánulásainak lehetőségei teremtnének meg. Márpedig ez hosszú távú érdek, amely érinti a kisebbségi nemzetépítés esélyeit. Ráadásul ez a reprezentatív szituáció bizonyítja, hogy a politikai elitek tűréshatára igen alacsony a létező uralmi helyzet ellenére, ami, figyelembe véve az elmondottakat, ismételt logikus fejleménynek tekinthető. Hiszen ott, ahol a legitimációs igények hangoztatása véletlenszerű és nem intézményesült formában létezik (inkább személyes kezdeményezésekhez, idioszinkratikus megnyilvánulásokhoz és alkalmi helyzetekhez kötődik), ott a konfrontáció és a konfliktus sem oldható fel racionálisan, hanem túlmoralizált jelentést kap.

Olvastunk már olyan okfejtéseket, amelyek bizalmi válságról beszélnek a kisebbségi politikai kontextusokban, ami, tágabb szempontokat figyelembe véve, nem meglepetésszerű, hiszen a politikai eliteket mindenhol a gyanúper, a mélyreható bizalmatlanság kíséri (a posztoszocializmusban is, és természetesen Szerbiában is, hovatovább itt sokszor napvilágra kerülnek olyan jelentések, amelyek roppant

⁴⁵ „Thomas Moore, az EBESZ szerbiai állandó missziójának a helyettes vezetője hétfőn Újvidéken a nemzeti tanácsok tevékenységével foglalkozó konferencián kijelentette: észlelhető, hogy egyes kisebbségi nemzeti tanácsok ellenőrizni próbálják azokat a médiumokat, amelyek esetében az alapítói jogokat gyakorolják” – írja a Beta. „A médiumok tartalmának ellenőrzésére irányuló minden kísérlet elkerülhetetlenül gondot okoz” – figyelmeztetett Moore a Vajdasági Képviselőházban azon az összejövetelen, amelyen a nemzeti tanácsok tevékenységéről tanácskoztak. Megítélése szerint „hasznos lehet”, ha a Köztársasági Műsorszórási Ügynökség és az újságíró egyesületek erősebb külső ellenőrzést végeznének a nemzeti tanácsoknak a tájékoztatás terén gyakorolt tevékenységére. <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/13612/>. Korábbi figyelmeztetés: Izveštaj UNDP o humanom razvoju u Srbiji 2005. „Snaga različitosti” (2), *Danas*, 2005. október 4., 16.

⁴⁶ Valójában a Magyar Szó Taggyűlési Jogokat Gyakorló Testülete 2012. június 20-án megtartott ülésén úgy határozott, hogy indítványozza a Magyar Nemzeti Tanácsnak, hogy mentse fel megbízatása alól az addigi főszerkesztőt. A vádak felsorolását lásd: Felmentették a Magyar Szó főszerkesztőjét, <http://www.vajdasagma.info>, 2012. július 20. Azóta a viták teljesen eltűntek, noha az ezzel kapcsolatos rossz közérzet maradt.

alacsony bizalmi indexről tanúskodnak a politikai elitekkel kapcsolatban). Ezt illetően csak azt mondhatjuk, hogy kortünetről, kormeghatározott diskurzív magatartásról van szó, ami nem kerüli el a kisebbségi politikai eliteket sem. Pontosabbnak érezzük azonban azt a gondolatot, hogy ebben a konstellációban szükségszerűen fennáll a bizalom válságának a lehetősége. Ennek lényege, hogy a választók szeretnének bízni, de a fennálló helyzet okán nem tudnak. Mindenesetre itt csak azt húzhatjuk alá, hogy a kisebbségi politikai elitek is részesei e történeteknek, ám a bizalommal kapcsolatos problémákat nem dedukálhatjuk pusztán a kortendenciákból, hanem figyelembe kell vennünk a mozgástér és a kényszerpályák viszonyait.

Úgy vélekedtünk, hogy a választási adatok egyéb releváns vizsgálódások híján fontos jelzőszámok az elitek vonatkozásában. Ezt ezentúl is szem előtt tartjuk, de szeretnénk tovább nehezíteni a kérdéskör megtárgyalásának lehetőségeit és újabb vonatkozásokat görgetni. Szót kell ejteni a kisebbségi szavazó sajátos zavarodottságáról és arról a multidimenzionális döntési térről, amelyben a választó vergődik a Vajdaságban. Amint tudjuk, a szocializmus szétrobbanásának pillanataiban a Vajdaságban roppant friss volt a reagálás a kisebbségi elit részéről. Az első adandó alkalommal ugyanis a közszereplők egy csoportja érdekvédelmi szervezetet alapított már a nyolcvanas évek végén (ráadásul még a Milošević által fémjelzett rendszerben!), amely majd pártként lép fel a választásokon, és tekintélyes szavazatmennyiséget tudhat maga mögött (1990-ben az akkori Vajdasági Magyar Demokratikus Közösség 132 726 szavazatot kapott, ami 8 mandátumot jelentett a szerbiai parlamentben, 1992-ben már 140 825 szavazatot, ami 9 mandátumot jelentett, ugyanakkor már 1993-ban érzékelhető volt a csökkenés, amikor 112 342 szavazatról lehetett beszélni, ami csupán 5 mandátumot jelentett). A kilencvenes évek elején arról folyt a vita a hangadó személyiségek között, hogy mennyire helytálló, hogy az eredendő érdekvédelmi szövetség helyébe pártszervezet alakult ki, azonban az effajta vitákat felülírta a tény, hogy a felmelegedő viták okán a vajdasági magyar politikai elitek elkezdtek osztódni, és az évtized végére új pártok jöttek létre (eltekintünk a helyzet részletesebb ábrázolásától, reméljük, hogy mindez elég). Ma öt kisebbségi pártról tudunk, valójában közvetlenül a választások előtt egy újabb kisebbségi párt alakult. A Köztársasági Választási Hivatal adatai szerint a VMSZ államelnökjelöltje 1,65%-ot, vagyis 63 200 szavazatot kapott.⁴⁷ A Vajdasági Magyar Szövetség a köztársasági parlamenti választásokon 1,77%-ot, azaz valamenynyivel többet szerzett, amivel az eddig négy helyett, öt képviselői mandátumra tett szert. 2008-ban az akkor létező Magyar Koalíció 74 874 szavazattal 4 parlamenti mandátumhoz jutott, vagyis kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a magyar kormány(fő) közbelépése nem hozott változást a szavazóbázisban, csupán megszilárdította a fennálló állapotokat. Kijelenthetjük, hogy a kisebbségi választói bázis

⁴⁷ Az adatokat lásd: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=622813>. Az értelmezést lásd a következő helyen: <http://www.vegel.org/2012/05/hova-tunt-a-ketharmad/>

nagysága a 70 ezres lélekszám körül mozog a jelenlegi körülmények közepette, azaz, a ténnyel kapcsolatban trendeket állapíthatunk meg. Ugyanis a Magyar Nemzeti Tanácsot is valamennyivel több mint 70 ezer polgár választotta meg, ahogy erre megannyi kommentár és reflexió figyelmeztetett. A politikai elit hangadó tagjai az említett tendenciát a lélekszám csökkenésével, azaz a kényszerített migrációval magyarázzák, de az világos, hogy e nézőpont afirmációja valamilyen fatalitást jelent, és minden felelősséget átruház a politikán kívüli területekre. Hiszen ha a determináció ilyen erőteljes, akkor voltaképpen a politikai elitek semmit sem tehetnek a szavazatokon keresztül megmutatkozó legitimáció afirmációjának érdekében, azaz a mozdulatlanságra való ítéltettség a sajátjuk.

Nem kerülhető meg azonban a komplexebb szembenézés, amelyet általában a következő retorikai kérdéssel érzékeltetnek a kommentárok: „hová tűnt a néhai kétharmad?” Ecseteltük, hogy a kisebbségi politikai elitek milyen mozgásterekben és kényszerpályákon lépnek fel, ami természetesen nem teszi lehetővé, hogy túlságosan gyorsan hozzunk ítéletet. De úgy gondoljuk, hogy opportunista magatartást sejtet az okok vizsgálatának delegitimációja, az oknyomozás késleltetése. Hiszen amennyiben a kisebbségi politikai alanyok a többpártrendszer keretén belül működnek, úgy nem lehetséges megkerülni az ezen rendszerhez kapcsolódó kritériumok működését. Ennélfogva amennyiben a megannyi kisebbségpolitikai intézkedés, a nemzetépítés folyamatai trend gyanánt nem képesek növelni a szavazatok számát, úgy elkerülhetetlenül felmerülnek a következő kérdések, amelyeket – nem fontossági sorrendben – említek: vannak olyan problémák, amelyekre a kisebbségi polgárok nem találnak válaszokat a fennálló nemzetépítés formái alapján; adott esetekben (például szórványterületek) nem léteznek olyan hatékony kisebbségi pártformák/pártegységek, amelyekre (hatékonyan és ténylegesen) szavazni lehet; a kisebbségi kishitűség jutott előtérbe és befolyásolja a motivációk elsorvadását; a kisebbségi elitek veszítettek tekintélyükből, és kevésbé tudnak mintaadó szerepet játszani.

Szeretnénk figyelmeztetni arra ráadásul, hogy a kisebbségi pluralizmus torz formái is bénító effektusokat teremthetnek, és passzivizálódási tendenciákat eredményezhetnek. A kisebbségi választó, feltéve hogy kisebbségi pártokra kíván szavazni, formálisan ugyan öt párt között választhat, de mérlegelnie kell a következő dilemmákat: ha nem a vezérlő kisebbségi pártra adja a voksát, akkor fennáll a lehetőség, hogy szavazata elvész a semmibe, viszont ha ellenkező módon jár el, akkor igent mond a torz versenyre. Ha a vezérlő kisebbségi pártra adja a voksát, szinte megszűnik a lehetősége, hogy kifejezze bíráló magatartását a fennálló állapotokkal szemben; ha eltekint attól, hogy a Vajdasági Magyar Szövetségre adja szavazatát, akkor fennáll a veszély, hogy nem járul hozzá a kisebbségi érdekek érvényesítéséhez. Fel kell mérni a tényt, hogy a kisebbségi szavazó racionalitáskeresése és kínjai azt sejtetik, hogy a pluralizmusnak szociálpszichológiai vonatkozásai is vannak, amelyekre a politikai elitek nem igazán voltak tekintettel. Hiszen a kibeszélés, a

politikai véleménynyilvánítás sokszor durvább formái mögött az elégedetlenség és a kínzó tehetetlenség szublimációs lehetősége is rejlik.⁴⁸

Amennyiben visszatérünk a feljebb már szóba hozott Hirschman-féle modellre, azaz a kivonulás, tiltakozás, hűség hármass viszonylatára, akkor megfogalmazhatjuk, hogy milyen veszteségek tárulnak fel a pluralizmus gyengülése kapcsán, és fény vetül a vajdasági konstellációra is. A kisebbségi hűség (ennek közismert megfogalmazása, „our country, right or wrong”, azaz ezen állítást csak a kisebbségekre kell alkalmazni) valóban demotiválhatja a kivonulást (a migrációt) és teljesen érthető, hogy a kisebbségi elitek számára roppant fontos, hogy a hűség ne húzza a rövidebbet a kivonulással szemben. Számukra a hűség a legitimáció záloga és a kisebbségi politika sikerének evidens mutatója. Ugyanakkor észszerű az érvelés, hogy amennyiben fennáll a hűség valamilyen kollektivitás (így kisebbség) kapcsán, úgy valószínű, hogy az adott személy kísérletet tesz arra, hogy növelje befolyását az adott kollektivitás keretein belül, különösen akkor, ha úgy gondolja, hogy a kollektivitás rossz irányt vett, vagy hogy korrekcióra szorul. Ez az, amit Hirschman egyszerűen csak úgy ír le, hogy a hűségben benne foglaltatik az a pozitív várakozás, hogy a „mi hazánkat jó irányba lehet terelni”.⁴⁹

Valamennyivel egyszerűbben fogalmazva ez azt jelenti, hogy a participáció bizonyos formái értelmes lehetőségekként sejlének fel. Azaz egyenes összefüggés áll fenn azon lehetőség között, hogy képesek vagyunk-e visszatérni a kérdéses helyzetet a helyes vágányra, és a kollektivitáshoz fűződő érzelmi szálak ereje között. Mi korábban úgy szoltunk, hogy a Vajdaságban a kivonulás ténylegesen létező lehetősége negatívan befolyásolta a hűséget, most hozzáadjuk, hogy a tiltakozás (a konstelláció befolyásolásának esélye) lehetőségköreinek gyöngyülése hasonlóan negatív szituációt teremt.

A második vonatkozás abból származik, hogy a Vajdaságban fennáll a kisebbségi szereplők által működtethető adminisztratív jellegű nemzetépítés formája. A 2002-es kisebbségi törvény már lehetővé tette a nemzeti tanácsok megalapítását, amit a későbbi kisebbségi törvény kibővített. Ebből következik, hogy e helyütt másfajta racionalitás alakul ki a politikai-demokratikus koordinációban taglalható racionalitási feladatokhoz képest: ez pedig a nemzetépítés adminisztratív racionalitása. Kü-

⁴⁸ Az elmúlt években vita folyt például arról, hogy az egyetlen magyar napilapban, a *Magyar Szó*-ban engedélyezték-e a politizáló jellegű „kommenteket” meghatározott cikkek vagy politikusokkal készített interjúk kapcsán. Világos, hogy a „kommentek” az etnikai és nem etnikai neheztelés ezernyi formáját teszik lehetővé, és szabályozást igényelnek, sőt még akkor is rengeteg fonák vonatkozást teremtenek. De azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy van szublimációs potenciáljuk, kanalizálják az elégedetlenség robbanásra kész forrásait, különösképpen egy olyan konstellációban, ahol a kibeszélés lehetőségei egyre szűkülnek. Ezért tűnik úgy, hogy a „kommentek” adminisztratív letiltása nem hatékony eljárás, vagy durvábban fogalmazva, nem növeli a szavazatok számát, inkább elkenődi az elégedetlenséget.

⁴⁹ Hirschman, Albert O.: *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest, 1995, Osiris, 85.

lönösképpen az utóbbi kisebbségi törvény életbe lépése óta szélesedett az ehhez kapcsolódó funkciók köre (például a nemzeti tanács átvette megannyi intézménynek, mondjuk, középiskoláknak és általános iskoláknak az alapítási jogát, vagy bizonyos iskolákat különös jelentőségűnek minősített).⁵⁰ Ugyanis nemzeti tanács már korábban is létezett, hiszen ezt a korábbi törvény lehetővé tette, ám jóval kevesebb (tényleges) hatáskört birtokolt. Bizonyos változást jelent, hogy a korábbiaktól eltérően a Magyar Nemzeti Tanács hangadó tagjai és egyes funkcionáriusai, okulván a korábbi tapasztalatokból, kísérletet tesznek arra, hogy állandó jellegű kommunikációs formákat működtessenek a kisebbségi választók felé.⁵¹

Az MNT csírái már léteztek korábban is, mégpedig 2002-ben, az akkori kisebbségi törvény is lehetővé tette e tanács létezését. Ennyiben nem egy adott pillanatban jött létre, hanem hosszabb folyamat előzte meg, általában erős politikai vitákkal körülvéve, amelyek a körül forogtak, hogy esetében kvázi-autonómiáról van szó, vagy valami másról. Nem egy olyan kritika fogant meg, amely azt sugallta, hogy a kisebbségi nemzeti tanács a többségi politikai rendszer alkumechanizmusaitól való függése okán inkább csoportérdekeket reprezentál. Egy szokványosnak is minősíthető felosztás szerint a Magyar Nemzeti Tanács a következő funkciókat teljesíti: a) oktatás, b) kultúra, c) média, d) hivatalos nyelvhasználat. Ugyancsak a Magyar Nemzeti Tanács honlapján található a kiemelt kisebbségi intézmények sorát, valamint a vajdasági magyarság nemzeti ünnepeit és a magyarság jeles napjait. Amint látjuk, ezen funkciók a kulturális autonómia bizonyos embrionális formáit tartalmazzák. Ráadásul az MNT-t úgy is vizsgálhatjuk, mint az etnikai intézményesítés „koncentráló” fázisát, tekintettel arra, hogy korábban is léteztek intézményesítési folyamatok (például 1945 után). Lényeges, hogy most az intézmények „magyar” intézményekké válnak, azaz robusztus módon etnikai célokat követnek,

⁵⁰ Az 2009-es törvény a következő funkciókat látja elő: a nemzeti tanács „általános hatáskörben”, „a törvénnyel és az alapszabállyal összhangban, szervei révén önállóan” (10. szakasz): 1. meghozza, majd módosítja a nemzeti tanács alapszabályát; 2. meghozza a pénzügyi tervet, pénzügyi jelentést, zárszámadást; 3. rendelkezik saját vagyonával; 4. dönt a nemzeti tanács elnevezéséről, szimbólumáról és pecsétjéről; 5. véglegesíti a nemzeti szimbólumokra, a nemzeti tanács jelképeire és ünnepeire vonatkozó javaslatokat; 6. intézményeket, egyesületeket, alapítványokat, gazdasági társaságokat alapít a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén, valamint a nemzeti kisebbség identitásának megőrzése szempontjából jelentős egyéb területeken; 7. javaslatot tesz a nemzeti kisebbség képviselőjének személyére a helyi önkormányzatok nemzetek közötti viszonyügyi tanácsában; 8. elismeréseket határoz meg és ítél oda. Saját vagyont is szerezhethet (5. szakasz), és azzal rendelkezhet. Lásd: Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól (a SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. sz.).

⁵¹ A *Magyar Szó* szombati mellékletében az említett szereplők cikkeire utalok, amelyben keveredik az egyénre szabott retorika (miszerint a politikus vagy a tisztviselő személyes naplót vezet a köz dolgairól, szubjektív elkötelezettségét prezentálja) és a Magyar Nemzeti Tanács nehézségeit és eredményeit ismertető beszédmod. Sok kérdés merül fel itt: például hogy mennyire hatékony e kommunikáció abban a helyzetben, amelynek tartozéka, hogy az egyetlen magyar napilap példányszáma folytonosan zsugorodik?

etnikai feladatokat definiálnak, és különböző egyéb etnikai jellegű intézményeket fognak körül és integrálnak egy rendszerbe. Egyébként is a rendszerszerűség fontos összetevő, ami azt jelenti, hogy az etnikai demonstráció szinte általánossá válhat az intézményi megnyilvánulás különböző területén. Ezen sorok írója találkozott már többször olyan (elsősorban nem magyar) kutatókkal, jelentéstevőkkel, akik az MNT szervezethez tartoznak, és dicsérték, hovatovább, egy esetben az MNT-t összehasonlították az EU szervezeti rendszerével. Mindenesetre a „külvilág” felé közvetíti a szervezethez tartozók képét, ami tekintélyt kölcsönöz a kívülállók szemében.

Az MNT szimbolikus cselekvéseket is működtethet (ünnepek kijelölése például), de elosztó tevékenységet is végrehajt a kisebbségi önreprodukció céljából (ösztöndíjak). Egyszóval, a szakirodalom jelzete szerint haladva, az MNT az etnikai közösség intézményesítését reprezentálja, amely a kvázi-állam képét nyújtja. Hatalmat közvetít, hiszen tisztviselőket nevez ki, hierarchiát léteztet, függőségi viszonyokat hoz létre, a tisztviselőknek akár demonstratív lojalitást kell gyakorolniuk. Határokat teremt a többségi etnikum felé, határvonalakat húz meg a napi gyakorlatban, beszédmódokat teremt, amelyekkel megszólítja a kisebbségi polgárokat, részvételt sürget (a határteremtésre vonatkozó igény valamikor elégedetlenséget váltott ki a többségi etnikum integrációban érdekelt rétegeiben, ma ez eltűnt, a határteremtés és ezzel a többségtől való eltávolodás nem vált ki ellenszenvet, valójában az etnikai reprezentáció elve legitimitást szerzett). Az intézmények irányítási, szabályozói, elosztói szerepkörrel rendelkeznek. A kisebbségi törvényeknek köszönve ezek ma formálisan is etnikai jellegű intézmények. Az intézményekkel foglalkozó szakirodalom egyik kulcsszava a komplementaritás, nem egy tanulmány hangsúlyozza, hogy a komplementaritás megteremtése elsődleges feladat az intézmények irányítói számára. A másik mérce (különösen a luhmanni szociológia vonzáskörében van ez így) az intézmény és a környezet viszonylatrendszerét boncolgatja: képesek-e az intézmények stabil konfigurációt teremteni a környezetükkel, meg tudják határozni-e a környezetük infrastruktúráját, definiálva ezzel a környezetet? Jeleztük, hogy kételyeink vannak azt illetően, hogy a politikai éltek képesek elfoglalni a társadalmi élet területeit, ez az állítás, mutatis mutandis, vonatkozik az MNT intézményes praxisára. Az ünnepek, jeles napok kapcsán a lenti társadalom csatlakozik rituálisan a szimbolikus cselekvések gyakorlásához, de ez nem jelenti azt, hogy a „fenti szféra” útmutatásait követi, és egyesül a „fent” levőkkel.

Az adminisztratív racionalitásnak vannak belső kritériumai. A nemzeti tanács hivatalos apparátussal, funkciókra szakosodott szereplőkkel rendelkezik, különféle szakpolitikai kritériumokat kell képviselnie, és különféle kommunikációs csatornákon keresztül lép kapcsolatba a vajdasági magyarokkal. Ezek szerint itt foglalkoznunk kell az adminisztratív racionalitás terén megvalósított teljesítményekkel, amelyek természetesen nem nélkülözik a politikai vonatkozásokat sem. A nemzeti tanácsok ugyanis egyfelől képviselői szervek, amelyek az általunk torzultnak minősített politikai verseny szereplőit hozzák helyzetbe a reprezentációs logika alap-

ján, ugyanakkor meghatározott integratív potenciálokkal is rendelkeznek. A nemzeti tanácsok keretein belül olyan kisebbségsspecifikus bizottságok is helyet kapnak, amelyek túlmutatnak a politika reprezentációs logikáján, azaz olyan szereplőt vonnak be a kisebbségi elitek körébe (kultúra, tudomány, felsőoktatás stb., ezek a kulturális autonómia meghatározott vonatkozásainak intézményesítése), akik legalábbis féldistanciát tartanak az intézményesült politika tartományaival szemben. Azaz nem kívánnak részt venni a politikai szférában dúló érdekharokban egy adott párt tagjaként, de hozzá akarnak járulni a nemzetépítés bizonyos folyamataihoz szak tudásuk és a közéletben betöltött szerepük alapján. Számukra az MNT bizottságaiban való részvétel a pozicionálás lehetőségét jelenti, hiszen ezáltal képessé válnak arra, hogy több síkon biztosítsák a közéleti szereplés lehetőségét, és szintén változassák a létező „tőkeformákat”. Vagy arra is lehetőségük nyílik, hogy periodikusan biztosítsák maguknak a közszereplés lehetőségét, amely révén megmutathatják az etnicitás emancipációjában való érdekeltységüket. Az MNT reprezentációs logikája magyarázza, hogy a részvételtől vagy a bizottságban való részvételtől való eltekintés az egyébként is zsugorodó közéletből való kiszorulásával járhat.

Ugyanakkor ezen lehetőségek segítségével a politikai elitek valamennyire tághatják a legitimáció köreit, és kompenzálhatják az egyéb szférákban jelentkező deficitet. A politikai elitek kiszélesíthetik hatalmuk köreit, hiszen az intézmények építése folyamán a szimbolikus hatalmat kapcsolati és politikai tőkévé „konvertálhatják” (hogy egy szintén ismert fogalommal éljünk). Továbbra is kérdés marad azonban, hogy a Magyar Nemzeti Tanács kereteinek ilyen tágítása, a bizottságok semleges tagokkal való kibővítése hozzájárul-e a plurális szerkezetek megerősödéséhez, vagy pusztán erősíti a fennállót. Hogy nem vállalkozunk a kérdés megválaszolására, ez abból is adódik, hogy túlságosan kevés idő telt el ahhoz, hogy a következtetéseket levonjuk.

ÖSSZEGZÉS

A kisebbségi politikai elitek a Vajdaságban egy bonyolult erőterben mozognak, autonómiájuk/aszimmetrikus vonatkozásaik szintjei ennek megfelelően alakulnak. Több szintű játék ez, ugyanis egyfelől ott vannak a belső aspektusok, másfelől a külső dimenziók. A politikai elitek az intézményrendszer révén kvázi-állami hatalmi rendet fejleszthettek ki, olyan rendet, amelynek pillérei „hatalomként” jelenhetnek meg a kisebbségi állampolgárok előtt. Az intézmények egymást kiegészítő, egymást erősítő mechanizmusok segítségével működnek, amelyek a szervezethez, a szervezetekben tömörülő nemzeti elkötelezettséget mutatják és a felülről szerveződő nemzetvezérlést demonstrálják. Nem szükséges, hogy e helyütt belemerüljek a kortárs társadalomtudomány diskurzusaiba, csak röviden azt jelzem,

hogy az elmondottak alapja az elitek konstruktivitása (szociális konstruktivizmus), etnicitásteremtő tevékenysége.

A pluralizmus esélycsökkenése azt az érzületet erősíti, hogy – Hirschmant parafrázálva – nem tehetünk semmit a hibák kijavítása érdekében. Ez az a szociálpszichológiai negatív melléktermék, amely a pluralitásformák gyengülését kíséri. Másféleképpen megfogalmazva, a pluralitásalakzatok kiürülése a motivációk gyengülését eredményezi, amelyet a társadalomtudományokban hagyományosan a várakozások belsővé tételeként írnak le.

BULGÁRIA

Mozgalom a Jogokért és Szabadságért

A bulgáriai török kisebbségi párt

EGERESI ZOLTÁN

A Balkánon élő törökök a határon túli magyar közösségekhez hasonlóan a kényszerkisebbségek közé tartoznak. A török csoportok korábban privilegizált helyzetben a változás viszont fokozatosan, az Oszmán Birodalom területvesztéseivel párhuzamosan zajlott. Az elhúzódó impériumváltás kezdetének 1878 tekinthető,¹ amikor a berlini konferencián Isztambul kénytelen volt jelentős területeket átadni Romániának (Dobrudzsa), és engedni a bolgár fejedelemség kikiáltását a Balkán-hegységtől északra.² A birodalom 1885-ben Kelet-Ruméliát veszítette el, majd pedig a két balkáni háború eredményeképp (1912–13) az európai területeinek döntő részét. Az impériumváltást a harcokban elszenvedett veszteségek mellett több százezres menekülthullámok kísérték. Bulgáriában a muszlim lakosság létszáma a határváltozás eredményeképp megfeleződött,³ melyet a 20. század folyamán rendszeres áttelepítési egyezményekkel elősegített törökországi bevándorlás apasztott tovább.

Jelentősebb török kisebbség a volt birodalmi területeken Bulgáriában (számuk kb. 600 ezer fő, a lakosság 8%-a), Koszovóban (számuk kb. 30 ezer fő, a lakosság 2%-a), Macedóniában (70 ezer fő, a lakosság 4%-a) és Romániában (kb. 30 ezer fő, a lakosság kevesebb mint 1%-a) található.

¹ Az Oszmán Birodalom Európából történő kiszorulása természetes korábban kezdődött, a hanyatlást a Bécs 1683-as ostromakor elszenvedett vereséghez, illetve Buda 1686-os elvesztéséhez szokták kötni. A szerb területek függetlenedésével párhuzamosan a 19. század elejétől, később Bosznia Monarchia általi okkupációja után jelentős muszlim tömegek vándoroltak Kis-Ázsiába, de ezeken a vidékeken a török etnikum aránya elhanyagolható volt. Ebből kifolyólag a jelen dolgozat nem kíván foglalkozni a birodalom hanyatlásával, pusztán a török etnikumot érintő impériumváltásra tér ki.

² Bulgária csak 1908-ban nyerte el de jure függetlenségét.

³ McCarty, Justin: Muslims in Ottoman Europe: Population from 1800 to 1912. *Nationalities Papers* (2000) No. 1., 29–43, 35.

A TÖRÖKSÉG ÉS PÁRTJAI A BALKÁNON

A törökség a fentebb említett országok csoportján belül egyedül Bulgáriában alkot jelentős, kompakt tömbökben élő kisebbséget. Ugyanitt tudhatja magáénak a legeredményesebb politikai szerepvállalást, hiszen a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (törökül: Hak ve Özgürlükler Hareketi – HÖH, bolgárul: Dvizsenie za Prava i Szvobodni)⁴ nevet viselő párt a bolgár pártrendszer egyik legstabilabb tagja (jelenleg a parlamenti helyek 15%-ával a harmadik legnagyobb párt a bolgár parlamentben). Ezzel szemben a többi országban főként szórványban élő török kisebbség alkotta pártok jóval kisebb jelentőséggel bírnak, parlamenti mandátumuk olykor csak az adott ország kisebbségi politikájának engedménye. Így Romániában egy török és egy tatár képviselő foglalhat helyet a 18 nemzetiségi képviselő között az alsóházban.⁵ A koszovói parlamentben kisebbségeknek fenntartott 20 hely közül 2 mandátum jár a törököknek,⁶ s a Koszovói Demokratikus Török Párt (Kosova Demokratik Türk Partisi – KDTP)⁷ jelenleg kormánykoalíciót is alkot többek között a Hashim Thaçi vezette Koszovói Demokratikus Párttal. A KDTP elnöke, Mahir Yağcılar egyben a közigazgatási tárcát is irányítja. A parlamentbe más pártok színeiben további két török képviselő is bejutott a 2010-es választáson,⁸ egyiküket, Suzan Nobirdalit pedig a Szövetség az Új Koszovóért a 2011-es elnökváltáskor jelölte az elnöki posztra is.⁹

Macedóniában a számszerűleg nagyobb törökség két jelentősebb pártot hozott létre. Kenan Hasip elnökletével a Török Demokratikus Párt (Türk Demokratik Par-

⁴ A tanulmányban a török neveket a török írásmódnak megfelelően közlöm, kivéve azokat, melyek már meggyökeresedtek a magyar nyelvben – így Isztambul, Bursa stb. A bolgár tulajdonnevek esetében a cirill nevek helyett a magyaros átírást választottam. A Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (vagy Szabadságjogi Mozgalom) esetében a török névhasználat mellett döntöttem (ahogy a többi török párt esetében is). Ugyanakkor a párt bolgár nevét is bevett módon használják, az angol nyelvű szakirodalom jellemzően a bolgár nevét és a DPS-formulát tünteti fel.

⁵ A Romániai Törökök Demokratikus Uniója (Romanya Demokrat Türk Birliği – Uniunea Democrată Turcă din România) Ibrahim Iuseinnel képviseli a törököket a parlamentben, a tatárokat pedig a Romániai Török-Tatár Muszlim Demokratikus Unió (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România), amely Aledin Ametet juttatta az alsóházba.

⁶ A 120 fős koszovói képviselőházban az albánok 100, míg a kisebbségek 20 mandátummal rendelkeznek. Ez utóbbi fele a szerbeket illeti, négy jár a roma, egyiptomi és askali kisebbségeknek, három a bosnyákoknak, montenegróiaknak, horvátoknak, kettő a törököknek és egy a bolgárokhoz közel álló gorániaknak.

⁷ A párt 1990-ben Prizrenben alakult Demokratikus Török Unió (*Türk Demokratik Birliği*) néven. Lásd bővebben: http://www.kdtp.org/index.php?option=com_k2&view=itemlist&task=category&id=21:kdtp&category_id=21

⁸ 4 Türk Kosova Meclis'te. *Hürriyet*, 2011. március 14., <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17269170>

⁹ Kosova'da Türk aday. *Milliyet*, 2011. április 2., <http://gundem.milliyet.com.tr/kosova-da-turk-aday/gundem/gundemdetay/02.04.2011/1372257/default.htm>

tisi – TDP)¹⁰ a 2011-es választásokon a Macedón Nemzeti Egység Pártjával közös listán, míg az Erdoğan Saraç vezette Török Nemzeti Együttműködés Pártja (Türk Milli Birlik Hareketi – TMBH) a szocialista párttal jutott parlamentbe.

Jelen fejezet a török kisebbség legerősebb pártjára, a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért pártra fog koncentrálni. Ezt indokolja, hogy a bulgáriai törökség a balkáni török csoportok közül a legjelentősebb (a Balkánon élő mintegy 750-850 000 török 80-85%-át adja), illetve Koszovó függetlensége után és a boszniai három fő etnikai csoport státuszának rendezésével az egyik legnépesebb balkáni kisebbség lett napjainkra. A HÖH ráadásul a bolgár politikai élet egyik megkerülhetetlen pártjává vált, mely az elmúlt két évtizedben többször is királycsináló szerepébe került. A HÖH vizsgálata egyszerre több kérdést vet fel. Hogyan sikerült fenntartania a stabil helyét a bolgár parlamentben? Hogyan sikerült lényeges kihívó nélkül megmaradnia az előző két évtized során az „egyetlen” török pártnak, míg a többi formáció a török szavazók töredékét tudta csak megszólítani? Hogyan alkalmazkodott a HÖH az etnikai párt alapítását tiltó alkotmányos-törvényi adottságokhoz? Mi vezetett el egy szokatlanul széles szavazói bázis kialakulásához? A szerző írásában részben ezekkel a kérdésekkel foglalkozva, elsődleges forrásokra alapozva¹¹ próbálja meg átfogóan bemutatni többek között a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért történelmét, szerkezetét, programját és az anyaországgal fenntartott viszonyát.

A TÁRSADALOM, MELYE A PÁRT ÉPÜL –
HATÁROKON INNEN ÉS TÚL

A Mozgalom a Jogokért és Szabadságért politikai tevékenységének, választási szereplésének értékeléséhez, az elmúlt húsz év dinamikáinak vizsgálatához szükséges áttekinteni a szavazóbázisának demográfiai-társadalmi helyzetét. Bulgária az elmúlt két évtizedben jelentős népességsökkenésen ment keresztül. Míg 1992-ben 8 462 724 fő volt az ország lakossága, addig ez 2001-re lecsökkent 7 928 901-re, majd 2011-re további, közel hatszázezres veszteséggel, 7 364 570 főre apadt (ez 14%-os csökkenés két évtized alatt). Ebben jelentős szerepet játszott az előregedés mellett a kivándorlás, mely eltérően érintette a kisebbségeket. Az elsődleges forrásként szolgáló népszámlálások¹² tanúsága szerint a Bulgária lakosságának leg-

¹⁰ 1990-ben alapították Török Demokratikus Unió néven, 1992-ben nevüket a jelenlegire változtatták. Forrás: http://www.tdp.org.mk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=29

¹¹ A fejezethez felhasznált elsődleges források és interjúk java része 2011 és 2012 nyarán Bulgáriában, illetve Törökországban végzett kutatóút során összegyűjtött anyag. Az interjúk döntő része is ezen alkalmakkor készült.

¹² A 2011-es népszámlálás alkalmával az etnikai és vallási hovatartozásra vonatkozó kérdésre nem volt kötelező válaszolni, emiatt hozzávetőleg 600 ezer ember nem válaszolt ezekre a kérdésekre.

nagyobb részét adó bolgárok aránya csökkent 1992 és 2001 között, majd a 2011-es népszámlálás adatai szerint az utóbbi tíz évben enyhén emelkedett,¹³ a romák növekedése töretlen maradt,¹⁴ míg a második legnagyobb népcsoportot alkotó törökök száma és aránya is csökkent. A török kisebbség 1992 és 2001 között a többségi társadalomhoz képest kisebb mértékben fogyott (800 ezer főről mintegy 750 ezer főre, 6%-os csökkenés), míg a 2011-ben önkéntességi alapon magukat törököknek vallók száma csak 588 318 fő lett, ami 20%-os fogyást jelent. Bár nem szabad elfeledkezni arról, hogy mintegy 600 ezer ember nem válaszolt az etnikai hovatartozást firtató kérdésre, így a törökök létszámát magasabbra kell tennünk. A magukat sehova sem sorolók jelentős része a cigányság egyik sajátos, muszlim csoportját képezi, mely török–bolgár keveréknyelvet beszél, s önmagát „millet”-nek nevezi.¹⁵ A HÖH szempontjából viszont egy fontos dél-bulgáriai választói csoportot jelent. A többségi bolgárok és a törökök viszont legtöbbször cigánynak (a törökök olykor bolgárnak) tartják őket.¹⁶

A törökség hagyományosan két régióban él nagyobb tömbben: az ország törökül Deliormannak nevezett északkeleti részén a Pleven, Rusze, Sumen, Várna alkotta négyszögben és a déli Kardzsali megyében. Az előbbi régió hat megyéjéből négyben vannak jelen jelentős létszámban; 2001-ben Razgradnak 45,5%-a (70 ezer fő), Targovistének 36%-a, (50 ezer fő), Szilisztrának 33,7%-a (48 ezer fő) és Sumennek 30,2%-a (62 ezer fő) volt török.¹⁷ Mivel ezekben a megyékben, relatíve egymáshoz közel található a törökség nagyobb része, illetve gazdaságilag és politikailag is szervezettebbek, ezért a közösségen belül a hatalmi centrum is inkább itt található (az elmúlt húsz év folyamán is pártszakadásra leginkább az északi vezetők között került sort).

A déli Kardzsali az egyedüli olyan bolgár megye,¹⁸ ahol 60%-os többséget alkotnak, viszont ez a relatíve homogén tömb csak a törökség kb. 14%-át teszi ki; a többi déli megyében elszórtan élő törökség együttesen is alig éri el a 20%-ot a közösségen belül. A Rodope hegyvonulatai között még a nyugati völgyekben is találni török falvakat, azonban az etnikum aránya jóval alacsonyabb, s keverten él

Emiatt csak 6 680 980 ember etnikai hovatartozását tudták meghatározni, s erre vetítve számolták ki az arányokat. A népszámlálás adatait lásd részletesebben: <http://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R7.aspx>

¹³ 1992: 85,7%, 2001: 83,9%, 2011: 84,8%.

¹⁴ 1992: 3,7%, 2001: 4,7%, 2011: 4,9%.

¹⁵ Ez utóbbi tendenciát erősíti, hogy az 1990-es évekhez képest, amikor a bulgáriai cigányságon belül a muszlimok aránya 40% fölött volt, ez lecsökkent 25% körülre.

¹⁶ Interjú Alekszej Pamporovval, OSI, Szófia, 2011. július.

¹⁷ Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin: *The Muslim Minorities in Bulgaria*. <http://www.balkanethnology.org/files/library/E%20%20V/Muslims.pdf>, 40.

¹⁸ A szintén Kardzsali nevet viselő, mintegy kb. 40 ezer lakosú megyeszékhelyen viszont kisebb-ségben vannak a törökök.

a muszlim pomák közösségekkel.¹⁹ A török lakosság demográfiai mutatói némileg jobbakké a többségi bolgárokénál. Így az előző évtized számbeli csökkenésének ellenpontjaként a korfájuk előnyösebb az előregedő bolgár társadaloménál. Míg a magukat bolgárnak vallók közül a 20 éven aluliak csak 15%-ot, a 20 és 60 év közöttiek 55%-ot, míg a 60 évesnél idősebbek 28%-ot tettek ki, addig a törököknél a fiatalok aránya 22%-ot, a középkorúaké 59%-ot, míg az idősek csak 18%-ot jelentettek.²⁰ Az 1992 óta tapasztalható csökkenés és felgyorsuló öregedés a török kisebbség körében a kivándorlásnak köszönhető, mivel a jellemzően agrárszektorban dolgozó népességet negatívan érintette a bolgár rendszerváltás. 2011-ben a törökök több mint 63%-a élt falun, jellemzően mezőgazdasági munkával foglalkozván, elsősorban dohánytermeléssel (ez különösen meghatározó volt Kardzsali megyében).

Politikai szempontból a bulgáriai törökség egy másik részével is foglalkoznunk kell, nevezetesen a Törökországba vándorolt, azonban állampolgárságukat megőrzött csoporttal. A sorozatos kivándorlásoknak köszönhetően az elmúlt több mint száz évben több százezer török hagyta el Bulgáriát. Ezek döntő része főleg a Márvány-tenger környéki városokban telepedett le, s teljesen integrálódott a török társadalomba, jobb esetben utódaik számon tartják valamely nagy- vagy dédszüli balkáni származását. Az állampolgárságukat megtartó és politikailag mozgósítható csoportot az 1989-es nagy kirándulás és az utána javarészt gazdasági okokból áttelepülők alkotják (a gazdasági jellegű elvándorlás Törökországba főleg az 1990-es években volt meghatározó). A nagy kirándulás alatt (1989. június 3.–augusztus 21.) mintegy 350 ezer ember hagyta el Bulgáriát, és menekült Törökországba. Ez akkor komoly feladattal állította szembe Ankarát, aki a még nagyobb humanitárius katasztrófát megelőzendő, a bulgáriai törökök átözoönlése ellen augusztusban lezárta a határt. Az eleinte sátoztáborokban élők a földrajzi közelség miatt az ország nyugati részén helyezték el, egyrészt az európai területeken (Edirne, Tekirdağ, Isztambul), de jelentősebb közösségek az ázsiai oldalon, Burszában, Izmirben, Kocaeliben (Izmit) is kialakultak.²¹ A bulgáriai törökök érkezését, a „muhacireket” (menekültek) nem mindenhol nézték jó szemmel,²² s az önálló élet megeremtése is

¹⁹ Magyar részről Kőszegi Margit és Bottlik Zsolt foglalkozott mélyrehatóbban a bulgáriai muszlim népcsoportok demográfiai helyzetével. Többek között erről lásd részletesebben Kőszegi Margit: *Bulgária muzulmán lakossága az ezredfordulón. Pro Minoritate* (2008) No. 4., 154–171.

²⁰ 2011-es népszámlálási eredmények. Forrás: Bolgár Statisztikai Intézet.

²¹ Bár voltak arra törekvések, hogy lehetőség szerint széttelepítsék az országban – különösen a szakképzett munkaerőhiánnyal küszködő területeken – az újonnan érkezőket, a tendencia az volt, hogy ezek a bevándorlók a már meglévő kapcsolati hálókat használva előbb-utóbb a Márvány-tenger környékére költöztek, elsősorban Burszába és annak vonzáskörzetébe.

²² A szakirodalom és a szerző helyi interjúi is alátámasztották, hogy a rövid idő alatt beözoönló bulgáriai törököket sokszor nem fogadták szívesen a helybeli törökök, mivel attól tartottak, hogy elveszik a munkahelyeiket. Az elnyomás elől frissen bevándorlókat érő támadások (a „bolgározástól” az egyéb sértésekig) is nagy szerepet játszottak abban, hogy enklávészerűen saját közösségeket hozzanak létre, ahol – az egyik interjúalany elmondása alapján – „kis Bulgáriában élhetnek”. Ugyanakkor

komoly nehézséget okozott a frissen bevándoroltaknak. Köszönhetően annak, hogy 1989 végén fordulat következett be a bolgár vezetésben, s 1990-ben demokratizálódás kezdődött az országban, főleg a képzetlenebb munkaerő visszatért Bulgáriába.²³ A Törökországban maradók számát ekkor mintegy 160-200 ezer főre tehetjük.

Az 1990-es évek elején a politikai menekültek mellé gazdasági bevándorlók érkeztek, ugyanis a jelentős leépítésekkel, visszaeső életszínvonallal járó bolgár átalakulás válságregiói közé kerültek a törökök által lakott területek is. Ezt főleg Kardzsali jelentette, ahol a döntőrészt mezőgazdaságból élő népesség nagyon nehezen talált munkát, s vonzóbb volt számára Törökország, ahol ráadásul 1989 miatt sokan rendelkeztek rokoni kapcsolatokkal. Ennek köszönhetően több tízezer török hagyta el az országot.

A vízumkönnyítés után és a külföldiek munkavállalásának lehetővé tételével jelentősen megnőtt a Törökországba rövidebb időre érkezők száma, akik turista-vízummal lépték át az országhatárt, s ott legálisan-illegálisan munkát is vállaltak (2003-ban a bolgár-török határon átlépő bolgár állampolgárok száma meghaladta az 1 millió főt).²⁴ Ez a réteg viszont elkülönül az 1989-es menekültektől, akiknek fogadtatása nemzeti ügy volt 1989-ben.²⁵

Az évszázados múltú, nagyszámú balkáni törökség áttelepedésével/telepítésével megindult a saját civil szervezeteik létrehozása is.²⁶ Erre a bulgáriai törökök esetében az 1984–85-ös névváltoztatási kampány idejében került sor, amikor a már korábban áttelepülők kis csoportjai létrehoztak néhány alapítványt és egyesületet, illetve tüntetéseket szerveztek a bulgáriai események ellen. Így jött létre a Bursa

a keményen dolgozó újonnan érkezettek – különösen a képzetebbek – könnyen találtak munkát, és relatíve gyorsan gazdagodó közösséggé váltak új hazájukban (a burszai közvélekedés szerint ők a legserényebb munkások).

²³ Petkova, Lilia: The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947–2000. *The Global Review of Ethnopolitics* (2002) No. 4., 42–59. 53.

²⁴ Pérouse, Jean-François: Les formes de mobilités transcaucasiennes et balkaniques à Istanbul. *Balkanologie* (2008) No. 1–2., <http://balkanologie.revues.org/index371.html>

²⁵ Ezen csoportok integrálódásáról lásd bővebben: Parla, Ayşe: Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey. *International Migration* (2007) No. 3., 157–181.

²⁶ Már az Oszmán Birodalom balkáni térszerzése nyomán muszlimok százai telepedtek át Anatóliába. A Török Köztársaság 1923-as kikiáltása után több évtizeden keresztlátvényszerű betelepítés folyt a Balkánról (is), mely a kis-ázsiai munkaerőhiány enyhítése mellett a kibocsátó államok homogenizációs törekvéseit is szolgálta. Áttelepítési egyezményeket ennek megfelelően Törökország nemcsak Bulgáriával, hanem Romániával, Jugoszláviával is kötött. Az egyik legnagyobb áttelepítési hullámra 1951-ben került sor, amikor az utóbbi országból kb. 200 ezer „török” (javarészt magát annak valló albán) települt át Törökországba. A balkáni muszlim népek anyaországává váló Törökországban a bosnyákok, albánok és balkáni törökök mind létrehozták saját egyesületeiket. Az első ilyen szervezetet jugoszláviai törökök alapították még 1950-ben, a Vardarlilar (később Rumeli) Türkleri Kultür ve Dayanışma Derneği Isztambulban. Lásd bővebben:

<http://www.rumelidernegi.org.tr/?sf=icerik&makaleid=1124&ktg=318&mad=BASINDAN>

Balkan Türkler Dayanışma ve Kültür Derneği (Burszai Balkáni Törökök Segélyező és Kulturális Egyesülete) 1985 februárjában, melyet nyolcadmagával Mümin Gençoğlu alakított meg. A Kardzsali megyéből származó alapítókhoz²⁷ a következő hónapokban többen csatlakoztak, s megindult a bevándorló török csoportok integrálása a szervezetbe, mely lényegében az egész Bursa megyét lefedte. 1986 végén Adapazarban, majd Inegölben alakultak meg a helyi fiókszervezetek.

A másik jelentős, bevándorlókat fogadó városban, Izmitben (vagy Kocaeli) 1985 őszén alakult meg a romániai (dobrudzsai) származású Hüsmet Erdoğan vezetésével a Kocaeli Balkan Türkler Dayanışma ve Kültür Derneği (Izmiti Balkáni Törökök Segélyező és Kulturális Egyesülete).²⁸ Az izmiti közösség erejét mutatja, hogy 1985 elején tizenötezen vonultak utcára a bulgáriai események ellen, azt skandalva, hogy „Mecseteinket adjuk, de neveinket nem!”²⁹ 1991-ben jött létre Adem Süsler vezetésével, akkor még szerényen csak 14 taggal Isztambulban az újabb segélyező és kulturális egyesület (BAL-DER).³⁰

A már meglévő szervezetek 1987-ben létrehozták a Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Federasyonut (Balkáni Török Bevándorlók és Menekültek Föderációja), melynek elnöki posztjára rendszerint a legnagyobb, mintegy 25-30 ezer tagot számláló burszai szervezet³¹ vezetője kerül, így 2012 márciusában Yüzel Özkant választották erre a posztra. A föderáció jelenleg 5 nagyobb szervezetből (Bursa, Izmir, Kocaeli, Yalova és Isztambul), s ezek 29 fiókszervezetéből áll. A többi balkáni bevándorló által létrehozott szervezetek egy része (4 föderáció és 18 egyesület) 2005 júniusában megalapította a Balkan Rumeli Göçmenleri Konföderasyonut (Balkáni-Ruméliai Bevándorlók Konföderációja – BRGK), mely 2011-re 36 megyére terjed ki, s 9 föderációt és 143 egyesületet fog össze.³² Vezetője a burszai Bal-Göç megalapítójának fia, Turhan Gençoğlu lett. A több tízezer embert számláló konföderáció szervezetségének és nagyságának köszönhetően igyekszik nemcsak helyi szinten, de országosan is megjelenni, s képes magas szintű megbeszéléseket folytatni.³³

A fentebb említett szervezeteken kívül több más, a bulgáriai törökök által létrehozott egyesület létezik. 2003-ban egy, a Bal-Göçtől független szervezet, a Bulgaristan Türkleri Derneği alakult meg, mely szintén a fentebb említetthez hasonlóan

²⁷ Ali Öztürk. Yusuf Kirayoglu. Mehmet Kocabaş. Hüseyin Yılmaz. Sami Kocaoğlu. Aliosmna Cesur és Zülkef Yeşilbahçe (erről lásd részletesebben <http://www.balgoc.org.tr/tarih.html>).

²⁸ *Gecmiste gönümüze Bal-Türk*. Kocaeli, 2011., 43.

²⁹ Uo. 26.

³⁰ <http://web2.balkanlilar.org/hakkimizda/tarihce/>

³¹ Interjú a burszai Bal-Göç központban, 2012. május.

³² Balkan Rumeli Göçmenleri Konföderasyonu. Füzet. Bursa, 2011, Bal-Göç, 2.

³³ Çolakoğlu, Bayram: Başbakan yardımcısı Arınç, Rumeli Balkan Göçmenleri Konföderasyonu ile kahvaltı idi. <http://balturk.org.tr/basbakan-yardimcisi-arinc-rumeli-balkan-gocmenleri-konfederasyonu-ile-kahvaltida-idi/>

az emberi jogokért, a törökség jogainak védelméért küzd, s hídszerepet kíván betölteni Ankara és Szófia között.³⁴

Ezek a szervezetek, folyamatosan gyarapodó tagsággal, az elmúlt évtizedekben nemcsak a bevándorlókat vagy menekülteket segítő egyesületekké, hanem ezen közösségek életének fontos részévé vagy épp szervezőjévé is váltak. A Bal-Göc vagy Bal-Türk szervezetek repertoárjába tartozik még balkáni utak szervezése, folyóirat-kiadás, konferenciák szervezése, helyi egyesületekkel történő kapcsolatfelvétel/kapcsolattartás, a törökországi városok vezetésére hatva befolyásolják a testvérvárosi kapcsolatok kialakítását. Összességében elmondható, hogy nagy hatással vannak a helyi vezetésre, hiszen a választások idején biztosan szállított több tízezer szavazat fontos adu, ebből kifolyólag a helyi politikában is nagyobb szerepet kapnak ezek a szervezetek (s az általuk támogatott politikusok).³⁵ Az önkormányzatok természetesen több eszközzel támogatják ezeket a szervezeteket – helyet biztosítanak számukra a különböző konferenciákhoz és találkozókhoz, buszokat bocsátanak rendelkezésre az utazásokhoz, stb.

E szervezetek országos szinten is kihatnak – igaz, meglehetősen korlátozottan – a választásokra.³⁶ A legutóbbi, 2011-es választáson 13 bulgáriai származású képviselőjelölt indult a legnagyobb pártok színeiben.³⁷ Ezek a képviselők viszont még az 1989 előtt érkezettek leszármazottai, akik nem kötődnek szorosan ezekhez az elmúlt két évtizedben alakult Bal-Göc szervezetekhez. Mindazonáltal több parlamenti képviselővel is igyekeznek jó kapcsolatot ápolni az egyesületek,³⁸ s a Bal-Göc alapítója, Mümin Gençoğlu parlamenti képviselőként az 1990-es évek elején többször is felszólalt a bulgáriai törökök támogatása érdekében.³⁹

Bolgár relációban szintén a legmagasabb szintekig eljutottak, s a török-bolgár kormányfői/államfői találkozók rendszeresen helyet kap a Bal-Göc vezetője is, aki a kulturális kapcsolatok és a jószomszédság ápolása mellett az emberi jogokról, a kettős állampolgárságról és a nyugdíjkérdésről is referál.⁴⁰ A törökországi szervezetekkel történő kapcsolatépítés révén számukra alapvetően a HÖH vált sérelmeik – elsősorban a Bulgáriában ledolgozott évek után járó nyugdíj elmaradása – orvoslásának vélt vagy valós eszközévé. Mivel ebben a kérdésben ez idáig nem sikerült

eredményt elérni, olykor feszültségek alakultak ki a Bal-Göc szervezetei és a HÖH között. A kivándorlók egyesületeiben 2005 után merült fel a saját képviselőik indításának ötlete a bolgár helyhatósági választásokon. Ezeket viszont sikerült kezelni, s a közös történelemre és szülőföldre épített diskurzus még mindig elegendőnek bizonyult a Törökországban élő törökség mobilizálására.⁴¹

A Mozgalom a Jogokért és Szabadságért számára Bulgárián belül még két csoport bír nagyobb jelentőséggel. Az egyik a muszlim hitet követő, bolgár nyelvet beszélő népcsoport, a pomák,⁴² melynek hivatalos létezését nem ismeri el a bolgár állam.⁴³ A pomákokat elsősorban a vallás köti össze a törökökkel, és ez néhol – különösen azokban a régiókban, ahol velük összekeveredve élnek – törökösödésükhöz vezet. Ellentétes folyamat is zajlik, így a pomákok egy része keresztény hitre tér.⁴⁴ Az egyéni sorsok és a nyomokban jelentkező visszasságok a fő tendenciát nem tudják megkerülni. A pomák identitás visszaszorulása, végleges beolvadásuk a török vagy a bolgár népbe egyre gyorsabb. Az 1992-es adatok tanúsága szerint akkori számuk megközelítően 170 ezer fő volt. A 2001-es népszámlálás már csak kb. 83 ezer bolgár anyanyelvű muszlimot tartott nyilván. Becslések azonban továbbra is 150 ezer fő fölé teszik a számukat.

A bolgár társadalom leggyorsabban növekedő csoportja a cigányság. A számuk 1992-ben 310 ezer, 2001-ben 370 ezer, míg a 2011-es népszámlálás szerint 330 ezer fő. Ennél a valós számukat általában magasabbra, kb. 600-700 ezerre teszik.⁴⁵ A bulgáriai törökök szempontjából azért is fontosak, mert – mint ahogy a millet-problematika keretében említettük – egy részük muszlim. A kisebbségek védelmezőjeként fellépő HÖH viszont a keresztény cigányság körében is sikereket tudott elérni, részben köszönhetően a népcsoport politikai szétaprózódottságának és szervezetlenségének.

Sokatmondó, hogy ez idáig egyetlen roma pártnak, az Euroromának sikerült a parlamentbe bejutnia. A további több tucat roma párt a régió más országaiban lévő

³⁴ Özgür-Baklacioğlu, i. m., 324.

⁴² A pomákok eredetét illetően folyamatos a vita a törökök és a bolgárok között. Az előbbieket még az oszmán hódítás előtt a térségbe vándorolt besenyők, úzok, kunok leszármazottainak tartják őket, akik ugyan nyelvileg beolvadtak a bolgárságba, ellenben vallásukat megtartották. Ezzel szemben a bolgárok az oszmán hódítás alatt erőszakosan/önkéntes módon iszlamizált bolgároknak látják őket. Noha legújabban a származásukat a Bizánci Birodalom idején áttelepített arab törzsekre visszavezető elmélet szerez egyre több hívet a pomákok körében, a nemzetközi szakirodalom a bolgár eredetet fogadja el. Erről lásd részletesebben Ghodsee, Kristen: *Muslims Lives in Eastern Europe*. Oxford, 2009.

⁴³ DeDominicis, Benedict E.: The Bulgarian ethnic model: post-1989 Bulgarian ethnic conflict resolution. *Nationalities Papers* (2011) No. 3., 441–460., 442.

⁴⁴ Boneva, Manka: Ethnic Identities in the Making: The Case of Bulgaria. *Cultural Survival Quarterly* (1995) Vol. 19., No. 2.

⁴⁵ Crowe, David M.: Muslim Roma in the Balkans. *Nationalities Papers* (2000) Vol. 28., No. 1., 93–128. 104.

³⁴ Erről lásd bővebben: <http://www.bulturk.org.tr/site/bulturk-dernegi/tarihce.html>

³⁵ Interjú a burszai városházán. 2012. május.

³⁶ A kelet-trákiai területeken élők és az izmiriek főleg az ellenzéki nacionalista-szervek pártokra, míg a burszaiak a jobbközép pártokra szavaznak. Lásd részletesebben Kader, Özlem: *Balkan Göçmenleri ve Türkiye'deki Siyasi Seçimler*. 21. yüzyıl Türk Enstitüsü. 2011. április 14. http://www.21yyte.org.tr/yazi/6160-Balkan_Gocmenleri_ve_Turkiyedeki_Siyasi_Secimler.html

³⁷ Göçmenler, 6 milletvekilini TBMM'ye gönderecek. *Bulgaristanhaber*. 2011. április 21., <http://bulgaristanhaber.blogspot.com/2011/04/gocmenler-6-milletvekilini-tbmmye.html>

³⁸ Interjú a burszai központban, 2012. május.

³⁹ Yenigün, Cüneyt: *TBMM ve Dış Politika. Belgeler-Yorumlar*. Ankara, 2004, Nobel Yayın, 519.

⁴⁰ Yeşilbahçe, Zülkef: *Belgelerle Bal-Göç ve B.G.F. çalışmaları*. Bursa, 2011, 299.

helyzethez hasonlóan rendkívül gyengén szerepel a választásokon. A HÖH viszont sikeresen helyi szinten több roma vezetővel/csoporttal tudott megegyezni, s a szavazataikkal olyan helyeken nyerni, ahol egyáltalán nincsenek törökök, vagy számuk nagyon alacsony. A roma szavazók ráadásul szinte minden politikai párt számára könnyen megvásárolható szavazatokat jelentenek (erről majd a választásokról szóló részben ejtünk több szót).

A MOZGALOM A JOGOKÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT (HÖH) MEGALAPÍTÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

A Hak ve Özgürlükler Hareketi 1990-es megalapításának körülményei és későbbi retorikája elválaszthatatlan a bolgár vezetés erőltetett asszimilációs politikájának bevezetésétől 1984–85 fordulóján. Ekkor Todor Zsivkov a régióban bevált nemzetiségi kártyát vette elő a társadalmi-gazdasági problémák elkendőzésére. Az 1984-ben meghirdetett ún. névváltoztatási kampány Bulgária összes, nem bolgár nevet viselő állampolgárának bolgár név felvételét írta elő.⁴⁶

Ezt a hatóságok akár erőszakos eszközökkel is keresztülvitték. A folyamat különösebb ellenállás nélkül lezajlott az ország északkeleti részén, azonban a görög–török határ közelében, a Rodope vonulatai között lévő, többnyire elszigetelt, török többségű falvak lakói általában ellenálltak. Itt több helyen szabályos ostromra került sor a rendőrség bevetésével (néhol a helyi török rendőrök is a lakosság mellé álltak), s így például Dzsebelnél, Momcsilgrádnál, Benkovszkinál és Gruevóban több halálos áldozattal jártak ezek az akciók (1984–89 között mintegy 500–1500 török halt meg ezekben az összetűzésekben és a későbbi tüntetéseket követő rendőri beavatkozásokban). E helyek egy része, így például Demir Baba Tekke vagy Türkyan çeşme, ahol egy 18 hónapos kisgyerek is áldozatul esett a harcoknak, a törökség emlékhelyeivé váltak. A konfliktusok után több száz embert tartóztattak le, s rendszerint a román határnál lévő Belene-szigeti börtönbe szállították őket.

Todor Zsivkov 1985. február 18-án a kampányt sikeresnek deklarálta, amivel megszűnt a nemzetbiztonsági problémaként kezelt török kérdés. Az 1985-ös népszámláláson az ország minden lakosát bolgárnak nyilvánították. Az egyszeri névváltoztatás mellett igyekeztek szisztematikusan eltörölni a törökség jelenlétét: betiltották a török nyelv használatát, s az utcán törökül beszélőkre bírságot vetettek ki.⁴⁷ A val-

lággyakorlást is korlátozták, betiltották a körülmétélést, az imámok száma pedig az 1950-es évekbeli 2700-ról 1987-re 400 főre csökkent.⁴⁸

Az erőltetett asszimilációs intézkedések a törökök ellenállását és identitásuk megerősödését váltotta ki. A téli, szétszórta fegyveres összecsapások elülte után megindult az ellenállás hol szervezett, hol kevésbé szervezett formában. Mindez a titkos török névadás megjelenésétől kezdve, a bolgárok által átírt sírkövek visszafestésén keresztül illegális szervezetek alapításáig terjedt.⁴⁹

A névváltoztatási kampány hatását mutatja, hogy utána összesen 28 titkos török szervezet jött létre.⁵⁰ Ezek voltak a zsivkovi időszak első török politikai szerveződései az állam ellen – s a tapasztalathianyának, illetve a kiterjedt bolgár titkosszolgálatnak köszönhetően általában hamar megszűntek. A jelentősebbek közé tartozott a Muhammet Hüseyinov vezetésével megalakított Uzun Kış Derneği (Hosszú Tél Egyesület), mely 300 fős tagságra tett szert, s ebből aztán 100 főt le is tartóztattak. A 40 főből álló Benkovski csoport ötöde Beleneben kötött ki 1986-ban. Az ország északkeleti részein aktívabban szervezkedtek a törökök, itt jött létre a Türk Kurtuluş Hareketi (Török Függetlenségi Mozgalom), a Kuzeydoğu Bulgaristan Müslüman-Türk Dayanışma Derneği (Északkelet-Bulgária Muszlim-Török Együttműködési Egyesület), s Demir Danidov vezetésével kb. ötvenen csatlakoztak a Türk Kurtuluş Örgütünyhöz (Török Felszabadítási Szervezet).⁵¹

Szintén a régióban, Várna környékén, Tolbuhinban (Dobrecs) tanító szakközépiskolai tanár, Necmettin Hak készítette el a Türk Milli Partisi (Török Nemzeti Párt) programját, melyet bemutatott a később jelentős szerepre szert tevő Ahmed Demir Doğanak is. A földalatti mozgalmakkal kapcsolatba kerülő, a szófiai egyetemen filozófiát tanító Ahmed Doğan (akkori nevén Mehdi Doganov) 1985. december 8-án megalapította a saját mozgalmát, a Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketit (Bulgária Török Nemzeti Felszabadítási Mozgalom – BTMKH).⁵² A programnyilatkozat a többi szervezetéhez hasonló gondolatmenetet követett. A cél ebben az esetben is az előző évek során elvesztett szabadságjogok visszaállítása volt. Az eszközök viszont igencsak korlátozottak voltak, leginkább a passzív rezisztenciához álltak közel: a vallási és etnikai identitás megőrzése végett a török területeken dolgozó bolgár tanítók akadályozása, a letartóztatottak családjainak segítése, a letartóztatásokról, gyilkosságokról információk terjesztése, az árulások megtorlása, sztrájkok indítása, a munka akadályozása szerepelt a programban. Mindezt azonban erőszak-

⁴⁸ Petkova, Lilia: The Ethnic Turks in Bulgaria: Social Integration and Impact on Bulgarian-Turkish Relations, 1947–2000. *The Global Review of Ethnopolitics* (2002) No. 4., 42–59, 45.

⁴⁹ Neuburger, Mary: *The Orient Within*. London, 2004, Cornell University Press 165.

⁵⁰ Dayıoğlu, Ali: *Toplama Kampından Meclis'e*. Isztambul, 2005, İletişim yayınlari, 329.

⁵¹ Zafer, Zeynep: Bulgaristan Türklerinin 1984–1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. *Akademik Bakış* (2010) No. 6., 27–44, 31–32.

⁵² Uo. 34.

⁴⁶ Mivel a kisebb létszámú cigányság és a pomákok körében már az előző évtizedekben lezajlottak ezek a kampányok, ezért ez főleg a törökök ellen irányult.

⁴⁷ Dimitrov, Vesselin: In Search of a Homogeneous Nation: The Assimilation of Bulgaria's Turkish Minority, 1984–1985. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (2000) 15.

mentes harc („silahsız mücadele”) keretében tervezte.⁵³ Végezetül a programban felvázolta a BTMKH háromszintes szervezeti felépítését. A vezetést a Török Nemzeti Irányító Tanács látta el, melynek alárendelve három régió (Deliorman, Dobur-dza és Rumélia) és ezek alá szervezve további járási tanácsok tartoztak.

A szervezet programjának első szélesebb körű terjesztésére 1986. március 29-én került sor, sőt lapot is sikerült indítani *Harc (Mücadele)* címmel.⁵⁴ Ennek első számában az állami munka akadályozására, a tej- és hústermelés korlátozására, bolgár újságok vásárlásának abbahagyására, a Kommunista Párt rendezvényeinek elkerülésére, a választási cédulák üresen hagyására szólított fel. A lassan több száz főre duzzadó szervezet további akcióit a titkosrendőrség szakította félbe: alig fél éves fennállás után, júniusban a vezetőket letartóztatták, Doğant pedig 12 éves börtönbüntetésre ítélték.⁵⁵

A titkos török szerveződések 1986 folyamán történő felszámolása egy időre visszavetette az ellenállást. Az újabb hullám két év múltán kezdődött. Ekkor a régióban megerősödő ellenzéki mozgalmak adtak újabb lökést a bulgáriai eseményekhez, ahol emberi jogi mozgalmak alakultak. Ezekből a törökök is kivették részüket (főleg az értelmiség). Idetartozott a Független Egyesület az Emberi Jogok Védelméért, melynek 1989 elején 350 tagjából 50 török volt. 1988. november 13-án létrejött a török filozófus, Mustafa Yumer által vezetett Demokratikus Liga az Emberi Jogok Védelméért. Tevékenységükben a törökség (és az ellenzék) mobilizálására és a nyugati közvélemény figyelmének felkeltésére törekedtek. 1989 májusában ezen szervezetek több helységben sztrájkot hirdettek – sikerrel. A munkabeszüntetések főleg északkeleten koncentráltak (igen fontos központ volt Sumen, ahol május folyamán többször is beszüntették a munkát a névváltoztatási kampány és a jogtiprás miatt).⁵⁶ Ezek voltak a kommunista rezsimet támadó első megmozdulások 1989 elején – az első, veszélyt jelentő ellenzéki tevékenységek Bulgáriában.⁵⁷

Május 29-én a helyzet tarthatatlanságát látva Zsivkov nevezetes beszédében kijelentette, hogy azon állampolgárok, akik el akarják hagyni Bulgáriát, megtehetik azt, amennyiben Ankara megnyitja a határokat.⁵⁸ Az összecsapások és a belső nyo-

⁵³ Özgür, Nurcan: *Etnik sorunların çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*. Isztambul, 1999, Der Yayınları, 76–79.

⁵⁴ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 330.

⁵⁵ Uo. 331..

⁵⁶ Zafer, i. m., 37–39.

⁵⁷ Engström, Jenny: *Democratisation and the Prevention of Violent Conflict*. Burlington, 2009, Ashgate, 85.

⁵⁸ Ez kissé eufemisztikusan hangzott akkor, mivel a határt maguk a bolgárok zárták le, s utasították el mind Ankara, mind a helybéli törökök kérését, hogy lehetővé tegyék a törökök kivándorlását. Ezt – a retorika mellett, hiszen a teljesen nemzetállammá váló Bulgáriát ez esetben bolgárok hagyták volna el – gazdasági megfontolások sem engedték: a törökök a képzetlen bolgár munkaerő jelentős részét tették ki, amit nehezen tudtak volna pótolni. Ráadásul a besorozott törököket előszeretettel alkalmazták út- és gyárépítésekben stb.

más miatt Turgut Özal török elnök erre válaszképp közölte, hogy a határok mindig is nyitva álltak, s fogadják a bevándorolni szándékozókat. Az augusztusban történő határzárásig kb. 350 ezer török hagyta el az országot. Mint a korábbi részben említettük, ez a népesség az ország nyugati részén talált új otthonra, bár egy jelentős részük később visszatért Bulgáriába.

A török kisebbség kb. harmadának távozása sok bolgárnak lehetőséget teremtett, hogy olcsón jusson házhoz vagy épp elfoglalja az üresen maradó ingatlanokat. Az erősen törökellenes hangulat, illetve az anyagi haszon miatt a bolgár közvélemény elfogadta, helyi szinten sokszor támogatta a törökök távozását. Ez csak akkor lett visszás, amikor a munkaerőhiány miatt bolgárokat kellett aratásra küldeni.

A nagy kirándulás árnyékában viszont Bulgária sem tudta magát mentesíteni az 1989-ben zajló közép-európai eseményektől. Míg Lengyelországban és Magyarországon 1989 tavaszán az ellenzék és a kommunista vezetés között már megkezdődött az egyezkedés, addig Bulgáriában még mindig jóval szerényebb megmozdulásoknak lehettünk tanúi. Ősszel azonban felgyorsultak az események, s nagy lökést adott a folyamatnak, hogy november 9-én ledőlt a berlini fal. Mivel az ellenzéki megmozdulások elég szerények maradtak, viszont egyre tisztábban látszódott, hogy a Szovjetunió kivonul a térségből, és reform nélkül a kommunista pártok nem lesznek képesek megőrizni a hatalmat, emiatt a párttagok egy csoportja a külügyminiszter, Petar Mladenov vezetésével a hadsereggel egyeztetve maguk távolították el a vezetésből Todor Zsivkovot november 10-én.

Ezután gyors ütemben kezdődött az állam demokratizálódása és ezzel párhuzamosan az ellenzék megszervezése. A Bolgár Kommunista Párt régiós társaihoz hasonlóan nevet váltott Bolgár Szocialista Pártra (1990 első fele), míg a jobboldalon létrejött 1989 decemberében a Demokratikus Erők Uniója (Sajuz na demokratsicnite szili – SDS) a különböző kommunistaellenes formációk szövetségéeként, Zselju Zselev vezetésével. A két nagy csoportosulás által 1990. január 3. és május 15. között folytatott kerekasztal-tárgyalásokon viszont sem a bolgár baloldal, sem a bolgár jobboldal nem kívánt komolyabban foglalkozni a törökkérdéssel (noha török részről néhány képviselővel folytak zárt ajtók mögötti tárgyalások). Úgy tűnt, hogy az 1989 végén, majd 1990 tavaszán elfogadott reformok, mint a névváltoztatási kampány elítélése, az eredeti nevek visszaállításának lehetővé tétele stb., elegendő a törökség megnyugtására.

A korábbi évek erősen törökellenes politikája révén a társadalomban lévő kisebbségellenes indulatok miatt a BSP/BKP nem kívánt a korábban asszimilációra ítélt törökök megmentőjévé előlépni. Épp ellenkezőleg, sokszor szélsőjobb pártokkal szövetkezve a szocialisták is támogatták az 1990–1991-es évek törökellenes tüntetéseit, s maguk is törökellenes elemeket építettek be kampányaikba.⁵⁹ A De-

⁵⁹ Ragaru, Nadege: *Islam in Post-Communist Bulgaria: an Aborted „Clash of Civilizations”?* *Nationalities Papers* (2001) No. 2., 293–324, 303.

mokratikus Erők Uniója pedig lebecsülte a kisebbség önszerveződő erejét, és úgy vélte, hogy az emberi jogok hangoztatásával könnyen megszerezheti a török szavazatokat,⁶⁰ s még az is felmerült, hogy a HÖH tagozódjon be az Uniót alkotó kispartok közé. Ráadásul ekkor még nem lehetett tisztán látni, hogy a Törökországba menekültek közül mennyien fognak visszatérni az 1990-ben tartandó választásokra. Ennek megfelelően török párt nem képviseltethette magát a kerekasztal-tárgyalásokon.⁶¹

A PÁRT MEGALKOTÁSA ÉS AZ ALKOTMÁNYOS VITA

A bulgáriai törökök történelmében az első török párt,⁶² a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért megalakítására a bolgár kerekasztal-tárgyalások megindulásával szinte egy időben, 1990. január 4-én került sor Várnában. Ennek gerincét javarészt az előző években letartóztatott, de decemberben szabaduló török aktivisták képezték, akik már korábban is részt vettek (illegális) szervezetek létrehozásában, így különösen Ahmed Doğan tett szert kulcsfontosságú szerepre. Az akkor elfogadott programnyilatkozat szerint az emberi jogok védelmében és a totalitárius rendszer alatt elkövetett emberi jogi bűnök megisméklődése ellen létre kell hozni egy társadalmi-politikai szervezetet („toplumsal-siyasal örgüt”), amely a „Bulgáriai Törökök és Muszlimok Szabadságjogi Mozgalma lesz”.⁶³ A szervezethez hamarosan más, frissen alakult török emberi jogi csoportok is csatlakoztak. 1990. február 11-én pedig megjelent a párt hivatalos lapjának, a *Jog és Igazságnak* (Hak ve Özgürlük) az első száma, amely nemcsak a párt lapja, hanem a török nyelv és kultúra ápolásának egyik letéteményese is lett.⁶⁴

A törökök szervezkedését a bolgár szélsőségesek tüntetései kísérték, jelezvén, hogy a közvélemény egy jelentős része ellenzi a törökök politikai aktivizálódását. A helyi kommunista nomenklatura ráadásul saját hatalma biztosítása érdekében sa-

ját maga szította a törökellenes indulatokat, s támogatta a felvonulásokat.⁶⁵ A kerekasztal-tárgyalásokon még 1990 tavaszán elfogadott párttörvény szintén törökellenes célt szolgált: kizárta etnikai párt létrehozásának lehetőségét, mivel megtiltotta az etnikai, nyelvi és vallási alapon történő pártalapítást.⁶⁶

Az ellenszenv és a jogi akadályok miatt 1990 első hónapjai igen kritikusak voltak a Hak ve Özgürlükler Hareketi számára. A március 26–27-én tartott alapító konferencián elfogadták a párt alaptörvényét, a pártprogramot, megválasztották a központi tanács, a végrehajtó iroda tagjait és végezetül a párt vezetőjét is.⁶⁷ Az elnök Ahmed Doğan lett,⁶⁸ akinek a párt alapszervezetének létrehozása mellett egy bolgárkonform programot kellett elfogadtatnia, illetve a párt jobbszárnyával is meg kellett ütköznie. Sokan a szervezetet tisztán török pártként akarták definiálni, és felvetették az autonómiát is. Doğan számára világos volt, hogy ez elfogadhatatlan lenne a bolgároknak, ezért a párt nevéből kimaradt az etnikai jelleg, s egy sokkal neutrálisabb programot elfogadván innentől kezdve liberális pártként határozta meg magát a HÖH. A szervezet ennek megfelelően elítélte a terrorizmust, a szovinizmust, az iszlám fundamentalizmust, és lemondott az autonómiáról. Felvette viszont programjába a török nevek visszaállítását (erre nagy volt a nyomás a muszlim kisebbségek részéről), az 1989-ben elmenekült törökök ingatlanjainak visszaadását, a vallásszabadság bevezetését és a muszlim hitoktatás és török nyelvtanítás lehetővé tételét.⁶⁹

Az, hogy a párt 1990. áprilisi, szófiai bejegyzése különösebb akadály nélkül lezajlott, főleg annak volt köszönhető, hogy a nomenklaturát uraló BSP-nek érdekében állt a jobboldal megosztása, hiszen a Demokratikus Erők Uniója minden bizonnyal elvitte volna a török szavazatok jelentős részét. A párt megalapítása körüli hatalmi harcok győzteseként Ahmed Doğan a főbb posztokra a saját embereit ültette, akik szintén az északi területekről származtak. 1990 márciusában a főtítkári posztot a szilisztrai születésű Osman Oktay szerezte meg. 1990 tavaszán az északi török értelmiség prominens tagjait is sikerült megnyerni, így már

⁶⁵ Bakalova, Maria: The Bulgarian Turkish Name Conflict and Democratic Transition. *Innovation* (1996) No. 3–4., 233–246, 236.

⁶⁶ Anagnostou, Dia: Nationalist Legacies and European Trajectories: Post-communist Liberalization and Turkish Minority Politics in Bulgaria. *Southeast European and Black Sea Studies* (2005) No. 1., 89–111, 99.

⁶⁷ Özgür, i. m.

⁶⁸ A későbbiekben nyilvánosságra hozott dokumentumok szerint Doğan a bolgár titkosrendőrség ügynöke volt (a HÖH vezetőségének más tagjaival egyetemben). Sokan ezzel magyarázzák, miért lehetett ő a párt elnöke, illetve ez is egyik magyarázata lehet annak, hogy miért fogadta el a bolgár rendszer (az akkori kommunista nomenklatura) a török pártot.

⁶⁹ Capelle-Pogăcean, Antonela – Răgaru, Nadège: En quoi les «partis ethniques» sont-ils «ethniques»? Les trajectoires du MDL en Bulgarie et de l'UDMR en Roumanie. *Questions de Recherche / Research in Question* (2008) No. 25. <http://www.ceri-sciencespo.com/publica/question/qdr25.pdf>, 34.

⁶⁰ Ganev, Venelin I.: History, Politics, and the Constitution: Ethnic Conflict and Constitutional Adjudication in Postcommunist Bulgaria. *Slavic Review* (2004) Vol. 63., No. 1., 66–89, 70.

⁶¹ Rechel, Brend: State Control of Minorities in Bulgaria. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* (2007) Vol. 23., No. 3., 352–370, 354.

⁶² Török képviselők természetesen már korábban is jelen voltak a bolgár parlamentben, azonban ők valamely bolgár párt színeiben szereztek mandátumot. Lásd bővebben Zhelyazkova, Antonina: Bulgaria in Transition: The Muslim Minorities. *Islam and Christian-Muslim Relations* (2001) No. 3., 283–301.

⁶³ Özgür, i. m., 91–92.

⁶⁴ Resit, Hanadan: „Hak ve Özgürlük” e merhaba. *Hak ve Özgürlük* No. 36., 1993. szeptember 3., 5. Ugyanezen a néven (Prava i Szvobodni) később megindult a párt bolgár nyelvű lapjának a forgalmazása is.

korábban is politikai szerepet vállaló Ünal Lüftit, Ibrahim Tatarlı professzort és Mehmet Beytullát.⁷⁰

Az SDS és a BSP kötélhúzásának eredményeképp 1990 nyarán tartott választásokon, meglepetésre, a párt a szavazatok 6%-ával 23 helyet szerzett, amivel a harmadik legnagyobb parlamenti erővé vált a 400 fős parlamentben.⁷¹ A bolgár közvélemény – az év első felében történetekhez hasonlóan – rossz szemmel nézte a párt megerősödését. Júniusban az Ivan Georgiev vezette Nemzeti-Radikális Bolgár Párt élőláncot szervezett, hogy megakadályozza a párt képviselőinek belépését az első ülését szimbolikusan Tirnovóban tartó Nemzetgyűlésbe, s a tüntetők elől Doğan annak az épület hátsó ajtaján kellett távoznia.⁷² A következő hónapokban folytatódtak a tüntetések, hol a parlament előtt, hol az ország vegyes lakosságú területein. Több, jelentős török lakossággal bíró városban a bolgárok egy része éhségsztrájkba kezdett júliusban, hogy a kormány lépjen fel az érdeükben, mivel a törökök elnyomják őket – sokan tartottak a kommunista rendszer végetértével a törökök válaszcsoportjától, illetve a lehetséges iszlamizációtól. Amikor a választások után Doğan kijelentette, hogy Bulgária útja Európába a Boszporuszon keresztül vezet, a hisztéria csak fokozódott.

A tüntetések elmúltak az őszi hónapokra, viszont ekkor került sor a legnagyobb összeütközésre: októberben a sumeni HÖH-irodánál bombát robbantottak bolgár szélsőségesek.⁷³ A jelentős török lakossággal rendelkező Razgradban a szélsőjobb-oldali Nemzeti Érdekvédelmi Bizottság novemberben kihirdette a Razgradi Bolgár Köztársaságot.⁷⁴ Az atrocitások és a szélsőségesek nyomásgyakorlása miatt a HÖH defenzívába szorult: így például a Burgasz megyei frissen megalakuló helyi szervezet helyesebbnek látta inkább nem a megyeszékhelyen, hanem a biztos török többségű, ám kisebb Ruenben felállítani a központi irodát.⁷⁵ A Lukanov-kormány 1990. őszi bukása után alakuló Dimitar Popov vezette „szakértői kormányba” pedig csak a három legnagyobb parlamenti párt küldött tagokat (BSP, SDS és a Parasztpárt), a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért kimaradt az egyébként nem hosszú ideig működő kényszerkoalícióból.⁷⁶

⁷⁰ Uo. 35.

⁷¹ Az első választási törvény értelmében 1990-ben 200 főt listán, 200 főt területi alapon választottak a bolgár parlamentbe, ezt azonban 1991-ben megváltoztatták. A vegyes helyett arányos rendszert és 4%-os küszöböt vezettek be, illetve lecsökkentették a parlament létszámát 240 főre. A 2009-es választásokra újra módosították a választási rendszert: ekkor 31 megyei helyet egyszerű többségi alapon osztottak ki, ami újra vegyessé tette a bolgár szisztémát.

⁷² Ragaru, i. m., 299.

⁷³ Özgür, i. m., 107.

⁷⁴ Çelik, Nihat: The Political Participation of Turkish Minority in Bulgaria and the Public Reaction: The Case of Movement for Rights and Freedoms (1990–1994). *Karadeniz Araştırmaları* (2009) No. 22., 1–19, 10.

⁷⁵ Birlikten Kuvvet Doğan. *Hak ve Özgürlük*, No. 42., 1993. október 15., 2–3.

⁷⁶ Dimitrov, Vesselin: *Bulgaria the Uneven Transition*. London, 2001, Routledge, 48.

A feszültségek ellenére a demokratizálódó Bulgáriában nem volt kérdéses, hogy a törökök helyzetén javítani kell. Ugyan már 1989. december végén visszavonták az asszimilációs kampány rendelkezéseit, s lehetővé vált a szabad vallásgyakorlás és nyelvhasználat, megszüntették a kötelező bolgár névadást, végezetül pedig kilátásba helyezték az eredeti nevek visszaadását, az elért eredmények kevésnek bizonyultak.⁷⁷ A HÖH számára kulcskérdés volt a névváltoztatási projekt során megtagadott eredeti név visszaszerzésének biztosítása. Ezt még 1990. március elején elfogadták a kerekasztal-tárgyalásokon, a rendelkezés hatására közel egy év alatt 600 ezer ember fordult a hatóságokhoz,⁷⁸ amit csak megkönnyített, hogy az Ahmed Doğan által benyújtott javaslatot (miszerint a török nevek visszaállítására bírósági eljárás nélkül is sor kerülhessen) 1990. november 15-én elfogadta a bolgár parlament. További nagy súlyú probléma volt a nagy kirándulás idején Törökországba menekülők visszatérésének megkönnyítése és a (jellemzően bolgárok által) elfoglalt ingatlanjaik visszaadása. Az év végén a visszatértek 77%-a gyakorlatilag hajléktalan volt.⁷⁹

Az 1991-es évben a téceszek és a Törökországból visszatérők vagyonának visszaszolgáltatása mellett a legfontosabb kérdés a török nyelv oktatásának bevezetése volt. A párt maga készített az 1–11. osztályosok számára tankönyvet, amelyet el is küldött még 1990 októberében a bolgár Oktatási Minisztériumba.⁸⁰ Ráadásul a tankönyvhiány enyhítésére a HÖH saját lapjában, a *Hak ve Özgürlük*ben rendszeresen szentelt részt török nyelvtan- és szómagyarázatoknak. Később pedig megindították a *Filiz* folyóiratot gyermekeknek. A siker érdekében a HÖH eredményes mobilizációt hajtott végre a törökség körében (elsősorban a fellegrárnak számító Kardzsaliban). A parlament a török nyelv oktatását választható tárgyként 1991 februárjában lehetővé is tette. Az elégtelen felkészültség (tanár- és tankönyvhiány) miatt ennek gyakorlati megvalósítására viszont sok helyen nem volt mód, máshol pedig a bolgárok akadályozták ennek bevezetését (bolgár tanárok megtagadták az iskolai oktatást, bolgár szülők nem küldték el ezekben az intézményekben a gyerekei-

⁷⁷ A rendelkezések a korábbi tiltások feloldását jelentették, és ígéretet tettek az eredeti nevek helyreállítására. Természetesen a BKP vezetését megszerző Alexander Lilov által fémjelzett fordulat kiváló lehetőséget teremtett a zsidókatól történő elhatárolódásra és a törökök/muszlimok követeléseinek türelmes elengedésére. Bár országos szinten az etnikai problémák kezelését várták tőlük, sok esetben, főleg a vegyes lakosságú területeken csak kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek. Lásd bővebben Eminov, Ali: *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*. London, 1997, Hurst & Company, 138.

⁷⁸ Dayıoğlu, Ali: 1989–2010 döneminde Bulgaristan’la ve müslüman-Türk Azınlıkla ilgili gelişmeler. In 89 *Göçü. Bulgaristan’da 1984–89 Azınlık politikaları ve Türkiye’nin zorunlu göç*. İstanbul, 2012, Balkar & Balmed, 283–342, 309.

⁷⁹ Neuburger, i. m., 165, 194.

⁸⁰ Süleymanoğlu Yenisoğlu, Hayriye: *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası*. Bursa, 2007, G.G.F. Yayınları, 53.

ket).⁸¹ Ennek megfelelően az évet végigkísérték a törökök és a bolgár radikálisok tüntetései és felvonulásai.

1991 februárjában 35 000 török diák bojkottálta az oktatási intézményeket a török nyelv bevezetésének elhúzódása miatt. Ezzel párhuzamosan folytak a bolgár tüntetések a török órák eltörlését követelve. 1991. március 16-án Kardzsaliban a HÖH 17 ezres tüntetést szervezett a török nyelv és irodalomórák kötelezővé tételéért.⁸² Végül a párt és az Oktatási Minisztérium folyamatos tárgyalásai eredményeképp sikerült megegyezni a török nyelvórák engedélyezéséről (kötelező tárgy a török hallgatók számára másodiktól nyolcadik osztályig, a török tanárok fizetését a kormány állja, s a kormány támogatja a tanárok továbbképzését a nyári hónapok alatt).⁸³

A szélsőségesek törökellenes kampányát ősztől egyre inkább a hatalmon lévő Bolgár Szocialista Párt vette át.⁸⁴ Egyrészt szeptember 15-től betiltották a török nyelvű képzést, az iskolai képzést ezért bojkottálókat pedig pénzbírsággal sújtották;⁸⁵ másrészt pedig a HÖH jogi úton történő felszámolására törtek. Az 1991 júliusában elfogadott bolgár alkotmány⁸⁶ pártalapításra vonatkozó cikkei értelmében – teljes összhangban az 1990-ben elfogadott párttörvénnyel – nem lehet etnikai, faji vagy vallási alapon pártot létrehozni (11. cikk 4.). Az 1990-es választási eredmények után a BSP számára nyilvánvalóvá vált, hogy a HÖH stabil szavazóbázissal rendelkezik, és képes bejutni a parlamentbe is. Ráadásul az SDS támogatója lett. Ennek megfelelően 1991. október 8-án 93 képviselő egy nyilatkozatban fordult az alkotmánybírósághoz, hogy etnikai jellege miatt nyilvánítsa alkotmányellenesnek a pártot (ennek ellenére a párt indult az előrehozott választásokon). Érvelésük azon nyugodott, hogy a vezetők, a tagok és a szavazóbázis mind a törökökből (vagy tágabb értelemben a muszlimokból) áll.⁸⁷ Az alkotmánybíróság megosztott volt az „alkotmányi nacionalizmus” által kínált feloszlítás vagy a petíció visszautasítása

⁸¹ Çelik, i. m., 12.

⁸² *Hak ve Özgürlük* (1991) No. 5., 1.

⁸³ Eminov, Ali: *Turkish and Other...*, i. m., 139.

⁸⁴ A radikális jobboldali pártok az 1990-es években a látványos tüntetések és erősen törökellenes retorika ellenére rendkívül szerény szavazóbázisra tudtak szert tenni. A Nemzeti-Radikális Bolgár Párt, mely 1990 márciusában 35 ezer tagot számlált, sohasem tudott a szavazatok 1,5%-ánál többet szerezni. A Hazafias Munkapárt és a Bolgár Nemzeti Demokratikus Párt szintén kevés szavazatot kapva marginalizálódott az 1990-es évek közepére. Ragaru, i. m. 300.

⁸⁵ Az 1991-es választások után, 1991. november 22-én a minisztertanács visszaállította a nyelvórakat, ami után a HÖH vezetése a tüntetések leállítására szólított fel. HÖH Merkez Konseyi'nin Deklarasyonu: Sorunları radikal biçimde çözümlene girişimi. *Hak ve Özgürlük* No. 37., 1991. 11. 29.

⁸⁶ Az alkotmányt a HÖH nem írta alá, s kivonult a parlamentből annak elfogadásakor – ezzel tiltakozván az ellen, hogy az alaptörvény nem foglalkozik a kisebbségekkel és a kisebbségi jogokkal.

⁸⁷ A BSP-HÖH párharc az októberi választások után folytatódott: november elején Doğan indítványozta a kommunistából szocialistává avanzsáló BSP betiltását és vagyonának konfiskálását – a törvényjavaslatot a parlament végül nem fogadta el.

között. A döntést végezetül 1992. április 21-én hozták meg; a HÖH-t nem nyilvánították alkotmányellenesnek (a szavazáson 6:5 arányban az alkotmányellenes szavazatok győztek, de mivel egy bíró távol maradt a szavazástól, emiatt nem volt elegendő az „igenek” száma, így nem lehetett alkotmányellenesnek nyilvánítani a pártot).⁸⁸ Mivel az alkotmány e nevezetes kitétele az európai uniós csatlakozás óta sem változott, emiatt a HÖH a korai éveiben felvett liberális párt szerepéből nem lépett ki soha. A bolgár szabályozás mind a mai napig meggátolta különböző de jure etnikai pártok létrejöttét, ezáltal a pártrendszerben tisztán kisebbségi pártok megalakulását.

A bolgár politikai helyzetkép ennek ellenére ellentmondásos, ugyanis Bulgáriában a HÖH-n kívül több tucat roma párt létezik. A szabályozás értelmében, ha egy párt alapprogramja nem pusztán etnikai, vallási vagy faji párttagságot követel meg, illetve nem tisztán egy ilyen csoport érdekeit képviseli, akkor bejegyzése előtt nincs akadály. Azon pártok esetében, ahol ez fennáll, ott nem lehetséges a regisztráció. Így hiába alapította meg az erősen nacionalista Aden Kenan később a saját pártját, egyetlen bíróság sem járult hozzá a bejegyzéséhez. Sokkal nagyobb nemzetközi visszhangot váltottak ki a macedón OMO Ilinden különböző akciói. A visszautasítást rendszerint a párt tisztán macedón jellegére vezette vissza a bolgár bíróság. Másik oldalról viszont 2006-ban Menderes Küngün Nemzeti Török Unióját, mely eredetileg civil szervezet lett volna, s a törökség jogainak védelmét tette programjának középpontjába, a plovdivi bíróság a politikai töltetre való tekintettel nem engedte bejegyezni. A szabályozás tehát lehetővé teszi egy de facto etnikai, de programjában egyetemes értékeket képviselő párt alakítását. Visszont kizárja a tisztán török vagy erős kisebbségi nacionalizmusra apelláló török pártok felemelkedését, ezáltal egyengetvén az utat a HÖH egyeduralma előtt a török szavazótáborban – bár továbbra is lehetőséget adott a hasonlóan integráló, de valójában török pártok megalakítására.

ELLENZÉKI ÉS KORMÁNYZATI SZEREPEBEN

A BSP bukása miatt 1991 októberében előrehozott választásokat (parlamenti és helyhatósági) tartottak, melyek a HÖH látványos felértékelődésével jártak, mivel a nemzetgyűlésbe harmadik erőként jutott be (a legtöbb szavazatot a Demokratikus Erők Uniója kapta, de ettől alig maradt el a Szocialista Párt), ráadásul a három fenti párton kívül egyetlen más politikai formáció sem tudta átlépni a választási küszöböt. Az így kialakuló parlamenti erőviszonyok alapján a Mozgalom felértékelődött, amit egy sikeres helyhatósági választási szereplés is megerősített. Ez utóbbi nagy

⁸⁸ Ganev, i. m., 89.

lendületet adott a pártszervezet kiépítésének, azonban az erős szakemberhiánnyal küszködő párt nehezen tudta betölteni a szabad helyeket.⁸⁹

A felértékelődés ellenére az erősen törökellenes bolgár közhangulat miatt parlamenti szinten fel sem merülhetett, hogy az SDS nyílt koalíciót kössön a párttal. Ennek ellenére a mérleg nyelvét eljátszó HÖH nyitott volt az együttműködésre a Demokratikus Erők Uniójával, melyet „természetes szövetségesnek” tekintett.⁹⁰ Ahmed Doğan a szövetségért cserébe néhány alapkérdésben (földkérdés, oktatás, javak visszaszolgáltatása), illetve néhány párttag miniszterhelyettesi kinevezésében kérte a Demokratikus Erők Uniójának támogatását.⁹¹

A kérések részben teljesültek is, ami 1992 során további együttműködésre sarkallta a két pártot. A török szavazatok kulcsfontosságúak voltak az 1992-es elnökválasztáson, amikor Zselju Zselev elég szoros küzdelem árán tudta csak megszerezni az elsőbbséget. A kooperáció eredményeképp újra lehetővé vált a török nyelv oktatása – igaz, csak választható tárgyként, heti négy órában, mégis november 25-e után a törökök iskolai bojkottjának beszüntetéséhez vezetett.⁹² További áttörésként az 1992 júliusában elhíresült Doğan-törvényben sikerült elfogadtatni a nagy kirándulásról hazatérők ingatlanjainak visszaszolgáltatását.⁹³

Mindezek ellenére a „kiszolgáltatott” helyzetben lévő Dimitrov-kormánnyal egyre többször került a HÖH érdekellentétbe, különösen a földtörvény és a dohánytermelők támogatásának kapcsán.⁹⁴ Az érdekellentétek miatt a kollektivizált földek visszaszolgáltatása kényes kérdéssé vált a két párt együttműködésében. Az SDS az 1944 utáni técszesítésben károsultaknak kívánta visszajuttatni a földet, de csak azoknak, akik a tulajdonlást hivatalos dokumentumokkal tudták bizonyítani. Ez a törökök számára több ponton is problémát jelentett. Egy részüknek a földjét ugyanis már 1944 előtt elvették, más részüknek pedig a névváltoztatási kampány alatt megsemmisültek a dokumentumai, amikor bezúztak minden török–arab nevet tartalmazó iratot. Emiatt a HÖH fő célkitűzése nem az eredeti tulajdonosok javainak visszaállítása, hanem az „azé a föld, aki megműveli” elvnek az alkalmazása lett. A dokumentáció hiánya miatt hasonlóan problémásan haladt – ha egyáltalán sikerült – a vallási alapítványok, a vakifok ingatlanjainak visszaszolgáltatása.⁹⁵

⁸⁹ Ilchev, Ivan: Emigration and the Politics of Identity: The Turkish Minority in Bulgaria. In *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe*. New York, 2000, M. E. Sharpe, 237–267, 257.

⁹⁰ Hak ve Özgürlükler Hareketi Demokratikleşme yolunda etkin bir politik güç. *Hak ve Özgürlük* No. 2. 1992. január 10., 1–2.

⁹¹ Eminov, Ali: The Turks in Bulgaria. *Nationalities papers* (1999) No. 1., 31–55, 37.

⁹² Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 393.

⁹³ Neuburger, i. m., 194.

⁹⁴ Dimitrov, i. m., 52.

⁹⁵ Neuburger, i. m., 194–195.

A másik jelentős kérdés a dohány felvásárlási árának, illetve az állami támogatásnak a problémája volt. Ez nemcsak azért számított jelentős figyelemre a párt részéről, mert a dél-bulgáriai törökök jelentős része ebből élt, hanem mert a gazdasági átalakulás miatt sokan veszítették el munkahelyüket, s vándoroltak ki Törökországba. A dohányipar – s ezáltal a szavazótábor – védelme mindvégig a HÖH napirendjén maradt. A nézeteltérések mellett a jobboldali politikusok részéről olykor többször támadás érte a HÖH-t; így már 1992 márciusában válságot okoztak a szövetségben Stojan Ganev külügyminiszter kijelentései.⁹⁶

A Bolgár Szocialista Párt által kezdeményezett bizalmatlansági szavazáson, 1992 közepén a mozgalom még kiállt az SDS mellett, ellenben a frakcióból egyedülként Ahmed Doğan jelzésképp a kormány ellen szavazott. Az SDS-vezetés azonban nem lett kooperatívabb, s a HÖH szeptember végén maga nyújtott be bizalmatlansági indítványt a kormány ellen. Ezt a Demokratikus Erők Uniójával folytatott tárgyalások után visszavonták, azonban a további problémák miatt a HÖH újabb eljárást kezdeményezett, amelyet már nem vont vissza, így az 1992. október 28-i bizalmatlansági szavazáson a kormány 120:111 arányban megbukott.

A korábban még a feloszlátás ellen küzdő párt királycsinálóvá lépett elő, amikor Zselju Zselev elnök felkérte, hogy alakítson kormányt. A HÖH Ljuben Berovot, az elnök párton kívüli tanácsadóját választotta a miniszterelnöki posztra alkalmas személynek. A következő hetekben Doğan leleményességével létrehozott kormány és az azt támogató, billegő parlamenti többség az elmúlt húsz év bolgár politikatörténetének egyik legfurcsább formációja lett: a „szakértői” kormányban szocialista és jobboldali miniszterek foglaltak helyet, mely a szocialista párt zömének, a Demokratikus Erők Uniójából néhány tucat embernek és a HÖH frakciójának a támogatásával tudott hatalmon maradni. A HÖH eltávolodása a Demokratikus Erők Uniójától a törökellenes kampány feléledését hozta a december 30-i kormányalakítás után. A Szocialista Párt állandó támadásai és Boszniával húzott párhuzamai⁹⁷ mellé felzárkóztak a jobboldalról kapott kritikák, miszerint a pomákok rejtett törökösítésére tör a HÖH, illetve újra megjelent az „ötödik hadoszlop” vádja.⁹⁸ Ráadásul következő években kiderült, hogy a szocialista–jobboldali kormánnyal szintén nem sikerül a kívánt mértékben együttműködni.⁹⁹ A dohányvíta újból előkerült; a HÖH

⁹⁶ SDS ile DPS'ye yönelik çirkin bir oyun. Aramızı bozmak istiyorlar. *Hak ve Özgürlük* No. 10.. 1992. március 6., 1–2.

⁹⁷ Miszerint a muszlim/török kisebbség lehetséges elszakadási törekvései Boszniához hasonló véres konfliktusba torkollhat Bulgáriában.

⁹⁸ Ragaru, i. m., 306.

⁹⁹ A „vegyes” jelleg ellenére a Berov-kormány a rendszerváltás első éveinek legstabilabb formációja lett Bulgáriában. Ezt részben köszönhetette a szocialisták és az SDS belső megosztottságának, melyet a HÖH elnöke ügyesen ki is használt. A stabilitás egészen 1994 őszéig tartott, amikor a BSP-ben lezárultak a belső hatalmi harcok, illetve záróakkordként a kormány aláírt az IMF-fel egy jelentős hitelmegállapodást.

messzemenően támogatta az 1993 őszén a Rodopében a dohány árának növeléséért induló sztrájkolókat, s együttesen sikerült elérni, hogy az állami dohányipari vállalat, a Bulgartabak kb. 50%-kal felemelte a felvásárlói árat.¹⁰⁰

A szocialistákkal történő közösködés viszont további veszélyeket rejtett. A korábbi, határozottan BSP-ellenes állásfoglalással szembement a részben szocialista háttérű Berov-kormány támogatása, ami párton belüli feszültségekhez vezetett. A pálfordulást először a párt jobboldali szárnya nehezményezte, amely szakításhoz is vezetett: Adem Kenan még 1992 decemberében, Ruszéban létrehozta a Török Demokrata Pártot (Türk Demokratik Partisi – TDP). A párt a Mozgalom követeléseinél sokkal tovább ment, s nyíltan a török kisebbség pártjaként határozta meg magát. A pártprogramban megfogalmazta Bulgária föderális alapon történő átalakítását, a kisebbségek számára pedig kvótát biztosított volna az alkotmánybírószágban. A tisztán etnikai programmal megjelenő új formációt azonban a bolgár hatóságok nem voltak hajlandók bejegyezni. Ennek megfelelően a Kenan vezette próbálkozásból inkább a HÖH profitált: a TDP-t mint radikális, elszakadspárti szervezetet prezentálhatta, melynél sokkal realisabb és „kezelhetőbb” alternatívát jelentett a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért a bolgár társadalom számára.¹⁰¹ Eközben nem kellett a török szavazók elhódításától tartania, akik előtt az egység veszélyes megbomlását hangsúlyozta.¹⁰² Az amúgy is gyorsan marginalizálódó TDP később tovább gyengült a személyi ellentétek miatt kilépő Sabri Hüseyin távozása miatt, aki megalapította a szintúgy súlytalan Demokratikus Török Újjászületés Pártját (Yeniden Doğan Türk Demokratik Partisi – YDTDP).¹⁰³

Ennek ellenére a belső béke nem állt helyre, s többen a párt központosított jellegét és Doğan hatalmát (és a vezetésben jelen lévő korrupciót) kritizálva kiléptek a parlamenti frakcióból. Sokak számára visszásnak hatott, amikor 1993 novemberében Doğan mindössze 19 éves jegyesével nagyszabású népi ünnepséggé rendezte meg menyegzőjét.¹⁰⁴ Az 1993 végén tartott pártkongresszuson a Kardzsali helyi szervezet vezetője, parlamenti képviselő Mehmet Hoca keményen kritizálta a pártvezetést a Szocialista Párttal kötött koalíció és a török választók érdekeinek elhanyagolása miatt. Ez 1994 elején megismétlődött, majd pedig Hoca, illetve Recep Çinar (szintén Kardzsaliból) kiléptek a pártból.¹⁰⁵ Őket egy hét múlva a vezetőség

egyetlen női tagja, Şerife Mustafa követte, akinek döntése súlyos belső ellentétek fennállására utalt, mivel ő a pártelnök egyik bizalmasának számított.¹⁰⁶

Tanulván a TDP hibájából, a májusban Hoca vezetésével megalapított Demokratikus Változások Pártja (Demokratik Değişimler Partisi – DDP) egy sokkal inkluzívabb és nem a török etnikumra épülő formáció lett. A pártprogramban a piacgazdaság bevezetését, a kisebbségek kultúrájának támogatását és a kötelező anyanyelvoktatást határozták meg elérendő célként, miközben kategorikusan kizárták az iszlám fundamentalizmust, a pántürkizmust, a vallási fanatizmust és a pánszláv sovinizmust.¹⁰⁷ Noha Ünal Lütüfi, aki akkor a HÖH parlamenti frakciójának vezetője volt, az új pártot is etnikai, tehát alkotmányellenes pártként próbálta beállítani, nem sikerült megakadályozni annak bejegyeztetését.¹⁰⁸ Az csak tovább rontotta a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért pozícióit, hogy Hoca az első perctől kezdve az SDS felé közeledett, s a DDP a Demokratikus Erők Uniójával indult szövetségben az év végén tartott választásokon.¹⁰⁹

Azonban nemcsak a párt jobbszárnyától kellett tartania a pártvezetésnek. Az 1990-es évek elejétől kezdve állandósult a bulgáriai muszlim közösség megosztottsága; a főmuftiválasztás a volt kommunista időkben kinevezett Nedim Gencev és a HÖH jelöltje közötti harcok színterévé vált. Nedim Gencev 1988-ban lett főmufti, s a rendszerváltás után a Bolgár Szocialista Párt támogatójaként lépett fel, ami a HÖH és a SDS nemtetszését váltotta ki. Különösen az előbbi szempontjából volt veszélyes, mivel a választásokon a vallásosabb pomákok és törökök körében a főmufti szava sokat nyomott a latban. Ráadásul az 1991-es választások alkalmával több mufti a szocialisták mellett kampányolt, illetve felszólította híveit, hogy ne kötelezzék el magukat egyetlen párt mellett sem, amit sokan szintén a BSP mellett kiállásnak tekintettek.¹¹⁰ Így a parlamentben a mérleg nyelvét játszó HÖH-nek 1992 februárjában sikerült érvénytelenítenie Gencev 1988-as megválasztását.¹¹¹ Az Alkotmánybírószág viszont a leváltott főmufti oldalára állt, mire az volt a válasz, hogy muszlim nemzeti kongresszust szerveztek, melyen a küldöttek a HÖH „jelöltjét”, Fikri Sali Hasant választották meg főmuftinak.¹¹² Ettől kezdve két „legitim”

¹⁰⁶ İlchev, i. m., 255–266.

¹⁰⁷ Özgür, i. m., 231.

¹⁰⁸ Breuning–Ishiyama, i. m., 40.

¹⁰⁹ İlchev, i. m., 257.

¹¹⁰ Lásd bővebben Bates, Daniel: The Ethnic Turks and the Buglarian Elections of October 1991: Observations from Sumen. In *Turkish Review of Balkan Studies* (2003). 193–203.

¹¹¹ Eközben megindult a kritika a kommunista rendszert kiszolgáló, a bolgárosítást támogató főmufti ellen – erről lásd részletesebben Topçiev, Mehmet: Bulgaristan Müslümanlarının imanı ile kim dolap çeviriyor? *Hak ve Özgürlük* No. 34., 1992. augusztus 21., 6.

¹¹² A kereszténységgel ellentétben a muszlimoknál nincs egy jól körülhatárolt „egyházi” struktúra. A főszabály, hogy a pár tucatnyi főből álló közösségek már megválaszthatják a maguk tanácsát. Mérettől függően körülbelül egy tucat járás megválaszthatja a maga alrégiós tanácsát. Efelől helyezkedik el a régiós, majd pedig az országos szint. A Nemzeti Kongresszuson pedig megválasztják a

¹⁰⁰ Tütün fiyatları arttırıldı. *Hak ve Özgürlük* No. 42., 1993. október 15., 1.

¹⁰¹ Breuning, Marijke – Ishiyama T. John: The Movement for Rights and Freedom in Bulgaria. *Ethnopolitics in the New Europe*. London, 1998, Lyenne Rienne Publishers, 21–50, 38–39.

¹⁰² Çete, Mustafa: Milletvekilerimiz vatandaşlara görüştü. *Hak ve Özgürlük*, No. 10., 1993. 03. 05., 2.

¹⁰³ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 434.

¹⁰⁴ Az ünnepségnek, ahol felléptek néptáncsoportok és birkózóversenyt is tartottak, egy észak-bulgáriai kisváros stadionja adott otthont, 15 000 ember részvételével. Sayın Ahmet Doğan'ın düğününde. *Hak ve Özgürlük*, No. 45., 1993. november 05.

¹⁰⁵ Breuning–Ishiyama, i. m., 40.

főmuftija volt az országnak. A HÖH hivatalos lapjában pedig folyamatosan jelentek meg cikkek a főmufti vahabita elkölteztséget vagy korruptségét napirendre véve.¹¹³ Az 1994-es választások után hatalomra kerülő baloldali kormány viszont Gencevet preferálta. A hatalomból kiszorított Fikri ekkor saját kongresszust szervezett, mely megválasztotta főmuftinak.

A Mozgalommal tehát összetűzésbe kerülő Nedim Gencev 1993. október 16-án alapította meg Demokratikus Muszlim Pártját (amit a bíróság „muszlim” jellege miatt nem engedélyezett), majd ugyanezt a formációt Demokratikus Igazság Pártjára átnevezve (Demokratik Adalet Partisi – DAP) már sikerült bejegyeztetnie.¹¹⁴ A magát baloldalra soroló párt – bár próbált a szocialistákkal szövetkezni, de – végül egyedül indult az 1994-es választáson. Az összesen 24 023 szavazatot szerző DAP a főleg törökök lakta megyék mellett jól teljesített a pomákok körében (Szmoljan és Blagoevgrad megyékben). A választásokon értékes szavazatokat elvonó párt a további években is súlytalan maradt, de a muszlim közösség megosztottsága folytatódott, s Nedim Gencevnek sikerült megtartania s aduásként felhasználnia pártját.¹¹⁵

Megelőzendő a további kilépéseket és nagy nyilvánosságot kapó belső vitákat, Doğan egy sor intézkedést fogadtatott el a belső fegyelem helyreállítására.¹¹⁶ Ezzel párhuzamosan a pártvezetőnek nyitni kellett a saját és a bolgár jobboldal felé is. Ez utóbbi azonban félresiklott, amikor az SDS-vezető Filip Dimitrov kategorikusan elzárkózott bármiféle együttműködéstől az 1994. decemberi választások előtt. A HÖH az év közepétől határozottan „nemzetibb” hangot kezdett megütetni, így felkerült a napirendre a török vezényleti nyelv bevezetése a hadseregben – bár ez csak a szónoklat szintjén maradt.¹¹⁷ Azonban ezek a próbálkozások sem mentették meg a pártot a komoly szavazatvesztéstől: az 1994 végén tartott választásokon csak 5,44%-ot sikerült szereznie, ami történelmének legrosszabb eredményét jelentette.

Mindez a korábbi, privilegizált mérleg-helyzet feladását jelentette. A BSP sokkal stabilabb többséget szerzett, ráadásul más pártok is bejutottak a parlamentbe. A győztes BSP folytatta a korábbi támadásokat, s az asszimilációs kampányban jelentős szerepet játszó Ilco Dimitrovot tette meg oktatásügyi miniszterré, amit a

Központi Tanácsot és a főmufti személyét. Bulgáriában ez utóbbi okozza a legnagyobb gondot, mivel – a Balkán más országaihoz hasonlóan – a muszlim közösség megosztott, s jellemzően két főmufti van egy időben. akik közül legalább az egyik politikai pártot is létrehoz (a helyzet nagyon hasonló a szandzsákihoz). Kormányváltástól függően olykor pedig támogatásra vagy épp támadásokra számíthat a mindenkor hatalom részéről.

¹¹³ Topçiev, i. m., 6.

¹¹⁴ A párt bolgár nevének kezdőbetűi egybecsengtek a HÖH bolgár mozaikszavával: Demokraticeska Partijana Spravedlivostta a Dvijenie za Prava i Svobodi.

¹¹⁵ A vallási megosztottság megmaradt, bár a pártot Gencev olykor a pozícióinak javítására is felhasználta, így a 2001-es választáson a HÖH-t támogatta, s erre szólította fel a többi kis török pártot is.

¹¹⁶ Breuning–Ishiyama, i. m., 41.

¹¹⁷ Uo.

HÖH erősen nehezményezett.¹¹⁸ A doğani vezetést 1995-ben komoly kritikák érték a kudarcok miatt, ezért a probléma megoldása érdekében a vezetők az év nyarán találkoztak. Többen Osman Oktay és Ünal Lütüfi lemondását, illetve pártkonferencia összehívását követelték, amit viszont Ahmed Doğan mindenképp el akart kerülni. Végül arra hivatkozva, hogy a vezetőséget együtt szavazták meg, annak kollektív lemondását helyezte kilátásba: ez a belső ellenzék számára elfogadhatatlan volt, így maradt a status quo.¹¹⁹

A belső harcok csitulása után a HÖH a bolgár pártrendszerben lévő helyét is rendezte. Újra közeledni kezdett a jobboldalhoz, sikerült elérnie, hogy az SDS-szel és a Parasztpárttal együtt indulhasson az 1995-ös helyhatósági választáson. A jobboldal támogatásával így sikerült javítani a korábbi eredményeken, s a szavazatok több mint 8%-át szerezte meg. A szimbolikus déli központért, Kardzsaliért azonban komoly harc folyt a szocialisták és a HÖH (Rasim Musa) között. Az első fordulót közel 10%-kal az utóbbi nyerte, azonban a másodikban a szélsőjobboldal támogatása miatt már csak 658 vokssal tudott többet szerezni. Természetesen a szocialista jelölt csalással vádolván a pártot bírósághoz fordult, mely azonban visszautasította a keresetet. Ennek ellenére 1996 januárjában a Videnov-kormány által kinevezett megyei kormányzó érvénytelennek nyilvánította a választást.¹²⁰ Ez komoly tüntetéseket indított a törökök részéről, amelyet Doğan megpróbált kihasználni: az egész országot fenyegető veszélyforrásként etnikai konfliktus kirobbanását vizionálta, és nagy tömegtüntetést szervezett a dél-bulgáriai városban.¹²¹ Az ügyben végül a Legfelsőbb Bíróság 1996 áprilisában Rasim Musa mellett döntött.¹²²

Az ország romló gazdasági helyzete újabb politikai fordulatot eredményezett. Az elszabaduló infláció, az elkésett létszámleépítések komoly kihívás elé állították a kormányt, amely újra elővette a nemzetiségi kártyát, s 1996 decemberében 92 szocialista képviselő ismét az Alkotmánybírósághoz fordult a HÖH betiltása ügyében – ezúttal is sikertelenül.¹²³ Mivel sem ez, sem az elégtelen gazdasági intézkedések nem segítettek az egyre gyorsabban mélyülő válságon, 1997 elejére előrehozott választást írtak ki. Ekkor már biztos volt, hogy az Ivan Kosztov vezette Demokratikus Erők Uniója fogja megnyerni a választást. Március 10-én a HÖH vezetője megbeszélést is tartott vele a választások utáni együttműködésről, s április 6-án a Demokratikus Erők Uniója bejelentette, hogy közös választási szövetségben akar indulni a Mozgalommal.¹²⁴ Doğan végül nemet mondott erre, s más szövetségese-

¹¹⁸ Eminov, Ali: *The Turks...*, i. m., 39.

¹¹⁹ Breuning–Ishiyama, i. m., 42.

¹²⁰ Anagnostou, i. m., 101.

¹²¹ Özgürlüğümüzü savunuyoruz! *Hak ve Özgürlük* No. 8., 1996. február 26., 1–2.

¹²² Dayıoğlu, Ali: *Toplama*, i. m.

¹²³ Uo. 436.

¹²⁴ Küçükkan, Talip: Re-claiming identities: Ethnicity, Religion and Politics among Turkish-Muslims in Bulgaria and Greece. *Journal of Muslim Minority Affairs* (1999) No. 1., 49–68, 59.

ket keresett. A választás az akkor súlytalan monarchistákra,¹²⁵ illetve a legjelentősebb romapártra, az Euroromára, valamint több kisebb pártra esett, melyekkel a Nemzeti Üdv Uniója néven alakított közös listát.

A szocialisták okozta gazdasági válság és a kabinettől „távolabb” eltöltött közel három esztendő jót tett a HÖH-nek, és sikerült javítania pozícióin az előrehozott választásokon (több mint 7%-ot szerzett). Viszont a pártvezetésnek ezt a választást sem sikerült szakadás nélkül túlélnie. A Güner Tahir vezette belső ellenzék elítélte, hogy Doğan nem volt hajlandó szövetséget kötni a SDS-szel, mely a későbbiekben akár kormányra is juttathatta volna a pártot. Rövid hatalmi harc után – az észak-bulgáriai Veliko Tarnovóban, Dobricsben és Razgradban létrehozta egy tanácsot a párt megreformálására¹²⁶ –, Tahir kilépett és 1998-ban saját formációt alapított.¹²⁷ Az új párt neve Nemzeti Mozgalom a Jogokért és Szabadságért (Ulusal Hak ve Özgürlükler Hareketi – UHÖH) lett, s maga is egy emberi jogokért szikraszálló, viszont inkluzív pártként határozta meg magát, mely alternatívát kíván nyújtani a HÖH-nek. A kezdeményezést az SDS mellett főleg Samuil és Kubrat térségi török vállalkozók támogatták, melyek a bolgár kormánypárttal kívántak szövetkezni.¹²⁸ A párt az 1999-es helyhatósági választáson relatíve jól szerepelt, s a polgármesteri választáson közel hetvenezer szavazatot szerzett. Ez valóban jó eredménynek számított, különösen, ha a HÖH eredményével vetjük össze. Nem véletlen, hogy a párt jelentette kihívást kezelendő, 2000-ben Ahmed Doğan bejelentette, hogy hajlandó amnesztiát adni azoknak a tagoknak, akik visszatérnek a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért kötelékébe.¹²⁹ A 2001-es választások előtt megromló SDS-UHÖH-kapcsolatok miatt, illetve a szavazótábor egységének megőrzésére

¹²⁵ A bolgár monarchisták sosem tartoztak a jelentős politikai csoportosulások közé, viszont a bolgár közvéleménybe az alkotmány 1991-es elfogadásakor bekerült az alkotmányos királyság visszaállításának kérdése (pontosabban a rendszerváltás után az 1879-es alkotmányhoz történő visszatérés). Ezt kontrasztosabbá tette az a tény, hogy az utolsó bolgár cár, a hatéves korában megkoronázott II. Simeon Sakszkoburggotski (1943–46) egy, a bolgár kommunisták által 1946-ban, az ország államformájáról szervezett népszavazás után spanyolországi emigrációba kényszerült, viszont cári címéről nem mondott le. A bolgár rendszerváltás után viszont ő is felvetette a királyság bevezetésének ötletét, illetve magáról az államformáról komoly viták folytak a Demokratikus Erők Uniójában is. A politikai elitből kiábrándult tömegek már a cár 1996-os látogatásakor tüntettek az ő politikai visszatérése mellett (2001-ben ez meg is történt). Erről lásd részletesebben Vassilev, Rossen: Will Bulgaria Become Monarchy Again? In *Southeast European Politics* (2003) 2–3., 157–174. A mind a jobb-, mind a baloldallal rossz viszonyban lévő HÖH már az 1990-es évek elején felvette a kapcsolatot II. Simeonnal. Gerçeklere uymak zorundayız. *Hak ve Özgürlük* No. 13. 1992. március 27., 1–2.

¹²⁶ Ilchev, i. m., 263.

¹²⁷ Dayıoğlu, Ali: *Toplama*, i. m., 437. p.

¹²⁸ Anagnostou, i. m., 102.

¹²⁹ Национално движение за права и свободи /НСДП/. <http://www.omda.bg/bulg/news/party/ndps.htm>

felmerült az ötlet, hogy közös listán induljon a két párt. Tahir azonban más, kisebb bolgár pártokkal kötött koalícióban mérte meg magát (kevés eredménnyel).¹³⁰

Az 1997-es választások után az Ivan Kosztov vezette Demokratikus Erők Uniója egyedül, közel 60%-os többséggel alakíthatott kormányt. Az új kabinetre várt az ország gazdasági rendbetétele és az uniós és NATO-s csatlakozási tárgyalások előmozdítása.¹³¹ Ezekben a HÖH támogatta a kormányt, s jelentős kampányt folytatott az Európa Tanács két keretegyezményének, a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Európai Keretegyezmény és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája aláírásáért (1997), majd pedig ratifikációjáért (1999).¹³² A két esemény között eltelt időszakban komoly viták folytak az ország nemzetállami jellegét illetően, főleg a Bolgár Szocialista Párt és a nacionalisták köreiben, mely az ország egységes és oszthatatlan jellegének hangsúlyozásával ért véget.¹³³ További lépésként, a viták ellenére 2000 után megindulhatott a török nyelvű hírek sugárzása (főműsoridőben, bolgár felirattal – a bolgár közvélemény nem kis felháborodásával, különösen azután, hogy a 10 perces blokkot 2001-ben a bolgár hírek elé rakták).¹³⁴ Szintén uniós nyomásra jött létre a Népesedési és Etnikai Ügyek Nemzeti Tanácsa (NEÜNT), melyet 2004-ben átszerveztek, s a Nemzeti Tanács az Együttműködésért a Népesedési és Etnikai Ügyekben nevet kapta – ennek megfelelően, többek között miniszterhelyettesekből, akadémikusokból, civil szervezetek képviselőiből áll.

Ekkoriban vetették meg az alapját a 2001-es választás után az országban egyre szélesebben elfogadott „bolgár etnikai modell” tézisének, melyben Ahmed Doğan kiemelt szerepet kapott: általa sikerült elkerülni a Boszniában vagy a szomszédos Koszovóban történt mészárlások bulgáriai megismétlődését (a 2001-es macedóniai válság csak megerősítette ezt a percepciót), és sikeresen integrálta a törökséget a politikai életbe. Szerbia NATO-bombázásakor – melyet támogatott a párt – Doğan kijelentette, hogy „Az etnikai problémamegoldás bolgár modelljének politikai matrixa valódi integráción, nem pedig különbségtételen és autonómia-követeléseken alapszik. A bolgár modell politikai eszközei a béke, az egyensúly, a tolerancia, a párbeszéd, a hozzájárulás, az egyenlőség és a partnerség.”¹³⁵

¹³⁰ Правителството забрави българските турци. Standartnews. 2000. szeptember 18., <http://paper.standartnews.com/archive/2000/09/18/society/interv.htm>

¹³¹ Bulgária még a Videnov-kormány idején, 1995-ben bejelentette csatlakozási szándékát. Az 1996-os luxemburgi csúcson azonban az ország kimaradt az 5 + 1-es csoportból.

¹³² Kader, Özlem: Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2008) No. 1–2., 341–371, 364–365.

¹³³ Engström, i. m., 99.

¹³⁴ DeDominicis, i. m., 454.

¹³⁵ *The spit and image of European Dimensions. Selected speeches of Ahmed Dogan 1991–2008 years.* Sofia, Astala, 32.

A stabil jobboldal viszont országos szinten egyre komolyabb ellenfelet jelentett a HÖH számára, különösen akkor, amikor a kormány a kisebbségpárti törvények elfogadása mellett nyitott Ankara felé is. Kosztov még igen korán – szakítván a szocialista bolgár vezetés gyakorlatával – „külpolitikai offenzívába” kezdett Törökország felé, és elég szívélyes kapcsolatokat sikerült kialakítania. Az 1989-ben a határ túloldalára menekült törökök gondjainak megoldását (nyugdíjkérdés, vízum) pedig szintén felvállalta. Ennek csúcsa az volt, amikor 1997-es burszai látogatása alkalmával a város főtere megtelt bolgár zászlókat lengető kettős állampolgárokkal. Tovább rontotta a kormány és a HÖH kapcsolatát, amikor Bogomil Bonev belügyminiszter 1997 végén a parlamentben közzétett egy korábban a titkosrendőrségnek dolgozó személyek neveit tartalmazó listát, melyen több török vezető (Osman Oktay, Kemal Eyüp) mellett Doğan is szerepelt.¹³⁶ Az etnikai feszültségek sem szűntek meg, így például 1998-ban a kelet-bulgáriai Tranak faluban a helyi (SDS) vezetők eltávolították három, robbantásokért kivégzett török emléklakettjét.¹³⁷

Az 1999-es helyhatósági választáson súlyos politikai fiaszkót jelentett, hogy a párt elvesztette Kardzsalit, ami ráadásul a helyi bolgár jobb- és baloldal összefogásának az eredménye volt. A vereség után a pártnak újra váltania kellett. Egyrészt megindult a szavazótábor mind határozottabb „kiterjesztése”. Ezekben az években vett nagyobb lendületet Kasim Dal vezetésével a Törökországban lévő bulgáriai török szervezetekkel a kapcsolatok erőteljes kiépítése, mely már meghozta gyümölcsét a 2001-es parlamenti választásokon, mivel közel 40 000 szavazatot kapott tőlük a párt. Az újra kisebb pártokkal összefogó (Euroroma)¹³⁸ Mozgalom a 2001-es választási programjában erősen hangsúlyozta a helyi szintek megerősítését a fejlesztési stratégiák kidolgozása és véghezvitele terén, melyet az EU-alapokból lehívható források is támogatnának.

Bár a HÖH 7,5%-os 2001-es választási eredménye nem jelentett nagy áttörést, de maga a választás fontos változást okozott a bolgár pártrendszerben. A nem sokkal a megmérettetés előtt alapított, az utolsó bolgár cár vezette II. Simeon Nemzeti Mozgalom győzött a parlamenti helyek felének megszerzésével. Ezzel szemben a korábbi jobb- és baloldal csak a parlamenti helyek kétötödét kapta meg, s mivel egyikük sem akart koalícióra lépni a „cárral”, emiatt a HÖH szerepe ismét felértékelődött.

A korábbi BSP–SDS-váltógazdaság végét jelentő választás után a magát szintén liberális pártként definiáló II. Simeon Nemzeti Mozgalom koalíciós tárgyalásokat kezdett a HÖH-val. Ez szintén történelmi esemény volt, s a létező, bár csökkenő

¹³⁶ Ilchev, i. m., 263.

¹³⁷ Uo. 259.

¹³⁸ Katsikas, Stefanos: *Bulgaria and Europe: Shifting Identities*. New York, 2011, Anthem Press, 74.

törökellenesség¹³⁹ ellenére megmutatta, hogy immár tíz évvel a rendszerváltás után lehetőségessé vált a párt meghívása egy alakuló kormányba. Tíz év alatt elegendő legitimitást sikerült elérnie a HÖH-nak ahhoz, hogy a gazdasági válságért (BSP) és jelentős korrupcióért (SDS) okolt korábbi kormányerők helyett immár (nyíltan) hatalomra kerüljön. Ekkor valóban úgy tűnt, hogy a „bolgár etnikai modell” működik: megindultak a koalíciós megbeszélések, ráadásul akkoriban szélsőséges pártok nem jutottak be a parlamentbe, s a kormányalakítást sem kísérték olyan kirohanások és tüntetések, mint amelyeknek az 1990-es évek lehettek tanúi. A szocialista elnökjelölt, Georgi Parvanov a 2001-es elnökválasztási kampány során kijelentette, hogy meg fogja védeni a bolgár etnikai modellt, mely etnikai és vallási toleranciára épül. Ugyanezt hangsúlyozta később II. Simeon is, sőt, a bolgár etnikai modell dicsérete az országról készült ET-jelentésekbe is bekerült.¹⁴⁰

A tárgyalások során a Hak ve Özgürlükler Hareketi a mezőgazdasági, a környezetvédelmi és vízügyi, a vidékfejlesztési és közmunka, végezetül pedig az oktatási tárcát akarta megszerezni.¹⁴¹ Ezek a minisztériumok voltak a legrelevánsabbak a török kisebbség szempontjából, azonban a cár pártjának relatíve nagy mandátumszáma miatt rosszabb alkupozícióban lévő HÖH csak a Mezőgazdasági Minisztériumot kapta meg, melynek vezetője a Kardzsali megyében lévő Ardino polgármestere, Mehmed Dikme lett,¹⁴² illetve ezenkívül Emel Etem megszerezte a katasztrófavédelmi tárca nélküli miniszteri posztot. A pártnak mégsem kellett teljesen lemondania a kulcsfontosságú minisztériumokról, mivel kiharcolta, hogy a törökök delegálják a hadügyminiszter, a gazdasági miniszter, a pénzügyminiszter, a vidékfejlesztési és a környezetvédelmi miniszter helyettesét, ezért a legfontosabb területeken érvényesülhetett a párt jelenléte.¹⁴³ Végezetül a HÖH több megye kormányzóságát is megkapta, így Szófiát (ide bolgár etnikumú, a többi helyre török vezető került), Razgradot, Targovistét, valamint további hat kormányzóhelyettes delegálására nyílt lehetőség.¹⁴⁴

¹³⁹ Ennek letéteményese viszont a jobboldal maradt, azon belül is Kostov, akinek pártjából egyre többen léptek ki a vereség után (többek között az SDS lapjának főszerkesztője, az ATAKA megalapítója, Volen Sziderov is).

¹⁴⁰ Rechel, Bernd: The 'Bulgarian Ethnic Model' – Reality or ideology? In *Europe-Asia Studies* (2007) No. 7. 1201–1215, 1202.

¹⁴¹ MRF with Ideas for Governmental Chairs. *Novinite*, 2001. június 19., http://www.novinite.com/view_news.php?id=778

¹⁴² A 2005-ös kormányátalakítás során le kellett mondania, viszont a tárcát egy HÖH-jelölt, Nihat Kabil vette át. Dikme később kizárták a pártból, mivel kritizálta Doğan autoriter vezetését. A 2007-es helyhatósági választáson függetlenként indult Ardinoban, s viszonylag jó eredményt sikerült elérnie a HÖH-jelöltjével szemben, noha az nyerte meg a választást.

¹⁴³ Agreement on Coalition Government signed. *Novinite*, 2001. június 20., http://www.novinite.com/view_news.php?id=1142

¹⁴⁴ Dayioğlu, Ali: *Toplama*, i. m., 439.

A HÖH ezzel történetének újabb jelentős fordulójához érkezett: legitim módon hatalomra került, s gyakorlatilag sikerült befolyást szereznie a legfontosabb tárcákban. A párt külföldi ismertsége az uniós csatlakozási tárgyalások – különösen 1999 után – és a kormányalakítás után is jelentősen megnőtt, melyben nagy szerepet játszott a bolgár etnikai modell sikere. A külföld felé a formáció liberális, nemzetek feletti jellegének hangsúlyozása erőteljesen érvényesült (a vezetőségben a bolgárok száma és aránya, a párt programja stb.). A vezetői által nagy jelentőségűnek ítélt eseményként a HÖH 2001-ben tagja lett az Európai Liberális Demokrata és Reformpártnak (European Liberal Democrat and Reform Party – ELDR), ami után szinte nyílegyenesen vezetett az út 2007-es választásokat követően az AL-DE-frakcióba. Az interetnikus jelleget hangsúlyozandó a 2003-as pártkongresszus után, nagy sajtónyilvánosság közepette két bolgár is a vezetőség tagja lett: Kamen Kosztadinov a Végrehajtó Iroda tagja, míg Rosszen Vladimirov elnökhelyettes lett.¹⁴⁵ Doğan, aki több állami kitüntetést is kapott, a *Financial Times* 2005 elején megjelent egyik számában – amikor a párt fennállásának 15. évfordulója kapcsán írt a bolgár politikáról – az egyik legbefolyásosabb és legsikeresebb európai muszlim politikusnak nevezte.

A koalíción belüli ellentétek azonban már igen korán, az októberi elnökválasztáskor megmutatkoztak. Ekkor a HÖH a cár által támogatott Petar Sztojanov ellenében a szocialista Georgi Parvanov mellé állt, sőt, Doğan az előrehozott választások lehetőségét is kilátásba helyezte.¹⁴⁶ A szocialista elnökjelölt támogatásáért cserébe a párt öt török nagykövet kinevezését, a rendfenntartó erők kötelékében a törökök számának növelését, a török területeken a befektetések növelését, a tízperces török hírek helyett kétórás török adást és a török iskolák engedélyezését kérte.¹⁴⁷ Parvanov végül megnyerte a választásokat, bár a törökországi szavazótábor, némi visszatetszést keltve a bolgár médiában, passzív maradt.

A cár és a Demokratikus Erők Uniója által támogatott jelöltnek azonban voltak magában a Mozgalomban is hívei, ahol néhányan inkább a koalíciós partner és a jobboldal támogatását tartották volna megfelelőbb választásnak. Így a kezdetek óta vezetőségi tag, Osman Oktay az októberi egyezkedések idején a médiában Sztojanov támogatását helyezte kilátásba.¹⁴⁸ Ezzel szembe ment Doğan akaratával, s mivel a Központi Tanács ülésén nem tudtak megegyezni, és Oktay továbbra is ragaszkodott Sztojanov támogatásához, másnap már ki is zárták a pártból. Az indoklás

¹⁴⁵ Two Bulgarians among leaders of ethnic Turkish party. *Novinite*, 2003. március 7., http://www.novinite.com/view_news.php?id=20086

¹⁴⁶ Dogan threatens with early elections. *Novinite*, 2001. október 3., http://www.novinite.com/view_news.php?id=2434

¹⁴⁷ Dayıoğlu (2005), i. m., 442.

¹⁴⁸ The ruling party partner may support Stoyanov. *Novinite*, 2001. október 16., http://www.novinite.com/view_news.php?id=2629

szerint 400 ezer dollárral megkárosította a HÖH előválasztási alapját.¹⁴⁹ A gyors kizárás után a következő években függetlenként politizáló képviselő a 2003-as helyhatósági választások előtt hozta létre a saját pártját, a Demokratikus Oldal Mozgalmát (Demokratik Kanat Hareketi – DKH), mely azonban a képviselő magabiztos kijelentései ellenére sem tudott érdemi kihívóként fellépni a HÖH-val szemben.¹⁵⁰

A HÖH első ciklusának legfontosabb kérdése a mezőgazdaság volt. A dohánytermelőknek szánt támogatásokat megemelték, illetve 2003-ban kompenzálták az állami felvásárlás szigorodó minőségi előírásai miatt rosszabbul járókat. Az ezekben az években a dohánytermelőknek adott állami támogatás a korábbi időszakokhoz képest igen kedvezően alakult. A Mozgalom a Jogokért és Szabadságért ennek fenntartásához keményen ragaszkodott, ami olykor komoly koalíciós nézeteltérésekhez is vezetett a költségvetés tárgyalásakor.¹⁵¹ A nyereséges állami dohányfeldolgozó vállalat, a Bulgartabak privatizációja szintén érzékeny kérdéssé vált. A HÖH-nak mindig sikerült elérni (olykor szinte az utolsó pillanatban), hogy a holding többségi tulajdonáért jelentkezőkkel ne sikerüljön megállapodást kötni.¹⁵²

A szavazóbázis számára a mezőgazdaság és a regionális támogatások mellett a nyelvkérdés bírt még nagyobb relevanciával. A török nyelv oktatásának kötelezővé tétele, a török tannyelvű iskolák felállításának igénye szintén megjelent a követelések között, ám ezen a téren szinte semmit sem sikerült elérnie a pártnak. Ismervén a bolgár társadalom viszonyulását az explicit török jelenlét, a nyelvi problematikát a HÖH nem vette napirendre, ahogy az oktatási tárca is csak a maximális követelések között szerepelt. Az interetnikus jelleg hangsúlyozása mellett a nemzetiségi problémák minimalizálására mindvégig komoly gondot fordítottak a pártban. A békesség – vagy ha úgy tetszik, az etnikai modell – megőrzésére való tekintettel komoly kontrollt is alkalmaztak. Így például amikor a 2003-as helyhatósági választáson az amúgy nem jelentős török lakossággal rendelkező Pazardzsik megye kormányzóhelyettese, Recep Molla Ahmed egy, az asszimilációs kampány továbbéléséről és a török nyelven oktatott tárgyak bevezetéséről beszélt, a párt azonnal

¹⁴⁹ The MP from the Movement for Rights and Freedoms Osman Oktay became independent. *Novinite*, 2001. október 17., http://www.novinite.com/view_news.php?id=2803

¹⁵⁰ Second ethnic Turkish party founded in Bulgaria. *Novinite*, 2003. július 25., http://www.novinite.com/view_news.php?id=24607

¹⁵¹ Agriculture Funds in Bulgaria's 2004 budget provoke disagreement. *Novinite*, 2003. december 2., http://www.novinite.com/view_news.php?id=28647

¹⁵² Ez a politika folytatódott a párt második ciklusa alatt, egészen a cég sikeres privatizációjáig (2011 második fele), amikor a déli területeken a dohánytermelés már súlyosan visszaesett az uniós szabályozás miatti támogatásmegvonás miatt. A Bulgartabak részprivatizációjára viszont már korábban sor került. A Kardzsali holdingot egy török üzletember vette meg (interjú Kardzsaliban, 2011 nyara).

fellépett. Lütü Mestan rögtön megnyugtatta a közvéleményt, hogy Recep Molla Ahmedet lemondatták, illetve kizárják a pártból.¹⁵³

A 2005-ös választás újabb sikert hozott a párt számára, mivel (a törökországi szavazatok növelése mellett) ezúttal a voksok 12,5%-át szerezte meg. A többi török párt által létrehozott választási koalíciók gyenge szereplése pedig továbbra is bebiztosította a párt „egyeduralmát” a török kisebbségen belül, határokon innen és túl.¹⁵⁴ Az ezúttal már 34 parlamenti helyet (13%) magának mondható szerveződés szerepe felértékelődött, amikor a korábbi szövetséges a második helyre szorult, s a Bolgár Szocialista Párt kapta a legtöbb szavazatot. Mivel Szergej Sztanisev nem akart a jobboldallal kormányozni, ezért a „liberálisokhoz” fordult. A kormányalakítás viszont Simeon ellenállása miatt elhúzódott. A szocialisták által javasolt 9-5-4-es miniszteri leosztást a II. Simeon Nemzeti Mozgalom nem volt hajlandó elfogadni, s elhagyta a tárgyalóasztalt. Két napra rá már alá is írták a HÖH–BSP koalíciós szerződést, s a párt az előzetes elvárások helyett négy minisztériumot kapott (szóba került a turisztikai minisztérium felállítása, de végül ez lekerült a napirendről).¹⁵⁵ A koalíciónak azonban nem volt meg az elegendő többsége ahhoz, hogy a parlamentben megszavazzák a kabinetet, s a tárgyalások újrakezdődtek a három párt között.

A HÖH még így is jól került ki a két hónapon át húzódó alkudozásból, mivel három miniszteri posztot szerzett meg: a katasztrófavédelmi miniszteri (Emel Etem), a környezet- és vízügyi miniszteri (Cevdet Çakarov), valamint földművelésügyi miniszteri (Nihat Tahir Kabil) tárcát, ráadásul Emel Etem miniszterelnök-helyettes is lett. A kormányzói posztokért ezúttal nagyobb harc folyt, a szélsőjobboldal komoly mobilizációt hajtott végre, hogy Várnában ne a HÖH képviselője kapja a pozíciót. Viszont így is négy megye élére (Dobrics, Lovecs, Szmoljan és Szófia) delegálhatott embert a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért, ahogy az 1990-es évek derekán, még a HÖH kezdeményezésére létrehozott Dohányalap élére is török, Gürsel Emin került.

Az egyre sikeresebb párt 2006-os kongresszusán Doğant egyhangúan megszüavasták elnöknek, illetve 162 főre bővítették a Központi Tanács létszámát. A ren-

¹⁵³ Dismissal looms after ethnic Turkish party member's scandalous speech. *Novinite*, 2003. március 31., http://www.novinite.com/view_news.php?id=21117

¹⁵⁴ 2005 márciusában öt kisebb török formáció Balkáni Demokratikus Liga (Balkan Demokratik Ligi – BDL) néven választási koalíciót hozott létre. A ligát az Osman Oktay vezette Demokratikus Ol-dal Mozgalma, Seyhan Türkan Balkáni Török Egyesülete (mely elvileg a Törökországban élők támogatását is élvezte), Mehmet Mustafa Igazság Nemzeti Védmozgalma, Nedim Gencev Demokratikus és Igazságpártja, illetve Feyzullah Feyzullah Demokratikus Ligája alkotta. <http://www.bg-turk.com/index.php?act=news&id=365>. Ugyanakkor a Güner Tahir vezette UHÖH a több kisebb bolgár párttal alkotott Rózsa koalícióval együtt is csak a szavazatok 1,3%-át szerezte meg, ami jóval a választási küszöb alatt maradt. Lásd részletesebben: Dayioğlu, Ali: *Töplama...*, i. m., 453.

¹⁵⁵ Bulgar irkçıların Türk Öfkesi. *Habrsizde*. 2005. július 26., <http://www.habersizde.com/bulgar-irkcilarin-turk-ofkesi/>

dezvényen megjelenő miniszterelnök elismerte a HÖH szerepét az etnikai béke fenntartásában és a bolgár etnikai modell fejlesztésében.¹⁵⁶ Az elfogadott határo-zatokban a párt kiállt az etnikai modell támogatása mellett, s vállalta, hogy foly-tatja a gyűlöletkeltés és a diszkrimináció elleni küzdelmet, elkötelezett marad az EU-tagság népszerűsítése terén, illetve továbbra is együttműködik az európai libe-rálisokkal.

A szocialistákkal fenntartott szívélyes viszony adta a kormány erejét (II. Simeon pártja többször ellene szavazott a HÖH számára fontos kérdésekben), így a nehe-zen összekovácsolt koalíció stabilan végigvihette az ötéves periódust.¹⁵⁷ A jó vi-szornak megfelelően a 2006-os elnökválasztáson újra Georgi Parvanovot támo-gatta a párt – a Központi Tanács egyöntetűen a szocialista elnökjelölt mellé állt.¹⁵⁸

A második koalícióban eltöltött évek lehetővé tették a párt számára, hogy jobban beépüljön a bolgár adminisztráció csúcsába. A 2007-es, igen sikeres helyhatósági választások után, amikor közel ezer tanácsi helyet és több mint nyolcszáz polgár-mesteri posztot szerzett a HÖH, a korábbiaknál is jobban megnőtt a törökök szere-pe a helyi közigazgatásban, ami megkönnyítette az állami pénzek török területekre juttatását.

Pontosan ezekben az években Bulgária igen jelentős gazdasági növekedést – évente 5-6%-kal nőtt a GDP – tapasztalt meg, melyben jelentős szerepet játszottak a külföldi befektetések – ezek realizálásában komoly szerepe volt az állami „lob-binak”. Ráadásul 2007. január 1-étől ugrásszerűen megnőtt az uniós forrásokból lehívható pénz összege, ami megkönnyítette a HÖH által évek óta hangsúlyozott elmaradott régiókba irányuló beruházások megindítását és ezen vidékek felzár-kóztatását. Valóban, az EU-csatlakozás révén elérhetővé váló források felhasználásával jelentős beruházások kezdődtek a törökök lakta területeken. Ez különösen igaz Kardzsalira, ahol uniós és/vagy kormányzati támogatással több program in-dult, ami nemcsak a város megújításához, de az emberek munkához juttatásához is hozzájárult.¹⁵⁹ Kasim Dal elérte, hogy a legjelentősebb üveggyártó török vállalat, a Şişecam Targovistében nyissa meg bulgáriai üzemét. A dohánytermelésből élők

¹⁵⁶ Rechel, Bernd: *The 'Bulgarian Ethnic Model'...*, i. m., 1204.

¹⁵⁷ Az idő a HÖH vezetését igazolta, mivel a 2009-es választás után II. Simeon mozgalma lénye-gében eltűnt a bolgár politikai palettáról, míg a választási vereség ellenére a BSP továbbra is fontos aktor maradt.

¹⁵⁸ HÖH partisi Cumhurbaşkanını seçimlerinde Pırvanov'u destekliyor. *Kircaali Haber*, 2006. szeptember 27., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=66

¹⁵⁹ A városban új és korszerű piacot építettek, melynek munkálatait a török mezőgazdasági mi-niszter nyitotta meg (Nihat Kabil ile Hasan Azis son 15 yilin en büyük projelerinden Kircaali paza-ri'nin temel atma törenine katildilar. *Kircaali Haber*, 2006. december 5. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=140). Ezenkívül vízszabályozásra, iskolafelújításra is sor került. A megyében más települések is részesültek állami és uniós támogatásból, így például 2007-ben Cebel község (Ce-bel belediyesi Avrupa fonlarindan yararlanacak. *Kircaali Haber*, 2007. március 28., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=296).

támogatása továbbra is fontos szempont maradt, s az állami hozzájárulás mértéke is növekedett ezekben az években.¹⁶⁰ Ennek ellenére a dohánytermelők létszáma és a termelés volumene csökkent, főleg a központnak számító Kardzsali megyében.

A sikeres integráció és az állami és uniós források mind sikeresebb felhasználása ellenére a ciklus folyamán egyre több problémával kellett szembenéznie a HÖH-nak. Egyre komolyabb gondot jelentett a 2005-ös választástól kezdődően a szélsőjobboldali Ataka parlamenti feltűnése, mely sok szempontból visszahozta az 1990-es évek elejének állapotait. Az erősen kisebbségellenes szervezet retorikája révén újra megerősödött a törökellenesség a köztudatban, amit nemcsak a párt vezetőjének, Volen Sziderovnak a kijelentései, hanem a pártja által szervezett rendszeres megmozdulások is elősegítettek. A 2005-ös választások után csak olaj volt a tűzre, amikor a HÖH-ből még a kilencvenes évek elején kilépő Adem Kenan bíróság elé került (de csak pénzbírságot szabtak ki rá), mivel sajtónyilvánosság előtt kijelentette, hogy nem ismeri el a bolgár alkotmányt, illetve a kisebbségi jogok megsértése miatt a NATO-nak bombáznia kellene az országot.¹⁶¹

Rendszeressé váltak a szófiai mecset környékén az „összecsapások” a muszlimok és a radikálisok között. Megindult a muszlim sírok rongálása, és a kisebbségellenes atrocitások is gyakoribbá váltak. A török miniszterelnök látogatásait automatikusan tüntetések kísérték, és erőteljes szimbolikus politizálás jelent meg: az Ataka rendszeresen olyan helyeken tartotta a rendezvényeit (majd később választási kampányait), amelyek az 1876–78-as háború alkalmával az oszmán hadsereg megtorló akcióinak a színhelyei voltak. Siderov többször hangoztatta, hogy fel kellene oszlatni a HÖH-t, mely tézis a 2006-os elnökválasztási kampány idején, amikor ő is indult az államfői tisztségért, bekerült a programjába. Az ellentétek helyi szinten is kiéleződtek, rendszeressé váltak a törökellenes szervezkedések a fellegrárnak számító Kardzsaliban is, ahol a helyi török kulturális egyesület feloszlátása ellen is aláírást kezdeményeztek 2006-ban.¹⁶² A 2007-es helyhatósági választáson pedig Kardzsaliban egy ortodox papot (Bojan Rasev) indítottak Hasan Aziz török polgármester ellenében, de végül a jelentős nyilvánosságot kapó jelölés semmissé vált, amikor az egyház megtiltotta a pap indulását. Mindez természetesen a HÖH egyre komolyabb ellenkezését váltotta ki, amelynek programjában mind hangsúlyosabb szerepet kapott az etnikai és vallási béke fenntartása mellett az Ataka elítélése.

2007-től kezdődően a növekvő jobboldali támadások egyre életbevágóbb problémákat okoztak a HÖH számára. A 2007-es európai parlamenti választásokra a bolgár parlament úgy szabályozta a választójogi törvényt, hogy csak azok járulhat-

¹⁶⁰ Hükümetiye gezen yıl üretilen tütün'e daha fazla prim verecek. *Kircaali Haber*, 2007. március 5. http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=256

¹⁶¹ Prosecutors question illegal ethnic Turkish party leader. *Novinite*, 2005. szeptember 15., http://www.novinite.com/view_news.php?id=52429 http://www.novinite.com/view_news.php?id=56181

¹⁶² Ataka partisi Kircaeli'de Türk derneği'nin katılımı için dün imza kampanyası başlattı. *Kircaali haber*, 2006. július 7., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=36

tak az urnákhoz, akik a választást megelőző három hónapban az ország területén vagy pedig európai uniós tagállamban tartózkodási engedéllyel rendelkeznek – a HÖH absztinenciával protestált ellene. A mozgalom nem volt képes megakadályozni a törvény elfogadását, mivel bár a szocialista frakció ellene szavazott, II. Simeon mozgalma a jobboldal mellé állt.

Mindezek ellenére a HÖH sikeresen mobilizálta bulgáriai szavazótáborát, s a 2007 tavaszán tartott választásokon négy képviselőt juttathatott az Európai Parlamentbe.¹⁶³ A pártvezetés igyekezett jól eladható, nyelveket beszélő szakértőket bejuttatni az Európai Parlamentbe, így Filiz Husmenovát, aki 2003 és 2005 között tárca nélküli miniszter volt a kormányban, Brüsszelben pedig 2007-ben a regionális fejlesztési bizottság alelnöke lett, a szintén pártpolitikus, Dijonban tanult Metin Kazakot, a környezetbarát technikák promotálásáról híressé vált bolgár mérnök, Vladko Panajotovot és a közgazdász–nemzetközi jogász végzettséggel bíró Mariela Baevát. Ezek a képviselők természetesen az európai liberálisoknál, az ALDE-frakcióban kaptak helyet. A képviselők közül azonban senki nem csatlakozott a Kisebbségügyi Munkacsoporthoz.¹⁶⁴

Az EP-választási törvény után a jobboldal újabb törvénytervezettel állt elő: ezúttal a 2007-es helyhatósági választásokból zárták volna ki a határon túli, bolgár állampolgársággal rendelkező törököket. Azonban ennek elfogadását már sikerült megakadályoznia a pártnak.¹⁶⁵ Az Ataka még az állampolgársági törvény módosításával is próbálkozott: a tervezet szerint a nem román, macedón, szerb és görög állampolgársággal rendelkező bolgár kettős állampolgároknak választaniuk kellett volna a bolgár és a másik államé között.¹⁶⁶

A fokozódó belpolitikai nyomás mellett belső problémák is megjelentek. Komoly visszhangot váltott ki 2008-ban Ahmed Emin, a párt egyik prominens személyiségének, Doğan személyzeti vezetőjének öngyilkossága. A politikust a pártelnök egyik szófiai lakásában találták holtan három búcsúlevél kíséretében. Az egyiket Ahmed Doğannak címezte, a többi családjának. Ezek nem kerültek nyilvánosság-

¹⁶³ A várhatóan alacsony választási részvétel miatt az előzetes közvélemény-kutatások alapján sokáig úgy tűnt, hogy a török párt fogja a legtöbb szavazatot kapni – amire lett is volna esély, ha a törökországiak szavazati joga megmarad.

¹⁶⁴ A 2009-es választás után Mariela Baeva kitételével ugyanazok a képviselők maradtak az Európai Parlamentben.

¹⁶⁵ http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4370

¹⁶⁶ Bulgária nagy hangsúlyt fektet a határon túl élő bolgár közösségek támogatására. A kettős állampolgársági törvény bevezetése mellett 2001-ben létrehozták a Külföldi Bolgárok Ügynökségét, mely nemcsak a kisebbségben élő bolgárokkal, de a diaszpórával is foglalkozik. Ebben a relációban igen fontos a macedón vonal, bár a bolgár felfogás szerint az összes macedón bolgárnak minősül, eddig csak pár tízezeren éltek közülük a bolgár állampolgárság felvételével; a moldovai bolgárok körében nagyobb népszerűségnek örvend a bolgár állampolgárság (még az 1774-es Kucsük Kajnardzsai béke alkalmával telepedtek át mai lakhelyükre, a török nyelvet beszélő, de ortodox vallású gagauzokkal együtt). Az etnikai bolgár kisebbség létszámát 200–300 ezer főre szokás tenni.

ra, s a történetek után automatikusan megindultak a találgatások Emin halálának okairól, annál is inkább, mert a bolgár sajtó felkapta az öngyilkosságot tagadó édesapja nyilatkozatait.¹⁶⁷ Nem lehet pontosan tudni, hogy mi állt az ügy háttérében. A nyomozás 2009 elején az öngyilkosság megállapításával lezárult; a kormányváltás után újabb vizsgálat indult (2010 tavaszán), azonban a kiterjedt nyomozás ellenére¹⁶⁸ sem sikerült más megállapításra jutni.¹⁶⁹ Ehhez képest kisebb horderejű ügynek számított, hogy néhány képviselő ellen eljárás indult hivatali visszaélés gyanújával, illetve a muszlim közösséget az 1990-es évek legeleje óta megosztó főmuftiválasztás körüli problémák ismét kiújultak, s Nedim Gencev beperelte a pártot, a választásba történő beavatkozással vádolván.¹⁷⁰

A kormányon eltöltött évek és az erőteljes jobboldali kritika nagyban rontott a HÖH társadalmi megítélésén. A 2007 után már vitathatatlanul a legerősebb bolgár párttá váló, Bojko Boriszov vezette jobboldali formáció, a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért¹⁷¹ (Grazhdani za evropejszko razvitie na Balgarija – GERB) szintén törökellenes retorikát használt. Eközben egyre több kritika érte Doğant, miszerint szürke eminenciásként irányítja az országot, s korrupción bánd a közpénzekkel. A 2005-ös választáson elhangzott kijelentését, hogy öt cégek hálózata veszi körül, szintén felkapta a bolgár média. A katasztrófaügyi miniszter, Emel Etem tárcájának vészhelyzetben, így erős havazáskor és más természeti csapások idején tanúsított tehetetlenségével vált hírhedtté. A ciklus vége felé kibukó korrupciós

¹⁶⁷ High ranking DPS Member's suicide note addressed to party leader and family. *Novinite*, 2008. október 21., http://www.novinite.com/view_news.php?id=98116

¹⁶⁸ A nagy figyelemmel kísért vizsgálat közepette a HÖH néhány tagja részéről felröppent az a kevésbé védhető gyanú, hogy Ahmed Emin igazából a pártvezető életére tört, de mivel ezt nem tudta összeegyeztetni lelkiismeretével, inkább öngyilkos lett.

¹⁶⁹ Bulgaria axes 2nd probe in ethnic Turkish politician's death. *Novinite*, 2011. december 14., http://www.novinite.com/view_news.php?id=134849

¹⁷⁰ Nedim Gencev 1997 után, a jobboldali kormány alatt újra elveszítette a hatalmát, de ezúttal Mustafa Aliş Haci lett a főmufti (lásd bővebben Lederer György: *Islam in East Europe. Central Asia Review* [2001] No. 1., 5–32, 20). A 2000-es évek elején új főmuftival, Selim Mehmeddel kellett szembenéznie (ez az az időszak, amikor Bulgáriában „megjelenik” a szaúdi „zöld” tőke, s megjelenik a társadalmi diskurzusban a pomákok körében a vahabita iszlám térnyerése). Kettejük küzdelmét, úgy tűnt, hogy a 2002-es denominációs törvénnyel sikerül rendezni, mivel mindketten főmuftik lehettek. De ez csalókanak bizonyult, s két év múlva mindkettejüket eltávolították a főmuftiátus éléről, s egy triumvirátust hoztak létre Fikri vezetésével. Gencev a későbbiekben sem mondott le a főmufti címéről, 2006-os letartóztatása (sikkasztással vádolták) csak rövid életű intermezzónak bizonyult. Rendszeressé vált a szófiai főmuftiátus épületének elfoglalása (legutóbb erre 2011 elején került sor). 2009-ben sikerült elérnie, hogy a korábbi főmuftiválasztás eredményét semmisítse meg a bíróság, s ekkor egy rövid időre újra ő került a vezető pozícióba. Végezetül a Szófiai Fellebbviteli Bíróság legutóbbi döntése értelmében (2011 áprilisa) a legitim főmufti Mustafa Aliş Haci lett – bár nem valószínű, hogy ezzel véget ért volna a vita.

¹⁷¹ A pártot 2006-ban alapította Bojko Boriszov szófiai polgármester, aki 2001 után egy rövid ideig még II. Simeon mozgalmának színeiben miniszteri posztot is betöltött. A jobboldali párt elég gyorsan a legnépszerűbb parlamenten kívüli erővé vált.

ügyek, az uniós pénzekkel történő visszaélés, mely végül a támogatások egy részének befagyasztásával járt, egyre komolyabban kikezdte a kormány tekintélyét.¹⁷² Erre a 2008 végétől egyre érezhetőbbé váló gazdasági válság újabb csapást mért. A viszonylag alacsony (a GDP 16%-a körüli) államadósság és a régióban egyedülálló szufficites költségvetés ellenére megszorításokhoz és a munkanélküliség megráshoz vezetett a gazdasági visszaesés.

A gazdasági válság okozta sokk mellett részben a törökellenesség tematizálta a 2009-ben egy hónapos eltéréssel tartott európai parlamenti és nemzetgyűlési választásokat. Az asszimilációs kampány visszatérését kilátásba helyező és ezúttal erőteljesebb „török nemzeti” retorikát alkalmazó HÖH történelmének legjobb eredményét érte el. A parlamenti választáson a szavazatok több mint 14%-ának és 38 mandátum megszerzésével a GERB és a BSP mögött újra a harmadik legnagyobb parlamenti erővé vált. A sikerben jelentős szerepet játszott a törökországiak mozgósítása, ahonnan közel 100 ezer szavazatot kapott a párt. A Jog, Igazság és Rend Pártjának bejelentése nyomán 2009 szeptemberétől az Alkotmánybíróság elkezdte kivizsgálni a nyári választások törökországi eredményét a feltételezett visszaélések miatt. A Központi Választási Iroda 2010 elején újraszámolta az eredményeket, s megállapította, hogy 23 törökországi szavazóhelyiségben választási csalás történt, melynek eredményeképp 18 140 szavazatot s egy mandátumot elvettek a HÖH-től (s egyet nyert a GERB).¹⁷³ Rusen Rizának le kellett mondania a parlamenti székéről, a párt pedig Strasbourghoz fordult. Ugyanezekben a hónapokban helyi vallási vezető ellen is indult eljárás a párt érdekében végzett szavazatvásárlás gyanúja miatt.¹⁷⁴

A választásokon legtöbb szavazatot kapó GERB azonban 117 képviselői hellyel csak kisebbségi kormányt tudott alakítani, melyet főleg az Ataka, a bizonyos kérdésekben a szintén jobboldali Kék Koalíció, illetve az egyre népesebb, a többi pártot elhagyó függetlenek tábora támogatott kívülről. Ez a rendszer eddig sikeres volt a kormány számára, mely 2010 októberétől 2012 közepéig három bizalmatlansági indítványt is túlél.

A kormány első éve alatt kedvezményezett helyzetben lévő Ataka folytatta a törökellenes retorikát. 2009 végén Sziderov kijelentette, hogy a török nyelvű híreket

¹⁷² Jelazkova, Antonina: Farkliliklara tahammül etmek ve etnik hoşgörü. Komşuluk – gerçekler ve efsaneler. In *Balkanlar'da çok kültürlü yaşam modeli olarak Bulgaristan tecrübesi*. Konferenciakötet. Szófia, 2010. 123–134.

¹⁷³ Court Confirms Bulgaria's Ruling Party Gets 1 more MP. *Novinite*, 2010. február 16., http://www.novinite.com/view_news.php?id=113218

¹⁷⁴ A szavazatvásárlás a bolgár választások egyik (gyakran) megeső jelensége, s nem kifejezetten török-specifikus. Választási visszaélésekről szinte minden párt részéről érkeztek beszámolók, s a 2011-es önkormányzati választások tisztaságáról is komoly nemzetközi kritikák érték a bolgár vezetést.

számúzná a bolgár televízióból.¹⁷⁵ Később pedig ugyanerről a kérdésről népszavazást akart tartani. 2010-ben a függetlenség napján nacionalisták rendeztek felvonulást Kardzsaliban „Bulgária a bolgároké” és hasonló jelszavak skandalásával.¹⁷⁶ Az etnikai feszültség továbbélése miatt a HÖH folytatta az előző évek Ataka-ellenes retorikáját, s továbbra is jelentős szerepet kapott az emlékeztetpolitika.¹⁷⁷

A kölcsönös filippikák természetesen kölcsönösen pozitívan hatottak a mobilitációra. Ez különösen igaz volt a 2009-es választáson, ahol mindkét részről komolyan apelláltak a másik jelentette veszélyre. A 2011-es helyhatósági és elnökválasztás előtt az év tavaszán több provokációra is sor került – ez különösen az ekkor már hanyatló népszerűségű Ataka számára volt kulcsfontosságú. Így 2011 májusában komoly összecsapásra került sor Szófia egyetlen mecseténél (Banja Basi mecset) a muszlim hívők és a radikálisok között, mely érezhetően emelte az Ataka támogatottságát. Mindenesetre a HÖH vezetése az eset elítélése mellett hamarosan előállt egy második szófia-i dzsámi felépítésének szükségességével.

A jobboldal jelentette kihívások mellett újak jelentek meg, miután a HÖH egyik korábbi preferált csoportja, a dohánytermelők is válságba kerültek. Ugyan 2009 végén a párt felszólalt a termelők biztosítási hozzájárulásának kedvezményes számításának ügyében, s a javaslat elutasítása után tüntető jelleggel elhagyta a parlamentet,¹⁷⁸ de a gazdasági válság és a változó szabályozás okozta problémát már nem tudta kezelni. Az uniós rendelkezések miatt 2010 után lecsökkentek a termelőknek nyújtott állami támogatások, akik ennek híján komoly egzisztenciális válságba kerültek. Ez csak Kardzsali megyében kb. 12 ezer termelőt, családjukkal együtt kb. 40-50 ezer embert érintett.¹⁷⁹ A válság miatt egyre többen hagyták ott a szektort, s mind többen mentek el külföldre munkát vállalni. A HÖH a folyamat ellen nem volt képes hatékonyan fellépni, s a dohánytermelők sztrájkjaiban egyre kevesebb szerepet kapott a párt. Sokan helyi szinten, elsősorban az értelmiség részéről nehezményezték, hogy a párt nem volt képes kedvezményeket kiharcolni az uniós tárgyalások során, noha 2001 óta hatalmon volt, tehát lehetőség adódott volna számára.¹⁸⁰ A HÖH dohánykérdéshez való hozzáállásában bekövetkező változását mutatja, hogy – többek között a párt támogatásával – 2011 októberében befejeződött a

Bulgartabak többségi részének, közel 80%-ának az orosz VTB bank részére történő eladása, 100,1 millió dollárért.¹⁸¹

A pártra azonban sokkal nagyobb veszélyt jelentett a választójogi törvény módosítása. Ugyan 2007-ben még el tudta kerülni, azonban 2011-ben már nem sikerült megakadályoznia a helyhatósági választásokra vonatkozó törvény módosítását. Ekkor az négy hónapos (eredetileg hat, csak az Alkotmánybíróság a kései kihirdetés miatt lerövidítette az időszakot) bulgáriai vagy uniós tagállami tartózkodásra kötelezte a szavazni kívánókat. A párt eredménytelenül támadta meg az alkotmánybíróságon a törvényt, melynek életbelépése a törökországi szavazótábor kizárását jelentette.

A jobboldal parlamenti megerősödése a HÖH számára visszarendeződést jelentett. A kormánykoalíció lehetőségét mind Bojko Boriszov, mind Doğan kezdetől fogva kizárta. Az előbbi ráadásul többször is „ösellenségének” nevezte a HÖH vezetőjét, aki pedig parlamenti részvételtől való távolmaradással válaszolt a GERB-jelentette kihívásra. Hiába büntették meg több ezer levára, a ciklus kezdete óta csak 2011 júliusában jelent meg a bolgár parlamentben, akkor is a kormány elleni bizalmatlansági szavazáson. A 2009-es választások után nem sokkal megindultak az előző kormány idején történt visszaélések elleni nyomozások, melyek mindhárom koalíciótágot komolyan érintették, s a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért sem kerülhette el a botrányokat.

Így 2009 végén több török és szocialista képviselőt – köztük Kasim Dalt – hoztak összefüggésbe a kétes ügyeiről híres Krasimir Georgievvel,¹⁸² illetve két képviselő, Günay Şefer és Mithat Tabakov kényszerült képviselői mentességéről lemondani a meginduló nyomozások miatt.¹⁸³ 2011 végén az utóbbit öt évre ítélték el hűtlen kezelésért és vesztegetés miatt.¹⁸⁴ 2012 elején Fidel Beevet (Velingrad korábbi polgármestere és volt parlamenti képviselő) szintén hűtlen kezelés vádjával 3,5 évre ítélték el. 2012 közepéig összesen három egykori HÖH-s parlamenti képviselőt ítélték el. Az eljárások azonban nemcsak a frakció (volt) tagjait érintették. A volt török mezőgazdasági miniszter, Nihat Kabil ellen is eljárást helyeztek kilátásba korrupciógyanú miatt (a szocialisták „rosszabbul” jártak, az ő esetükben négy volt miniszter ellen kezdődött nyomozás).¹⁸⁵ 2010 őszén Lütfi Mestant korrupcióval és

¹⁷⁵ Bulgaria Nationalists Move against Turkish-Language News on National TV. *Novinite*, 2009. november 26., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110421

¹⁷⁶ Bulgaria nationalists Hold 'Provocative' March in Kardzhali. *Novinite*, 2010. március 3., http://www.novinite.com/view_news.php?id=113813

¹⁷⁷ Bulgarian Ethnic Turks Remember Communist Assimilation Campaign. *Novinite*, 2009. december 26., http://www.novinite.com/view_news.php?id=111414

¹⁷⁸ Bulgaria Parliament Brawl Escalates, Ethnic Turks Leave Debate. *Novinite*, 2009. december 3., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110700

¹⁷⁹ Interjú Kardzsaliban 2011 nyarán a Mezőgazdasági Minisztérium helyi kirendeltségénél.

¹⁸⁰ Helyi interjúk Kardzsaliban és Ardinóban 2011 nyarán.

¹⁸¹ Bulgarian Govt. seals sale of cigarette giant Bulgartabac. *Novinite*, 2011. október 17., http://www.novinite.com/view_news.php?id=133009

¹⁸² 4 Bulgarian MPs Exposed to Have Been in Touch with Shady 'Businessman'. *Novinite*, 2009. november 18., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110132

¹⁸³ Ethnic Turk MPs Give Up Immunity in Bulgaria Emblezzement Probe. *Novinite*, 2009. november 17., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110076

¹⁸⁴ Bulgarian Turkish MP sentenced to 5 years in jail. *Novinite*, 2011. december 12., http://www.novinite.com/view_news.php?id=134788

¹⁸⁵ 2nd Bulgarian Ex-Agriculture Minister May Face Charges over Land Swaps. *Novinite*, 2009. november 24., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110329

nepotizmussal vádolta meg a kulturális miniszter.¹⁸⁶ A nagy nyomás miatt 2010 tavaszán boszorkányüldözésnek nyilvánította a HÖH ellen folytatott nyomozásokat Hasan Aziz, Kardzsali HÖH-s polgármestere, aki ellen szintén eljárást indított az ügyészség. Elmondása alapján 550 eljárás folyt akkor a török vezetőség alatt álló önkormányzatok ellen.¹⁸⁷ Az egyre komolyabb kormányzati és jobboldali kritika alá kerülő HÖH-vezetés 2010 májusában Demir Baba Tekkénél keményen felszólalt a párt ellen folyó eljárások ellen.¹⁸⁸

A botrányok a választások után viszonylag hamar elérték a HÖH legfelsőbb vezetését. Ivan Kosztov 2010 elején napirendre vette Doğan javainak a kivizsgálását – például a szülőfalujában épült kastély megépítésének finanszírozása vetett fel érdekes kérdéseket.¹⁸⁹ Hamarosan sikerült is fogást találni a pártelnökön. 2010-ben eljárás indult a még a Cankov kamak, Doszpat, Gorna Arda és Tundza vízi erőművek építéskor teljesített szakértői munkájáért kapott „sikerdíjért”, melynek összege 1,5 millió bolgár leva (kb. 200-220 millió forint), úgy, hogy Doğan-nak semmilyen mérnöki végzettsége sincs.¹⁹⁰ Az eljárás megindulása után hosszas macska-egér játék kezdődött a bíróság és Doğan között. A 2010. októberi bírósági meghallgatáson felmentették, arra hivatkozva, hogy a tanácsadói szerződés aláírásakor még nem volt életben a szabályozás, mely tiltotta volna számára annak megkötését.¹⁹¹ Természetesen ezzel nem ért véget az ügy, 2011-ben is újabb, ezúttal magasabb szinten kellett védenie magát. Tette ezt eredményesen, noha mind a médiában, mind a politikában súlyos kritikák érték a korrupcióval vádolt pártelnököt, aki magabiztosan hátrította ezeket, s mára úgy tűnik, hogy biztosak a bolgár politikában elfoglalt pozíciói.

Ezzel párhuzamosan új gyakorlat jelent meg a jobboldalon: ezúttal török származású politikus került be a kormányba. A kulturális miniszterré kinevezett, országszerte ismert Vezdi Rasidov a miniszteri szék elfoglalását követően¹⁹² folyamatos támadássorozatot indított a párt ellen a korrupció s a helyi törökök érdekeinek képviselete helyett a párt és vezetőjének önös érdekeit szem előtt tartó politika miatt.

¹⁸⁶ Ethnic Turks Demand Bulgarian Minister Resignation. *Novinite*, 2010. szeptember 14., http://www.novinite.com/view_news.php?id=120136

¹⁸⁷ Bulgaria Ethnic Turkish Party Cries Political Witch Hunt. *Novinite*, 2010. április 20., http://www.novinite.com/view_news.php?id=115437

¹⁸⁸ Bulgaria's Ethnic Turkish Leader: GERB Rules by Repressions. *Novinite*, 2010. május 29., http://www.novinite.com/view_news.php?id=116668

¹⁸⁹ Bulgaria Rightist Vow Confiscation of Turkish Leader Properties. *Novinite*, 2010. január 27., http://www.novinite.com/view_news.php?id=112436

¹⁹⁰ Ethnic Turkish Leader Took BGN 1,5 M as energy Project Consultant. *Novinite*, 2010. március 10., http://www.novinite.com/view_news.php?id=114418

¹⁹¹ Bulgarian Court Exonerates Ethnic Turkish Leader. *Novinite*, 2010. október 18., http://www.novinite.com/view_news.php?id=121249

¹⁹² A GERB jó érzellemmel Kardzsaliban indította, ahonnan listás jelöltként sikeresen bejutott a parlamentbe.

Ráadásul a bolgárok széles rétege tekint megbízható szereplőként Rasidovra, aki „belülről” látja a török helyzetet. A képet tovább bonyolította, hogy a sikert látván 2010-ben Szergej Sztanisev is bejelentette, hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szocialista pártban a törökök integrálására.¹⁹³

A fentebbi problémák mellett Doğan-nak a HÖH-ban is konfliktusokkal kellett szembenéznie. A 2009-es pártkongresszus még egyértelműen az ő helyzetét biztosította be: noha közvetlenül az elnökválasztás előtt Doğan bejelentette, hogy lemond az elnökségről,¹⁹⁴ ennek ellenére a 769 delegált egyhangúan megszavazta az újabb hároméves ciklusra. 2010 elején átszervezte a párt Végrehajtó Irodáját, s több fontos személy kikerült belőle, többek között Kasim Dal is. Ez már akkor is feltűnést keltett, egy ideig azonban úgy tűnt, hogy a váltás nem jelent problémát.

Ez a vélemény megváltozott, amikor a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdoğan 2010. októberi látogatása alkalmával az utolsó pillanatban lemondta találkozóját a HÖH vezetőjével. Helyette Kasim Dallal folytatott megbeszélést (aki a parlamenti török–bolgár baráti bizottság vezetője), elsősorban a főmufti kérdésről.¹⁹⁵ A találkozó, illetve annak elmaradása már ekkor találgatásokra adott okot, többen ezt komoly jelzésként értékelték. Valóban, ez a találkozó lett a nyitánya Kasim Dal távolladásának a vezetéstől és egyre gyakoribb deliormani látogatásainak.

Törésre 2011 januárjában került sor, amikor Kasim Dal lemondott a Közpon-ti Végrehajtó Irodában betöltött tisztségéről. Az ekkor nyilvánosságra hozott nyilatkozatában lemondásra szólította fel és keményen kritizálta Ahmed Doğant, aki miatt szerinte romlott a párt megítélése. Dal keményen kritizálta a pártelnököt ügy-nökmúltja és korrupciós ügyei miatt.¹⁹⁶ Másnap a frakció tagjai – két tartózkodás és egy ellenszavazat mellett – kizárták soraikból Dalt,¹⁹⁷ februárban pedig elveszítette a párttagságát is. Az ügy hatalmas visszhangot váltott ki nemcsak a bolgár, de a török sajtóban is. A törökországi bulgáriai török szervezetek egy része állást is foglalt az ügyben, s támogatásukról biztosították a frissen kilépő képviselőt, míg keményen kritizálták Doğant.¹⁹⁸

A párttagságától is megfosztott Dal a sajtóban a továbbiakban is támadta a pártelnököt, azt állítván, hogy a kommunista titkosszolgálat embere, s belső forrada-

¹⁹³ Bulgaria Socialists Vow to Integrate Ethnic Turks. *Novinite*, 2010. április 12., http://www.novinite.com/view_news.php?id=115131

¹⁹⁴ Bulgaria Ethnic Turkish Party Leader Dogan Set to Resign. *Novinite*, 2009. december 12., http://www.novinite.com/view_news.php?id=110421

¹⁹⁵ Erdogan Snubbed Talks with Bulgaria's Ethnic Turkish Leader – Report. *Novinite*, 2010. október 6., http://www.novinite.com/view_news.php?id=120865

¹⁹⁶ Major Dissenter Slams Dogan, Exposes Rift Bulgaria's Ethnic Turkish Party DPS. *Novinite*, 2011. január 18., http://www.novinite.com/view_news.php?id=124086

¹⁹⁷ Bulgarian Ethnic Turkish MPs Expel Dissident Kasim Dal. *Novinite*, 2011. január 19., http://www.novinite.com/view_news.php?id=124308

¹⁹⁸ Istanbul-Based BULTURK Blasts Bulgaria's Ethnic Turkish Party. *Novinite*, 2011. január 18., http://www.novinite.com/view_news.php?id=124290

lomra szólított fel.¹⁹⁹ Azonban Dal nem alapított pártot, hosszú ideig csak többezres támogatottságot szerző Facebook-csoportja jelezte szimpatizánsai táborának növekedését²⁰⁰ (a közösségi oldalakon megindult a vita a HÖH belső megreformálásának szükségességéről), még akkor is, ha a csoport adminját a rendőrség rövid időre őrizetbe is vette tavasszal.

A további szakadásra sem kellett sokat várni. 2011 áprilisában egy újabb parlamenti képviselőt, az ifjúsági szervezet volt vezetőjét, Korman Ismailovot fosztották meg párttagságától, később pedig másokat zártak ki.²⁰¹ Kasim Dal távozása a vezetésből több elemző szerint a párt történetének egyik legnagyobb kihívását jelentette, hiszen a kezdetek óta Doğan mellett lévő, még a BMTKH-beli tevékenység miatt együtt elítélt és együtt raboskodó barátok szakítása komoly gondokra enged következtetni. Ráadásul Kasim Dal számottevő szervezőmunkát végzett a deliormani és a törökországi szervezet/kapcsolatok kiépítésében, s valóban jelentős tiszteletnek örvendett – olykor még bolgárok körében is.

Mindezek ellenére a törést, úgy tűnt, 2011 nyarára sikerült kezelni. Mindamellett, hogy megindult a kizártak elleni kampány, sikerült elejét venni a nyilvánosságra kerülő újabb belső kritikáknak, s a vezetés, illetve a frakció további része egyhangúan Doğan mellé állt. Ezzel párhuzamosan Kasim Dal a pártból kilépő magasabb rangú vezetők hagyományos dilemmájával találkozott: alapítson-e új pártot vagy sem. A szimpatizánsok mellett, úgy tűnik, a török miniszterelnök támogatását továbbra is élvezi: mind a 2011. júliusi, mind a 2011. szeptemberi bolgár–török miniszterelnöki találkozásokon Erdoğan külön kérte, hogy a bolgár delegációban Kasim Dal is helyet kapjon, s zárt ajtók mögött tárgyalásokat is folytatott vele. Ennek ellenére 2011 nyarán Kasim Dal többször is megerősítette, hogy nem akar pártot alapítani, pusztán belülről szeretné megreformálni a HÖH-t. Az év októberében egyszerre tartott helyhatósági és elnökválasztás viszont kiváló alkalmat jelentettek arra, hogy valódi kihívást intézzon Doğan ellen. Mivel a pártalapítást kizárta, ezért szövetségest keresett, s 2011 augusztusában Kasim Dal bejelentette, hogy Maria Kaponnal s az Egyesült Emberek Pártjával közös listán indul a helyhatósági választáson.²⁰²

¹⁹⁹ Renegade Calls for Revulotion in Bulgaria's Ethnic Turkish Party. *Novinite*, 2011. február 26., http://www.novinite.com/view_news.php?id=125687

²⁰⁰ Facebook Groups Shakes Bulgarian Ethnic Turkish Party Leadership. *Novinite*, 2011. március 29., http://www.novinite.com/view_news.php?id=126744

²⁰¹ Ismailov kemény vádakkal illette Doğant, aki szerint nem a párt alaptörvénye és programjának megfelelően jár el, és semmilyen belső reformkezdeményezésre sem ad lehetőséget, miközben égető szükség lenne a tíz éve változatlan pártszervezet megújítására és egy konstruktív ifjúsági tagozat kialakítására. Bulgaria's Ethnic Turkish Party DPS Shakes Off 2nd Dissenter. *Novinite*, 2011. április 19., http://www.novinite.com/view_news.php?id=127478

²⁰² Coalition around Bulgaria's ethnic Turkish dissenter tackles local voters. *Novinite*, 2011. augusztus 15., http://www.novinite.com/view_news.php?id=131141

A választások új színfoltja volt a török nyelv beemelése a kampányba. Kardzsali egyik, többségében cigányok lakta negyedében tartott kampányon Doğan és Remzi Osman törökül szólalt fel, ami nemcsak szokatlansága miatt volt új, hanem azért is, mert a bolgár törvények tiltják a bolgáron kívül bármilyen más nyelv használatát. Az utóbbi kijelentette, hogy akármi legyen is a törvény, ő a negyed nyelvén kíván szólni.²⁰³ Pár nappal később Kasim Dal a Razgradban tartott 15 perces beszédében szintén törökül szólt a hallgatósághoz. A beszéd hatalmas hírverést keltett Törökországban is, ahol a legtöbb lap Doğan bukásáról és a bulgáriai törökök új vezetőjéről cikkezett.²⁰⁴

A választás eredménye viszont nem változtatott a status quón. A nagy (ellenzéki) várakozásokkal ellentétben Kasim Dálnak nem sikerült komolyabb szavazótáborot maga mellé állítani, s csak néhány önkormányzatban tudta meggyengíteni a HÖH pozícióit. 2012 elejére-közepére egyre jobban érlelődik a pártalapítás Kasim Dal számára. Jelentősebb csoportok nem hagyták el a HÖH-t, nem került sor jelentős szakításokra és kilépésekre a párton belül, noha érezhetően növekedett a reformot követelők száma (és internetes aktivitása, a török–bolgár határ mindkét oldalán). A bulgáriai választókon kívül Dálnak nem sikerült maga mellé állítania egyetlen a törökországi szervezeteket. A legjelentősebb, a burszai székhelyű Bal-Göç továbbra is a jelenlegi pártelnököt támogatja, mások, így a Rumeli Türkler Derneği egyelőre nem foglalt állást. Harcosabb támogatásra a kevésbé számottevő Bul-Türk részéről számíthat,²⁰⁵ az erőviszonyokat viszont a helyhatósági választásokra vonatkozó törvény megváltoztatása nem engedte teljes egészében megmutatkozni. A Boriszov-kormány várhatóan kitölti a 2013 közepéig tartó parlamenti ciklusát. A fennmaradó időszakban Dal valószínűleg pártot fog alapítani, azonban ennek sikeressége – még egy határozottabb törökországi (választói) támogatás ellenére is eléggé kérdéses.

Eközben egyre több elemzés és fejtegetés lát napvilágot a HÖH új pozicionálásáról a bolgár politikai erőterben. Többen úgy gondolják, hogy a GERB-bel titkos alku született, mely a retorika színjén nem, hanem a kulisszák mögött zajló egyezkedésekben ölt testet. A 2011-es elnökválasztáson a HÖH szinte az utolsó pillanatig halogatta a támogatandó elnökjelölt nevének nyilvánosságra hozatalát. Doğan végül a szocialista jelölt, Ivajlo Kalfin melletti voksolásra szólított fel, bár hozzátette, csak akkor, ha ezért „csókot kap” az elnökjelölttől. Az elhíresült kijelentés ellenére sem sikerült győzelmet aratni, s Georgi Parvanovot a GERB vidékfejlesztési minisztere, Roszen Plevneliev váltotta. A helyi választási eredmények viszont felve-

²⁰³ Bulgaria's ethnic party addresses Roma constituency in Turkish. *Novinite*, 2011. október 12., http://www.novinite.com/view_news.php?id=132881

²⁰⁴ Turkish-Bulgarian leader's election speech in Turkish resonates in Turkey. *Novinite*, 2011. október 18., http://www.novinite.com/view_news.php?id=133045

²⁰⁵ Bulgaristan Türkleri: Azınlık Kaderinde Çatalanma Süreci (mi?). *Kircaali Haber*, 2012. június 4., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=8853

tették a gyanút, hogy a török párt mégsem állt ki Kalfin mellett a megfelelő mértékben, mivel a törökök kisebb számban szavaztak az elnökre, mint a helyhatósági választáson a HÖH jelöltjeire. Itt komolyabban felmerült a GERB-bel kötött titkos alku lehetősége, amit Lütüfi Mestan cáfolt.²⁰⁶

2012 tavasza újabb kérdéseket vetett fel, és egy komolyabb parlamenti átrendezésre vall. Egyrészt a BSP által felvetett bizalmatlansági indítványt már nem a HÖH támogatta, hanem az Ataka, amivel a GERB és a párt viszonya az előző egy évben megromlott.²⁰⁷ Továbbá az előző ciklus idején jelentős eredményként elkönyvelt Belene-atomerőmű oroszok általi felépítéséről szóló szerződést Boriszov felmondta, ami jelentős ellenzéki felhőrdülés váltott ki. Ezzel szemben a HÖH kiállt a GERB döntése mellett, holott korábban maga is érdekelt volt a Belene-projekt aláírásában és realizálásában.

PÁRTPROGRAM ÉS PÁRTSZERVEZET

Mint a párttörténeti részben is láttuk már, a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért a bolgár alkotmány és párttörvény által szabott feltételek miatt mindig is egy össznemzeti, liberális pártként lépett fel, melynek tagsága nyitott mindenki felé. Emiatt a pártprogramok nem tartalmaznak explicit török utalásokat, sőt, állandóan visszatérő motívum, hogy a párt nem etnikai alapon politizál, ellenzi a vallási fundamentalizmust és a szélsőséges nacionalizmust. Nem véletlen, hogy a HÖH szimbóluma a fehér alapon kék olajfaág, mellyel messze elkerüli a bárminemű nemzeti szimbolikát.

A párt programjait elemezve szembetűnő, hogy az átfogó, országos jelentőségű tényezők (ez korszaktól változóan a piacgazdaság, a NATO- és EU-csatlakozás stb.) és a kisebbségi jogok védelme mellett nem vetik fel az autonómiát, illetve az 1990-es évek elejét leszámítva, amikor sikerült elérni a török nyelvórák engedélyezését, a nyelvi jogok szélesítése alig jelent meg. A többi kisebbségi párttal összehasonlítva szembetűnő, hogy a HÖH nem fektet nagy hangsúlyt a nyelvre. A párt hivatalos nyilatkozatait bolgáruul teszik, a helyi fórumokon is inkább bolgáruul szó-

lálnak fel, a választási törvénynek megfelelően a legutóbbi helyhatósági választást leszámítva kizárólag bolgáruul folyt a mozgósítás. A fentebb említett okokból következik, hogy az autonómia bármilyen formájától is folyamatosan elzárkóztak Bulgáriában.

Az 1993-ban elfogadott alapító okirat a pártot egy, a nemzetközi emberi jogi szerződésekkel és az alkotmánnyal összhangban az emberi jogokért küzdő független társadalmi-politikai szervezetként határozza meg (1. cikk). Ennek az alapcéljai az emberi jogok védelme, a bulgáriai etnikai, vallási és nyelvi csoportok számára a szabadságjogok biztosítása, az etnikai gyűlölet visszaszorítása, fejlődés elérése a gazdaság és természetvédelem területén, egy, a béke megőrzését biztosító bolgár külpolitika kialakítása (2. cikk). Az eszközök pedig: a szabadságjogok biztosítása minden állampolgár számára, a jogállam megteremtése, a vallási és etnikai kisebbségek védelme, az oktatáshoz való jog és a politikai részvétel biztosítása (3. cikk).²⁰⁸

Az 1994-es választási program elsősorban az emberi jogi és a piacgazdaságba történő átmenet problémáira reflektált. Az elsődleges célok az állampolgárok közötti béke megtartása, nemzeti biztonság és belső stabilitás, az emberi és kisebbségi szabadságjogok, az állampolgárok tulajdonának garantálása, biztonság és gazdasági fejlődés, minden állampolgár számára szociális védelem biztosítása.

A párt programjában nagyobb teret szentel a kisebbségi jogok védelmének, anélkül hogy bármely kisebbségi (etnikai, vallási) csoportot a nevére nevezne. E jogok hangsúlyozásának – erre a program több pontot említést is tesz – a szomszédos Jugoszláviában, elsősorban Boszniában történő események szolgáltatnak keretet, s üzenete egyértelmű: a kisebbségi jogok biztosításával megelőzhető a boszniai példa. Emiatt „a HÖH a maga stratégiáját a Balkán történelmi eseményeire és aktuális politikai folyamatait figyelembe vevő reális politikára építi. A párt törvényre és rendre épülő államot akar, békét – nem úgy, mint Balkán többi részén”, és „a nyelvi-vallási sokszínűség megtartása végett a szabad névválasztásért, az anyanyelven történő oktatásért, a tömegkommunikáció használatáért, az vallásgyakorlás szabadságáért, a végrehajtó és törvényhozó hatalomból való részesedésért áll ki”.²⁰⁹ A másik fontos pontot a gazdasági fejlődés jelenti. Ebben a bankhálózat fejlesztését, a privatizáció fontosságát és a kis- és középvállalkozások támogatását emelik ki.

A gazdasági részben nagy szerepet szánnak a mezőgazdaságnak. A párt követelése között szerepel a földnélküliek vagy kevés földdel rendelkezők földhöz juttatása, a mezőgazdaságot védő törvény és a termelőket támogató megfelelő hitelrendszer kidolgozása. A mezőgazdasági részben nagy szerepet szánnak a török lakosság szempontjából kiemelt jelentőségű dohánytermelésnek. Kimondják, hogy a dohánytermelőket meg kell védeni (állami támogatás, garantált árakon biztosítani

²⁰⁶ Bulgaria's ethnic Turkish party insist it played fair at presidential elections. *Novinite*. 2011. november 3., http://www.novinite.com/view_news.php?id=133606

²⁰⁷ Ez részben a török-bolgár közeledésnek tudható be, mely a bolgár miniszterelnököket sokkal mérsékeltebb retorikára, s többszöri konfrontációra készítette Sziderovval. Emellett az Ataka jelentős belső problémákkal kényszerült szembenézni, így többen kiléptek a parlamenti frakcióból, egyik EP-képviselője is lemondott párttagságáról. Eközben a vezető komoly korrupciós botrányba keveredett, s a meredeken zuhanó népszerűségeen kívül alig sikerült megtartani a parlamenti frakcióalakításhoz szükséges képviselőszámot. Ráadásul a függetlenné váló képviselők jellemzően a GERB mellett voksolnak, ami egyre magabiztosabban tudja elfogadatni programját a növekvő számú függetlenek támogatása mellett.

²⁰⁸ A párt alaptörvénye. *Hak ve Özgürlük*, 1993. december 17., 51. szám.

²⁰⁹ 1994-es választási program. *Hak ve Özgürlük*, 1994. november 21., 22. szám.

kell a dohányfelvásárlást). Végezetül a munka méltósága és a szociálpolitika megőrzése terén meghatározott céljaik között szerepel a reáljövedelmek megőrzése, új munkahelyek létrehozása, és ezzel párhuzamosan a munkanélküliség csökkentése és a magasabb színvonalú oktatás elérése.²¹⁰

A 6. nemzeti kongresszuson elfogadott program sem egy klasszikus kisebbségi párt követeléseit tartalmazza. Ugyan bekerült a kisebbségi jogok védelme és a bolgár etnikai modell fenntartásának szükségessége, a programot alapvetően az EU-csatlakozást követő „teendők” dominálják. Így a gazdasági fejlődés és munkahelyteremtés segítségével még jobb életszínvonal elérését határozzák meg célként (hatásos szociálpolitika, elérhető egészségügyi szolgáltatások, demográfiai válság leküzdése stb.). Ugyanígy került be a programba a versenyképes gazdaság létrehozása, a befektetésbarát politika (adókedvezmény, egyablakos rendszer stb.) és a regionális politika. Az oktatáspolitikára vonatkozóan az esélyegyenlőség jegyében a bolgár nyelv elsajátításának szükségességét emelik ki, már az iskola előtt, illetve magasabb szintű oktatást kívánnak elérni Bulgáriában, versenyképes tárgyak tanításával (nyugati nyelvek, informatika).²¹¹

A következő kongresszust (2009) már egy merőben más helyzetben kellett megtartaniuk, amire reflektált a pártprogram is. Míg a 2006-os kongresszust az eufória jellemezte, addig 2009-ben a vesztes választás után nemcsak a jobboldali pártok (s ezen belül az Ataka) megerősödésével kellett számolni, hanem a begyűrűző gazdasági válsággal is. A programban ennek megfelelően felhívják a figyelmet a veszélyes nacionalizmusra és a fellépő centralizációs törekvésekre. A program a politikai átrendeződésre adott válaszon kívül egy szociálpolitikai nyilatkozat. A HÖH ezek szerint ki fog állni a gazdasági válság által sújtott szegények mellett, s megszorító intézkedések esetén elkötelezi magát a segélyek csökkentése és az adóterhek növelése ellen.²¹²

A rendelkezésre álló párt- és választási programok tekintetében a párt teljes egészében alkalmazkodott a bolgár törvényi szabályozáshoz. Ezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy mennyire tekinthető etnikai pártnak, ha a programjában ugyan felmerül a kisebbségek védelme, ám egy átfogó liberális keretbe ágyazva. Szintén elgondolkodtató Ahmed Doğan a 7. kongresszuson elmondott pártelnöki beszéde, melyben egyszer történt – egy röpké mondat erejéig – hivatkozás a törökségre, illetve a vezető kijelentette, hogy a „kisebbségi problémákat sikerült megoldani”. Történt mindez az erősödő Ataka és egyéb jobboldali pártok támadásainak tükrében.

A párt programjait és eredményeit tekintve elmondható, hogy az 1990-es évek első felében, amikor sikerült elérni a kommunista rendszer megszüntetését és alap-

vető kisebbségi jogok biztosítását, illetve a speciális kérdések, mint a hazatérők ingatlanjainak visszaszolgáltatását, gyakorlatilag megvalósították a legfontosabb célkitűzéseiket. Felmerült ugyan, de sosem emelkedett igazi politikai kérdéssé az oktatás helyzete. A HÖH gazdasági programja mindig kapott szociális dimenziót is. Míg a párt az elmúlt két évtizedben támogatta a privatizációt és az ország uniós integrációját, szociálisan is érzékeny maradt bizonyos ügyek, így a Bulgartabak privatizációja és a regionális fejlesztéspolitika iránt. Ezek kulcsfontosságúak voltak a szavazótábor megnyerése szempontjából. Mindezek alapján a HÖH követeléseit tekintve egy alapvetően baloldali-liberális, s korlátozottan etnikai programmal rendelkező pártnak tekinthető, melynek legfőbb érdeme – a doğani retorikát követve – „a csatlakozás előtt [...] az etnikai kártya megszűnése, köszönhetően a HÖH jelentős hozzájárulásának a békés átmenethez, és a bolgár etnikai modell értékeinek bemutatása a NATO-nak és EU-nak”.²¹³

Méltán vetődhet fel a kérdés, hogy miért képes a kifelé kommunikált liberális párt jelleg ellenére szilárdan megőrizni a török szavazótábor, hiszen a pártprogramban és a választási programokban igen korlátozottan jelenik meg a törökség – a programok alapján kisebbségi nacionalizmussal aligha vádolható a párt. A török szavazótábor megnyerésében-megtartásában jelentős szerepet játszik az emlékeztetpolitika. Minden év telén-tavaszan az 1984/85-ös asszimilációs kampány, illetve az 1989-es nagy kirándulás emlékhelyein ünnepekre kerül sor, ahol a vezetők rendszeresen emlékeztetik a török kisebbség tagjait, hogy azok a régmúlt idők még visszatérhetnek. A rendszeres megemlékezésekkel – melyeket az utóbbi hét évben az Ataka szélsőséges szólami tettek kontrasztossá – a HÖH a nyolcvanas években szerzett élmények egyik fontos konzerválójává vált, s ezáltal szavatolja a bulgáriai törökségben ezen élmények továbbélését. Szintén ennek köszönhető, hogy a megosztottságtól féltő törökök kevésbé hajlandóak más pártra szavazni.

A párt szervezeti felépítését az 1990 márciusában tartott alapító konferencián határozták meg, s némi módosítás ellenére lényegében az akkor kialakított struktúra van életben napjainkban is. A párt legfőbb szerve az 1990-es alaptörvény szerint a Nemzeti Kongresszus lett, mely ekkor meglehetősen széles jogköröket kapott. Az összes központi szerv elnökének és tagjainak a megválasztását, a párt alaptörvényének, a pártprogramnak, a költségvetésnek az elfogadását is a kongresszus hatáskörébe utalták, ahova minden 500 tag után delegáltak képviselőt. A három év múlva megtartott újabb Nemzeti Kongresszuson viszont már több változtatást is életbe léptettek, s megkezdődött a háromévente összehívandó szerv hatásköreinek csökkentése, így megszűnt az alelnökök kinevezésének, a költségvetés elfogadásának kötelezettsége. A delegáltak kiválasztását is a Központi Tanács által meghatározott rendszerhez kötötték, hiszen az eltelt három év alatt végzett szervezőmunka hatására jelentősen bővült a párttagság. A tendenciának megfelelően jelenleg a párt

²¹⁰ Uo.

²¹¹ 6. nemzeti kongresszus határozatai. Lásd: <http://old.dps.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0321&g=>

²¹² Letölthető a párt honlapjáról: <http://www.dps.bg/about/program-declaration.aspx>

²¹³ 7. nemzeti kongresszus, Ahmed Doğan beszéde, 2009, 8.

alaptörvényéről, az elnök személyéről, a Központi Tanács és a Központi Ellenőrző Testület tagjairól és vezetőjéről döntenek a rendezvényen. A Nemzeti Kongresszus viszont továbbra is a párt életének fontos, reprezentatív része maradt, mivel ezeken az alkalmakon nemcsak a párttagok, de a politikai szövetségesek is részt vesznek (nemcsak Bulgáriából, de Törökországból is, s esetleg a többi balkáni török párt is tiszteletét teheti). Emellett a kongresszus kiemelt része a pártelnök értékelő beszéde, mely nemcsak reflektál az eltelt három év főbb eseményeire és eredményeire, de de facto pártprogramként utal a jövőbeli kihívásokra és az elérendő célokra.

A HÖH legfőbb szerve, a Központi Tanács szerepköre és tagsága is jelentős változáson ment keresztül. Egyrészt néhány feladatot átvett a Nemzeti Kongresszustól, másrészt jelentősen megnövelték a létszámát. Az 1990-es alaptörvény szerint a pártelnök, a megyei tanácsok vezetői és a Központi Végrehajtó Iroda tagjai kaptak helyet benne. A tagság a későbbiekben jelentősen kibővült.²¹⁴ Az 1993-as kongresszus rendelkezései szerint a parlamenti frakció tagjai, s a párt delegálta miniszterek is helyet kaptak benne. Később a lista kiegészült a Nemzeti Kongresszuson részt vevő delegáltak által választott 43 személlyel, majd a 2006-os nagy létszámbővítéskor a tagságot felemelték 162 főre, a külföldi „nyitásra” való tekintettel négy törökországi képviselő is helyet kapott a szervezetben. Az ifjúsági tagozat megszervezése az 1990-es évek végétől további létszámbővüléssel járt, mivel a szervezet vezetősége és a tagozat megyei tanácselnökei (lényegében lemásolván a párt felépítését) szintén tagokká váltak. A pártelnök mozgásterének megtartására legalább 15 főt nevezhet ki tanácsagnak.

A 2012 közepére már 167 főre bővült Központi Tanács háromhavonta ülésezik. Feladatai közé tartozik, hogy a HÖH programjában szereplő célkitűzéseknek megfelelő döntéseket hozzon, megszavazza a saját költségvetését, továbbá megválaszthatja vagy elmozdíthatja a megyei tanácsok elnökeit, meghatározza a párt szimbólumait, jóváhagyja az ifjúsági tagozat szabályzatát és programját, összehívhatja vagy meggátolhatja a megyei és járási konferenciák összehívását, kinevezi a párt szóvivőjét. Döntéseit kétharmados többséggel hozza.

A HÖH működésében kulcsszerepe van az elnöknek.²¹⁵ Ahogy a történelmi összefoglaló részben láttuk, Ahmed Doğan az elmúlt két évtizedben sikeresen őrizte meg hatalmát, és szorította ki a vetélytársakat. Az alaptörvény szerint az elnök képviseli a pártot a különböző fórumokon, s munkájáról beszámol a Központi Tanácsnak és a Nemzeti Kongresszusnak. Kinevezési jogköre viszont elég széles: ő hagyja jóvá a parlamenti képviselők és a polgármesterek névsorát,²¹⁶ a Központi Tanács és a Központi Végrehajtó Iroda vezetője is egy személyben.

Az előbbibe plusz tagkinevezési jogköre is van, míg az utóbbi tagjainak listáját ő állítja össze, melyről a Központi Tanács dönt. Ez utóbbi a gyakorlatban viszont nem feltétlenül a Központi Tanács bevonásával történik. Így például 2010 januárjában Doğan pár óra alatt átszervezte a Központi Végrehajtó Irodát, igaz, 80%-ban maradtak a korábbi tagok. Az elnökhelyettesek terén viszont már nagyobb volt a mozgás, itt egyedül Lütüf Mestan őrizte meg pozícióját, másokat lemondattott. Így Kasim Dal, a korábbi miniszter Emel Etem, Yünel Lütüf, Rosz-szen Vladimirov és Jordan Conev átadták helyüket az SDS-től átigazoló Ruşen Rizának, Feliz Hyusmenova EP-képviselőnek, Hriszto Biszerovnak és Aliosman Imamovnak.²¹⁷ A Végrehajtó Iroda tagjainak felmentését szintén kezdeményezheti (ebben az esetben színén a KT dönt), azonban a gyakorlatban ez csak formalitás. Az elnök hatalmát tovább erősíti, hogy a felsőbb szervekből egyedül az elnök kezdeményezheti a nem kívánt személyek visszahívását. Végezetül, az 1993-as alaptörvény nyolc helyettesről rendelkezik;²¹⁸ ezek a tisztségek viszont a jelenlegi alapszabályban nem szerepelnek.

A Szófiában székelő Központi Végrehajtó Irodát a pártelnök hívja össze. Az 1993-ban elfogadott alapszabály szerint a KVI tagsága a pártelnökből, annak helyetteseiből és a négy regionális koordinátorból áll (Északnyugat-, Északkelet-, Délnyugat- és Délkelet-Bulgária – ezen utóbbi tisztség később megszűnt). A KVI határozza meg a Központi Tanács napirendjét, a KT-n elfogadott döntések megvalósítását felügyeli, kezeli a szervezeti problémákat, rendszeresen egyeztet a többi kontrollhatósággal. A szerv gyakorlatilag a pártelnök háttértábjá, mely a párt végrehajtó szerve is egyben.

A HÖH megyei, járási és helyi szervezetei lényegében ezt a fenti rendszert követik. Ennek megfelelően a megyei konferencia jelenti a következő szintet. A megyei konferenciát háromévente a Központi Tanács, a párt elnöke vagy a megyei tanácsok hívhatják össze (12. cikk). A konferencia határozza meg a járási tanácsok területi elhelyezkedését és számát. Megválasztja a megyei elnököket, meghatározza a megyei tanács és a megyei ellenőrző bizottság tagjainak számát, s megválasztja őket. A döntéshozatal a jelenlévők egyszerű többségével történik.

A megyei tanácsot a megyei konferencia választja. Legalább havonta egyszer ülésezik, döntést a jelenlévők egyszerű többsége hoz. A tagjait maga távolíthatja el. A megyei szint végrehajtó szerve a megyei végrehajtó iroda, melynek tagjait a

²¹⁷ Bulgaria Ethnic Turkish Party Chair reshuffles Leadership. *Novinite*, 2010. január 11., http://www.novinite.com/view_news.php?id=111840

²¹⁸ 1. Szervezeti ügyekért és pártközi kapcsolatokért felelős helyettes, 2. külpolitikai helyettes, 3. személyi ügyekért felelős helyettes, 4. gazdasági és mezőgazdasági kérdésekért felelős helyettes, 5. társadalmi ügyekért felelős helyettes, 6. emberi jogokért felelős helyettes, 7. biztonságpolitikai helyettes, 8. állami és nem állami intézményekkel fenntartott kapcsolatokért felelős helyettes. Lásd: 1993-as alaptörvény, 8. cikk.

²¹⁴ Erről lásd részletesebben: Özgür, i. m., 119–130.

²¹⁵ A párt alapszabálya megtekinthető a párt honlapján: <http://www.dps.bg/about/regulations.aspx>

²¹⁶ Ez rendszerint a felsőbb szinteken okozhat gondokat, a kevésbé fontos pozíciók esetében nem szokott módosítás lenni.

megyei tanács választja ki. A megyei tanács elnöke képviseli a pártot megyei szinten és irányítja a megyei tanácsot, egyben a megyei végrehajtó iroda vezetője. Ha parlamenti képviselővé válik, automatikusan le kell mondania. Ha a megyei tanács vezetője nem a pártprogrammal összhangban jár el, akkor a központi tanács lemondathatja (13. cikk).

A járási szinten is a már említett struktúrákat alakították ki (14. cikk). Három évente itt is összehívják egy járási kongresszust (amelyet a Központi Tanács, a megyei tanács vagy járási tanács kétharmados döntésével összhangban választanak). Itt megválasztják és meghatározzák a járási tanács és a járási ellenőrző bizottság létszámát, és megválasztják tagjait. Egyszerű többséggel hozzák a döntéseket. Az alaptörvény szerint havonta egyszer ülésező járási tanács meghatározza a helyi szervezetek létszámát, alacsonyabb szinteken irányítja a stratégia alkalmazását. A tanácselnök irányítja a járási igazgatóságot (15. cikk).

A HÖH szervezeti felépítésében a legalacsonyabb szintet a tíz főből kialakított helyi szervezet képezi (7. cikk). Őket az évente legalább egyszer összehívott általános gyűlés képviseli, ahol megválasztják a vezetőt, a helyi tanács tagjait és az ellenőrző bizottságot (16. cikk). A helyi tanács végrehajtja a pártprogramot, a helyi sajátosságokat figyelembe véve. A helyi tanács vezetője képviseli a pártot, és irányítja a helyi tanács munkáját.

A párt ellenőrző szervei közé tartozik a helyi ellenőrző bizottság, a járási ellenőrző bizottság, a megyei ellenőrző bizottság és a Központi Ellenőrző Bizottság. Ezek a bizottságok felügyelik a pártprogram és a felsőbb szintek utasításainak végrehajtását, a helyi szint pénzügyeit, 14 napon belül válaszadási kötelezettség van a panaszlevelekre. Az ellenőrző bizottság elnöke részt vesz a helyi tanács munkájában.

A párt parlamenti frakciójának összetételét is erősen befolyásolja a pártelnök. A választási lista összetételére a pártelnök mondja ki az utolsó szót. A frakcióban a HÖH vezetőjének mindig helyt kell kapnia, s a párt alkotmánya szerint ő a frakcióvezető is egyben (26–29. cikk). A frakció kötelessége, hogy a parlamenti munkában a pártprogramnak megfelelően járjon el. Ennek megfelelően a prioritásokat a Központi Tanáccsal egyeztetve határozzák meg.

Az ifjúsági tagozat létrehozására 1998 augusztusában, Sumen városában került sor, amikor megtartották az első ifjúsági nemzeti kongresszust, melynek elnökévé Mustafa Karadayát választották. A következő hónapokban workshopokat tartottak országszerte, a Friedrich Naumann Alapítvány támogatásával, melynek (is) köszönhetően a taglétszám látványos növekedésnek indult. A 2000-es kongresszuson már 24 ezer tagot számlált országszerte. Ekkor megváltoztatták a tagozat státútumát, és Központi Végrehajtó Irodát állítottak fel öt ember vezetésével. A 2003-as kongresszus alkalmával növelték a Végrehajtó Tanács létszámát, illetve elindították az Ifjúsági Központok Kezdeményezést, melyet Bulgária minél több településén is ki akartak építeni. Ezzel párhuzamosan sikerült belépni az európai liberálisok ifjúsági szervezetébe, illetve a balkáni liberális ifjúsági szervezetek szövetségének

is tagjává vált.²¹⁹ A HÖH vezetése az ifjúsági tagozat megalapításával párhuzamosan komoly ösztöndíjrendszert hozott létre, melynek keretében több mint ezer fiatal küldött Európába tanulni, ezzel is enyhíteni kívánván a szakemberhiányt.²²⁰ A program sikeresen működik: az ösztöndíjasok egy része jelenleg a vezetésben vagy éppen az Európai Unió parlamentjében van.

A tagozatnak saját alaptörvénye van (18. cikk), azonban az ifjúsági tagozat ugyanúgy tagolódik, mint a HÖH szervezete, s abba illeszkedve, korlátozott autonómiával rendelkezik. Bár a tagozat elfogadja a saját programját és szabályait, ezt a HÖH Központi Tanácsának kell jóváhagynia. A HÖH bármely 35 évnél fiatalabb tagja az ifjúsági tagozat tagja lehet, akik aztán helyet kapnak a különböző szintű kongresszusokon.

Végezetül 2009 elején Szófiában, Szilisztrában és Sumenben létrehoztak nőegyleteket is, melyek a nők politikába történő bevonását célozzák (bár a nők nincsenek felülreprezentálva a HÖH-n belül, de néhány emblemikus politikust mégis ki tudott termelni magából a párt, így Emel Etemet és Filiz Hüsmeniovát).

A párttagság a törvényi háttérre való tekintettel meglehetősen inkluzív. Bárki beléphet, aki nem tagja más politikai formációnak, nagykorú és bolgár állampolgár (4. cikk), illetve külön kiemeli a szabályozás, hogy külföldön élő bolgár állampolgárok is kérvényezhetik felvételüket. A kérelmezőről a helyi, illetve a járási tanács dönt. A tagság összetételéről meglehetősen vegyes információk állnak rendelkezésre. A média felé a HÖH politikusai mindinkább hangsúlyozzák, hogy a bolgárok aránya 20–25%, ezzel is aláhúzván a párt etnikumok feletti jellegét. Ezzel szemben az arány valamivel kevesebb, 10% alatti. További pár százalékot tesznek ki a cigány és a pomák párttagok. A párt a liberális önpozicionálása ellenére valóban etnikai párt.

A párttagság létszáma 2011 közepén 62 ezer fő volt, amiről belső nyilvántartást vezetnek.²²¹ Ez a létszám a pártszakadások ellenére stabilnak mondható, tíz évvel ezelőtt is kb. 59 ezer fő tartozott a párt kötelékébe. Ezzel a 2000-es évek elején az 1989 után alapított pártok közül a legnagyobb tagsággal rendelkező párt (a Bolgár Szocialista Párt kb. 200 ezres tagságával a legnagyobb formáció volt az országban), s ugyanekkor a közép-európai posztkommunista országokhoz képest magasabb párttag/választó aránnyal rendelkezett az ország.²²² A HÖH a hatvanezres tagsággal viszont a többi bolgár párt közül is kitűnt, hiszen ennek alapján megközelítőleg minden tizedik bulgáriai töröknek tagnak kellene lennie. Az ifjúsági tagozat kb. 20 ezres létszámát hozzáadva még magasabb számot kapunk. Ebből kifolyólag a törökországi szavazótábor bekapcsolása előtt a párttagság mobilizálása volt fontos

²¹⁹ <http://www.mdps.bg/eu/history.html>

²²⁰ Katsikas, i. m., 76.

²²¹ Interjú a kardzsali belső pártirodában, 2011 nyara.

²²² Spirova, Maria: Political Parties in Bulgaria. *Party Politics* (2005) No. 5. 601–622, 606.

tényező a választásokon (a szavazat/párttag arány 1997-ben 1:5,4-hez, 2001-ben 1:5,7-hez, 2009-ben pedig 1:10-hez volt).

A párt a szavazótáborának regionális koncentrálttsága ellenére folyamatosan terjeszkedett az országban, 2003-ban már 218 járásban (az összes 79%-a) rendelkezett helyi szervezettel. Ebben jelentős szerepet játszott, hogy a liberális, össznemzeti jelleget elősegítendő a pártvezetés nagy hangsúlyt helyezett a bolgárok lakta régiókbeli központok felállítására – ahogy Bulgáriában a többi pártvezető is a helyi struktúrák kiépítését tartja a választási sikerek egyik kulcstényezőjének.²²³

A fenti jellegzetességekből kifolyólag a HÖH az egyik legmeghatározóbb aktor a törökök lakta területeken. A helyi véleményformáló értelmiség jelentős része (kulturális egyesületek vezetői, tanárok stb.) párttag, így a párt jelenléte a kulturális eseményeken is gyakori. A kulturális aktivitás különösen választási időszak felé közeledve válik intenzívvé. Lehetőség szerint ezekbe becsatornázzák a törökországi szervezetek néhány vezetőjét is, s a különböző néptáncscsoportok, kórusok közötti találkozók rendszerint politikai színezetet is kapnak. A HÖH helyi szerepét több kritika is érte, miszerint nemcsak a kulturális életet, de a helyi szinten történő gazdasági érvényesülést, a karrierlehetőségeket is erősen befolyásolja.²²⁴

VÁLASZTÁSOK

A párttörténeti részben szükségszerűen utaltunk a választási eredményekre, melyek adott ciklusban meghatározták a parlamenti frakció létszámát, illetve a HÖH mozgásterét. Az alábbi részben az eredményeket és a szavazótáborban lejátszódó tendenciákat részletesebben tekintjük át. A HÖH választási eredményeit illetően három szakaszt különíthetünk el (1990–1991; 1994–1997; 2001–). Az első két választás (1990 és 1991) a bulgáriai törökség számára az első demokratikus szavazás lehetőségét jelentette, a párt igen jó eredménnyel szerepelt. Az 1990-es évek közepén, második felében viszont a szavazatok jelentős csökkenésével kellett szembenéznie, végezetül, a harmadik szakaszban, a 2000-es évektől kezdve folyamatos növekedést láthatunk.

A rendelkezésre álló források (a Gallup által 1992-ben²²⁵ és 2005-ben²²⁶ és az Alpha Research által 2009-ben²²⁷ eltérő módszertannal készített kutatások) igazolják, hogy a liberális-össznemzeti szólamok ellenére, a HÖH szavazóbázisa alapvetően török nemzetiségű. Az 1992-es felmérés szerint az etnikai hovatartozást illetően a párt szavazótáborának 87%-át adták a törökök, míg a cigány népesség 4, a bolgár pedig 3%-ot tett ki (a többiek más csoportból kerültek ki). Ugyanezen kutatás szerint viszont a török társadalom megosztott: csak 47%-uk szavazott volna a HÖH-re, miközben 14%-uk a Bolgár Szocialista Pártra, 11%-uk pedig a Demokratikus Erők Uniójára (s 18%-uk nem szavazott volna).

A 2000-es évek során készített két felmérés, melyek választás utáni exit pollokra épülnek, már sokkal kedvezőbb eredményt mutatnak – igaz, csak a biztos pártválasztókat mérték vele. A legérdekesebb a választók körében mért stabilitás: 2005-ben és 2009-ben is a választáson részt vevő törökök 87, a bolgárok 1,6%-a szavazott a pártra. Változást a cigány és az egyéb etnikumú lakosság esetében látni: a cigány választók körében 2005 és 2009 között 20-ról 29%-ra nőtt, míg az egyéb, viszont alacsonyabb számú etnikumhoz tartozóknál 29,5-ről 23,5%-ra csökkent a párt támogatottsága.

A 2009-es választáson az ország egész falusi népességének 31,2, a kisvárosinak 8,3, a nagyvárosinak 2,4, míg Szófiának 0,6%-a adta voksát a pártra, ami a 2011-es népszámlálás adataival összevetve igazolja, hogy a párt szavazóinak többsége falun él. A választók képzettségét tekintve is jól követhető a társadalmi szerkezet: a HÖH az alacsonyabb képzettségűek körében örvend nagyobb népszerűségnek: 2009-ben az összes alapfokú végzettséggel rendelkező szavazó 36,3, a középsikolai végzettségűek 11,4, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 3,7%-a adta voksát a pártra.²²⁸

A párt első megmérettetésén, az 1990. június 10–17-i választáson 6,02%-ot szerzett, s 23 képviselőt tudott a parlamentbe juttatni. A feltűnően nagy választási részvétel mellett (90% az első, 85% a második fordulónál, amit azóta sem sikerült megismételnie a bolgár választóknak) és a jelentős szavazatszám ellenére a HÖH 6% körüli eredménye pusztán a negyedik helyre volt elegendő. Már ekkor is a törökök lakta területek hozták a legtöbb szavazatot, így például Kardzsaliban közel

²²⁵ Özgür, i. m., 160–167.

²²⁶ http://www.gallup-bbss.com/index.php?option=com_content&view=article&id=123%3A-Parliamentary-elections-June-2005-Exit-poll-results-Demographic-profile-Total-country&catid=63%3AParliamentary-elections-2005&Itemid=104&lang=bg

²²⁷ http://alpharesearch.bg/en/social_research/political_and_economic_monitoring/general_election.html

²²⁸ Ezzel az eredménnyel az alacsonyabb fokú iskolai végzettségűek közül a legnagyobb „népszerűségnek” örvend. A második preferált párt a Koalíció Bulgáriáért lett 24%-kal, míg 20%-nyi eredményével a GERB a harmadik helyet szerezte meg.

²²³ Uo. 609–613.

²²⁴ Yanakiev, Yantsislav: Problems and Prospects of the Integration of the Turkish Ethnic Group in Bulgarian Society. In *Patterns of Interethnic Integration*. Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts No. 57. Berlin, 2007, Osteuropa-Institut der Freien Universität Berlin Abteilung Soziologie, 43–52, 48–50.

65%-ot, Razgradban 38,65%-ot, Szilisztrában 27,2%-ot sikerült elérni.²²⁹ Ezekben a megyékben viszont a kapott szavazatok arányánál mindenhol nagyobb volt a török lakosság aránya a lakosságon belül – ennek két fő oka van: a török kisebbség körében az első választáson nem sikerült ugyanakkora mozgósítást elérni, mint a bolgárok körében; az alacsonyabb szavazatszámhoz a nagy kirándulás okozta „népességvesztés” is hozzájárult. A mozgósítás a pomákok körében is alacsony volt: a választási eredmények szerint a Rodopében lévő Szmoljan megye muszlim lakosságának csak a töredékét sikerült megszólítani, azok is főleg törökök voltak.

Az 1991-es választás már jobb eredményeket hozott a HÖH számára. A párt folyamatosan bővülő tagsága, helyi szervezeteinek kiépítése, a Törökországból 1990 nyara után visszatérők, s végezetül az a körülmény, hogy egyetlen nagy párt sem vette programjába a kisebbségek helyzetének javítását, mind a Mozgalomnak kedvezett.²³⁰ Ennek megfelelően sikerült növelni a szavazatok számát (418 168) és arányát (7,55%). Ráadásul a csökkenő választási részvétel (83,9%) is a törököket és a muszlimokat egyre jobban mobilizáló pártnak kedvezett, bár a Törökországból visszatérők regisztrációjával több megyében is gondok akadtak.²³¹ Az ötvenezer új szavazat révén minden megyében növelni tudta a szavazatainak arányát, leglátványosabban Szmoljanban (3,47%-ról 12%-ra) és Targovistében (19,5%-ról 27,32%-ra). A Rodopében tapasztalt előretörésben jelentős szerepet játszott, hogy több pomákokot is indítottak a jelöltek között.²³² A parlamentivel együtt tartott helyhatósági választás is a HÖH sikerét hozta: ekkor összesen 653 járási és falusi vezetőt, illetve 1144 megyei tanácstagot delegálhatott.²³³

A Hak ve Özgürlükler Hareketi számára fennállása során az 1994-es választás jelentette a legnagyobb fiaskót. Az 1994. december 18-án tartott választáson a HÖH korábbi szavazatainak 32%-át elvesztve csak 283 ezer voksot kapott, ezzel 5,44%-os eredményt ért el, s csak 15 képviselőt küldhetett a parlamentbe.²³⁴ A HÖH számára az egyetlen sovány vigaszt az jelentette, hogy immár az összes megyében kapott szavazatot, s ezzel de facto is országos párttá vált.

A korábbi eredményekhez képest drasztikus visszaesésben több tényező játszott közre. A pártot érő belső válság és az alternatív pártok megjelenése több tízezres szavazatvesztést eredményezett, azonban a legfontosabb tényezőt a török lakosság gazdasági emigrációja jelentette. A HÖH már 1992-ben fellépett ez ellen, s a törököket maradásra szólította fel, illetve kapcsolatba lépett a törökországi ható-

ságokkal is, akik szintén a maradás mellett álltak ki.²³⁵ 1991 és 1994 között több tízezer török vándorolt Anatóliába; a párt véleménye szerint emiatt csak Kardzsaliban 20 ezer, Razgradban 4000, Dobricsban és Sumenben 2000-2000 választót veszítettek.²³⁶ Az érvényben lévő választási törvény 14. pontja ugyan lehetővé tette a kivándorló törökök részvételét a választáson, de a bürokratikus nehézségek miatt csak mintegy 2000 szavazat érkezett külföldről. A választás nagy nyertese a korábbi ellenzéki szerepben lévő Bolgár Szocialista Párt lett, mely a szavazatok több mint 40%-ának megszerzésével párhuzamosan a HÖH nyugdíjas és cigány támogatóinak egy részét is megnyerte.²³⁷ A török és muszlim lakosság egy jelentős része nem a HÖH-re szavazott. Így például a mozgalom helyi szervezetének számításai szerint 75%-ban muzulmán Kardzsaliban csak a szavazatok 50,5%-át, a szintén muzulmán többségű Razgradban közel 12 ezer szavazat elvesztésével az összes voks 34%-át tudta megszerezni a párt. A visszaesés hasonló mértékű volt több más, nagyobb török népességgel rendelkező megyében is.

Az 1995-ös helyhatósági választás konszolidált sikert hozott a HÖH számára. A török és egyéb muszlim szavazók mozgósítása mellett több kerületben a jobboldallal koalícióban indította jelöltjét, aminek révén az egyik legsikeresebb ellenzéki párttá vált a választáson, s 26 járás vezetését szerezte meg.²³⁸ Ugyanakkor, ahogy a korábbi részben láttuk, a Kardzsaliban elért eredményt a szocialisták megtámadták, s hosszas huzavona után csak 1996-ban mondta ki a bíróság a párt jelöltjének győzelmét.

Az 1997-es előrehozott választások kedveztek a Mozgalomnak: az ellenzékben eltöltött évek proteszt szavazatokat hoztak számára, és megkímélték az átalakulás okozta népszerűségvesztéstől. A szocialista vezetés idején elodázott gazdasági reformok miatt súlyos gazdasági válságba került az ország, s a felszökő infláció (2000% 1997 márciusában), a megugró munkanélküliség és a gazdasági visszaesés a társadalom majd minden rétegében éreztette hatását. A Videnov-kormány lemondott, s egy rövid, ügyvezetői intermezzo után előrehozott választásokat tartottak, mely a korábban sok szavazót elhódító BSP voksainak számát közel megfelelve a Demokratikus Erők Unióját juttatta kormányzati pozícióba. A bolgár társadalom kiábrándulását jelezve csak 62,9%-os választói részvétel mellett, a választási koalícióban induló HÖH 323 429 szavazatot kapott, ami 7,55%-ot és négy új parlamenti helyet jelentett a párt számára. A korábbi fiaskóhoz képest immár újra megerősítette pozícióját a déli és az északi országrészben. A legjelentősebb növekedésre Kardzsaliban tett szert, ahol a szavazatok közel 60%-át elnyerte a korábbi 50 helyett; más választóközetekben pusztán néhány százalékos erősödről beszélhetünk. Ek-

²²⁹ *The June 1990 Elections in Bulgaria*. National Democratic Institute for International Affairs, 1990, 113.

²³⁰ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 428.

²³¹ *The October 13 1991 Legislative and Municipal elections in Bulgaria*. International Observer Delegation to the Parliamentary and municipal Elections in Bulgaria. 1991, 51.

²³² Özgür, i. m., 198.

²³³ Eminov, Ali: *Turkish and Other...*, i. m., 169–172.

²³⁴ Özgür, i. m., 219–220.

²³⁵ Gizli göç önlenecék. *Hak ve Özgürlük*, No. 35. 1992. augusztus 28., 1–8.

²³⁶ Özgür, i. m., 225.

²³⁷ Uo. 220–221.

²³⁸ *Bulgaria, October 1995. Municipal Election Report*. 1996, IRI, 18.

kor a Törökországból érkező szavazatok száma 6000 volt, ami nem befolyásolta érdemben a párt választási szereplését.²³⁹

Bár úgy tűnt, hogy a Mozgalom egyre jobban stabilizálja helyzetét, az 1999-es helyhatósági választás több szempontból is nagy meglepetést hozott a HÖH számára. A legjelentősebb fejleményt Kardzsali elvesztése jelentette – ez rendkívül nagy médianyilvánosságot kapott. Az 1995-ös eredményhez képest immár valóban fordult a kocka. Akkor is csak pár száz szavazaton múltott a győzelem, ezúttal a bolgárok összefogása (a szocialista jelölt első forduló utáni kiesését követően a párt utasítása ellenére sem a HÖH-t támogatta, hanem a jobboldal mellett állt ki), illetve a törökök alacsonyabb mozgósítása miatt Rumen Dimitrov nyert Rasim Musa ellenében. Az etnikailag bolgár többségű városban a szavazók (s a törökök egy része is) főleg Dimitrov, míg a falusiak nagyrészt Musa mellett szavaztak.²⁴⁰ A város elvesztése miatt azonban levonta a párt a megfelelő következtetéseket, s a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kapott a törökországi kettős állampolgárok mozgósítása, illetve „hazahozatala”, mivel így a szoros küzdelmeket is eldönthették az Anatóliából érkező buszok.

A 2001-es választással a HÖH történetének újabb szakaszába lépett. Ettől fogva elkezdődött a bulgáriai törökök nagymértékű becsatornázása a választásokba. A választói turizmus keretében megindult a törökök tömeges áthozatala a határokon a választóközrözetek „megerősítésére”, illetve ekkorra már beért a Bal-Göc szervezetekkel fenntartott kapcsolatok kiépülése. Ráadásul ettől kezdve több tucat szavazóhelyiség nyílt Törökországban, amely megkönnyítette a kettős állampolgárok urnákhoz járulását. Az eredmény 38 ezer külföldön (Törökország nyugati részén) leadott szavazat lett, amivel a Mozgalom összesen 340 395 voksot kapott (7,45%) és 21 parlamenti helyet szerzett. A többi körzetben csak néhány százalékos mozgás történt, ami a HÖH választói bázisának stabilizálódására utal. Ennek ellenére az 1997-es választáshoz képest csökkenő tendenciát mutat a belföldi szavazatok száma, amit részben az indokol, hogy akkor több kisebb párttal indult egy koalícióban, illetve a törökök kivándorlása folytatódott a válság utáni években. Bár az autóbusszokkal Bulgáriába hozott személyek számát nem lehet meghatározni pontosan, ez tovább árnyalja a „helyi” szavazóbázis nagyságára tett becsléseket. A siker folytatódott a 2003-as helyhatósági választáson, ahol a párt 695 tanácsi helyet, 29 járási polgármesteri helyet és 549 falusi polgármesteri helyet szerzett meg.²⁴¹

A sikeres recept a későbbiekben is megmaradt. A 2005-ös parlamenti választáson folytatódott a párt szavazatainak növekedése, amely új rétegek megszólításán

alapult. A hagyományos török szavazók mellett még nagyobb számban tűntek fel a törökországiak, illetve a bulgáriai cigányság mind szélesebb rétegeinek preferenciáiban sikerült előkelő helyen megjelennie a pártnak. A szavazók alapján a HÖH török etnikai jellegét ugyan alapvetően megtartotta, azonban jelentős lépés történt az „összkisebbségi” párt kialakulása felé, mely nemcsak a muszlimokat, hanem a keresztény cigányokat is sikeresen szólította meg. A választáson a 2001-es 340 ezer helyett ezúttal már 467 400 szavazatot kapott. Az így elért 12,8%-kal sikerült meghaladni a törökök összlakosságon belüli, közel 10%-os arányát. Ebben közrejátszott az, hogy ezúttal több szavazóhelyiséget nyitottak Törökországban, ahonnan 39 858 szavazat érkezett (Bursából 12 466, Isztambulból 9861, Izmirből 4684); további ezer pedig más országból.²⁴² Az előző választáshoz hasonlóan a törökországiak viszont Bulgáriában is feltűntek, így csak a választás előtti napon 150 busz ment Kardzsaliba. A Bal-Göc Bursából tízezer szavazót küldött Bulgáriába,²⁴³ ezzel együtt a szomszédos államból érkezők számát mintegy 20 ezerre teszik, amivel együtt kb. 65 ezer szavazat érkezett Törökországból.²⁴⁴ A magasabb „határontúli” aktivitást segítette, hogy a bevándorló szervezeteknek mindkét választás alkalmával sikerült elérniük a török hatóságoknál, hogy az országban lévő bulgáriai illegális bevándorlók a választásokon való részvétel garantálására megkaphassák az állandó tartózkodási engedélyt.²⁴⁵

Emellett a párt képes volt olyan helyekre is „betörni”, ahol eddig hagyományosan rosszul szerepelt, így például Lovecs és Pleven megye szórványos pomák falvaiba is, illetve a párt választótáborában megjelentek a keresztény romák is. Az ő megnyerésükkel több választókerületben növelni tudta szavazatait, főleg az ország északnyugati részén. Az igazán figyelemre méltó növekedést viszont Vidin megyében érte el a párt a szavazatok 13%-ának megszerzésével. Ez annál is meglepőbb, mivel ott nemcsak a törökök, de a muszlimok aránya is rendkívül alacsony, s a párt az előző választásokon is legfeljebb 1% körüli szavazatarányra számíthatott. Ezekre a változásokra (is) reflektálva a 34 fős frakció összetétele is változott, ugyanis 23 török, 4 pomák, 2 muszlim cigány és 4 bolgár foglalhatott helyet a frakcióban.²⁴⁶ Bár az utóbbiak szerepeltetése a pártvezetésben és a parlamenti frakcióban nyilvánvalóan felülreprezentálta az etnikai bolgárok HÖH-ra adott szavazatait, azonban

²⁴² Ekici, Nuray: Bulgaristan'da 'Hak ve Özgürlükler Hareketi' ve 25 Haziran 2005 genel seçimlerinin derinlemesine analizi. *Karadeniz Arastirmalari* (2005) No. 7., 131–139, 132.

²⁴³ Balkan, Emin: Basın Açıklaması. 2005. júlus 7., <http://www.balgoc.org.tr/2005/genel/secimaciklama.html>

²⁴⁴ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 452.

²⁴⁵ Parla, Ayşe – Kasli, Zeynep: Broken Lines of Il/Legality and the Reproduction of State Sovereignty: The Impact of Visa Policies on Immigrants to Turkey from Bulgaria. *Alternatives* (2009) No. 34., 203–227, 218.

²⁴⁶ Hajdinjak, Marko: Political Participation of Minorities in Bulgaria. IMRI policy paper, 2008, 9. <http://www.imir-bg.org/imir/reports/Political%20Participation%20Of%20Minorities.pdf>

²³⁹ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 441.

²⁴⁰ Евгения Иванова: Задава ли се краят на мастодонтите? http://www.kultura.bg/media/my_html/2109/xkultura.htm

²⁴¹ A 2003-as helyhatósági választás eredményéről lásd bővebben: <http://www.izbori2003.is-bg.net/rez/partii.html>

az ő szerepeltetésük a párt össznemzeti jellegének hangsúlyozása miatt mindig is kulcskérdés volt.

A sikerben közrejátszott, hogy az alternatív pártok nem jelentettek ezúttal a korábbiakhoz mérhető kihívást a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért számára: az UHÖH által több kisebb bolgár párttal alkotott koalíció összesen 47 710 szavazatot, azaz 1,3%-ot kapott.²⁴⁷ A HÖH szereplésének szintén kedvezett, hogy az országos részvételi arányt (55,76%) a törökök lakta megyékben mért értékek meghaladták, így a részvétel Razgradban 68,4%, Szilisztrában 66,1%, Kardzsaliban 66,1%, Targovistében 65,8%, Sumenben 58,5% volt.²⁴⁸

A 2007-es helyhatósági választáson folytatódott a párt „földrajzi terjeszkedés” politikája. A HÖH képviselőjelöltjeinek nagyobb része ugyan jellemzően egyedül indult a polgármesteri, illetve járási tanácsosi pozíciókért, azonban kisebb pártok felé is nyitottak. Azokon a területeken, ahol a muszlimok és törökök aránya kevés vagy elhanyagolható volt, ott más pártokkal összefogva indították jelöltjeiket. Vidin megyében főként a Bolgár Szocialista Párttal, Kyustendil megyében viszont néhány jobbközép párttal szövetkezve indultak (ez esetben a kormánykoalíciós partner, a szocialista párt ellenében). Néhány településen parlamenten kívüli politikai pártokkal közösen mérettette meg magát a jelölt (így például a Keresztényszociális Unióval, a Nemzeti Agrár Unióval, a Liberáldemokrata Unióval stb.). Máshol viszont a legnagyobb roma párttal, az 1997-ben szövetséges Euroromával fogott össze a HÖH (Samokovban ez igen meghálálta magát, ott a tanácsai helyek közel 20%-át szerezték meg).²⁴⁹ A romák mellett a pomák szavazatok megszerzésére is nagy hangsúlyt fektettek. Így például Kardzsali megyében több pomák egyesülettel kötöttek választási szövetséget.²⁵⁰

Az eredmények igazolták a stratégia sikerét. A párt egyedül 850 tanácsai helyet, 35 járási vezetői és 713 falusi polgármesteri posztot szerzett, míg koalícióban 63 tanácsai helyet, 8 járási vezetői helyet és 25 falusi polgármesteri posztot. A sikerben nemcsak a szélesebb koalícióalkotás, hanem az előző évek eredményes (fejlesztés- és támogatás-) politikája is közrejátszott.²⁵¹ Ezzel párhuzamosan a korábbi választásokon viszonylag jól szereplő UHÖH drasztikusan visszaesett a 2003-as eredményekhez képest.²⁵²

A legutóbbi, 2009-es parlamenti választás során folytatódott a tendencia, és a Hak ve Özgürlükler Hareketi tovább növelte szavazatai számát és arányát. A 610 521

(14,45%) szavazat, mellyel 38 képviselői mandátumot szerzett, rekordnagyságúnak számít a párt történelmében. A közel 150 ezer plusz szavazatot hozó mozgósításban jelentős szerepet játszott a bolgár jobboldali radikális pártok (ATAKA, Rend, Törvény és Igazság pártja) erősen török- és cigányellenes kampánya, melyre a HÖH komoly ellenkampánnyal válaszolt, megerősítve azt a sokak által hangoztatott tézist, hogy a két csoportnak „szüksége van egymásra”. Míg az előbbieket az 1876–78-as függetlenségi háború áldozataira és a törökök kegyetlenkedéseire emlékeztet, addig Ahmed Doğan a névváltoztatási program és a bolgár asszimilációs törekvések visszatérésére emlékeztetett újfent. A felfokozott hangulatban a török és egyéb kisebbségi szavazók nagyobb arányban járultak az urnák elé.

A mozgósítás a többi kisebbség körében azért is volt jelentős, mivel bár Törökországból – újabb rekordot döntve – közel 100 ezer szavazat érkezett, a maradék fél milliót Bulgáriában kapta (a buszokkal érkezők száma is nagyobb lehetett a megszokottnál, de ez egyedül nem indokolja a 130 ezer új szavazatot). Mint láttuk, a választás utáni botrányok, melyekben szavazatvásárlással és csalással vádolták meg a pártot, 2010-ben 18 400 törökországi szavazat és egy parlamenti képviselői hely elvesztésével jártak a HÖH számára.

A 2011-es helyhatósági választások két döntő megmérettetés helyszínéül szolgáltak: a HÖH és a GERB, illetve a HÖH és a Kasim Dal – Maria Kapon vezette formáció mérhette össze a törökség (és a kisebbségek) közötti támogatottságát. A GERB a választások előtt folyamatosan hangoztatta, hogy ezúttal áttörést fog elérni a törökök lakta területeken (ezt megtámogatandó törökök is indultak a párt színeiben), aminek kedvezett, hogy a választási reform révén több tízezer törökországi voksból esett el a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért.

A már a korábbiakban említett szakítás miatt Kasim Dal számára nagy próbát jelentett a választás, hiszen itt kiderülhetett, hogy a hónapok óta tartó szervezőmunka és a kiterjedt kapcsolatháló mire elegendő. Az eredmények azonban a Hak ve Özgürlükler magabiztos sikeréről tettek tanúbizonyságot. A 320 ezer szavazatot kapó párt 34 járási tanácselnöki, 753 járási tanácsai és 615 polgármesteri helyet szerzett meg.²⁵³ Leszámítva néhány kisebb, északkelet-bulgáriai járást, ahol Dal-közel politikások győztek, a HÖH elsőbbségét nem sikerült megkérdőjelezni sehol. Kardzsaliban, ahol az előző ciklusok során is hatalmon lévő Ismail Hasan Aziz kapta a szavazatok több mint 53%-át, a GERB kevesebb mint 21%-kal csak a második helyet tudta megszerezni. A Dal-jelölt Husain Adem Mehmet csak 630 szavazatot (1,87%) szerzett.²⁵⁴

²⁴⁷ <http://www.2005izbori.org/results/>

²⁴⁸ Ekici, i. m., 135.

²⁴⁹ Hajdinjak, i. m., 9.

²⁵⁰ Kircaali'de Pomak'lar da bir birlik kurdu. *Kircaali Haber*, 2007. július 20., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=4359

²⁵¹ Mindazonáltal feltételezhető, hogy – főleg a romák körében – több helyen szavazatvásárlásra került sor.

²⁵² Hajdinjak, i. m., 17–18.

²⁵³ Karasimeonov, Georgi – Lyubenov, Milen: Political Parties Development in Bulgaria. *Barometer* (2011) No. 4., 13. http://www.fes.bg/files/custom/library/2011/Barometer_Vol11_Issue4_October_December_2011.pdf

²⁵⁴ Lásd a Bolgár Választási Bizottság honlapját: <http://results.cik.bg/tur1/mestni/0916.html>

A helyhatósággal párhuzamosan tartott elnökválasztáson, mint láttuk, a HÖH a szocialista jelöltet támogatta. Bár nem sikerült megnyernie a választást, a helyhatósági szinten több helyen sikerült a BSP–HÖH-szövetségnek a GERB fölébe kerekednie. Ennek egyik emblematikus példája Razgrad volt, ahol az első fordulóban a török képviselő harmadik lett, így a másodikban a párt a szocialisták által támogatott független képviselő mellé állt, s így sikerült legyőzni a GERB jelöltjét.²⁵⁵

Végezetül az európai parlamenti választások tanulságairól essen néhány szó. A jellemzően alacsony részvételi arány az európai parlamenti választásokon általában a szilárd, könnyen mozgósítható szavazóbázissal rendelkező pártoknak kedvez. E tétel különösen igaznak bizonyult a HÖH esetében. Bulgáriában a 2007. január 1-i uniós csatlakozás után 2007. május 20-án tartották meg az európai parlamenti választásokat. Az ország ekkor 18 képviselőt küldhetett Brüsszelbe. A kampány-és televíziós viták elsősorban a háromtagú koalíció korrupciós botrányaitól voltak hangosak, jellemzően a Bolgár Szocialista Pártot érték kritikák, a HÖH ellen csak akkor volt nagyobb felmordulás, amikor a közvélemény-kutatások az alacsony választási részvétel miatt ezt a pártot hozták ki az első helyre.

A választások kimenetelét alapvetően meghatározta a 2007 februárjában elfogadott uniós parlamenti választási törvény. Ez arányos választási rendszert állított fel, azonban új feltételt hozott be: a választást megelőző 60 napban a választópolgárnak valamely uniós tagállam területén kellett tartózkodnia. Ez utóbbi jelentős mértékben kihatott a HÖH szereplésére, mivel ezzel lényegesen lecsökkent a Törökországból érkező választói turizmus esélye,²⁵⁶ s ahogy korábban említettük, 185 ezer törökországi bulgáriai törököt húztak ki a választói névjegyzékből.²⁵⁷ Mindezzel együtt a párt az európai parlamenti választáson nagy gondot fordított a „nem etnikai párt” imázsra. Jelöltként emiatt kilenc bolgár és kilenc török indult, köztük nemcsak politikusokat, hanem gazdasági, energetikai szakembereket, egyetemi tanárokat is találni. Parlamenti képviselő csak hat volt a névsorban, s jellemzően annak végén kaptak helyet.²⁵⁸ Az európai és mértanians multietnikus lista ellenére a HÖH kampánya a szokásos módon folyt, felhasználva a nemzeti emlékhelyeket, s a nem is oly régen történt elnyomásra emlékeztetett.²⁵⁹

²⁵⁵ Karasimeonov–Lyubenov, i. m., 13. http://www.fes.bg/files/custom/library/2011/Barometar_Vol11_Issue4_October_December_2011.pdf

²⁵⁶ Spirova, Maria: Bulgaria. *European Journal of Political Research* (2008) Vol. 47., 929–934, 933.

²⁵⁷ Dayıoğlu, Ali: 1989–2010 döneminde Bulgarsitan'la..., i. m., 295.

²⁵⁸ HÖH Avrupa Parlamentosu Milletvekilliği seçime katılacak olan adaylarını açıkladı. *Kircaali Haber*, 2007. április 11., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=328

²⁵⁹ Avrupa Parlamentosu seçimleri nedeniyle HÖH geleneksel Demir Baba Tekkesi şenlikleri bir hafta ileri ahyor. *Kircaali Haber*, 2007. március 09., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=277

A közvélemény-kutatások által anticipált módon az uniós tagállamok között Bulgáriában volt az egyik legalacsonyabb a választási részvétel (28,6%). Ennek köszönhetően a HÖH 392 650 szavazattal az összes szavazat 20,26%-át kapta, s ezzel alig lemaradva a GERB (21,68%) és a BSP (21,41%) mögött a harmadik helyen végzett. A párt hagyományosan a törökök lakta területeken szerepelt jól: Kardzsaliban 75%-ot, Razgradban 64%-ot, Szilisztrában 49%-ot, Targovistében 52,8%-ot, Sumenben 41,7%-ot kapott.²⁶⁰

A 2009-es európai parlamenti választások súlyát az adta, hogy pusztán egy hónappal előzték meg az országos parlamenti választásokat. Ennek tudható be, hogy sokkal keményebb kampányt folytattak a felek, illetve a politikai pártok főpróbaként tekintettek rá. A választási részvétel mindezt leképezte: a 2007-es, 30%-ot el sem érő részvétel helyett ezúttal a szavazók 37,49%-a járult az urnák elé (ez már megközelítette a 43%-os európai átlagot).

A HÖH 364 197 szavazatot kapott, közel harmincezerrel kevesebbet, mint két éve. A megnövekedett részvételnek köszönhetően ez már csak 14,14%-ot jelentett, s ezzel a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért a bolgár pártok közül a legtöbbet, mintegy 6%-ot veszített az előző választásokhoz képest, ugyanakkor a harmadik helyét sikerült megőriznie (a GERB ezúttal 24,36%-ot, a BSP 18,5%-ot kapott). A HÖH a korábbi választáshoz képest minden megyében szavazatot veszített. Kardzsaliban 75%-ról 69%-ra, Razgradban 63%-ról 58%-ra, Szilisztrában 49%-ról 43%-ra, Targovistében 52,8%-ról 46,9%-ra csökkent a szavazatok aránya, Sumenben pedig 41,7%-ról tíz százalékpontot csökkenve csak 31,5%-ot szerzett.²⁶¹

A párt mindkét választáson a török lakosság arányához képest jobb eredményt ért el, ami igazolja, hogy sikeres mobilizációval az alapvetően alacsony részvételi arányú választásokon egy kisebb párt is komoly eredményt érhet el. A HÖH fegyelmezett szavazótáborának köszönhetően ez kiválóan sikerült, amit megkönnyített, hogy a párt nemzetközi legitimálásának egyik eszközét látta benne a pártvezetés.

TÖRÖKORSZÁG, A TÖRÖK NEMZETPOLITIKA ÉS A HÖH

A fejezet utolsó részében Törökország és a török nemzetpolitika legfőbb jellemzőinek bemutatására, illetve Ankara és a Mozgalom a Jogokért és Szabadságért kapcsolatának felvázolására kerül sor. Mivel a Bal-Göç szerepét már érintettük az előző részekben, emiatt ezúttal nem foglalkozunk vele. Törökország nemzetpolitikájának problematikája több ponton különbözik a magyartól. Az eltérő történelmi-demográfiai fejlődésnek köszönhetően a török nemzetpolitika számára három jelentős csoport bír prioritással: a volt Oszmán Birodalomhoz sosem tartozó te-

²⁶⁰ European Election Database: EP election Bulgaria, 2007.

²⁶¹ European Election Database: EP election Bulgaria, 2009.

rületeken élő rokon népek (elsősorban Azerbajdzsán és a közép-ázsiai isztánok); a főleg Nyugaton élő török diaszpóra; illetve a volt Oszmán Birodalom területén élő muszlim népcsoportok, azon belül a) a Balkánon élő muzulmánok (bosnyákok, albánok) és b) a török nyelvű népcsoportok (bulgáriai törökök vagy észak-iraki türkmének).

A pántürk eszmék továbbélésének köszönhetően a mindenkori török kormányok a türk népek felé elkötelezettek maradtak (ebbe a csoportba tartoznak az Oroszországban élő tatárok vagy a türk köztársaságok Közép-Ázsiában stb.). Ennek köszönhetően a Szovjetunió széthullásával hatalmas nyitás történt Törökország részéről, s Ankara külpolitikájának egyik alappillére lett a közép-ázsiai orientáció – ennek első letéteményese Turgut Özal, az 1990-es évek elejének népszerű török elnöke lett. A rokon népek (melyek létszámát mintegy 200 millió főre teszik) támogatása a mindenkori török kormányok egyik külpolitikai prioritása maradt. Mivel ezek az államok rendszerint örömmel fogadták a török közeledést (és tőkét), több kulturális-politikai szervezet alakult az elmúlt két évtizedben – rendszerint Ankara vezetésével.²⁶²

A második kategória „létrejött” mintegy 50 éves múlta tekint vissza. Az 1961-ben Németországgal kötött munkaerő-egyezmény révén több millió török munkavállaló telepedett le Nyugaton (az elkövetkező években hasonló szerződéseket kötöttek az olcsó munkaerő szűkében lévő Svájjal és Hollandiával is). Mivel az eredetileg csak néhány évre érkező török munkások sok esetben letelepedtek a nyugati államokban, később pedig kivitték magukhoz a családjukat is, az elmúlt évtizedekben népes nyugati török közösség alakult ki. A jelenleg külföldön élő török állampolgárok számát 3 700 000-re teszik, többségük Németországban és Franciaországban él.²⁶³ Ezek a csoportok mindig is fontos szerepet játszottak a török kormányok politikájában, a népes létszám mellett a mindenkori vezetés gazdasági szerepük (hazautalás) miatt is érdekelt volt a kapcsolatok megőrzésében.

Az Oszmán Birodalom felbomlása során kényszerkisebbségi státuszba kerülő, saját államukat nehezen megteremtő muszlim népcsoportok közül elsősorban az európaiak számíthatnak a török kül- és kisebbségpolitika érdeklődésére. A megkülönböztetett státusz elsősorban a bosnyákoknak és a koszovói, macedóniai albánoknak jár, ami a külpolitikai támogatás mellett elsősorban fejlesztési segélyezés és ösztöndíjak formájában érkezik. Ezen népek létszámát mintegy 6-7 millióra tehetjük.

A török nyelvű kényszerkisebbségek létszáma a már említett két kategóriához képest kisebb, s ebből kifolyólag politikai-gazdasági súlyuk is korlátozottabb a 75

²⁶² Terjedelmi okok miatt itt nem kívánunk részletesen foglalkozni a közép-ázsiai türk népekkel fenntartott kapcsolatokkal.

²⁶³ Fontos megjegyezni, hogy a kivándorló török állampolgárok között jelentős a kurdok aránya, akik nem feltétlen viseltetnek lojálisan Törökország felé.

millió Törökország számára. Néhány kivételtől eltekintve (a közel másfél milliós észak-iraki törökök, illetve a pár száz ezres csoportot alkotó krími tatárok) főleg a Balkánon élnek. A török kényszerkisebbségek közül a bulgáriai törökség alkotja létszámában és arányában a legnépesebb csoportot (a Balkánon élő mintegy 800-900 ezer töröknek a 70-80%-át). Bár a félszigeten tekintélyesnek mondható ez a csoport, együtt is alig teszik ki a török társadalom 1%-át.

Ebből kifolyólag az állampolgárság kérdése is másképp vetődött fel a török politikában, mint a magyarban. Értelmszerűen a legfontosabb csoportot ebben a relációban a kivándorlók milliós csoportjai jelentették, akiknek megtartása fontos szemponttá vált a mindenkori török kormányok számára. Ez különösen Németország kapcsán merült fel problémaként, mivel a német törvények nem teszik lehetővé a kettős állampolgárságot, s a németért folyamodóknak le kell mondaniuk a sajátjukról.

A diaszpóra kialakulása és a német szabályozás miatt az 1980-as évektől kezdve a török állampolgársági törvény is több módosításon ment keresztül. Ankara bevezette a kettős állampolgárságot (1981), azzal a feltétellel, hogy a másik állampolgárságot kérő személynek értesítenie kell a török hatóságokat, illetve lehetővé vált – a ius sanguinis elvének alkalmazásával – a külföldön születettek számára az állampolgárság „továbbadása.” A németországi kivándorlók körében hamar gyakorlattá vált, hogy miután lemondtak török állampolgárságukról (a német törvények kizárják a kettős állampolgárságot), azon nyomban újra felvették a törököt. Ezt a mindenkori török kormányok támogatták.²⁶⁴ Szintén a német szabályozás kijátszását célozta az 1995-ben bevezetett „rózsaszín kártya” rendszere (ezt 2004-ben átnevezték kék kártyára), mely lehetővé teszi az állampolgárságukról lemondó törököknek, hogy Törökországban a választójog kivételével ugyanazok a jogok illesse meg őket, mint az állampolgárokat.²⁶⁵

A diaszpóra iránti fokozott érdeklődés már nem érvényesül a bulgáriai törökség esetében. Ankara sosem helyezte kilátásba a szomszédos államban élő törökök számára az állampolgárság megadását. Sőt, mint láttuk, a Török Köztársaság számára a lakosság betelepítése, ha úgy tetszik, a törökök hazahozatala volt a cél. Ez vált 1945 után szinte az egyedüli politikai eszközzé a két, eltérő blokkba került kisebbség problémájának megoldására.²⁶⁶ Az 1984 végén meginduló asszimilációs kampány után, mint láttuk, a török kormány többször is kérte Szófiát, hogy tegye lehetővé a török kisebbség emigrálását. A nagy kirándulás idején pedig 350 000 embert be is fogadott. 1990 után a harcosabb kiállást a kisebbségek jogaiért nemcsak a bolgár kapcsolatok elmergesedésétől való tartózkodás, hanem a saját kurd

²⁶⁴ Kadirbeyoğlu, Zeynep: *Report on Turkey*. 2010, EUDO Citizenship Observatory. <http://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/Turkey.pdf>, 3–4.

²⁶⁵ Uo. 9.

²⁶⁶ Capelle-Pogăcean–Ragaru, i. m., 52.

kisebbséggel folytatott harcok is indokolták.²⁶⁷ Ugyanakkor nagy jelentősége volt az 1989-ben érkező százezrek számára a török állampolgárság azonnali megadásának. A kettős állampolgárság lehetővé tette a határ két oldalán egy körülbelül egymillió fős közösség kialakulását, mely igyekszik a kettős állampolgárságból hasznot húzni. Így akik nem kerültek be a törökországi egyetemekre, jelentkezhettek a bolgárookra, kihasználván az állampolgárság nyújtotta előnyöket. A kötelező törökországi sorkatonai szolgálat terhe alól kibújni akarók²⁶⁸ közül többen Bulgáriában teljesítették szolgálatukat, melyet a két ország közötti katonai egyezmény lehetővé is tesz.²⁶⁹ Ráadásul a Bal-Göç és a HÖH révén a bulgáriai törökség, éljen a határ akármelyik oldalán, speciális érdekérvényesítő eszközöket kapott.

A rendszerváltás után a török diskurzusban egyre inkább a kisebbségek helyben maradására/tartására helyeződött a hangsúly. Bolgár relációban ez különösen 1991–92 után erősödött meg, amikor a nagyarányú gazdasági migrációt a HÖH lobbijának és a munkanélküliség kezelésére tett intézkedéseknek köszönhetően megpróbálták visszábbszorítani. Ennek legradikálisabb időszaka a Refahyol 1996–1997-es kormányzása idején köszöntött be,²⁷⁰ amikor a vízumszabályozás szinte ellehetetlenítette a bolgár állampolgárok törökországi bevándorlását, és emiatt felvirágzott az embercsempészet. Az emberáldozatokkal járó csempészetnek a török kormány 1998-as döntése vetett véget, mely nagyfokú vízumliberalizációhoz vezetett. Ez újabb lendületet adott a bolgár állampolgárok bevándorlásának és munkavállalásának.

A döntéssel egy időben megkezdődött az intézményrendszer kialakítása is. Létrehozták a Nemzeti Felső Tanácsot, melynek feladatkörét három csoportra terjesztették ki: külföldön élő törökök; Törökországban élő bevándorlók (bosnyákok, kaukázusiak, albánok stb.); határon túli török kisebbségek közössége. A gyakorlatban viszont főleg a diaszpórára koncentráltak. A Törökországban elszaporodó bulgáriai török szervezetek koordinálása a Belügyminisztériumra és az önkormányzatokra maradt.

2010-ben új intézményt hoztak létre a Miniszterelnöki Hivatal alá rendelve, mely a már fentebb említett három csoporttal foglalkozik. A Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı néven alapított főigazgatóság (Külföldön Élő Törökök és Rokon Népek Elnöksége)²⁷¹ új szintre emelte a török nemzetpolitikát.²⁷²

²⁶⁷ Engström, i. m., 96.

²⁶⁸ A PKK-val folytatott állandó délkelet-anatóliai harcok miatt a török fiatalok körében nem örvendő nagy népszerűségnek a kötelező katonaság.

²⁶⁹ Özgür-Baklacioglu, i. m., 328–329.

²⁷⁰ 1996–97-ben egy jobboldali (Doğru Yol Partisi) és egy islamista (Refah Partisi) alakított kormányt, mely aztán 1997 tavaszán a török hadsereg posztmodern puccsába torkollott.

²⁷¹ Lásd bővebben: <http://www.ytb.gov.tr/>

²⁷² A határon túl élő törökökkel (Yurtdışı Türkler) foglalkozó intézmény felállítása már a kilencvenes évek elején napirendre került – eredmény nélkül. Akkor főleg a nacionalista-radikális MÇP-

Az intézmény több egységből épül fel, melyek feladata nemcsak a kettős állampolgárok tájékoztatása (illetve a török állampolgárságról lemondók újbóli folyamódásának segítése), hanem a kulturális kapcsolatok ápolása is. A „fiatal” intézmény eddigi munkájából és felépítéséből következően látszik, hogy feladata elsősorban a diaszpórával fenntartott kapcsolatok ápolása és a kettős állampolgárság fenntartása lesz. A külföldi ösztöndíjakkal szintén nem kizárólag a bulgáriai törököket kívánják megszólítani, hanem sokkal szélesebb alapon a közép-ázsiai országoktól az oroszországi tatár-türk népcsoportokon át a balkáni muszlim népeket megpróbálják a rokon csoportokat elérni. Korábban az Oktatási Minisztérium kezelte az ösztöndíjakat, azonban ezt átvette ez az új intézmény, mely a korábban nem akkurátusan működtetett rendszer helyett immár pontosan követi a diákok útját, s ellenőrzi, hogy valóban visszatérnek-e hazájukba tanulmányaik befejezése után. Az ösztöndíjrendszer elsősorban a közép-ázsiai isztánok esetében tett szert jelentős szerepre, mivel 1991 után több ezer hely vált elérhetővé a függetlenné váló államok diákjai számára.

Bulgáriában az oktatás területén szintén rendkívül jelentős volt a török állam, elsősorban az Oktatásügyi Minisztérium támogatása. Mivel a kommunista rendszer végére a török nyelv oktatása tilossá vált, a tankönyvállomány rendkívül összezsugorodott, s emiatt nem állt rendelkezésre megfelelő tananyag 1990 után, amikor lehetővé vált – igaz, csak választható tárgyként – a török nyelv tanulása. A bolgár minisztériummal egyeztetve Törökországból közel százezer könyv érkezett Bulgáriába az 1990-es évek elején,²⁷³ a diákoknak ingyen osztott könyvek jelentősen enyhítettek a tankönyvhiányon. Az egyszeri könyvtámogatás ugyan sokat segített, azonban a következő két évtizedben nem érkezett hasonló tankönyvsegély, s mivel a bolgár hatóságok nem kezdték el megfelelő színvonalú könyvekkel ellátni a következő generációkat, emiatt a 2000-es évektől újra megjelent a hiány. Történt mindez úgy, hogy a török diákok száma jelentősen lecsökkent: míg az 1990-es évek legelején közel nyolcvanezren jártak a török kurzusokra, 2000 után ez a szám lecsökkent harmincezer diák alá. A másik akuttá váló problémán viszont Ankara még ennyit sem tudott segíteni. 1989-ben és 1990-ben közel négyezer török tanár hagyta el Bulgáriát, mely súlyos létszámhiányt okozott. A korszak elején az országban maradó alig ezer tanár²⁷⁴ kevés volt a közel százezer diák tanítására. Ráadásul az ő felkészültségük is hagyott némi kívánnivalót maga után. Emiatt – noha Törökországból nem vált jellemzővé a tanárok kiküldése – rendszeressé vált a nyári egyetemek, továbbképzések szervezése, azonban ezek látogatottsága alacsony maradt

hez tartozó Mustafa Dağcı vetette fel egy speciális minisztérium megalapításának ötletét. Erről lásd bővebben: Yenigün, i. m., 519–520.

²⁷³ Mutlu, Emel – Kavanoz, Suzan: Mother Tongue Education of Turkish Minority in Bulgaria. *The Journal of International Social Research* (2010) Vol. 3., No. 14., 365–384, 377.

²⁷⁴ Dayioğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 400.

(néhány tucat fő).²⁷⁵ Doğan révén sikerült a TÖMER-ben (török nyelvi központ) kb. 100 főnek helyet biztosítani (a helyeket régiók szerint, s a HÖH szavazatai arányában osztották le, a legtöbb tanulót ennek megfelelően Kardzsali és Razgrad küldhette – kb. 30 fő).²⁷⁶

Mint láttuk, a nemzetpolitikai intézményrendszerben a bulgáriai törökök kisebb súllyal jelennek meg, támogatásukra külön szervezet eddig nem hoztak létre. Ellenben más, a török külpolitikában részt vevő szervezetek is szerepet vállalnak támogatásukban. Ezek közül ki kell emelni az 1992-ben alapított Török Együttműködési és Fejlesztési Ügynökséget (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Ajansı – TİKA).²⁷⁷ Az ügynökség portfóliójába fejlesztési segélyezéssel kapcsolatos tevékenységek tartoznak, mint iskola-, kórházépítés és -renoválás, műemlék-felújítás, csatorna-építés és víztisztító üzemek építése stb. E projektek kedvezményezettjei szinte kizárólagosan a határon túl élő törökök, türk népek, esetleg néhány más muszlim népcsoport (a Balkánon albánok, bosnyákok). Ezek az anyagi támogatáson kívül rendkívül nagy szimbolikus értékkel is bírhatnak, így például az oszmán kori hidak felújítása Boszniában, melyek rendszerint nemcsak bosnyák, de törökországi visszhangot is kapnak.

A török állam impozáns gazdasági növekedésével a háttérben, a TİKA aktivitása többszörösére nőtt az elmúlt szűk két évtized alatt. Ez különösen 2002 után lett tetten érhető, amikor a jelenleg is hatalmon lévő, islamista gyökerű kormánypárt, az Igazság és Felemelkedés Pártja (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) egyre aktívabb külpolitikát kezdett folytatni. Új országokra terjesztették ki a szervezet tevékenységi körét (jelenleg 26 országban van koordinációs irodájuk), s míg az évi költségvetés 2002-ben 15 millió dollár volt, addig 2009-ben már elérte a 100 milliót. A növekedés az aktivitás terén is kézzelfogható: míg 1992 és 2002 között összesen 2241 projekt valósult meg, addig 2002 és 2010 között 6714.²⁷⁸

A TİKA a török kisebbségvédelem egyik eszközévé is előlépett: így például Koszovóban vagy Macedóniában a helyi török lapokat a TİKA finanszírozza.²⁷⁹ A bulgáriai törökök esetében a legnagyobb gond, hogy a már megindult tárgyalások ellenére még mindig nem sikerült szerződést kötni az ügynökség bulgáriai irodájának megnyitásáról.²⁸⁰ Ennek ellenére az előző évek során projektek keretében itt is jelen volt az ügynökség, és több mecsetet, iskolát újított fel.

²⁷⁵ Mutlu-Kavanoz, i. m., 379–380.

²⁷⁶ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 399.

²⁷⁷ A szervezet 1992 és 1999 között a Külügyminisztériumhoz, 1999 után a Miniszterelnöki Hivatalhoz tartozott.

²⁷⁸ <http://www.tika.gov.tr/>

²⁷⁹ Interjú Erhan Türbedarral, TEPAV, Ankara, 2012. július.

²⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Başkanı Kemal Yurtnaç Böyle Söyleşi. *Kircaali Haber*, 2011. július 13., http://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=7297

A törökországi támogatás másik fontos vetülete a vallási oktatás megszervezése volt. Már 1990-ben sikerült részben török ráhatással egy felsőoktatási szintű intézményt létrehozni. 1998-ban a súlyos anyagi hiánnyal küszködő muszlim vallási iskolák támogatására egyezményt írt alá a két ország.²⁸¹ Ennek értelmében a török Vallási Ügyek Főigazgatósága (Diyanet İşleri Başkanlığı – DIYANET) átvállalta ezek finanszírozását²⁸² és a török tanárok biztosítását.²⁸³ Ez kiterjedt az 1990-ben alapított szófiai Yükses Islam Enstitüsüne (Felsőfokú Iszlám Intézet), illetve az 1991-ben létrehozott sumeni, ruszei és momcsilgradi imam-hatip iskolákra is,²⁸⁴ bár támogatások érkeztek Szaúd-Arábiából is.²⁸⁵ 2012 áprilisában a Diyanet 6 millió eurós támogatást ítélt meg egy Kardzsaliban építendő hatalmas, mintegy 1500 hívőt befogadó mecset projektjéhez.²⁸⁶

A török kormányokkal a HÖH hagyományosan jó kapcsolatok kiépítésére törekedett. Az állam- és kormányfői szintű találkozók rendszerint Ahmed Doğan vagy a párt más, magasabb rangú tagja is részt vett. Ennek ellenére a HÖH-val távolságtartóbb politikát folytatott Ankara, amit nyilvánvalóan a bolgár társadalom érzékenysége is inspirált. A török köztársasági elnök, Süleyman Demirel 1993-as bulgáriai útja során kijelentette, hogy az ott élő törökség bolgár állampolgárságú, és az ország törvényei vonatkoznak rájuk, s Törökország semmilyen eszközzel nem törekszik Bulgária belső rendjének megbontására.²⁸⁷ Ennek megfelelően Ahmed Doğan első, hivatalos törökországi látogatására csak 1996-ban került sor, török vezető pedig csak 1998-ban látogatott törökök lakta bulgáriai területekre (Büilent Ecevit, akkori miniszterelnök-helyettes).²⁸⁸ Ennek ellenére a felszín alatt jól működtek a kapcsolatok, hiszen a HÖH kérésére érkeztek a törökországi tankönyvek,

²⁸¹ Ebben az is közrejátszott, hogy Ankara el akarta kerülni, hogy a világon több száz iskolát működtető islamista Fethullah Gülen vezette vallásos mozgalom vonzáskörébe kerüljenek ezek az intézmények.

²⁸² A Diyanet noha nem minisztérium, de költségvetése több állami csúcsszervénél magasabb. Ebből nemcsak a törökországi vallási személyzet és épületek fenntartására futja, hanem külföldi „terjeszkedésre” is. A Diyanet ráadásul nagy szerepet tulajdonít a Balkánnak, ahol igyekszik a muszlimokat érintő vallási kérdésekben, a különböző muszlim frakciók közötti nézeteltérésekben részt vállalni. Így például a Szerbiában lévő, rendkívül megosztott szandzsáki bosnyákok körében is mediátorként lépett fel az egység előtt egyengetvén az utat.

²⁸³ Gangloff, i. m., 306.

²⁸⁴ Vatansever, Erhan: *Bulgaristan Türklerinin Hakları ve Demokrasi Döneminde Bulgaristan Türkleri* (1989 ve Sonrası). In *21 'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği*. Kocaali, 2011, 139–149, 143.

²⁸⁵ Dayıoğlu, Ali: *Toplama...*, i. m., 397.

²⁸⁶ Turkey Pours BGN 12 M to Build Largest Mosque in Bulgaria. *Novinite*, 2012. április 4., http://www.novinite.com/view_news.php?id=138209

²⁸⁷ Demirtaş-Coşkun, Birgül: *Bulgaristan'la Yeni Dönem*. Ankara, 2001, ASAM, 66.

²⁸⁸ Sylvie Gangloff: *La politique de la Turquie dans les Balkans depuis 1990. Relations bilatérales, politique régionale et influences extérieures*. Doktori értekezés, Párizs, Sorbonne. http://tel.archives-ouvertes.fr/docs/00/59/22/43/PDF/Gangloff_-_These.pdf, 307.

illetve a kilencvenes évek eleji kivándorlás ellen is sikerült fellépni a párt érdekében. Szintén emblemikus volt, amikor az 1991-es választások előtt Mesut Yılmaz török miniszterelnök levelet írt Dimitar Popovnak, melyben kifejtette, hogy a HÖH akadályozása a választási részvételben nemcsak az ország demokratizálódására vetne rossz fényt, de a török–bolgár kapcsolatokat is súlyosan érintené.²⁸⁹ 1997-ben a török–bolgár kedélyeket Meral Akşener török belügyminiszter nyilatkozata borzolta fel, miszerint a török kisebbség érdekében a Törökországban élő kettős állampolgároknak Bulgáriába kellene menniük szavazni a választások alkalmával, mivel a jelöltek megválasztásához törökökre van szükség.²⁹⁰ Mindezek ellenére a Kosztov-kormány négy éve alatt (1997–2001) a török–bolgár kapcsolatok sokat fejlődtek, bár a nyugdíjkérdés rendezését – hiába helyezte kilátásba a bolgár miniszterelnök burszai látogatása alkalmával – nem sikerült megoldani.

A HÖH és a török vezetés között a legszívélyesebb kapcsolatok a MHP–DYP–ANAP-koalíció (1999–2002) idején alakultak ki, amikor a szélsőjobboldali Nemzeti Cselekvés Pártja (Milli Hareket Partisi – MHP) napirendre vette a határon túli török közösségek helyzetének javítását.²⁹¹ A HÖH 2000-es pártkongresszusán törökországi pártok küldöttei is részt vettek. A 2002-es törökországi kormányváltás nem okozott jelentős törést, noha az iszlamista AKP – sokáig úgy tűnt – kisebb hangsúlyt helyezett a „nemzetpolitikára”, és messzebb áll a liberális HÖH-től. Ráadásul az AKP első ciklusában (2002–2007) elsősorban az uniós csatlakozás szerepelt a török kormány napirendjén, aminek köszönhetően jó kapcsolatokra törekedtek a szomszédokkal, lehetőleg tompítva a nézeteltéréseket.²⁹² De ettől még a párt és a török kormány közötti jó kapcsolatok megmaradtak, Erdoğan többször is találkozott a HÖH vezetőjével, és mint láttuk, sikerült újabb eredményeket elérni az oktatáspolitikai együttműködés területén. A HÖH a kilencvenes évekhez hasonlóan továbbra is kiállt a bolgár parlamentben a „török érdekek” mellett. Így feltétel nélkül támogatta Törökország uniós csatlakozását, s a 2007-es örmény népirtás elismeréséről szóló szavazástól tüntetőleg távol tartotta magát a frakció. A török–török kapcsolatok különösen az AKP-kormány második ciklusától kezdődően váltak egyre szorosabbá, különösen azután, hogy Erdoğan nyitott a török származású európai politikusok felé. Ez nagyobb vihart a németországi diaszpóra esetében kavart, s innen viszonylag szerény visszajelzést kapott a török állam a nyitásra. Ellenben a nem túl nagyszámú balkáni török (vagy török szimpatizáns) politikusok körében már nagyobb támogatásra lelt a kezdeményezés, és megindultak a rendszeres talál-

²⁸⁹ Engelbrekt, Kjell: Movement for Rights and Freedoms to Compete in elections. *Report on Eastern Europe* (1994) No. 1., 1–4.

²⁹⁰ Demirtaş-Coşkun, i. m., 66.

²⁹¹ Interjú Çetin Kazakkal, 2011. július, Szófia.

²⁹² Mindezek ellenére nem sikerült elkerülni, hogy az 1990-es évek végén a Kelet-trákiai Bolgár Menekültök Egyesülete bejelentette kártérítési igény ne kerüljön folyton felszínre, állandó feszültséget szítván a két ország között.

kozók. A legutóbbira 2011 decemberében került sor, amikor is a bulgáriai törököket nem a HÖH vezetése, hanem Kasim Dal képviselte.²⁹³ Ez már ékes eredménye volt a már tárgyalt, az utóbbi években egyre inkább tetten érhető HÖH–AKP közötti kapcsolatok megromlásának. Mint láttuk, ezt az is jelezte, hogy a török kormányfő nem volt hajlandó a HÖH vezetőjével tárgyalni 2010. októberi látogatásán, helyette Kasim Dallal találkozott, akivel igen jó személyes kapcsolatokat alakított ki, s akit minden török–bolgár találkozó alkalmával a bolgár küldöttségbe kéret.

Az Ataka feltűnésével és az általa generált törökellenességgel miatt a 2000-es évek második felében megromlottak a kapcsolatok a két állam között. Abdullah Gül, török köztársasági elnök kulturális eseményekre történő látogatása okozott néha kisebb felháborodást. Így 2007-ben Kardzsaliba utazott, 2011-ben pedig egy észak-bulgáriai faluban avatta fel egy helyi hős szobrát.²⁹⁴ Az utóbbi évek alapján újabb tendencia kezd kirajzolódni Szófia és Ankara kapcsolatában. Ugyan a török vezetés rossz szemmel nézte/nézi a törökellenes diskurzust Bulgáriában,²⁹⁵ különösen a GERB korai szakaszában, azonban úgy tűnik, Recep Tayyip Erdoğan megtalálta a módját, mivel mérsékelheti a két ország közötti problémákat. Mivel Törökország rövid idő alatt átvészelte a 2008–2009-es válságot, s azóta is közel 10%-os gazdasági növekedést produkál, ez lehetővé teszi a gazdasági terjeszkedést. Az utóbbi években több látványos beruházás keretében több török cég jelent meg a Balkánon, s több kereskedelmi megállapodást is sikerült megkötöni. A válság által súlyosan érintett Bulgáriának viszont égető szüksége van a munkahelyteremtéssel járó beruházásokra, emiatt a nagyobb török cégek – a nemzeti ellenérzések ellenére – elfogadott szereplőivé váltak a bolgár gazdasági életnek. Erdoğan és Boriszov az utóbbi években több gazdasági kooperációról szóló szerződést is kötött, s a törökök 2012 májusában vállalták, hogy pénzügyileg támogatják a Duna-parti Rusztét a török határral összekötő autópálya megépítését. A példákat még sorolhatnánk, a török–bolgár kapcsolatok javulásával párhuzamosan Bojko Boriszov is hangnemet váltott, egyre inkább elfordult az ATAKA-tól, s mindinkább kiáll a törökök jogai mellett, legutóbb a GERB néhány helyi szervezetének a régi török helyneveket bolgárosító törekvéseit törte le.

²⁹³ <http://www.ytb.gov.tr/index.php/de/anasayfa/1-manet/276-balkan-ulkeleri-bakan-ve-milletve-killerinden-olsan-heyet-baskanligimizi-ziyaret-etti>

²⁹⁴ Ebből kisebb botrány is támadt, mivel nem várta meg a tolmácsot, hanem megszakítás nélkül törökül beszélt – éreztetvén a jelen lévő bolgár újságírókkal, hogy az ünnepségen részt vevő törökök értik, amit mond.

²⁹⁵ Türkeş, Mustafa: *Turkish-Bulgarian relations. Past and Present*. Isztambul, 2010, TASAM, 133.

ÖSSZEGZÉS

A fejezetben láthattuk a bulgáriai törökség legfontosabb pártjának a történelmét és a kisebbségi érdekvédelem terén elért eredményeit. A párt története szorosan összefonódik az alapító, Ahmed Doğan személyével, aki egyedülként a legújabb kori bolgár politika történetében képes volt megőrizni hatalmát és pártelnökségét, illetve a bolgár rendszerváltás után húsz év elteltével is látványosan növelni tudta szavazótáborát. A kritikák és a rendszeres pártszakadások ellenére nem tudott létrejönni egy másik hatalmi pólus a bulgáriai törökségen belül. Mint láttuk, ebben több tényező játszott közre.

Egyrészt Doğan erősen központosított és személyétől függő vezetést hozott létre, melyben lényegében megkérdőjelezhetetlen az ő akarata, és az esetlegesen kialakuló belső ellenzékot vagy sikerült kizárni a pártból, vagy pedig az maga döntött úgy, hogy inkább más színekben folytatja a politizálást. A monolit jellegből adódóan a pártvezetés helyi szinteken is érezteti befolyását és könnyebb a pártvezető akaratának érvényesítése – ezáltal egységes politika elfogadása és megvalósítása.

Másrészt a párt tudatos emlékezetpolitikát alakított ki, mely az elmúlt húsz év során többé-kevésbé minden választáson sikeresen mozgósította a török (és muszlim) választókat. Ebben a lieu de mémoire-okra mesterien építve, az asszimilációs kampány áldozataira emlékezve az elnyomás visszatérésnek lehetőségét vizionálják. Az üzenet egyszerű: ezt meg kell előzni, méghozzá úgy, hogy a pártra kell szavazni. Ezt erősítette az Ataka 2005-ös feltűnése is. Emiatt a jobbára falusi törökség nem támogatta a megosztottságot, mely mind helyi, mind országos szinten pozícióvesztéshez vezetett volna.

Ráadásul az utóbbi egy évtizedben a párt sikeresen kapcsolta be a Törökországban élő bulgáriai törökséget a választásokba, ahol szintén egységesen megszerezte a legnagyobb szervezetek támogatását. Ezzel párhuzamosan sikeresen megindult a választásokhoz kapcsolódóan a „földrajzi expanzió”, ami de facto a cigányság növekvő mértékű becsatornázását jelentette. Ennek köszönhetően a párt helyi szinten az ország nem törökök lakta megyéiben-járásaiban is sikereket ért el, s nagy lépést tett afelé, hogy török pártból egy „összkisebbségi” párttá váljon.

A doğanai vezetés alatt a bolgár politika egyik legstabilabb formációjává váló HÖH-nak sikerült tompítania a „török problémát”, ami elsősorban az 1990-es évek erősen kisebbségellenes kezdetén volt jellemző az országra. Ekkor sikerült több eredményt elérni a törökség számára (oktatás, az elkobzott vagyonok visszaszolgáltatása), melyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Bár azt is látni kell, hogy a reformok egy részét a bolgár vezetés a demokratizáció keretében „magától” meghozta.

Az ebben az időszakban kivívott jogokat a későbbiekben alig bővítették (pl. tévéadások), s bár az oktatás reformja olykor felmerül a párt követelései között, ennek érdekében nem vagy alig történtek erőfeszítések. A bolgár társadalom ellenkezése

és a törökség elszórtságának köszönhetően a területi vagy a kulturális autonómia fel sem merült a párt követelései között.

Ezzel szemben hangsúlyosabban jelenik meg a helyi szint támogatása, az (uniós) támogatások biztosításának igénye a szegény és válságban lévő török területek felzárkóztatására. A dohánytermelők támogatására építő két évtizedes gazdaságpolitika is lényegében erre a koncepcióra vezethető vissza: a javarészt földművelésből élő török választókat megtartani lakhelyükön, s ott biztosítani számukra megélhetést. A kormánykoalícióban eltöltött két ciklus során emiatt nagy jelentőségű volt a vidékkel és mezőgazdasággal foglalkozó minisztériumok megszerzése, illetve az államigazgatás felsőbb szintjeibe a törökök beemelése.

Mint láttuk, a Törökországgal fenntartott kapcsolatok az ott élő bolgár állampolgárok miatt eleve két síkon formálódnak: a már említett civil szervezeti és az állami szinten. Ez utóbbin általában szívélyesen alakultak a kapcsolatok, bár többnyire elmondható, hogy Ankara korlátozottan támogatta a HÖH-t és a bulgáriai törököket, s igyekezett kerülni a konfrontációkat Szófiával. Az utóbbi néhány évben azonban a HÖH támogatása megszűnt, s a Doğan régi harcostársából vetélytárssá váló Kasim Dal kezdte el támogatni a török vezetés, mely egyelőre nem hozott sikert, s úgy tűnik, hogy a török kormány támogatása nem elegendő a bulgáriai erőviszonyok megváltoztatásához, s még várni kell egy erős ellenpólus kialakulásához. Várhatóan Kasim Dal előbb vagy utóbb megalakítja saját pártját, s akkor a 2013-as parlamenti választáson eldőlhet, hogy mennyire erős kihívója a HÖH-nak. Azonban eléggé kérdéses, hogy képes lesz-e elkerülni a korábbi próbálkozások sorsát.

UKRAJNA

Regionalitás és etnikai jelleg az ukrainai kisebbségi pártpolitikában*

FEDINEC CSILLA

A regionális megközelítés Ukrajnában, különösen a társadalomtudományok területén, a divatos kutatási irányzatok közé tartozik, miközben a kapcsolódó fogalmak meghatározásában nincs egység, mint ahogy a régió meghatározása a nemzetközi szakirodalomban is eltérő, illetve polémia tárgya. Szempontunkból Glib Makarov elméleti alapvetése¹ érdemel figyelmet, aki szerint a régió az államterület meghatározott része, amely gazdasági, politikai, kulturális jegyek és adott történelmi tapasztalatok alapján alkot egységet, s ugyanezen tulajdonságok különböztetik meg az országterület más részeitől. Ezzel szoros összefüggésben a regionalizmus – társadalmi-politikai mozgalom, melynek célja a regionális sajátosságok erősítése, a régió irányításában helyben részt vevő intézmények jogköreinek bővítése. Erre a folyamatra két irányból lehet befolyást gyakorolni: fentről jövően a regionalizáció keretében, illetve alulról szerveződően az etnoregionalizmus jegyében.

AZ ETNOREGIONALIZMUS FOGALMA

A regionalizáció azt jelenti, hogy az állam szubnacionális szinten bővíti a helyi önkormányzati szervek jogköreit, illetve a helyi szinteknek beleszólást enged az államberendezkedés reformfolyamataiba. Ukrajnában a regionalizációra általában úgy tekintenek, mint a nemzetállami konszolidációt akadályozó tényezőre.

* Készült az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont „A választási szabályozás fejlődése és a pártrendszerek működése Kelet-Közép-Európában” című inkubátor programja (2013–2015) keretében.

¹ Макаров, Гліб: *Регіоналізм як чинник політичного процесу у сучасному українському суспільстві*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Київ, 2005, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. A magyar szakirodalomban az etnoregionalizmus hasonló értelmezéséről vö. Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, 2006, Osiris.

A maga során az etnoregionalizmus – egyrészt politikai mozgalom, melynek célja az adott régióban kompakt módon élő etnikai közösség pozíciójának erősítése vagy dominánssá tétele, másrészt meghatározott célokat szolgáló politikai nézetek összessége („területhez kötött etnopolitika”, „etnikai hovatartozás intézményesítése”).

Az etnoregionalizmus a krími tatár, az orosz, a magyar, a román, a bolgár és a ruszin etnikumhoz köthető. Ezek az etnikumok, az oroszok kivételével, döntően egy-egy régió kompakt lakosságát képezik. Ukrajna összlakosságához viszonyítva a nem ukrán és nem orosz lakosság részaránya ugyanakkor meglehetősen csekély, összesen sem éri el az 5%-ot. A legutóbbi, 2001-es népszámlálás során a választható, szabadon bevallható nemzetiségek között nem szerepelt a ruszin, azonban a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény már nevesíti a hatálya alá eső közösségek sorában, ezzel azonban még nincs kezelve az ex lex állapot. A krími tatárok, a magyarok és a románok esetében a nyelvmegtartás 90% fölötti, a bolgárok esetében azonban alig haladja meg a 60%-ot. Az ország lakosságának mintegy 30%-a az orosz tekintí anyanyelvének.²

Az érdekérvényesítés intézményesítettsége szempontjából a fenti etnikumok eltérnek egymástól. Az egyetlen közös pont a társadalmi szervezetek megléte. Az oroszok, a krími tatárok, a bolgárok, a románok és a ruszinok nem rendelkeznek saját etnikai pártokkal, a magyarok viszont igen. Ugyanakkor külön figyelmet érdemel a krími tatárok esete egy rendszerszintűvé fejlesztett példátlan politikai érdekérvényesítési szerv kiépítése okán.

A PÁRTOKKAL NEM RENDELKEZŐ KISEBBSÉGEK ETNOREGIONÁLIS TÖREKVÉSEI

Az 1980-as évek végétől egyre szaporodó kisebbségi társadalmi szervezetek számának pontos meghatározása nehézkes, mivel a különböző nyilvántartások ellentmondanak egymásnak, illetve nincs olyan rendszeres statisztikai adatközlési kötelezettség, mint például a politikai pártok esetében. A szakértők szerint a bejegyzett társadalmi egyesületeknek körülbelül 20-30%-áról mondható el, hogy tényleges tevékenységet fejtenek ki.³ A legszámasabbak egyébként az ifjúsági, a sport-, a veteránegyesületek, valamint a különböző etnikumok és felekezetek jogainak képviselőit és védelmére alakult egyesületek. Egyes társadalmi egyesületek tekin-

tetében megfigyelhető, hogy a választások körüli időszakokban élénkül fel a tevékenységük, némely szervezetek nyíltan kötődnek a politikához, politikai erőkhöz.⁴

A 18–19. században Nyugat-Európa államaiban végbement nemzetiesítésnek ukrán szempontból egységes államterület hiányában nem volt esélye, a sokféle kis-orosz dialektusból kialakuló standard ukrán nyelv, illetve a 19. század második felében felvirágzó nemzeteszme sikeres programnak bizonyult, de uniformizáló hatás nélkül. A sokféle történelmi örökséget – egyebek mellett mentalitást, szocializációt – hordozó régiók közös határok közé rendezése a szovjet időszakban elért egy uniformizáló hatást, de az éppen nem az ukrán nyelv, hanem a „népek közötti érintkezés nyelve”, az orosz érdekében történt. Ezzel az örökséggel Ukrajna mind a mai napig nem birkózott meg. Az oroszok olyan nagy túlsúlyban vannak a többi kisebbséghez képest, s olyan közel van a számuk az államalkotó nemzetéhez, hogy az orosz nyelv regionális nyelvvé nyilvánítása gyakorlatilag szükségtelenné tenné az államnyelvet az ország egy nem csekély részén. Ennek a helyzetnek a feloldására való képtelenség a legtöbb politikai vihar okozója.

Az Ukrajnában ma élő orosz kisebbség – nemzetiség szerint mintegy 8 millió, anyanyelv szerint pedig közel 15 millió közösség – lélekszáma meghaladja egyes európai államok összlakosságát. „Az oroszok, pontosabban az orosz nyelvűek helyzetének és szerepének problematikája ma túlpolitizált az országban, mind bel-, mind külföldön politikai játszmák részévé válik. Bizonyos helyzetekben államközi feszültségeket is okoz, különösen akkor, amikor Oroszország fellép »határon túl élő honfitársainak védelmében«”.⁵ A politikai felhangok ellenére „az ország összes etnikuma tekintetében az elfogadottság tekintetében az oroszok a második helyen vannak (közvetlenül az ukránok után)”.⁶

Az oroszok számára a Szovjetunió felbomlása után egyaránt kihívást jelentett a nemzetépítés az anyaországban és a kisebbséggé válás az utódállamokban. Az Ukrajnában létrejövő orosz kisebbségi szervezetek igyekeztek nemcsak az orosz nemzetiségűeket, hanem az orosz anyanyelvű ukránokat, az orosz kultúra hordozóit általában képviselni, s valamennyi leginkább csak kulturális kérdésekkel foglalkozott.

Az orosz kisebbség elsősorban a kulturális autonómiához való jogait fogalmazta meg, különös tekintettel a nyelvi jogokra. Politikai kérdéseket orosz szervezetek csak a Krímben fogalmaztak meg – az egyetlen régióban, ahol az oroszok alkotják a lakosság többségét. A krími autonómia nem is szólt egyébről, minthogy ezzel

⁴ Тищенко, Юлія: *Аналіз становлення організації громадянського суспільства та демократичних процедур у регіонах України*. Київ, 2006. <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=5744&mode=thread&order=0&thold=0>

⁵ Arbenyina, Vira: Az oroszok Ukrajnában: társadalmi státus, közérzet, integrálódás. In Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony, 2009, Kalligram, 353.

⁶ Uo. 355.

² State Statistics Committee of Ukraine. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність*. Київ, 2005, Фоліант, 211, 216.

megelőzték a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseket.⁷ Az orosz társadalmi szervezetek szerepe meglehetősen marginális, nem jöttek létre orosz etnikai pártok azzal összefüggésben, hogy az orosz kötődésű – nemzetiség és/vagy anyanyelv – politikusok teljesen integrálódtak az ukrainai hatalmi struktúrákba, így nem volt szükség külön közvetítő szereplőkre.⁸

A helyzet 2013 végén változott meg gyökeresen. A november végi vilniusi keleti partnerségi csúcson Ukrajna nem írta alá az Európai Unióval a társulási szerződést – ennek nyomán megindult belső tiltakozás erőteljes belpolitikai átrendeződéshez, majd súlyos fegyveres konfliktushoz vezetett. A fegyveres konfliktus mibenlétének fogalmi meghatározásában mind a belföld, mind a külföld rendkívül óvatos. Az azonban egyértelműnek látszik, hogy a konfliktusnak van etnikai bázisa, amit általában a nyelvkérdés körüli konfliktusokra fordítanak le. A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában folyamatosan arról szól, hogy az ukrán vagy az orosz nyelv használatát előmozdítsák, a másik háttérbe szorításával. A nyelvek használatát szabályozó jogszabályokat soha nem alkalmazták következetesen Ukrajnában, ami önmagában alkalmas volt arra, hogy a kérdés folyamatosan politikai kampánytémává váljon. A tényleges gazdasági, szociális problémákat megoldani képtelen politikai erők ezzel terelték el a figyelmet a problémákról. Így válhatott az átpolitizált nyelvkérdés 2013 végén, 2014 elején a gazdasági összeomlás előtt álló és politikailag instabil országban a politikai válság és a fegyveres konfliktus kitörésének egyik ürügyévé.⁹

Ukrajnában több mint kétszáz ezres bolgár közösség él. Zömmel Odesza megyében, valamint ezenkívül a történelmi Besszarábia és Zaporozsje megye azovi partvidékén élnek, ahol több mint kétszáz évvel ezelőtt telepedtek le. A társadalmi egyesületek legfontosabb célkitűzései: az anyanyelvű oktatás biztosítása és az 1944-es deportálások áldozatainak rehabilitálása. Ezzel ez a népcsoport áll a legközelebb a magyarokhoz. A magukat bolgároknak vallók alig több mint 60%-ának az anyanyelve a bolgár, mintegy 30%-uk az orosz, 5%-uk pedig az ukránt tartja anyanyelvének.¹⁰

Az Odesza megyei Bolgrádi járásban az 1991. december 1-i össz-ukrainai referendummal egyidejűleg a polgárok helyi népszavazáson válaszolhattak arra a kérdésre, hogy támogatják-e a Bolgrádi járás határain belül a Bolgrádi Nemzetiségi Körzet megalakítását. A szavazáson részt vevő polgároknak több mint 83%-a, azaz mintegy 40 ezer ember támogatólag foglalt állást.¹¹ A Bolgrádi Járási Tanács jóváhagyta a Bolgrádi Nemzetiségi Körzetről szóló törvénytervezetet, amit az Odeszai

Megyei Tanács határozatban támogat, azonban már az ukrán parlament érdemben nem tárgyalta azt.

Ukrajnában a moldovánok és a románok két külön nemzeti kisebbséget alkotnak, ellentétben a szovjet időkkel, amikor az országban hivatalosan mindannyian moldovánok voltak, a 15 szovjet tagköztársaság egyike volt 1940-től a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság – előtte ez a terület az ukrán tagköztársasághoz tartozó autonóm terület volt. A több mint 250 ezres moldován közösség tagjai zömmel a Dnyeszter és a Duna közti területen és Odesza megyében élnek hagyományosan, szoros kapcsolatot tartanak fenn Moldovával.

Ugyanakkor Románia és az ukrainai román egyesületek a moldovánokat románoknak szeretnék látni. A román diplomácia folyamatosan komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy Ukrajnában ne válasszák külön a moldovánokat és a románokat. Románia nem egy ízben sérelmezte, hogy Ukrajnában a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának védelme alá a román mellett a moldovánt is felvették.

Az ukrainai románok 150 ezret meghaladó közösségének zöme Kárpátalján és Csernyivci megyében (a történelmi Bukovina északi területén) él. A bukovinaiak 1989 után megfogalmazták a Romániához való csatlakozás gondolatát (Nagy-Románia), Kárpátalján pedig a román nemzetiségi járását.¹² Ukrajna parlamentje 1991. július 5-én elítélő határozatot hozott azzal kapcsolatban, hogy júniusban Románia parlamentje semmisnek nyilvánította a Molotov–Ribbentrop-paktumot, amely a románság szemében egyben Nagy-Románia újjászületésének lehetőségét is jelentette. Az ukrán parlamenti nyilatkozat többek között leszögezte: a paktum törvényteleniségének kimondása nem eredményezhet területi követeléseket Ukrajnával szemben, és Ukrajna elutasít minden erre irányuló törekvést.¹³

Az 1997-ben az ukrán–román alapszerződés¹⁴ megkötésével az esetleges határrevízió kérdése lekerül a kétoldalú kapcsolatok napirendjéről. Hosszú időn keresztül vitatkozott a két ország a Fekete-tengeri Kígyó-sziget, és a hozzá kapcsolódó kontinentális talapzat hovatartozásáról, amit az ENSZ Nemzetközi Bírósága döntött el Románia javára.¹⁵ Ma már csak a kettős állampolgárság kérdése hat zavarólag az egyébként kiegyensúlyozottnak tekinthető ukrán–román kapcsolatokra. Románia nem tiltja a kettős állampolgárságot, illetve könnyített eljárással szerezhetik meg

¹² Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин...*, i. m., 273–279.

⁷ Sevel, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In *Ukrajna színeváltozása...* (2009), i. m., 365.

¹³ A dokumentum szövegét lásd. Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–ХХ ст.: у десяти томах. Т. Х. *Відродження й утвердження української державності (1987–2005 роки). Дорога до себе.* Редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ, 2009, Вид-во Соломії Павличко «Основи», 235–236.

¹⁴ Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією від 02.06.1997 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/642_003

¹⁵ International Court of Justice. Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine), 2009. <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&code=ru&case=132&k=9>

⁸ Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин...*, i. m., 245.

⁹ Csernicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában.* Ungvár, 2016, 88, 117–118. o.

¹⁰ Лойко, Лариса: *Громадські організації етнічних меншин...*, i. m., 263–267.

¹¹ Воротнок, Г.: Болгарський національний? Але в складі незалежної України. *Голос України*, 7 грудня 1991 р.

a román állampolgárságot azok az ukrán állampolgárok, akik három nemzedéken belül fel tudnak mutatni valakit a családban.

Kárpátalja státuszáról az 1990-es évek első felében szóló vitákban az egyes esetekben szeparatizmusként értelmezett vagy beállított vonal elsősorban a Kárpátaljai Ruszinok Társaságához köthető, amely nem ismerte el az 1945-ös csehszlovák–szovjet egyezmény jogszerűségét, az utolsó legitim döntésnek az 1938 végén elfogadott podkarpatszka ruszi autonómiatörvényt tartotta. 1993. május 15-én Munkácson kikiáltották „Podkarpatszka Rusz ideiglenes kormányát”, amelynek szlovákiai és magyarországi tagjai is voltak. A kérdés mind a mai napig időről időre napirendre kerül mind a megyei tanácsban, mind ruszin körökben. Többek között 2008. október 25-én a Ruszinok II. Európai Kongresszusa Munkácson elfogadta „A ruszin államiság visszaállításának kikiáltásáról” szóló memorandumot. 2009. április 25-én Pardubicében (Cseh Köztársaság) pedig a kárpátaljai ruszinok első világkongresszusa határozatot hozott, miszerint 2009. december 1-ével megalapítja a Podkarpatszka Rusz Köztársaságot Munkács vagy Ungvár fővárossal. Ezt a határozatot és az Alkotmány elfogadását kellett volna jóváhagynia az európai kongresszusnak 2009. május 1-jén Ungváron, azonban ez nem történt meg.¹⁶ 2009 végén a kárpátaljai „Subcarpathia” Népi Egyesülés a megyei közigazgatási bírósághoz keresetet nyújtott be azzal kapcsolatban, hogy a bíróság nyilvánítsa jogellenesnek, hogy a megyei tanács és a megyei állami adminisztráció nem tett eleget az 1991. december 1-i népszavazás eredményének, és kötelezze a cselekvésre. A bíróság a keresetet elévülésre hivatkozva utasította el.¹⁷

A 2001-es népszámlálás adatsorában egyáltalán nem szerepel a ruszin nyelv. Ukrajna a Szovjetunió politikáját folytatja a ruszinok kapcsán: hivatalosan nem ismeri el sem a ruszin nemzetiség, sem a ruszin nyelv létét. A hivatalos álláspont szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Ugyanakkor a 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján már regisztrálták a ruszinokat. Ekkor 10 090 fő (a megye összlakosságának 0,8%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének. Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin”, ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. Ugyanakkor a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény így fogalmaz: „7. cikk. [...] 2. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája szövegértelmezése szerint Ukrajna regionális nyelveihez vagy kisebbségi nyelveihez – amelyek esetében alkalmazandók a regio-

¹⁶ Zan Mihajlo: Etnikai folyamatok Kárpátalján. In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010, Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 447.

¹⁷ Ходаківський, Михайло: Автономія Закарпаття в контексті грудневого референдуму 1991 року. *Правова держава*. Щорічник наукових праць. Випуск 22. Київ, 2011, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 133.

nális vagy kisebbségi nyelvre vonatkozó jelen törvény intézkedései – a következő nyelvek tartoznak: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak. 3. Minden, e cikk második pontjában kijelölt nyelvvvel kapcsolatos, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatára jelen törvényben előírt intézkedés alkalmazásra kerül abban az esetben, amikor a regionális nyelvet beszélő személyek száma, akik az adott területen élnek, a lakosság 10 százalékát vagy ennél többet teszi ki.”¹⁸ A nyelvtörvénynek köszönhetően 2013 decemberében, első fecskeként, a Munkácsi járás három településén a helyi önkormányzatok döntése alapján regionális lett a ruszin nyelv.¹⁹

A KRÍMI TATÁR POLITIKAI ÉRDEKKÉPVISELET SAJÁTOS ESETE

Ukrajnát közigazgatásilag – nem számítva a különleges státuszú városokat – 24 megye és a Krími Autonóm Köztársaság alkotja. Az utóbbinak sajátos helye van az ország közigazgatási egységei között. Az ország tizenöt fejezetből álló alkotmányának egy teljes fejezete, a X. foglalkozik ezzel a régióval. E szerint a Krími Autonóm Köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része (134. cikkely), saját alkotmánya, kormánya és parlamentje van, melyek azonban nem hozhatnak az ország alkotmányával ellentétes döntéseket.²⁰ A Krími Autonóm Köztársaságnak 1998-ban elfogadott alkotmánya I. fejezetének 1. cikkelye megismétli az ország alkotmányának azt a kitételét, hogy az autonóm köztársaság Ukrajna elidegeníthetetlen része, a 2. cikkelyben pedig megfogalmazza, hogy az autonóm köztársaság jogi státusa Ukrajna Alkotmányán alapszik.²¹

A két alkotmány közös vonása, hogy egyértelműen megkerüli az autonómia típusának konkrét meghatározását. Ez a körülmény nyilvánvaló összefüggésben van az előzményekkel. A szovjet időszakban az ország területe tagköztársaságokból tevődött össze, melyek száma időről időre változott, megalakulásakor négy, a felbomlás pillanatában tizenöt tagköztársaságból állt. A nagyobb kiterjedésű tagköz-

¹⁸ Vö. Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* (2012) Vol. 21. No. 3. 568–609; М. Товт – С. Черничко: *Научно-практический комментарий Закона Украины «Об основах государственной языковой политики» (с приложениями)*. ВОО «ПОД «Русскоязычная Украина», 2013, Киев.

¹⁹ Regionális nyelv lett a ruszin Kárpátalja néhány községében. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/24199-regionalis-nyelv-lett-a-ruszin-karpatalja-nehany-kozsegeben>

²⁰ Ukrajna hatályos Alkotmánya (1996): <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

²¹ A Krími Autonóm Köztársaság Alkotmánya (1998): <http://www.rada.crimea.ua/bases-of-activity/konstituciya-ARK>

társaságokban a megyei rendszer volt érvényben, ez alól kivételt képezett a kisebb területi kiterjedésű három balti, valamint a moldáv és az örmény tagköztársaság. Ezenkívül az orosz tagköztársaságnak nagyobb területi egységei, úgynevezett országrészei, ezen belül nemzetiségi járásai voltak, illetve az OSZFSZK (Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság), az Azerbajdzsán, a Grúz, a Tadzsik, az Ukrán, az Üzbég SZSZK területén belül autonóm tagköztársaságokat is létrehoztak. A Krími Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság az OSZFSZK-hoz tartozó közigazgatási terület volt 1945-ig, amikor a lakosság többségét adó krími tatárokat erőszakosan kitelepítették a félszigetről, ezzel egyidejűleg az autonóm tagköztársaság státust megszüntették, ez is az orosz tagköztársaság egyik megyéje lett 1954-ig, amikor – az 1654-es perejaszlavi szerződés megkötésének 300. évfordulóján – az Ukrán SZSZK-hoz csatolták. A perejaszlavi szerződés a Bohdan Hmelnickij-féle Lengyelországgal szembeni függetlenségi háborúnak az az állomása, amelynek interpretálása mind a mai napig vitákra ad okot. A semleges meghatározás szerint a megállapodás tisztázta a viszonyt a kozák hadak és a moszkvai állam között. A tényleges következmény az volt, hogy az ukránok lakta lengyel területek orosz fennhatóság alá kerültek. A tény a szovjet történettudomány az „újraegyesítés” szakkifejezéssel interpretálta, amit a későbbi korok területgyarapodásaira is érvényesítettek. A jelenkori ukrán történetírás a kozák időkkel kapcsolatban a fogalmat vitatja – mivel ukrán etnikai területet egyik idegen államtól egy másik idegen államhoz csatoltak; viszont más a helyzet, amikor értelmezésükben ukrán etnikai területek összekapcsolásáról van szó.²²

1991-ben, még Ukrajna függetlenedése előtt, a Krím ismét autonóm köztársasággá vált az Ukrán SZSZK keretén belül. Ezt a státusát megőrizte a függetlenedés után is, bár hosszú csatározás folyt Kijev és Szimferopol között a krími autonómia jellegéről a külön krími alkotmány 1998 decemberében történt elfogadásáig. „Az ukrán kormány, a belföldi és a külföldi megfigyelők egy része az alkotmány jóváhagyását úgy kommentálta, hogy ezzel megoldották a »krími problémát« – elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek azzal, hogy megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát, ugyanakkor több kérdésben önálló döntési jogkörrel ruházták fel a régiót. Azonban sem Kijev, sem Szimferopol nem lehetett maradéktalanul elégedett a végre megkötött kompromisszummal, mert az alkotmány teljes mértékben ignorálja a több mint 260 ezer krími tatár érdekeit, akik számára a megelőző évtizedben tették lehetővé a visszatelepedést a közel fél évszázaddal korábban bekövetkezett deportálás után, s immár a félsziget 2,5 milliós, zömében orosz lakosságának 12%-át teszik ki.”²³

Az ország alkotmányának 133. cikkelye szerint Szevasztopol (Ukrán Haditengerészet és az orosz Fekete-tengeri Flotta támaszpontja) és Kijev (ország fővárosa) „speciális önkormányzati státusszal”²⁴ rendelkeznek, amit Ukrajna törvényei részleteznek, ám ezek a törvények mind a mai napig nem születtek meg. Ily módon a Krími Autonóm Köztársaság területén belül is van egy (ugyancsak meghatározatlan státuszú) autonóm egység.

Az ország és az autonóm köztársaság alkotmányának homályossága a terület jogi státusának közelebbi meghatározását illetően abból fakad, hogy az elsődleges cél a „szeparatizmus” megakadályozása volt, ily módon beszélhetünk területi autonómiáról, nem pedig valamely etnikai közösségnek nyújtott engedménnyről. „Az orosz közösség domináns helyzete a formálisan nemzetek feletti autonómiát a sajátos, orosz alapú identitás előretolt bástyájává tette.”²⁵

Az ország Alkotmánya (1996) „ukrán nemzetről”, valamint „öslakos népekről” és „nemzeti kisebbségekről” beszél. Ez az egyetlen jogszabály, amelyben az „öslakos” fogalma előfordul. Az öslakosok úgy különböztethetők meg a bevándorlóktól, a nemzeti kisebbségektől, hogy a gyarmatosításhoz kötik a definíciót (azok, akik a gyarmatosítók megérkezése előtt az adott területen éltek, pl. Észak-Amerikában az indiánok). Ugyanakkor már Will Kymlicka is felhívja a figyelmet, hogy az „öslakos”²⁶ hivatkozás megjelent olyan népeknél is, mint pl. a krími tatárok, a romák, az abházok, a csecsenek, a tibetiek stb.²⁷

A krími tatárok 98,1%-a kompakt módon a Krím-félszigeten él. Fontos sajátosság, hogy a krími tatárok álláspontja szerint a krími tatárok (valamint a karaimok és a krimcsakok) inkább őshonos nép, mintsem nemzeti kisebbség Ukrajnában, mivel nincs anyaországuk. Minimális programjuk magában foglalja a krími tatár autonómia megteremtését, de megfogalmazódtak radikális elképzelések is, például a Krím-félszigetet magában foglaló önálló állam megteremtése. Folyamatosan képviselt feladat a küzdelem a képviselést a helyi tanácsokban, a kijevi és a szimferopoli parlamentben. Mind az országos, mind a krími parlamentnek volt olyan ciklusa, amikor egyetlen krími tatár képviselő sem vehetett részt a törvényhozásban.

Az országos törvényhozásba a krími tatárok a jobboldali pártokhoz kapcsolódva tudtak képviselőt küldeni. A kijevi parlament egyetlen krími tatár képviselője 1998 óta Musztafa Dzsemiljov.²⁸ 1991 és 2013 között a Medzslisz elnöki tisztét töltötte be. A Medzslisz új elnöke 2013 ősze óta Refat Csubarov, aki a krími parlamentben a vele együtt öttagú Kurultaj-RUH (az utóbbi az Ukrán Nemzeti Mozgalom köz-

²⁴ Vö: special-status municipality.

²⁵ Нагорна, Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ, 2008, ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 168.

²⁶ Vö. indigenous peoples.

²⁷ Kymlicka, Will: *Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity*. Oxford–New York, 2007, Oxford University Press, 265.

²⁸ <http://gapp.rada.gov.ua/mps/info/page/2394>

²² Lásd Kárpátalja példáját 1945-ben.

²³ Sevel, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In *Ukrajna színeváltozása...* (2009), i. m., 365.

keletű rövidítése) elnevezésű frakció vezetője.²⁹ A legutóbbi, 2010-es önkormányzati választások eredményeképpen a krími tatároknak a városi és járási tanácsokba több mint 120 képviselője került be, a községi és nagyközségi tanácsokban az 5543 képviselői helyből 870-et szereztek meg (egyedül ezen a szinten vannak számarányuknak megfelelően képviseltetve), illetve 22 községi, illetve nagyközségi tanács vezetője került ki a soraikból.³⁰

Noha a krími tatároknak nincs etnikai pártja, mégis sajátos esettel állunk szemben. A krími tatárok politikai képviselete a parlamenteken kívül két pólus, a Medzslisz és a Krími Tatár Népfrent köré szerveződik. A támogatottság alapján a politikai követelések első számú megjelenítője a Kurultáj³¹ által először 1991 júniusában – tehát az ország de facto függetlenedése (1991 augusztusa) előtt – megválasztott harminchárom tagú Medzslisz.³² Saját megfogalmazásukban a Medzslisz a „nemzeti parlament” szerepét tölti be, de nem párhuzamos struktúra az állami szervekkel, ugyanakkor nem kívánják sem társadalmi szervezetként, sem pártként bejegyeztetni, mert ezzel a lépéssel a szervezet csak egyike lenne a számos krími tatár egyesületnek, azaz elszürkítené, kisebbitené a szerepét, az egy a sok közül szerep a hatalom érdekeit szolgálná. Ezzel egyidejűleg a hatalom sem érdekelt a hivatalossá tételben attól való félelmében, hogy ezzel esetlegesen precedenst teremtené a többi etnikum számára.

A 2011 óta elérhető hivatalos honlapon található információ szerint: „A krími tatár nép Medzslisz a Kurultáj ülészekai közötti időszakban a krími tatár nép egyetlen legfelsőbb meghatalmazott képviseleti-végrehajtó szerve, amelyet a Kurultáj választ meg a küldöttek soraiból. A Medzslisz alapvető feladata a szovjet állam által a krími tatárokkal szemben elkövetett genocídium következményeinek felszámolása, a krími tatár nép nemzeti és politikai jogainak újjáélesztése és a szabad nemzeti-állami önrendelkezéshez való jogának biztosítása saját nemzeti lakóterületén.”³³ A Medzslisz a nemzetközi jog és Ukrajna jogszabályainak betartásával, azoknak nem ellentmondva működik. A Medzslisz székhelye Aqmescit, azaz Szimferopol, a Krím fővárosa. A Medzslisz elnöke, ahogy már említettük, 1991 és 2013 között Musztafa Dzsemiljov, újabban pedig Refat Csubarov.³⁴

2008-ban a Medzslisz rendeletet fogadott el „a krími tatár nép helyi nemzeti önkormányzati szerveiről”, amely helyi és regionális medzsliszek létrehozását mondta ki közvetlen, titkos választások útján. A rendelet I/1.1. pontja szerint: „A krími tatár nép nemzeti önrendelkezésének helyi szervei a krími tatárok önkormányzatá-

nak megtestesítői, melyet a krími tatár nép Kurultája és a krími tatár nép Medzslisz határozatainak végrehajtására, valamint azért választanak meg a saját soraikból, hogy önállóan vagy együttműködve a végrehajtó hatalom helyi szerveivel és a helyi önkormányzatokkal megoldják az adott közigazgatási egység területén élő krími tatárok mindennapi életével kapcsolatos feladatokat.”³⁵ A Medzslisz hivatalos weboldalának – ahol a jelen rendelet szövege is megtalálható – külön érdekessége, hogy a krími tatár mellett oroszul adja a legteljesebb tájékoztatást, utána következik az angol, és a legkevésbé informatív az ukrán nyelvű változat.

Knut Vollebaek, az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosa 2013 augusztusában a krími tatárok kérdésével foglalkozó jelentésében³⁶ felhívta a figyelmet arra, hogy az 1980-as évek vége óta mintegy 266 ezer krími tatár és több ezer egyéb nemzetiiség képviselője (örmények, bolgárok, németek és görögök) tért vissza a félszigetre, akiket a szovjet rezsim az 1940-es években etnikai alapon tömegesen kitelepített a Krímről. Ukrajna nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag felkészülve az erőteljes migrációs hullámra, ami számos negatív következménnyel járt. Kijev és a helyhatalmi szervek erőfeszítései ellenére máig vannak megoldatlan problémák.

A jelentés megállapítja többek között, hogy a Kurultajt és a Medzsliszt a krími tatárok többsége saját képviseleti testületeinek tartja. Az össz-krími Medzsliszben kívül ma már a testületnek 250 helyi szervezete van, melyek 22 regionális Medzsliszbe tömörülnek. A kisebb ellenzéki szervezeteket pedig az ezzel nagyjából egy időben keletkezett ún. Krími Tatár Népfrent egyesíti, amely immár nyíltan konfrontálódik a Medzslisszel, és küzd a krími tatárok képviseletének jogáért. A Medzslisz és a krími hatóságok, valamint Kijev kapcsolatát bonyolítja, hogy a Medzslisz nem hajlandó hivatalosan bejegyeztetni magát, az utóbbiak pedig nem hajlandók elismerni hivatalosan önkormányzati szervként. A Népfrent pedig társadalmi egyesületek szövetsége, nem pedig pártoké.

A nemzeti kisebbségi főbiztos jelentésének politikai részvételre vonatkozó 4. fejezetében Kijev és a Krími Autonóm Köztársaság kormánya felé tett ajánlások sorában a legelső, hogy: „felül kell vizsgálni a Medzslisz elvi el nem ismerésének politikáját. Annak ellenére, hogy a Medzslisznek a mai napig nincs világos jogi státusa, a krími tatár közösség döntő többségét képviseli, és mint ilyen, lehetőséget kell biztosítani számára, hogy hatékonyan részt vegyen az irányítás folyamatában, ezenkívül inkluzív módon kell viszonyulnia a részvételhez. A Medzslisz jogi státuszáról széles körű társadalmi egyeztetés keretében kell megállapodni. A hatalomnak vissza kell térnie a pragmatikus együttműködés gyakorlatához.” Ugyanitt a krími tatár közösséghez szóló egyetlen ajánlás: „a krími tatár közösséget alkotó

²⁹ A krími tatár Medzslisz honlapja: <http://qtm.org/ru>

³⁰ Uo.

³¹ Vö. Qurultay of the Crimean Tatar people – krími tatár nemzeti kongresszus.

³² Vö. Mejlis of the Crimean Tatar people – krími tatár képviseleti testület, parlament.

³³ A fordítás az orosz változat alapján történt; az angol változatban a hangsúlyos rész megfogalmazása: „implementation of its right to free national self-determination in its national territory”.

³⁴ <http://qtm.org/ru>

³⁵ Uo.

³⁶ *The integration of formerly deported people in Crimea, Ukraine: Needs assessment.* OSCE High Commissioner on National Minorities, 2013. <http://www.osce.org/hcnm/104309>

minden csoportnak el kell ismernie, hogy a vélemények pluralizmusa és a belpolitikai versengés a demokratikus társadalom elválaszthatatlan velejárója.”³⁷

Konsztantyin Bondarenko politikai elemző véleménye szerint az EBESZ-jelentés előzménye a krími helyzet kiéleződése 2013 elején. A Krímen elbocsájtottak több tucat hivatalnokot, akik annak idején a Medzslisz ajánlásával tölthették be pozíciójukat. Elbocsátásukra a Medzslisz azzal reagált, hogy Anatolij Mogiljov krími miniszterelnököt feljelentették az ügyészségen a krími tatárokkal szembeni elfogultsággal vádolva, illetve ismételten elutasította, hogy társadalmi szervezetként jegyeztesse be magát. Refat Csubarov az őshonos népek védelméről szóló ENSZ-nyilatkozatra hivatkozva megfogalmazta, hogy a szintén őshonos krími tatároknak joguk van az önrendelkezéshez. Ezt írásban eljuttatta a különböző európai testületekhez. Az EBESZ-jelentés ennek nyomán született meg. Bondarenko véleménye szerint a Medzslisz elismerése a Krímben többségben élő oroszok tiltakozását váltaná ki. A Medzslisz azonban továbbra is kiáll a területi autonómia követelése mellett etnikai alapon. Csubarov szerint az oroszoknak van anyaországa, a krími tatároknak nincs; az oroszokat, éljenek bárhol is, megvédi az erős Oroszország, a krími tatároknak pedig joga van az önrendelkezésre őshazájukban (történelmi hazájuk területén).³⁸

A hatalom kísérletet tett a Medzslisz legalább részbeni hivatalos keretek közé terelésére. 1999-ben az akkori államfő, Leonid Kucsma felállította az Államelnöki Hivatalban a Krími Tatár Nép Képviselőinek Tanácsát tanácskozási testület minőségében. A Medzslisz és a tanács összetétele egészen 2010-ig azonos volt, amikor is Viktor Janukovics államfő a tanács tagjainak létszámát 33-ról 19-re csökkentette, s közülük immár csak 8-an kerültek ki a Medzslisz tagjai közül, a többiek az ellenzék soraiból verbuválódtak, kiváltva ezzel a Medzslisz felháborodását, mindazonáltal képviselői továbbra is részt vesznek a testület munkájában. Az újjászervezett testület elnöke Lentun Azezijev, aki a krími parlament aktív képviselője (a baloldali Regiók Pártja színeiben), az 1990-es évek elején a Krímen miniszterelnök-helyettes, illetve a deportált népek ügyeivel foglalkozó bizottság elnöke, 1998 és 2002 között a Krím miniszterelnöke (a hivatalos formula szerint, akárcsak az ország miniszterelnöke esetében: a minisztertanács elnöke) volt.³⁹

A krími tatárok legnagyobb képviseleti szerve tehát több mint két évtized után is nélkülözte a hivatalos státuszt, azonban így is a legerősebb és legszámosabb érdek-képviseleti intézmény volt. Jelentősen megváltozott Kijev hozzáállása a krími tatár kérdéshez a második Majdan (2013-14 fordulójá) után eluralkodó krízishelyzet-

ben, illetve félszigetnek 2014 márciusában orosz fennhatóság alá kerülésével. 2014 márciusában az ukrán parlament nyilatkozatot fogadott el a krími tatár nép jogainak szavatolásáról az ukrán államban.⁴⁰ A dokumentum szerint a szuverén és független ukrán állam keretein belül garantált a krími tatár nép önrendelkezési jogának védelme és megvalósítása, többek között Ukrajna elismeri a Medzsliszt a krími tatár nép Kurultájának végrehajtó szerveként, magát a Kurultájt e nép legfelsőbb képviselőjeként, valamint Ukrajna elismeri az ENSZ nyilatkozatát az őslakos népek jogairól és azok védelméről. Ugyanakkor szülőföldjükön a helyi ügyész kezdeményezésére a félsziget bírósága a Medzsliszt extrém, terrorista szervezetnek nyilvánította, és mint ilyet az Orosz Föderáció Igazságügyi Minisztériuma feltette azon szervezetek listájára, amelyek tevékenysége tiltott az ország területén,⁴¹ megfosztva ezzel a krími tatárokat e sajtóságos, a nép többsége által elfogadott, és a maga módján hatékony képviseleti, érdekvédő és érdekvéonyesítő intézménytől.

A MAGYAR ETNIKAI PÁRTOK

Ukrajnában csak a magyaroknak vannak névleges etnikai pártjaik, ami több szempontból rendkívüli. Többek között azért, mert a kisebbségek számára elméletileg lehetetlen vállalkozást realizáltak: a politikai pártokról szóló törvény értelmében legalább 10 ezer támogató aláírásra van szükség a szavazásra jogosult állampolgároktól a megyék nem kevesebb mint kétharmadában, és azon belül a megyéket alkotó járások nem kevesebb mint kétharmadában (II. fejezet 10. cikk).⁴² A KMKSZ Ukrajnai Magyar Párt (KMKSZ UMP) 2005. február 17-én, az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt (UMDP) pedig 2005. március 24-én lett bejegyezve. A pártalapítások indoka a 2006-os választásokra való felkészülés volt: a módosított választási törvény értelmében csak bejegyzett párt indíthatott jelölteket a parlamenti választásokon.⁴³ Az elsődleges és reális cél az önkormányzati helyek betöltése volt. A két alakulat nem működik pártként, a pártként azonosítást lehetővé tevő jogi procedura a törvényi keretek közötti politikai képviseletet teszi lehetővé a helyi önkormányzatokban. A tényleges működő szervezetek továbbra is a társadalmi szervezetként

⁴⁰ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» № 1140-VII від 20.03.2014 р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-18>

⁴¹ Заборона меджлису в Криму: подробиці. <https://www.rbc.ua/ukr/news/zapret-medzhilisa-krymu-podrobnosti-1461078101.html>

⁴² Закон України «Про політичні партії в Україні». <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2365-14>

⁴³ Закон України «Про вибори народних депутатів України». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

³⁷ Уо.

³⁸ Ивженко, Татьяна: Крымский Меджлис претендует на официальный статус. *Независимая газета-Online*. 03.09.2013. http://www.ng.ru/cis/2013-09-03/1_crym.html?print=Y

³⁹ A Krími Tatár Nép Képviselőinek Tanácsa (az ukrán államfő hivatala szervezeti egysége) honlapja: <http://crimtatar.com/>

bejegyzett KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) és az UMDSZ (Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség).

A két formalizált párt bejegyzése óta a vizsgált időszakban három parlamenti választást tartottak: 2006-ban, 2007-ben és 2012-ben. A 2006-os választások magyar szempontból minden korábbinál sikertelenebbek voltak. A magyar pártok méretükénél fogva nem tudtak országos listát állítani, ukrán pártoktól mindkét szervezet kapott ajánlatot, azonban igen távol a befutó helyektől. 1994 óta először nem lett magyar képviselője a kijevi törvényhozásnak.⁴⁴

A 2007-es előrehozott választások alkalmával ismét csak nem működött együtt a két magyar párt, de mindkettő jelöltje felkerült egy-egy nagy párt listájára, ezúttal sem sikerült azonban bejutniuk a törvényhozásba. Kovács Miklós KMKSZ UMP színeiben a 99. helyre került a regnáló államfő, Viktor Juscenko pártja, a Mi Ukrajnánk (Nasa Ukrajina) listáján, ugyanazon a listán, ahol a Mi Ukrajnánk kárpátaljai megyei tanácsi frakcióvezetője csak a 180. helyett kapta meg. Az Ukrajnai Szocialista Párt listáján pedig a 11. helyre került az UMDP képviselőjében Tóth Mihály. Ha a szocialisták egyáltalán bekerültek volna a parlamentbe, amire megvolt az esélyük, akkor Tóth biztos befutó. Ugyanakkor Kovácsnak csak látszólag előkelő listás helye eleve nem kecsegtetett sok reménnyel.⁴⁵

2012-ben az ukrajnai magyar politikai erők kétféle stratégiát választottak a választásokon való megmérettetéshez. A KMKSZ UMP három egyéni jelöltet állított a hat kárpátaljai választási körzetből háromban: a 68. sz. ungváriiban Brenzovics Lászlót, a 69. sz. munkácsiban Gulácsi Gézát, a 73. sz. nagyszőlősiiben pedig Kovács Miklóst. Mindhárom jelölt betűhíven egyező programmal indult, melynek főbb pontjai: Ukrajna európai uniós integrációja, a kisebbségi nyelvi jogok megadása a 10%-os küszöb fölött, az egyházi vagyon visszaadása, a sztálini terror áldozatainak rehabilitálása és kárpótlása, Kárpátalja önkormányzati státuszának megadása az 1991-es népszavazás eredményei alapján, valamint a magyar többségű Tisza-melléki járás létrehozása.⁴⁶

Az UMDP nem indított egyéni jelölteket, hanem a Régiók Pártjával kötött választási szövetséget, aminek eredményeképpen Gajdos István a párt listájának 74. helyére került. Ugyanezen a listán szerepelt a román kisebbségi jelölt is.

A magyar pártok által választott kétféle stratégia háttere nyilvános sajtóanyagokból rekonstruálható. A magyar választási körzet és a Tisza-melléki járás ügye

az a két neuralgikus pont, amelyek miatt a Magyar–Ukrán Kisebbségi Kormányközi Vegyes Bizottság 2011. december 19–20-án Budapesten megtartott XV. ülése a jegyzőkönyv aláírása nélkül ért véget, amire korábban nem volt példa. Kovács Miklósnak, a KMKSZ elnökének értékelése szerint „hidegháborús hangulat” uralta az ülést.⁴⁷ A nemzetpolitikai államtitkárság azt közölte az MTI-vel, hogy „örvendetes, hogy a két félnek a kérdések zömében sikerült megállapodnia, melyek legtöbbször az oktatást és a kultúrát érinti. [...] A magyar fél a még megoldásra váró fontos ügyek sorából kiemelte a magyar többségű választókerület kialakítását a 2012 októberében esedékes parlamenti választásokon, illetve a Tisza-melléki járás létrehozásával kapcsolatos további konzultációt.”⁴⁸ Sajátos módon a magyar fél magyar vonatkozású igényeivel párhuzamosan az ukrán delegáció is magyar kérdésben próbált eredményt elérni; ugyancsak az MTI megfogalmazásában: „Az ukrán fél – a magyar kormány korábbi döntésével szemben – kiállt amellett, hogy az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ)⁴⁹ is adhasson ajánlást a schengeni vízumigényléshez. Mint ismeretes, a kormány az UMDSZ-nek ezt a jogát a magyar igazolványok kiadásával kapcsolatos visszaélések miatt vonta meg.”⁵⁰

Az ígéret ellenére a konzultáció a vegyes bizottság keretében nem folytatódott, azonban a 2012-es parlamenti választásokat megelőzően a magyar kormány megpróbált ismételt közbenjárni Kijevben annak érdekében, hogy a kárpátaljai választási körzetek között legyen „magyar körzet” is, ahol esély mutatkozik magyar parlamenti képviselő megválasztására. A „magyar körzet” megbukott a helyi hatalmi harcok tényezőjén, illetve közrejátszott az is, hogy egyes ukrán politikai erőkben felerősítette a nacionalista felhangokat, a nemzetbiztonsági kockázatra hivatkozás elemét, hogy együttesen jelentkezett a Tisza-melléki járás létrehozásának már az 1990-es években felmerült, most újból elővett ügye, illetve az a tényező, hogy Magyarország az ukrajnai magyarok számára is megnyitotta az egyszerűsített honosítás (a magyar állampolgárság felvételének) lehetőségét, noha Ukrajna nem ismeri el a kettős állampolgárság intézményét.⁵¹ Azonban az államközi kapcsolatok romlásának megakadályozására, Kovács Miklós beszámolója szerint, „az ukrán ál-

⁴⁷ Nem írtak alá jegyzőkönyvet. Magyar–Ukrán Kisebbségi Kormányközi Vegyes Bizottság. Kárpátalja 2011. december 23. No. 571. <http://www.karpataljalap.net/2011/12/23/nem-irtak-ala-jegyzo-konyvet>

⁴⁸ A magyar–ukrán vegyesbizottság újrakezdte az egyeztetést. (MTI-fidesz.hu) <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=176222>

⁴⁹ A párttal alakulás mellett nem szűntek meg a társadalmi szervezetek sem – a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) és az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) –, sőt, amikor a párt szerepléséről van szó, a nyilvánosságban gyakran az egyesületi néven emlegetik azokat például a sajtóban. Ez is alátámasztja, hogy a „pártfunkcióra” gyakorlatilag csak papíron van szükség.

⁵⁰ A magyar–ukrán vegyesbizottság újrakezdte az egyeztetést. (MTI-fidesz.hu) <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=176222>

⁵¹ A választás tétje, avagy: Így választunk mi. Kárpáti Igaz Szó, 2012. október 22. <http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=10943>

⁴⁴ Darcsi Karolina: Az ukrán választási rendszer változásainak hatása a kárpátaljai magyar érdekvédelem lehetőségeire. *Pro Minoritate* (2013) No. 4., 71.

⁴⁵ Uo. 72; Fedinec Csilla: Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok. In *Ukrajna színévváltozása...* (2009), i. m., 133.

⁴⁶ Одномандатний виборчий округ № 68. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT-001F01=900&pf7331=68>; Одномандатний виборчий округ № 69. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=69>; Одномандатний виборчий округ № 73. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP033?PT001F01=900&pf7331=73>

lamvezetés felajánlotta a magyar államvezetésnek, hogy a Régiók Pártja választási listáján bejuttatják a Legfelsőbb Tanácsba a kárpátaljai magyarság képviselőjét. [...] a magyar kormányzat helyállt ebben a kérdésben, kitartott azon elvi álláspont mellett, hogy a választások tétje a kárpátaljai magyarság érdekképviselése, s nem a parlamenti jelenlét [...] Magyarország azért nem ment bele az ukrán ajánlatba, hiszen korábban nem magyar képviselőt kértek Kijevtől, hanem magyar körzetet, amit viszont az ukrán fél nem teljesített [...].”⁵²

Ez a döntés új helyzetet teremtett az Ukrajnai Magyar Demokrata Párt számára, mondhatni pozícióba hozta: a kormánypárt, a Régiók Pártja ugyanis esélyes listás helyet ajánlott fel a képviselőjének, hogy mégiscsak megoldja a két ország kapcsolatát a vegyes bizottsági munka felfüggesztése miatt immár érdemben befolyásoló magyar parlamenti képviselő kérdését. Az UMDP a 2010-es elnökválasztás alkalmával ugyan stratégiai szövetséget kötött a később győztes államfőjelölthöz kötődő Régiók Pártjával, képviselője bekerült a nyelvtörvényt előkészítő bizottságba és az alkotmányozó közgyűlésbe is, azonban egész eddig a pillanatig semmilyen szinten nem került szóba a parlamenti listás hely lehetősége.

A 2012. októberi választási eredmények alapján Gajdos István elnyerte a parlamenti mandátumot – egyúttal azonban összeférhetetlenség miatt le kellett mondania etnikai összetételét tekintve a legmagyarabb kárpátaljai város, Beregszász polgármesteri székéről. 2013-ban megtartott beregszászi polgármester-választáson 19 jelöltet regisztráltak, akik közül 9-en visszaléptek. Az elinduló 10 jelölt között volt az UMDP és a KMKSZ UMP jelöltje is. Az utóbbi a szavazatok alig több mint 10%-át, a győztes Babják Zoltán pedig mintegy 55%-át szerezte meg (50,7%-os választási részvétel mellett). Babják mint pártunkívüli, de az UMDP jelöltjeként és a Régiók Pártja által is támogatva indult.⁵³

Gajdos István az alapítástól 2006 augusztusáig volt az UMDP elnöke – utóda 2013 októberéig Vass Tibor, 2014 januárjától pedig Péter Csaba –, az UMDSZ-nek viszont 2002 óta az első embere. Hivatalos parlamenti honlapja szerint a képviselő pártunkívüli.⁵⁴

⁵² A KMKSZ önállóan indul a választásokon. Választmányi ülés Bustyaházán. *Kárpátalja*, Vol. XII. No. 27. (599.) 2012. július 6.. <http://www.karpataljalap.net/2012/07/06/kmksz-onalloan-indul-valasztasokon>. Egyébként csak a 2013-ban elfogadott új választási törvény rendezte a nemzeti választási körzetek kérdését. Ugyan a választási körzetek határait a Központi Választási Bizottság jelöli ki, de ezzel megvan a magyar körzet kialakításának a törvényi feltétele. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Редакція від 09.06.2013, підстава 245-18. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

⁵³ Babják Zoltán Beregszász polgármestere! *Kárpáti Igaz Szó Online*. <http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=13638>; lásd még a hivatalos végeredményt: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/WP0011>

⁵⁴ <http://gapp.rada.gov.ua/mps/info/page/5610>

A választópolgároknak 57,99%-a – mintegy 21 millió szavazó – járult az urnákhoz; a legtöbben Lemberg megyében (67,12%), a legkevesebben pedig Kárpátalján (51,61%) tanúsítottak aktív érdeklődést. A kampány során a lejáratástól a jövőt illető pozitív megfogalmazásokig széles spektrumon voltak elhelyezhetők a választók felé közvetített üzenetek. Utcai plakátok, utcai standok, televíziós és rádiós politikai műsorok, valamint show-műsorok, fantáziadús reklámfilmek próbáltak hatni az értelemre és az érzelemre egyaránt.⁵⁵

A parlamentbe listán öt párt jutott be: a Régiók Pártja, a Haza (Batykivcsina) Párt, az Ütés (Udar) Párt, a Kommunista Párt és a Szabadság (Szvoboda) Párt; közülük a kommunisták kivételével mindegyik egyéni mandátumokat is szerzett. Rajtuk kívül még négy párt képviselői és kevés számú független jelölt is bejutott a törvényhozásba. A csak egyéni mandátumokat szerző pártok közül szempontunkból a leginkább figyelemre méltó az Egységes Centrum (JeC) Párt, amely egy kárpátaljai regionális párt.⁵⁶ Ilyen szűken regionális jellegű párt nincs más Ukrajnában – mint ahogy a két magyar kivételével kifejezetten etnikai pártok sincsenek. A 2012-es parlamenti választások után az EBESZ megfigyelői jelentésében sajnálatosnak nevezte, hogy sem a krími tatárok, sem a románok, sem pedig a magyarok nem tudtak egyéni képviselői helyet szerezni azokban a régiókban, ahol többen élnek.⁵⁷

A posztmajdani, súlyos válságokkal terhelt időszakban a politikai legitimáció logikus eszköze az, hogy új választásokat kell tartani. A parlamenti választásokra 2014 őszén került sor. A szavazás viszonylag nyugodt körülmények között zajlott, országosan a szavazásra jogosultak 52,42%-a jelent meg urnánál. A válság kirobbanása után kormánytényezővé váló szélsőjobb teljesen kiszorult a parlamentből, és először nem kerültek be az ukrán törvényhozásba a kommunisták sem. Annak ellenére, hogy egy 2013. évi törvénymódosítás⁵⁸ ismét előírta a nemzeti kisebbségek lakhelyének figyelembevételét a választási körzetek kialakításánál, Kárpátalján

⁵⁵ Darcsi Karolina: A 2012-es ukrajnai parlamenti választások és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* (2012) No. 4., 767–781.

⁵⁶ Політична партія Єдиний Центр. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/WP602?PT001F01=900&pf7171=7&pf7331=1>

⁵⁷ „The Crimean Tatar, Hungarian, Romanian and other minorities were not able to win seats through majoritarian elections in their respective regions of settlement, despite fielding candidates. In this context, some minority groups raised concerns about the impact of the changed electoral system on the chances of most minority candidates to get elected. In particular, several OSCE/ODIHR EOM interlocutors expressed disappointment that the delimitation of single-mandate districts in some areas of concentrated minority settlement was done arbitrarily, without clear criteria or consultations with the minorities concerned.” Ukraine Parliamentary Elections 28 October 2012. OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report. Warsaw, 3 January 2013. http://www.osce.org/odihr/elections/98578_25445

⁵⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів» № 709-VII від 21.11.2013 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/709-18/paran38#n38>

a magyar választási körzet ezúttal sem került kialakításra. Ám ismét csak politikai alku eredményeképpen mégis lett magyar parlamenti képviselő, Brenzovics László, a Kárpátaljai Kulturális Szövetség elnöke a legnagyobb frakciót adó Petro Poroszenko Blokk, vagyis az államelnök nevével fémjelzett pártegyesülés listáján került be a törvényhozásba.

2011 decemberében a magyar parlament elfogadta az országgyűlési képviselők választásáról szóló új törvényt. A választási rendszer egyik újítása, hogy a magyarországi lakcímmel nem rendelkező, az ország határain kívül élő állampolgárok is szavazati jogot kaptak. Az állampolgárok ezen csoportjának jelentős számbeli növekedését eredményezte 2011-től kezdődően az állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 2010-es módosítása. Az új választási törvény gyakorlati alkalmazására a 2014. április 6-i magyarországi parlamenti választások során került sor. Figyelemre méltó érdekesség, hogyan tájékoztatta a kárpátaljai magyar sajtó az olvasóit a választásokban való részvétel módjáról – lévén erről hivatalos tájékoztatást nem adhatott a saját joghézag miatt: a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain részletes tudósítás jelent meg egy nyíregyházi rendezvényről, melyen a határon túli szavazással kapcsolatos tudnivalókat ismertették.⁵⁹

A 2014. májusi magyarországi európai parlamenti választások egyik különlegessége magyar szempontból, hogy a Fidesz–KDNP listájára a külhoni magyarok képviselői is felkerültek, közte kárpátaljai és szlovákiai jelölt is – két olyan országból, ahol a „kettős állampolgárság” nem megengedett. A szlovákiai jelölt jelképes helyet kapott, azonban befutó helyen szerepelt és valóban mandátumot nyert a kárpátaljai jelölt. Személye kiválasztásának módjáról, indokairól a nyilvánosság nem értesült sem előtte, sem utólag. A politikai és közéleti tapasztalattal nem rendelkező Bocskor Andrea még képviselőjelöltként így fogalmazott: „Fontos feladatommak tekintem, hogy elősegítsem Ukrajna európai integrációs törekvéseinek megvalósulását és hogy megjelenítsem a kárpátaljai magyar közösség törekvéseit, illetve helyzetét a brüsszeli szintén.”⁶⁰ A vélhetően jelölő szervezet, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség azt nyilatkozta: „A jelenlegi nehéz ukrajnai helyzetben rendkívüli jelentőséggel bír, hogy az itt élő magyarság ügyei és törekvései megjelenjenek az európai politikusok előtt, tudjanak a kárpátaljai magyarságról, halljanak törekvéseikről, problémáikról.”⁶¹ Kárpátalja brüsszeli képviselőjét a másik ukrajnai magyar szervezet, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség is üdvözölte. Bocskor az Európai Néppárt (Kereszténydemokraták) képviselőcsoportja tagjaként a Kulturális és Oktatási Bizottság alelnöke, illetve az

⁵⁹ Tóth Viktor: Hűségeskü Nyíregyházán. *Kárpáti Igaz Szó Online*, 2014. február 14. <http://kiszo.hhrf.org/?module=news&target=get&id=16931>

⁶⁰ „A magyar érdekek érvényesüléséért fogunk dolgozni.” <http://www.fidesz.hu/hirek/2014-04-18/a-magyar-erdek-ervenyesuleseert-fogunk-kuzdeni/>

⁶¹ A KMKSZ Elnöksége: Nyilatkozat az EP-választás kapcsán. <http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/hir988.html>

Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság póttagja lett. Tegyük hozzá, hogy a kárpátaljai magyarok legerősebb pozícióját a magyar iskolahálózat és az önkormányzatokban betöltött szerep adja.

HELYI ÖNKORMÁNYZATOK

A regionális közösség fogalmát a hatályos Alkotmány (1996) nem ismeri, ennél fogva regionális önkormányzatiságról sincs benne szó. Ukrajna, eleget téve az Európa Tanács tagjává válásból fakadó kötelezettségének, 1997-ben a parlament által ratifikálta a helyi önkormányzatok európai chartáját.⁶² Az Alkotmány alapján, és részben a chartára is figyelemmel fogadták el 1997 májusában a helyi önkormányzatról szóló új törvényt, amely számos módosítással és alkotmánybíróági értelmezéssel kiegészítve, ma is érvényben van. A törvény tartalmazza az önkormányzatiságnak az Alkotmány szövegétől némileg eltérő, a charta vonatkozó tételét is figyelembe vevő meghatározását: „A helyi önkormányzás, a területiális közösségnek – a község, illetve önként faluközösségbe egyesült több község, nagyközség és város lakosainak az állam által garantált joga és tényleges képessége önállóan, illetve a helyi önkormányzat szervei és tisztségviselői felelősségére, az Alkotmány és Ukrajna törvényeinek keretei között, önállóan dönteni helyi jelentőségű ügyekben.”⁶³ A politikai krízishelyzetben – narancsos forradalom – lezajlott 2004-es elnökválasztás után a kormány felvetette a közigazgatási reform szükségességét, 2005-ben az adminisztratív reformokért felelős miniszterelnök-helyettesi pozíció is létezett, azonban konkrét eredmények nem születtek.

A mindenkori önkormányzati választások sajátossága, hogy a pártpreferenciák csak megyei, járási és városi szinten érvényesülnek, illetve regionális szinten olyan regionális politikai erők is előtérbe kerülhetnek, amelyek az országos politikában nem játszanak szerepet, nem parlamenti pártok.⁶⁴ Ehhez fontos adalék, hogy Kárpátalja lakosságának 12,1%-a magyar (a városi népességnek 11,6%-a, a falusi népességnek 12,3%-a), a magyarok 64,6%-a él falun, 35,4%-a városon.⁶⁵

⁶² Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» № 452 від 15.07.1997 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/452/97-%D0%B2%D1%80> (2016-04-22)

⁶³ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280 від 21.05.1997 р. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (2016-04-22)

⁶⁴ Vö. Tóth Mihály: Az ukrán önkormányzati rendszer fejlődése és sajátosságai. *Új Magyar Közigazgatás*, 2013/2.

⁶⁵ Részletesen lásd Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMP SZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa, 2005, Beregszász.

Adatbázis szinten a 2010-es⁶⁶ és a 2015-ös⁶⁷ önkormányzati választások eredményei állnak rendelkezésre. 2010-ben a több mint 12 ezer tanácsba bekerült 225 ezret meghaladó képviselő 41,38%-a volt önjelölt, a legjobb eredményt elért politikai tömörülés a Régiók Pártja volt 33,64%-kal, utána következett Julia Timosenko Haza Pártja volt 6,01%-kal. Rajtuk kívül még hét párt ért el 1% fölötti országos eredményt, közte a Kommunista Párt, a Szocialista Párt, a Mi Ukrajnánk és a Szabadság Párt.

A 2015-ös önkormányzati választások jelentős változások hoztak a szabályozás terén is. Az önkormányzati választási törvény módosítására több javaslat érkezett. A Haza Párt arányos választási rendszerben gondolkodott, a Városok Szövetsége a vegyes rendszert preferálta, a Porosenko Blokk és szövetségai vegyes rendszer mellett foglaltak állást, és foglalkoztak a női kvóta kérdésével is. Ezenkívül egyéni képviselők javasolták a „német rendszert”. A végeredményben elfogadott törvény,⁶⁸ az „európai modell” meglehetősen bonyolult lett, egyes közigazgatási egységekben többségi rendszerben, másokban arányos rendszerben fejezhették ki akarataikat a választók. Pártszövetségek nem indulhattak, azonban a párt regisztrációjának időpontja nem befolyásolta a részvétel lehetőségét, a pártlistán legalább 30%-os női kvótát állapítottak meg. A bejutási küszöböt a törvény 5%-ban állapította meg. Komoly változást jelentett az önkormányzati képviselők létszámának jelentős csökkentése.

A választási törvény, valamint „Ukrajna megszállt területeiről” (1207-VII, 2014. április 27.) és „A helyi önkormányzat sajátos rendjéről Doneck és Luhanszk megyék egyes területein” (1680-VII, 2014. szeptember 16.) című törvények alapján a Krímen, Doneck és Luhanszk megyék megszállt területein, Doneck és Luhanszk megyék ukrán katonaság által ellenőrzött egyes településein nem voltak választások. Ezenkívül Mariupolban, Krasznoarmijszkban már a szavazás idején merültek fel problémák, többek között kifogásolták a szavazólapok legitimitását. A választási részvétel országos szinten 46,61%-os volt.

Országos szinten önjelölt volt a képviselők 71,47%-a. Kilenc párt tudott 1%-ot meghaladó eredményt felmutatni, köztük az első helyen a Szolidaritás – Petro Porosenko pártja – 5,67%-kal. Igen szembevetendő az előző választásokhoz képest a pártpreferenciák drasztikus visszaesése, az elnök és a kormány mögött álló parlamenti többség pártjainak visszaszorulása, illetve a regionális pártok megszaporodása és megerősödése. Kárpátalján például továbbra is uralja a terepet az Egységes Centrum (JeC) elnevezésű regionális párt, ugyanakkor soha korábban nem tapasztalt sikert könyvelhettek el a magyar pártok. A választási törvényből kifolyólag a

két párt nem indulhatott szövetségben, önállóan pedig semmilyen körülmények között nem volt megugorható az 5%-os küszöb. A két magyar párt permanens és kibékíthetetlennek hitt ellentéteit Budapest támogató hozzáállásával sikerült feloldani. Az egyezség eredményeként az egyes listákat megosztották – a megyei például az KMKSZ UMP, a beregszászi az UMDP néven futott –, a listára azonban paritásos alapon vették fel a képviselői neveket. Megyei szinten a KMKSZ UMP nevében a magyar pártok képviselői jelentik a mérleg nyelvét, a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban a két pártnak együtt abszolút többsége van, Beregszászban UMDP-s magyar polgármester nyert meggyőző fölényrel.

ÖSSZEGZÉS

Ukrajnában több esetben felmerült az etnikai párt jelleg. Így például a krími tatár Medzslisz gyengítésére létrehozott Ukrajnai Muzulmánok Pártja (1997–2011) vagy a pánszlávizmust hirdető „Orosz Blokk” Párt (2002–2013) esetében. Ezek azonban kevésbé sikeres próbálkozásoknak bizonyultak, mint a kárpátaljai regionális pártok – a KMKSZ UMP, az UMDP és a JeC – szereplése regionális szinten. Országos megmérettetésre egyik pártalakulat bázisa sem elegendő. A KMKSZ UMP és az UMDP regionális jellege mellett erőteljes etnikai jegyeket is hordoz. E pártok esetében az egyértelmű regionális jelleg azért figyelemre méltó, mert hivatalosan csak országos pártok bejegyzése lehetséges. A parlamenti képviselő és az önkormányzati helyek betöltése mindkét politikai párt számára politikai legitimációs eszköz. Hasonlóképpen sajátos eset a Krím, ahol a krími tatárok nem alakítottak etnikai pártot, érdekképviselőiket azonban egy olyan politikai felépítmény látta el egészen 2014-ig a legnagyobb súllyal, amelyik fennállásának több mint két évtizede alatt nem is volt hivatalosan bejegyezve.

A második Majdan után az új hatalom egyik alapvető ígérete a hatalmi decentralizáció volt, összefüggésben a donbászi konfliktus megoldásának kísérletével. A rendezés érdekében a minszki folyamat alapvető feladatként jelölte ki az alkotmányos reform megvalósítását, ennek kulcselemeként a decentralizáció beemelését az alkotmányba.⁶⁹ A decentralizáció lényege a helyi önkormányzatok alkotmányos megerősítése lenne, az önkormányzat – nemcsak jog, hanem jogosítvány, a szubszidiaritás elvének (a döntések az állampolgárokhoz lehető legközelebbi szinten) érvényesülésével, ám a vizsgált időszak végén ennek semmiféle realitása nem látszik.⁷⁰

⁶⁶ Місцеві вибори, 2010. <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>

⁶⁷ Місцеві вибори, 2015. http://www.cvk.gov.ua/vm_2015/

⁶⁸ Закон України «Про місцеві вибори» № 595-VIII від 14.07.2015 р. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/595-VIII>

⁶⁹ Minsk II: „Constitutional reform in Ukraine with decentralisation as a key element [...]”

⁷⁰ Ukraine and the Minsk II agreement. On a frozen path to peace? EPRS, January 2016. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573951/EPRS_BRI\(2016\)573951_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573951/EPRS_BRI(2016)573951_EN.pdf)

Névmutató

- A. Nagy László 247, 260, 271
Ágoston András 319
Ahmed, Recep Molla 409, 410
Akşener, Meral 446
Aldrich, John H. 33, 37, 38, 153
Alford, Robert 45
Antall József 211
Azezijev, Lentun 464
Aziz, Hasan 412, 418, 437
- Babják Zoltán 468
Baeva, Mariela 413
Bakk Miklós 144, 145
Bandura, Albert 182
Bárdi Nándor 212
Barth, Fredrik 47
Bastrnák Tibor 271
Bates, Robert 51, 53
Bauer Edit 251
Beev, Fidel 417
Berényi József 308
Berov, Ljuben 399, 400
Beytulla, Mehmet 394
Birbir, J. K. 32, 76
Biró A. Zoltán 100, 162–164, 171, 213
Bíró Gáspár 11, 12, 256
Bocskor Andrea 470
Bogaards, Matthijs 40, 41
Bonacich, E. 49
Bondarenko, Konsztantyin 464
- Bonev, Bogomil 406
Borbély Imre 98, 100
Borbély László 97, 100
Borbély Zsolt Attila 100
Boriszov, Bojko 414, 417, 421, 422, 447
Brancati, D. 69
Brenzovics László 466, 470
Brezsnyev, Leonyid Iljics 243
Brubaker, Rogers 141, 171, 172, 203–206, 235
Budaj, Ján 247
Bugár Béla 260, 271–276, 286, 301
- Çakarov, Cevdet 410
Čalfa, Marián 247
Čanak, Nenad 316
Čaplovič, Dušan 253–254, 268–269
Čarnogurský, Ján 248
Carothers, Thomas 31, 32
Cederman, L. E. 56, 58, 68
Chandra, Kanchan 25, 29, 40, 51, 52, 63, 65–72, 153, 160, 162, 176, 177
Çinar, Recep 400
Conev, Jordan 427
Constantinescu, Emil 130
Cummings, S. 49
- Csáky Pál 264, 271, 273, 275, 276, 308
Csapó József 98, 106

Csizmadia Ervin 81
 Csubarov, Refat 461, 462, 464
 Dahl, Robert 44
 Dal, Kasim 406, 411, 417, 418–421, 427, 437, 447, 449
 Danidov, Demir 389
 De Gaulle, Charles 36
 De Winter, Lieven 70, 74
 Demény Lajos 214
 Demirel, Süleyman 445
 Deutsch, Karl W. 42, 47
 Diamond, Larry 39, 41, 61–63, 68, 75
 Dienstbier, Jiří 247
 Dikme, Mehmed 407
 Dimitrov, Filip 402
 Dimitrov, Ilco 402
 Dimitrov, Rumen 434
 Đinđić, Zoran 322, 348–350
 Doğan, Ahmed (Mehdi Doganov) 389, 390, 392–395, 398–400, 402–408, 410, 413, 414, 417–421, 424, 426, 427, 437, 444, 445, 448, 449
 Domokos Géza 96, 214, 215, 222–224, 236
 Dósa Barna 132
 Dubček, Alexander 243
 Duray Miklós 245–247, 256, 258, 260, 271, 282, 284
 Duverger, Maurice 30, 32
 Dzurinda, Mikuláš 251, 263–268
 Dzsemiljov, Musztafa 461, 462
 Ecevit, Bülent 445
 Elischer, Sebastian 41
 Emin, Ahmed 413, 414
 Emin, Gürsel 410
 Enache, Smaranda 131
 Epstein, Leon 30
 Erdoğan, Hüsmet 385
 Erdoğan, Recep Tayyip 419, 447
 Erdoğan, Saraç 381, 420, 446
 Etem, Emel 407, 407, 410, 414, 427, 429
 Evans, Geoffrey 77
 Eyüp, Kemal 406

Fearon, James D. 51–53, 78, 168–170
 Ferree, Karen E. 162, 169, 175
 Fico, Robert 254, 268, 270
 Flora, Peter 42
 Frunda György 97, 99, 100, 107, 166
 Gajdos István 466, 468
 Gál, Fedor 247
 Gál Gábor 271
 Galaich, Glen 76
 Gallagher, Michael 36
 Ganev, Stojan 399
 Gellner, Ernest 46, 47
 Gencev, Nedim 401, 402, 414
 Gençoğlu, Mümin 386
 Gençoğlu, Turhan 385
 Georgiev, Ivan 394
 Georgiev, Krasimir 417
 Glazer, P. 44
 Gulácsi Géza 466
 Gunther, Richard 39, 41, 61–63, 68, 75
 Gyurgyik László 124
 Gyurovsky László 247
 Hak, Necmettin 389
 Hannan, Michael 47, 48
 Hasan, Fikri Sali 401
 Hasip, Kenan 380
 Havel, Václav 247, 249, 285
 Hechter, Michael 46, 47, 49
 Hegedüs Pál 130
 Hirschman, Albert 334, 371, 375
 Hmelnickij, Bohdan 460
 Hoca, Mehmet 400, 401
 Horowitz, Donald L. 40, 60–63, 70, 75, 152, 155, 161–163
 Howard, Marc Morjé 197, 198
 Huntington, Samuel P. 43
 Husák, Gustáv 242, 245, 246
 Husmenova, Filiz 413
 Hüseyin, Sabri 400
 Hüseyinov, Muhammet 389
 Hyusmenova, Feliz 427

Iliescu, Ion 210, 214, 216, 278
 Ishiyama, John 64, 76
 Iszmailov, Korman 420

Jakab András 83
 Janda, Kenneth 31, 32
 Janics Kálmán 260
 Janukovics, Viktor 464
 Juberías, Carlos Flores 58
 Jusczenko, Viktor 466

Kabil, Nihat Tahir 410, 417
 Kántor Zoltán 140, 141, 206, 207
 Kapon, Maria 420, 437
 Karadaya, Mustafa 428
 Kasza József 322
 Katona Ádám 98
 Kazak, Metin 413
 Keating, Michael 21, 57
 Kelemen Hunor 166, 227, 234, 236
 Kemp, Walter 206
 Kenan, Adem 397, 400, 412
 Kincses Előd 98, 102, 103
 Kiss Kálmán 127
 Kiss Tamás 121
 Kitschelt, Herbert 33, 38, 39, 62, 63, 68, 153
 Kňazko, Milan 247
 Kolumbán Gábor 103
 Kónya Hamar Sándor 98
 Kosztadinov, Kamen 408
 Kosztov, Ivan 403, 405, 406, 418, 446
 Kovács Miklós 466, 467
 Kucsma, Leonyid 464
 Kymlicka, Will 461

Laitin, David 51, 78
 Lampl Zsuzsanna 304, 305
 Laver, Michael 36
 Light, I. H. 49
 Lijphart, Arend 154, 189
 Linz, Juan J. 140
 Lipset, S. 25, 31, 32, 46
 Lőrincz D. József 209
 Lüfti, Ünal 394

Mair, Peter 36, 37
 Makarov, Glib 453
 Mann, Thomas 357
 Markó Béla 103, 166, 167, 217, 222–224, 227, 232, 233, 236
 Márton János 100, 102
 Mečiar, Vladimír 248, 257, 260, 262–266, 270, 287, 290
 Mehmet, Husain Adem 437
 Mestan, Lütfi 410, 417, 422, 427
 Metz, Daniel 51, 63, 71
 Min, B. 56, 58, 68
 Mitchell, Paul 77
 Mladenov, Petar 391
 Mogiljov, Anatolij 464
 Moynihan, D. P. 44
 Mozaffar, Shaheen 63, 76
 Mudde, Cas 37
 Musa, Rasim 403, 434
 Mustafa, Şerife 401
 Müller-Rommel, Ferdinand 70

Nair, Tom 45
 Nielsen, F. 50
 Nobirdalit, Suzan 380

O'Leary, Brendan 77
 Offe, Claus 9
 Oktay, Osman 393, 403, 406, 408
 Olzak, Susan 48–51, 53–55, 58
 Orbán Mihály 130
 Orbán Viktor 108, 109, 221, 223, 234
 Osman, Remzi 421

Öllös László 247
 Ölvédi Zsolt 130
 Özal, Turgut 391, 440
 Özkant, Yüzel 385

Pálfalvi Attila 214
 Panajotov, Vladko 413
 Parvanov, Georgi 407, 408, 411, 421
 Pârvulescu, Cristian 178
 Péter Csaba 468
 Pettai, Vello 203

Plevneliev, Roszen 421
 Popély Gyula 260, 282, 284
 Popov, Dimitar 394, 446
 Porosenko, Petro 470, 472
 Posner, David 53

Rabushka, Alvin 59, 60, 68, 168
 Ráduly Levente 130
 Rac, Douglas 331
 Ragin, Charles 45–49, 51
 Rasaev, Bojan 412
 Rasidov, Vezsdi 418, 419
 Riesman, David 43
 Riza, Ruşen 415, 427
 Rokkan, Stein 25, 31, 33, 34, 45, 46
 Rudolph, Joseph 57, 58, 61
 Rustow, Dankwart A. 59

Sartori, Giovanni 30, 32
 Scarritt, James R. 63, 76
 Schermerhorn, Richard A. 44, 45, 54
 Şefer, Günay 417
 Seiler, Daniel-Louis 33–36
 Shepsle, Kenneth 59, 60, 68, 168
 Siderov, Volen 412
 Sidó Zoltán 282
 Simeon, II. 407, 410, 411
 Simon Zsolt 271
 Simon, Herbert 160, 175
 Smith, David J. 206
 Smootha, Sammy 83
 Sógor Csaba 107
 Stoel, Max van der 16
 Stroschein, Sherill 171
 Sulyok István 170
 Sütsler, Adem 385

Szász Jenő 108, 127, 129–131, 144, 145,
 229
 Székely István 218, 224
 Sziderov, Volen 412, 415
 Szócs Géza 96, 215

Sztanisev, Szergej 410, 419
 Tabakov, Mithat 417
 Tahir, Güner 404, 405
 Tatarlı, Ibrahim 394
 Thaçi, Hashim 380
 Timosenko, Julia 472
 Tokay György 97
 Tonković, Bela 324
 Toró T. Tibor 98, 99, 220
 Tóth Károly 247, 260, 303
 Tóth Mihály 466
 Tőkés András 130
 Tőkés László 98, 104–110, 120, 131, 146,
 147, 159, 165, 166, 193, 209, 226, 229,
 234
 Türsan, Huri 70

Van Cott, D. L. 63
 Van den Berghe, Pierre 47
 Van Houten, P. 68, 69
 Varga László 351
 Varga Sándor 248
 Vass Tibor 468
 Verestóy Attila 103, 132
 Vitéz Erika 282
 Vladimirov, Rosszen 408, 427
 Vollebaek, Knut 463
 Von Beyme, Klaus 33, 34, 36

Weber, Max 338
 Wimmer, Andreas 55, 56, 58, 68
 Winkler Gyula 107
 Wolczuk, Kataryna 205

Yağcılar, Mahir 380
 Yilmaz, Mesut 446
 Yumer, Mustafa 390

Zariski, Raphael 56

Zselev, Zselju 391, 398, 399
 Zsivkov, Todor 388, 390, 391

A kötet szerzői

- *Bakk Miklós*
 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
- *Barna Gergő*
 Kvantum Research, TransObjective Consulting, Kolozsvár
- *Egeresi Zoltán*
 Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest
- *Fedinec Csilla*
 MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- *Halász Iván*
 MTA TK Jogtudományi Intézet; Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest
- *Kiss Tamás*
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
- *Losoncz Alpár*
 Újvidéki Egyetem, Újvidék
- *Öllös László*
 Fórum Intézet, Somorja
- *Salat Levente*
 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
- *Szarka László*
 MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest; Selye János Egyetem, Komárom
- *Székely István Gergő*
 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
- *Toró Tibor*
 Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
- *Tóth Norbert*
 Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest
- *Vizi Balázs*
 MTA TK Kisebbségkutató Intézet; Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest

X 270318

Mire valók a pártok? És különösképpen mire valók azok a pártok, amelyek a nyelvi-kulturális kisebbségek képviseletére szerveződnek? A világban abban sincs egység, hogyan lehet őket megnevezni: Közép-Európában többnyire a „kisebbségi párt”; Nyugat-Európában és részben Kelet-Európában az „etnoregionális párt”, Latin-Amerikában a „bennszülött nép(ek) pártja” használatos. Mindezek a tartalmak belesűríthetők az „etnikai párt” fogalmába, amely nem szűkíthető le a kisebbségi pártok jelenségkörére, bizonyos körülmények között a domináns közösségek politikai tömörülései is ebbe a kategóriába sorolhatók. A kötetben helyet kapott tanulmányok az etnicitás pártszempontú politikai aktivizálódásának nemzetközi kontextusát, elméleti kereteit, valamint romániai, szlovákiai, szerbiai, bulgáriai és ukrainai gyakorlatát vizsgálják.

*Bakk Miklós • Barna Gergő • Egeresi Zoltán •
Fedinec Csilla • Halász Iván • Kiss Tamás • Losoncz Alpár •
Öllös László • Salat Levente • Szarka László •
Székely István Gergő • Toró Tibor • Tóth Norbert • Vizi Balázs*

4500 Ft

ISBN 978 963 693 819 2

9 789636 938192

X 270318

TÁRS.

ELM.GY.

ETNIKAI PÁ

KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN • 1989–2014

• SZERKESZTETTE •

Fedinec Csilla
Szarka László
Vizi Balázs

ETNIKAI PÁRTOK KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN 1989–2014